

**TARISZNYÁS
MÁRTON**

**Gyergyó
történeti
néprajza**

KRITERION

Tarisznyás Márton (1927—1980), a Gyergyói Múzeum megszervezőjét és vezetőjét elsősorban néprajzi muzeológusként tartották számon és értékelték. Találó az a megállapítás, hogy Tarisznyás kutatóként úgyszólván „együtt nőtt fel“ a maga teremtette intézménnyel. Kétségtelenül döntő jelentőségű volt egész kutatói tevékenységére a választott munkahely: ez tette lehetővé számára a valóban alapos és sokoldalú, emberközelből való és átélt, a tájjal és közösséggel szoros kapcsolatban folytatott, a határtudományokkal is kiegészülő, korszerű, komplex népismereti vizsgálatot. Háromévtizedes munkássága folyamán keletkezett tanulmányait,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

**TARISZNYÁS MÁRTON
GYERGYÓ TÖRTÉNETI NÉPRAJZA**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

TARISZNYÁS MÁRTON
GYERGYÓ TÖRTÉNETI
NÉPRAJZA

TÍZ TANULMÁNY

KÓS KÁROLY
ELŐSZAVÁVAL

KRITERION KIADÓ
BUKAREST 1982

[Erdélyi Magyar Adatbank]

**A BORÍTÓLAPOT
HERVAI KATALIN TERVEZTE**

ELŐSZÓ

Alig egy éve, hogy Tarisznyás Márton készülő könyvéhez egykori tanítójától s azóta is állandó szurkolójától előszót kért. Akkor e kérésről igyekeztem lebeszélni azzal, hogy ő nem szorul rá, hogy más mondja meg, mit is akar művével. A sors kegyetlen parancsából azonban rövidesen már megemlékezést kellett írnia az idősödő etnográfusnak az oly tragikus hirtelenséggel eltávozott fiatalabb kutatótársáról, akiben nemrég még folytatást látott, most pedig a kötet általa már végleg üresen hagyott első lapjainak kitöltése lett kötelessége. Az immár visszamondhatatlan kérésnek úgy próbálok eleget tenni, hogy papírra vetem a kötet kézbevételén felöltő néhány gondolatomat, igyekezve távol tartani a minduntalan előtúluló Vele kapcsolatos tűnődéseket, személyes elfogódottságot.

Kezdem hát azzal, ami a még alakuló kötet kézírata átnézésekor első gondolatom volt: milyen jó érzés látni annak igazolását, amit hosszú évek óta nemcsak óhajtván sejtünk, hanem dédelgetve tudunk, s ezért leírni és bejelenteni is merem, hogy tí. egyes fiatalabb kutatók műhelyében olyan eredmények halmozódnak, amelyek kevés biztatással jelentős művekké érlelődhetnek, olyan művekké, amelyek szerzőiket néprajzkutatói célkitűzéseink megvalósításában fontos részesekké s a maguk idején a munka érdemes folytatóivá avatják. Hogy a Tarisznyás-kéziratban helyesen láttam ennek igazolását, most már az olvasó is eldöntheti.

Tarisznyás Márton (1927—1980) elsősorban néprajzi múzeológusként tartották számon és értékelték. A néprajzi kurzusok mellett a múzeumi gyakorlatokon is részt vevő egyetemistának magam is az akkortájt (1946-tól) tervezett tájmúzeumi hálózatunk kiépítésében szántam fontos szerepet. Így kezdte el még elsőévesként egyik legismeretlenebb néprajzi tájunk, Gyergyó múzeumának szervezését, amelyet, mire abszolvált, 1952-ben, már hivatalosan meg is nyithatott a közönség számára. Az 1977-ben negyedszázados fennállását ünneplő múzeum elismerten az ország jól megalapozott és helyesen meghatározott arcélú tájmúzeumainak egyike, amely a helyi közművelődésben és ismeretterjesztésben kiválóan betöltött szerepe mellett egyúttal a néprajztudomány gyergyói kutatóközpontjává is lett.

Mindenesetre találó volt Cseke Péternek a negyedszázados múzeumot és ötvenéves vezetőjét köszöntő írásában olvasható megállapítása, hogy Tarisznyás kutatóként úgyszólván „együtt nőtt fel” a maga teremtette intézménnyel. De talán én sem tévedtem, amikor évekkal előbb meglátogatva a Gyergyói Múzeumot, a véleményemet váró múzeumvezetőnek azzal „gratuláltam”, hogy „Marci, te valójában nem tettél mást, mint gyűjtötted a kutatási érdeklődésednek megfelelő tárgyakat és írásokat, így alakítva magad körül a kutatómunkához szükséges környezetet, amint ez várható is volt tőled”. Tarisznyás Márton mosolya helybenhagyó volt.

A néprajzi múzeológus és kutató azonosulása a klasszikus veretű etnográfusok természetes sajátossága. Távolabbról is hozhatnánk föl pél-

dákat, de gondoljunk csak a kolozsvári múzeumszervező és kutató néprajzprofesszorra, Herrmann Antalra, fiatalabb munkatársaira, Jankó Jánosra vagy Orosz Endrere a század elejéről, tanítványaira, Roska Mártonra vagy Viski Károlyra, s a még későbbi utódok közül magamat sem hagyva ki. De példaként említhetjük akár Haáz Rezső udvarhelyi, Vámszer Géza csíkszeredai, majd Molnár István keresztúri s a fiatal Gazda Klára sepsiszentgyörgyi munkásságát is, amelyben a múzeumi gyűjtő-dokumentálódó és feldolgozó-értelmező kutatói munka egymást kiegészítő szerves egységet alkot. Ebből a fajtából valónak mutatkozott kezdettől az etnográfusnak készülő Tarisznyás Márton is.

Ezért volt, hogy engem, aki Tarisznyás érdeklődését, tevékenységét is kezdettől végig figyelemmel kísérhettem, egyáltalán nem „lepett meg” a nagyszerű Gyergyói Múzeum, s magától értetődő volt számomra az is, hogy publikált dolgozatai mellett még akár több kötetre való kézírata is van. 1958 óta a *Csiki és Gyergyói Múzeumok Közleményei*, a *Muzeul Național*, a *Könyvtári Szemle*, az *Aluta*, a *Korunk*, a *Művelődés*, a *Népismereti Dolgozatok*, az *Acta Hargitensia* és más periodikák egyre gyakrabban közölték ugyan írásait, azonban a publikálásnak ez a mértéke messze elmaradt a munkája „adminisztrálásához” különben sem értő kutató valóságos munkássága mögött. Ezt tudva bátorítottuk évek óta önálló tanulmánykötet összeállítására, s mikor a jelen munkája már befejezés előtt állott, egy nem sokkal halála előtt küldött levelében megemlíti további könyveinek — a gyergyói erdők néprajzát, Gyergyó társadalomnéprajzát, a hazai örménység történeti néprajzát és a múzeumi tapasztalatait bemutató tanulmányköteteinek — tervét. Ezeknek anyaga feldolgozott vagy jegyzetek formájában már többé-kevésbé együtt volt és sajtó alá rendezésük — mint írta — „ezutáni éveim legfőbb feladata lesz”...

Tarisznyás Márton kutatói műhelyének, érdeklődésének, szemléletének, módszerének boncolására — bármennyire csábító volna is — itt nincs alkalom; ez a jelen kötet recenzorainak és az eddig megjelent, illetve még közöletlen hagyatéka számbavevőinek feladata lesz. Most csupán néhány idevágó körülményre térnénk ki. Egyik az, hogy ő *kezdetől* néprajzosnak készült. Már gyergyószentmiklósi gimnazistaként népszokásokat gyűjtött, s érettségi biztosa, Gunda Béla egyetemi néprajztanár a vizsgáztatás folyamán felfigyel a népi életmód és hagyományok iránti érdeklődésére. És bár egyetemi éve alatt (1948—1952) a Bolyai Tudományegyetemen már nem volt önálló néprajz szak, a történelem-földrajz szakos tanárjelöltséget azért választja, hogy ezzel is majd az idő és tér dimenzióiban látó-gondolkodó etnográfus lehessen. Említette is, mennyire hálás, hogy Imreh István a néprajznak a történelem felől, Tulogy János pedig a földrajz felől való megközelítésében volt nagy segítségére. Ugyanakkor legszorgalmasabb hallgatója Nagy Jenő *A magyarság néprajza* s alulírott *Románia néprajza* c. kurzusainak, utóbbi a néprajzi gyűjtés módszerét és a néprajzi múzeológia kérdéseit tárgyaló fakultatív kollégiumának, továbbá az erdélyi néprajzi kölcsönhatások témájú szemináriumunknak és a múzeumi gyakorlatoknak. Még diákként tagja volt a szociográfia módszerét is alkalmazó városnéprajzi kutatócsoportunknak, árucseré-néprajzi kutatóútaimon elkísérve pedig módjában volt a tájak közti és népek közti kapcsolatok működésének,

valamint a néprajzi jelenségek térbeli mozgásának konkrét érzékelésére. A későbbiek során aztán mindkét irányban kitűnő kutatóterepül kínálkozott számára Gyergyó és vásáros központja, Szentmiklós.

Kétségtelenül döntő jelentőségű volt Tarisznyás Márton egész kutatói tevékenységére a választott munkahely. Az egyetemi évei alatt a néprajzi tanszék fennállásáig itt már gyakornoki teendővel is megbízott, majd „kitűnő”-vel végzett ifjú nem kért magyarázatot, hogy miért nincs számára állás a még java fejlődésében levő egyetemen, vagy bár az egyetemi városban. A marosvásárhelyi, rövidesen pedig — kérésére — az általa éppen hogy tető alá hozott kis gyergyószentmiklósi múzeumhoz került — mindenesnek. Hogy mennyire tudatosan vállalta a vidéki munkahelyet s hogy ezt később sem bánta meg, bizonyítja például egy 1961-ben írt levele is, amelyben — többek közt — ezt írja: „Úgy látom, hogy néprajzi kutatásunk mostani szakaszában legfontosabb (...) a különböző vidékek néprajzi jellegzetességeinek alapos megismerése, leírása, mert további következtetésekre csak ezek alapján van mód.” Lehetséges, hogy az egyetemes néprajztudomány jelenkorában, amelyet olyannyira jellemez az újabb és újabb irányok, nézőpontok, módszertani ötletek harcias bejelentésének vagy szellemes kifejtésének gyakorlata, Tarisznyás e (magánlevélben írt) mondata túl egyszerűnek is tűnhet. Viszont kétségtelen, hogy a néprajzkutatásunk állását ismerők és továbblépésén gondolkodók szemében figyelemreméltó igazságot tartalmaz.

Ugyanakkor Tarisznyás Mártonnak elég erősnek is kellett éreznie magát, hogy vállalja a saját szülőföldön való prófétaság nehézségeit, a kisvárosi légkör és az elvidékiesedés veszélyét. Bebizonyította, hogy jó idő- és útiköltség-beosztással, levelezéssel, majd telefon útján is, a távolság dacára lehetséges a nagy szakkönyvtárak, gazdag múzeumi gyűjtemények és levéltárak, valamint a szakmabeliek rendszeres konzultálása. Hogy a vidéki munkahelyeken, az egymástól távol való dolgozás mennyire nem jár szükségképpen elszigetelődéssel, látványos bizonyítéka volt Tarisznyás otthoni gazdag kézikönyvtára is. Igaz, nem sajnálta az utánjárást és a pénzt sem (pedig ugyancsak szűkében volt ennek!) egy-egy szakmunka megszerzésére. Noha nagyon megromlott a látása, mégis „otthon volt” a teljes hazai szakirodalomban, jól tájékozott a nemzetközi néprajzkutatás által hasznosításra kínált anyagban, számon tartva az újabb módszertani eredményeket is.

A Tarisznyás-életmű igazolja, hogy a szakmai tájékozottság és lépéstartás érdekében hozott áldozatokért busásan kárpótol a vidéki munkahely kétségtelen előnye, amely lehetővé teszi a valóban alapos és sokoldalú, emberközelből való és átélt, a tájjal és közösséggel szoros kapcsolatban folytatott, a határtudományokkal is kiegészülő korszerű komplex népismereti vizsgálatot. Így hát „vidéki kutató”-ként nem csupán folytatója volt egy szép hagyományú tudósi létformának — gondoljunk csak Bod Péter, Benkő József, Orbán Balázs, Szinte Gábor, Szendrey Zsigmond, Orosz Endre, Vámszer Géza és mások munkálkodására —, hanem ennek a mai lehetőségeket felhasználó és így a korszerű igényekhez alkalmazkodó továbbfejlesztője is lett. Hogy milyen jelentősége van a Tarisznyás-féle következetességgel megszervezett műhelynek, nem szorul külön bizonyításra. Közismert, hogy az utóbbi évtizedekben közölt néprajzi szakkikkek, tanulmányok, kötetek majd mind — beleértve Tarisz-

nyás munkáit is — ilyen, intézeti kereteken kívüli, egyenként kialakított s jelentős részben vidéki műhelyek alkotásai.

A háborút követő években a szakképzett etnográfusok megfogyatkozásával — Haáz Ferenc és Sándor Gábor halálával, Gunda Béla és K. Kovács László eltávozásával —, valamint egyes korábbi dilettáns munkák jogos bírálatának a néprajztudomány egészére való vétkes általánosításával jó időre elejtődött bármiféle néprajzi intézet létrehozásának terve, s ugyanakkor a néprajzoképzés is fokozatosan megszűnt. Ilyen körülmények közepette — közművelődési feladata mellett — munkánk folytonosságát, sőt térbeli kiteljesítését is lehetővé tevő keretnek mutatkozott egy, főleg a vidéken dolgozó értelmiségiek önkéntes munkájára alapozó tájmúzeumi hálózat. Az egyetemista Tarisznyás még megérte az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület „Tájmúzeumi és népkutató ügyosztálya” keretében működő, de még az Egyesület megszűntetése után is pár évig továbbgyűrűző tájmúzeumi mozgalmunkat (l. *Miscellanea Ethnographica*, 1947. 74—76), amelynek tevékenységében Györbíró Pál (Torockó), Kiss Béla (Hétfalu), Kovács Dénes (Csíkszereda), Krizsovánszky László (Szék), Makkai Endre (Nyárádszereda), Molnár István (Székelykeresztúr), Morvay Pál (Bánffyhunrad), Nagy Ödön (Mezőköbölkút), Tökés Béla (Végyvár) és mások mellett, legifjabbként, ő is részt vett a Gyergyói Múzeum szervezőjeként.

A tájmúzeumi mozgalomba kapcsolódva Tarisznyás magáévá tette azt a gyakorlat diktálta alapelvet, hogy az egymástól távoli pontokon, tájokon gyűjtésre-kutatásra vállalkozók közötti munkamegosztás elsősorban területi. Hiszen az önkéntes vállalatás fő rugója is a szülőföld és népe iránti elkötelezettség, illetve a munkahely adta táji-népi környezetbe való intellektuális beilleszkedés szándéka. Tarisznyásra emellett még külön serkentően hatott, hogy Gyergyó egyike a legkevésbé ismert néprajzi tájainknak. És jóllehet az adott körzetben folytatott néprajzi gyűjtőmunka során a témaválasztásban eleinte elsőrendű meghatározó a kutatói felkészültség és hajlam, valamint a fölállított fontossági sorrend, a vállalkozó jórészt már kezdettől felelősséget érez a környék népi kultúrája egészének felméréseért, s ha csak nem talál a munkát megosztó társakra, évek munkája során maga igyekszik azt elvégezni.

Milyen témák iránt érzett elsősorban felelősséget az ifjú Tarisznyás? Beszéljen az írás! Elöttem van egy, még 1950 júniusában szerkesztett „Beszámoló a Bolyai Tudományegyetem gyergyói néprajzi kutatócsoportjának eddigi munkájáról” fogalmazványa, amelyből kitűnik, hogy a héttagú csoport diákvezetője, Tarisznyás Márton az „ősfoglalkozások”, valamint „a település és a népi ipar társadalmi vonatkozásai” témakörökben való gyűjtőmunkát vállalta magára. A gyűjtögetés, erdei élet, illetve „az erdő néprajza” iránti, valamint társadalomnéprajzi érdeklődése aztán élete végéig fontos meghatározója volt múzeumi és kutatói tevékenységének egyaránt. Nyilvánvaló, hogy ebben korántsem valami kutatói „hobby” vagy egyoldalúság, hanem elsősorban a vállalt kutatási zóna sajátosságainak helyes felismerése vezette. Ez viszont nem jelentette azt, hogy Gyergyó egyetlen „hivatalos” néprajzkutatójaként ne érzett volna felelősséget a helyi népi kultúra egyéb aspektusainak földerítése iránt is. A diákköri „Gyergyó néprajzi monográfiája” elképzelés egyik megvalósítási formája mindjárt maga a múzeum, ugyanakkor pedig

évente egy-két téma, „fejezet” tanulmányként való feldolgozására kerítve sort, következetes munkájával végül is eljutott a vidék néprajzát fölvezető együttes bemutatásáig.

A tájmúzeumi hálózat gondolata és Tarisznyás Márton személyes példája mellett egész tudománytörténetünk arra mutat, hogy a néprajzi tájakban való gondolkodás egyáltalán nem valamiféle „megalkuvás”, s ma sem csupán a kutatók-gyűjtők munkahelyi szétszórtságából következő „kényszerűség”, hanem központi kutatóintézet esetén is a munka egyik nélkülözhetetlen formája. Néprajzi tájaink sorra való feltárása a néprajztudomány további lépései szempontjából éppoly alapvető jelentőségű, mint a történettudomány számára a forrásközlések és ásatások. Néprajzkutatásunk indulását is olyan munkák megjelenésétől számítjuk, mint Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* (1868—1873), főleg pedig Jankó János *Kalotaszeg* (1892) és *Aranyosszék* (1893) ismertető néprajzi monográfiái. De állandó kézikönyvünk máig Lázár Istvánék *Alsófehér vármegye néprajza* (1899), valamint Malonyay Dezső *sikerült kalotaszegi* (1907) és *székelyföldi* (1910) népművészeti kötetei is. Alapkutatásunk nagy kárára e lánc az első világháború után eluralkodó szépirodalom-központú tájékozódás következtében jó két emberöltőre megszakadt.

A második világháborút követően, a tájmúzeumi hálózat szervezésével párhuzamosan s azonos felismerés alapján meginduló néprajzi tájékozódó gyűjtőutainkat rövidesen követték a közös monografikus kutatások. Mindjárt legelső ilyen jellegű munkánkban, az újjászervezett Erdélyi Néprajzi Múzeum patronálásával a Mezőség néprajzi feltérképezésére román kollégákkal együttesen 1951-ben Katona központtal szervezett kutatótáborunkban még diákként részt vett Tarisznyás Márton is. És habár akkori szándékunk — hasonlóan Orosz Endre század eleji, majd Venczel Józsefék 40-es évek eleji tervéhez — a mezőségi sárban megfeneklett, Nicolae Dunăre kollégámmal csak örülhettünk, hogy magát az alapelgondolást, egy táj sokoldalú néprajzi feltárását, a csoport legifjabb tagja, Tarisznyás, munkahelyén továbbélte és meg is valósította.

A Tarisznyás Márton kutatói tevékenységét körbejáró eme gondolatokkal és emlékekkel az előttünk fekvő kötet már részint be is tájolódtat négy emberöltő kutatói törekvései, eredményei, s egyben a jelen lehetőségei és megfontolásai sorába. Mert kétségtelen, hogy amikor szerzőnk Gyergyói munkájával a sokoldalú néprajzi táj kutatás hagyományait követi, egy most is érvényes kíváncsiságra válaszol, s teszi ezt a kutatás korszerű igényeivel és tudományos apparátusával. Távol áll tőle mind egyes elődök romantikus „felfedezői” lelkesedése, mind a pozitivizmus jegyében fogant „klasszikus” monográfiák formai teljességre törő, de az elemzést és értelmezést meg sem kísérő száraz adatlajstromozása. Talán erre való tekintettel is került Tarisznyás a monográfia megnevezést, bár gondolhatott arra is, hogy jelen összeállításának minden témagazdagsága ellenére maradt még mondandója a Gyergyóról tervezett további, sajnos már megvalósíthatatlan kötetei számára is. De nincs mért fennakadunk most e könyv műfaji meghatározásánál — Nagy László ismert verssora jut eszünkbe: „Műveld a csodát, ne magyarázd” —; beszéljünk csak egyszerűen a tervezett tetralógia megvalósított első kötetéről, a Gyergyó néprajzának legjellegzetesebb vonásait mesteri kézzel fölvezető tanulmánygyűjteményről.

Kétségtelen, hogy a három évtized folyamán keletkezett tanulmányok, bár a kutatói életterv, működési terület és műhely szoros egységbe fűzi őket, egymástól függetlenül is értékelhető önálló munkák. Így például a gyergyói gyűjtőgyűjtő gazdálkodásról írott dolgozat olvastán könnyen Gyergyóról is elfeledkezhetünk, hiszen elsősorban az fog meg benne, ami egyetemes érvényű, illetve újabb adalék a legősibb emberi foglalkozáshoz. Jó helye is van itt a kötet elején. Ugyanakkor az ezt követő nagy tanulmány a gyergyói határhasználatról, ennek természeti, gazdasági és társadalmi vonatkozásai, valamint a népélet egészére kiható szerepe révén Gyergyó néprajzáról önmagában is sokat nyújtó és sejtető tanulmány, s épp ezért alkalmas alap és kiindulás a gyergyói népi életmód és kultúra különböző oldalainak következőkben kibontakozó tárgyalásához. E korai — kéziratban már az 50-es években olvasott — tanulmányokra építkeznek aztán a jellegzetes gyergyói talajban termett olyan tanulmányok, amelyek a környék havasi legelőire alapító állattartás, jórészt hegyi patakjaira épülő kiterjedt vízimolnárság és a kiterjedt fenyvesek fáját feldolgozó deszkametszés, továbbá a népi ipar és sokféle helyi termék értékesítését végző népi árucseré, a természetes vásáros központ, Szentmiklós településképe, az ide került örménység, vagy pedig a gyergyói népszokások különböző kérdéseit tárgyalják, egyes esetekben komplex vizsgálatokat alkalmazva a téma lehető kimerítésének igényével.

Az így összeálló tanulmánycsokor kiválóan alkalmas az oly sokáig elkerült Gyergyó néprajzi színekének fölvetésére. Az itt fogant, de a tájon részben már túl is mutató dolgozatok (mint pl. az árucseré kérdéseit és a helyi örménység történeti néprajzát tárgyalók) hozzásegítenek, hogy Gyergyóban ne csupán egyik keleti havasközi tájunkt lássuk, hanem ennek — nagytávolsági tutajos, szekeres és marhakereskedelmét, élénk vásárait és tevékeny árusait megismerve — vidékek és népek között kapcsolatokat teremtő és századokon át betöltött jelentős közvetítő szerepét is. A tanulmányaiból ilyen tervszerűen és szervesen felépített kötetet alkotójuk a térben és időben körülhatároló bevezetővel és a vidék részletes bibliográfiáját nyújtó zárórészlettel egészítette ki, előbbi főleg a minden rendű olvasó, utóbbi pedig a további kutatás hasznára.

Mert mi is adott volna a távoli posztján minden erejének bevetésével végzett munkájához kellő szívósságot, mint a használni akarás, a társadalmi szolgálat szándékát is magában foglaló hivatástudat. Az a törekvés, hogy ha majd egyszer közlésre kerülnek, e kutatási eredmények is tényezőkké váljanak a táji, nemzetiségi, emberi önismeret kiteljesülése és a tudományos ismeretgyarapodás szüntelen folyamatában. Hogy kutatómunkája javát Tarisznyás otthon, szabad idejében végezte? A hivatástudat nincs irodához és órarendhez kötve. Különbösen is az erdélyi néprajzkutatók kezdettől „megszokták”, hogy munkájuk javarészben társadalmi tevékenység. Ennél nehezebb a kutató számára a hosszú éveken, évtizedeken át tartó várakozás a közlésre. Bizony, Tarisznyás Márton is rászorult időnként barátai biztatására, egyes elődök kitartásával ösztönző példázásra. Pedig barátai is, ő is tudták: az az érvelés, hogy a jó anyag maradandó s várható, csak részizagzság. Hiszen a késedelemmel a kutatói eredmények idején való tudomásulvétele, társadalmi tulajdonná minősülése, hatékonysága és további munkára ösztönző volta szenved csorbát,

a legkeményebb próbának téve ki az emberi kitartás és meggyőződés erejét.

Tarisznyás Márton férfiasan állotta ezt a próbát is, s attól kezdve, hogy a Kriterion Könyvkiadó elvben elfogadta kötettervét, a késő éjszakákba nyúlóan minden szabad idejét a kéziratok közötti válogatásnak, a 10, 20, 25 éves dolgozatok felfrissítésének, egymáshoz illesztésének, a szükségesnek látszó kiegészítéseknek, a könyv végső formája kialakításának, a teljes kézirat ismételt elolvasásának és javításának szentelte. Bár erről nem beszélt, bizonyára voltak pillanatok, amikor elfogta a kétség, hogy bokros múzeumi munkája mellett gyenge szervezete bírja-e a megfeszített munkát a kézirat teljes rendbetételéig, s megéri-e a kötet megjelenését. A magában őrlődő kutatónk az utolsó lépés előtt hagyta el ereje, múzeumi munkahelyén érte a váratlan halál. Így a kötet kiadói szerkesztője a szerző nélkül maradt kéziratot maga végezte el az utolsó simításokat, és lehetővé tette, hogy átvehessük kiváló gyergyói etnográfusunk nekünk szánt, hozzá méltó üzenetét.

S most itt van előttünk az épp java termési idején derékba tört élet első s immár egyként maradt kötetbe formált műve. Bizonyos, hogy a Gyergyó néprajza sűrűn forgatott kézikönyv lesz a szakemberek asztalán, s újabb szeretett és hasznos olvasmány a szülőföldről s népéről egyre több hiteles ismeretet igénylő olvasók széles körében.

1981. június

Kós Károly

BEVEZETÉS

A népélet jelenségei állandóan változnak, alakulnak. Az utóbbi évtizedekben egyre gyorsuló ütemben haladó folyamat jelentősége felmérésére és a népi műveltség kincsestára hasznosítására egyik hatékony eszköz a tájmonográfia. Ezért a jelen kötetben Gyergyó néprajzának a gazdasági étellel, településsel és népszokásokkal kapcsolatos vonatkozásait mutatom be. Az egyes részek jobb megértéséért szükségesnek tartom felvázolni a gyergyói táj történeti-néprajzi alakulását, e vidék néprajzi megismerésének múltját és a jelen kötet létrejöttének körülményeit. Utóbbira vonatkozólag Kós Károly Előszavában is tájékoztatja az olvasót, amiért ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki.

GYERGYÓ NÉPÉLETÉNEK ALAKULÁSA

A Maros felső folyásánál elterülő magas fekvésű Gyergyói-medence a környező hegyekkel az ország egyik sajátos néprajzi tája, ahol széles lehetőség nyílik az ember és környezete viszonyának vizsgálatára. A medence belsejében a XII—XIII. századig tű- és lomblevelű erdők és mocsarak váltogatták egymást, míg a hegyoldalakat szintén kiterjedt erdőségek borították. Tisztáikat dús legelők, majd kaszálók és szántók tartították. Az erdő és a hozzákapcsolódó foglalkozások elhatározóan hatottak a vidék fejlődésére. Igaz, hogy a lakosság szaporodásával egyre erőteljesebbé vált a termőföldért vívott küzdelem is. Mégis azt mondhatjuk, hogy Gyergyó története az erdővel vívott küzdelem története. A sebes vizű hegyi patakok biztosították a településhez szükséges vizet és adták a hajtóerőt a malmoknak, fűrészeknek. A Maros, az Olt és Kis-Beszterce pedig a távolabbi vidékekkel való kapcsolatokat tette lehetővé.

*

Egyes ma meglevő falvak ősei nem a mai helyükön, hanem jóval fennebb, a Marosba ömlő patakok zártabb felső völgyeiben jöttek létre. Alfalu első települése a mai falutól nyugatra a Borzont patak völgyében, Gyergyószentmiklós pedig a Belkény — mai nevén Békény — felső szakasza mentén volt, azonban a medence belsejébe való lehúzódnak nagyon korán, már a XIII. század elején megkezdődött.

Gyergyószentmiklósról az első írásos említés az 1332-i pápai jegyzékben található (Ortvay: 662). Mint templomos faluhoz vagy egyházközséghez több más falu, szeg vagy tízes tartozhatott. Az *Istoria României* (II. k. VI. sz. térkép) szerint a XIV. század második felében a gyergyói egyházközségek közül *Szentmiklóson* kívül megvolt már *Alfalu*, *Szárhegy* és *Újfal* őse is. Alfalu és Szárhegy műemlékei több XIII. századi építészeti elemet őriznek. Egy 1864-ben lejegyzett hagyomány szerint Újfal eredeti települése a Maros melletti áradásoknak kitett helyeken, a mai Katorzsa nevű határrészen volt, ahonnan a lakosság a Gál család birtokára, a mai község központi részére települt át, amiért Újfalnak nevezték már 1567-ben (Szabó T. A.: 1940), a csíkjenőfalvi ma-

lomper kapcsán. 1406-ban Gyergyószéket említik (Benkő: 1853. II. 141); a közigazgatási egység több település meglétét bizonyítja.

A Gyergyói-medence falvairól átfogóbb képet nyújt az 1567. évi adóösszeírás, amely a fentiek mellett először említi *Ditrót*, *Remetét*, *Csoma falvát*, *Tekerőpatakot* (SzOkl II. 221).

A Bethlen Gábor korabeli lustrák jelzik a családfők társadalmi hovatartozását, egyes esetekben származási helyét és foglalkozását is. Megtudjuk, hogy 1616-ban Gyergyószentmiklóson a felsorolt 226 család, majdnem egy tizede foglalkozik iparral (Kelemen: 1908. 71—72, 81—83).

A lakosság fő kereseti forrása a fakitermelés, deszkametszés, tutajozás, az állattenyésztés és földművelés volt. E termelési ágak egymással szoros összefüggésben fejlődtek. A fa egy részét helyben hasznosították, más részét tutajba kötve vagy deszka, zsindely és faedény formájában szállították távoli vidékekre. Az állati termékeket az élelmezésben, ruházkozásban, gyógyászatban hasznosították. A kétfordulós határ vetés alatti részein termelt szénát az állatok téli takarmányozására fordították, a szántóföldi művelés keretében pedig búzát, rozsot, árpat, zabot és kendert termesztettek.

Az ipar és kereskedelem fejlődésében új szint jelent az örmény település létrejötte, amely kedvezően befolyásolta a gazdasági élet kibontakozását. A fejlődést nagyban hátráltatta a többszöri, főként pedig az 1658-as török-tatár beütés és gyakori járványos betegség. Több ezren kerültek tatár rabságba, sokan estek el a harcmezőn. A tatárok elleni küzdelem kitermelte a maga hőseit, a néphagyomány mai napig őrzi a szárhegyi Tatár-dombnál a tatárok felett 1658-ban győzelmet arató gyergyói asszonyok emlékét. A járványok ugyancsak sok ezer ember életét követelték, nagyban hátráltatva a települések fejlődését.

A Gyergyói-medence községei hosszan a patakok mentén helyezkedtek el, legtöbbször *tízesekre* tagoltan. A falut határkertek és vetéskapuk választották el a határtól. Egy-egy udvaron több, rendszerint rokon család lakott. A népesebb családok több, egymás közelében levő telket birtokoltak. A faluképet a faépületek jellemezték. Csak a templomok épültek kőből. Ezeket a települések fejlődésének megfelelően bővítették, át- vagy újjáépítették. Több templomban (Alfalu, Szárhegy, Újfalú, Gyergyószentmiklós) ma is megtalálhatók egyes román kori vagy gótikus épületelemek. Egyetlen a XV—XVII. századból fennmaradt világi jellegű építészeti emlékünk a szárhegyi Lázár-kastély. Mindezen műemlékek létrehozásában igen jelentős rész jutott a helybeli népi származású mestereknek (kőfaragók, kőművesek, ácsok). Ezen épületek a történeti-néprajzi kutatás szempontjából is érdeklődésre tarthatnak számot, amint az munkám egyes, következő fejezeteiből is kitűnik.

A szájhagyomány élénken emlékszik Gyergyó lakosságának a kuruc mozgalmakban (1703—1711) való részvételére. Már a felkelés kezdetekor Gyergyó népe egy emberként állt a mozgalom mellé. 1707-ben Rabutin osztrák tábornok Aktin és Gravon ezredeseket küldötte büntető hadjáratra a gyergyóiak ellen, akik Elekes András és Both András vezetésével a Marosfő melletti Gréces-tetőn vették fel a harcot. Kétnapi hősi küzdelem után az osztrákok bekerítették a gyergyóiakat, Both András sebesülten elfogták, majd kivégezték. Ezután a medencébe nyomulva legyőzték a Katorzsánál ellenálló újfalviakat, a falvakat felgyújtották, a

szentmiklósi Both várát és a szárhegyi Lázár-kastélyt romba döntötték. Nagyon sok ember esett a harcok és az 1709-ben fellépő pestis áldozatául. A források okkal emlegetik az 1707 decemberi eseményeket *Gyergyó romlása* néven (Kölönte: 137—140).

Röviddel a harcok elcsendesülte után azoknál is veszedelmesebb el-lenség, a járvány és az éhség (1716—1719) tizedelte a lakosságot. Holt-tetek és elárvult telkek jelezték a nagy tragédiát, amelynek nyomán a lakosságnak majd 40%-a pusztult el. Újfalu lakosságából 474 halt meg és csak 480 maradt életben (SzOkl VII. 233).

A következő, aránylag csendesebb néhány évtized alatt a nép veríté-kes munkával igyekezett begyógyítani a sebeket, de a Habsburgok hódító háborúi további áldozatokat követeltek.

A székely határőrség felállítása (1762—1764), főként a *madéfalvi ve-szedelem* néven ismert vérengzés és következményei az élet számos te-rületén éreztették hatásukat. Gyergyóból sokan vándoroltak Moldvába és Bukovinába. Az itthonmaradottak életét a katonai szolgálat keserít-tette. A 18 és 50 év közti férfiak békeidőben évi 149 napi szolgálatot tel-jesítettek. Háború idején pedig még nagyobb áldozatra kellett számíta-niuk. A határőrök gyermekei csak külön engedéllyel tanulhattak mes-terséget. Abban, hogy a gyergyói házi és kézműipar oly alacsony szin-ten rekedt meg, jelentős része volt a határőri szolgálatnak.

A mezőgazdaságban tapasztalható viszonylagos fejlődés inkább meny-nyiségi, mint minőségi jellegű. Megnövekszik a művelt terület és a ter-melt növényfajták száma. A parancsnokság igyekezett a falu életének minden mozzanatát a neki megfelelő mederbe terelni. Számos erdőrend-tartás, falusi rendszabály készült az osztrák tisztek útmutatásai szerint. A határőrséggel kapcsolatos intézkedések elmélyítették az egyes társa-dalmi osztályok közti ellentéteket.

Habár a felsőbb intézkedések közt voltak hasznosak is, ezek sem tud-tak kellő érvényre jutni, egyrészt az osztrák elnyomás elleni tiltakozás miatt, másrészt azért, mert a katonai rendelkezések az ifjúság tanulási jogát is korlátozták, ami lényegesen akadályozta a tömegek műveltségi színvonalának emelkedését. A természet, az erdők védelmével és a gyü-mölcstermesztéssel szembeni egykori ellenszenv nagyrészt a katonásko-dás következménye. Így feneklett meg — a katonáskodás iránti ellen-szenv és az ennek nyomán kialakult közömbösség miatt — a szorgal-mazott gyümölcstermesztés, az erdők hasznosítása és az altalajkincsek kiaknázása.

Gyergyó népéletének alakulásában is fontos határkövet jelent 1848—1849. A forradalmi események elevenen élnek a nép emlékezetében (a harci eseményekkel, a forradalom neves személyiségeivel vagy a kör-nyező falvak román és magyar lakóinak a ditrói mezőn a forradalom ügye mellett letett közös esküjével kapcsolatos hagyományok). A for-radalom nyomán végbement változások a társadalmi szerkezet átala-kulásában jutnak kifejezésre, és a népviselet alakulásában is éreztették hatásukat.

A gyergyói néprajzi táj képe a XVIII—XIX. században tovább színe-sedik. A meglévő települések magja általában hasonló marad az 1700 előtti évekhez. Kivétel Gyergyószentmiklós, ahol városiasodási folyamat

bontakozik ki. Másik jelenség a települési terület kiterjedése. A régebbi faluközpontok területén tovább él a régi nemzetségi településmód (Szentmiklóson a több családtól lakott telkek, Ditróban a zsákutcászerű családai építkezés formájában). A korábbi településmaghoz csatlakozó és rendszerint a határkertek külső vonalán futó mezei utak helyén létrejött új településrészek már a régi kötöttségektől függetlenül fejlődtek, és a településeket szélességükben növelték.

A XIX. század második felében a gyergyói falvakban pusztító tűzvészek a településkép lényeges változását okozták Szárhegyen (1872), Tekerőpatakon (1889), Remetén (1892), ettől számítják a régi nemzetségi településforma rohamos bomlását.

A korszak második jellemzője a táj átformálódása. Eltűnnek a medence belsejében még az 1800-as években itt meglevő erdőfoltok, fájukat felhasználták egyes még ma is meglevő házak építéséhez. Kiszáritanak több mocsaras területet, végleges mederbe terelik az összevissza kószáló vízfolyásokat.

A korszak harmadik településnéprajzi jellemzője a XVIII. század végén és a XIX. század elején, hogy a medence peremén és a Kis-Beszterce völgyében is faluk születnek. Ezek közül egyesek a korábbi faluk lakosságának kirajzásával, azokhoz szervesen kapcsolódva alakulnak ki, például *Csutakfalva* 1830 után a Remete felső részén kiirtott erdők helyén (Szabó T. A.: 1940—49), az alfalvi *Borzont*, továbbá szintén a folyó nyugati partján a csomafalvi *Szászfalu* és az újfalvi *Marostízes* vagy *Marosfalva*. Néhány telep a távolabbi határrészekén, a korábban is szénacsinálásra, állattenyésztésre használt területeken alakul ki, mint a ditrói *Orotva*, az újfalvi *Libán* vagy a tekerőpataki *Heveder-tízes*, mely az anyaközség területének távolabbi, Vaslábhoz csatlakozó határrészén jön létre.

A lakosság a magasabban fekvő, de a településre kedvező feltételeket biztosító övezeteket is megszállja, mint Ditró-*Cengellér* telep, tovább a Tekerőpatak határában létrejött *Marosfő*, melyet az anyaközség, valamint Vasláb, Csíkszentdomokos és Csíkszenttamás lakosságának kirajzó csoportjai népesítettek be.

A Maros mellett — Ditró és Remete határában — jönnek létre *Hodos*, *Várhegy*, *Salamás*, *Galócás* és a hozzájuk csatlakozó telepek. Lakosságuk állattenyésztéssel, kisebb mértékben földműveléssel foglalkozott.

A Kis-Beszterce völgyében kialakult *Bélbor*, *Holló*, *Tölgyes*, valamint a Békás-patak mentén létrejött falvakban (*Békás*, *Domuk*) legfontosabb az állattenyésztés, a fakitermelés és deszkametszés volt, jelentős helyet foglalt el a vadászat és halászat, sőt a méhészet is. *Borszék* az ásványvíz-kereskedelemnek és az ahhoz kapcsolódó üveggyártásnak köszönhetette létét. A közeli falvakból, főként Ditróból és Szárhegyről való kirajzás mellett osztrák, cseh és lengyel családok is megtelepednek.

Az előbbiekkal egyidőben a medence peremén a falvak határában, a sebes vizű patakok mentén megjelent települések lakói lizstelő és fűrészmolnárok vagy ványolósok voltak. A telepek mindegyike valamely községet vagy községcsoportot szolgált ki, amint az a vízimolnársággal és deszkametszéssel kapcsolatos fejezetekből is kitűnik (Remete-Eszenyő, Szárhegy-Güdüc, Csomafalva-Somlyóvölgye, Kilyénfalva-Szenéte).

1848 után lényeges változások történnek az élet más területein is.

A mezőgazdaságban — habár lassú ütemben — tért hódítanak a modernebb elképzelések. Egyes falvakban — pl. Ditróban — megkísérlik a tagosítást. A 70-es években Gyergyó falvaiban az arányosítás végrehajtása a hatóságoknak sok visszaélésre, a szegényebb rétegeknek pedig zúgolódásra ad alkalmat. A falusi közösségek ellenőrző és irányító szerepe fokozatosan gyengül. A század végére elsorvadnak a határkeretek és vetéskapuk. Több faluban eltűnnek a rokon családok által közösen lakott telkek, és megkezdvi térhódítását a kő- és téglapítkezés.

A viseletben pedig a városias ruha terjed el. A század utolsó évtizedeiben kibontakozik a mezőgazdasági ismeretterjesztő tevékenység is. 1890 körül megjelennek a fűrészüzemek, amelyekkel együtt jár a modern faipar és az ipari munkásság kialakulása. A határország felosztása után egyre több falusi fiatal tanul mesterséget. A századforduló után a fűrészüzemek fejlődése és a vasútépítkezés jelentősen érezte hatását a népéletben. Egyrészt az építkezések, másrészt az üzemek és a vasút biztosított legalább az év egy-egy időszakára megélhetést. Sokan vállaltak munkát a fakitermelésekben vagy fuvarozták a fát a fűrésztelepekre és a vasútállomásokra. Az építkezésekhez és az üzemekhez a helyiek mellett idegen munkaerőt is alkalmaztak. Ezért különböző nemzetiségű, köztük lengyel, cseh, bosnyák és olasz munkások is jöttek Gyergyóba, túlnyomórészt ideiglenes jelleggel, kis hányaduk pedig meg is települt. A nép az olaszokat, közülük főként a kőfaragókat *taliánoknak*, a vasútépítésnél dolgozó különböző nemzetiségűeket *barábereknek* nevezte.

A vasút és a fűrészüzemek megjelenése fölöslegessé tette a tutajozást. Másrészt lehetővé vált a gyergyói fűrésztelepek termékeinek olcsó szállítás. A közlekedés gyorsabbá és olcsóbbá válása nyomán nagyon sokan, akik eddig alig mozdultak ki otthonukból, más vidékeken is jártak. De ugyanez az időszak jelzi a nagy kivándorlások kezdetét is. Ezt betetézte az első világháború kirobbanása, mely hatalmas anyagi és véráldozatot kívánt. Ugyanakkor sokan jártak a hadműveletek vagy hadifogság nyomán Olasz-, Orosz-, Lengyel-, Franciaország és Szerbia területén is.

A két világháború közti időszakot a gazdasági és társadalmi megrázkódtatások jellemzik. A lakosság jelentős része eladósodott, sokak vagyona vált a bankok által rendezett árverések áldozatává. Nagyon sokan felhagytak a földműveléssel, és üzemekben vagy az erdőkitermelésben vállaltak munkát. Az erdővágók a tél nagyobb részét is az erdei kalibákban töltötték. Fő táplálékuk a puliszka, a túró és szalonna volt. Hasonló nehéz sorsa volt a fuvarosoknak, akik éjjel két órakor már indultak az erdőre, ahonnan csak késő este vetődtek haza.

Az építkezés, táplálkozás, ruházkodás és a népélet más területein tovább tart a polgárius életmód térhódítása. Ennek közvetítői a távoli pontokat járt katonák, az idegenben és helyben elszegődő cseléd lányok, a Mezőségre és Moldvába járó mezőgazdasági idénymunkások, és a fűrészüzemek dolgozói. Az ekkor kibontakozó népnevelő tevékenység és a sajtó főként az általános mezőgazdasági és egészségügyi ismeretek terjesztésében vállalt szerepet. A korszak egyik jellemzője az egyesületi élet és az aránylag élénk művelődési és műkedvelő tevékenység kibontakozása.

A felszabadulás utáni évtizedekben lényeges változások mentek végbe az építkezés, táplálkozás, ruházkodás és a népélet többi területein. Az

építőanyagok közt még jelentős helyet foglal el a fa, de gyorsuló ütemben hódít teret a téglá, és ezzel együtt a modernebb építkezési forma. A lakáskultúra terén szintén megfigyelhető a korszerűségekre való törekvés. Ezzel kapcsolatban a lakosság körében egyre fokozódik az eredeti népi elemek hasznosításának igénye. Jellemző erre az újabban készült székely kapuk nagy száma.

A ruházkozásban rohamosan hódítanak teret az olcsón beszerezhető gyári készítmények. Az eredeti székely népviselet csak ünnepi alkalmakra és az öregebb nemzedék körébe szorul vissza, de az ünnepélyes megnyilvánulások során az utóbbi években ismét jelentős szerephez jut. A ruházkozás alakulására döntő módon hatnak a foglalkozásokban végbemenő változások is.

A népi táplálkozás hagyományos formái szilárdan állották az idők viharát. Annak ellenére, hogy számos félkész és készétel terjedt el, a hagyományos népi ételek is megmaradtak.

Az utóbbi évtizedek egyik örvendetes jelensége a néptömegek egyre szélesedő önismereti igénye, amely a hagyományok, népművészeti és népköltészeti alkotások feltárását és hasznosítását eredményezi és ugyanakkor az egyetemes emberi művelődés kincsesládáját is gazdagítja.

GYERGYÓ NÉPRAJZI MEGISMERÉSÉRŐL

A környezet, a táj, a népelet jelenségeinek megismerésére irányuló vágyat néha a kíváncsiság, máskor valamely tudományos elgondolás sugallta. De nagyobb azon példák száma, amikor egyes népeleti jelenségek rögzítése a gazdasági, társadalmi, politikai szükségletek következménye. A figyelem napjainkban fokozott mértékben fordul e jelenségek ősi változatainak feltárása felé. Az eredményeket a többi rokon tudományág (régészet, művészet- és gazdaságtörténet, nyelvészet és irodalom) mellett olykor a természettudományok is hasznosíthatják. A népeleti jelenségek történelmi alakulásának máig alig kiaknázott forrásai az írott emlékek.

A következőkben a Gyergyói-medence és környéke néprajzi megismerésének múltjából villantok fel néhány mozzanatot, hogy ezáltal is segítsen munkájukban a hivatásos és önkéntes gyűjtőket, egyúttal leróva a tiszteletet azok emléke előtt, akik munkájukkal hozzájárultak vidékünk megismeréséhez. A felhasznált és itt ismertetett források tudománytörténeti jelentőségük mellett arra is figyelmeztetnek, hogy a különböző korok emberei a maguk módján hasznosan járultak hozzá az örök emberi értékek megőrzéséhez és továbbfejlesztéséhez.

Egyik legrégebbi forrásunk, az 1567. évi adóösszeírás tartalmazza a falvak telekszámát, és így kiindulási alapot nyújt az azok nagyságrendjében azóta végbement változások felméréséhez. Például Tekerőpatak, amely ma Gyergyó egyik kisebb faluja, akkor 51 telkével Gyergyó harmadik települése volt, míg az akkor 6 telekből álló Remete ma a medence egyik népes települése. 1581 májusában Újfalú lakossága saját érdekei védelmére régi jogszokásokat foglal írásba. Ennek a ma legrégebbinek ismert székelyföldi falutörvénynek az öröklésről szóló része hangsúlyozza, hogy a falúnak végzése volt még a régi székely szabadság ide-

jéből (vagyis 1562 előtt). Eszerint a falunak már ekkor megvoltak a maga jogszokásai, mint például a mezei kártételek megakadályozása vagy a szombat délutáni falugyűléseken való kötelező részvétel.

Az egyház anyagi szükségleteiből fakadó 1583-i gyergyószentmiklósi megyevégzésből kitűnik, hogy a lakosság egy része orsóval (szövés-fonással), más része fejszével (erdei munkával) kereste kenyerét. Ugyancsak a XVI. századi gyergyószentmiklósi és környékbeli állapotokra derít fényt az 1627. évi tanúvallatás, amikor 211 személy, főként 80–96 éves öregek vallanak arról, milyen volt fiatal korukban, tehát a XVI. század közepén a közeli falvak határa, és hogyan változott e kép a székely felkelések nyomán. A jelenlegi gyergyószentmiklósi vasútállomás környékén ekkor erdőfoltok közé ékelt szántóföldek voltak, és a ma itt meglévő malmok egyike *Szarka malma* néven már ekkor működött. A különböző szükségletek nyomán létrejött négy okmány négy eltérő, de egymással szerves egészet alkotó részletet tár fel, lehetővé téve a XVI. századi gyergyói falu képének felvázolását.

A XVII. században új színeket hozó katonai lustrák (1614, 1616, 1643) a társadalmi keresztmetszet vázolása mellett a foglalkozásra, származási helyre vonatkozó apró megjegyzések által Gyergyószentmiklós iparosodásának első csíráiról is tudósítanak.

Ferenczy György plébános 1613–1660 közt vezetett Regestruma (Számadatkönyve) Gyergyószentmiklós és környéke életének számos mozzanatát villantja fel (település, építkezés, ipar, kereskedelem, erdőlés, a tiszafa elterjedése, méhészet, szövés-fonás stb.). A feljegyzések nyomán lehetséges a település XVII. századi életének történeti-néprajzi bemutatása. Ezért nagy szolgálatot tett a tudománynak Veszely Károly a napló közreadásával.

A gazdasági-társadalmi változások hatására a XVIII. században létrejött nagy összeírások, területfelmérések, habár más irányú szükségletekből fakadtak, lényegesen hozzájárultak a népéleti jelenségek számbavételéhez. Az igények változatossága gyergyói viszonylatban is elősegíti az egyes korszakok néprajzi képének megrajzolását.

Az 1716–19-i járványra és éhínségre vonatkozó feljegyzések a gyűjtögetésről, népi táplálkozásról, gyógyásatról tájékoztatnak. Az 1721-i összeírás szerint minden faluban volt malom, de jelentős a pálinka- és sörfőzőházak száma is. Az elhagyott vagy pusztá telkek című rovata pedig az említett éhínség és járvány kihatásait szemlélteti.

Vidékünk néprajzi megismerésének egyik legjelentősebb forrása a szárhegyi Lázár család gyergyói és csíki birtokainak 1742-ből való összeírása. Ezt az egymással pereskedő örökösök kívánságára és kölcsönös ellenőrzésével készítették a Főkormánysház megbízottjai, Enyedi Márton és Keserű Imre, akik hónapokon át járták Maroshévíztől Csíkszentdomosig és Kászonig azon falvakat, ahol a Lázároknak birtokai voltak. A hétszáz lapnyi kötet az ellenfelek szörszálhasogató ellenőrzése jóvoltából hitelesnek mondható összefoglalást nyújt Gyergyó akkori életéről. Valamennyi jobbágytelket részletesen leír, felsorolva az egyes birtokrészek helyneveit, művelési módját, a lisztelő és fűrészmalomok leltárát, az egyes alkatrészek anyagát és helyi elnevezéseit. A leltározáshoz felhasználták a régebbi iratokat és a helyi lakosság tudásanyagát.

A XVIII. században kibontakozó gazdasági-társadalmi fejlődés és fel-

világosodás eszméinek terjedése nyomán végrehajtott akciók behatóan elemezték egy-egy vidék népéletének mozzanatait. A leírások a korábbiakhoz képest részletesebbek és rendszeresebbek voltak. Az 1773-i összeírásban új szint jelent a helyi jogszokásokat rögzítő „Leges et consuetudines” (Törvények és jogszokások) című, a falvak egymásétól eltérő joggyakorlatára fényt derítő fejezet. Ugyanez vonatkozik az 1785-i összeírásokra is, amelyek közlik a jobbágyi szolgáltatások neveit és mennyiségét. Első ízben itt említik a vaslábi káposztatermesztést és a szárhegyi téglavetést. Az 1784. évi katonai felmérésben a településföldrajzi adatok mellett a térképekhez mellékelt leírások változatos anyagot tartalmaznak a népéletre, szokásokra, társadalmi helyzetre vonatkozólag. A fejlődés a polgári életben is megkövetelte az alapos számbavételt. A II. József rendeletére végrehajtott népszámlálás adataiból többek közt kitűnik, hogy míg Gyergyószentmiklóson egy telken átlag négy család lakott, addig ez a környező falvakon eltűnően volt.

Az ekkori kutatók tevékenységéből kivette részét az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság is, melynek titkára, Aranka György Gyergyóban is végzett adatgyűjtést, és több helybeli vezető személyt megnyert a kutatómunkának. A csomafalvi Borsos Tamás hosszú éveken át küldte tudósításait a népszokásokról, a történelmi nevezetességű helyekhez fűződő hagyományokról és a népi gazdálkodásról.

A századforduló táján külföldön is érdeklődnek vidékünk néprajzi jelenségei iránt. A német mellett más nyelven is jelennek meg Gyergyó népéletét ismertető közlések. A gyergyószentmiklósi származású Ákontz-Kövér István *A négy világtáj leírása* című, Velencében örmény nyelven 1802-ben megjelent munkájában tartalmaz ismertetést közöl szülővárosáról.

Az 1820. évi úrbéri összeírás, a helyi adatközlők kihallgatása és az egységes szempontú kérdőívek használata nyomán, átfogó képet nyújt Gyergyó falvainak életéről. Mai szóval élve, mindegyik összeírás egy-egy jól sikerült falumonográfia.

A Török Sándor által 1818—1826 közt írt napló Gyergyó történeti néprajzának jelentős adatforrása. Egyik érdeme a korábbi fennmaradt hagyományok írásbafoglalása. A szerző a napi események, feljegyzések mellett rendszeres megfigyeléseket is végzett a népszokásokkal, építészetrel, népi gyógyászattal, a medence belsejében hajdan elterülő erdőségek kiterjedésével, a népi időjósással, a sáskairtas helyi módzataival kapcsolatban.

A XIX. század második harmadától már rendszeres néprajzi kutatásokról van tudomásunk. Például Lombossy részletesen leírja a Maroson folyó tutajozást. Kövály László szintén külön fejezetet szentel a kérdésnek. 1845-ben Vasile Alecsandri Borszékét és környékét mutatja be. részletes néprajzi megfigyeléseket végez Benkő Károly.

Új korszakot jelentenek Orbán Balázs mindenre kiterjedő, több évet igénybe vevő kutatásai. Részletesen leírta a vidékünk lakói életének különböző mozzanatait, és először ő alkalmazta a modern technika nagy vívmányát, a fényképezést. Egyes jelenségek rögzítésére tapasztalt képzőművészeket (Greguss János, Keleti Gusztáv) kért fel.

Szinte vele egyidőben, 1864-ben végezték a helyi elöljáróságok felsőbb rendelkezése nyomán a Pesty Frigyes által kezdeményezett hely-

névgyűjtést. Habár a gyűjtés elsősorban közigazgatási célú volt, történeti, néprajzi és nyelvészeti szempontból is felbecsülhetetlen értékű. A helynevek és a velük kapcsolatos hagyományok mellett a kutatott terület felhasználási (művelési) módjait is leírták. Jelentőségét növeli, hogy a gyűjtést a környéket jól ismerő személyek végezték, és az adatokat az egyes községek lakosságának megfelelően magyar vagy román nyelven jegyezték le. Fentiekből kifolyólag a munka értékét nem csökkenti a gyűjtők felkészültségének hiánya sem. Az alfalvi Lőrinc János és Györfy János, a gyergyószentmiklósi Magyarai Ferenc, a bélbori Mihael Teslua, a ditrói Siklódi Mihály, a vaslábi Kulcsár György és mások igen hasznos szolgálatot tettek az utókornak.

A századvég legjelentősebb gyergyói és csíki néprajzi gyűjtését Vitos Mózes végezte. A majdnem nyolc éven át tartó munka során a többi tudományággal együttműködve átfogó néprajzi leírást készített Gyergyóról, Csíkról, a munkába a helyi értelmiséget (papok, tanítók, erdőmérnökök és mások) is bevonva. Az egyes jelenségeket lehetőleg azok legjobb ismerőivel íratta le. Vitos szavai szerint Imreh Dénesnek a vízfűrészekről szóló leírása oly jól sikerült, hogy azon „vétek lenne változtatni”.

A tevékenységét ebben az időszakban kifejtő neves gyergyószentmiklósi orvos, Dr. Fejér Dávid egészségügyi vonatkozású szakkikkeiben vagy népszerű írásaiban balszokásokat, babonákat és kuruzslási eljárásokat ostoroz, változatos néprajzi anyagot is közölt, és 1889-ben ő szervezte meg Gyergyószentmiklóson az Orvosok és Természetvizsgálók Egyesületének tudományos ülésszakát. Ez az első ilyenemű megnyilvánulás lehetőséget biztosított a vidék népéletének bemutatására is.

A századunk elején új lendületet vevő néprajzi kutatásokban fontos hely illeti meg a sepsiszentgyörgyi László Ferencet, aki főként Ditróban végzett gyűjtőmunkát. Egyik itteni kiszállása során 139 néprajzi tárgyat gyűjtött a múzeum részére Bajkó Mihály ditrói származású tanulóival, Varga Nándor tanárjelölttel pedig számos néprajzi vonatkozású rajzot készíttetett.

A helyi kutató tevékenység kiemelkedő mozzanata a *Gyergyói Múzeum és Könyvtár Egyesület* megalakítása. Ennek egyik szervezője és elnöke Vákár P. Artúr, a *Csík vármegye* című helyi lap szerkesztője volt. A tagok rendszeres gyűjtőmunkát végeztek a városban és falvakon. Habár a világháborúk nyomán a múzeumi tárgyaknak teljesen, a rájuk vonatkozó feljegyzéseknek pedig túlnyomórészt nyoma veszett, a fennmaradt tudósítások és visszaemlékezések alapján képet alkothatunk a múzeum anyagának összetételéről. A gyűjtemény 1914-ben, mintegy három ezer néprajzi és történeti tárgyat számlált. Nagyon sokan adományoztak tárgyakat, többen pedig vállalkoztak a gyűjtőmunkára. A Csergő család beadott iratai közt a birtokszerződések mellett ott voltak a család egyik iskolázott tagjának 1780 körül kelt versei és szüleikhez írott levelei. Tarisznyás Gergely mészáros a családja által összegyűjtött holmi három szekér tárgyat (elöltöltő puskák, mérlegek, kerámiatárgyak) adományozott. Károlyi Mihály, a polgári forradalom nagy harcosa Kossuthbankókat küldött és felajánlotta erkölcsi támogatását. Tarisznyás János ditrói lakos és mások a tárgyak átadása mellett gyűjtőmunkára vállalkoztak. Gyergyó magyar és román lakóinak jóvoltából számos tárgy jutott a múzeumba, ahol a ditrói Siklódi Lőrinc szobrainak kicsinyített

másait is letétbe helyezték. A haladóparti *Csíkvarmegye* cikkeivel és „Múzeumi hírek” rovatával ösztönözte a gyűjtést és hasznosítást.

A múzeumot — igen ésszerűen — a város legrégebbi, 1758-ban épült kőházában helyezték el, ahol megfelelő környezetben rendezhették a kiállításokat. A felolvasások, előadások során széles körben ismertették az elért eredményeket, kialakították a múzeumot segítő közvéleményt, és újabb tárgyak gyűjtésére, átadására ösztönözték a lakosságot.

A múzeum virágkora 1914-ig tartott. A két világháború közt Kassay Lajos még rendezte és fejlesztette a gyűjteményt. Habár a második világháború következtében az anyag nyomtalanul eltűnt, az első Gyergyói Múzeum mégis hatékonyan járult hozzá a történelmi múlt és a tömegek által létrehozott alkotások megbecsüléséhez, közeli kapcsolatot teremtett a tömegekkel, elősegítve a múzeumi gondolat felszabadulás utáni újbóli kibontakozását. Nem tartjuk kizártnak, hogy az elveszett gyűjtemény egyes darabjai valaha előkerüljenek.

*

A két világháború közti időszakot gyergyói viszonylatban is a néprajzi érdeklődés kiszélesedése jellemzi. Az ASTRA kulturális egyesület munkássága elsősorban Békás, Vasláb, Tölgyes, Maroshévíz környékének néprajzi kutatására összpontosult. Gusti professzor irányításával T. Chindea, Zaharie Blaga és munkatársaik Vasláb monográfiájának elkészítéséhez fogtak hozzá. A gyűjtőmunkában közreműködtek a gyergyószentmiklósi líceum tanárai és diákjai is.

A néprajzi gyűjtés terén a központi helyet gyergyói viszonylatban is az Erdélyi Múzeum Egyesület foglalja el, amelynek kiadványaiban számos gyergyói vonatkozást találunk. Az EME Gyergyóval kapcsolatos tevékenységének csúcspontja az 1939. augusztusi XVII. Vándorgyűlés volt. Ennek, az előadások mellett, egyik fénypontja volt a vidékünk történeti, néprajzi, képzőművészeti és természetrajzi kincseit bemutató kiállítás, amelynek érdeme egyrészt az ismeretterjesztés és Gyergyószentmiklós korábbi kiállítási hagyományainak felelevenítése, másrészt pedig, hogy lehetővé tette a magánosoknál és közületeknél szétszórt és a tömegek számára nehezen hozzáférhető művelődési javak megismerését.

A közületek mellett Gyergyó néprajzi megismerésében áldozatos munkájukkal elévülhetetlen érdemeket szereztek egyes magánszemélyek is. Elsőnek Vámszer Géza nevét említjük, aki Ditró és más községek építészét, a népviseleteket, valamint a kismesterségeket tanulmányozta és ismertette előadásaiban, cikkeiben és az általa rendezett csíksomlyói és csíkszeredai kiállításokon, ahol mindig méltó helyet biztosított a gyergyói anyagnak is.

A ditrói születésű Csiby Andor a népi jogszokásokat, a közösségi gazdálkodást, a mondákat és a történeti személyekkel kapcsolatos hagyományokat tanulmányozta, majd később részt vállalt a jelenlegi Gyergyói Múzeum létrehozásában is.

Szabó T. Attila professzor a néprajzi kutatás egyik jelentős, de addig helyi viszonylatban elhanyagolt területére, a helynévanyagra irányította a figyelmet az 1773. évi összeírás és az 1864. évi helynévgyűjtés gyergyói

vonatkozású anyagának közreadásával. Vele szinte egyidőben folytatta helyszíni kutatásait néhai Árvay József, akinek gyűjtése még közlésre vár.

Néprajzi kincseinknek az elkallódástól való megmentéséhez számos más tudományág művelője is hozzájárult, Bányay János geológus folyóiratában, a *Székelységben* közölt változatos gyergyói vonatkozású néprajzi anyagot. De hasonló szerepe volt a geológus Balogh Ernőnek és a botanikus Nyárády Erasmus Gyulának is.

A helyi gyűjtők közül Vákár László kereskedő 1910—1940 közt kifejtett néprajzi súlypontú fényképezési munkássága emelkedik ki. A népi építészettel, foglalkozásokkal és szokásokkal kapcsolatos több ezer felvétele a háborút átvészelő tizedrésnyi töredékében is értékes hozzájárulás népeletünk ismeretéhez. Dr. Csiky János orvosnak a népi táplálkozással kapcsolatos dolgozata, szociográfiai súlypontozása mellett, gazdag néprajzi adatforrás is, annál is inkább, mert négy évtizeddel ezelőtt alkalmazta a statisztikai felmérés módszereit. Ugyanakkor néprajzi tárgyak gyűjtésével a múzeumi tevékenységnek is nagy szolgálatot tett. Szilágyi József a fényképezésnek és filmezésnek volt egyik helyi úttörője. A csomafalvi Páll János földműves és felesége félévszázados munkával a környék népművészetének — elsősorban népviseletének — kincsestárát gyűjtötték össze, és azt saját alkotásaikkal is gazdagították.

A népdal és népköltészet terén Kodály Zoltán 1910 körüli ditrói és környékbeli gyűjtéseit majd csak a két háború közötti időszakban folytatták. A gyűjtők — a vidéki élet adottságai közt — megkísérelték, hogy gyűjtésük eredményeit hasznosítsák a helyi zenei kultúra fejlesztésében (népi motívumok felhasználása egyes új zenei alkotásokban, a népdal megszerettetése).

A felszabadulás után új feltételek közt kibontakozó néprajzi gyűjtés terén az első kezdeményezések a néphagyomány gyűjtésére a gyergyó-szentmiklósi gimnázium önképzőkörében születtek meg. Az 1945—1948-as éveket ilyen irányban a kísérletezés és tájékozódás jellemezte, egyre sürgetve a rendszeres néprajzi kutatások folytatását.

1948—1951 közt a Bolyai Tudományegyetem gyergyói származású hallgatói a Néprajzi Tanszék irányításával a gazdasági életre, szokásokra, településre vonatkozólag folytattak adatgyűjtést. A munkát támogatta az Erdélyi Néprajzi Múzeum munkaközössége és a Történeti, Nyelvészeti és Néprajzi Társaság kolozsvári fiókja is, lehetővé téve a gyűjtött anyag megvitatását.

Ugyanezen időben Gyergyó járás Ideiglenes Néptanácsa a jelenlegi Gyergyói Múzeum létrehozásán fáradozott. 1950 nyarán a megyei szervek megbízásából Kovács Dénes, dr. Csiby Andor és e sorok írója az adatgyűjtés mellett tanárokat, tanítókat, tanulókat és népművészeket (pl. Mezei Tamás) vontak be a munkába. Az ország új területi közigazgatási átszervezése (1950 szeptember) után a Marosvásárhelyi Múzeum feladatává vált az új Gyergyói Múzeum megszervezése, irányításával pedig 1951-ben e sorok íróját bízták meg. A munka során kiegészítettük a Marosvásárhelyi Múzeum anyagát többek közt ditrói molnárszerszámokkal és Mezei Tamás faragásaival, elvégeztük az előtanulmányokat a Gyergyói Múzeum tematikájával és az anyaggyűjtés lehetőségeivel kap-

csolatban, továbbá létrehoztuk a múzeum önkéntes munkaközösségét. E kedvező feltételek nyomán Gyergyó rajon Néptanácsa 1952. április 3-án elhatározta a múzeum felállítását. A Művelődési Intézmények Állami Bizottsága pedig a jóváhagyás mellett néhány nap múlva már 1500 lej támogatást is kiutalt múzeumi tárgyak vásárlására.

A múzeum tulajdonába elsőnek az akkor még működő Ipartestület ajándékként a XVIII. századi Tímártársulat *céhládája* került. Az ajándékozás vagy vásárlás útján begyűlt anyag nagy részét néprajzi tárgyak (bútorok, kelengyészládák) képezték, mintegy körvonalazva a fejlődés irányát, hiszen az itt élő dolgozók évszázados hagyományai már eleve elkötelezték a Múzeumot a néprajzi tárgyak gyűjtésére. A környékről változatos néprajzi anyag gyűlt össze. A lakosság örvendetesen fokozódó érdeklődése nyomán egyre többen ajánlották fel segítségüket. A Múzeum ügye a közösség ügyévé vált.

1952 augusztusában nagy örömünkre a Művelődési Házban megnyílt a múzeum első kiállítása. Ettől kezdve a néprajzi kutatások irányítása, és zömében gyakorlati megvalósítása is, a Múzeumra hárult.

Végleges székház hiányában a múzeum vándorútra kényszerült, mígnem hatszori költözködés után 1954 őszén ismét visszajutott a Művelődési Házba. Közben a gyűjtés üteme is lelassult. A Múzeumot addig irányító Csiby Andor a városból elköltözött. A helyi szervek ezért Bálint Ákos nyugalmazott tanítót bízták meg az irányítással, aki odaadással végezte a gyűjtő és szervező munkát. A Múzeum történetében új korszakot jelentő következő évben múzeológusi állást szerveztek, és az új mozi emeletén két teremben (120 m²-en) kiállításokra alkalmas helyet biztosítottak.

A kutatások során a vidék adottságaiból eredően az erdőgazdálkodás, pásztorkodás, távoli vidékekkel való kapcsolatok kerültek a figyelem homlokterébe.

A változatos tárgykör sürgette az egyes foglalkozási ágak helyi művelőinek együttműködését. Egyik jelentős kezdeményezés volt az idősebb emberek visszaemlékezéseinek saját maguk általi rögzítése. Az egykor kalaposággal foglalkozó Strasser család tagjai az eszközanyag átadása mellett részletesen leírták a mesterség fogásait, a műszaki eljárásokat. Így ezen foglalkozás helyi vonatkozásairól sikerült átfogó képet kapni. Az elért eredmények nyomán kiszélesítettük a visszaemlékezések rögzítésére irányuló tevékenységünket. A Nyugdíjasok Önszegélyző Egyesületének tagjai több témára vonatkozólag végeztek adatgyűjtést. Blénessy Félix az építkezésekkel, a vízhasználattal, id. Márton László a lakodalmi szokásokkal, Selyem Tamás a mezőgazdálkodással, tanoncoktatással, Pál István az iskolai oktatással kapcsolatos ismeretanyagot vetette papírra.

A gyergyói néprajzi kutatások keretében a népi építészet és a település tanulmányozásával százötven év óta nagyon sokan foglalkoztak. Az utóbbi évtizedekben ezeket a hagyományokat sikerült továbbvinni. Különösen Ditróban bontakozott ki hasznos tevékenység Kocsis Antal irányításával. Gyergyószentmiklóson hasonlóképpen a helyi kutatásoknak központi kérdése volt a település. Néhai Karácsony János festőművész, akinek a korábbi néprajzi kutatásokban is fontos szerepe volt, a népi építészeti emlékek gazdagságára és az átalakulások gyors ütemére

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az 1. térvázlat helységnevei

- Alfalu: lásd Gyergyóalfalu: Joseni
- Békás: lásd Gyergyóbékás: Bicazu Ardelean
- 1 Bélbor: Bilbor (Hargita)
  - 2 Borszék: Borsec (Hargita)
  - 3 Borzont (Gyergyóalfalu faluja): Borzont
  - 4 Cengellér (Gyergyóditrótól Tölgyes felé vezető úton található): Țengheler
Csomafalva: lásd Gyergyócsomafalva: Ciumani
  - 5 Csutakfalva (Gyergyóremetéhez tartozó falurész): Ciutac
Ditró (régiesen Gyitró vagy Gittró): lásd Gyergyóditró: Ditrău
  - 6 Domuk (Gyergyóbékás község közigazgatásához tartozó település): Domuc
  - 7 Eszenyő (Gyergyóremete nyugati határában elterülő település): Valea Sineului
  - 8 Fülpe (Várhegyhez tartozó település): Filpea
  - 9 Galócás: Gălăuțaș (Hargita)
  - 10 Gődüc (Gyergyószárhegytől a Szár hegy választja el, ennek északi oldalán fekszik): Ghiduț
Gyergyó: zona Gheorgheni (lásd még Gyergyószék: Scaunul Gheorgheni)
  - 11 Gyergyóalfalu: Joseni (Hargita)
  - 12 Gyergyóbékás: Bicazu Ardelean (Neamț)
  - 13 Gyergyócsomafalva: Ciumani (Hargita)
  - 14 Gyergyóditró: Ditrău (Hargita)
  - 15 Gyergyóhodos: Hodoșa (Hargita)
Gyergyói-medence: Depresiunea Giurgeului
  - 16 Gyergyóremete: Remetea (Hargita)
  - 17 Gyergyószárhegy: Lăzarea (Hargita)
  - 18 Gyergyószentmiklós: Gheorgheni (Hargita)
Gyergyószék: Scaunul Gheorgheni (1406—1876 közt közigazgatási területi egység, magába foglalja Maroshévíz kivételével a mai Hargita megye északkeleti részét és a Neamț megyei Békás községhez tartozó településeket is). (Röviden: Gyergyó.)
  - 19 Gyergyótölgyes: Tulgheș (Hargita)
  - 20 Gyergyóújfalú: Suseni (Hargita)
  - 21 Gyilkostó (Gyergyószentmiklós határában a Békásba vezető úton): Lacu Roșu
  - 22 Hágótó (Gyergyótölgyes község települése): Hagota
  - 23 Háromkút (Gyimesközéplektől keletre, a Nagy-Hagymás keleti oldalán. A település fele közigazgatásilag Hargita, fele pedig Neamț megyéhez tartozik): Trei Fântâni
Hodos: lásd Gyergyóhodos: Hodoșa
  - 24 Holló: Corbu (Hargita)
  - 25 Kilyénfalva (Gyergyóújfalú és Tekerőpatak közötti falu. Közigazgatásilag Gyergyóújfalúhoz tartozik): Chileni
  - 26 Libántelep (Gyergyóújfaluból Székelyudvarhely felé vezető úton található település): Liban
  - 27 Marosfalva vagy Marosújfalú (Gyergyóújfaluban a Maros bal partján elhelyezkedő falurész): Mureș sat
  - 28 Marosfő (Vaslábtól különálló falu, közigazgatásilag Vasláb községhez tartozik): Izvoru Mureșului
  - 29 Maroshévíz: Toplița (Hargita)
  - 30 Orotva (Gyergyóditrótól északra helyezkedik el): Jolotca
  - 31 Péntekpataka (Gyergyótölgyeshez tartozó település): Pintic
  - 32 Putna (Gyergyótölgyes települése): Putna
  - 33 Rakottyás (Bélbor települése): Răchitiș
Remete: lásd Gyergyóremete: Remetea
  - 34 Salamás: Sărmaș (Hargita)
  - 35 Somlyópataka (Gyergyócsomafalvához tartozó Szászfalu része): Valea Șimleului
Szarhegy: lásd Gyergyószárhegy: Lăzarea
  - 36 Szászfalu (Gyergyócsomafalva faluja): Săsești
  - 37 Szenéte (Kilyénfalvához tartozó falurész): Senetea
Szentmiklós: lásd Gyergyószentmiklós: Gheorgheni
  - 38 Tekerőpatak (Gyergyóújfalú faluja): Valea Strîmbă
Toplica: Maroshévíz város régi neve (lásd ott)
Tölgyes: lásd Gyergyótölgyes: Tulgheș

való tekintettel megkezdte az egyes városrészek külső képének rajzban való megörökítését. Így többszáz rajza került a Múzeum birtokába. Kezdeményezését folytatta Kántor József, aki több településrészt fényképben örökített meg.

A néprajzi kutatásokban nagy szerep jut a filmezésnek. A Művelődési Ház Filmköre és a Múzeum közös programja alapján Márton László vezetésével több néprajzi kisfilm készült a zsindelekészítésről vagy a vízzel hajtott szerkezetekről.

A tanulóifjúság bevonása a néprajzi gyűjtésbe elsősorban a maga előnyeivel, nehézségeivel együtt. A tanulók származási helyét illetően legnagyobb körzetű a Gyergyószentmiklósi Közgazdasági Líceum. Néhány évvel ezelőtt Buzogány Teréz kémia szakos tanárnő vezetésével a liceumi tanulók szülőfalvaikban, azaz Hargita, Kovászna és Maros megye egyes pontjain a népszokásokat, babonákat, vásárokat és a népi táplálkozást tanulmányozták. A zömében gyergyói anyagot tartalmazó gyűjtések a tanulók ügybuzgalmáról vallanak.

A gyűjtések eredményessége és alaposága szempontjából kiemelkedik Gál Irma népművészeti súlypontú csomafalvi és alfalvi gyűjtése, amelyet részben személyesen, részben pedig a tanulók és a népművészet iránt érdeklődő falusi dolgozók közreműködésével végzett. Az eredmény jelentős számú népművészeti alkotás, több népi díszítóminta és több dolgozat. Az általa vezetett népművészeti körök tagjai sikerrel alkalmazták a népi motívumokat népművészeti alkotó munkákban.

Jelentős szolgálatot tettek a néprajznak a falusi múzeumi gyűjtemények, attól függően, hogy munkatársaik mennyire vették komolyan a gyűjtéssel és tartósítással kapcsolatos útmutatásokat. A gyűjtemények megfelelő elhelyezésének biztosítása sürgős feladat.

A példákat még sorolhatnók. Befejezésül szeretnők még egyszer hangsúlyozni a közös erőfeszítéssel végzett néprajzi kutatások jelentőségét. Az elért szép eredményekhez viszonyítva még számtalan, szinte minden esetben sürgősnek mondható feladat áll előttünk. Ezek megoldása nemcsak az intézmények, tudományos társaságok, múzeumok vagy szakemberek feladata, hanem az összes dolgozóké, akik a maguk munka- vagy lakhelyén a gyűjtésben, az adatok feltárásában, a tárgyaknak a múzeum részére való megszerzésében és más módon tudnak közreműködni. Számos jelenség vár még feltárára, amelyek mindegyike egy-egy kockával gazdagítja, színesíti a néprajzi képet.

39 Vasláb: Voşlobeni (Hargita)

40 Várhegy (régén Várvíz): Subcetate (Hargita)

41 Várpatak (Gyergyószentmiklós határában található település): Vargatac

42 Visszafolyó (Település Gyergyószentmiklós határában, az ugyanazt a nevet viselő patak völgyében): Visafolio

43 Zsedánpatak (Gyergyóbékás határában található, a patakról elnevezett település): Valea Jidanului

GYERGYÓ TÖRTÉNETI NÉPRAJZÁRÓL

Az előbbieken körvonalaztam a jelen kötet létrejöttének táji-történeti kereteit, a következőkben ezt akarom kiegészíteni a munka keletkezésére vonatkozó néhány részlettel.

Onnan kell elindulnom, hogy őseim már a XVII. század második felétől Gyergyószentmiklóson éltek. Mesterségüknél fogva, lévén takácsok, tímárok, mészárosok és kereskedők, mindig szoros kapcsolatban voltak a környék lakosságával. Így alkalmuk nyílt a helyi népelet megismerésére. Ugyanakkor érintkezésbe kerültek az Alföld, Moldva és Erdély távolabbi vidékeinek lakóival is. Mindez a családban nemzedékről nemzedékre szálló gazdag hagyományanyag felhalmozódását eredményezte.

Ditróban születtem, de hatéves koromtól Gyergyószentmiklóson nevelkedtem. A környezetről szerzett első ismereteim a családi beszélgetések voltak. A szülők, rokonok, barátok, ismerősök sokat beszéltek a kincskeresőről, a rablókkal viaskodó kereskedőről, a Both-vári tüzeskerék-eresztésről.

Negyven év távlatában is előttem állanak ők, szüleim, rokonaink, ismerőseink alakjai, akik egyszerű szavakkal tárták fel a népi múlt egy egy mozzanatát. Elbeszéléseik közül nagyon sokra még gyermekkoromból emlékszem, amikor a gyűjtés módszereiről még fogalmam sem volt. Azóta közülük már nagyon sokan sírba szálltak. Ezért jóleső örömmel tölt el, hogy közléseiket, habár töredékesen is, de itt közölhetem. Legyen ez együttal irántuk való kötelező tiszteletadásom jele is.

Lakásunk Felszegben lévén, gyakran jártam el a jelenlegi múzeum-épület előtt, amelynek boltíves, macskaköves kapualja egy-egy pillanatra magára vonta figyelmemet, habár akkor nem gondoltam, hogy valaha ez az épület lesz a munkahelyem. Kisgyermekként abban is örömem telt, ha a malmok vízkerekének forgását láthattam, vagy a vízfűrészek mozgásban levő kanapéján ülve nézhettem, hogyan metszik a deszkát.

Majd az iskolai évek jöttek. A környezetről szerzett benyomások, tanítóim és tanáraink biztatásai mind közelebb vittek ahhoz a hivatáshoz, amelyet életpályámul választottam. Közben pedig gyűlt, halmozódott az emlékanyag.

1948 júniusában itt Gyergyószentmiklóson találkoztam dr. Gunda Béla professzorral, akitől az első módszertani útmutatásokat kaptam néprajzi gyűjtéseimhez. Ez a találkozás életpályámat végleg a néprajz és a gazdaságtörténet felé terelte.

Ez év őszén alig léptem át a kolozsvári egyetem küszöbét, egy órán belül dr. Kós Károllyal hozott össze sorsom. Néhány nap múlva már együtt rendeztük az Erdélyi Múzeum Néprajzi Tárának anyagát. Az események gyorsan peregtek. A Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének előadásain Nagy Jenő a magyarság, Kós Károly pedig Románia néprajzával ismertetett meg. Közben sok biztatást kaptam Tulogdy János, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond és Imreh István professzoroktól. Útmutásaik nyomán figyelmem egyre inkább ráterelődött az írott forrásokra, a földrajzi vonatkozások és a néphagyomány táji-történeti összefüggéseinek vizsgálatára. A történelem és a néprajz határterülete vált érdeklődésem középpontjává.

Munkámban sokat segített Vámszer Géza. Amikor az egyetem Gyergyószentmiklósról küldött néprajzi gyűjtőútra az ő és Kós Károly irányításával láttam munkához. Majd a Marosvásárhelyi Múzeum munkatársaként Dragomán Pál igazgatótól a Gyergyószentmiklóson létesítendő Gyergyói Múzeum megszervezését kaptam feladatul. Így jutottam közelebb szülőföldem sajátos kérdéseihez.

Kötetemben a dolgozatok helyét a foglalkozások történeti sorrendje szabta meg, kezdve a legősibb emberi foglalkozással, a gyűjtögetéssel. A Gyergyószentmiklós és környéke határhasználatáról szóló dolgozatom felöleli a termőföld meghódítása, a legeltetés, a gazdálkodással kapcsolatos népi jogszabályok, a gyümölcs-, zöldség- és káposztatermesztés és a magashegyi földművelés kérdéseit.

Az állati termékeknek (tej, méz, viasz, hús, bőr, gyapjú, csont stb.) az élelmezésben, ruházkodásban, gyógyászatban és más területeken betöltött fontos szerepe az ezekkel kapcsolatos eljárások és kismesterségek bemutatására ösztönzött.

A vízhasználathoz kapcsolódó népi jogszabályokról és a víznek az ember életében betöltött elsőrendű jelentőségéről vall a molnárságról írott fejezet. A Gyergyó életét alapvetően meghatározó erdő fontosságáról ad ízelítőt a deszkametszést bemutató tanulmány.

A századok folyamán szükségszerűen kialakultak, fejlődtek más házi- és kézműipari foglalkozások. Így a vasművesség, az építőipar egyes ágazatai. Találkozunk a kézműipar és a művészkedés határán dolgozó képírókkal és fafaragókkal, továbbá a sebészkedő borbélyokkal meg a műszaki tudás magasabb fokán álló cséplőgépezőkkel. A rájuk vonatkozó fejezet beiktatásával az e tárgykörrel foglalkozni kívánó kutatók munkáját is elő akartam segíteni.

Az *árucseré néprajzából* — gyergyói szekeresek, tutajosok, vásárosok című tanulmányban a hazai tájak, elsősorban Moldva és Erdély, valamint a távoli országok közti árucserével, ezáltal pedig a szellemi javak cseréjével és a kölcsönhatásokkal foglalkozom.

Gyergyószentmiklós település néprajzá tanulmányozását egyrészt a város mai napig fennmaradt népi és építészeti emlékei, másrészt a városi és falusi építészeti, illetve településszerkezeti elemek együttélése, összefonódása indokolja, de időszerűvé teszi ezt a fokozódó városiasodás, valamint a népi építészeti elemeknek a korszerű városrendezésben és lakáskultúrában való hasznosítása is.

Az ország néprajzi képének egyik mozaikját alkotó örmény telepek tanulmányozása a hazai történeti-néprajzi kutatás egyik feladata, azonban az ilyen irányú tevékenységben az 1910-es évek óta szünet állott be. A probléma megoldását segíti a *Gyergyószentmiklósi adatok az erdélyi örménység történeti néprajzához* című dolgozat.

Másirányú levéltári kutatásaim során változatos anyagot találtam a régi szokásokra vonatkozólag, ami azok nyomon követésére ösztönzött. Így állt össze az idősebb adatközlők tájékoztatásával kiegészítve a *Gyergyó egykori népeletéből* című ismertetés.

Az irodalomjegyzék összeállításakor a Kiadóval egyetértésben nem maradtam meg a közvetlenül használt forrásanyag felsorolásánál, hanem közlöm a Gyergyó néprajzával összefüggő és általam hozzáférhető más könyvészeti anyagokat és azok rövid tartalmi jellemzését.

Ez a kötetem elsősorban gazdasági és településnéprajzi adatokat tartalmaz. *Az erdő néprajza*, *Gyergyó népszokásai*, *A romániai örménység népelete*, valamint *A helyi néprajzi kutatás módszertani kérdései* című részletesebb tanulmányok később kerülnek közlésre.

A kötetet abban a tudatban bocsátom útjára, hogy amit teszek, igaz szívvvel, a legjobb indulattal teszem, részt vállalva a népismereti tudat alakításában, a kevésbé ismert vidékek néprajzi tájleírásának elkészítésében, és a néprajz szakosaink előtt álló nagy munkálatok, mint például Románia Szocialista Köztársaság Néprajzi Atlasza és a Romániai Magyarország Néprajza című összefoglaló munkák gyakorlati kivitelezésében.

Gyergyószentmiklós, 1980. január 1.

A GYŰJTŐGETŐ GAZDÁLKODÁS HAGYOMÁNYAI GYERGYÓBAN

A népi technikák és a népi gazdálkodás változatos területén elsőrendű helyet foglal el a gyűjtögetés, a legősibb emberi foglalkozás. Gyakorlása évszázadok során — gyergyói viszonylatban is — gazdag ismeretanyag felhalmozását eredményezte. Mindez 1962—1963-ban arra ösztönzött, hogy összegyűjtsük az ide vonatkozó adatokat, hagyományokat. Nagy segítséget nyújtottak munkánkban adatközlőink, valamint Kovács Sándor sepsiszentgyörgyi múzeológus, aki egyes növények meghatározását volt szíves elvégezni. Valamennyiüknek ezúton is köszönjük segítségüket.

A gyűjtögetés az elmúlt századokban a gazdasági tevékenység szerves részét képezte. Jelentős volt az ételmezés, ruházkodás és gyógyászat szempontjából egyaránt. Különösen segítette a szegényebb népréteg szükségletének biztosítását. A módosabbak szórakozásból is űzték.

Napjainkban új formában jelentkezik. Egyes gyűjtögetés útján szerzett termékek, például erdei gyümölcsök, gombák, gyógynövények nemcsak a háztartásban, hanem az ipar és a kereskedelem ellátásában is nagy jelentőséggel bírnak. Ugyanakkor nem lebecsülendő a gyűjtögetés társadalmi jelentősége sem. Nagyon sokan a természetjárás és kirándulások során mintegy a kínálkozó alkalmat sem akarják elmulasztani, és így gyűjtenek gombákat, erdei gyümölcsöket, gyógynövényeket. Sok esetben a *málnászás*, *gombászás*, *eprészés* jó alkalom a család, a rokonok, jó barátok együttlétére, közös szórakozására.

A gyűjtögetés elsősorban a növényvilágot ölelte fel, de kiterjedt az állatvilág és ásványvilág egyes ágaira is.

A gyermekek szórakozásból gyűjtöttek, de a felnőttek is foglalkoztak vele szükségleteik kielégítése végett. A gyűjtögetés napjainkban új formát öltött: a szövetkezeti hálózat keretében kedvező munkafeltételek közt egyes erdei gyümölcsöket és gyógynövényeket gyűjtenek, hozzájárulva a gyógyszer- és élelmiszeripar nyersanyagellátásához.

TERMÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI ADOTTSÁGOK

Az ősember korai története idején kizárólag gyűjtögetéssel jutott a létfenntartásához szükséges javakhoz. A történelem folyamán az újabb foglalkozások háttérbe szorították ugyan, azonban a mai napig fennmaradt a gyűjtögetés. Bár jelentősége vidékek és korok szerint változik, nagy ínségek és járványok idején különösen meghatározóvá válik.

A fák melléktermékeit, a gombákat, erdei gyümölcsöket, gyógyfüveket a saját szükségletére nagyon sok család maga gyűjtötte össze. A szegényebb népréteg pénzkeresésre is felhasználta. Gyergyó hegyei közt erdei gyümölcsöket, gombákat gyűjtöttek. Lényeges különbség volt e téren is a nagyrészt fenyőerdőkkel borított keleti kristályos vonulat, valamint a vulkanikus eredetű, nagyrészt lomblevelű erdőkkel borított nyugati vonulat között. A medence belsejében a művelés alá fogott területen, ahol a fűz, nyír, hársfák, vizenövények találhatóak, kevesebb lehetőség nyílt a gyűjtögetésre.

A gyűjtögetés eddig ismert legrégebb gyergyói írásos adatai az 1716—1719. évi ínségre vonatkozó jegyzőkönyvekben olvashatók. Csík—Gyergyó—Kászsónszék 1719. január 24-i közgyűlésén a követnek adott utasítás kimondja, hogy „ha kaptak laboda maggal, galagonyával, vadrózsának gyümölcseivel, vadalmával etzetnek megtört vadalmának törkölyével, bükk és tölgy makkal (melyért a szomszéd székekben sok húzás-vonás esett a szegénységen), nádgyökeret fának az héjával, Nyírfának fűrészes mosztikájával, mogyoró és egyéb fának rügyével, törökbúza csúgájával... toldják-foldják életüket” (SzOkl VII. 260—261).

Erre az ínséges helyzetre rávilágít a fenti székek 1719 eleji folyamódása is: „A szegénység oly keserves állapotba jutott, hogy az ínségnek miatta szokatlan a barmoknak is hallatlan eledelnek, úgymint labodamag, bükk és csere makk, melyet másoktól nagy áron vesznek, megrothadt fák és búza kórójának liszté, farügy galagonya etc. megvételére kellett adnia magát” (SzOkl VII. 253—254).

A pestisjárvány elmúltával a Főkormányzóság azt tanácsolta a lakosoknak, hogy az üröm nevű fűvet gyűjtse össze, és azzal füstölje a házaikat fertőtlenítés végett (SzOkl VII. 252).

A gyűjtögetés jelentősége ínségmentes időben sem csökken. Aranka György az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 1797. szeptember 4-i ülésén gyergyói utazásáról szóló beszámolójában említi, hogy az erdőn szarvasgomba, pöszméte, veresszőlő terem, melyet gyűjtenek. Csomafalvi Borsos Tamás óbester pedig kísérletet tesz ezeknek kertjében való megtelepítésére, részben sikerrel (Jancsó E.: 259).

A gyűjtögetés jelentőségéről tanúskodik Gyergyószentmiklós előljáróságának 1831. évi ama határozata, hogy „a birtoktalan jövevények számára tilos a gombászat, vadászat, halászat, madarászat, málnászás”. A határozat elsősorban az ez évi ínséggel magyarázható. Ekkor a hagyomány szerint felerészben korpát és felerészben bükkfakérget őröltek liszté, és ezzel pótolták a kenyeret.

A gyűjtögetés által szerzett javak jelentős helyet foglalnak el a jobbágyi szolgáltatások sorában is. 1820-ban a szárhegyi Lázár család ditrói és várhegyi jobbágyai köménymagot, szurkot, hánckötelet, surlófüvet, gombát és halat szolgáltatottak be az uraságnak (Urb 1820. 282).

A FÁK ÉS MELLÉKTERMÉKEIK A GYŰJTÖGETÉSBEN

A gyűjtögetésben talán a legfontosabb helyet a fafajták és melléktermékeik foglalják el.

Fenyőszurok. A fa megsérülése következtében keletkezett résen kiszivárgó szurkot vagy fenyőgyantát lekaparják, edénybe gyűjtik és változtatott formában hasznosítják. Jelentőségét bizonyítja, hogy az urbáriumok, illetve úrbéri szolgáltatások egyik fontos tárgya. A Lázár család várhegyaljai jobbágyai a szükséghez mérten meghatározott mennyiségben szolgáltatottak be fenyőszurkot. A 40 ditrói jobbágy külön-külön évi egy ejtel (kb. kupa) mennyiséget volt köteles beadni (Urb 1820. 282).

A begyűjtött szurkot ipari és gyógyászat célokra, valamint világitásra vagy mint élvezeti cikket használták.

A Tagányi Károly által idézett 1807. évi fő kormányshéki jelentésből kitűnik, hogy Erdélyben akkor csak Csíkban és Gyergyóban foglalkoztak a szurok ipari feldolgozásával, főzésével (Tagányi: II. 397).

A hagyomány fenntartotta a Gyergyószentmiklóson működő *szurok-főző masina* nevű ipari vállalkozás emlékét, amely a mai *Szurokfőző* utcában volt. Ezt egy régeni szász vállalkozó alapította 1850 körül és kb. 1880-ig állott fenn. Működésére vonatkozó írásos adatok a mai napig nem kerültek elő, de a szóhagyomány alapján ismeretes, hogy az összegyűjtött szurkot megolvastva és táblákba öntve szállították Szászrégenbe és más városokba. Az itteni feldolgozási mód valószínűleg azonos lehetett a Henry H. Stahl által a Szeben melletti Resinar községből ismertetett eljárással.¹ Itt nyaranta sok ember gyűjtötte és főzte nagy földedényekben a szurkot, amelyet kéregkaszukban szállítottak Szebenbe, ahol a szappankészítőknek és terpentinkészítőknek adták el.

Puskás Darna József (Ditró) visszaemlékezése szerint még az 1900-as években is sokan foglalkoztak a Ditró környéki erdőkben a szurok gyűjtésével. Erre a munkára sokan jöttek a csíki falvakból is.

A szurok gyűjtése és ipari feldolgozása jó kereseti forrásnak bizonyult 1945 után is, amikor a Gyergyószentmiklósi Szövetkezet vegyipari részlege és más ipari üzemek nyersanyagként használták fel a szurkot. Ebből az időből vált ismeretessé egyes élelmes, de kevésbé lelkiismeretes személyeknek a szurok hamisítására irányuló tevékenysége, akik a nedves fakérget posztványolón pépessé törték, utána pedig tiszta szurok közé keverték. Így növelték annak mennyiségét.

A fenyőszurkot a háztartásban a fa- és pléhedények lyukainak betömésére használták. A keletkezett rést előzőleg betömtek ronggyal, majd forró szurkot csepegtettek rá. Az ilyen edény csak víz tárolására volt alkalmas.

A fakéregre összegyűjtött szurkot meggyűjtötták és fáklyaként világítani használták. Régebben az erdei tanyákon, esztenákon ezzel riasztották el a kártékony vadakat (farkas, medve stb.).

A szurok fontos helyet foglalt el a népi gyógyászatban is. Terpentinnel és báránnyafaggyúval összefőzött szurokkal gyógyították a gennyes sebeket. A tehének kisebztett *tőgyére* bablevéllal és faggyúval összefőzött szurkot tettek.

Élvezetes dolog volt a *szurokrágás*. Erre a *hopojag*, azaz a gömb alakú szurok volt alkalmas. A szurokrágást a Gyimesből Gyergyószentmiklóstra települt csángók gyakorolták. Az asszonyok guzsályra ragasztva vitték a fonóba a rágott szurkot. Ott tovább rágták, mert ettől jól gyúlt a fonáshoz a nyáluk. A legények Gyimesben kirágott szurokkal kedveskedtek a leányoknak. Ha a leány elfogadta az ajándékba hozott szurkot, ez közelebbi barátságot jelentett. A szurokrágást sok esetben fogtisztásra is használták.

A gyűjtögetés egy másik fontos tárgya a *fakéreg*. Ez elsősorban a tímárság fontos nyersanyaga volt. Gyergyószentmiklóson a XVIII—XIX. században virágzott a tímáripár. A falvakon szintén sokan foglalkoztak a bőr feldolgozásával. A jelen század elején más városbeli tímárok is Gyergyóból szereztek be cserszükségletüket. Mindez változatos eljárások kialakulását eredményezte a kéregfeldolgozásban. A kéregfelhasználás jelentőségére utalnak a múlt században kelt erdőrendtartások is, amelyek-

nek egyes pontjai szigorúan tiltják az élőfák kérgének lehántását (Csiki erdőrendtartások CsÁL).

A kéreghántásra a legalkalmasabb időszak a május 15. és augusztus 15. közötti, mert ekkor még tart a fa *mézgája*. Legjobb volt júniusban és júliusban hántani a fákat. A frissen ledöntött fát előre *lecsapolták*, vagyis lenyesték róla az ágakat, majd a fa kérget kb. 1—1,5 m távolságra fejszével körülvágták. A kérget a rönk hosszában meghasították, majd a fejsze élével és egy laposra faragott feszítőfával lehántották a fáról. A leszedett kérget reggeltől estig szikkadni hagyták, majd külön-külön öszszecsavarták. Ezt nevezték Gyergyóban *tülkéregnek* vagy csökéregnek. A tülkérget *csitkóba* rakták össze száradni. Ha a kérget nem tudták egy darabban lefejtetni a fa törzséről, fejszével *lestruzsolták*, azaz keskeny csíkokban fejtették le. Ez volt a *struzsolt kéreg*.

A kérget száraz, meleg időben szállították. „Mert olyan a kéreg, mint a só, magába húzza a levegő nedvességét, megereszkedik, meglágyul.” Ha nem volt rossz az út, a kérget az erdőről *lajtorjás* szekérral hozták haza, de *kalodás* szekérral könnyebb volt azt szállítani, mert nem olyan félős, hogy felborul. Egy kalodás szekérra 10—15 mázsát is fel lehetett rakni. A szekéren a csökérget keresztbe rakták, közibe pedig az apróbb kérget tették. Így ismételték ezt több rendben, amíg a szekér megtelt. Végül a megrakott szekeret a szénásszekérhez hasonlóan kötőrúddal kötötték le, s így szállították a kérget a csertörőtelepre.

A *csertörést* régen kézi erővel végezték. Minden tímárnak volt csertörő vályúja, amely egy kb. 3 m hosszú, könnyen megmunkálható fából készült. A fatörzset kettéhasították és belét kivájták. Ebbe helyezték a kérget, amelyet csertörőbottal törték apróra. A bot keményfából, rendszerint bükkfából készült. Hossza kb. 60 cm, átmérője 10—12 cm volt. Az egyik végére kereszt alakú vasat szereltek. A másik végén egy kb. 1 m hosszú nyél volt, amelyet a csertörőboton derékszögben átfürt lyukba helyeztek bele.

A XIX. század végétől kezdve használták a *csertörőgépet*. Ez kerekre szerelve könnyen szállítható volt az egyik helyről a másikra. A gépet rendszerint a gyergyószentmiklósi vasútállomásnál állították fel, hogy a helybeli és a környékbeli tímárok által meg nem vásárolt csert könnyebben elszállíthassák. Egyes környékbeli tímárok saját szükségletükre a csert szecskavágóval is törték.

A fenyőfakérgen kívül — ritkább esetekben — cserkészítésre a tölgy és a nyírfa kérget használták. A *bagaria* (lóbőr) kikészítéséhez fűzfakérgből készült cserre volt szükség.

A kéreg aránylag ritka, de gyógyászati szempontból jelentős felhasználási módja volt a *kéregfürdő*. „A kéregben minden orvosság benne van” — mondta Madaras Balázs tímár, aki a kéregfürdővel kapcsolatos eljárásokat alfalusi mesterétől, Süket György tímártól tanulta. Egy kisebb helyiségben egy kb. 140 literes, vízzel színültig töltött rézüstben két véka kérget főztek. A helyiségben egymás fölött több széles fapolcot helyeztek el. Erre feküdtek a betegek. A kiáramló gőz gyógyította őket.

A fenyőkéregnek egy másik felhasználási módja a kéregedények készítése volt. Ilyenek a *kászuk* és a *sótartók*. A kászuk erdei gyümölcsök: eper, szeder, málna és vörösfonya, valamint gombák: rókagomba, fenyőalja-gomba, süveggomba hazaszállítására készültek. Benkő Károly

1853-ban megemlíti, hogy Csíkban szokás a túrónak kéregedényben való tárolása. Innen származtatja a kászutúró elnevezést is (Benkő: I. 83). Kéregből készítették kürtjeiket a pásztorok is.

Az ideiglenes építmények tetején a kérget mint fedőanyagot használták. Az esztenákat, az ott levő kutyapajtákat, a juhok fejésére összeszabált védőfedelek (*komárnyékok*) tetejét fenyőfáról lehántott kéreggel fedték be, akárcsak az erdei munkások kalibáját. A *csorgók*hoz, forrásokhoz szintén kéregcsatornát illesztettek.

A bükkfa kérget az állatgyógyászatban mint gyomorfogót használták. A *cserfa* vagy *égerfa* kérgevel a gyapjuszöveteket feketére festették, mert ennek „nem megy a színe soha”.

Azt tartották, hogy minél fiatalabb a fa, annál értékesebb a kérge. Az öreg fa kérge *pikkelyes*, *pénzes*. Ez a kéreg jóval értéktelenebb, mint a fiatal fái.

Az élőfa kérgeinek hántását, mint fennebb is láttuk, már az 1800-as években tiltották, mert nagyon sok fa kiszáradt miatta. Ennek ellenére nagymértékben üzték.

A *karácsonyfa* vágása már a múlt században szokásban volt. Értékesítését az erdőkben okozott károk miatt az 1920-as évektől engedélyhez kötötték. Eladásra különböző városokba szállították. A gyermekek helyben nagyon sokat eladtak, házhoz szállítva. Karácsonyfának értékesebb a fehérfenyő, mint a vörösfenyő. A gyermekek november elsején zöld fenyőágakat gyűjtöttek, és a temető előtt árusították. Ezekkel díszítették a sírokat.

A fenyőtobozt, a *csalókat* (*bercsóka*) megszáritották, és a belőle kihulló magvakat a csemetekertekben vetették el. A zöld csalókából a gyergyói falvakban szirupot főztek. Ezt különösen a gyenge tüdejűek használták.

A *fenyőbors* vagy *borsika* minden második évben érik. Késő ősszel kezdődik a szedése. E célból a borsikabokor alá lepedőt terítenek, és a magvakat pálcával verik le az ágról. A *mejjbajosok* (mellbetegek) nyersen fogyasztják. Az összezúzott és megfőzött borsika vizelethajtószer. Szénre téve a fejfájós betegeket füstölik vele. Nagy mennyiségben szállították Udvarhelyre, ahol pálinkafőzésre használták. Ezt nevezték *fenyővíznek*. Békás községben a Farkaspalló nevű határrészben *fenyőolajat* készítettek belőle.

A *bükkmakk* (*bikkmakk*) Gyergyó nyugati községeinek határában terem (Újfalu, Kilyénfalva, Alfalu). A néphit szerint általában minden hetedik évben van nagy termése; ilyenkor nagy, kemény tél várható.

A *makkot* a disznókkal etették fel, a helyszínen. Régebben Gyergyóban csak a gyerekek gyűjtötték. Vékony héját lehántották, a belét megtették, de sokat nem lehetett enni belőle, mert fejfájást okozott.

Amint már említettem, az elmúlt századokban ínségeledelként használták. Egy 1816-ból származó és a Gyergyói Múzeum birtokában lévő hivatalos felhívás, amelyet az akkori ínség nyomán a kormányzat adott ki, a bükkmakk fogyasztását ajánlja, és tésztareceptet is közöl elkészítésére (GyM It. és Tagányvi: III. 238). A második világháború idején szintén használták a bükkmakkot, sőt tésztákat is sütöttek belőle. Íze hasonló a mogyoróéhoz.

A *tapló* gyűjtése és felhasználása főként a Gyilkostó környékén szo-

kásos. A taplót *hammas vízben* főzték, hosszabb ideig áztatták. Áztatás után megszáritották, majd puhára potyolták. Az így elkészített tapló könnyen gyúl gyenge szikrára is. Acéllal és kovakővel tűzgerjesztésre használták. A Gyilkostónál az 1930-as évek után dísz tárgyat is készítettek belőle.

A *fűzfa* nedves helyeken, lápokban, réteken, patakok mentén igen gyakori. Az évszázadok folyamán sok és változatos formában hasznosították.

A meghegyezett és földbe szúrt friss fűzfavesszők a kerítések mentén vagy azok helyett élősvények kialakítására alkalmasak. Ugyanígy felhasználták a vízmosásoknak, árvízveszélynek kitett partok, malomárkok megkötéséhez.

A fűzfavesszőből készült *gúzskarikákat* felhasználják a pásztorépitmények, valamint a *juhkosár* lészáinak megkötésére. A szalmafedelek zsúpjait szintén fűzfavesszővel rögzítették a fedélszerkezethez.

A kézi kosár és más kosarak alapanyagát is a fűzfa adta. A kosárfonást környékünkön leginkább a cigányok gyakorolták. A kosarakat a hetivásárokon vagy házalással értékesítették.

A Maros menti gyergyói községekben halászó varsákat fontak fűzfavesszőből. Ditróban, Remetén, Hodoson halászó csónakokat is készítettek belőle. Környékünkön a méhkaptárak elterjedéséig ebből készítették a méhkasokat. A gyermekek a fűzfavessző egyben lehúzott kérgéből sípokat csinálnak.

A fűzfa termését, a *pimpőt* vagy más néven a *barkát* március végén, április elején szedték. Ennek nagy szerepe volt a virágvasárnapi egyházi szertartásokban. Nagy vihar esetén füstöltek vele. Torokfájás ellen barkát nyeltek a beteggel. Ezenkívül lakások díszítésére is felhasználták. Véres vizelet esetén az állatoknak fűzfateát adtak.

A *nyírfa*nak Gyergyóban két fajtája ismeretes. Lapos helyeken, réteken, vizes kaszálókon él. Szórványosan előfordul a települések belterületén is. Régebben a medence belsejében a mainál gyakoribb volt. Erről tanúskodik a helynévanyag is, mint a gyergyószentmiklósi *Nyír*, a ditrói *Nyírszeg*, az alfalvi *Gyakornyír*, a marosfői *Marosnyír*, a szárhegyi *Urak nyíre* és *Nyírkert*.

Gyűjtötték a nyírfa ágát, kérgét, levelét és nedvét. Kérgéből edényeket, sótartót készítettek. Az első világháború idején a katonák tábori levelezőlapként használták. A nyírfaág a seprű alapanyaga volt. Használták a népi gyógyászatban. A száraz nyírfaágot pléhlemez fölé tartva meggyűjtötték, hogy az olajos folyadék csepegjen ki belőle. Ezzel a bőrgombás részeket dörzsölték be. Különösen hatásos volt a betegség kezdeti szakaszában. A szívbetegek számára a nyírfalevélből készített teát tartották hasznosnak. Egy tál vízben négy-öt nyírfalevelet áztattak reggeltől estig, majd megfőzték, lehűtötték és úgy fogyasztották.

A nyírfa csapolása, *viricselése* májusban történt. A fát megfűrták. A kifolyó nedvet vagy ott helyben fogyasztották, vagy edényekbe fogták fel. Régebben a mellbetegek is nagy mennyiségben itták. Ma inkább csak gyermekcsemege.

Valószínűleg a múltban a nyírfa termékeit még más formában is hasznosították ezen a vidéken. Erre a következtetésre juthatunk a más vidékről származó adatokból, mint például a *degenyeg* (szekerkenőcs) készí-

tése nyírfakéregből stb. Erre vonatkozólag érdekes párhuzamokat találni Henry H. Stahl munkájában (I. 253).

A *hársfa* több fajtája ismeretes. Virágát májusban szedik, éspedig úgy, hogy nagy ágakat vágnak le a fáról, és erről kézzel gyűjtik össze az illatos virágot. Ezt teának főzik köhögés ellen. Mivel erős szív izgatószer, használták akasztottak felélesztésére is. Így például Fejér Dávid gyergyószentmiklósi orvos alkalmazta olyan esetekben, amikor az öngyilkosságot sikerült idejében észrevenni és az akasztottat levágni.

Az 1820-as urbárium szerint a Lázár család Ditróban élő 40 jobbágya minden évben köteles volt egy-egy hárskőtelet beszoigáltatni. A hárskőtelet az 1910-es évekig használták. Ezt az ún. *farkashárs* kéregből készítették. A kérget vagy *háncsot* tavasszal hántották le a fáról, nedves állapotban. A farkashárs gyenge növéssű, illatos virágú növény. Kérge barna színű, és nehezen szakítható. Ez a tulajdonsága tette alkalmassá a kérget a *hárskötél* vagy *háncskötél* készítésére. A kötelet elsősorban szénásszekerek lekötésére használták. Mivel elég erős volt nagyobb terhek vontatására, a vízfűrészek tőkehordozójának mozgatására háncskőtelet is alkalmaztak.

Az *akácfa* nálunk jövevény növény. Észak-Amerikából került hozzánk mint díszfa a XVII. század folyamán. Később termőtalajok és suvadásos oldalak megkötésére kezdték használni. Ma már igen elterjedt. Virágját júniusban, júliusban szedik, főleg a gyermekek, akik a fára mászva kisebb ágakat tördelnek le, és erről szagatják le a virágfürtöket. Ezek édes nedvét kiszívják, ritkább esetben szirmostul megeszik. A friss virágfürtöket palacsinta-tésztaiban kisütik. Az akácvirágból teát főznek.

A *juharfát* a XVIII. század végén és a XIX. század elején úgy *csapolták* vagy *viricselték*, mint a nyírfát. Nedvéből, melyet hordókban gyűjtöttek össze, cukrot főztek. Ez a tevékenység különösen a napóleoni időben bontakozott ki. A kormányzat az 1810-es években nyomtatott körlevélben ajánlotta a törvényhatóságoknak a juharcukor készítését és fogyasztását. Ezt Csíkban és valószínűleg Gyergyóban is gyakorolták (Gyszm. v. lt. CsÁL). Erre utal többek között az Alfaluban előforduló *Viricsfőzőház* helynév is (Szabó T. A: 1940. 22).

A *belekenyér* erdők szélén, vágásokban, vegyes erdőkben, sziklás talajon él. Élénk cinóbervörös bogyótermésében egy szem mag van. Bogyóit ősszel nyersen fogyasztják. Ez az *istenkenyere*. Ínségeledként is használták. Íze nagyon rossz. Erre utal az a szólás is, hogy „keserű, mint a belekenyér”. A második világháború után bort is készítenek belőle. A nép felfogása szerint a belekenyér bogyója és a belőle készült termékek fejfájást okoznak.

A *bodzafa* mindhárom faja él Gyergyóban. Többnyire árnyas erdőben, a települések belsejében, a patakok mentén, néha szétszórtan a réteken is megtalálható. Piros színű, kesernyész ízű termését ínségeledként használták. Bodzalekvárt készítenek belőle. Napjainkban a bodza virágából víz, cukor, citrom, citromsó és ecet hozzáadásával készítik a hűsítőitalt, a *bodzapezsgőt*. Ez nem tartalmaz alkoholt. A bodzafa ágából a gyermekek játékokat, *bodzafapuskát* készítenek.

A falvak erdeiben nagyon sok *mogyoróbokor* található. Ez a helységnevényagban is tükröződik. Pl. *Mogyoróbükk*, *Mogyorós* utca Gyergyószentmiklóson, *Kerekmogyorós* Ditróban. A mogyorót, hasonlóan a többi

erdei gyümölcsöz, a lakosság évszázadok óta használja. A mogyoró szedésének ideje, az időjárástól függően, szeptember—október hónapja. Kétféle gyűjtési mód szokásos: kézzel való szedés és bottal való leverés. Ha nincs teljesen megérve, illetve a tokjából nem *suvad ki* magától, száraz helyen érni hagyják. Fogyasztják gyümölcs helyett nyers állapotban. Olykor a diót helyettesítik vele. Tészták ízesítésére is igen alkalmas.

A mogyorófa ágaiból paszulykarókat készítenek; ezeket a gyermekek házalva árulják. Ügyes kezű emberek mogyorófabotokat is faragnak, s a család a gyilkostói üdülőtelepen értékesíti.

A *vadgesztenyefa* vidékünkön szórványosan fordul elő. Mind a kergét, mind a gyümölcsét gyógyszerként használják. Termését szeszben áztatva hűlés elleni bedörzsölésre alkalmazzák.

A *vadalmafa* és *vadkörtefa* vegyes erdőkben, árterületeken, elszórtan legelőkön fordul elő. Sohasem alkotott egységes erdőállományt. Gyümölcsét helyben fogyasztják a mezzei és erdei munkások, pásztorok. Szórványos esetekben találkozunk a vadalmafa és vadkörtefa ház körüli telepítésével. Az 1790-es években a csomafalvi Borsos Tamás nagyon sok eredményes kísérletet folytatott a vadalma és vadkörte kertekbe való telepítésére (Jancsó: 244).

VADGYÜMÖLCSÖK (CSERJÉK)

Vadegres, füge, pöszméte vagy *köszméte* (*Ribes grossularia*) meleg déli sziklás oldalakon, általában a határnak magasabban fekvő, távoli erdőségei közt fordul elő kisebb-nagyobb mennyiségben. Valószínűleg ezzel van kapcsolatban a gyergyószentmiklósi *Fügés-havas* és *Fügés-patak* elnevezése is. Erdei munkások, pásztorok, kirándulók helyben elfogyasztották.

Vadribizke (*Ribes rubrum*) előfordulási területe azonos a vadegresével. Magasan fekvő határrészekén található.

A vadegres és vadribizke kertekben való meghonosítása végett a marosvásárhelyi Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felkérésére az 1790-es években a csomafalvi Borsos Tamás a Somlyó völgyéből telepített át növényeket csomafalvi kertjébe (Jancsó: 245).

Mindkét gyümölcs szedési ideje július vége, augusztus eleje. Rendszerint helyben fogyasztják. Előfordulási helyének távoli volta és fanyar íze miatt a háztartásban jelentéktelen.

A *csipkebogyó, vadrózsabogyó, hecserli, hecsempeccs* (*Rosa op-Rosa canina*) a szárazabb napsütéses helyeket kedveli. Előfordul a közeli hegyoldalakon, de szórványosan megtalálható a medence belsejében is. Szeptember végén, október elején kézzel szedik. Ritkábban bottal verik le. Régebben lekvárt főztek belőle. A rózsabogyó-teával a vesebántalmakat gyógyítják.

A lekvárkészítéshez a gyümölcsöt megtisztítják, a szárát leszedik és megmossák. Kevés vízzel főni teszik. Miután megfőtt, *megrottyant, lószőr szitán* átszűrlik. Ezután cukrot adnak hozzá, úgy kezdik második főzését.

Egyes községekből, főleg Tekerőpatakról, a már egyszer kifőzött levét *átpasszírozott* állapotban szállítják emberemlékezet óta az asszonyok a

piacra vagy házalás útján értékesítik. Előfordul, hogy a mennyiség szaporítása végett lisztet is adnak hozzá, illetve ezzel hamisítják. Különösen az utóbbi években, C-vitamin tartalmának felismerése óta mint házi gyógyszer is keresett. Ugyanakkor bort is készítenek belőle. Így az utóbbi években a csipkebogyó jelentősége nagymértékben megnövekedett.

A *szeder* (*Rubus caesius*) ligetek vagy láperdők, lombhullató erdők, cserjések aljnövényzeteként fordul elő Gyergyóban, főként Újfalun, Alfalun, Csomafalván és Remete határában, vagyis a Hargita-vonulat erdeiben. Kézzel szemenként szedik, kászuban vagy a karra akasztható kosárban szállítják. Nyersen fogyasztják, vagy lekvárt, újabban befőttet, szirupot és bort készítenek belőle.

A *málna* (*Rubus idaeus*) Gyergyó-vidék egyik jelentős erdei gyümölcse. A levágott fenyőerdők helyén kiterjedt *málnavészek* képződnek. A gyergyószentmiklósi határban a legjobb málnászóhelyek a Sötét-patak, a Nyerges, Kupás és a György-patak környéke. A málna szedésének időszaka július végétől szeptember elejéig tart. Kézzel szedik. Régen kéregkászuba, később kosárba, majd bádogedénybe gyűjtötték. Fogyasztják nyersen, készítenek belőle befőttet, kompótot, szirupot, bort, ecetet. Jó áron lehet értékesíteni mind a piacon, mind pedig házhoz szállítva. Az utóbbi években a szövetkezeti központokban is értékesítik. Egy-egy élelmes ember málnaszedéskor komoly keresetre tesz szert. Van eset rá, hogy dugványozás útján az erdei málnát a kertekben is megtelepítik. A málna leveléből a gyermekek, illetve a legénykéek cigarettát sodortak. A háború idején a felnőttek is használták dohánypótlónak.

A *fekete áfonya* vagy *fekete kokojza* (*Vaccinium myrtillus*) főleg a fenyves erdőkben a vörös kokojzával közösen alkot aljnövényzetet. Különösen az északos helyeket kedveli. Szedési ideje júliustól szeptemberig tart. Többnyire kézzel, ritkán *áfonyafésű*vel szedik. Kosárban, vederben vagy kéregkászuban szállítják.

Nemcsak a gyümölcsét, hanem a levelét és szárát (*kokojzakóró*) is felhasználják. Az ebből készült teát főleg gyomorbetegék fogyasztják.

Gyümölcséből kompótot, bort, befőttet, szirupot készítenek. Az utóbbi időben egyes gyógyszerek alapanyagaként is használják. Nyersen is fogyasztják. A téli eltétel egyik módja a szárítás. A szárított kokojzából teát főznek vagy úgy megszáritva rágják. Ez jó gyomorfogó szer.

A kokojza szárának, kórójának egyik ritka felhasználási formájával a Gyilkostó melletti Háromkút nevű településen talákoztunk. A 45–46-os években egy Baksai nevű ember a kokojza kórójából sűrűlőkefét készített. Sajnos technikája ismeretlen, mert a szóban forgó személy időközben meghalt.

A *vörös áfonya*, *veres kokojza*, *havasi meggy* (*Vaccinium vitis-idaea*) igen gyakori a havasi és a hegyi gyepeken, gyéribb fenyvesekben. A gyergyói községek közül a legtöbb a szentmiklósi határ Kárhágó, Fűrészpatak, Sóvető részein, valamint a tekerőpataki határban fordul elő. Régebben csak kézzel szedték. Az utóbbi években elterjedt *áfonyafésű* vagy *kokojzaszedő* nagymértékben megkönnyíti a szedést. Szedési ideje augusztustól októberig tart. Gyakorta augusztusban félig érett állapotban leszedik, majd sötét helyen (kamrában vagy ágy alatt) leterítve érlelik.

Értékesebb és édesebb az a gyümölcs, amelyet „a hideg megcsíp”. Azonban kevés gyümölcs marad a kóróján a fagyok beálltaig. A legtöbbet addig leszedik, „elverik”.

A kokojzát házalva vagy piacon árulják. A legjobb kokojzát emberemlékezet óta a szeptember 7-i gyergyószentmiklósi ún. őszi vásáron lehetett kapni.

A vörös áfonyának is többféle felhasználási módja ismeretes. A leggyakoribb a nagy befőttes üvegekben vízben való eltétele cukor és egyéb tartósítószer hozzáadása nélkül. Így megmarad a gyümölcs C-vitamin tartalma és íze. Az így eltett kokojzát cukorral meghintve nyers állapotban fogyasztják. Ezenkívül készítenek a vörös kokojzából befőttet, szirupot és kompótot is. A nyers kokojzát savanyúságként is fogyasztják húsételhez. Gyomorbántalmak ellen hathatós szer és jó étvágy csináló.

Az *erdei eper*, *szamóca* (*Fragaria vesca*) erdőkben, réteken, legelőkön mindenütt előfordul. Érés ideje június vége, július eleje. Kézzel szedik kosárba vagy kászuba. Elsősorban nyersen fogyasztják. Kevesebb mennyiségben lekvárt, befőttet, szirupot és bort készítenek belőle. Piacra csak kis mennyiségben jut, az is a többi erdei gyümölchöz viszonyítva elég magas áron.

GYÓGYNÖVÉNYEK

A *páfrány* vagy *ördögboroda* (*Dryotheris felix femina*) nyirkos erdőkben, hűvös patakok mentén gyakori növény. Számos fajtája ismeretes. A legelterjedtebb az *ördögboroda* (*Dryotheris felix femina*). Levelét kézzel vagy késsel szedik. Főként rovarirtószerként használják. Gyökerét is gyűjtötték. Ezt a gyógyszertárak vásárolták fel. Májmételty elleni gyógyszer, pántlikagilisza elhajtására való orvosságot készítettek belőle. Szórványosan a páfrány kertekbe áttelepítve mint dísnövény is előfordul.

A *kamilla* vagy *székfűvirág* (*Matricaria chamomilla*) megműveletlen, elhagyott területeken, utak mentén, legelőkön, a települések környékén, udvarokon fordul elő. Flores chamomilla nevű virágát széles körben használják: a csecsemőknek teát főznek belőle. A felnőttek a kamillából főzött lével borogatják hüléses testrészüket. Erős fogfájás esetén, mint csillapítószer, öblögetésre használják. A bőrbetegségek ennek a levében mosakodnak. Újabban a gyógynövénybegyűjtő központok vásárolják fel.

A *kankalin* (*Primula ap*) kora tavasszal nyílik. Fűnemű évelő növény. Erdők szélén, lápokban, réteken, legelőkön él. Csokorba szedik. A lakást díszítik vele, de gyógyszerként is használják a szívbetegségek és azok, akik vesebántalmakról panaszkodnak.

A *vízitorma* (*Mentha aquatica*) nedves helyeken, réteken, források környékén, vizes-agyagos talajon él. A levelét mint vértisztítószer használják. A szentmiklósi néphiedelem szerint tavasszal a medve is vízitormát eszik.

Útilapi (*Plantago sp.*) gyakori a réteken, a kaszálókon és a legelőkön. Levelét nagyobb, vágott sebekre sebfedőként használják, teája szíverősítő.

Ászpa vagy *zászpa* (*Veratrum album*) mocsaras, lápos helyeken, patakok mentén, havasi legelőkön, szállások körül terem. Mérgező növény. Az állatok sem legelik le. A gyökerét mint gyógyszert használják: ló szügyébe, disznó fülébe húzták. Sebekből a rossz vért kihúzta, a sebet kifakasztotta és az állat meggyógyult. A rüh gyógyításában is alkalmazták. Gyökerét egy éjszakán át vízben áztatták. Reggel lemosakodtak vele. Ha a szarvasmarha tetves volt, ugyancsak ászpalével mosták le. Felhasználták mint *étőt*, mérget. Az ászpa levében gabonát főztek, és ezt dobták oda a szomszédból a gazda kertjébe átjövő tyúkoknak.

A *dancura*, *sárga tárnic* (*Centiana lutea*) a Gyergyói-havasokban, a Nagy-Hagymáson, az Öcsémen és a közeli Dancuráson előforduló ritka növény. A havasi legelőkön, a humuszban gazdag meszes talajon él. Szeszkes házi kivonatát gyomorbántalmak, elsősorban gyomorszorulás ellen használják. Alkalmazzák a pálinka ízesítésére is.

A *fillérfű* vizenyős patakparton júniusban terem. Megszáritva tárolják. Teljesen ép, zománcos edényben főzik, fedő alatt 15—20 percig. Egy deci vízbe egy csipetnyit tesznek belőle. Gennyes sebek gyógyítására használják. A főzettel naponta többször lelocsolják a sebet.

Pásztortáska közvetlen föld feletti virágját gyűjtik. Orrvérzés és havi vérzés csillapítására használják.

Ezerjófű (*Centaurium umbellatum*) fűnemű, lila virágú növény. Erdőkben, tisztásokon, nedves réteken a síkságtól a hegyvidékig mindenütt megtalálható. Szárából és leveléből főzött teával a gyomor- és epebántalmakat gyógyítják. 12 órán át vízben áztatják, ezzel az oldattal orvosolják a beteg tehen tőgyét.

Gyermekláncfű (*Taraxacum officinale*) füves udvarokon, mezőn április hónapban virágzik. Étkezésre csak addig jó, amíg ki nem virágzik. A fiatal levelet megöntik és tejföllel behabarják. Hasonló az öntött salátához. Virágzás után az állatoknak adják. Virágjának nedvével, melyet kutyatejnek neveznek, a szeplőt és a *sümölcsöt*, más néven a *fökömöt* gyógyítják. Szárából a gyermekek láncot és karkötőt fonnak.

Csalán vagy *csihán* (*Urtica dioica*) a megművelt és erdős talajon, a házak körül, a szemétdombok táján tenyészik. Rendszerint kesztyűvel szedik fiatal állapotban. A spenótfőzelékhez hasonló főzeléket készítenek belőle. Később, mikor már megöregedett, az ún. *véncsihányt* sertésnek és baromfinak forrázva adják. Darával vagy korpával hintik meg. A reumás végtagokat is csapkodják vele. Ennek gyógyító hatást tulajdonítanak.

Árvacsalán (*Lamium album*) árnyékos helyeken, épületek, falak mentén, a kerítések tövében, erdőszéleken mindenütt megterem. Virágjából a gyermekek kiszívják az édes nedvet. A begyűjtőközpontok is vásárolják.

Martilapu (*Tussilago farfara*) agyagos, omladékos, nedven ugarakon élő növény. Széles, ezüstösen szőrös levelű. Kora tavasszal sárgát virágzik. Levelét tavasszal zöldkáposzta helyett használják. Piacon vagy házalás útján értékesítik. Télire sóval lehintve tárolják.

Sóska vagy *sósd* (*Rumex* sp.) réteken, legelőkön terem. Sóskalevelnek szedik. A gyermekek helyben fogyasztják.

Madársóska (*Oxalis acetosella*) a bükk- és fenyőerdők igen megszott aljnövényzete. A határban csatangoló gyermekek helyben fogyasztják.

Köménymag vagy *keménymag* (*Carum carvi*) kissé nyirkos réteken, ösvények és utak mentén igen gyakori. A múltban fontos szerepet töltött be a népi táplálkozásban, gyógyászatban. Jelentőségét ma is megtartotta. A szárhegyi kastély 1742-i leltárában több ízben említik az ott talált köménymagot (Inv 1742). Az 1820-i urbárium szerint a Lázár család ditrói jobbágycái évenként egy-egy kupa köménymagot voltak kötelesek beszolgáltatni. Hasonló volt a várhegyi jobbágyok szolgáltatása is (Urb 1820. 281).

A köménymagot többnyire kaszálás előtt szedik, és sokszor a lekaszált fű közül választják ki. Kévébe kötik. Szellős helyen felakasztva szárítják. Száradás után a magokat *kisúrolják* a kóróról, majd *kiléhelik*. Vászonzsákban tárolják. Piacon vagy házalás útján értékesítik.

Vannak adatok kertben való termesztésére is. Így Márton Tamás gyergyószentmiklósi lakos az 1930—1940-es években a kertjében 2×2 m-es táblákon termesztette.

Felhasználása nagyon változatos. Ételek, italok (leves, köménymagos kifli, köménymagos pálinka) ízesítésére használják. Teát is főznek belőle a csecsemőknek. A felnőttek a köménymagos teát gyomorfájás ellen fogyasztják. Az állatoknak, gyomorműködtetés végett, a köménymagot petrezselyem-galuskával adják.

GOMBÁK

Hiripomba (*Roletus* sp.): jó illatú, jó ízű, fehéres-sárgás színű, barnás hátú gomba. A fenyőerdőkben terem. A július—szeptemberi időszakban gyakori. A gyergyói lakosság két fajtát különböztet meg: egyik a *tavaszi hirip*, amely főként a fák tövében nő. Az *őszi hirip* a nyíltabb, füves erdei tisztásokat kedveli. A népi felfogás szerint a hiripomba nagyobb mennyiségben eső után jelenik meg. Ha az esős napot egy napfényes követi, harmadnapra nagy mennyiségben található. Ízletesebbnek az őszi hiripet tartják.

A gombát már a helyszínen megtakarítják. Hazaszállítás után újra átválogatják. Téli tárolásra legalkalmasabb a 2—3 napos gomba, amelynek a *karimája* vagy a *kalapja* nem túl fejlett. A hiripombának csak a felső részét használják téli tárolásra. A szárát csak frissen fogyasztják.

Friss állapotban az erdei munkások, pásztorok a szénen megsütik, túróval és sóval fogyasztják. Otthon tojásban és prézliben sütik ki, akár csak a húst. Ezenkívül friss fogyasztásra fasírozottat készítenek és levest is főznek belőle.

A fiatal gombát rendszerint egy darabban szárítják. A nagyobb gombákat darabokra vagdalják. Szárítódeszkára teszik. Ha van rá lehetőség, a kemencében vagy a kályha sütőjében fonnyasztják, hogy szárítás közben ne nyüvesedjenek meg. Fonnyasztás után a napon szárítják tovább. 4—5 napi szárítás után vászonzacsókba csomagolva tárolják, vagy pedig

szárítás előtt cérnával koszorúba fűzik. Így könnyebb az árusítása. Egyesek igen jelentős mennyiséget hoznak forgalomba.

Süveggomba, kucsomagomba vagy *szentgyörgygomba* (*Marchella* sp.): az erdőkből tavasszal, május, június hónapban fordul elő. Főként a vágásos, csutakos helyet kedveli. Amint a neve is mutatja, kucsma, illetve süveg alakú. Fiatalon világosabb színű. Lassan megbarnul. Fogyasztják sütve vagy paprikásnak elkészítve. Régebben szárították és télire fűzésekben tárolták. Az 1820-i úrbéri összeírás szerint a Lázár grófok ditrói jobbágysai családonként évente 2—2 fűzér gombát szolgáltattak be az uraságnak. Hasonló szolgáltatásra kötelezték a várhegyi jobbágyokat is.

Csirperke vagy *csapirka* (*Psalliota silvatica*): kellemes ízű gomba. A fenyvesekben, néha lomberdőkben él. Úgy is szaporítják, hogy az erdőről hazahozzák és a szárát megfelelő talajba leszűrik. A legízletesebb gombák közé számítják. Egyesek ízletesebbnek tartják a csirkepaprikásnál.

*Róka**gomba* (*Cantharellus cibarius*): a lomb- és tűlevelű erdőkből igen gyakori. Színe sárga. Leginkább a mohás helyeket kedveli. Július elejétől szeptember végéig terem. Nagyobb csoportokban, csokrokban fordul elő. Paprikást készítenek belőle. Ritkán üvegbe besózva, télire is tárolják.

Fenyőalja (*Lactarius deliciosus*): feje élénk narancssárga. Júliustól szeptemberig terem. Erdőszéleken, utak mentén gyakori. A pásztorok és erdei munkások a szénen megsütik és túróval fogyasztják. Készítenek belőle paprikást is. Télire sós ecetben (néha tárkonnyal vegyesen) tartósítják és savanyúságként fogyasztják.

Szegfűgomba, fűgomba (*Marasmius oreades*): halványsárgás színű fűszeres illatú gomba. Húsa jóízű. Fűves helyeken tömegesen nő. Gyakori, apró termetű gomba. A szára vékony. Nem nagyon értékelik. Télire nem tárolják. Paprikásnak, gombalevesnek készítik.

A *galambgomba* (*Russula* sp.) lilás tetejű. Az alja fehér, recézett. Gyér, fás helyeken, kaszálókon, általában napos oldalakon terem. Júliustól szeptemberig található. Paprikást készítenek belőle vagy megsütik, így, azt mondják, ízletesebb.

A *szarvasgomba* (*Tuber eastivum*) meszes talajon él. A teteje szürke színű, sötétbarna kiálló foltokkal. Az alja szürkéslila. Kitűnő ehető gomba. Nagyméretű. 10 cm átmérőre is megnő. Csoportosan fordul elő. Paprikásnak, levesnek használják.

Keserűgomba (*Lactarius piperatus*): csípős, kissé sós, keserű ízű, fehér színű, sűrű lemezes gomba. Csoportosan terem. Többnyire a lombhullató erdőt szereti, de máshol is előfordul, leginkább ott, ahol a hiripgomba is megterem. Keserű íze miatt nem nagyon kedvelik. Főként az erdei munkások és a pásztorok fogyasztják szénen megsütve és túróval. Az egykori esztenákon bárányoltó híján a tej megoltására is használták. A juhos gazdák egy része nagyon ellenezte ezt az eljárást, mert a keserű gombával oltott sajt minősége gyengébb volt. Vitos Mózes szerint: „Nagy baj, hogy bácsaink gombákkal, füvekkel oltván be a juhtejet, abból élvezhetetlen, savanyú sován sajtot, ugyan ilyen csípős, kesernyés sován túrót csinálnak” (Vitos: 495).

A *mérges gombát* nem szedik, hanem szétrúgják, széttapossák. A néphit szerint, aki mérges gombát eszik, „megbolondul”. Erre vall két szólásmondás: Aki egyes dolgokat tévesen állít be, annak azt mondják: „Ejsze bolondgombát ettél”, akinek igazmondását kétségbevonják, azt mondják: „Nem ett bolondgombát”.

Légyölő galóca (*Amanita muscaria*) az egyedüli, amelyet a mérges gombák közül gyűjtöttek. Ez a legismertebb. Fiatalkorában piros alapon fehér pettyes a teteje. Ahogy vénül, a piros színű részek megbarnulnak, a fehér részek megsárgulnak. Régebben, amikor kevesebb volt a légyirtó szer, hazahozták. Tejbe téve a legyek irtására használták. Innen ered a neve is.

JEGYZET

¹ Henry H. Stahl: *Contribuțiuni la studiul satelor devălmașe românești*. B. 1956. I. 253—254.

GYERGYÓSZENTMIKLÓS ÉS KÖRNYÉKE HATÁRHASZNÁLATÁRÓL

Az emberi közösség munkaterületének egyik szerves része a község-határ, amely magán viseli a létért való küzdelem, az emberi munka nyomait. Ezért hű tükrö a birtokló közösség múltjának. A különböző határ-részek hasznosításának formái a gazdasági-társadalmi fejlődés függvényei.

A határ a mező- és erdőgazdálkodással foglalkozó lakosság munkaterülete. Birtoklásának és használatának alakulása szoros kapcsolatban van a termelőeszközök fejlődésével, valamint a határt birtokló közösség intézményeinek és jogszokásainak alakulásával. Itt különösen érvényes Imreh István azon megállapítása, hogy „A faluközösség a szokások világa. A faluközösség a hagyományokhoz való ragaszkodással az önrendelkezést, a szabadságot védi.”

Következésképpen a címben jelzett téma, a népi gazdasági eljárások, közösségi intézmények és népi jogszokások tanulmányozása révén lehetőséget ad a mai kor önismeretre törekvő emberének az ősökkel folytatandó párbeszédre. A századok folyamán kialakult társadalmi örökség egyike a faluközösség; a hagyományoknak ez az alapsejtje sok jellemző vonással ajándékozta meg mai életünket és művelődésünket.

Gyergyószentmiklós és környéke viszonylatában különös jelentőséget nyer a határhaználó tanulmányozása. Vidékünk gazdasági életében a legjobb kereseti források az erdőgazdálkodás, állattenyésztés és földművelés voltak. Az alábbiakban a termőföld meghódítását, az erdőtakaró alakulását, a határ belső szerkezeti felépítését és belső rendjének fenn tartását, a zöldség- és káposztatermesztés hagyományait, valamint a magashegyi földművelés emlékeit ismertetjük.

A gazdasági életnek mindenütt, de különösen Gyergyóban fontos tényezője az erdő. A múltban az építőanyag, szerszámfa és tüzelő forrása volt, de védekezési helyül is felhasználták. Amikor a fejlődő állattenyésztésnek újabb területekre volt szüksége, ezeket az erdőtől foglalták el. Évszázados küzdelem folyt az erdőért mint jövedelmi forrásért, de ugyanakkor az erdő mint a földművelést és állattenyésztést gátló tényező ellen is.

A TERMŐFÖLD MEGHÓDÍTÁSA ÉS AZ ERDŐTAKARÓ VÁLTOZÁSAI

A Gyergyói-medencét és főleg a környező hegyeket erdők borították. A medence lapályos belsejében nyír, nyár, csere, tölgy, éger és fenyő-erdőfoltok váltogatták egymást a kisebb-nagyobb kiterjedésű mocsarakkal. A hegyoldalakon pedig egybefüggő sűrű fenyves és néhol bükkös erdőség terült el. Csak itt-ott kandikált ki közülük egy-egy kis tisztás vagy meztelen kőszikla.

A medencében, a Marosba szakadó patakok alsó és középső folyásának környékén mocsaras szakaszok, a hordalékos törmelék-kúpokon kisebb-nagyobb erdőfoszlányok váltogatták egymást. Az erdők állományát fenyő (lucfenyő: Nyárády: 615), tölgy, nyír, nyár, és égerfa képezte.

Erről vallanak a helynevek. Ezek közül alább néhányat bemutatunk, elsősorban az 1773. évi összeírás (Szabó T. A.: 1940), az 1864. évi Pesty-féle helynévgyűjtés (Szabó T. A.: 1940), valamint a jelenlegi helyzet (1980 helyszíni gyűjtésünk) alapján.

Vaslábon a *Nyírszeg* a Maros mellett (1773—1980), a *Bükkös előtt* (1775—1980), *Urak Bükke* (1773), a *Lutz alatt* (1773—1980), *Maros Dombján nyíres hely* (1773), *Maros Nyíre* (1980) ismertek.

Tekerőpatak határában a faluhoz közel eső részen *Kerek Nyír nagy eger* (1773), *Kerek Nyír* (1773), *Csere ösvénye* (1773), *Csere oldala* (1773—1980), *Nyáras* (1980) vagy *Vágás*, ahonnan 1865-ben kitermelték a Benedek család alig 200 méterre levő házának anyagát.

Gyergyószentmiklóson a *Csereoldal*, *Cserhát*, *Erős Csere*, *Töketemető*, *Aszalópataka*, *Szilvásútja*, *Nyír*, *Makkos út*, *Tölgymező* (1629—1773—1864—1980) fordulnak elő.

Szárhegyen a *Pál kovács Cserei*(ben) *egy rész csereje* (1696; a szárhegyi állomástól nyugatra), a *Nyír*, *Felső-Csere oldal*, *Alsó-Csere oldal*, *Nyírkert* vagy *Urak Nyíre* (a mai Tatár-domb környékén) (1700—1980), ehhez hozzáadható még a *Deák csere* (1980), *Tőkés* (1980), a *Pertikek csereerdeje*.

Ditróban *Kerek-Magyarós*, *Bánya Bükke*, *Vágás*, *Kerek éger*, *Nyáras* (1773—1864—1980), *Nyírszeg* (a vasútállomás környéke; 1761—Gyszm. v. lt. 1863. uo. és 1980).

Remetén, *Lackók Csere Erdeje*, *Nyír szeg*, *Nyír oldala*, *Lok*, *Kerek nyár* és *Kerek fenyő* vagy (más néven) *Eszenyő dombja* (1773—1980).

Alfaluban a *gyakor nyír* és *Szádok erdő* (1696), a *Bakta nyíre* a *Szádok erdőnél*, *eger szeg*, a *Nyír derekban* (1773), *Gyakor Nyír* (1806).

Tájtörténeti szempontból különösen jelentős számunkra a csereerdőkkel kapcsolatos levéltári, helynév- és hagyományanyag, amelynek helytálló voltát az utóbbi időben végzett természetrajzi kutatások is igazolták. A fentebb elősorolt helynévi adatokat még az alábbiakkal szeretném kiegészíteni:

Gyergyószentmiklóson 1835-ben említik, hogy a Both vára oldalában is tenyészett cserefa, nyár, nyír és szádokfa (GyMlt. 8).

Szárhegyen a Szármány-hegy oldalát a kolostor építése előtt csereerdő borította. Az itteni később (1848-ig) fellelhető csereerdővel kapcsolatban az a hagyomány él, hogy 1716-ban a korábbi irtás nyomán a hegyoldal csupasz volt. Az ekkor kezdődő éhínség idején gróf Lázár Ferenc egy termés hasznára elkérte a falutól, amely a kérést teljesítette is. Lázár ekkor cseremaggal vettette be a helyet. Termés ebből csak későre, úgy 100 év múlva lett. Így az egyezség szerint a hely a Lázárok birtokában maradt egészen 1848-ig, amikor is a lakosság kiirtotta, a helyet pedig krumpliföldnek használta az 1900 körül végrehajtott fenyőerdő-ültetésig. A néphagyomány ezért a hátrányos egyezségért az akkori (1716) bírót okolja, aki „az írásokat a nyakában hordta és aki azt hitte, hogy egy év múlva visszakapják a helyet”.

Figyelemreméltó a *Pálkovács cserei*(ben) helynév (1696), amely ma is előfordul a Szárhegy és Ditró közti vasútvonalszakasz közepe táján, tehát a medence belsejében, alig 1—2 kilométerre a Marostól.

A gyergyói csereerdő az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság figyelmét is magára vonta. 1797-ben Szent Mihály hava negyedik jelenté-

sében a titoknok (Aranka György) „végére menvén úgy találta, hogy a déli részeken a Gyergyói havasok oldalába voltak cserefaerdők s Szárhegyen ma is (1797) derék erdő van fenn” (Jancsó: 244).

A fenti megállapításokat a természetrajzi megfigyelések is alátámasztják. Kovács Sándor sepsiszentgyörgyi múzeológus a gyergyószentmiklósi *Erős Csere* oldalán olyan növények jelenlétét állapította meg, amelyek a kipusztult csereerdők helyét foglalják el. Az említett növények (*Pimpinella saxifraga*, *Coronilla varia*, *Sagittaria sagittifolia*, *Salvia verticillata*, *Trifolium arvense* és mások) általában sok fényt és hőt igényelő fajok. Ahol ezek megélnek, minden további nélkül élhetett a *Quercus petraea*, a csere vagy kocsánytalan tölgy. A Vároldal, Csereoldal, Erős Csere, és ezek folytatásában Szárhegy felé erős déli-délnyugati fekvésű lejtők voltak, melyeket észak felől védtek a mögöttük húzódó tetők (Both-vára, Csere-tető, Csobot-hegy, Szármány). Itt tehát viszonylag meleg mikroklimában *Quercetum petraea* (kocsánytalan tölgyes) erdőfoltok alakultak ki a 900—950 m tengerszint feletti magasságon, a zonálisán, vagyis a tölgy által kedvelt átlag magasságon felül is. Ezeket irtotta ki az ember, és helyükön alakultak ki a jelenlegi gyepek (Kovács Sándor szíves közlése). Újfaluban *Nyáras* (Szabó T. A.: 1940. 67), amint az 1864. évi helynévjegyzék említi, „hajdan, mikor még a mező erdős hely vala, nyárfát termelő hely volt”. Kilyénfalva határában a *Nyír-kurta eger*, *Nyír-barátos* (Szabó T. A.: 1940. 46). Gyergyószentmiklós és Alfalu közt szintén erdőségek voltak, melyeknek utolsó maradványaiból 1800 körül épültek egyes házak (Török: 1818). Hasonló szájhagyomány ismeretes a gyergyószentmiklósi Dombtartománya nevű, ma szántónak használt dűlővel kapcsolatban is (Réti J., Berec J., Koszti J. közlései).

A medence peremén (800—1000 m magasán) egy vegyes (fenyő, nyír, nyár, csere, mogoró és fűzfából álló) erdőövezet húzódott. Ennek emlékei a helynévanyagban is jól követhetők.

A XIII. századtól kezdődik a medence benépesedése és az erdők irtása, hogy a településre és földművelésre alkalmas területet nyerjenek és építőanyagot biztosítsanak.

Az erdőirtás mindenhol a körülményektől függően történt. H. H. Stahl általános jelenségként állapítja meg, hogy az erdő elleni harc módja jellemző az életkörülményekre, arra, hogy a falusi gazdálkodás mennyire van kötve az erdőhöz. Az emberek nem annyira nagy területű, mindent elpusztító irtásokat végeztek, hanem inkább folyosókat nyitva és tisztásokat létrehozva hatoltak be. Ezek a csapások általában párhuzamosak egy-egy völgy hosszában elnyúló úttal. A patak völgyek, közlekedési út szerepük mellett, ott, ahol közel volt az embernek és állatnak szükséges víz is, sok esetben a falvak központi településhelyévé váltak. Sok falu húzódott meg ilyen csapások mentén, megőrizve mindig a közelben egy-egy nagyobb kiterjedésű erdőséget.¹

A feltevések szerint *Gyergyószentmiklós* első települése a *Békény* patak felső völgyében, *Alfalué* pedig a *Borzont* mentén lehetett (Kölönte: 25—34). *Remetei* szájhagyomány szerint a falu kezdetben sűrű erdők közt, keskeny sávban húzódott a patak mellett, s idegen támadás esetén a lakosok gyorsan eltűnhettek az erdőben.

Az irtások célja a településre és művelésre alkalmas területek nyereése volt. Mivel a község lakossága a legmegfelelőbb helyeket igyekezett kiválasztani, az irtások nem voltak mind egymás szomszédságában. Ezzel magyarázható, hogy a lakosság kisebb csoportokba, helyi néven *tízesek*be tömörült (a tízes — nagyjából rokoni alapon létrejött gazdasági és igazgatási, falubeli települési egységet is jelentő társulás — hajtotta végre az irtásokat), és az, hogy a medence belsejében elterülő szántóföldek, kaszálók közt még a XVIII. század végén is feltűnedeznek kisebb erdőfoslányok, mint például Alfalu és Szárhegy közt 1800 után is, vagy Gyergyószentmiklós és Alfalu közt 1800-ig, a gyergyószentmiklósi Mocsárban stb. A *szárhegyi* szájhagyomány szerint a régi házak jelentős része a falu melletti *Sáros* és *Selymék* nevű helyek erdőiből épült (Török: 1818). *Újfaluban* a *Sáros* és *Mohos* nevű dűlőkhöz fűződik hasonló hagyomány. Újfalu tízeseinek nevével azonos egyes távolabb fekvő határrészek neve, mint *Hosszúvész*, *Vészhágó*, *Kósza* és *Fenyés*, vagyis a lakosság a távolabbi határrészeken irtott területeket a saját tízeséről nevezte el. Az egyes tízesek a határ nekik tetsző részein irtottak legelőnek, kaszálónak alkalmas területet. A tízes az általa kiirtott erdők helyén létesített művelhető területeket közösen használta. A tízesek párhuzamos települési és gazdasági jelentőségét a Gyergyószentmiklós településről szóló fejezetben ismertetem.

A XVI—XVII. századokban Gyergyóban virágzó fafeldolgozó háziipar és tutajozás céljaira jelentős mennyiségű fát termeltek ki. Ugyanakkor megindulnak magántulajdonba vétel végett a *szabad foglalások* is. Ennek kapcsán egyes hatalmaskodók nagy kiterjedésű havasokat foglalnak el a távoli határrészekben. Azokat legelőnek, kaszálónak és kis mértékben szántóföldi művelésre használják.

A medencében a falvak körül mind összefüggő zsugorodnak a még fennmaradt erdőfoslányok, de a hegyeken is mind mélyebbre hatolnak az erdők sűrűjébe benyúló csapások és a belőlük helyenként kiterjedő ember alkotta tisztások. Egyidejűleg mind feljebb tolódik az erdők alsó határa. A falvakhoz és a Maroshoz közeli erdőkben található fa nagy részét *tutajfának*, *fűrészstökének*, épületfának használták el. 1820-ban Ditróban „még erdő van elég, de messzire kell érte menni, ha éjfélkor felkelnek, akkor késő estig egyet térhetnek” (Urb 1820).

Az elmúlt századokban az erdőtakaró védelmére semmi intézkedés nem történt, sőt 1807-ben, amikor a Főkörmányszék körkérdéssel fordul a törvényhatóságokhoz, hogy milyen intézkedéseket javasolnak az erdők védelmére, Csík—Gyergyó—Kászonszék óvóintézkedés helyett azt javasolja, hogy „az erdőt tovább kell irtani, mert a földművelés és állattenyésztés elől foglalja el a helyet” (Tagányi: II.).

A XVIII. század végéig tulajdonképpen csak a medencét és a közeli hegyeket borító erdők estek a fejsze és a tűz áldozatául. Ekkor terelődött rá a figyelem a medencétől északra, valamint a vízválasztótól keletre található erdőségekre. A Maros melletti irtások egyik magyarázata részben az, hogy a fa tutajos szállítása igen jövedelmező volt, a másik pedig a művelhető területek állandó bővítésére való törekvés.

A ditrói Puskás Tamás által 1700 körül Alsó-Hodos környékén (a mai Hodos falu helyén) elfoglalt terület felett a szárhegyi Lázárok és Ditró közt 1754-ben támadt per tanúi szerint „Puskás Tamás nagy, ép,

eleven erdőből irtotta, pusztította, hogy kaszálót, szántóterületet nyerhessen” (GyM lt. 1777. 11). De ennél sokkal jelentősebb esemény volt a közeli *Várhegy*, *Hodos*, *Salamás*, *Galócás* községek kialakulása a kiterjedt erdőségek helyén.

A vízválasztótól keletre, a *Bélbor*, *Borszék*, *Holló*, *Tölgyes* és *Békás* környéki hatalmas, ember által alig érintett őserdők csak évszázadok elteltével váltak használhatóvá. Az erdőségek helyzetét jellemezve a kortárs Orbán Balázs a Kelemen-havasokról mondja, hogy „nagyon elterjedt a futófenyő vagy helyi néven lucsfenyő, melynek ágai nagy magasságban a hideg és a szelek miatt hosszan elnyúlnak” (Orbán: II. 140). *Salamás*, *Várhegyalja*, *Fülpe* és *Dudás* telepek pedig teljesen a tutajkereskedésből élnek, és „a partvidék fenyveseit rég elhordották a tutajok, a fenyvesek helyét pedig apró bokrok foglalták el” (Orbán: II. 134).

Ugyancsak Orbán mondja a Borszék környéki erdőségekkel kapcsolatban, hogy „az 1851—52-ben készült országút melletti hegyeket fenyvesek övezték, melyeket kíméletlen kezek leperzselték. Bélbor környékén 4000 láb [1200—1300 m] magasan még tölgy és csere erdő előfordulások voltak” (Orbán: II. 128). Hasonló nagy erdőségek voltak Borszék környékén is (Uo. 124).

Szilvási János borszéki fürdőorvos szerint „Borszék flóra területe kiválik magas szálás erdeivel, roppant vörös jegenye fenyők képezik a zóna jellegzetes növényzetét. Nyúló árbocként meredeznek a fehér jegenyék vagy szurokfenyők. Gyakori az 1—1,5 m átmérőjű és 40—60 m magas fa”. Ezeket az erdőket még nem járta ember, mert a széldöntések nyomán hatalmas torlaszok keletkeztek. A dús növényzetű borszéki erdőkben „A korhadó fenyőhöz fiatalok tapadnak, összekuszált szederindák (sorbus), bükk, kőris, szil vagy juhar közt tör elő a páfrányok és a gombák vegetációja. Az erdők szélén piros és fekete bodza (laburnum) üti fel tanyáját. Egy-egy világos helyen pedig fekete és vörös áfonya, málna és csipkerózsa tanyázik” (Szilvási: 12—13).

A Kis-Besztercén folyó tutajozás fellendülése és az üvegyár vagy huta felállítása gyökeresen változtatott a képen. A XIX. század végén még érintetlen őserdők egyre inkább összeszorultak. Az üveghutáknál, a kemencék fűtésére és hamuzsír előállítására rengeteg fát használtak fel. A borvizes üvegek szállításához szükséges ládáknak külön fűrészen vágták a deszkát. Az építkezések és az épületek fűtése szintén hatalmas mennyiségű fát igényelt. Így hamarosan megváltozott a táj képe, nagy kopár foltok tűntek elő a zöld rengeteg testén, a fenyvesek szőnyegét megtépázta az erdőpusztítás, mígnem csak foszlányok maradtak belőle.

A Tölgyesi-szoros környékét, mint a neve is mutatja, egykor kiterjedt tölgyerdők, ezenkívül bükkösök és fenyvesek borították. De a XVIII. században itt is felhangzik a fejsze csattogása. 1797-ben már 24 család alkotott *Tölgyes* néven telepet. Folyamodványukban elmondják, hogy nehéz küzdelmet vívtak az erdővel, amíg maguknak telephelyet, kaszálókat, szántókat nyertek (CsáL). A Kis-Besztercén, a Moldva felé irányuló tutajozás nyomán pedig valóságos irtóhadjárat indult az erdők ellen, melyeknek helyén a patakok mellett újabb telepek támadtak. Ezek lakói a fűrészen a deszkát metszték. Emellett állattenyésztéssel és

kismérvű földműveléssel, halászzal és vadászattal foglalkoztak és évente 5000—7000 tutajt készítettek.

Hasonló rengetegeket borították a Gyilkostó és a Békás-szoros környékét is. Egyes részeket ideig-óráig megvédett nehezen hozzáférhető voltak. A Likas-patak mellett „összeomlott erdőroncsok, köztük folyondárok, zuzmók, páfrányok nőnek. A Gyilkos-tó közepén 16—18 öles fák meredeznek” (Orbán: II. 111).

A tőkés fejlődés nyomán egyre nagyobb területek estek a fejsze áldozatául. Így a Gyilkostó—Szurdok környéki erdők a nehéz megközelítés miatt kihasználatlanok voltak, mígnem 1887-ben Giacomuzzi Tita olasz vállalkozó tervei szerint a Kis-Békás-szoroson át épített úszatócsatorna lehetővé tette a deszkának Moldva felé való szállítását. *Szurdokban* hamarosan a vízfűrészek egész sora és egy hasonló ma is meglévő település jött létre (Gencsy: 158).

Hasonló település keletkezett Tölgyes *Putna-patakán*. A gyergyószentmiklósi képviselőtestület jegyzőkönyveiben gyakran szerepel a tölgyesi és békási irtványok kérdése (Gyszm. v.lt. 1863—1890. CsÁL). A vízfűrészek működése, a települések fejlődése, az állattenyésztés fokozódó legelőszükséglete nyomán nagyobb erdőket irtottak ki. A mértéktelen erdőpusztításokra a kortársak is felfigyeltek. Benkő Károly 1853-ban rámutat, hogy Csíknak, Gyergyónak még van fája, de azt mind távolabbról hordják. A gondatlan kezelés miatt az erdő egyre apad, annál is inkább, mert szőlőkarónak, kerítésnek használják a fiatal fákat, a tavasszal öl magasra rakott kerítéseket télen át eltüzelik (Benkő: II. 31).

A fanemeket illetőleg ekkor Gyergyóban sok a lágy, fehér és borsfenyő, kevesebb a bükk, még kevesebb a nyír, nyár, eger, juhar, szil, kőris és cserefa. A korábban oly jelentős helyet elfoglaló tölgy és cserefa jelentéktelen helyre szorult vissza, és egyes szórványoktól eltekintve már csak a helynevekben él. Szinte csak híre van a tiszafának (Benkő: I. 135), pedig hogy az előző századokban gyakori volt, arról a helynevek (*Tiszás-patak*) tanúskodnak. A XVII. században a tiszafát tetőszerkezetek, esőcsatornák készítésére is használták (Veszely: 115).

Az erdőkben a gondatlan kitermelés mellett sok kárt tett a kecskék legeltetése és a gyakori erdőtűz is. Az erdők rohamos pusztulásáról beszélő főkirálybírói leirat szerint „a gyergyói községek által elhanyagolt erdőfelügyelet hiánya az utókor súlyos átkát, a jelenkorra [1863] mindenestre vonni fogja, mert oly elhanyagolt felügyelet által pár tíz évек után az utódoknak nemhogy kereskedésre alkalmas, hanem még tűzifák sem lesz”. Nagymértékben pusztulnak az erdők a gondatlanság, vigyázatlanság, gyakori tüzek miatt (Gyszm. v.lt. KvNÁL).

A század végén a helyzet még súlyosbodik. Vitos Mózes és Imreh Dénes szerint épületfa még van, de messzire kell érte menni. Az öt-hat éves hajtásokat letarolják sövénynek, paszuly- és szőlőkaróknak, a vastagabbakat karóknak; három-négyszerte több kárt okoznak, mint amennyit a kert anyaga ér (Vitos: 569).

Gyergyóban 1893-ban 6—7000 katasztrális hold bükkös volt, azonban ennek nagy részét csak nehezen használhatták. Emiatt még a szánáll, kerékfa és tengelyfa beszerzése is nehézzé vált. A tölgynek már csak nyoma sem volt Gyergyóban, mintegy 200 holdon (Vitos: 597).

Hosszú évszázadok elteltével ébredt rá a lakosság az erdő, a fa gazdasági hasznára, habár már a XVII. században is jelentős volt a fa feldolgozása és a fakereskedelem (Art. Diet. Trans. 1627). Az emberek a fát, talán éppen bőségénél fogva, nem értékelték annyira, mint az irtások helyén kövér legelőre találó állatot. Az erdővel szembeni magatartás az irtási módokat is jellemzi. A legősibb ezek közül az *égetés*. A pásztorok nem irtottak rendszeresen. A felgyújtott erdők visszamaradt hamuja viszont értékes trágya. Ahol a fát használni akarták, ott az *aszalást* alkalmazták. A fák tövét *meggyűrűzték*, vagyis kérgét kereken lehántották. A tavasszal így megsebzett fa őszire kiszáradt.

Amikor tiltani kezdték az aszalást (kb. 1830-tól), akkor rejtettebb módszerekhez folyamodtak. A fa kérgét a fejsze élével körben *megcsabották*, utána fejsze fokával *visszakoppantották*, hogy ne látszodjon. Így őszire ezek is kiszáradtak. Az agyafűrtabb emberek tavasszal a fa törzsébe kis lyukat fűrtak, ebbe fokhagymát, borsot tettek. Ezekről a fa ugyancsak kiszáradt. Az így meggyérített erdők közt jobban nőtt a fű az állatok számára.

Az erdőirtó ember egyik társa volt a szélvihar, amely sokszor a fák ezreit döntötte halomra. Egy részét ha kitermelték, a többi magában ott rothadt. Hogy az ember hamarabb birtokba vehesse a kidőlt fák helyét, kegyelemdőfészként felgyújtották azokat, vagy pedig a levágott erdők helyén sokszor évekig ágaskodtak a facsonkok, amíg ki nem rothadtak. A nagyobbakat a gyökérre láncot kötve ökörrrel húzták meg; a kisebbeket csákánnyal verték szét.

Gyakori volt, hogy az erdő, a mocsár, a Maros mentén pedig a nádasok ismét elfoglalták a művelhetővé tett területet. Így a századforduló éveiben a Maros jobb partján tótükrök, nádasok csillogtak. Az ilyen újonnan keletkezett mocsaras erdőket a földművelés érdekében rendszerint felgyújtották (Nyárády: 565). Az erdő elleni évszázados könyörtelen küzdelem szomorú eredményeire csak későn döbben rá az ember. Alig a múlt század végén indultak meg az újraerdősítések, születtek az első erdővédelmi intézkedések. Mindez megkövetelte a rendszeres talajvédelmet. Erre csak népi demokratikus rendszerünkben került sor.

A HATÁR KÉPÉNEK ALAKULÁSA

Bármely község határát vizsgálva, fogalmat alkothatunk Gyergyó többi községe határhasználatának alakulásáról is. Gyergyószentmiklósról a legkorábbi írásos adatunk 1499-ből származik, amikor Gergelyfy Györgyné, Luca asszony három földet hagyományoz a gyergyószentmiklói egyháznak. Mindegyik föld „templomra jó véggel” (Veszely: 119). Eszerint a mai városközpont közelében a XV. században szántóföldi művelés folyt.

Részletesebb kép tárul elénk a XVI. század második felére vonatkozólag. A Lázár-birtokok határainak megállapítása során 1627-ben kihallgatott 211 tanú, akiknek életkora 37 és 96 év közt váltakozott, minket is érdeklő részleteket idéz fel fiatakorából (tehát a XVI. század második feléből és a XVII. század elejéről) a gyergyószentmiklói határ nyugati, vagyis a jelenlegi vasútállomás és Alfalu közé eső részére vonatkozólag,

amint a helynévanyagból is kitűnik. E területen az 1580-as években malmok működtek, körülöttük pedig szántóföldek voltak (*Szarka malom* — Cs. Sándor: 63—69). Ezek jelentős részét Szentmiklós lakóinak jobbágságra jutása — 1562 — után a szárhegyi Lázár család birtokolta.

Ferencz diák, 58 éves gyergyószentmiklósi nobilis említést tesz az *Almásszege* és *Szarkavesze* nevű helyekről. Utóbbi helynév *Szarka* alakban a szentmiklósi határban ma is megtalálható. Eszerint a terület erdőirtással vált művelhetővé.

A szentmiklósi Orbán Balázs (70 éves) 1627-ben a határrész helyzetéről mondja: „Tudom azt, hogy jobbágyok voltunk, akkor mind felszántottuk az keresztfáig, alá az vetéskertig, ott csüre is vala [a Lázár család egyik tagjának]... Almásszegét éppen bírta, én is használtam benne, Szarka-veszében is bírt, Szentmiklós is, hogy jobbágyé lőtt vala, akkor tudom hogy vagy negyven földet foglalt vala ott is.”

A 96 éves Bíró Antal szerint Gyergyószentmiklós határának nyugati részén az alfalvi út közelében „az falu előtt, az tóra menő úton” kisebb tavak, körülöttük gabona- és kendertermesztésre használt szántók voltak.

Csergő András, 70 éves nobilis szerint (a Szentmiklósról) „Alfalura menő út két felén bírta az szegény Lázár András uram, mind pedig uram [Lázár András fia, IV. Lázár István]... a Fejér patak mellett vagyon egy tóhely... Almásszegét is bírta az szegény Lázár András uram hogy a falu jobbágságra esék, de azelőtt nem... az Nagytanorok kertet is régen a gyitrai út mellett vitette alá az szegény Lázár István uram a jobbágság idején” (Cs. Sándor: 63—69).

Ferenc György, 80 éves újfalvi gyalogkatona a földek elfoglalásának időpontját világítja meg: „A Békés hada után, hogy az mü falunk jobbágságra esék akkor az felső úttól attól fogva az vetéskertig mind szántottuk az szegény Lázár István uram idejében az alsó mezőben is.”

A fentiek szerint a határ jelentős része már ekkor művelés alatt állott. A vallomásokból az is kitűnik, hogy a területet kettős forgóban használták.

Szent-Miklós egyházközség 1586-i határozata világot vet a mezőgazdasági termények arányára is. Ekkor egy-egy gazda kepébe (egyházi hozzájárulás) két kalongya búzát és harmadfél kalongya zabot volt köteles adni (Veszely: 119—120). Ebből kitűnik, hogy a mezőgazdasági termények sorában első helyet foglalt el a búza és zab. Mellettük — habár említés nem történik róluk — igen jelentős lehetett a rozs és árpa termesztése is. A ma ismert ipari növényekből a kendert és a lent említik. 1583-ban a határnak már a távolabbi, magasabban fekvő havasi részeit is birtokba vették, ezt tanúsítja a községtől távoli *Tinópálvesze*, *Nyárad-havas*, *Oláhbükk* és *Hosszuvész* határrészeknek a falu tízesei közti felosztására irányuló kérés is (Kölönte: 114).

A következő (XVII.) században a település körüli területeken a szántóföldek kiterjedése az előző korszakhoz képest megnövekedett. Amíg a XVI. századi helynévanyag szerint a település közelében 800—820 méter magasságban találunk szántóföldeket, a XVII. században már a távolabb eső, 950—1000 m magasban fekvő helyeken is említenek szántókat. Ilyenek 1650-ben: „Banya sorkan, azt is hegyoldalban”; 1674-ben: „kissebb Vissza folyo nevű helyben, az kék oldal nevű helyben” szántó és kaszáló (Szabó T. A.: 1940. 36), továbbá „Szárzpatak martyán, a Sáros-

pataokban, Sipos nevű helyben” (k), „Zengye nevű helyben” (sz), „a Posi utánál” (sz), „Kápolna végénél, országuta vicinusa” (sz), „Domokos égésén” (zabföld), „az Tatár szállásban” (sz).

A XVI. század második felében említik először *Tekerőpatakot* (1567: Szabó T. A.: 1940. 54) és *Kilyénfalvát* (1576: SzOkI II. 283.) E két falu megjelenése Gyergyószentmiklós határa déli részének birtokbavételét, művelés alá fogását és a gyergyószentmiklósi határból való kiválását jelenti.

Idézett XVI—XVII. századi forrásaink bizonyítják a kettős határforgó — vetés és nyomás — meglétét a gyergyói falvakban. A közeli hegyek a szabadfoglalás övezetét képezték. 1569-ben a székely székekben „mind zeginnek, mind gazdagnak szabad volt irtani” (SzOkI II. 283). Puskás Márton ditrói libertinus szerint az *Újvészben* Lázár András részére két nap az egész falu irtott, aszalt (Cs. Sándor: 63—69).

A XVII. század végére megtörténik a település környéki erdők nagy részének kiirtása. Ezekből már csak egyes foszlányok maradtak meg a XVIII. század végéig.

A határ maihoz hasonló képe a XVIII. században alakult ki. A domborzati viszonyok, a birtokbavételi és birtoklási formák, valamint a művelési módok figyelembevételével a XVIII. században a határ három nagy övezetét különböztetjük meg: a nyílosztás, szabadfoglalás és a közösen birtokolt távoli havasok területét.

a) A falu körüli mezők képezték a nyílosztásos földközösség övezetét, melyet a kettős határforduló keretében „vetés idején” szántóföldi művelésre és kaszálónak, nyomás idején pedig legelőnek használtak. E két-féle használati módot évenként váltogatták. Ebből az övezetből vált ki később a forgó alá nem eső *zöldséges kert* vagy *carina* területe. A nyílosztásos földközösség területének birtokbavétele közös erővel, szervezetten, valószínűleg a tízes szervezet közreműködésével, elosztása pedig a korábbi időszakokban szokásos *nyílosztás* (sorshúzás) útján történt. A terület helynévanyagában nagyon kevés a családra vagy személyre utaló elnevezés. Ezzel szemben jóval nagyobb a terület földrajzi és növényzeti viszonyait szemléltető helynév, mint például: *Mocsár, Folyam, Sárospatak, Tekerő-patak martya, Füzeskert, Hor-patak, Visszafolyó, Domb tartománya, Kék oldal, Tölgymező, Erőscsere, Cserealja* stb.

b) A határ második nagy részét a szabadfoglalás területe képezte, amely a közeli hegyekre terjedt ki. A településtől való távolsága 1—15 km között váltakozott. Használatának módját tekintve a kettős forduló szerves részeként „vetés idején” kaszálónak, nyomás idején pedig legelőnek használtak. A tisztások közt erdőfoltok bukkantak elő. Egyes irtások helyét újól foglalta az erdő.

A szabadfoglalást a lakosok kisebb száma idején hosszú évszázadokon át gyakorolták. A szabad irtások a XVIII., sőt szórványosan még a XIX. században is folytak. A ditrói Puskás Tamás 1700 körül az Alsó-Hodos nevű helyben végeztetett irtásokat (Szabó T. A.: 1940. 30). De 1764—1848 közt a székely határőr-parancsnokság is gyakran rendelte ki a lakosságot erdőt aszalni. 1869-ben pedig a ditró Újhavas-háta-mellékén Köllő Alajos foglaltatott szolgájával „egy jókora darab helyet” (Kémenes A.: 1914. 18).

A nyílosztásos övezettel ellentétben, a szabadfoglalásos terület egyik

jellemzője a családnévi eredetű helynevek gyakorisága, ami becslésünk szerint az elnevezéseknek több mint felét teszi ki. Ilyenek pl. *Gál-pataka* és *Gál-vesze*, *Hideg-mezeje*, *Sipos-vesze*, *Berecek-laposa*, *Angi-pataka*, *Károly-pataka*, *Tamás-Mihály-vápája*, *Kis- és Nagy-György-pataka*, *Hideg-loka*, *Csergő-pataka*, *Ferenci-pataka*, *Ferenc-Están-pataka*, *Réti-mezeje*, *Kovács-Péter-teteje*, *Császér*, *Csobot-hegy*, *Fülöp-kútja*, *Madarásék-pataka* stb. Míg a falu körüli területen egy-egy helynév hatókörzete aránylag nagy területre terjed ki, addig a szabadfoglalásos övezet helynevei által jelölt területek kisebb kiterjedésűek, hiszen ezeket egyesek apránként hódították meg a természettől.

c) A határ harmadik övezetét képező távoli havasok birtokbavétele a legkésőbb történt meg. Egy részük közös (községi) tulajdont képezett és alapja volt a későbbi arányjog szerint alakult közbirtokosságoknak. A határ legtávolabbi része a XVIII. század végén levált Gyergyószentmiklós területéből, miután itt, a mai városközponttól keletre, attól 34–45 kilométer távolságra kialakultak *Békás*, *Damok* és *Zsedánpatok* települések.

A nyílosztásos és szabadfoglalásos birtoklás, valamint a községi havasok formái mellett más változatok is voltak. Gyergyószentmiklós, Tekerőpatak és Kilyénfalva határa eredetileg összefüggő egészet alkotott, s a három község csak utóbb osztotta fel. De a közös múlt emlékeként sokáig megmaradt egyes határrészek közös birtoklása. Így a Vasláb közelében levő *Bogdán-teteje* és a Békás melletti *Almásmező* használatát 1773-ban úgy szabályozzák, hogy két nyáron át Gyergyószentmiklós, harmadik nyáron pedig Tekerőpatak és Kilyénfalva együtt használták (Szabó T. A.: 1940. 40).

Az egyes községek lakói más községek határában is végezhetek — az illető falu lakói beleegyezésével — irtásokat. Így a szentmiklósiak 1761 körül a mai ditrói vasútállomás melletti *Nyírszeg* és *Páلكovács* nevű helyeket irtották ki. Ezt az 1770-es években vetés idején a gyergyószentmiklósiak kaszálták, nyomás idején a ditróiak legeltették. 1863-ban pedig 34 gyergyószentmiklósi gazda volt köteles fejenként egy-két láb (4–8 méter hosszú) kertet állítani (Gyszm. v.lt. 1863, KvNÁL).

1720 júliusában „Szarhegyfalva törvénybe hívá Ditrófalvát, mert a ditróiak elfoglalták és megkaszálták a Várhegy nyakát” (Cs. Sándor: 250). A két falu békésen kiegyezik olyan feltétellel, hogy Lázár Ferenc a jobbágyai kaszálóhelyeit a magáéhoz csatolja, szarhegyi jobbágyainak Szarhegyen ad cserében kaszálóhelyet, „vetés idején a Várhegyalja nevű helyet mindenkor pacifice mindenütt egészen bírassák, kaszálhassák és colálhassák szarhegyi uraimék, nyomás idején pedig akár kerttel, akár pásztorral oltalmazhassák ditrói uraimék nevezett Várhegyalját ökegyelmek kaszálhassák még úgy azért hogy szarhegyi uraimék a nyomás idején mindenkor egy esztana juhot tarthassanak a fennírt Várhegyaljának kaszáló helyein kívül a ditrói határban” (Cs. Sándor: 250). Ezen jogát Szarhegy az első világháborúig gyakorolta is.

A közös birtoklási formák közt fontos helyet foglal el „Szarhegy és Ditró községek borszéki közbirtokossága”. Borszékfürdőt és környékét két község birtokolta. Az 1876 évi arányosítási törvény értelmében megalakult a nevezett közbirtokosság, melynek vezetését a két község által egyenlő számban választott megbízottak látták el. A vezető állások

egyenlően voltak elosztva, úgy, hogy azokat felváltva töltötték be a két község megbízottjai. Például ha az elnök szárhegyi volt, alelnökül ditróit választottak, azután fordítva (Csiby: 1937 a. 10—18).

A közbirtokosságok másik változatát a közös erdők és legelők használatára alakult községi közbirtokosságok alkották. Az 1876. évi arányosítási törvény elrendelte a közös erdők és legelők elméletbeni felosztását a magánbirtokok arányában. A nagyobb birtokosok részét, ha az 100 holdnál nagyobb volt, a közösből kiszakították. Az ennél kisebb területek tulajdonosait a községi közbirtokosságba tömörítették.

A községek tízeseinek is voltak külön közös birtokai. A gyergyószentmiklósi V. tízes birtokát 1878-ban adták el (Gyszm.v.lt. 1878. CsÁL). Az újfalvi tízesek birtokaik szénaterméséből tartották fenn magukat. Ditróban és Tekerőpatakon a második világháborúig működtek a tízesbirtokosságok (Mezei Tamás és Csiby Andor közlése).

A gyergyói határhasználat történetében jelentős helyet foglaltak el a szárhegyi Lázár grófok birtokai. Ezek kialakulásának gyökerei a XVI. századi székely felkelések idejére nyúlnak vissza, amikor sok jobbágytelek jutott birtokukba. Birtokaikat különböző módon növelték. 1719-ben a szárazság és pestis után erőszakkal foglalták el a *Lóhavas*, *Nagy-Hagymás* és *Fekete-Hagymás*, *Gyümölcsénes*, *Meggyes*, *Lázár-vágása*, *Czoffránka*, *Kurmatura* nevű havasokat, először azzal az ürüggyel, hogy csak egy évig van reá szükségük. Ámde továbbra is birtokban maradtak, sőt utódaik 1902-ben eme birtokok fejében is közbirtokossági arányrészt követeltek, a bíróság azonban elutasította követelésüket (Gyszm. v. lt. 1902. 12).

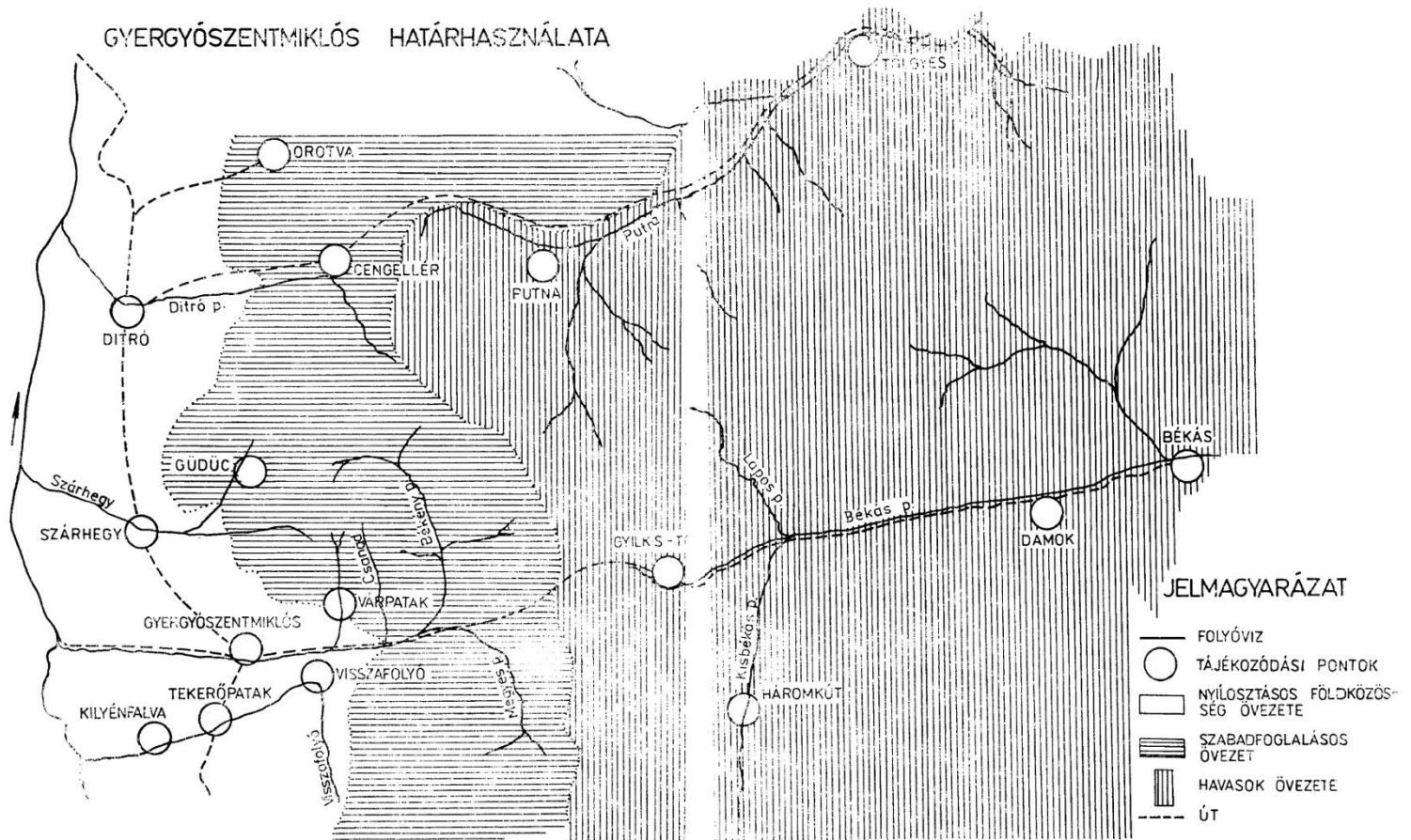
Gyergyószentmiklós határa a XVI—XVIII. századokban a mainál kiterjedtebb volt. A XVI. században a határ déli részén kialakult Kilyénfalva és Tekerőpatak határainak belső szerkezete hasonló maradt a gyergyószentmiklósiéhoz. A határ keleti részén a XVIII. században jöttek létre Békás, Domuk és Zsedánpatak települések, 1785-ben írják, hogy a Lázárok meg mások jobbágysai és zsellérei kb. azelőtt 50 esztendővel kezdtek azon a helyen legeltetéssel, állattenyésztéssel foglalkozni, majd az 1780-as években tértek rá a házak körüli földművelésre, törökbúza vagy kukorica és árpa termesztésre (Szabó T. A.: 1940. 23—24, 66—67).

Gyergyószentmiklós és környéke mezőgazdaságának, határhasználatának XIX. század eleji helyzetéről átfogó képet kapunk az 1820-i úrbéri összeírásokból (Urb 1820. 280—308). Eszerint a „Gyergyószentmiklósi határ kétfordulás, a Szánthóknak két része sima helyen van, harmadik részük hegyes, völgyes és oldalas”. Utóbbi helyeken nehéz a trágyázás, szántani csak négy marhával lehet. A határ fele középszerű, a fele valamivel jobb. „A hegyes oldalas rész a soványok rendibe tartozik.” A trágya haszna 12 esztendő (figyelembe véve, hogy minden második évben nyomásba szokott fordulni). A termények: „*Ros*, *Arpa*, *Zab*, *Krumpli*, *Kender*, ritkán *Búza*.” Egy köből elvetett rozs után átlag nyolc kalongya kévére számítottak, egy kalongya pedig másfél véka szemet eresztett. Így a rozs a mag három-négyszeresét adta vissza. A búza már nem termett ennyit.

Hasonló képet kapunk a többi község termelvényeiről. A fentiek mellett még előfordul a *lencse* és a *borsó* is. A vaslábi határ trágya nélkül

GYERGYŐSZENTMIKLÓS HATÁRHASZNÁLATA

csak zabot termett. Itt egy köből vetőmag után már csak 6 kalongyára számítottak. Újfaluban egy köből földön 8 kalongyát számoltak. Egy kalongya pedig két vékát eresztett. A legjobb minőségűnek az alfalvi határ bizonyult. Itt egy köből földön 12 kalongya is megtermett. Ugyanez volt az arány a szárhegyi határ egyes részein is, ahol egy kalongya rozs 3 vékát is eresztett, és „jó földön az árpa 18—20 kalangyáig is elmegy”.

Jelentős volt, különösen az 1817-i éhínség után a krumpli termesztése is, elsősorban Alfaluban, Újfaluban és Csomafalván. Az utóbbi helyen megjegyzik, hogy jól terem a krumpli, „ha vetnének és egymásét el nem pusztítanak” (Urb 1820).

Az összeírások nagy része említést tesz a *makkoltatás*ról, de ezt csak az alfalvi és újfalvi, ritkább esetben a csomafalvi határban gyakorolták. Az alfalvi határban kb. 100 darab disznó makkon való hizlalása volt lehetséges.

Kaszálóhelyek szempontjából a helyzet községenként változott. Gyergyószentmiklóson kevés helyen lehetett kétszer kaszálni. Ugyanez volt a helyzet a környező falvakban is. Szárhegy, Ditró, Remete, Alfalu, Csomafalva határában egyes részek a Maros áradásainak voltak kitéve. Kaszálóhelye a legtöbb községnek volt. Újfalunak és Alfalunak megvoltak az ősi kaszálói, amelyeket minden második évben nyílosztás útján osztottak szét a lakosság közt. Emellett Újfaluban „szabad volt a Communitas erdejéből irtani és szénatermő réteket fogni”. Csomafalván, Szárhegyen idegeneknek is adtak el szénafüveket. A vaslábiak, maroslakiak pedig a szomszédos falvaktól béreltek.

A *szénacsinalás* jelentősége az istállózó állattartásra való áttérés fokozódásával egyre nőtt. A falvak határában a szénagyűjtés céljaira sok szállást építettek. Egyes falvak lakossága nyári időben majdnem teljes létszámmal kiköltözött az erdei kaszálóokra. A szólásmondás szerint „Újfalu és Kilyénfalva kiköltözött a hegyre”. Ez a tevékenység kiterjedt a hegyvidék magasabb övezeteire is. Nyárády E. Gyula szerint „a csomafalvi 1695 méter magas Délhegy lejtői tele vannak munkaházakkal, szénataratókkal” (Nyárády: 615). Gyakori volt, hogy a szénát nem szállították haza, hanem ott helyben etették fel. Ez pedig megkívánta a hosszabb ott-tartózkodást, amely viszont egyes határbeli települések kialakulását eredményezte. Ilyen az újfalvi *Libántelep*. Hasonló okokkal magyarázható a később külön üdülőhellyé fejlődött *Marosfő* kialakulása a Tekerőpatak, Vasláb, Csíkszentdomokos és Csíkszenttamás határából kiszakadt területen.

Hasonló folyamat eredményeként létesültek *Hodos* és *Orotva* települések is. Hodoson már a XVII. század végén megindult az erdőirtás. A település fokozatosan népesült be Ditróból, Várhegyről és Salamásról. Lakói mezőgazdálkodással foglalkoztak. Hasonló jellegű Orotva település: a múlt század második felében alakult ki és népesült be Ditróból. 1896-ban lakói deszkametszéssel és árpatermesztéssel foglalkoztak (Vitos: 954).

A gyergyószentmiklósi határban is számos szénagyűjtő szállás jött létre, de a kaszálóhelyek — a többi falvakhoz viszonyítva — közelebb lévén, a helybeli lakosok nem telepedtek át végérvényesen ezekre a szálláshelyekre. A határban legelőt bérelő gyimesi csángók viszont száza-

dunk első felében több települést hoztak létre; ezek: *Visszafolyó*, *Vár-patak*, *Kovács Péter-Sóvető*, valamint a Gyilkostó közelében levő *Háromkút*.

A XIX. században a határhasználatban végbemenő változások egyik gyergyószentmiklósi jellemzője a *tanyásodás*. Több, eddig állatkivittel foglalkozó kereskedő vásárolt birtokot, ahol földművelésre és állattenyésztésre rendezkedett be. A tanyák nagy többsége a közeli hegyekben, a régebbi szabadfoglalásos övezetekben települt.

A hegyes-dombos felszín ellenére is szerepe volt a tanyáknak a mezőgazdaság belterjesebbé válásában. Egyrészt állandó, a vetésforgótól független szántóföldi művelést biztosítottak. Számos kísérletet tettek több, eddig Gyergyóban egyáltalán nem vagy kismértékben termesztett növény meghonosítására. Így kukorica, hariska és más növények vetésével is próbálkoztak. Jelentős volt a zöldség- és gyümölcsstermesztés terén betöltött úttörő szerepük is. Másik érdemük a már korábban termesztett növények felső termelési határának kitolása. A Piritske-tető közelében levő Vártuskertben (később Ávéd-tanya), közel 1400—1500 m tengerszint feletti magasságban, krumplit, zabot, árpát, rozsot és zöldséget termesztettek. (A tanyásodási folyamatban jelentős munkát vállaló gyimesi csángók tevékenységét a magashegyi földművelésről szóló fejezetben ismertetem.)

A múlt század végén kísérletek történtek, azonban kevés sikerrel, a hármassforgó bevezetésére. Gyergyó legtöbb községe elzárkózott ettől. Csak Alfalu tért rá. Gyergyószentmiklóson 1892-ben azzal az indokkal utasítják el a hármassforgó bevezetését, hogy a határ egy része már be van vetve, más része pedig nincs úgy megművelve, hogy azt a hármassforgónak megfelelően lehessen bevetni (Gyszm. v.lt. 1892. márc. 24. CsÁL).

A HATÁR BELSŐ RENDJÉNEK BIZTOSÍTÁSA

Az írott források és a hagyományok tanúsága szerint a határ belső rendjének biztosítása a faluközösségek életének egyik fontos problémáját képezte. A kérdés megoldása a falu gazdasági életének döntő tényezője volt. Ezért a népi jogszokások jelentős része éppen a határ belső rendjének biztosításával kapcsolatos.

Fontossági sorrendben az első helyet a szomszéd községek felé eső határok rögzítése, fenntartása foglalta el. Ezzel kapcsolatban a határperrek tömege ismeretes. Az egyes községek sokszor végeztek közös határbejárásokat, amelyek során felújították a határjeleket. Határjelként különféle tereptárgyakat alkalmaztak. Határt képezhetett egy üver vagy száraz patak árka, egy patak, út vagy hegygerinc is, de mesterséges határjel is használtak.

Az elmondottakat szemlélteti a *Szárhegy és Szent-Miklós vitája Pritske felett 1760-ban* című jegyzőkönyv következő része, amely leírja a határjeleket, kiindulva a két helységet összekötő országút tájáról. Eszerint a két falu határa kezdődik a Cseke patakánál, majd a Szoros patak érintésével „tovább halad az Erős Pál Veszín kiül a két Vatsora Ut között való kis Vápára a hova ma tüzet tettek volt jelnek”, majd tovább halad a határ a Fejér patak — Égett Sorok — Tűlső Rész sorkára, „ahol is

kőrakást raktak kereszt vonással H és A két Betű teszi aztot Határ=Állás”, majd következik még kőrakás „a Győ Szent-Miklósi Lőrincz fiak jószágán át Petőék helyin által Tángyéros sorkán keresztül a Csap nyakán Bodó mezein egy homlokba Kő Szálakra Gődütz Lokán át Nagy Ág oldalába való Nagy Fehér Kő Szálra onnan egyenesen ki a Magosra Magas Bükk felé a régi Métára [határra] Tángyér sorok mellett volt Két patakon levő Erdöböl Szárhegy szabadon erdölhessen... Szárhegy ezt nem tartja *kerthelyi* [bekertelt] *tilalmasnak*, Szent-Miklós is erdölhessen”. Az egyezés megszegésének büntetése 200 Ft (Gyergyószék iratai, 1760. 49. sz. CsÁL).

A fentiek megvilágítják a határjárás és a határ megjelölési módját. A kiindulási ponttól távolodó határjárók tájékozódását segítette a felszálló füstoszlop. A két patakról való szabad erdölés engedélyezése mindkét falu részére a további vitákat igyekezett elkerülni.

A határpercek során gyakran eskették meg a kihallgatott tanúkat. A Szárhegy és Remete közt Arkoza vagy Alkoza havas fölött felmerült perrel kapcsolatban őrizte meg a néphagyomány az alábbi történetet: A remeteiek a per megnyerése végett minden tőlük telhetőt megtettek. A tanúk — lekiismeretük megnyugtatóására, hogy ne kelljen hamisan esküdniük — bockorukba még otthon földet tettek, és a helyszínen minden gátlás nélkül foglalták esküjükbe, hogy a föld, amelyen állanak, remetei föld. A hagyomány szerint így sikerült a pert megnyerniük.

1773-ban a Lázár család és Ditró község hodosi birtokainak határperében vallják a tanúk, hogy „az Üver fön levő követ mutatá nekünk az Zállogos helynek határának Lenni”. A vallók bizonyos föld határát „határozzák ki egy Száraz patak árkával vagyis amint eök nevezik egy Överrel” (Szabó T. A.: 1940. 30).

A határt jelölhették *halmok*, mesterségesen kiképzett árkok, egyes fák, kereszték, *határbarázdák*, *határkertek*. Szárhegy és Ditró határában az országút melletti fákra vésték rá a határjeleket (Malonyay: II. 190). A hegyes, erdős területeken a határ mentén gyakorta nyesték fel a fákat vagy éppen ki is vágták azokat.

Különösen a határ törési pontjain alkalmazták a halmokat és a *határköveket*. Előbbiek 1 méter átmérőjű és ugyanolyan magas földrakások voltak. Közepükbe gyakran állítottak oszlopot és ástak el a halmokba szén- és salakdarabokat. Molnár Lajos közlése szerint fiatalkorában (1930 körül) a gyergyószentmiklósi állomás közelében levő Tatárszállás nevű dűlőben az egyik régen emelt halomban kerültek elő salakdarabok. A határkövekre rávésték a birtokosok vagy az illető községek tulajdonjegyét. Újabban a kövekre a H betűt, a határ szó kezdőbetűjét vésik.

Puskás Darna József (1867—1966) Salamásra járt a Romok nevű részre *határozni*. Tulajdonjegyként, mivel az községi határ volt, a H betűt fejszével a fákra rótták, vagy vésővel és kalapáccsal a kövekre vésték.

Azokon a helyeken, ahol három község határa találkozott, vagy ahol a községeket összekötő útvonal metszette a határt, voltak a *határkeresztek*. Közülük egy Alfalu és Szárhegy határának találkozásánál ma is áll. Alfalu, Csomafalva és Gyergyószentmiklós határainak találkozásánál is volt ilyen kereszt. Ezen a *Határkertnek* nevezett helyen találkoztak

húsvétkor az említett falvak határkerülői és végezték a közös imát vagy *orálást*.

A határbarázdákat csak erre a célra használt ekékkel vonták. Szokásban volt az ekével való *határbarázdálás* vagy *borozdálás* is. A szárhegyi közönség 1821. december 6-án tiltakozik gróf Lázár József erőszakos borszéki foglalásai ellen, megemlítve, hogy „gróf Lázár József úr is, anélkül, hogy a két mixta commonitásokat megtanálta volna; talán kissébbségnek tartván a constitutionális székely törvényt követni — maga jobbagy ekéit [Borszékre] beküldvén tisztartójával együtt, egy darab terrenumot barozdáltatott maga számára, melyre három házakat is építhetett volna” (Imreh: 1973. 140).

A medence belsejében az egyes falvak művelés alatt álló területeinek határvonalán állították fel a *határkerteket*, de *kerttel* különítették el a falvak határában a vetés és nyomás alatti területet is.

Az egyéni birtokok határait általában a fentiekhez hasonló módon jelölték meg. Mesterséges határjelként *csapos* és *sáncos kerteket*, *halmozokat*, *határfákat*, és *csóvákat* használtak. A sima helyen fekvő szántóföldek határát *barázdával*, az oldalas helyeken levőket *mezsgyével* jelölték. Csak a két fél közös megegyezésével lehetett a határjeleket áthelyezni vagy megújítani, illetőleg a határfákat kivágni.

Az erdős területeken a vetés és nyomás (kaszálók, legelők) céljára irtott területet *gyepükkel* választották el. Az egyéni birtokok határait *kőrákosokkal*, *fonott csaposkertekkel* és *sáncoskertekkel* vagy hosszában elhelyezett fagallyakkal jelölték.

A csaposkert egyik változata úgy készült, hogy a levágott, kisebb fákra rajtahagyták ágaikat és azokkal együtt lefektetve oszlopok közé helyezték. A sáncoskert mentén árkot ástak, a kikerülő földet rendszerint a belső oldalon halmozták fel, hogy ezáltal is magasítsák. A föld közé, keményebb tartás végett, lefektetve fákat helyeztek vagy fiatal fűzfát állítottak, hogy az élősövényt alkosson.

A faluközösségek életéből számos intézkedés, népi jogszokás ismeretes a határ belső rendjével vagy a két forduló területét elválasztó határkertek fenntartásával kapcsolatban. A határkerteket az erdős vagy a legelős-kaszálós területeken *gyepükkel* helyettesítették. 1864-ben az alfalvi *Gyepümelvénye* dűlőről említik, hogy a „határok végén felső és alsó forduló névvel választották meg, s akkoron a két forduló határ egymástól kert által különítették el, s ezen hely erdős lévén kert helyett levágott fákból *Gyepü* használtatt” (Szabó T. A.: 1940. 24).

A határkerteket a faluközösségek, a tízesek és egyének tartották fenn. A kertek karbantartásáról már Újfalú 1581-i falutörvénye is intézkedik a káros kertek bírságával kapcsolatban (SzOkI V. 124). Gyergyószentmiklóson 1869-ben is a falu körüli határkertek egyes szakaszait felosztották a tízesek, illetve az ott lakó gazdák közt, így minden gazdának megvolt a maga karbantartandó kertrésze (Gyszm. v.l. 1868 Kvt. jk.CsÁL).

A községek körüli határkerteket a fontosabb útvonalak mentén a *vetéskapuk* szakították meg. Ezek rendeltetése az volt, hogy megakadályozzák a lopásokat és az állatoknak a vetés alatt levő területekre való jutását. Használatukat már Újfalú említett törvénye is szabályozza. „Az kapu bírság dénár 30, ha valami barom megyen bé rajta, arról valami

kár lészen az kapus ember megfizesse, a kárt hajtópénzzel edgyütt” (SzOKI V. 124).

A vetéskapuk és határkertek szerepét kidomborítja az 1766-i szár-hegyi határozat, figyelmeztetve Pásztor Pétert, hogy amikor a vetéskapun kívül lépett, helytelenül járt el. A falunak joga lett volna az épületeket elbontatni, de figyelembe véve becsületességét, kivételesen megengedik, hogy továbbra is ott lakhasson, oly feltétellel, hogy a határkeretet és vetéskaput olyan formán kell elhelyezni, hogy jószága (telke) a határkerten belül kerüljön (Lázár lt. F. 56).

A vetéskapukat éjszakára bezárták. Ditróban 1863-ban Sáska Krisztof a mai nagytemplom közelében levő vetéskapun kívül épített kocsmát és fogadót, mert a kapuk esti bezárása után nagyon sok, más helyről érkezett gyalogos és szekeres rekedt kinn, akiknek elszállásolása jövedelmező volt. Az 1870-es évekig minden vetéskapunak külön öre volt, aki a kapuk zárását, nyitását, karbantartását végezte.

A kapuk fenntartásának, az örök fizetésének több módja ismeretes. A szántóföldi művelés alatt álló területekre vezető kapuknál kévehordáskor minden szekerről ledobtak a kapu órének egy kévét. Ez a szokás a gyergyószentmiklósi örmény templom melletti vetéskapunál még a kapu 1900 körüli lebontása után is továbbélt: a kévét egészen az 1940-es évekig a harangozóknak dobták le. Ezzel kapcsolatban Hunfalvy János említi 1886-ban, hogy Csíkban és Gyergyóban a faluk mindkét végét kapuval zárják le, és ezeket a koldusok nyitják egy krajcárért (Gunda: 1966. 368). Gyergyószentmiklóson 1870 körül a szájhagyomány szerint a gyermekek nyitogatták a kapukat, szintén egy krajcárért.

Azon kapuk fenntartására, amelyek nem vezettek szántóföldi művelés alatt levő területre, külön birtokok voltak. Ismeretes a gyergyószentmiklósi Várkapu fenntartására rendelt birtok, melyet 1872-ben adtak el (Gyszm. v.lt. 1872. CsÁL). A vetéskapuk jelentősége a múlt század végén lényegesen csökkent. Először biztonsági szerepüket veszítették el. Elmaradt az éjszakai bezárás, majd az örök elbocsátása következett. Az egyes gazdák is mind gyakrabban csináltak a telkeikről a mezőre vezető *levegetőket*. A vetéskapuk előtti térség volt a hazajáró állatcsordák gyülekezőhelye, és innen ágaztak szét a határba vezető mezei utak.

A szórványos adatok szerint a kertek ún. csapos kertek voltak, hasonlóak a házak körüli kerítésekhez, amelyek készítése sok kárt okozott az erdőben (Benkő: I. 87—89). Egyes határrészekben a gyepűt, a sáncoskertet alkalmazták. A vetéskapuk az eléggé hézagos visszaemlékezések szerint hasonlítottak a mai kötött kapukra. 1863-ban a dullói (szolgabíró) hivatal felszólítja a gyergyószentmiklósi elöljáróságot, hogy a tekerőpataki úton levő vetéskapu feletti *átalfát* távolítsák el vagy emeljék meg annyira, hogy alatta a postakocsik is elférjenek (Gyszm. v.lt. 1863. KvNÁI).

A határbeli utak jó állapotának fenntartása a gazdálkodás egyik feltelete volt. Újfalun már 1581-ben megtiltja az utak elszántását, és elrendeli, hogy a sáros utakat a falu, a tízesek vagy egyes személyek megtöltsék (SzOKI V. 124).

A falvakat összekötő utakat azok közössége, a határbeli dűlőutakat a tízesek, a kisebb jelentőségű erdei vagy mezei utakat az érdekelt birtokosok gondozták. A hidakat közösen építették.

Az alfalvi képviselőtestület 1885-ben is a tízesek feladataként szabta meg a hidak karbantartását. Így a régi Maros-hidat Alszeg-tízes, az Árok hídját Közép-tízes, és a Görgény hídját Felszeg-tízes javította (Alfalvi Kvt. jk. 1885. III. 3/4. sz.).

Az utak gondozását vagy *kaláka* formájában végezték, vagy a gondozandó utakat elosztották az egyes gazdák közt. Az utakat tilos volt elszántani, bekertelni. Az, akinek a birtokát kettévágta az út, a területet bekertelhette, de az utak iránt kaput kellett állítania.

Az útra nem járó földeket a szomszéd földjén át lehetett megközelíteni, de aratás előtt tilos volt az átjárás rajta. Ez csak a *szabadulás* után volt megengedve. Hasonlóképpen a kaszálók közt levő erdők fájának elszállítása is csak a kaszálás után vált lehetővé. A *faeresztés* vagy *eregetés*, más szóval *faközelítés* a más birtokán át csak akkor volt megengedve, amikor abban nem tett kárt. A *boglyavontatás* útirányát kijelölték, és a szekérrakás helyét a szekér tulajdonosa köteles volt megtisztítani. A múlt században több intézkedés történt a termőtalaj védelmére. 1835-ben, mivel a hó elment az utakról, „újítatik a tilalom, hogy a fákat nem szabad hurkokon vontatni az utakon” (Gyszm. v.lt. 1863. CsÁL). 1862-ben „a kerekek lánccal való megkötése és farkalók használata a lejtőkön tilalmaztatik” (Gyszm. v. lt. 1862. KvNÁL).

A határ egyes, meredek hegyoldalakon elhelyezkedő részei gyakran ki voltak téve a lemosódásnak, a termőtalaj lemállásának. Gyergyószentmiklós 1835-ben megtiltja a *Vároldalban*, levő fák kivágását. Az oldalsó fenyő, nyár, nyír, bükk, szádok, csere és mogyorófa élt. A hegy alatt vetéskert volt, amely a szabad erdőlés miatt minden évben elpusztított (Gyszm. Constitutio GyMlt. 8. sz. 1835. 158).

A nyomás alatti területen szabad volt a legeltetés. A kaszálók növelése végett egyes területeket *bekerteléssel* igyekeztek kivonni a legeltetés alól. Néhol, mint például Várhegyen, ez meg is volt engedve. A bekertelésre számos példa van Gyergyószentmiklósról is, ahol különös gondot fordítottak a legelőterületek megóvására. Ezért tilalmazták a bekerteléseket. 1824-ben a *Csanód* nevű határrészen többen nyomás alatt levő területeket kerteltek be. Az előljáróság elrendelte a kertek lebontását, mert a nyomás alá eső területen mindenkinek szabad a legeltetés, de a kertállítás tilos (Gyszm. v.lt. 1824. CsÁL).

A határ rendjének megóvását segítette elő az 1874. augusztus 30-án kelt szárhegyi határozat, amely megtiltja a pityóka, káposzta, borsó vagy *törökbúza* általános betakarítás előtti hazaszállítását. Az ugyanazon év október 5-i szárhegyi előljárósági rendelkezés pedig megtiltja az este 8 óra utáni határba járást (Szarhegyi Hirdetőkönyv 1874—1879. CsÁL).

AZ ERDEI LEGELŐK HASZNÁLATA

Az évszázadok során hazánk gazdasági életében fontos helyet foglalt el az állattenyésztés. Amint az *Istoria României* hangsúlyozza, „a terjedelmes erdőségek és a gazdag legelők Erdély lakosságának tág lehetőségeket nyújtottak a nagyszámú kis- és nagyállat tenyésztésére. Az állattenyésztés és földművelés párhuzamos fejlődése a két foglalkozási ág egybefonódott voltából következik” (II. 225—226. Ford. TM). Az állato-

kat igavonásra, termékeiket pedig ruházkodásra és ételmezésre használták. Ugyanakkor nagy hasznot hajtottak a földesúrnak, az államnak és az egyháznak. Az állattenyésztés fejlődését nagyban előmozdította a belső piacok kiterjedése is (IstRom II. 554). Ezzel magyarázható, hogy Erdély egész területén évszázadokon át a lakosság egyik legfőbb kereseti forrása volt az állattenyésztés. Ezért a gazdasági ágazatok sorában, különösen hegyes vidéken s így Gyergyóban is első helyet foglalt el. Újfalu 1581-i falutörvénye kimondja, hivatkozván a régebbi végzésekre is, hogy „senki a falu határában, mezőn, erdőn a falu híre nélkül örökséget foglalni ne merészeljen, hanem a falutól kövesse” (kérje) (SzOkl V. 124).

1583-ban Gyergyószentmiklós kezdeményezi egyes havasok felosztását (*Tinópálvesze, Oláhbükk, Hosszúvész és Nyárádhavas*), ez azonban csak 1633-ban, I. Rákóczi György fejedelem engedélyével történik meg. „Ezek a megnevezett havasok három részre osztatnak, mivel hogy az falu hat tizedben vaggion, mind két Tizednek egy rész osztlatatik, de így hogy ezeknek birodalma minden Esztendőben megváltoztassék” (Kölönte: 114). Vagyis a szóban forgó terület három részre volt osztva, mindenik részt két tízes közösen használt, a területeket évente cserélték, elkerülve az egyes havasrészek minőségbeli különbsége miatt adódható vitákat. A legelőhasználat ilyenyszerű módja egészen az 1950-es évekig szokásban volt; erre a következőkben még visszatérünk.

Az a tény, hogy egy-egy részt két-két tízes használatába adtak, a lakosság és az állatállomány akkori számát figyelembe véve, arra enged következtetni, hogy két-két tízes együttesen tudott egy-egy *esztentát*, illetve nagyobb csordát kiállítani. A legelők tízesek szerinti birtoklására más községekből, így Alfaluból is van példa.

A legelőterületek helyes felhasználása és a velük való gazdálkodás mindinkább központi kérdéssé vált. Ezért egyre több rendelkezés, széki és községi határozat foglalkozik a legelőhasználattal. Csík-Gyergyó-Kászsorszék 1650. évi Constitutiói (Kolozsvári—Óvári I. 90) nagy teret szentelnek a legelőhasználat kérdéseinek. A legelők elkertelésével kapcsolatban mondja, hogy „egyesek sok illetlen kertelésekkel annyira elfogták az faluk határait és marha legeltetési helyeit, hogy az marha enni nem találva kénytelen annyira felmenni, az emberek holott oly hitván helyeket is bekertelnek némelyek, hogy füvit is alig kaszálhatják meg, nem-hogy azután vehetnék hasznát, de mégis hóleestéig kertben akarják tartani, a falubeliek nagy károokra és fogyatkozásukra. Végeztük azért közönségesen egyakarattból, hogy valahol afféle kertek találatnának, minden ember Kisasszony napjára minden afféle kerteket fel tartozzanak szabadítani és senki az erdők alatt levő kertekhez oly hasonló helyeket be ne kerteljen.” Ugyanis a szabad foglalkozás jogán gyakran kerteltek be addig közös használatban levő legelőterületeket. Különösen olyan helyeken volt kötelező a felszabadítás, ahol a bekerteléستől számítva még nem telt el 32 esztendő.

„A XVIII. században megfigyelhető úgy az országban, mint a külföldi piacon a gyapjúsükséglet növekedése. Ez a juhok számának érzékelhető növekedését eredményezi” (IstRom III. 408). A juhtenyésztéssel párhuzamosan a szarvasmarha-tenyésztés is lendületesen fejlődik. Mindez pedig a legelőterületek növelését jelenti. Ezért a községek és a földesurak igyekeznek minél nagyobb legelőterületre szert tenni. A XVIII.

században alapvető gazdasági kérdés a legelőterületek biztosítása. E korból Gyergyóban változatos anyag ismeretes a legelő használatára és megszerzésük módszereire vonatkozólag.

Gyergyó akkori legnagyobb birtokosai, a szárhegyi Lázárok már a század elején felismerték az állattenyésztés jelentőségét, és igyekeztek legelőterületeiket bővíteni. Lázár Ferenc az 1717—1719-ben egy évre el-kért havasokat (*Verőfény, Tanorok, Hagymás, Lázár-vágása*) a határidő lejárta után nem adta vissza, hanem újabbakat is foglaltatott, mint például *Lóhavas, Fekete-Hagymás, Meggyes, Czoffránka, Gyümölcsénes* (Gyszm. v.lt. 1902). Gyergyószentmiklós, Tekerőpatak és Kilyénfalva községek több ízben, így 1776-ban is megpróbálták azok visszaszerzését, azonban teljesen sikertelenül.

A Lázár-birtokok 1742-i leltárában és az 1773-i összeírásban említik, hogy a Czoffránka és Nagy-Hagymás bérébe 3 tömlő, azaz 110 font túró, a Veresbük és Tanorok-Hagymás bérébe 37 font, Nagy- és Fekete-Hagymásról pedig 60 font túrót szolgáltatottak be. Emellett kaszás munkával vagy pénzzel is tartoztak. A Balánbánya melletti Verőfény nevű havas allodiális, azaz földesúri vagy majorsági kezelésben volt. Az ugyancsak Verőfény nevű, alfalvi allodiális havas taxája 10 kaszás és fél kompona túró. „Itt lévén bükkes erdő évente hizhatik 200 sertés ha ideje [termése] vagyon.” Ugyancsak itt említik, hogy „ahol a falunak vagynak Havasai a Jobbágy úgy részes, mint a szabad ember” (Conscr. 1773). A földesurak különösen ügyeltek arra, hogy jobbágyaik a szabad emberekkel szemben a jogukat érvényesíthessék; minél több juha volt a jobbágynak, annál nagyobb volt szolgáltatási kötelezettsége. A legelők elosztása miatt gyakran keletkeztek összetűzések. 1731-ben Gáborfy Pál tekerőpataki nemes és a tekerőpataki lakosok elűzték Lázár Ferenc vaslábi jobbágyait az általuk használt legelőkről (Lázár lt.).

A legelők birtoklása a falusi közösség számára életszükséglet volt. Ezért szükségessé vált a legelőhasználat szabályozása, amely nagyrészt a helyi jogszokásokon alapult. A közös birtoklásnak számos változata alakult ki, mint például a *Bogdán-teteje* Vasláb mellett, *Benes-havas* Tölgyesben, *Almásmező* Békás mellett. Ezeket olyként használták, hogy minden három év közül kettőben Szentmiklós, a harmadikban Tekerőpatak és Kilyénfalva élvezte azok jövedelmét (Szabó T. A.: 1940. 46).

Egyik ilyen közösen birtokolt terület volt a mai *Galócás* község környéke. E terület fölött, éppen jó minősége miatt, a XVIII. században hosszas torzsalkodás folyt (Lázár lt. 1777). A század elején Ditró község és a Lázár grófok közt folyt érte küzdelem. Az utóbbiak főként az *Alsó-Hodos* környékén ditrói Puskás Tamás által 1700 körül végzett irtásokra igyekeztek rátenni kezüket, mivel ez a terület szomszédos volt az általuk birtokolt legelőkkel. Végül is hosszas pereskedés eredményeként a terület Ditrónak maradt (Lázár lt.).

A Hodoshoz közeli, szintén erdős és legelős területek, *Kánás-patak* és *Fülpe* környékének birtoklása még színesebb képet mutat. Itt a század elején a ditróiak erdöltek, legelőket csináltak, és szabadon vadásztak benne (GyM lt. 9. sz. 17). A legelők egy részén marhát tartottak, más részén juhaikat őszlították. A közeli *György-Deák-mezeje, Alsó- és Felső-Cseresznyés* nevű helyek egy részét a kétfordulós rendszernek megfelelően vetés idején Szárhegy kaszálta, nyomás idején pedig Ditró

legeltette (Cs. Sándor: 250). Hasonló esetet ismerünk a ditrói *Nyírszeg*-gel kapcsolatban (Gyszm. v.lt. 1863. KvNÁL).

Az említett források a legelőhasználat módszereire is fényt derítenek. Az Alsó-Hodos környéki irtásokban 1754-ig, amint láttuk, a ditróiak marháikat tartották, ősszel pedig juhokat *őszöltettek*. 1754-ben a „Szent Tamás szele elrontá az erdőt” (GyM lt. 9. sz.). Ekkor Ditró a romlásokba a gyergyószentmiklósi örmények kecskenyájait fogadta, feltehetőleg azért, mert a kecskenyájak legeltetése elősegítette a terület megtisztítását.

A század vége felé a legelőterületek lényegesen gyarapodnak. 1784-ben a Moldvával történt határrendezés során Csíkhöz és Gyergyóhoz csatolt „revindikált havasokat” II. József császár a határőrezred kezelésébe adja. Az ezred a havasokat felosztja a kompániák közt. Ezek a havasok nagy részét árverés útján vállalkozóknak adták bérbe, vagy egyes helyekre az ezredparancsnokság fogadott zselléreket.

A legelőket és kaszálókat erdőirtás útján igyekeztek növelni. A határőrség idején a lakosság felsőbb rendelethez ment erdőt aszalni. A községek legelővel való ellátottsága lényegesen különbözött egymástól. Várhegynek, habár lakossága elsősorban állattenyésztéssel foglalkozott, semmi legelője nem volt, hanem Ditrótól és Remetétől bérelt. Szárhegy legelőterülete ugyanakkor több mint 4000, Gyergyószentmiklósié több mint 14 000 holdnyira (1 katasztrális hold = 5755 m²) terjedt. (A legelők kiterjedését a mellékelt táblázat mutatja.) 1785-ben a maroshévíziek mondják, hogy „marhalegelő helyünk van elég és jó, ennél jobb és tágasabb nem is kell” (Prodan: 9).

A XIX. század elején, a már korábban megindult folyamat eredményeként, más vidékekhez hasonlóan, az erdő- és a legelőgazdálkodás történetében itt is jelentős változások mennek végbe. A régi erdei pásztorkodó életforma hagyományaként még élénken él vidékünkön az a felfogás, hogy az állatokat csak az erdőben lehet jól tartani. Ez a törekvés továbbra is érvényesül, amint arra Csíkszék 1807. évi felterjesztése is rámutat: „ezen helységnek erdős része több mint a pusztája, a szénafüvek, kaszálók a havasban vannak bővebben és az egy gazdaság gyarapítása a szénafüvekre, sőt a marhalegeltető helyekre nézve is közönségesen az erdők pusztításából áll” (Herman: 333). Amikor más megyék részletes intézkedéseket javasoltak az erdők megóvására, Csíkszék a legelők gyarapítása érdekében éppen az erdők pusztítását ajánlotta. Álláspontja kialakításában két tényező hatott. Egyrészt a hagyományos felfogás, másrészt az állattenyésztés értékesítési lehetőségeinek a tőkés fejlődés következtében előállott fokozott bővülése. Egyre több bérlő jelentkezik a havasok bérbevételére. Ez pedig a helyi birtokosságot újabb erdőrészek legelővé alakítására ösztönzi. Utóbbival kapcsolatban érvényesül az a felfogás, hogy a leégetett erdő hamuja a legjobb trágya és a legjobb talajt biztosítja az állattartásra.

Az erdőgazdálkodás terén végbemenő változások több, főként a legeltetésre hátrányos erdővédelmi rendszabály alkalmazását eredményezik. Az Erdélyi Gubernium 1812-ben szabályozza a legeltetés és erdővédelem viszonyát (Erdélyi Kormányshévi rendelet, 322/1812. KvNÁL). A levágott erdőrészeken megtiltja a marhalegeltetést, mivel a marha elrágja a fák gyökereit és jövését. Az erdőlést olyan helyekre korlátozza, ahol a

Gazdaságok száma és kiterjedése kat. holdban 1895-ben

Sor. sz.	Község	Szántó	Kert	Rét	Legelő	Erdő	Nem termő	Összterület b	Gazdaságok száma
1.	Szentmiklós	4203	288	11964	14183	49337	1751	81726	1159
2.	Tölgyes	2682	1358	7789	28973	19934	44	60780	425
3.	Ditró	10740	361	7499	16820	13132	2098	49650	1354
4.	Szárhegy	6050	298	5321	4433	26362	299	42764	1357
5.	Alfalu	5875	471	9510	1687	19986	510	38021	1779
6.	Remete	8079	223	9167	6374	4416	704	28963	1460
7.	Újfalva	2510	30	6388	4589	10388	313	24218	1054
8.	Tekerőpatak	2939	141	6773	3185	7778	254	21070	510
9.	Csoma falva	2706	67	4753	1601	7914	279	17326	1063
10.	Békás	1875	162	5904	2121	x	124	10191	520
11.	Kilyénfalva	1258	59	2481	162	2539	88	6567	128
12.	Salamás	1765	2	1196	346	42	32	3433	230
13.	Bélbor	314	169	974	133	6	25	1621	213
14.	Vasláb	762	13	293	111	8	48	1235	240
15.	Várhegy	404	x	305	129	a	35	873	151
16.	Holló	262	9	233	3	a	x	520	166
17.	Borszék	36	21	12	x	a	x	69	26

x = Nincs (külön) adat

a = Tölgyessel együtt

b = Az összterület adatai hitelesek, a részadatok azonban helyenkint pontatlanok

helyet az erdők sűrűsége miatt legelővé kell alakítani. 1837-ben Csík-székben „az erdőkben tilos Esztenákat, vagy kecsketellákat, szállásokat felállítani, a már meglévőket pedig le kell rontani”. Ugyanakkor a kecskéket teljesen kitiltja az erdőből (Erdőkről szóló rendtartás, 1837. CsM lt.).

Nagy fontosságú a legelők fokozott kihasználása és bérbeadása. Ebben az időszakban a szabadfoglalások lehetősége a minimálisra korlátozódott. A legelőszükséglet növekedése újabb rendszabályok bevezetését kívánta. Egyik törekvés arra irányult, hogy a nem birtokos gyergyószentmiklósi kereskedőket a legelők használatából kizárják. Az 1803, 1824 és 1831. évi gyergyószentmiklósi községi határozatok szabályozzák a helyi kereskedők legeltetési jogát (Gyszm. v.lt. CsÁL). 1803-ban teljesen megfosztják őket ezen joguktól, mire előljáróik rámutatnak, hogy kezdettől fogva szabad volt számukra a legeltetés. 1824-ben az örmény kereskedők a határon áthajtott állataik számára 24 órára kaphatnak legelőt darabonként egy krajcárért (Gyszm. v.lt. CsÁL).

A XIX. század első fele Gyergyóban igen gazdag határjárás periratokban. Valamennyi gyergyói község perel szomszédaival, mert a közös határok felülvizsgálásától is reméli a legelőterületek növelését.

Egyik ilyen per egyrészt Gyergyószentmiklós, Tekerőpatak és Kilyénfalva, másrészt pedig Szárhegy és Ditró közt támadt 1833-ban a nevezett községek „Moldova felé békéző Havasaik határa kijárása és Métázása tárgyában” (GyM lt. 17. sz.). Gyergyószentmiklós, Tekerőpatak és Kilyénfalva azt kérték, hogy az 1776-ban kelt bizonyág szerint a határ vitessék „Bika fő tetein Nagy Réz sorkán bé a Küs-Besztercében a Holló nevezetű helyen által Obtsina Albitusára”. Ezzel szemben Szárhegy és Ditró azt kéri: az 1818-ban kelt bizonyág alapján a határvonalat vigyék „a Csapáson, Nagy-Aszód patakán a Benes felé való Csapáson Veres Kútig, onnan Aszód patakán bé a Beszterce vizébe bele”. Végül

is a kérdést a területek elosztásával oldották meg. A Benes környéke Kilyénfalva, Nagy-Rez Ditró, Aszód-pataka pedig Gyergyószentmiklós tulajdonába ment át.

1859-ben Csomafalva és a környező községek közti határokat szabályozzák.

Gyakori jelenség a havasok bérbeadása, ez ugyanis lényeges jövedelmet biztosít a tulajdonosoknak. A bérlők közt különböző társadalmi kategóriák képviselőit találjuk. A székely határőrezred kezelésében levő revindikált havasok bérbeadására vonatkozó 1836-i hirdetmény szerint „licitálhat jobbágy, nemes, kereskedő stb., akinek erre pénze van”. Előzetesen leltárt kell bemutatnia javairól (CsM lt.).

Az 1820. évi összeírás majdnem mindegyik gyergyói községből tartalmaz a legelők használatával, bérbeadásával kapcsolatos adatokat. Rámutatnak a legelőterületek használati és az új területek megszerzési módjaira is. Szárhegy, Ditró, Remete jelentős jövedelmi forrása volt a havasok bérbeadása. A bérlők közt gyergyószentmiklósi örmény kereskedők, berszányok (transhumance-vándorpásztorok) és egyes szomszédos falvak lakói szerepelnek. Remetén „a katonarenden levők kiforgatják a Provinciális részen levőket ezen haszonból” (Urb 1820). Csomafalva lakói a „cánicula idején kihajtják juhaikat a távoli havasokra, ahol messzi országokba vihető túrót lehetne csinálni, azonban a köznép nem adja meg a módját, mert a gyengébb minőségű túrót hasznosabbnak tartja háza népére nézve”. Eszerint alig használták ki a természeti adottságokat. Kilyénfalván „a colonusok nem voltak a havasok használatából kizárva”. Ugyanez volt a helyzet Alfaluban és Újfaluban, ahol újabb irtványokat is csinálhattak. A legnehezebb helyzetben a kevés legelőjú Vasláb és a legelő nélküli Várhegy voltak. Ezek a szomszédos helységekből béreltek legelőt. A legelők bérbeadása a XIX. század elején válik egyre jelentősebbé. A bérbeadók földesurak, községek, egyházak és a határőrezred.

1824-ben a gyergyószentmiklósi egyházközségnek is voltak a havasi részekben zsellérei, akik gyakran átjártak a moldvai részekre. Ezek „a fejő juhokról fizetnek ötvened proportionális taxát a Templomnak, e mellett árendát a Communitasnak” (Gyszm. Kat. lt.). A revindikált havasok bérbeadására vonatkozó 1836-i hirdetmény szerint az erdőkből csak annyi fát szabad kivágni, amennyi kalibáknak, kerteknek és tüzelésre feltétlenül szükséges. Tilos a fák ágai levágása a marháknak télen való tartása végett (CsM lt. sz.n). Az 1837. évi erdőrendtartás (Uo.) tiltja a marhák téli erdőbe hajtását, s tilalmazza a kecskék erdőn tartását.

Az „I. Székelybelyi Ezred” 1833 októberi parancsolatja szerint „Az Ezered sellérek fölött az Ezered a földesuri jogot gyakorolja. Szegények, jószágtalanok a Kordon linián belül telepedhetnek le, fizetés mellett a Kordon linián kívül való letelepedés esetén a harmincad tisztulás kötelezettsége rájuk is érvényes” (CsM lt. 1833. 127).

Az állattenyésztés fejlődését, mint láttuk, a XIX. század első felében nagymértékben befolyásolta a növekvő állatkereskedelem. Kőváry László szerint a gyergyói állatkereskedelem évente átlag 10 000 darab lovat, 40 000 szarvasmarhát, 250—300 000 juhot és kecskét értékesített. Az állatok jelentős részét a kereskedők helyből szereztek be. Ez serkentőleg hatott az állattenyésztés fejlődésére (Kőváry: 1842. 40).

A múlt század második felében a gyergyói állattenyésztésben is jelentős változások mennek végbe. A szarvasmarhák száma az előbbi időszakhoz képest kb. 30%-kal nőtt (IstRom IV. 408). Ez a kor a tőkés gazdálkodás kifejlődésének időszaka. Ennek pedig egyik alapvető feltétele a tagosítás, a legelő-elkülönítés és erdőszabályozás. Ezen eljárások viszont a parasztság legkínosabb kiszajátításához vezettek (Kovács: 1957. 164).

A fentiek alapján a gyergyói állattenyésztés helyzetét a következőkben jellemezhetjük:

A földművelés nagyobb területeket hódít el az állattenyésztéstől, amely területvesztéséget az erdőkből igyekszik pótolni.

A kereskedők és vándorpásztorok legelőbérletei megnövekedtek, és a század vége felé a közeli hegyek övezetében és a havasokon nagyon sok állattenyésztésre berendezett tanya létesül. A növekvő kereskedelem pedig új távlatokat nyit az állattenyésztés előtt.

Az úrbérrendezés és arányosítás után Gyergyóban is megalakulnak a közbirtokosságok.

Az egyes állatfajták közül különösképpen a juhok voltak előnyben. Vitos szerint „havasaink rengeteg világának nagy részét a juhok uralják. Minden havasi vidék fejlődéséről elmondhatjuk, hogy először a juh foglalja el, majd a belterjesebb gazdaság terjedésével a szarvasmarha által egyre fennebb szorítottatik. A legeltetésben nem sok tervszerűség érvényesül, mert nagy területű legelők füve leprédáltatik, minden legelésre hivatott állat szabadon legel ott, ahol akar, nagy területeken alig van hely, ahol valamely állat ízlése szerint falatozhatnék, mivel minden rendű és rangú állat egyszerre támadja meg a legelőt ott, ahol akarja” (Vitos: 648—9).

A század 50—60-as éveiben a magasabb fekvésű havasokon kiterjednek a legelőbérletek. 1863-ban a Kelemen-havasok tetején Szeben vidéki és hosszúfalusi berszányok nyájai legelnek. „Több ezer láb magasságban egészen vízkeresztig [január 6.] kinn tartózkodnak a nyájak, csak midőn a téli ködök le kezdenek ereszkedni, akkor vándorolnak el déli területekre” (Orbán: II. 153). A bérlők helybeli kereskedőkből, másrészt selestyei és szebeni berszányokból kerülnek ki.

Egyre sürgetőbbé válik a legelők használatának és az irtványok problémájának rendezése. A század második felében is hajtottak végre új irtásokat, például 1869-ben Ditró határában, 1876-ban pedig megengedik az irtványok megvásárlását (Gyszm. v.lt. Kvt. jk. CsÁL). 1882-ben a gyergyószentmiklósi képviselőtestület elhatározza, hogy a Békás-székén levő birtokai ne árvereztessenek, hanem szabad kézből adassanak ki az irtványos helyen levő lakosoknak, akik a taxát *fertályonkint* (lakóegyedenkint), azaz patakonkint fizessék Gyergyószentmiklósnak (Gyszm. v.lt. 1882. CsÁL).

A KERTI VETEMÉNY- ÉS GYÜMÖLCSTERMESZTÉSRŐL

A mezőgazdaság fejlődésében a XVII. század végén és a XVIII. század elején egyrészt megfigyelhető a föld jobb kihasználására irányuló törekvés, másrészt az újabb növényfajták termesztésének elterjedése

(IstRom III. 96). Mindez összefügg a lakosság szaporodásával és az élelmiszerszükséglet növekedésével.

Az igények kielégítését két tényező segítette elő. Egyrészt a művelési módok fejlődése, a föld jobb megművelése és a megművelt területek kiterjesztése. Másrészt pedig újabb, addig nem ismert növényfajták terjednek el, mint például a kukorica, káposzta, majd később a krumplic vagy *pityóka*. Ezek termesztése nagyon sokat segített az élelmezési gondokon. A káposzta és krumplic termesztése különösen nagy jelentőségre tett szert Gyergyóban, mivel azok a zord éghajlat ellenére is jól teremtek. Az enyhébb éghajlatot kívánó kukorica már nem tudott meghonosodni. Ennek ellenére a kukorica — a káposztával és burgonyával együtt — rövid idő alatt számottevővé vált a népi táplálkozásban. Elég itt a puliszkafélékre, a számos változatban készíthető pityókás (krumplic) ételekre vagy a káposzta sokféle felhasználására gondolnunk. Hasznosnak tartjuk továbbá összefoglalni e három növény mellett a többi kerti növény, valamint a gyümölcsstermesztés néprajzi vonatkozásait, annál is inkább, mert egyes növények termesztése a népi jogszokások és művelési módok sajátos, a gyergyói éghajlathoz és az itt végbemenő társadalmi fejlődéshez alkalmazkodó formáit hozta létre, mint azt a káposztatermesztésben látni fogjuk. A XVIII. században jelenik meg területünkön a burgonya is. Ezek mellett más, eddig nem termesztett növények is feltűnnek. A gyümölcs- és zöldségstermesztés pedig továbbra is Erdély lakóinak aránylag jelentős foglalkozása maradt (IstRom III. 403).

Az egyes növényfajták megválasztását az éghajlati és talajviszonyok és a helyi szükségletek határozták meg. Elterjesztésüket sok esetben a hivatalos tényezők szorgalmazták. Az alábbiakban a kukorica-, len-, burgonya- és zöldségstermesztés néhány gyergyói vonatkozását szeretnők felvázolni, különös tekintettel a gyergyószárhegyi és vaslábi káposztatermesztésre.

Az említett növényfajtákat általában a határ erre a célra elkülönített részein, a *zöldséges kertekben* vagy *carinákban* termesztették. Ezek rendszerint a települések közelében és patakok mellett helyezkedtek el és ki voltak vonva a kettős határforgóból. Gyergyószentmiklóson a *carinát* sáncokert választotta el a határ többi részétől.

A legrégebbi gyergyói adatok a kender és len termesztésével kapcsolatban ismeretesek. 1627-ben vallja a gyergyószentmiklósi Biró Antal 96 éves nobilis, hogy fiatal korában, tehát az 1560-as években a határ nyugati részén (a mai vasútállomás közelében) levő egyik földön „Lázár Istvánné asszonyomnak kendere volt benne”. Más tanúk szerint Lázár Istvánnénak 10 kenderföldje volt ezen a részen (Cs. Sándor: 63—69).

A gyergyószentmiklósi kender- és lentermesztés jelentősége kitűnik a hívek egyház iránti kötelezettségeit szabályozó 1586-i megyevégzésből, mely szerint „az ki orsójával él 3 sing vásznat adjon (Veszely: 120). Ferenczy György szerint a gyergyószentmiklósi Luca-napi (dec. 13.) sokadalom egyik árucikke volt a kenderkötél. A későbbi századokban a len és a kender jelentősége fokozódott. Termesztésükre külön területet jelöltek ki. Így Gyergyószentmiklóson a Visszafolyó nevű határrészen a *Lenkert* (1870—1980), másutt a *Kenderes* vagy *Kenderföld* nevű helyek, Vaslábon a jelen század első feléig a *Cînepiște*a nevű helyen folyt a termesztés.

A kender és len jelentőségét tanúsítja a forrásokban említett kenderáztató tavak nagy száma. Ezek Gyergyószentmiklóson a település belterületén helyezkedtek el. Betöltésüket 1836-ban rendelik el (Gyszm. v.lt. CsÁL). Ekkor az áztatók a közeli Aszaló-patakára és a Kürüökre kerülnek. Előbbi helyen a felszegiek, az utóbbi helyen az alszegiek áztatták a kenderüket. Minden családnak megvolt a saját áztatóhelye. A vizet alacsony töltésekkel, *dugásokkal* duzzasztották fel. A kendert deszkával, fával, kővel szorították le.

Szárhegyen mindenki ott áztatta kenderét, ahol erre hely volt. Ditróban a múlt század közepéig a kenderáztatók a község belsejében voltak. 1870 körül telepítették át a határ külső részére. A családoknak külön áztatóhelyeik voltak. Idegen csak a tulajdonos beleegyezésével áztathattott. P. Darna József szerint szokásban volt a részibe való áztatás is. Minden tizedik *kévét* adták az áztatásért.

A kukorica vagy *törökbúza* termesztésének Gyergyó zord éghajlata nem kedvezett, habár a XVIII. századtól kezdve a puliszka elterjed a táplálkozásban. A kukorica termesztésére több kísérlet történt. Eredmény csak a kedvezőbb éghajlatú helyeken mutatkozott. Tölgyesen, Békásban, Várhegyen termesztése hagyományossá vált. Várhegyen 1820-ban „elejin érő kevés Török Búza termett” (Urb 1820). Vaslábban a kukoricát a *Mălăiştea* (Kukoricáskert) nevű helyen termesztették. A többi községekben csak a csemegekukoricát vetették, azt is csak a kertekben.

A burgonya vagy helyi nevén *pityóka* meghonosodása szintén a XVIII. századra esik. Elterjedése lassan haladt. Rendszeres termesztésének bevezetésére 1761-ben királybírói rendelet kötelezi Csík és Gyergyó községeit (CsÁL). Azonban a törekvés nehezen vált valóra. 1801-ben Thuri Mihály, Gyergyószék alkirálybírája jelentést kér Kilyénfalva, Vasláb, Újfalu és Csomafalva előjáróitól arra vonatkozólag, hogy mekkora terület van pityókával beültetve. Utasítja az előjárókat, hogy tegyenek meg mindent a pityóka termesztésének előmozdítására (Gyergyószék lt. 1801). Rendszeres termesztése vidékünkön ekkor válhatott általánossá, mert az 1820-i összeírás már mindegyik gyergyói faluban a nagyobb mértékben termesztett növények közt említi. Gyergyói elterjedésére hatással lehetett az 1815—16-i ínség is. A lakosság felismerte a burgonya jelentőségét, és ezután nagy mennyiségben igyekszik termeszteni. A ditrói hagyomány szerint a burgonyát még Ferenc császár idejében egy osztrák kapitány hozta be. A magot kölcsönadta és ősszel visszavette.

A század második felére már az egyik legfőbb terménnyé lesz. Jelentőségét jellemzi a Benkő Pál kilyénfalvi plébánosról szóló történet, aki a püspököt az 1870-es években pityókaásás közben fogadta és vacsorára ötféleképpen elkészített pityókát szolgált fel, kérve a püspököt arra, hogy egy jobban jövedelmező plébániára helyezze át. A püspök véleménye az volt, hogy „aki ilyen ízletesen tudja elkészíteni a pityókát, az megél a jég hátán is, maradj csak Kilyénfalván”.

A XVII—XVIII. századokban meghonosodó és elterjedő növények sorában jelentős helyet foglal el a *káposzta*. Gyergyóban 1700 körül jelenik

meg. Termesztésének különösen jelentős eljárásai alakultak ki Szárhegyen és Vaslábbon.

1742-ben a szárhegyi kastélytól napnyugatra 73 öreg öl távolságra van egy 89 öl (kb. 170 méter) hosszú és 36 öl (kb. 68 méter) széles káposztáskert. Ezt a földesúr részben, néha egészben kiadja a falusiaknak, akik annyit ültetnek, amennyit meg tudnak művelni. A termés felét beszolgáltatták a földesúrnak (Inv 1742). Az idézett leltár szerint a kastélyban a káposztát a 14 darab hordóval ellátott és a Nagy Palota terem alatt levő *Káposztás pintzében* tárolták. Ekkortájt jöhetett létre a jelenlegi szárhegyi *Káposztáskert* is.

A gyergyói falvak jobbágyi szolgáltatásai közt a káposzta 1773-ban jelenik meg Vaslábbon: a 24 jobbágytelek mindegyike 25—25 fő káposztát szolgáltat be. Ekkor a cárina területét a 24 jobbágy közt egyenlő arányban osztották szét (Conscr. 1773). 1820-ban, amikor a vaslábi jobbágytelkek száma 32-re emelkedett, telkenként 100 fő káposztát szolgáltatottak be (Urb 1820), ami a káposztatermesztés belterjesebbé válását bizonyítja. Ugyanezen összeírás szerint Várhegy lakói kertjeikben pityókát és káposztát tesztenek.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején, habár kisebb mértékben, de a többi gyergyói falvakban is elterjed a káposzta termesztése. 1820-ban írják Gyergyószentmiklóson, hogy „Káposzta szokott elég teremni, mikor a pillangók meg nem lepik” (Urb 1820). 1837-ben ugyanitt Fleischer Károly hagyatéki leltára említ egy 13 öl hosszú káposztáskertet a Békény mellett (GyM lt. 37). 1864-ben az alfalvi XX. dűlőben levő *Káposztáskert* (Szabó T. A.: 1940. 22) a káposzta nagyobb mérvű termesztésére utal.

A szájhagyomány szerint Szárhegyen a káposztatermesztés meghonosodásakor a *Káposztáskert* területét a családok közt egyenlő arányban osztották el. Később az öröklések, eladások következtében a parcellák kiterjedése lényegesen megváltozott. Öröklés esetén mindegyik örökös igényt tartott a káposztáshelyre, s így a parcellák vagy *tagok* kis darabokra osztódtak. Egyesek újabb parcellákat is szereztek. Jobb gazdák 15—20 kisebb-nagyobb parcellát mondhattak magukénak.

A káposztatermesztés munkamenetének legelső művelete a vetőmag előállítására. E célra előző ősszel gyökerestül húztak ki néhány káposztafejet. Ezeket összekötve száraz pincében vagy kamrában tartották kora tavaszig. Március hónapban kiültették a kertbe, hogy virágozzék és kimagozzék. A rá következő tavasszal, Szárhegyen rendszerint március 19-én, József napján vetették el a palántának szánt magot. Vaslábbon hóolvadáskor vetették, hogy még a *hólé* fogja meg. A palántáknak jól megművelt, jó minőségű talaj kellett. Fontos volt a ritkítás, öntözés és a palánták fagy elleni védelme.

Időközben megtörtént a káposztáskert talajának előkészítése is. Első művelet a trágyázás vagy *ganyézás* volt. Erre a célra marhatrágyát használtak. Háromszor szántottak. Először ősszel, másodszor májusban, harmadszor pedig palántálás előtt, hogy „a föld puha legyen”. A szántást több gazda közösen végezte, mert így kevesebb tapodás volt. A parcellákat kicövekeltek, határukat keskeny ösvényeket hagytak; ezeket később répával ültették be.

A palánták kiültetését június elején végezték. Szárhegyen rendszerint 13-án, Antal napján. Vaslábban június első hetében, melyet „szárazság hetének” neveztek. A következő hét a „hernyók hete”. Ekkor káposztát nem ültettek.

A palántálás egy nap alatt történt meg. A vizesceberbe rakott palántákat szekéren vitték ki a káposztáskertbe. A már előkészített talajba bottal lyukat fúrtak, ebbe helyezték a palántákat, majd megöntözték. A palánták közti távolság fél méternyi volt. Háromszor kapálták. Először három héttel az ültetés után, másodszor és harmadszor szintén három-három heti időközökben. Szárhegyen a rendszeres öntözéshez a Káposztáskerten átfolyó Gődücs-patakából vederrel hordták a vizet. Cselével (csuporral) öntöztek. Vaslábban csak a vízhez közel eső parcellákat öntözték. 1820-ban Vaslábban a „Káposztáskert a Pillangók és Hernyók veszedelmétől mentek szoktak lenni valami ottan fakadó forrásvíz okozásának szokván a nép aztot tulajdonítani” (Urb 1820).

A káposztáskertet augusztustól a *vágás* napjáig a határpásztorok éjjel-nappal egyfolytában őrizték. Szárhegyen erre a célra 4—5 embert alkalmaztak. A vágás napjáig senkinek sem volt szabad a kertből káposztát vinni. Kivételes esetben, az örök felügyelete alatt, házi szükségletre néhány fejet levághattak.

A *káposztavágás napja* rendszerint október 15—20. között volt ki-tűzve. Ha estefelé az idő kitisztult, kihirdették a faluban, hogy másnap káposztavágás lesz. Mindenki köteles volt aznap egész termését levágni, hogy lehessen egymás parcelláján átjárni és így a szállítás könnyebb legyen. A káposztavágás napja éppúgy ünnepszámba ment, mint más vidékeken a szüret. Ilyenkor nagyon sokan jöttek Szárhegyre a szomszédos községekből (Ditróból, Alfaluból, Gyergyószentmiklósról), Vaslábra pedig Újfaluból, Tekerőpatakról és Gyergyószentmiklósról. Kiflit, cukorkát, pálinkát, gyümölcsöt hoztak, s ezzel kínálták a *káposztavágókat*, akik a kínálást káposztával viszonozták. Egy pohár pálinkáért adtak egy fej káposztát. Egyes élelmes városiak gyakran több szekérré való káposztát is összegyűjtöttek. A határpásztorok bérént szintén káposztával fizették. Szekerenként 1—2 fejet adtak. Szárhegyen a Káposztáskert kapujánál, Vaslábban a falu bejáratánál, az országút mentén dobták le a káposztát a határpásztoroknak. Tetszés szerint adtak káposztát a kéményseprőnek, a harangozónak, valamint a szegényeknek. Néhol szokásos volt a káposztásföld részes művelése is. A termett káposztának fele volt a tulajdonosé, fele a részesművelőé. Szárhegyen és Vaslábban a káposztavágás utáni vasárnap — vagy éppen a vágás napján este — az ifjúság táncmulatságot rendezett.

A vágás után néhány hétig szabad volt az állatoknak a káposztásföldön való legeltetése, majd ezt követte az őszi szántás.

A gazdáknak a terület nagyságától és az időjárástól függően jelentős mennyiségű káposztájuk termett, fontos volt tehát a termés értékesítése és tarolása is. A káposzta legnagyobb részét már az őszi folyamán értékesítették. Az ablakba kitett káposztafejek jelezték, hogy a háznál eladó káposzta van. Ugyanakkor megindult a káposztának más helységekre való szállítása. Szárhegynek és Vaslábnak is megvolt a maga eladási köre. A vágást követő szombaton a gyergyószentmiklósi, pénteken az

alfalvi, kedden a ditrói hetivásárokon jelentek meg a káposztászekek. Gyergyószentmiklóson egy-egy szombaton 200—300 szekér káposztát is árultak. A szárhegyiek vasárnaponként Remetén és Csomafalván árulták a káposztát. Ezenkívül Maroshévízre, Tölgyesbe és Borszékra is eljártak.

A vaslábi káposztát a környéken értékesítették. Ez december közepéig tartott. A szárhegyi és a vaslábi káposzta egyaránt keresett volt. A szárhegyiről azt mondták, hogy nagyobb, de nem olyan zamatos, a vaslábiról pedig azt, hogy az bár kisebb, de ízletesebb. A két község káposztaárusai közti versenyre jellemző a káposzta reklámozása, dicsérete. A szárhegyiek így kínálják: „Ide, ide, finom friss szárhegyi káposztára, ebbe nem kell annyi zsír, mint a vaslábibá!” A vaslábiak pedig így dicsérik áruikat: „Ez ugyan kisebb fejű, mint a Szárhegyen termesztett káposzta, de sokkal keményebb, több lapi van benne, mert a lapuja vékonyabb!” (Duka: 94).

Szárhegyen kétfajta káposztát termesztettek. Az egyik sötétebb zöld színű, a másik viszont fehérebb és vékonyabb lapijú volt. Az utóbbit jobb minőségűnek tartották. A káposzta értékesítése a termelők fontos jövedelmi forrása. Sokszor a lányok kelengyéjét is ebből szerezték be. A káposztát az értékesítési időszak végéig száraz pincében tárolták. Tartósítása csak a családi szükségleteknek megfelelő mértékben volt szokásos. Kivételesen egyesek nagyobb mennyiséget tartósítottak, és azt tavasszal árusították.

A káposzta fontos helyet foglalt és foglal el lakosságunk ételmezésében. A káposztakészítmények bemutatása túllépné a jelen közlés kereteit, azért csak a felhasználásnak leggyakoribb formájára utalunk. Kenyérsütéskor a bevetendő kenyeret (tésztát), hogy jobb ízű legyen, friss káposztalevélre tették. A friss káposztából édes *töltött* és *lucskos káposztát*, *káposztalevest*, *káposztás laskát*, *káposztás rétest* készítettek. A *savanyú káposztát* (nyersen) savanyúságnak, *töltött* és *rántott káposztának*, disznóöléskor *káposztalévesnek*, böjti időben *olajos káposztának*, ezenkívül *kolozsvári káposztának*, *székely gulyásnak* fogyasztják. A káposzta levének vitamin-tartalma orvosság. A fagyott testrésze sós káposztát tettek. Tavasszal a füstölt húst sós káposztalében mosták meg, hogy ízletesebb és tartósabb legyen. Ugyancsak tavasszal az állatoknak is adtak sóskáposztát. A káposzta napjainkban is jelentős helyet foglal el az ételmezésben, s így a mezőgazdasági termelésben is. A Gyergyómedence mezőgazdasági termelőszövetkezetei nagy mennyiségű káposztát szállítanak a különböző városok piacaira, üzleteibe.

A fenti termények mellett (kender, len, burgonya, káposzta és zöldségfélék) még a borsó, lencse és egyes gyümölcsfajták termesztéséről vannak adataink.

A *borsó* termesztésének különösen Ditróban volt jelentősége, annyira, hogy a szomszéd falvak lakói Ditrót ma is „Borsós falu” névvel illetik. A borsó a népi táplálkozásban és a takarmányozásban foglal el fontos helyet. 1820-ban említik Újfaluból, hogy „krumpli igen bőven terem, továbbá murok, petrezselyem, répa, mák, hagyma, ebből kevés pénzszerzés, úgy zöld fuszulykából és fokhagymából” (Urb 1820).

A gyümölcsstermesztésre vonatkozólag nagyon szórványos adataink vannak. A zord éghajlat és a nehéz életkörülmények az emberekben kialakították azt a tudatot, hogy Gyergyóban nem terem meg a gyümölcs. Ezen felfogáson csak századok elteltével sikerült változtatni.

Gyümölcsöskertről először az 1742-i szárhegyi leltár tudósít. Eszerint a kastély udvarának felső teraszán, a „nagy Palota terem” előtt zöldséges- és gyümölcsöskert volt. A leltár a kastély közelében még két gyümölcsöskertet említ. Az egyikben van „egy jó Borona fákból rakot s drányicával befedet Kertész ház, mely Kertben nemcsak veteménynek van hely, hanem még gyümölcsös is vagyon szilvafából, meggyfából és almafából álló, továbbá vagyon egy másik gyümölcsös kert, mely között nem csak szelid fák, hanem cserfák, nyírfák, és egyéb féle fák is vadnak, alatta kaszáló tanorok, körös-körül veteményes kert... egy másik veteményes kertben nemcsak veteményt, hanem virágokat is szoktanak plantálni... szekfü. Basa rozsa, majoránna, Puspáng és egyéb féle virágok vadnak ...” (Inv 1742).

1767-ben felsőbb rendelet szorgalmazta a gyümölcsöskertek létesítését. (Gyszm. v.lt. CsÁL). Gyümölcsfélék nemesítésével vidékünkön először Csomafalván Borsos Tamás nyugalmazott óbester kísérletezik. 1795-ben kertjébe a Délhegy aljáról vadalmát, vadkörtét, fügét (egrest) és ribizkét telepít, s ezeket nemesíti jó eredménnyel (Jancsó: 240—253).

A XIX. században számos kísérlet történik a helyi gyümölcsstermesztés fellendítésére. Legjelentősebb volt a gyergyószentmiklósi Dr. Csiky Dénes (a Csiky-kert megalapítója), majd pedig a ditrói Józsa Sándor tanító munkássága, melynek nyomán a lakosság sok ezer darab gyümölcsfát telepített. Mindketten hatékonyan hozzájárultak a népi életforma alakításához, valamint a lakosság botanikai ismereteinek bővítéséhez.

A MAGASHEGYI FÖLDMŰVELÉS GYERGYÓI EMLÉKEI

A középkorban a földművelés Erdély lakosságának egyik fő foglalkozása volt. A mezőgazdasági területek — szántók, kaszálók, legelők — egyre inkább kiterjedtek. A földművelés figyelemre méltó módon terjeszkedik a magasabban elhelyezkedő határrészekben is (IstRom III. 403).

Amint láttuk, az erdőirtást Gyergyó területén nagymértékben gyakorolták. Az irtások felső határa mind magasabbra tolódott. Az írott források és a szájhagyomány sok adatot őrzött meg a magashegyi övezetben folytatott földművelésre vonatkozóan. (Az erdős területek művelhetővé tételének módja a magashegyi földműveléssel kapcsolatos eljárások.)

A hagyomány megőrizte annak emlékét, hogy a korábbi századokban a medence belterületének mocsaras volta miatt a szántóföldek a hegyoldalakon helyezkedtek el. A környező falvak határában, az erdők közt még gyakran előtűnnek a mezsgyék, amelyek szintén a magashegyi földművelésről tanúskodnak.

Az égetés mellett az irtás másik, már fejlettebb formájában a fákat kitermelték, s csak a visszamaradt gyökereket és ágakat gyújtották meg. A harmadik eljárás a *korhasztás* volt. A fák ledöntése után a gyökereket 8—15 évig helyben hagyták, amíg azok elkorhadtak. Ekkor csá-

kánnyal kiverték őket a földből. Ezt az irtásmódot főként akkor alkalmazták, ha a területet kaszálónak szánták.

Kisebb területeken, ha a helyet hamarabb művelés alá akarták fogni, a fenyőfáknak a felszínhez közel húzódó gyökereit fejszével meglazították, a gyökerekre hosszú *erdőlőláncokat* kötöttek, azoknak másik végére pedig 2—3 pár ökröt fogtak, s a gyökereket így kitépték, kirángatták. Ezt az eljárást csak az enyhébb lejtésű hegyoldalakon gyakorolhatták. Kiásást csak ritkán és kis területeken alkalmaztak.

1797-ben a tölgyesi lakosok elmondják, hogy a hegyoldalon található művelhető földjeiket kemény munkával hódították el az erdőtől. Némely helyeket kiirtottak, ezeknek azonban csak egy részét tudták ekével felszántani, más részét kapával művelték meg (Tölgyesiek kérése 1797. CsÁL). A művelésre alkalmassá tett területen árpát és törökبۇزát termesztettek.

Ditróból hasonló esetről tudósít 1863-ban Orbán Balázs. Itt a határ Halaság-Siklodiak-mezője nevű részén a magas, meredek hegyoldalakat vette birtokába az ember. „Ezt erdők boríták, de azt kiírták, hogy a hegynek csak zerge által járható oldalait is megműveljék, kierőszakolják ezen hely termését. Ahol ekével szántani képtelenség, ott kapával puhítják a földet, a termést töviságakra rakva kötélen eresztik le a völgybe.” A hagyomány szerint erre a célra a hársfakéregből készült *hánckötelet* használták. Másutt — amint Orbán Balázs írja — „a megmászhatatlan hegyoldalakon, hegyerinceken mindenütt zabföldek tűnnek elő” (Orbán: II. 110—140).

1820-ban a „Ditró határában levő szántóföldek kétharmad része a hegyoldalakon terül el, így oda trágyát vinni nem lehet, a földek soványak, csak kevés árpát és zabot teremnek” (Urb 1820).

A magashegyi földművelés egyik jellegzetes eljárását a Gyilkostó melletti Háromkút település közelében levő Nagy-Hagymás aljáról ismerjük. Itt kb. 1000 méter tengerszint feletti magasságban az erdővágások helyén kis terjedelmű, alig pár négyzetméteres foltokat gyűjtöttek fel, majd a földet kapával felpuhították és árpával vetették be. Borona helyett fagereblyét használtak. Az árpát sarlóval (*sollóval*) aratták le. A terület megművelését a következő évben nem ismételték meg, hanem hasonló módon az erdő más pontjain vetettek. A felhagyott kis foltokon pedig újból úrrá lett az erdő. Ez az eljárás az 1940-es évekig volt szokásban.

A hagyományok fejlett formájáról értesülünk Tölgyesből. 1900 körül az ottani erdőmérnök kezdeményezésére nagyobb hegyoldali területet irtottak ki, majd felégették. Az így megtisztított területet felszántották és árpával vetették be. A következő évben a helyet facsemetével ültették be. Ezt az eljárást az új erdőültetések során Tölgyesben éveken át gyakorolták.

A magashegyi földművelésben jelentős szerepük volt a pásztoroknak. A Ditró határában levő esztenákon az 1900-as években egyes pásztorok (köztük Puskás Zsiga, Álozsi) zöldséget, káposztát, pityókát termeltek. A talaj előkészítése többféleképpen történt. Ritkábban szántottak ekével, inkább a kapás, ásós művelés volt ismeretes, különösen a kicsiny, pár négyzetméternyi, meredek lejtésű helyeken.

Másutt, ahol az erdei talaj megengedte, kapával fészket vájtak és beletették a krumplit. A fészkek egymástól váltakozó távolságban helyezkedtek el. Ismeretes e művelési mód ősi formája, az *ásóbot* használata: a bottal vájt kis lyukba helyezték a magot. Az ásóbotot, habár kisebb mértékben, de még használták murokmagültetéshez és káposzta-palántáláshoz.

Az 1890-es évekből tudomásunk van a dohánynak a havasokban való termesztéséről. A Szelistye környékéről származó berszányok több gyergyói havast béreltek, ahol kismérvű földművelést is űztek. A Gyilkostó melletti Lóhavason dohányt is termesztettek. Ehhez azonban különös óvatosságra volt szükség, hogy a fináncok (pénzügyőrök) fel ne fedezzék. Palántálásra olyan helyeket választottak, amelyeknek növényzete valamelyes mértékben hasonlított a dohány felnövő leveleihez, s így a dohány azok közt elvegyült. Nem összefüggő területeken ültették, hanem szinte szálanként szórták szét a főként *csihánnal* (csalán) borított helyeken, ahol helyel-közzel ásóbottal kis lyukakat vájtak és azokba tették a dohánymagot. Csak a beavatottak tudtak a növény telepítési helyéről, az arra járó idegen pedig mit sem sejtve haladt el mellette. Terméshozama érthetően kicsi, minősége gyenge, s amint mondják, „íze vad volt”.

A szóban forgó területek trágyázásáról szó sem lehetett. A népi szólasmondás szerint ezeket a helyeket „a nyulak ganyézták”. Az egyetlen trágyázási forma a *szórfű* (itt így nevezik a kaszálásra nem alkalmas apró fűféléket) és az avar égetése volt. A lábön maradt avart vagy szórfüvet felgyújtották, hogy a talaj táptartalmát növeljék. Azonban az avarégetés olykor nagy erdőtüzeket okozott, ezért tiltották. Az Erdélyi Gubernium, többek közt 1809-ben, szigorúan eltiltja.

Az ismertetett eljárások eszközanyagát az *ásóbot*, a *kapa*, a *fagereblye* és a *faeke* alkotta. Ehhez járult a meredek hegyoldalakon a termény leeresztésére a töviságakból készült *nyoszolya* és a hárskötél.

A magashegyi zónában gyakorolt földművelés újabb és fejlettebb formája a *tanyák* kialakulásával jelenik meg. Ennek több változata ismeretes. A múlt század közepén az állatkereskedők a haszon növelése végett új formákat honosítottak meg. Az erdős hegyoldalokon berendezett tanyákon telettették az állatokat, vagy nyáron át hizlalásra fogták őket. A tanyák környékén legeltetésre, kaszálásra (szénacsinalásra) rendezkedtek be. A tanya egyik részén növénytermesztéssel is foglalkoztak. Ennek rendeltetése egyrészt a tulajdonos vagy a tanyán alkalmazott személyzet ellátása, másrészt — habár kisebb mértékben — az állatok téli takarmányozásának elősegítése volt. A tanyák egyik nagy előnye volt, hogy a trágya, amelyet a hegyes terep miatt máshonnan nem lehetett volna odaszállítani, lehetővé tette a terület belterjesebb hasznosítását. A tanyákon általában helyi vagy környékbeli munkásokat alkalmaztak, akik jól ismerték az itteni termelési eljárásokat.

Gyergyószentmiklós határában 1870 után több ilyen tanya alakult. Ezek egyike a *Vártuskert* (későbbi nevén *Avéd-tanya*), amely a Piritske-tető alatt kb. 1300—1400 méter magasságban helyezkedett el. Itt főként szarvasmarhát tenyésztettek, de néhány hold szántóföldön árpát, zabot, krumplit, káposztát és más zöldségeket termesztettek, sőt alma-, körte-, szilvafák telepítésével is próbálkoztak.

A tanyák egy másik csoportját képezték a szomszédos falvakból áttelepülő állattenyésztéssel foglalkozók szálláshelyei a határ távolabbi pontjain. Így jött létre *Berszán-telep* a Békásból való áttelepülés nyomán, vagy *Szurduk* település.

Ezek sorába tartoznak a gyergyószentmiklósi határban letelepedett gyimesi csángók tanyái is, amelyek 900 méternél magasabban elterülő helyeken találhatóak. Kialakulásuk több szakaszban történt. Először csak kibérelték a helyet. A használatba vett területet az ágaktól megtisztították, eltávolították a gyökereket és a köveket, s így a területet kaszálásra alkalmassá tették. Egyidejűleg alkalmazták a Háromkútról már előbb ismertetett földművelési eljárásokat is. A következő szakaszban az eddig használt területet megvásárolták, az ideiglenes szálláshelyeket állandósították. A felszántott kisebb területeken főként krumplit termesztettek. Ebben a szakaszban még fenntartották a Gyimesben levő kis gazdaságaikat is, ahová télire visszatértek.

A harmadik szakaszban már felszámolták gyimesi gazdaságaikat, és lényegesen kibővítették az ittenit. Ezzel együtt járt a földművelés alá fogott terület növelése is. Nagyon sok csángó tanyán természetesen kisebb-nagyobb mennyiségben krumplit, árpát, zabot, káposztát, hagymát, murkot. 1948-ban említi Gunda Béla, hogy a kalibák mellett kisebb káposztáskerteket láthatunk, melyeket az előző évi juhkosár helyén kerítettek körül (Gunda: 1956. 95).

Többen közülük megpróbálták egyes gyümölcsfajták meghonosítását is. Sok tanyán található néhány darab almafa vagy szilvafa. Ezek részére főként a lankásabb, szélvédettebb helyeket szemelték ki. A terület megművelését különös gonddal végezték. Az 1930-as évekig még használták a faekét és a faboronát, amelyeket aztán a vaseke és a vasborona váltott fel.

E tanyákon mindennapos gond volt a megművelt területeknek a vadállatok, elsősorban a vaddisznók, nyulak kártételétől való védelme. E célra alkalmazták a csapdákat is. A csaposkertek hosszában kihúzott drótokra zörgőket, dobozokat aggattak. A terület megtisztítása során öszszegyűlt kövekből egyes szakaszokon száraz falazással kisebb kőkerítésekkel emeltek; a széljárásnak kitett területeken szélvédő szerepük volt, ugyanis akadályozhatták a veteményes helyek porhanyós talajának elhordását.

A magashegyi övezetben gyakorolt földművelés emlékeinek kutatása még igen sok érdekes adatot hozhat felszínre. Ezért az idevonatkozó kutatásokat a gyergyói erdőgazdálkodás történetével párhuzamosan tovább folytatjuk.

¹ Henry H. Stahl: *Contribuțiuni la studiul satelor devălmașe românești*. B. 1956. I. 250.

---

* A régente és újabban használatos elnevezések térbeli megfelelését Szabó T. Attila munkájának adatai (1940. 37, 40), városi levéltári iratok, főleg a képviselőtestület 1913. március 21-i 12. sz. határozata alapján azonosítottuk.

AZ ÁLLATI TERMÉKEK HASZNOSÍTÁSA GYERGYÓBAN

A zord éghajlatú Gyergyó nagyméretű állattenyésztést folytató lakosságának táplálkozásában, ruházkozásában és más szükségletei kielégítésében jelentős helyet foglaltak el a különféle állati termékek. Ezek gyergyói feldolgozásának és értékesítésének történeti alakulása szerves kapcsolatban állott az erdőgazdálkodás, földművelés és kismesterségek fejlődésével, a lakosság igényeinek alakulásával (IstRom II. 225—226).

Amint a határhaználattal kapcsolatos dolgozattól is kitűnik, a gyergyói havasközi táj, a kettős határforgóban használt falun kívüli mezővel, az erdőirtások helyén létrehozott legelőkkel és szénafűhelyekkel a kis és nagy állatok tenyésztésének tág lehetőségeit kínálta. Az állattartás és a földművelés egymással szoros kapcsolatban fejlődött. Ugyanakkor a gyergyói állattartás alakulása kedvezőleg hatott a Gyergyó és más vidékek közt kialakult nagyméretű állatkereskedelem (a Moldvában vásárolt rideg állatok hizlalása a gyergyói havasokban) és állati termékeket feldolgozó iparágak (mészároság, tímárság, szücs- és kalaposmesterség) fejlődésére.

Az erdős tájon kialakult a méhészet, halászat és vadászat, amely nagymértékben bővítette az állati termékek hasznosításának és feldolgozásának lehetőségeit. Jelen dolgozatunkkal az állati termékek hasznosításának, feldolgozásának néhány helyi mozzanatát kívánjuk vázolni az írott források szórványos adatai, valamint a változatos néprajzi anyag felhasználásával.

A múzeumi tárgyak és a hagyományok segítségével egy egész sor eddig feltáratlan, le nem írt technológiai eljárás bemutatására nyílik lehetőség, annál inkább, mivel közülük számos kismesterséget a legutóbbi évtizedekben is gyakoroltak. Ezek jövőbeni tanulmányozása több kérdésre adhat feleletet.

A XVII. század második felében vidékünk gazdasági fejlődését is döntően befolyásolta két nagy horderejű esemény. Egyik a Földközi-tengert Lengyel- és Németországgal összekötő — korábban Moldván áthaladó — fontos kereskedelmi útvonalnak török-tatár támadások következtében Erdély területére való áttolódása. A másik az örménység nagy számban való megtelepedése az erdélyi helységekből, köztük Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen, Erzsébetvároson, Besztercén, majd Szamosújváron (Demény: 1969. 405.)

Az állattartásnak a gazdasági életben elfoglalt szerepét két adattal szemléltethetjük: 1721-ben Csík—Gyergyó—Kászonszékben 5258 háztartásban 5828 ökröt, 6264 tehenet, 1530 növendékállatot, 2653 lovat, 49451 juhot, 7436 disznót és 1543 méhkaszt írtak össze (MStK XII. 464 skk). Két évvel a nagy szárazság és ínség után. A gyergyói községek közül az állattartás a legfejlettebb Szárhegyen, Ditróban és Remetén. A kimutatásból hiányoznak a kecskék, habár nagy számukat az ellenük hozott intézkedések is bizonyítják.

1878-ban az állatállomány a következő: 11 948 darab ló, 63 737 szarvasmarha, 427 bivaly, 109 900 juhféle, 24 181 disznó, 16 073 kecske és 2357 méhkas (Kozma: 212). Egy négyzetmérföldre jutott 1181, 1000 la-

kosra pedig 883 darab szarvasmarha, a méhkasokból négyzetmérföldenként 30, 1000 lakosonként pedig 23 család. 1857 és 1870 közt a szarvasmarhák és lovak száma csökkent, a juhoké pedig nőtt.

A MÉZ ÉS VIASZ HASZNOSÍTÁSA

A gyári cukor, műviasz és újabb orvosságok előtt a méz és méhviasz a legjelentősebb állati termékek közé tartozott (IstRom III. 105). Értékesítésük a XV—XVII. századi Erdélyben fejedelmi előjogot képezett. 1627-ben az erdélyi országgyűlés egy ejtel méz árát 20 dénárban állapítja meg (Art. Diaetales Trans.). 1629-ben Gyergyószentmiklóson egy kalongya árpa (ma kb. 35—40 kg) ára 16 dénár volt (Veszely: 113—153).

Egy 1639. évi gyergyószentmiklósi feljegyzés szerint a méhviasz egyike volt a legkeresettebb cikkeknek (Veszely: 113—150). 1629—1660-ban a gyergyószentmiklósi egyházi jövedelmek közt gyakoriak a viasz eladásából származó dénárok. Ferenczy György 1652-ben 1 font viaszt 40 dénárért adott el. 1677-ben a harangozó minden temetés alkalmával a harangozásért fél font viaszt kapott (Veszely: 123). Aki pedig a halottjáért többet akart harangoztatni, minden versért egy-egy font viaszt fizetett. 1680-ban a káromkodó személyek bírsága egy forint pénz vagy két font viasz volt (Veszely: 125).

A méz és a viasz keresett árucikk volt. Jelentőségüket bizonyítja az is, hogy Erdély fejedelmei, köztük Bethlen Gábor is, „egyedúrusági jogot” tartottak fenn e tekintetben maguknak, mert a méz és a viasz értékesítése igen jelentős bevételi forrást jelentett.

A méhészeti termékek jelentősége a következő századokban is fennmaradt az élelmezésben és a gyógyászatban is. Az okmányok és a visszaemlékezések alapján rekonstruálni tudjuk a méznyerés és a mézből előállított egyes termékek készítésének eljárásait (Bartos: 1973. 10—11. Józsa: 1902. 10—12. Blénessi: 1937. 8).

A méheket *kasokban* vagy *köpűkben* tartották. A méhkaszt vesszőből fonták, amelyet kívülről sárral, trágyával vontak be, a köpűt pedig odvas fatörzsből vágják vagy deszkából készítették. Nem is olyan régen még a gödör fölé helyezett kasok alá tüzet gyújtva szénnel füstölték le a méheket, hogy a mézet és lépet kiszedhessék. Ez egyben a méhcsaládok megsemmisítését jelentette. Csak a XIX. század elejétől ismeretes a méhek egyik kasból a másikba való áttelepítésének módja. Ilyenkor a telt kas és a belül méhfűvel vagy mézes vízzel meglocsolt üres kas nyílását egymással szembe fordították, és *dobolással* (kasütögetéssel) terelték át a méheket a teli kasból az üresbe. A két kas találkozási pontját törülközővel csavarták körül. A röplyukat mindkét kason vagy köpűn elzárták. Az alul elhelyezett teli kas egyes nyílásait megnagyították, és azokon át füstöt eresztettek a kasba. Közben a teli kas oldalát rövid szüneteket tartva két fadarabbal ütögették, addig, amíg a méhek áttelepültek az üres kasba. Ezt az eljárást *átdobolásnak* nevezik.

A méznyerés egyik módja volt a faodúban elhelyezkedő vadméhek kifosztása vagy befogása. Ezt kétféleképpen végezték: a) a méheket a helyszínen kifüstölték és elszedték tőlük a mézet; b) a méheket befogadó

faodút lefűrészelték, és úgy szállították haza, ahol vagy a füstölést, vagy az *átdobolást* alkalmazták.

A méhek által kiépített természetes lépeket kivágták a kasból, szétbontották és meleg helyre tették, ahol a kicsepegő méz edénybe gyűlt. Mások a lépeket összezúzták, és egy kosárba helyezve melegítették; a méz a kosár alá helyezett edénybe csepegett. A harmadik eljárás az volt, hogy az összetört lépet zsákban préselték ki. A vízben meglágyult törmelékből készítették a *méhsert* (méhsört).

A léptörmeléket még apróbbra törték, és szitába helyezték. A lépből a méz egy edénybe csepegett, majd a lépet szorítással kipréselték. A léptörmeléket átmosták, majd vízzel teli edénybe öntötték, az edényt forró kemencébe helyezték, és benne hagyták, amíg a kemence kihűlt. A méz az edény alján gyűlt össze, fölötte volt a víz, a viasz pedig a víz színén megszilárdult.

A fel nem használt vagy a kasok oldaláról lekapart léptörédeket összezúzták, megolvasztották, majd fehér zsákokba rakták. A zsákokat meleg vízzel megtöltött üstökbe helyezték, és kő- vagy fadarabok segítségével az üst aljához rögzítették. Az olvadáskor a víz felszínére felszálló viaszt leszedték, és hideg vízzel telt edénybe tették. Innen is kiszedve egy másik edényben újra olvasztották, majd előzetesen hideg vízzel kiöblített tálakba öntötték. A lehűlt viasz felvette a tál formáját. Száraz helyen tárolták.

A méz és viasz felhasználásával szoros kapcsolatban állt a *méhser*, az egyik legelterjedtebb ital készítése. 1721-ben a gyergyói falvakban 14 *serfőzőház* működött (MStK XII. 464). A méhsör, főként farsang idején, a nők kedvenc itala volt. Készítése az első világháborúig dívott. A ditrói kereskedők eladásra is készítették.

A méhsör a következőképpen készült:

Miután a mézet egy cseberbe csurgatták, a visszamaradt *édes lépet* nagy *szapulókádak*ba helyezve két napig állani hagyták, amíg megfelelő levét eresztett. Ezt másfél órán át főzték. A visszamaradt pépes anyagot zacskókba helyezve még négy óráig főzték, közben fodormentával és szegfűszeggel ízesítették. Ezután a hordóba töltötték, s ott a borhoz hasonlóan kiforrt. Főzésének ideje az ősz volt. A téli mulatságok idején fogyasztották. 400—500 kg méz után visszamaradt viaszból kb. 200—300 liter méhsört tudtak előállítani. Sztojka Ilyés visszaemlékezése szerint a felesleges méhviaszlépet vagy *mosztikát* Szeben felől évente jövő *mosztikasoknak* adták el, akik ezt különböző módon használták fel (többek közt pálinkát főztek belőle).

A VADÁSZAT (SOLYMÁSZAT) ÉS HALÁSZAT JELENTŐSÉGE AZ ÉLELMEZÉSBEN, RUHÁZKODÁSBAN

A Gyergyói-medence és környéke vadban és halban egyaránt gazdag terület. A Maros, a Kis-Beszterce és a beléjük ömlő patakok vizében számos halfajta él. Legnevezetesebbek a hegyi patakok pisztrángjai, valamint a Maroson a csuka és a harcsa voltak.

Emellett *halastó*ról is tudunk, ahol szintén az említett halfajtákat tenyésztették. 1666-ban Lázár István említi remetei „hitván haltartó”-

ját, majd 1773-ban Szárhegyen a Lázárok halastóiról értesülünk (Conscr 1773), 1818-ban pedig az *Urak tóját* említik (Török: 1818; napjainkban a helyet *Tóskertnek* hívják), Ditróból pedig a *Halastó Dombját* (Szabó T. A.: 1940. 32). A hal az étkezésben az év minden szakában asztalra került, de különösen a böjti időben.

A vadászat az előbbinél is nagyobb jelentőséggel bírt. Egyrészt a hússal, másrészt a prémmel való ellátást adta. A gyergyói hegyekben számos vadfajta élt és él: medve, farkas, hiúz, nyest, őz, nyúl, vaddisznó, róka, vadmacska, szarvas és a már kihalt bölény is. A madarak közül legjelentősebb a fajd, a császármadár, a ragadozó madarak közül a sólyom volt. Utóbbi fogása, szelídítése a vadászat egy külön ága, a solymászat. Az állatfajták változatossága a vadászat, solymászat és halászat fejlődését és változatos technikai eljárások kialakulását eredményezte.

„Az élelmezésben és ruházkozásban egykor a vadászat és a halászat különös jelentőséggel bírt. Tulajdonképpen a húsnak és a szörmének a természetből való beszerzésére irányuló tevékenység.”¹ Ez a kijelentés általános érvényű.

Az állati bőrök nagyon keresettek voltak. A hatóságoknak való beszolgáltatásuk egyes időszakokban kötelező volt, Csík—Gyergyó—Kászon-szék 1729-i határozata szerint a vadbőröket a lakosok csak akkor adhatják el másnak, ha a szék tisztjei nem vásárolják meg azokat a székek számára (Kolosvári—Óvári: I. 130). Az állatbőrökkel való kereskedelem a későbbi időszakban is virágzott. 1817-ben a határőrezred parancsnoka megtiltja a gyergyószentmiklósi örményeknek, hogy Bélbörba, Tölgyesbe és Hollóba járjanak, mert különböző iparcikket és puskaport visznek ezekbe a falvakba, ahol cserébe vadbőröket (hiúz, menyét, nyest, medve, róka, nyúl, vadmacskabőröket) kapnak (Örmény lt. 1817). A XIX. század elejétől kezdve a lengyelországi kereskedők különösen a menyétbőröket keresték. Mellettük jelentős a szászrégeni, brassói és más erdélyi városbeli szász kereskedők tevékenysége is (Orbán: II. 141).

A tölgyesiek 1797-ben kelt kéréséből megtudjuk, hogy ők vadászpuskával, halászbottal és kapával keresik kenyerüket (CsÁL), ami a foglalkozás fontosságát bizonyítja. A várhegyaljai jobbágyok 1820-ban összesen évente egy fajdkakast, hat őzet és ötvennégy mogyorótyúkot (császármadarat) szolgáltatottak be (Urb 1820). A gyergyószentmiklósiak 1831-ben az idegeneknek eltiltják a halászatot és a vadászatot (Gyszm. v.lt. 71. CsÁL).

A vadakat csapdával és puskával ejtették el. A csapdák több változata ismert (Molnár: 1975. 205). A falvak lakói nagyon sokszor kötelesek voltak a hatóságok által szervezett vadászatokon részt venni. Irtani kellett a farkasokat. Szárhegy határanak a jelenlegi vasútállomás felé eső része annyira mocsaras volt, hogy csak télvíz idején a jégen lehetett onnan a dúvadakat kiűzni. A szárhegyi temető mögötti *Farkasverem* helynév is e vadászatok emlékére idézi. A falvak népét gyakran kirendelték *verébűzésre*, amikor meghatározott mennyiségű verébfejet szolgáltatottak be.

A sok évszázados hagyományú vadászat egyik ága a solymászat. Csíkban és Gyergyóban sok család foglalkozott a sólymok fogásával, idomításával. A csomafalvi, újfalvi, szentmiklósi és tekerőpataki csa-

ládok az erdélyi fejedelmektől ismételten kiváltságokat szereztek (1623—1659), és ezeket 1699-ben a császár is megerősítette (Orbán: II. 14; Kölönte: 64; SzOkl VII. 182).

A solymárok kemény munkával idomították madaraikat, a sólymokat. Viszonzásul mentesek voltak a katonai szolgálattól, adózástól.

Szentmiklóson említik Madaras Pétert (kb. 1600 előtt: Cs. Sándor: 63—69), 1643-ban Madaras Benedeket és Sólyom Mihályt (MÖL Székely lustrajegyzékek F. 136. I. 1—10). Az 1643-as lustrában Gyergyó több községében említik a solymárokat. Így Szentmiklóson Hopson Mattias, János Geörgi, János Balázs, Mihály István, Tekerőpatakon Márton János, Péter Mihály, Péter Ferenc, Péter Tamás, Mihály Jakab, Jakab János, Benes János primipilus veteranus, Újfaluban Nagy András solymár és Sólyom Dániel, Csomafalván több Madarász nevű szerepel.

A solymászat emlékét a mai napig őrzi az újfalvi *Sólyom*, a csomafalvi *Madarász*, a tekerőpataki és a gyergyószentmiklósi *Madaras* család neve, valamint az újfalvi *Sólyomtár* név, ahol a szájhagyomány szerint a sólymokat tartották.

Az idomított sólymok egy részét az országban használták, és szultáni adó fejében sokat szállítottak Konstantinápolyba. A sólymokkal való kereskedésről is több adatunk van. 1772-ben a csomafalvi tutajosok három tutajon a deszkák mellett három pár madarat (sólymot) is magukkal vittek (Oltár c. fi. 1929. 2. sz.).

A múltbeli táplálkozásban nagyobb szerepe volt a *halféleségeknek*. Jelentőségüket a szórványos adatok is tükrözik: 1665-ben Lázár Istvánnak Remetén, Szárhegyen halastavai, haltartói voltak. 1785-ben a Marosvásárhelyi Református Kollégium toplicai jobbágysai (Prodan: 13) évente egyénenként száz darab halat voltak kötelesek beszolgáltatni. Maroslokán a Lázárok jobbágysai (Urb 1820. 289) még 1820-ban is szükség szerint voltak a halbeszolgáltatásra kötelezve. A jelen fejezet elején említett tölgyesi és gyergyószentmiklósi adatok (1797 és 1831) szintén a halászat jelentőségét bizonyítják.

Csík-szentmihály 1633-i falutörvénye (SzOkl VII) megtiltja a *maszlaggal való halászatot*. Ez azonban a jelen századig szokásban volt Gyergyóban is. A maszlagot apróra vágott májgombócokba keverték és a vízbe dobták. A halak elkábultak tőle, és így könnyen ki lehetett őket fogni.

Alkalmazták a *meszezést* is. Egy literes üvegbe meszpórt tettek. Az üveget bedugták úgy, hogy a dugón egy gyufaszálnyi lyukat hagytak. Az ezen beszivárgó víz feloldotta a meszet. Az ennek következtében beálló robbanás a vízben levő halakat megölte és a felszínre dobta.

A hegyi patakokon alkalmazták a *varsával* és kosárral való halfogást. A varsát a patak medrében, rendszerint annak egyik esési pontján kikötötték. A patak egy távolabbi részéről indulva a vízfolyással egy irányban haladva két ember rúddal *gübülte* (paskolta, ütötte) a vizet, így terelte a halakat a varsa felé. Éjszaka fáklyákat használtak, hogy a halakat a varsához csalogassák.

A varsát vesszőből vagy fűszálból fonták. Szükség esetén varsa helyett a közönséges kosár is megfelelt a célnak. A Maroson, különösen Remete határában alkalmazták a tutajjal való halászatot. Egy tutajt éjnek idején a Maroson keresztbe fordítottak. Fáklyák fényével a halakat oda-

csalogatták és *merítőhálóval* kiemelték a vízből. A kisebb halakra a sekély vizekben kézzel halásztak. E halászati eljárások nagy része napjainkig fennmaradt.

A halászat jelentőségét bizonyítja az ide vonatkozó intézkedések nagy száma. Utalunk itt a Lázár-birtokok tilalmas vizeinek jegyzékére 1700-ból, amely többek közt a halászatra nézve tilalmasnak nyilvánítja a Békény Szentmiklós és Alfalu közti szakaszát (Lázár lt.), a tölgyesiek már idézett kérésére, valamint Szentmiklós Közönségének az idegenek általi halászatot korlátozó 1831-i határozatára. Gyergyószentmiklóson az 1862. évi vámtarifa-jegyzék szerint a halat szekérszámra árulták. Egy halas szekér piaci vámja három krajcár (Gyszm. v.lt. 1863 KvNÁL).

A TEJTERMÉKEK

A gyergyói falvak határa kedvező terepet kínál a juh, kecske és marhatartásnak. A tej és tejtermékek fő helyet töltenek be a népi ételmezésben. A székelyföldi tejtermékek jó hírnevét bizonyítja Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1623-i rendelete: a sajtot, burdutúrót az összes uradalmakban készítsék a székelyföldi módszerek szerint (Imreh—Pataki: 1967. 173). Csík—Gyergyó—Kászsónszék 1650-i határozatai (Kolozsvári—Óvári: I. 149—152) szabályozzák a sajt begyűjtésének módozatait. Eszerint a nyájakat Moldovában legeltető pásztorok a sajtot a határőrök felügyelete alatt adhatták át erdélyi gazdáiknak.

A szárhegyi kastély 1742. évi leltára a Nagy-Hagymás és a környező havasok bére fejében beszolgáltatott több száz font túróról tesz említést (Inv. 1742. 243). A tejtermékek a jobbágyi szolgáltatásoknak is egyik válfaját képezték; így például Toplicán 1785-ben (Prodan: 12), Maroslokán pedig 1820-ban (Urb 1820. 289). A gyergyói falvak lakói a sajtot, vaját a gyergyószentmiklósi, a csíkiak a csíkszeredai és szépvízi piacokon értékesítették (néhai Fejér Gerő visszaemlékezései).

A jó minőségű túró készítésének feltételei 1820-ban Csomafalván is adva voltak, „oly mértékben, hogy azt külső földre is lehetne szállítani” (Urb 1820). Ennek ellenére a lakosság nem szentelt kellő figyelmet a jó minőségű túró készítésének, hasznosabbnak, illetve szaporábbnak tartva háza népe részére. Az újfalvi összeírás megjegyzi, hogy a jobbágyok is szabadon árulhatják a sajtot, vaját és más tejtermékeket (Urb 1820).

Benkő a túrótartósítás jellegzetes módszerét írja le. A fiatal fenyő kérgéből edényt (*kászut*) készítenek, abba belegyűrik az előzetesen megszáritott és köménymaggal ízesített juhtúrót, amely száraz helyen 6—9 hónapig is eláll (Benkő: 153).

A tejtermékek fontosságát számos, a pásztorok szolgáltatásairól szóló határozat igazolja. Általában a májusban végrehajtott fejési próbák — *tejmérések* — alapján határozták meg azt a sajtmennyiséget, amelyet a pásztor egy juh után köteles volt kiszolgáltatni. Ez a mennyiség rendszerint egy *félkompona*, azaz 16 font — 8,96 kg — sajt volt. Ahol jó legelők voltak, ez általában az 1950-es évekig fennmaradt. Az 1950-es évektől kezdve juhonként 9 kg sajtot és 1 kg ordát adtak a gazdának, ha egy juhától a fejéspróba alkalmával annyi tejet fejtek, amennyi egy tojáshéjba belefért.

Benkő és Kozma jegyzi meg, hogy az idegenek szívesen vásároltak juhokat Csíkból, a csíkszeredai vásáron. Benkő szerint a csíki juhok kövérebbek, húsup ízletesebb, jobb minőségű tejet adnak, amely a *burdu-túró* (tömlőtúró) készítését és árusítását segíti elő. Kozma szerint a csíki juh egészségesebb is (Benkő: I. 153, Kozma: 225).

AZ ESZTENATARSASAGOK MŰKÖDÉSÉNEK SZABÁLYAI ÉS SZOKÁSAI

A pászorkodással, főként a tejtermeléssel kapcsolatos szokások jelentős része az esztenák működésére vonatkozik. Az esztenatársaságok szervezete helységenként igen nagy változatosságot mutat. Az alábbiakban néhány jellegzetes népi jogszokást mutatunk be, elsősorban a gyergyószentmiklósi 4. sz. (Felső-Féltizes) esztenatársaságának szabályai alapján (az esztenatársaság megmaradt feljegyzései a Gyergyói Múzeum birtokában vannak: GyM lt. 60).

Gyergyószentmiklóson az esztenatársaságok tízesek szerint voltak megszervezve. Ezt a Nyárádhavas és a szomszédos havasok 1583-ban kezdeményezett felosztásával kapcsolatos intézkedések is tükrözik. Az említett havasok három részre osztása és egy-egy résznek két-két tízes általi használata arra enged következtetni, hogy két-két tízes lakossága állított ki egy-egy esztenát. Később az állatállomány növekedésével az esztenák száma is emelkedett, 1940 körül elérte a tizenkettőt. Ekkor egy-egy tízes 1—3 esztenát állított ki. A társaságokba a lakosság rendszerint lakhelyének megfelelően csoportosult, vagyis a tagok az egymással szomszédos utcákból kerültek ki, de megengedték az egyik társulattól a másikba való átlépést is, ha a tagok az újonnan jelentkezőt befogadták. Ez elsősorban a juhok számától és a legelők nagyságától függött. Egyes falvakban korlátozták a nyájakba díjmentesen küldhető juhok számát. Alfaluban 1888-ban egy gazda átlag húsz darab fejős juhot küldhetett külön fizetés nélkül a nyájba. A húszon felüli juhokért pedig megfelelő díjat fizettek. Ekkortájt a faluban egy nyájba átlag 300 darab fejős juhot számítottak Alfaluban (Kvt. jk. 1888).

Az említett gyergyószentmiklósi 4. sz. társaság 1934. évi közgyűlése elhatározza, hogy csak azok lehetnek tagok, akik 1920 előtt már a társasághoz tartoztak és az illető tízesben lagnak. Akik pedig 1920 után jöttek más tízesből, azok juhonként 3 lejt fizetnek. 1933-ban ugyanez a tízes határozza el, hogy akik más tízesből jöttek ehhez az esztenatársasághoz, menjenek vissza tízeseikbe (GyM lt. 60).

Egy esztenára ekkor 450—500 darab fejős és 100—140 darab meddő juhot számítottak. Az esztenatársaságok belső szervezetét tekintve a juhok utáni járandóságok kiszolgáltatásának módja szerint kétféle esztenát különböztetünk meg: a *szer-esztenát* és *drék-esztenát*.

A szer-eszténa ismertető jegye, hogy a juhtulajdonosok járandóságukat meghatározott sorrendben kapták meg, a fejésben és a sajtkészítésben, valamint annak hazaszállításában maguk is részt vettek. A drék-esztenánál viszont megegyezés alapján megállapított túrórt kaptak. Csak ritkán vettek részt a fejésben, esetleg megfelelő kezelési díjat fizet-

tek a pásztoroknak. Az utóbbi változatot *komponás eszténa* névvel is illették. Ősibb, eredetibb formának a szer-esztenát tekintjük.

A társaság vezetői a *gondozók* vagy a *gazdák* voltak. Rendszerint két gondozót vagy gazdát választottak. Egyik a *főgazda* tisztséget viselte. Feladatuk volt a társaságnak a hatóságok előtti képviselése, a felmerült szervezési és gazdasági kérdések megoldása, a pásztorok ellenőrzése, a nyilvántartások vezetése, a javak kezelése. A két vezető közül a főgazda foglalkozott a szervezési és gazdasági kérdésekkel, a fejések sorrendjének megállapításával, a pásztorok felügyeletével, a másik pedig az írásbeli teendőket végezte. A gazdákat a társaság közgyűlése választotta, rendszerint egy évre. De sokszor vagy meghosszabbították a megbízatást, vagy pedig újraválasztották őket. A működő társaságok csak lemondás vagy elhalálozás esetén választanak új gazdát. A választás egyénekenkénti nyílt szavazással történt, általában két-három személyt jelöltek. A tagok olykor név szerint szavaztak. De a legtöbbször abból állt a szavazás, hogy az A. jelöltre szavazók felállottak, a B. jelöltre szavazók pedig ülve maradtak. A szavazatokat az arra előre felkért személyek összeszámolták, és a szavazás eredményét a jegyzőkönyvbe foglalták.

A gazdák tiszteletdíj fejében évente 2—5 napi fejest kaptak.

A társaság fizetett alkalmazottai voltak a *pásztorok*. Egy nyájhoz rendszerint öt személyt fogadtak. Ezek közül négy felnőtt volt, egy pedig lehetett 10—12 éves gyermek is. A négy felnőtt pásztor közül az egyik volt a *fejőpásztor* vagy *főpásztor*, a más hármat pedig *bácnak* nevezték. A mellettük levő gyereket *monyatornak* vagy *esztrungahajtónak* hívták.

A pásztorok járandóságát túlnyomó részben természetben fizették. A készpénzfizetés újabb és ritkább jelenség. A múlt század végén a járandóság a következő volt:

a) hetenként egy-egy fejési nap. Ezek száma a teljes legeltetési időszak alatt 20—25-re is felmehetett. A napokat megegyezés szerint vagy hetenként, vagy pedig a legeltetés, illetve a fejés időszakának megállapított időpontjaiban adták ki.

b) a pásztorokat az a gazda élelmezte, aki aznap fejt.

c) a legtöbbször a pásztoroknak a tulajdonosok kenyeret vagy gabonát (rozsot) is adtak.

d) ritkábban pénzt is fizettek.

e) a pásztoroknak joguk volt meghatározott számú saját állatot (néhány darab juhot, egy tehenet és egy-két sertést) az esztenán tartani.

A jelen század folyamán a természetbeni juttatásokkal szemben előtérbe került a pénzbeli fizetés. 1933-ban a 4. sz. társulatnál a négy felnőtt pásztor legfőbb járandósága a legeltetési idényre 8000 lej volt; ezt a négy személy közt egyenlő arányban osztották szét. Az összegből 4000 lejt fizettek tavasszal, *összegyűjtéskor* vagy *összeveréskor*, 2000 lejt a szentmiklósi nyári vásárcor (június 13.), 2000 lejt pedig ősszel, *választáskor*, vagyis a legeltetés befejezésekor.

1943-ban a társulat a korábban vázolt természetbeni járandóságok mellett a négy felnőtt és egy gyermekpásztornak (monyatornak) fizetett összesen 1100 (ezeregyszáz) pengőt.

A második világháborút követő években a pásztorok fizetése igen nagy ingadozást mutat. 1948-ban Sandu Dumitru és Vancea Simon békesi lakosokat a társulat a következő feltételekkel alkalmazta:

Kapnak hetente egy fejési napot, amikor élelmükről maguk gondoskodnak, más napokon pedig a társulat, illetve a *szeres gazdák*. Emellett személyenként 15 db fejős és öt meddő juhot tarthatnak.

A régebbi szokásnak megfelelően összehajtás után nyolc hétig kötelesek valamennyien helyben maradni, majd egyenként egy-egy hétre hazamehetnek. Kötelesek az állatokkal jól bánni.

A *kosarat* száraz időben heti egyszer, esős időben kétszer megfordítani, hogy az állatok ne legyenek sárban.

Kötelesek az eszténa környékét tisztán és rendben tartani.

Korábbi szokásnak megfelelően, ha valamilyen oknál fogva a pásztor vállalt munkakörében képtelen helytállani, köteles maga helyett másról gondoskodni.

Ugyanakkor felelősek az okozott károkért. A *kosárfordításért* néhány fejést kaptak.

1949-től a heti egynapi fejést két-három szakaszra összpontosították, kilenc napot kaptak a *fejési szer* megkezdése előtt, kilenc napot a fejési szer megfordításakor, hat napot pedig a szer lejártakor. Az első kilenc nap hozamából három napi túró mennyiséget kötelesek voltak a gondozóknál letétbe helyezni, akik azt a végelszámolásig biztosítékképpen őrizték.

1953-ra a pásztorok fizetése olyképpen alakult, hogy a heti egy fejési napból összesen 29 nap jött össze; ehhez járult kosárfogatásért egy nap. E harmincből 14 fejőnapot kaptak a havasba való felmenéskor, 11 napot a szer megfordításakor, 5 napot a végén. Az első 14 nap hozamából 60 kg sajtot helyeztek letétbe a végelszámolásig. A pásztorok száma ekkor is öt volt, mégpedig egy *fejőpásztor*, három pásztor és egy kiségitő.

1959-ben Benedek Ignác, Csibi Imre, Szóra Demeter helybeli lakosokat fogadják meg, akik maguk kötelesek egy fejőpásztort és egy kiségitőt felvenni. Fizetésük hasonló az 1953. évihez.

A társulat jelenleg is működik, azonban változott fizetési feltételek közt. A pásztor ajánlatot tesz a juhok, illetve kecskék után adandó sajt mennyiségére nézve. Átlag juhonként 8 kg sajtot és 2 kg ordát; egy kecske után 10 kg sajtot és 2 kg ordát kap a gazda, emellett a pásztor meghatározott mennyiséget köteles a kereskedelemnek átadni. A gazda fizet a néptanácsnak legelőbért juhonként 25 lej, a pásztornak kihajtáskor darabonként 5 lej és 2 kg lisztet, valamint minden négy fejős juh után egy bárányoltót. A meddő juhok őrzési díja 10 lej. A gazdának, valamint a kereskedelemnek járó mennyiségen felüli sajt a pásztor bérenek kiegészítő része.

Az *eszténaház* tavaszi rendbetételét és a legelők tisztítását a tagok végezték kalákában. Minden négy juh után a tulajdonos egy-egy napot segített.

A juhok kihajtása vagy összeverése április 24-e körül ünnepélyes külsőségek közt folyt. A pásztorok ekkor álltak munkába. Minden juhtartó gazda a gyülekezőhelyre, rendszerint a gondozó udvarára hajtotta

állatait. A kapun való kihajtáskor erdőlőláncot feszítettek ki a kapu két sasa közt, és ezen hajtották át az állatokat, hogy amint a láncszemek, úgy tartsanak össze, és a vadállatok bennük ne tegyenek kárt. Ugyanazon céllal az ollókat is összekötötték. Az 1900-as évekig e napon csak két gally összedörzsölésével volt szabad tüzet gyújtani.

Minden tulajdonos a gondozók jelenlétében adta számba juhait a pásztoroknak. Az egyes gazdák állataikat füljegyekkel jelölték meg. Ezek a jegyek nemzedékről nemzedékre öröklődtek. Az eredeti családjegyet változatlan alakban rendszerint a legnagyobb fiú örökölte. A kisebb fiúk megkülönböztetés végett kevés változtatást tettek a családi jegyen. Ha például a bal fül hegyes volt, a jobb fülön egy hasítás volt az apáé, a második fiú is megtartotta ezt a jegyet, azzal a módosítással, hogy a jobb fülön egy második hasítást is alkalmazott, vagy azt meglyukasztotta. A füljegyek használata ma is szokásban van.

A kárbavesztett állatokat is a füljegyek alapján azonosították. A pásztor köteles volt az állat bőrét lehetőleg a füljeggyel bemutatni.

A kihajtás napján az esti fejből készült sajtot papsajtnek nevezték, mivel 1959-ig az első sajtot a papnak adták. Az első napok fejéseiből készült sajtból a társaság költségeit fedezték, és néha ebből adták ki a pásztorok járandóságának első részét is.

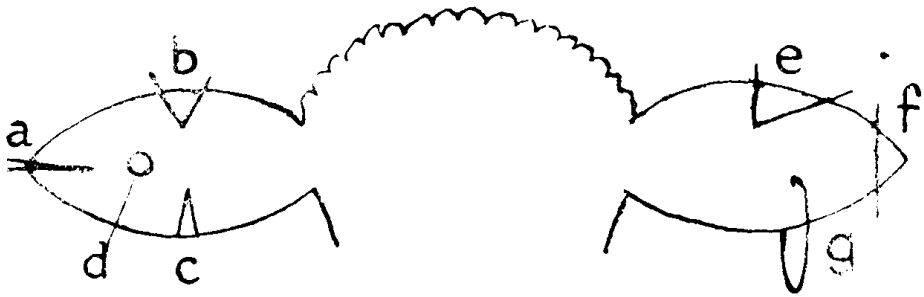
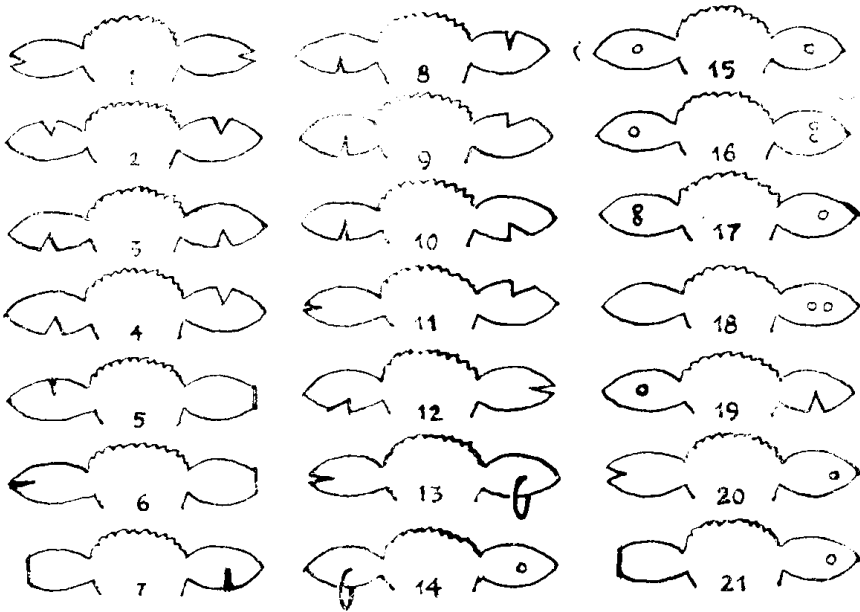
A régebbi időszakban a kettős vetésforgó — vetés és nyomás — megszűnéséig (1936) a nyájak a közelben legeltek és csak május közepén mentek ki a havasokba. Itt a tejméréssel meghatározták a juhok tejelőképességét és az aszerint járó sajt mennyiségét, a biztosítófejések számát. Ha a juh annyi tejet adott, amennyi egy tojáshéjba belefért, 6—8 kg sajt és 1 kg orda, illetőleg ennek megfelelő fejés járt. Tejméréskor a társaság ellenőrököt nevezett ki, akik már a megelőző napon ellenőrizték a legeltetést, majd a fejest. A kevés tejű juhokat kiselejtezték; ha a juh legalább féldeci tejet adott, akkor ezt már elszámolták. A tejmennyiséget a következő módon mérték: Az *egésztejre* kívánt mennyiség legalább egy tojáshéjnyi volt. Ha a juh kevesebbet adott, de nem volt kiselejtezve, tejméréskor a tejmennyiséget a gazdák egymásnak eladták, így a megvásárlók növelték járandóságukat. A mennyiség lehetett *féltej* (két juh teje), illetőleg *negyedtej* (ha négy juh vagy négy fejés adott ki egy decit). Az ennél kisebb mennyiséget *krajcártej* vagy *félpénzáratej* névvel illették.

Miután a tejmérés alapján és a juhok száma szerint megállapították a gazdának járó fejések számát, sor került a *fejési szer* beindítására. A szerbe való besorolás rendje évenként változott. Aki az egyik évben tavasszal elsőnek kezdte a fejest, az a következő évben utolsó lett. A szer végére sorolták be az újonnan befogadott tagokat is. A legeltetési idény a fejés szempontjából két szakaszra oszlott. Az *első szer* kb. június végéig vagy július elejéig tartott. Ekkor következett a *fordítás*, ami azt jelentette, hogy aki az első szerben utolsóan fejt, az a *második szerben* elsőnek került. A *szert* (sorrendet) általában évről évre tiszteletben tartották. Ha valami ok miatt a szert újból meg kellett állapítani, akkor sorsot húztak. A tejmérés ünnepnapnak számított. Ilyenkor pálinkát, élelmet vittek és víg áldomást csaptak.

Az esztenázás másik jeles napja volt a *fejés*. Akinek kevés juha volt, annak csak fél fejés jutott. De volt, akinek 5—6 fejés is járt. A fejés

idején a *szeres gazda* látta el a pásztorokat élelemmel, itallal, dohánnyal. A gazdák igyekeztek kitenni magukért, mert aki gyengén látta el a pásztorokat, azt megszólták, és ha a szeres gazda kevés ételmet vitt, a pásztorok a legjobb sajtból is ehetek, aminek a gazda vallotta kárát. Ugyancsak a szeres gazda kötelessége volt a tejoltó biztosítása. Legjobb erre a célra a bárány- és a borjúoltó volt. Szükség esetén oltóolajat vagy keserűgombát és egyes füveket is használtak.

Tejmerés a mai *drék-esztenán* is van, azonban leegyszerűsített formában. Célja megállapítani, hogy a nyájba hajtott juhok megadják-e

Juhfüljegyek. Gyergyószentmiklós, (negyedik féltízes) juhnyáj-társaság (főgazda Jakab Ignác, 83 éves)

1. Péter Lajos, 2. Péter György, 3. Köllő János, 4. Orosz András, 5. György István, 6. Kercsó József, 7. Kercsó Ignác, 8. Benedek Albert, 9. Leopold Antal, 10. Leopold Balázs, 11. Lukács Ferenc, 12. Kercsó Balázs, 13. Tamás Mihály, 14. Tamás János, 15. Madaras Sándor, 16. Jakab Ignác, 17. Madaras Imre, 18. Balázs József, 19. Benedek Mihály, 20. Benedek András, 21. Sándor Lajos.

A füljegyek elnevezései: a. Csípés, b. sztok, c. ájos, d. lik, e. ritok, f. bütüs, g. drót.

a tejmérés reggelén az egy deci tejet. Amelyik juh kevesebbet ad, az után turo nem jár, azt a nyájból kidobják. A tejmérést két ember jelenlétében végzik; az utóbbi években május 17—20. között. A sajt kiosztásának sorrendjét napjainkban is sorshúzással állapítják meg. Minden gazda nevére egy-egy cédulát írnak, és egy kalapban összekeverik. A kihúzás sorrendje azonos a sajtkiosztás sorrendjével. Ezt a gondozó jegyzőkönyvbe rögzíti, és ennek alapján figyelmezteti a gazdákat a sajt és az orda átvételére. A pásztorok az ordát hetente kétszer, rendszerint szerdán és szombaton, a sajtot heti egyszer, szombaton adják át a gondozónak, aki azt igyekszik azonnal továbbítani a soros gazdának.

A *nyírás* időpontját az időjárás határozta meg. Rendszerint június elején minden gazda maga, illetve családtagjai segítségével végezte a nyírást. Ilyenkor a pásztorokat is *megkínálták*, és a munka befejezése után víg mulatozás kezdődött.

A nyájak az időjárástól függően szeptember 29-ig, Szent Mihály napjáig, vagy október 16-ig maradtak együtt. Ekkor volt a *szétverés* vagy *választás*. Mindenki a *füljegyek* alapján választotta ki juhait és hajtotta haza. A juhokat — mint mindenkor — tízesével számolták. Minden tíz után egy rovást tettek egy létra felső fokára vagy egy karróra.

Választáskor számoltak el a pásztorok. Régen, az 1860-as évekig nyilvánosan adtak számot az elkárosodott állatokról. Ha a legeltetési idény jó volt és hosszabban tartott, az utolsó napok fejései a társaságot illették. Felhasználásáról — a többi megmaradt jövedelemmel együtt — a társaság határozott. Ebből fedezték a felszerelések javítását, pótlását, esetleg kiegészítették a gondozók tiszteletdíját és a pásztorok bérét.

A választás után következett az *öszlő*; helye a falu körüli mező volt. A gazdák igyekeztek saját helyükre megszerezni az öszlőt, mert a trágya növelte a föld termőképességét.

Az öszlő az időjárástól függően hat hétig is eltartott. Az öszlő mellé a régi pásztorok közül fogadtak *öszlőpásztort*, rendszerint 500 db juh mellé két embert, akiket pénzzel és gabonával (rozzsal) fizettek. Egyesek felfogása szerint az öszlő gyengítette a következő évek fütermését.

Az *öszlő-állítás* jelenleg is szokásban van. Egy nyájba átlag 500 juhot adnak egy pásztor keze alá. 1979-ben egy juh után az öszlő egész tartamára 4 lej *öszlődíjat* fizettek.

A MÉSZÁROSSÁG

A mesterség fontosságára mutat a vele kapcsolatban hozott intézkedések, árszabályzatok nagy száma. Így például az 1626. és 1627. évi erdélyi országgyűlési árszabályzatok is részletesen foglalkoznak az állatok és a hústermékek áraival (Art. Dietales Trans.).

A gyergyói mészárososságot illetően a legrégebbi adatok 1619-ből maradtak fenn. Ekkor rendelik el, hogy vasárnap a reggeli órákban csak húst és kenyeret szabad a piacon árulni (Veszely: 122).

A XVIII. század folyamán e mesterség Gyergyóban is nagy fejlődésen megy át. Kialakul a hivatásos mészárosmesterek rétege, amely féltve őrzi érdekeit.

A gyergyói mészárososság e korbeli jelentőségére mutat Teleki József 1799-i megjegyzése, hogy „majd egész Gyergyó innen [ti. Szentmiklós-ról] él hússal”, és hogy szombatoként itt 40—45 darab marhát, 200—300 darab kecskét is levágnak (Teleki: 39).

A mészárosossággal szoros kapcsolatban fejlődött, de annál sokkal nagyobb jelentőségre tett szert a *tímárság*, melynek termékei közül a kordoványt messze földön (pl. Debrecen, Pest, Bécs és más városokban is) ismerték és keresett volt. A Gyergyószentmiklóson gyakorolt iparágak közül a legnagyobb jelentőségűvé a tímárság vált. Fejlődését a piac bővülése is elősegítette. A gyergyószentmiklósi tímárok Zilahra is szállították a bőrt. A tímárság egyik szakosított ága a XIX. század közepén virágzó *bocskorkészítés*. Vidékünkön is jelentős volt a szücsmesterség.

A MÉSZÁROSKODÁS JOGA

A mészároskodás gyakorlása több évszázados nézeteltérések, heves viták tárgyát képezte.

A gyergyószentmiklósi lakosság saját monopóliumának tekintette ezt az iparágat, és mindenáron igyekezett megvédeni jogosnak vélt érdekeit egyrészt az itt megtelepedett örménységgel, másrészt a környékbeli falvak lakosságával szemben. Csík—Gyergyó—Kászonszék 1729. február 15-i Constitutiója szerint „ha a városi ember marhát akar vágni, arra más marhát az örménység ne vágjon, ha városi ember nem vágna, vághat olyankor az örménység is” (Gysz. lt. CsÁL).

A XVIII. század végén és a XIX. század elején a tőkés fejlődés következményeként már mutatkoznak az enyhülés jelei. A Szentmiklósi Nemes Közönség 1803. évi határozata szerint „a heti vásárnapokon szabad lészen, mind ezentúl is minden embernek, így az örményeknek és más falubelieknek is, marháikat a piacon kivágni, hétközben pedig nem lészen szabad senkinek is húst vágni az itten lakó possessor mészárosokon kívül, kivéve ha az itten lakó possessor mészárosnak vágója nem volna, akkor szabad lészen az örmény közönségnek is marhát levágni” (Gyszm.v.lt. CsÁL). Ezzel szemben 1831-ben kimondják, hogy az örmények és más birtoktalan jövevények számára tilos a korcsmálás és a mészároskodás (Gyszm.v.lt. CsÁL).

1833-ban a Szentmiklósi Nemes Közönség és a Mészáros Társaság között kötött egyezség már teljesen új színeket mutat (Gyszm. v.lt.

73. CsÁL). Ebben közrejátszott a szükséglet növekedése is. Az egyezség 1. pontja kimondja, hogy a mészáros a publikumot marhahússal ellátni köteles, a 10. pont szerint bárkinek „szabad tetszéseben áll” a Mészáros Társaságba beállni és a contractust 21 nap alatt aláírni. Az egyezség csak ezek érdekeit védi, mondván, hogy az egyezséget aláíró mészárosokon kívül más nem vághat. Az egyezség szerint „a húsnak fontja a politia [hatóság] által meghatározott áron fog kiméretni”. A marhahús vágásához fog tartozni a sertés, juh és a kecske vágása is. A gyergyószentmiklósi székely birtokosok részére évi egy forintért adnak készen húsvágó széket, az örmények ezen jusson fizetnek egy forintot, a mészároskodás jogáért egy forintot. A kecskevágás díja ezrenként 8 forint, kisebb mennyiségben 2 forint. A határozat még kimondja, hogy „ha a húsból fogyasztást szenvedne a Közönség, az illető mészáros büntetése 12 forint, melynek fele a Közönségé, fele pedig a Társaságé”. Az utóbbi érdekeinek védelmére az egyezségbe azt is beiktatták, hogy „minden alacsonyabb és felsőbbrendű tiszt urak, amint a hús vágatni szokott, azon rendben elvegyék, az egész marhának húsa össze ne daraboltassék, ha vásárolni nem tetszenék, a megfelelő rész előjöveteleig várakozzék”. A káros marhát egy forintért kötelesek *elvágni* a mészárosok, s míg az el nem kel, mást nem vághatnak. Végül azt is előírja, hogy ha a meglévő marhát nem tudja elvágni, a Közönség napi egy krajcárért tartozik legelőt adni.

Hasonló helyzetet ismerünk Csíkszék területéről is. 1840-ben a csíkszeredai Nemes Városi Mészáros Céh panasszal fordult a Főkormányshoz, mert az örmények a tilalom ellenére is vágnak (CsM iratok. CsÁL). Csíkjenőfalván még 1850-ben is egy kijelölt személyt jogosítanak fel a vágásra, aki a katonaságot is ellátja hússal (Falujegyzőkönyv. CsM iratok).

Mindezek mellett ismeretes volt a szabad *sertés-, bárány- és birka-metszés* vagy vágás. Különösen kora tavasszal a szombati napokon, amikor beköszöntött a *bárány-szezon*, a műkedvelő mészárosok a szentmiklósi Fapiacon, az egyik felhagyott malomárokban ütötték fel tanyájukat. A tilalom ellenére nagyon sokan saját udvarukon vágták le állataikat. A XIX. század második felében, a tőkés fejlődés magasabb fokán új mészáros réteg alakult ki, amely már ipartestületbe tömörülve védte érdekeit.

AZ ÁLLATVÁGÁSOK ÉS A MÉSZÁRSZÉKEK HELYEI

A húsvágás és az elárusítás helyei az évszázadok során gyakorta cserélődtek. Hosszú időn át a húst nyílt piacokon árusították. Így például 1619-ben, a fentebb említett rendelkezés keltekor is ezt tapasztaljuk (Veszely: 113—143). Ez a szokás a XIX. század első felében is megvolt. Az 1803-i határozat kimondja, hogy mindenki köteles marháját a „piatz szerbe” kijelölt helyen leütni. „Mivel egyes mészárosok húsvágó tőkéiket héten át a piatzon sárba heverni hadják”, elrendelik megfelelő színek építését. Azonban a nyílt piacon való húsárulást egyesek még 1840-ben is gyakorolják. A mészárszékek száma ennek ellenére jelentősen növekedett.

szik. 1833-ban készen kapják a húsvágószéket mind a helybeli, mind az örmény mészárosok.

A falvakban a vágást csűrben, udvaron végezték. Néhol a századforduló táján már igyekeztek a vágásokat jól ellenőrizhető helyre vonni. Így Csomafalván 1909-ben a vágóhid megépítéséig *szúróhelyet* vagy *vágóhelyet* jelölnek ki, és elrendelik, hogy csak napvilág szabad vágni, mégpedig október 1. és április 1. közt délelőtt 8 és 11, délután 1 és 4 óra közt, április 1. és október 1. közt délelőtt 5 és 9, délután 3 és 7 óra közt.

A szentmiklósi mészárszékek alakját, berendezését illetőleg az 1863. évi árlejtési jegyzőkönyv tájékoztat (Gyszm. v.lt. KvNÁL). Ekkor építik újjá a Fapiacon a község mészárszékeit. Az épület hossza 12 és fél öl, szélessége 1 egész 2/3 bécsi öl. Áll öt osztályból. Mindenik osztály áll egy húsvágószobából, mely záros ajtóval, táblával, fafogással és polccal van ellátva. Ehhez jön egy hústartókamra a szobából bejövő ajtóval, a falon hosszan nyúló hústartófogással, a *húspiatz* felé nyíló kis rostélyos ablakkal. Az épület kőalapra épült, négyszögre faragott, jól összeillesztett puha (fenyő) fából, deszka fedélzettel, felső padlása boronából, alsó padlása pedig téglából. Ajtói előtt falépcsők voltak. Elöl leereszthető tábla állt, melyen át kiadták a húst a vásárlóknak.

A XIX. század második felében több helyen épülnek *vágóhidak* és mészárszékek. A gyergyószentmiklósi vágóhid, melyet az 1880-as években építettek, fenyőgerendából összezácsolt kezdetleges építmény volt. Sok időbe telt, amíg a mészárosokat rá lehetett szoktatni arra, hogy itt vágják le az állatokat, illetőleg amíg sikerült eltiltani őket a telkükön való vágástól.

A XIX. század második felében városszerte épültek mészárosbódék vagy *dogánok*. A korszerűbb mészárszékek építése csak az 1900-as években indul meg. Ezek már a lakóházakhoz szervesen kapcsolódó üzlethelyiségek voltak. Padlójuk többnyire cementből készült. A falvakon úgynevezett *tízes-mészárszékek* épültek, ahol elsősorban a káros marhákat árusították. Ditróban a felszegi csengettyűvel egybeépített tízes-mészárszék ma is megvan.

A mészárosággal kapcsolatos építmények közé tartoznak a *füstölőkamrák* is. Ezek azonban az előbbieknél kisebb jelentőségűek voltak, mert a húskok füstölését többnyire a házpadláson végezték. A XIX. század elején épült házakban található a füstölőkamrák legrégebbi változatai. A Május 1. utca 14. sz. alatti házat a marhakereskedéssel és mészárosággal foglalkozó Kövér család építette 1810 körül. A ház padlásán, a több irányból vízszintesen haladó füstjáratok találkozásánál a kémény kiszélesedő részét átalakították *füstölőkamrának*. Az alsó része kúp alakú, mely kb. másfél méteren felül *mászókéményben* folytatódik. A kamra belterülete kb. 2×1,5 m, magassága 1,5 m. Benne vasrudak vannak, melyekre a húst aggatták.

Az 1890-es évektől ismeretesek a füstölőkamrák újabb típusai. Ezek téglából vagy kőből épültek. Falaikat tapasztották vagy vakolták. Rend szerint vasajtókkal látták el. A húskokat vasrudakra aggatták.

VÁGÓÁLLATOK

A mészárosipart több tényező befolyásolta. Egyik volt a helyi szükségletek kielégítése, másik a húskészítmények iránti igény és a rokon iparágak kereslete. A tímárok a bőrt, a szappanfőzők a fagyút keresték. Utóbbiból nagy mennyiséget szállítottak a távolabbi városokba is.

Az állatok beszerzési területe igen kiterjedt volt. Nagy részüket helyből és a közeli helységekből vásárolták, de jelentős volt a Moldvával folytatott állatkereskedelem is; kisebb számban Szászrégen és Sófalva környékéről is szereztek be vágóállatokat. Moldvában a szarvasmarhákat többnyire Bacău, Vaslui, Bîrlad, Piatra Neamț környékén vásárolták, tavasszal, rideg állapotban, és a moldvai pusztákon vagy a gyergyói havasokon hizlalták fel. A juhokat, kecskéket többnyire helyből, részben más vidékről szereztek be. Sokat hajtottak a Kis-Beszterce moldvai völgyéből, Parajd, Sófalva környékéről, valamint a Kolozsvár melletti Alsózsukról.

Az állatok beszerzésével kapcsolatos kérdések között említendő az árak állandó ingadozása. Ezt nagymértékben befolyásolták az időjárási viszonyok, élelmezési és szállítási lehetőségek, a vámtarifa stb. De nem közömbös az egyes kereskedők időközönkénti üzérkedési kísérlete sem. Ezért már 1627-ben országgyűlési árszabályzat foglalkozik a vágómarhák és a hústermékek áraival. Így: „az mészáros mesterek egy jó öreg ökröt, ki az országban hirlik, vegyék 14 forinton, az havason való ökörnek a jóvát, ki legjobb lehet, egyet 7 forinton ... havasközi tehenet 4 és 3 forinton”.

Az árak alakulását befolyásolta a vámtarifa, a Moldvából behozott állatokét a vesztegzár. Például a gyergyószentmiklósi Piritskei-vámnál járványok idején 20—25 napig is vesztegeltették az állatokat. Ez a körülmény kihatott a hús és a melléktermékek eladási árára is. Az említett 1627. évi árszabályzat szerint „egy igen jó báránycímer ára 8 pénz legyen”, szopó-borjúhús fontja 3 pénz, szalonna 5 és 6 pénz stb. Az említett határozat országos jellegű, tehát a mi területünkön is érvényes volt.

A helyi határozatok ugyancsak foglalkoznak a hús árának és árusításának szabályozásával. A többi árutól eltérően a hús árusítását vásárnap is engedélyezik. Az 1803. februári községi határozat kimondja, hogy „minden mészárosok és mások is, akik fonttal mérő árukat szoktak árulni, tartsák magokat, hogy a Nemes Regiments Komandonak parancsolatja szerint egy főtiszt úrnak jelenlétiben bírák által megvizsgálják fontja, és akinek fontjában fogyakozás találtatik, nemcsak az áruja konfiskáltatik, hanem azonkívül testi büntetés alá is vonatik”. Továbbá, „a gyergyószentmiklósi Elegyes Közönség és a Mészáros Társaság közti egyezmény szerint a hús a politia által meghatározott áron fog árusítatni” (Gyszm. v.lt. CsÁL).

VÁGÁS, NYÚZÁS, HÚSFELDOLGOZÁS

A levágandó állatokat több szempont szerint válogatták. A bárány akkor jó a levágásra, ha a *farka töve* kövér. A szarvasmarha kövérségét a *farka töve*, a *vékonya* és a *szegye* mutatja. A disznót szalonnája sze-

rint válogatták. A juh és a berbécs csak akkor jó, „ha nem ivott jeges vizet”, tehát az év első felében nem fogyasztották. Vágása csak június végén kezdődött.

Az első vágási művelet az állat *letaglózása, leütése*. Ez többféleképpen történt. Nyéllel ellátott vassal a szarvasmarha tarkójára, majd a homlokára ütöttek. Az állat az ütéstől elesett. Az ütés nyomán támadt résen át pálcával *megkeverték* az agyát. Ezután következett a *vérités*, vagyis a főér átvágása. Így elengedték az állat véréit. Az 1900-as évektől kezdve ritkábban egy másik ütési (taglózási) módot is alkalmaztak. Az állat fejére bőrből készült álarcot húztak, amelynek a tarkónál levő nyílásába egy acélból készült gömbölyű szeg járt. Erre bottal ütöttek, így az állat elszédült és összeesett.

A taglózás és vérités után a *nyúzás* következett. Először az állat fejéről húzták le a bőrt, majd a két hátulsó lábát nyúzták meg. A lenyúzott hátsó lábakra kampót akasztottak és csigán felhúzták a gerendára. Az így felakasztott állatot könnyebb volt megnyúzni. Miután lenyúzták róla a bőrt, a hasi részt felhasították és kidobták a beleket. A szegyet felhasítva kivették a *tüdőt, májat* és a *szívet*. Miután az állatot elől teljesen kettéhasították, hátulról is elhasították hosszanti irányban kettőbe, majd a félmarhát első és hátsó darabokra, ún. *cémerre* vagy *címerre* vágják, általában a negyedik bordánál. Az izraelita rituális vágás vagy *kóser* követelménye szerint az állatot a második bordájánál vágják kettőbe. Kósernek csak az első részt számítoták. A fenti műveleteket nagyrészt a vágóhídon végezték el a *nyúzó*k, akik egy külön csoportot alkottak. Őket darabszám szerint fizették. A nyúzó felelt a bőr épségéért. Ha a bőrt kivágta, vagyis *vakmetszést* ejtett (ezt *vétek*nek is nevezték), a kárt köteles volt megfizetni.

A hús bontását a mészárszékben folytatták. Először az *előt*, azaz az *első címet* bontották, majd a szegyet és a *tarját* vették le. A tarja három részből áll: a *kámcsont* felől van a *nagytarja*, majd a *kistarja* és a nyak.

A *hátsó címer* vagy a *hátulja* szintén több részből áll. A címerrel először a *veszfaggyút* fejtik le, majd a combba felvágva leveszik a *bélpecsenyét* a *hátszín*nel együtt. A hátszín kétfelé vágják: az egyik az *ódalvég*, a másik a *hátszín rostélyossal*. Ezután a combról leveszik a *felsárt*. Visszamarad a *fartő* és a *gömbölyű fara*. Végül a lábszárok következnek. Ennek fontosabb részei: a *velős csont* és az alsó lábszáron a *mócsing*. A borjú combcsontját, illetve a combrészt *karmonádlinak* nevezik.

A *berbécs* nyúzása hasonló a szarvasmarháéhoz. A gerincvelő hosszában hasítják kétfelé. Az első rész neve *karaj* vagy *csáfa*. Ennek csontosan maradt része a *fésűs csáfa*. A combi rész neve *vesés karaj* vagy *háromoldal*. A szegy és a háromoldal között van a *szegye-mellett-való*. A comb bontása a marháéhoz hasonló, azzal a különbséggel, hogy a csont is hozzávágódik.

A *disznót* vagy sertést nem taglózták. A lefogott sertés nyakát készel átszúrták, úgy, hogy a szúrással a szívet megsértsék, vagy legalábbis ütőeret vágjanak el. A véréit egy edénybe leeresztették. Utána *perzselték* vagy *koppasztották, meljesztették*. A perzseléssel a szalonna jobb minőségű volt és jobban állott a nyári melegben. Gyorsabb használatra,

eladásra a levágott disznót kopasztották. A *kopasztást* vagy *meljesztést* *meljesztőtekenyőben* forró vízzel végezték. A meljesztőtekenőt (rendszerint nyír) fából vágják ki. Hossza kb. 2 méter. Ha a disznószórt, *sértét* hasznosítani akarták a keféseknél, a disznó nyakán és a hátán levő hosszabb szórt kitépték, még mielőtt az állatot forró vízbe tették volna.

A meljesztés vagy a perzselés után következett a belek kivétele, majd a levágott állat elhasítása. Az állatot horogba akasztották, és hosszanti irányban két részre osztották. Ez kétféleképpen történt: vagy pontosan a gerincen ketté hasították, vagy *orjast vettek*, azaz a csigolyákat épen hagyták, a gerincről a bordákat levágták, és a gerincet vagy az *orjast* kivették. Ezek után levették a szalonnát, úgy, hogy elől megmaradt a *hasszalonna* és a *kájzerflejs* (császárhús). A nyaktól a combig terjedő rész neve *karaj*. A disznó combját ugyanúgy bontották, mint a birkáét és a szarvasmarháét.

Az állatok levágására a legtöbb hivatásos mészáros nyúzókat tartott. A mészárosoknak volt egy olyan csoportja is, amely csak idényszerűen üzte a foglalkozást. Közülük sokan nyáron mint kőművesek dolgoztak, télen pedig mészárossággal vagy szücsmesterséggel foglalkoztak. Ezek gyakran vállaltak télen disznóölést, tavasszal pedig bárányvágást. Az előbbi rendszerint pénzzel fizették; bárányvágásért többnyire a báránybőrét és *otóját* vagy *oltóját* kapták; ezt elkészítve a juhászoknak adták el.

A hús árusítása során az egészségügyi szempontok nagyon lassan és csak a XIX. század vége felé kezdtek érvényre jutni, főként dr. Fejér Dávid (1851—1946) orvos kitaró nevelő tevékenysége nyomán. Azonban az akkori idők körülményei között ő sem tudott teljes sikert elérni.

A hús jéggel való hűtése nagyobb mértékben csak a XIX. század második felében jön szokásba. Ebben valószínűleg jelentős része volt Csík vármegye 1883. évi határozatának, mely a járványokra való tekintettel elrendeli, hogy minden községben létesítsenek jégpincéket (Csíki Lapok 1883). A jégszekrények deszkából összeácsolt ládák voltak, belül két rend bádogburkolattal. A két burkolat közé jeget tettek. (A jégszedést és -tárolást a malmokkal kapcsolatos fejezetben ismertetjük.)

A BŐR KEZELÉSE A MÉSZÁROSOK ÁLTAL

A hús mellett a mészároosság egyik jelentős terméke volt a bőr, a tímárok és szücsök nyersanyaga. Éppen ezért igyekeztek a bőrt a lehető legépebb állapotban lenyúzni és megőrizni. Különösen ügyeltek arra, hogy a nyúzó ne ejtsenek vakmetszéseket, mert ez nagyon csökkentette a bőr értékét. A juhbőrt kétféleképpen kezelték: 1) Lécet szegeztek a *fejítől a töviig*, úgy, hogy a négy láb lelőgjon. A gyapjas felét kívül hagyták. Rúdra akasztva szárították a padláson vagy más szellős helyen. 2) Alkalmazták a sózást is. 2—3 napig sóban tartották, majd rúdra terítve szárították. A kisebb báránybőrt *száلكázták*, vagyis a húsos felével kifelé fordítva kereszt alakban elhelyezett száلكára feszítették ki, majd pedig szárították. A szarvasmarha bőrét sózták, és száraz, szellős helyen tartották. Igyekeztek minél hamarabb továbbadni a

tímároknak. A juhbőr értéke csökkent, ha a gyapjú le volt nyírva. A kecskebőrt ugyanúgy kezelték, mint a juhbőrt. A disznó nyúzása nem volt szokásban.

A MÉSZÁROSSÁG KÉSZÍTMÉNYEI

A mészárosipar a hús nyers állapotban való értékesítése mellett egész sor terméket állított elő. Az alábbiakban ezek készítési és kezelési módjait vázolom.

Az *oltót* erjesztőként használták a tejfeldolgozásban. A természetes oltóval megoltott tejből készült sajt sokkal jobb minőségű, mint az, amelyet olajjal, keserűgombával vagy füvekkel oltanak meg. Az oltó a *szopós bárány* vagy borjak gyomrából készül. Vágáskor különös gondot fordítottak az oltó tartósítására. Ennek több módja ismeretes. Némelyek azonnal összekötötték a tejjel teli gyomrot, és naponta friss tejjel feltöltötték. Voltak, akik egy kevés pálinkát is tettek hozzá. Levegős helyen szárították. Mások az oltót félliternyi langyos vízzel vegyítették, tálba téve *összevacskolták*, tejet és sórt adtak hozzá, és így hagyták állni egy hétig. Üvegben tartották, mert szerintük így jobban érik, *szenesedik*. A legtöbben azonban csak sórt és tejet tölthettek hozzá, majd összekötve felakasztották, és szellős helyen száradni hagyták.

A másik fontos melléktermék a *faggyú* volt, amelyből a szappanfőző és gyertyaöntő ipar nagy mennyiséget igényelt. A gyergyói mészáros-ság által a XVIII—XIX. században előállított faggyút nemcsak helyben használták fel, hanem sokat szállítottak belőle más városokba is, elsősorban Szászrégenbe, Marosvásárhelyre és Brassóba.

1766-ban a szárhegyi földesúr tisztartója (Oláh János) engedélyt ad a brassói bolgárszegi Péter Györgynek faggyúfőzésre. E célból egy kertben színt építenek számára, ahol kecskéket vághat és üstben faggyút főzhet. Az évi bér 30 forint, és amíg vágnak, naponta „egy címer kecskehús” (Lázár lt. F.88).

A faggyúfőzést a gyergyószentmiklósi mészárosok is űzték. Egy 1777-beli tanúvallomás szerint (GyM lt. 8) a gyergyószentmiklósiak sokan béreltek havast Várhegy és Galócás környékén, ahol főként a romlásokban (széldöntötte helyeken) tartották kecskenyájukat. Ott hizlalták tavasztól őszig, ősszel pedig levágták faggyúfőzés céljaira. A levágott kecske húsát darabokra vagdalták, üstbe tették és főzni kezdték. A felolvadó faggyút állandóan szedték, s az állatok kimosott *bendőjébe* töltötték. Ezt kendercérnával bevarrták és lepréselték. A bendőfaggyút *zehánának* nevezték. A visszamaradt főtt húst eladták a lakosságnak, amely *tokányt* készített belőle.

A *marhafaggyúb* nyers állapotban, vágáskor szedték le a húsról. A faggyú nagyobb részét helyben dolgozták fel a gyertyaöntők. Kétféle gyertya volt ismeretes. Az egyik az *öntöttgyertya*, amelyet pléhből készült formába öntöttek, különböző nagyságban. A másik volt a *mártottgyertya*. Ehhez nem használtak formát, hanem a felforrósított faggyúba mártogatták az összesodort fonalat. A fonálra szabálytalan alakú faggyútömeg tapadt.

Sok faggyút dolgoztak fel a szappanfőzők is. A feldolgozás menetét a századforduló táján működő utolsó gyergyószentmiklósi szappanfőző-mester (Karácsony Antal) lánya mondta el:

„Tegyünk egy üstbe 16 liter esővizet, öntsünk bele két és fél kiló kőszódát (marószódát). A szódával együtt a zsiradékot is tegyük bele a hideg vízbe. A szappanhoz való zsiradék lehet akármiféle, háznál összegyűjtött s egyébre hasznavehetetlen zsíryanag, ún. kövérhús-részek, avas tepertő. De az így összegyűlt zsírhoz okvetlenül kell faggyút is venni; annyit, hogy egy negyedrésze a szappanhoz való anyagnak tiszta faggyú legyen, mert különben a szappan sem elég tiszta, sem elég szilárd nem lesz. A 16 liter szódás vízbe tegyünk 7 kg zsiradékot, ezeket az anyagokat összekegyítve tegyük az üstöt *láng-tűzre*, és csendesen főzzük fel, folytonosan kavargatva, egy percig sem szabad a kavarást félbehagyni, két teljes órán át, mert különben mind kifut a szappan, minthogy a szappanos rész a tetejére száll a főzés közben. Akkor az asztalfiókot terítsük be vastag vászonruhával, és a fiók üregébe a ruhára szedjük ki a forró szappant nagy fakanállal, vigyázva, hogy a barna és alól levő lúgból ne szedjünk a szappan közé. A szappan kiszedésével gyorsan kell eljárni, mert hamar meghűl, s akkor nem lehet felül szépen elsimítani. Egy éjszakán át hagyjuk a fiókban, azután kiborítjuk. Vagdaltjuk fel azonnal darabokra dróttal, mert ha kiszárad, nem lehet könnyen elbánni vele. Az anyagot, vagyis a faggyút a mészárosoktól szereztük be. Eladásra itt helyben, és le egész Vásárhelyig az összes üzletekben árusítottuk.”

A mészárosipar régi, ma már alig ismert terméke a *bozsonica* vagy *bozsonyica*, mely a következőképpen készült: a fiatal kecskegídó húsát pácba teszik. A páclé összetétele: víz, só, fokhagyma, szemesbors és kevéské fenyőbogyó. A gyors fogyasztásra szánt bozsonicát csak egy napig pácolják. Ha télire akarják tartósítani, akkor hosszabb ideig tartják a páclében. Ezután következik a *füstölés*, melynek időtartama szintén a fogyasztás időpontjától függően lehet rövidebb vagy hosszabb. Gyors fogyasztáskor kevesebb ideig tartják a füstön. A jól elkészített bozsonicát bő zsírban kisütve, fekete retekekkel fogyasztották. Ez a termék különösen kedvelt volt a hosszú utakat megtevő kereskedők körében, mert jól lehetett tartósítani. Készítése az 1910-es évekig volt szokásban.

Egy hasonló, de már az előbbinél kevésbé elterjedt készítmény volt a *james*. Úgy készült, hogy a fiatal kecske húsát kicsontolták, oldalhúsát zsákszerűen összevarrták, majd pedig rántott hagymával megtöltötték. Utána kisütve fogyasztották. Készítése sokszor 6—7 órát is igénybe vett.

A század elején a nagyobb erdei munkákon és a vasútépítéseknel dolgozó munkások számára egy új termék, a *lengyelkolbász* vagy *betyárkolbász* került forgalomba. Ennek elkészítéséhez a szükséges hús egy részét kicsontolták, megdarálták, majd egy-két napig jégen tartották. Ezután meleg húst adtak hozzá; ennek *prád* volt a neve. Frissen vágott marha nyakát is felhasználták erre a célra. Az elkészített kolbászt füstölték, szárították, majd főzték. A főzött kolbász füstöléséhez *lángos füstre* volt szükség.

A TÍMÁRSÁG EMLÉKEI

Vidékünk egyik ismert mestersége fejlődését számos, előzőleg már vázolt tényező segítette elő. A tímárok száma a kedvező feltételek ellenére a XVII. században nagyon alacsony, így például a csíkszeredai csizmadiacéh 1649-i szabályzata szerint sem Csíkszeredában, sem a környéken nem volt egyetlen tímármester sem (Benkő: II. 10—14). A bőrt saját szükségletre a lakosság dolgozta fel, kezdetleges eljárással. A bőrök jelentős részét brassói, régeni, besztercei, marosvásárhelyi kereskedők vásárolták, akik viszont Gyergyóba készárukat szállítottak.

A tímárság és a vele rokon mesterségek fejlődése a XVIII. század elején vesz nagyobb lendületet, az örmény iparosok és kereskedők tevékenysége nyomán. Csík—Gyergyó—Kászsónszék 1729-i határozata a gyergyószentmiklósi tímárokat kötelezi, hogy a tímárházaknál emésztőgödörket csináljanak és a vizet *herbárral*, azaz tímárszeméttel ne szennyezzék (Kolosvári—Óvári: I, 90). 1780-ban pedig elrendelik, hogy a tímárházak a városon kívül legyenek (Gyszm. v. lt. CsÁL). 1730—33-ban az örmény tímárcéh az örmény templom építésére saját pénzéből 1600 arany forintot ajándékozott, ami a mesterség jelentőségét bizonyítja.

A gyergyószentmiklósi, csíkszépvízi és kantai (Kézdivásárhely külső negyede) örmények az 1735-i összeírás szerint a kereskedelem mellett főként tímársággal és mészárosággal foglalkoztak (Ávedik: 126—127). A tímármesterek a kisárutermelés korszakára jellemző módon féltve őrzik titkaikat. Idegen tanulókat nem fogadnak, hogy ezáltal is kiküszöböljék a konkurenciát.

Csík—Gyergyó—Kászsónszék jelentései és más korabeli tudósítások mind a tímárság nagy fontosságát hangsúlyozzák. A XVIII. század végén Gyergyószentmiklóson 160 tímár működött (Gyszm. v.lt. CsÁL. 19). Habár a XIX. század elején hanyatlás áll be, a tímárság a többi mesterséggel szemben továbbra is megőrizte elsőbbségét. 1822-ben a hanyatlás oka az, hogy a lakosság csizma helyett cipőt kezdett viselni, vagyis „az egész világ megpapucsosodott” (Örmény lt. Mercantil Forum jk. 8).

1800-ban Gyergyószentmiklóson a kordovánkészítő tímárműhelyek, *tímárfabrikák* száma 20 volt. 1820-ig ez a szám 10-re, 1822-ig pedig 6-ra csökkent (Örmény lt. 8). Egy-egy ilyen műhely tíz vagy még annál is több embert foglalkoztatott (Urb 1820. 280).

Az egyes tímármesterek különböző termékeket állítottak elő. Voltak, akik csak a helyi keresletre dolgoztak. Mások *festett kordovánokat* készítettek. A szamosújvári és gyergyószentmiklósi tímárok egy 1758-i egyezség szerint Debrecenbe szállítottak kordovánokat. Minden 1600 kötegből (egy kötegben 6 darab volt) 600 köteget a szamosújváriak, 1000 köteget pedig a gyergyószentmiklósiak szállítottak (Szongott: II. 306—307). A szamosújváriak 1770-es jelentése szerint Erdélyben évente 30 000 darab, Magyarországon pedig 20 000 darab kordovánt adnak el. A nyersbőrt Máramarosból, Moldvából, a Bánságból és Erdélyből vették. A legjobb *cápbőr* (bakkecske bőre) 7—8, a közepes pedig 5—6 máriásba került (Szongott: II. 306). Az említett jelentés szerint a legfontosabb termék a fekete, a piros és a kék karmazsin. Egy kötegebe 4 piros és 2 fekete kordovánt tettek.

A BOCSKORKÉSZÍTÉS

A bocskorkészítés valójában a tímárság egy szakosított ága. Az elmúlt korok egyik legelterjedtebb lábbelije volt a bocskor. Kivált hegyvidéken, sziklás terepen, erdős helyeken használták. Praktikus és olcsó voltáért kedvelték. 1692-ben Csíkkozmasón a legjobb minőségű bocskorbőr árát 12 dénárban, a gyengébb minőségűét 10 dénárban állapítják meg, amikor egy kalongya zabért (kb. 30 kg) 27 dénárt adtak (SzOkl VI. 434).

1753-ban a Csíksomlyói Konvent egy bocskorkészítésre alkalmas fél tehénbőrért 2 forintot fizet, amikor a segédszakács járandóságai közt egy pár bocskor is szerepel (CsM lt. 138). A XVIII—XIX. században több rendelkezés foglalkozik a bocskorkészítéssel. 1791-ben Csíkjenőfalván szigorúan megtiltják a kikészítetlen, szőrös bocskorok viselését (CsM lt. 43). Ez a tilalom Erdély-szerre érvényes volt, és több ízben megújították. Utoljára 1869-ben, azzal az indokolással, hogy a szőrös bocskor terjeszti a ragályos betegségeket (Gyszm. v.lt. CsÁL).

Gyergyószentmiklóson az 1800—1840 közti időszakban a piactér helyelosztását szabályozó határozatok rendszeresen emlegetik a bocskorkészítőket (Gyszm. v. lt. CsÁL). 1863-i beadványukban a mesterségük régi jelentőségére és hagyományaira hivatkozva kérik a piacon álló, de időközben tönkrement *bocskorszínek* helyreállításának engedélyezését. Azzal érvelnek, hogy a mesterségük gyakorlása az összes gazdák hasznára válik, mert ha mindenki talpas cipőt venne, dupla árat fizetne. A mesterség megszűnésének a lakosság vallaná kárát (Gyszm. v. lt. KvNÁL. 135). Ekkor még 19-en foglalkoztak iparszerűen bocskorok készítésével (Gyszm. v. lt. KvNÁL. 324).

A CSIZMADIASÁG

E mesterség múltjáról legkorábban a XVII. századi árszabályzatok és a csíkszeredai Csizmadiacéh 1649-i szabályzata is tanúskodnak (Benkő: II. 13—17). Utóbbi által II. Rákóczi György fejedelem a céhnek lényeges kiváltságokat biztosít mind helyben, mind a környéken, mivel ebben az időben főként a csíkszeredai iparosok elégítették ki a gyergyószentmiklósi piac igényeinek nagy részét is.

Az említett szabályzat szerint a csizmadiák gyerekeinek tanulási ideje 2 év, másoké pedig 4 év volt. Idegen mesterek Csíkszeredában csak vasárnapokon árulhattak, kivéve a közeli falvakból származókat, akik a céhbe is beléphetek.

A szabályzat kimondja, hogy a nyersanyag-ellátás biztosítása érdekében a mészárosok kötelesek a frissen vágott állatok bőrét a csizmadiáknak felajánlani. A Csizmadiacéh tagjai a szücsöktől elkobozhatták a birkabőröket. A céh ez idő tájt kisajátította más bőrök felvásárlását is Csíkszeredára és környékére, s így Gyergyóra is kiterjedőleg. Azonban a kiváltságot nem sokáig tudták fenntartani, mivel a csíkszeredai csizmadiák a növekvő szükségleteket nem tudták kielégíteni. Az 1655-i országgyűlés a más vidékről származó csizmadiáknak is megengedi a

csíkszeredai piacon való árusítást, és egyes idegen mestereknek a közeli helységekben való letelepedését (Benkő: II. 16).

Gyergyó lakosságát a XVII. századig a csíkszeredai és más városbeli csizmadiák látták el. Az örmények megtelepedésétől kezdve Szentmiklóson egyre több csizmadia dolgozik; 1716-ban az örmények összeírásában (MOL. F. 49. V. 13) Szentmiklóson több vargát említenek, így „Keresztes varga foltozgat és úgy él”... „Falábu Péter felette szegény varga ember” ... „Falábu József Vargha mester, igen szegény”... 1820-ban már 38-an vannak, akikhez hozzászámítható még néhány cipész is (Urb. 1820. 280).

A csizmadiák a helybeli tímárok által előkészített bőrök egy részét dolgozták fel, s így a két mesterség fejlődése szorosan kapcsolódott egymáshoz. 1822-ben panaszkodnak a gyergyószentmiklósi tímárok — természetesen egy kis túlzással —, hogy „a világ úgy megpapucsosodott, hogy szégyellik a csizrát hordani” (Örmény lt. 1822). Ennek ellenére a csizmadiák száma tovább emelkedett. 1840 körül önálló Csizmadia Társulat alakult Szentmiklóson, amely több évtizeden át működött (Gyszm. v. lt. CsÁL). Egyes csizmadiák csak javításokkal foglalkoztak, de a céh hatáskörébe tartoztak, amely korlátozta a munkáárakat. A céhek tagjain kívül számos csizmadia és cipész dolgozott a közeli falvakban is.

A GYAPJÚ ÉS A KECSKESZŐR FELDOLGOZÁSA

A gyapjú és kecskeszőr Gyergyóban a ruházatkészítés elsőrendű nyersanyagát képezték. A ruházathoz szükséges legtöbb gyapjuszőtttest háziiparszerűen az asszonyok állították elő régente és állítják elő részben napjainkban is. Ugyanúgy házilag szőtték és részben szövik még ma is a különféle gyapjútakarókat és szőnyeget. 1649-ben egy festékes szőnyeget Kilyénfalván, egyet pedig Alfaluban készítettek a szentmiklósi templom számára (Veszely: 154).

A gyapjú és gyapjómunka gyakori a jobbágyi szolgáltatások közt is. Az 1742-i és 1773-i összeírások szerint a jobbágyasszonyok gyapjúfonással tartoznak (Inv. 1742; Conscr. 1773). 1785-ben Kilyénfalván három font gyapjú vagy kender fonása után adott egy kenyert a földesúr (MOL 705—786/1785). 1820-ban Gyergyószentmiklóson a jobbágyok 30, Szárhegyen 174, Vaslábán 64, Remetén pedig 4 font fonott gyapjút szolgáltatottak be (Urb 1820).

A XVIII. század elején Gyergyószentmiklóson megjelennek a hivatásos szövőmesterek vagy takácsok, akik már különleges termékeket készítettek. *Tarisznyacsináló Miklóst* 1716-ban említik, többek közt, 1735-ben pedig leszármazottai: *Tarisznyás Lukács* és fivére takácsok, 4 forint adót fizettek (Ávedik: 126—127). Itt a név foglalkozást (tarisznaszövő, takács) jelentett, amit a családi hágyomány is megerősít. Ugyanakkor említik *Betegsáni* (Botosáni) *Bogdán erszény tsinálót* is.

A gyapjúból szőtt posztó készítésének utolsó szakasza a *ványolás*. A ványoló mesterség nagy múltját bizonyítja egy 1657-i egyházi rendelkezés is, amely megtiltja a ványolók vasárnap és ünnepeken való működtetését (Veszely: I. 36). Gyergyóban az első ványolókat a XVII. század első felében Alfaluból említik (Lázár lt. F. 88). Az 1900-as évekig

Gyergyó területén a ványolók száma csaknem 80-ra emelkedett. Valamennyi a gyors folyású és tiszta vízű, tehát a posztómosásra alkalmas hegyi patakok mellett települt. Legtöbb ványoló Csomafalva határában a Somlyó patakán volt. Ezek nemcsak helyből, hanem egész Gyergyóból és Udvarhelyszékről is gyűjtöttek ványolnivalót. Csomafalváról rendszerint a ványolótulajdonosok feleségei jártak a falvakra gyűjteni. Jelentősebb ványolók voltak még Remetén az Eszenyő és Ditróban a Ditró patakán, továbbá Tölgyesen és Toplicán (Hévíz). A helybeliek mellett Gyergyóban is igen népszerűek voltak a Lövétéről (Dobogókő) jövő *ványolósok*. A ványolókhöz majdnem mindenütt hozzátartozott a gyapjúmosató is. Nagyon sok ványolót szereltek fel olajtörővei. A ványolók főként ősszel és télen, az olajtörők leginkább a tavaszi időszakban működtek, így a vízi erőt gazdaságosan és folyamatosan tudták hasznosítani.

A ványolók szerkezeti felépítése majdnem napjainkig azonos maradt a régebbivel. A ványolósok pénzért vagy természetbeni ellenértékért végezték el a posztó kidolgozásának utolsó műveleteit, a nemezesítést, tömörítést.²

A kecskeszőrt elsősorban a *kefések* vagy kefekötők használták, de tarisnyákat és kalapokat is készítettek belőle. A kefekötők és *szítások* dolgozták fel a disznó- és lófarokszőrt is, az utóbbit a *szőrszíták* vagy *fátyolszíták* készítésére. Csík—Gyergyó—Kászonszék 1841-i határozatai szigorúan megtiltják a lovak farkának és sörényének levágását és a kefekötőknek való eladását (CsM lt. 13).

KALAPOSSÁG ÉS EGYÉB MESTERSÉGEK

A gyapjú és más állati szőrök nyersanyaga a kalaposságnak is. A hagyomány e mesterségnek Gyergyószentmiklóson való meghonosítását a Strasszer családnak tulajdonítja, amely a XVIII. század közepe táján telepedett be. A mesterség a családban egészen az utóbbi évekig apáról fiúra öröklődött, de mások is elsajátították. A Strasszer család műhelyének teljes leltára, a mesterség gyergyói gyakorlására vonatkozó visszaemlékezésekkel együtt a gyergyói Múzeum birtokában van.

Számos eszköz még az 1848 előtti időszakból származik, amikor az összes munkafolyamatokat kézierővel végezték. Századunk elején a kalaposműhelyek száma Gyergyószentmiklóson 4 volt, és mindegyik műhely több, a tulajdonos családjából származó vagy idegen munkaerőt foglalkoztatott. A mesterség nyersanyagának beszerzési területe a szomszédos vidékekre is kiterjedt, amelyek egyben késztermékeinek piaca voltak. A gyapjút tavasszal, juhnyírás után a brassói vásáron vásárolták mert a Brassó környéki gyapjú volt a legalkalmasabb kalapkészítésre. A kellő mennyiségű gyapjút egyszerre vették meg, és szekéren szállították Gyergyószentmiklóstra. Az itteni feldolgozás első szakaszai a *mosás*, *döröckölés* és *súrlás* voltak. Ezeket a gyapjúnak növényi származékától kénsavas oldattal való végleges megtisztítása követte. A nagy figyelmet kívánó műveletet — *széntelenítés* — maga a mester végezte meleg szódás vízzel.

A tél folyamán készített kalapokat a műhelyből vagy a vásárokon

értékesítették. A gyergyószentmiklósi kalaposok főként a csíki és a Piatra Neamț-i vásárookra jártak, de kapcsolatban állottak a toplicai, tölgyesi és békási kereskedőkkel is, akik egyszerre több (a népviselethez illő kicsi karimájú) *kerek kalapot* vásároltak. Számos kalapot vittek még a Dorna Vatra és a Békás környéki falvakba is. A nagy kereslet miatt a mesterek egész télen át dolgoztak. Elsőnek a helybeli tavaszi (húsvéti) vásáron árultak, és a tavasz folyamán még gyakran látogatták a környékbeli, valamint a csíkszeredai, csíkszépvízi, csíkszentgyörgyi piacokat is. Természetesen minden vásárnak és vidéknek megvoltak a maga jellegzetes, a helyi népviselethez igazodó kalapfajtái és formái.

A gyergyószentmiklósi vásárokat főként székelyudvarhelyi és csíkszeredai kalaposok látogatták (Gyszm. v. lt. KvNAL. 1863). A kalapok árusítása késő ősziig tartott. A téli nagy munkaidőre a helyi mesterek időszaki, *vándorkalapos* munkásokat alkalmaztak.

A fent említett mesterségeken kívül Gyergyóban még számos, állati termékeket feldolgozó mesterség, mint a szabó, szíjgyártó, szücs, fésűs és talpas mesterség volt.

A szabóság korán szakosodott. Egyesek csak a városiaknak, a falusi vagy *condraszabók* pedig a falusiaknak dolgoztak. Több gyergyószentmiklósi szabómester vásári árut készített. Sokan látogatták a csíkszentmártoni és csíkszentgyörgyi vásárokat. Az 1820-ban Gyergyóban összeírt szabómesterek közül 10 Gyergyószentmiklóson, 2 Szárhegyen és 2 Remetén lakott.

A szücsökről a csíkszeredai Csizmadiacéh 1649-i szabályzata említi, hogy ezek is a céh tagjai (Benkő: II. 171).

1735-ben gyergyószentmiklósi örmény Szöcs András, Kicsid Lázár (Ávedik: 128) foglalkozik szücsmesterséggel, 1820-ban Tekerőpatakon, Alfaluban és Várhegyen 7 szücsmester dolgozik. A hivatásos szücsök mellett még számos falusi ember értette és gyakorolta a mesterséget, nagyon sokan mellékfoglalkozásként, különösen a téli időszakban. Tudomásunk van több, nyáron át kőművesként dolgozó, télen pedig szücsmesterséget űző emberről. A szücsök *kozsókokat*, *sapkákat*, *bundákat*, *prémeket* készítettek. A Gyergyószentmiklóson működő számos szücsmester közül kiemelkedik Asztalos Sándor, akinek művészi értékű szücs-hímzéseit Malonyay Dezső közlésre méltatta (Malonyay: II. 40—41).

A szücsmesterséget több nemzedéken át gyakorló családok egyike a Májer család. Májer János a múlt század közepén jött Ausztriából Gyergyószentmiklóstra, ahol a helyi mesterek nem akarták befogadni. Ekkor, a családi hagyomány szerint, az egyik mesternél, ahol egy legénynek naponta 6 bőrt kellett kikészítenie, ő tizenkét darab bőrt dolgozott ki. Ennek láttán a helyi mesterek is befogadták. József nevű fia és Aladár (1895—1976) nevű unokája szintén a szücsmesterséget gyakorolták. Utóbbi előbb Gyergyószentmiklóson, majd 38 éven át Békásban, ezt követően pedig Újfaluban dolgozott. Sapkákat és bundákat készített, főként rendelésre. A bunda darabját 1922—1925 közt 1600 lejért árulta a vásárokon vagy a közvetlen megrendelőknek; az akkori árak szerint ez megfelelt egy kisborjús tehén értékének.

Az állati termékekből többet gyógyítási, háztartási, díszítési, sőt mágikus célokra is használtak. Ezek közül az alábbiakat említjük meg:

A juhbelet vagy *lantornát* ablaküveg helyett használták, nemcsak a falusi házaknál, hanem 1742-ben a szárhegyi kastély egyes termeiben is (Inv 1742). Megszáradva pedig *gardonhúrt* lehetett belőle készíteni. A lóbelet nyers állapotban az újonnan készült *fakürtre* csavarták, hogy „oldalt is ne fűjjon”.

A berbécs koponyáját a turka-játékok során az álarcba építették be. Az istállók ajtajára helyezett lókoponyával vélték távortartani a gonosz szellemeket, főként pedig, hogy „a szépasszonyok a lovakon ne lovgoljanak”. A marha szarvából fogast, tülköt, kürtöt, sótartót készítettek. A marhalábszárcsontot *gilicsnek* (lábkorcsolyának) használták.

A csirke-mellcsontot, ha ketten törték el, arról, akinek rövidebb juttott, azt tartották, hogy hamarabb hal meg. A pulykacsontból kötőtűket készítettek. A pulyka lábszárcsontja pedig citerapengetőnek volt alkalmas.

A lószőrből gyűrűt és övet készítettek. A kecskeszőrnek a ruházati célra való hasznosítás mellett volt más rendeltetése is. Ha valakivel „viccet akartak csinálni”, tejes ételbe kecskeszőrt kevertek (ez komoly gyomorrontást okozott). A kakastollból bokkrétát és porolót készítettek. A lúdtoll írószernek, továbbá pamacsolónak és citerapengetőnek volt alkalmas.

A mesterségek a bel- és külkereskedelemmel párhuzamosan fejlődtek és különültek el egymástól. A piac bővülésével egyidejűleg nőtt a termékek választéka is.

Környékünkön az állati termékek jelentős részét a háziipar dolgozta fel. De korán megjelentek a kisipari vállalkozások is. Az állati termékeket feldolgozó iparágak tárgyi és hagyományanyagának összegyűjtése, megőrzése és hasznosítása a néprajzi kutatások időszerű kérdése.

A XVII. század végétől az Erdélyt nyersanyagforrásnak és felvevő piacnak tekintő Habsburg-politika hatása alatt Erdély gazdasági kapcsolatai gyengültek vagy átformálódtak.

A XIX. század elején folytatódik a természeti gazdálkodás bomlása, azonban egyes elemek szinte napjainkig továbbélnek.

JEGYZETEK

¹ Henry H. Stahl: *Contribuțiuni la studiul satelor devălmașe românești*. B. 1956. I. 238—239.

² Haáz Rezső: *A Lövete-dobogókői ványolók*. Ethn 1937.

A VÍZHASZNÁLAT ÉS VÍZIMOLNÁRSÁG GYERGYÓI EMLÉKEI

A szülőföldünkön végbemenő gazdasági és társadalmi változások egyes mozzanatainak feltárása során különösen fontos a népi technikák tanulmányozása, mert azok, akárcsak a népművészeti alkotások, népünk teremtő készségének kifejezői. A technikatörténet szinte határtalan kutatási terület, de még egyes feltárt részletei is tiszteletet ébresztő képet nyújtanak arról, hogy századok folyamán milyen tág körű volt a dolgozó nép szellemi és műszaki tudása és ennek alapján milyen eljárásokat dolgozott ki nagyrészt ő maga.

Így például meglepő a molnárok, fűrész mesterek szerteágazó, sokrétű tudása. Évszázados tapasztalatok alapján kialakult mechanikai, építészeti és fizikai ismeretek, időjárástani és vízrajzi megfigyelések, termelési módszerek, népi jogszokások mind-mind szervesen kapcsolódnak tevékenységükhöz, és éppen ezért méltán vonhatják magukra a néprajz, a technika- és a gazdaságtörténet kutatóinak figyelmét éppúgy, mint a jogtudomány vagy a nyelvészet művelőinek érdeklődését. Ezért szükséges a témakör minél alaposabb és átfogóbb tanulmányozása. Magam a vízhasználat és vízimolnárság gyergyói emlékeinek feltárása révén veszem ki részemet a nagy közös feladatból.

A kutatás és feldolgozás során bizonyos nehézségek adódtak a kérdéssel foglalkozó szakirodalom korlátozott volta miatt. Módszertani téren viszont hasznos segítséget nyújtott az *Istoria României* (voi. II), továbbá Ștefan Olteanu, Kiss Lajos, Tálasi István, Cornel Irimie és Ileana Bozac munkája.¹ Dolgozatom azonban a hozzáférhető vonatkozó levéltári anyagon, idősebb adatközlők visszaemlékezésein és közvetlen megfigyeléseimen alapul.

A VÍZRAJZI VISZONYOK ALAKULÁSÁRÓL

A különböző szerkezetek működésének egyik alapfeltétele a szükséges energia biztosítása. E dolgozatban tárgyalt szerkezetek esetében ezt a víz szolgáltatja. A víz mennyisége, ereje döntő mértékben meghatározza e szerkezetek létrejöttét és működését. Épp ezért a gyergyói hidraulikus szerkezetek tárgyalásakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül az utóbbi hét-nyolc évszázad folyamán itt végbement vízrajzi változásokat, amelyek nagyobb részben az emberi beavatkozás eredményei. Ugyanakkor e változások ismerete, a tárgyalt vízi szerkezetek tanulmányozásán túlmenően, hozzásegít más település- és gazdaságtörténeti kérdések tisztázásához is.

A Gyergyói-medencét egykor mocsarak és erdők borították. Erről tanúskodnak például a *Mocsár* (Gyergyószentmiklós), a *Sáros* (Szárhegy), a *Selymék* (Újfalu), a *Mohos* (Csomafalva) helynevek, továbbá a szájhagyomány és egyes írásos feljegyzések, amelyek megőrizték a XVIII. századig fennmaradt mocsaras-vizes részek, helyek emlékeit. A legrégebbi települések a lapos medence és a hegyek találkozásánál helyezkednek el. Emberi település a medence belterületén csupán a vizek

szabályozását, lecsapolását követően létesülhetett. A vízszabályozási munkálatok elősegítették újabb termőterületek nyeresét, valamint újabb ipari objektumok létrehozását. Jelen esetben elsősorban a vízfolyások szabályozása, terelése érdekel.

Az egyik ilyen jelentős munkálat volt a ditrói, ahol a Martonka-patak vizét a község keleti végén kettéválasztva, annak délre vezető mester-séges ágát a Ditró patakába terelték. Az elágazás a Sztojka Illés malmánál (Gábor Áron utca) szakad a Ditró patakába. A Martonka-pataka eredeti medrében csak annyi vizet hagytak, „amennyi egy kerékfejen átfolyik”, viszont a község déli részén átfolyó Ditró-patak alkalmassá vált malmok, fűrészek hajtására. A munkálat végrehajtásának ideje ismeretlen, azonban a XVII. században már befejezett volt, hiszen 1626-ban már malom és vízfűrész működik itt (Lázár lt. 1626. sz. n.).

A ditrói szájhagyomány szerint a Békény pataka eredetileg nem Alfalu, hanem Szárhegy és Ditró felé folyt, és a szárhegyiek „pénzért adták el” a vizüket az alfalusiaknak, akik aztán a szabályozást végrehajtották. A mederváltozás emlékét őrzi a *Száraz-Békény* elnevezés is Gyergyószentmiklós, Alfalu és Szárhegy közt. Ez a munkálat is rég végbe-mehetett, hiszen Alfaluban 1637-ben a *Belykén* vize már a templom közelében folyt (Szabó T. A.: 1940. 12). A terepviszonyok lehetővé tették a hasonló szabályozásokat.

Szárhegynek viszont nem volt malmok létesítésére alkalmas folyó-vize. Ezért kb. a XVII. század közepe táján a Gődüic patak vizét terelték át a Tanyán és Nyíren, a Szármány hegye alatt, lehetővé téve 1669-ben egy malom felállítását. Ugyanez a patak biztosította később a szárhegyi káposztatermesztés vízellátását, valamint a XVIII. században létrejött gődüci település malmainak működését is. 1880-ban pedig Gyergyószentmiklóstól azt kérték a szárhegyiek, hogy a Békényből vezethessenek ki egy kisebb árkot a Kőrifá útnál, úgy, hogy az falujuk keleti végén egyesüljön a Csinód patakával. A szentmiklósi képviselő-testület a malmai vízszükségletére való hivatkozással csupán egy kerékfejen átfolyó vízmennyiség elterelését hagyta jóvá (Gyszm. Kvt. jv. 1880. ápr. 30. CsÁL). Azonban a hagyomány szerint az árok kiágazásánál lakó molnárt a szárhegyiek megvesztegették, hogy az engedélyezettnél több vizet eressen, s így a Csinód patakán lehetővé vált az ún. holt-ároki Móga-féle malom felállítása, amely 1940 tájáig működött.

Gyergyó helységei közül legtöbb szabályozási munkát Gyergyószentmiklóson végeztek, mivel a sok iparos részére (mészáros, tímár, molnár stb.) itt volt a legtöbb vízre szükség. 1910-ben a városnak (kb. 4 km hosszúságú) 11 malomárka volt, amelyeket csak az utóbbi években töltöttek be. A lakosság mosáshoz és itatáshoz szükséges vízellátását pedig a Békényből kivezetett és a város utcáit behálózó kis patakok biztosították. (Egészségügyi szempontból azonban károsan hatottak, mivel egyben szennyacsatornák voltak.)

A Békény alfalvi szakaszán is hasonló szabályozási munkát végeztek. Egyik ilyen munkálat volt a hagyomány szerint az 1800-as évek előtt a Száraz-Békény nevű határrész víztelenítése is. A községben több malomárkot vezettek ki. Legutoljára 1929-ben szabályozták a Békény alsó szakaszát, mivel az áradások nagy kárt okoztak a földeken. Ez alkalommal két malmot is lebontottak.

Tekerőpatak, Kilyénfalva és Újfalu 1839-ben kérték Gyergyószentmiklóstól a Visszafolyó vizébe való áterelés végett a Magasbükk pataka átadását. Először Gyergyószentmiklós csak az új meder által érintett földek árának megtérítését kívánta, de később mégis megtagadta azzal, hogy „a Békényen levő számos lisztelő és fűrészmalmainkat zavarná a vízhiány”, ugyanakkor tekintettel kell lennie Alfalura is, amely hasonló helyzetben van (Gyszm. v. lt. 139. CsÁL). Erre Tekerőpatak elhatározta, hogy minden második *Tízben* (tízesben) *giüböket* (vízgyűjtőmedencéket) csináltat (Gyszm. v. lt. 1839. CsÁL).

Csomafalván a XIX. század elején a Marost terelték jelenlegi medrébe. A Maros addig az Ilonka utcán, a Dávid-domb alatt és a Honcsok utcán folyt végig. Az elvezetéssel aztán nagymértékben csökkent a települést fenyegető árvízveszély (Kovács Irma közlése).

A Kis-Beszterce vízgyűjtő területéhez tartozó Tölgyes, Békás, Holló, Borszék, Bélbor és más települések határait a sebes folyású és bő vizű hegyi patakok sora hálózta be, ami kedvező feltétele volt az itteni malmok és fűrészek létrejöttének. Újfalu határának egy kis részén, a Nagy-Somlyó környékén a Nagy-Küküllő folyik át, magához véve a Székaszó és Ivó patakokat, amelyek lisztelő malmokat és vízfűrészeket hajtva szaladnak Zetelaka felé (Vitos: 16).

A VÍZHASZNÁLATI JOG

Hasonlóan az élet többi jelenségéhez, a termelőeszközök fejlődése döntő módon hatott a vízhasználat alakulására is. Erre vonatkozóan már a XVII. századból vannak adataink. Így például a földesúr Ditróban 1626-ban és 1671-ben malom-, illetve fűrészhelyeket cserél el a vízzel együtt. Újfaluban pedig 1667-ben Latzkó Péter és fiai elcserélik a Város patakán levő malomrészüket a vízzel együtt, a Pál Márton és fiai Maros mellett levő malomhelyével. (A csereszerződés másolata a GyM birtokában.)

A XVII. század második felében a földesúri hatalom előretörése általános jelenség Gyergyóban. A Lázár család akkor éli gazdasági fénykorát. 1700-ban a „Jobbágyok malmain és fűrészmalmaikon” kívül néhány majorsági használatban levő malomról is tudunk Kocsis Antal közlése nyomán. Ugyancsak ebből az évből ismerjük a szárhegyi udvarházhoz tartozó „tilalmas vizek” jegyzékét (Lázár lt. F. 5. nr. 6). Ilyen vizek az alfalvi Felső-mező és a Belkényi-malom környéke, a szárhegyi Egervész, a várhegyi Szánáság környéke, a ditrói Feketevíz, valamint a Beszterce környéke, ahol a földesúron kívül másnak vizet használni hálászatra vagy malmai részére nem volt szabad.

1721-ben Gyergyóban a legtöbb malom földesúri tulajdonban van. A XIX. század közepéig a víz tulajdonjoga a környező birtok tulajdonosát illette. Így mikor 1804-ben Szárhegy és Ditró községek bérbeadják Borszékot, a feltételek közt szerepel az is, hogy „az Arendator Urak a Nagy Borpatakon fűrész és lisztelő malmokat építhessenek, a két Community lakói pedig ezt szintén megtehetik a vizek déli részén” (Csiby: Tekerőpatak, 15–16).

Mivel Tölgyes a Gyergyószentmiklós határában levő irtványokon te-

lepült, az itteni vizek használati joga is Gyergyószentmiklóst illette. 1890-ben a putnai út építéskor történt vízszabályozások miatt több malomjog semmisült meg. Így a Gotsling János fűrész- és malomjoga is, amely felerészben Gyergyószentmiklósé volt (Gyszm. v. lt. CsÁL). Tamás Szóra János pedig az épületet elviheti, de más kártérítést nem követelhet. A malomjog szintén a községé. A tölgyesi molnárok meg egyenesen bért fizettek a vízhasználatért Gyergyószentmiklósnak, például Jánosi András putnai „malombére” 1890-ben évi 2 forint volt.

Gyergyószentmiklóson a XIX. század végén a Békény patakot a község tulajdonának tekintették. A képviselőtestület 1880. október 22-én, mivel egyesek a Békény mentén foglalásokat tettek, elrendeli a területek hivatalos úton való visszaszerzését (Gyszm. v. lt. CsÁL).

A lakosság szaporodása a malmok, fűrészek és más víziszerkezetek számának növelését és a víz ésszerűbb kihasználását kívánta. Erre vonatkozóan már 1406-ból, illetve 1495-ből vannak adataink a Gyergyóval szomszédos Csíkjenőfalváról, ahol a Barlók Demeter és társai, valamint Demeterfi Bálint és fiai perében, majd utódaik, Fábri György és társai, valamint Barlók György és társai perében hozott ítéletek kimondják, a régi egyezségekre való hivatkozással, hogy „Fábri György malomházában három átylukasztott cölöpön, mely közönségesen kalánfúrunak mondatik, bocsássanak vizet. S ezentúl nekik, alpereseknek se legyen szabad akarattuk a vizet az ők malomházakhoz vinni, csak az elegendőségig minden időben”. Szárazság idején a víz közepébe tettek egy karót, mely átfúrattott, nehogy a folyót az előirt határon túl fel dugni merészeljék, „a mélységre szabadságok legyen banni, és mégis a vizet természetes szokásaiból ki ne vegyék” (Benkő: II).

A vízelosztás szabályozása ott volt különösen szükséges, ahol egy-egy közös *zserébfő* mentén több malom települt. Ez volt a helyzet főként Gyergyószentmiklóson. 1910-ben az itteni 40 malom közül 22 települt 9 közös *zserébfő* mentén. A legnépesebb a mai Köztársasági utcai volt, öt malommal. Ez a *zserébfő* már a XVIII. században közös volt. Ekkor mint a Réthiek, Kercsök és Csibi famíliák, vagy Benedekfiak malmait emlegetik (Gyszm. v.lt. CsÁL).

A közös *zserébfő* kialakulása több okkal magyarázható. Egyrészt a víz ereje ezeken a helyeken a nagyobb esés miatt több malomkerék működtetésére volt alkalmas. Másrészt a vízhasználatra jogosult közeli birtokosok mindenike igyekezett malomra szert tenni. Döntő szempont lehetett az, hogy egyes birtokszakaszokon a malmok létesítése nagymérvű földmunkálatokat igényelt. Ezek végrehajtása csak közös erővel volt lehetséges. Viszont mindenik résztvevő követelte jussát. Jellemző, hogy egyes malomárok-szakaszok hossza elérte a 700—800 métert is.

Közös *zserébfő*kről tudunk még Újfaluban, ahol Elekes István, Erszény Péter és Sólyom János egyenlő arányban osztották a vizet. Csomafalván Koszta János és István malmai helyezkednek el közös *zserébfő* mentén. Találunk hasonló példákat ezenkívül még Alfaluban. Végül arra is van példa, hogy ugyanazon tulajdonos birtokában ugyanazon ágon a malmon kívül más víziszerkezetek (pl. fűrész vagy ványoló) is található. Így 1838-ban „Gyergyószentmiklós végében a Belkény vizén vagyon egy Háromkövű Lisztelő malom és egy ványoló” (600 Ft értékben). „Ugyanott vagon Fűrészmalom” (értéke 200 Ft. Gyszm. v.lt. 11).

A közös zserébfőknél a vízelosztást az *ispontos* fa szabályozta. Ezeket ott helyezték el, ahol a malomárok vagy a *laj* elágazott. A Köztársaság utcai zserébfőknél, miután a korábbi 5 malom 3-ra apadt, a víz négy részre oszlott. Ebből két rész volt a Vad Györgyé, egy a Sára Istváné, egy pedig a Csergő Alberté. A zserébfő 4 méter széles volt, azaz egy-egy rész 1 méternek felelt meg. Mindhárom vízlevezető *laj* egymás mellől indult ki. A Vad Györgyé 2 méter, a más kettőé pedig 1—1 méter széles volt. Az *ispontos* fa és a gátkötés újítása közös erővel, a vízből való részesezés arányában történt. Például a kötés újításakor 8 darab gerendára volt szükség. Ebből Vad György 4 darabot, a másik két szomszéd pedig 2—2 darabot adott. Ezeket idegen emberekkel egyformára faragtatták, egyenként leszegezték, ledöngölték. A gerendákat vízmérték szerint rakták be, hogy aránytalanságokra ne adjanak okot. A legfelső volt a tulajdonképpeni *ispontos*, *pontos* vagy *öspontos fa*, melyet még *küszöbgerendának* is neveztek. Ezt lebroncsolták, hogy ne lehessen könnyen elmozdítani. Az *ispontos* fák pontos beállítása különösen fontos volt, mert az alulcsapós malmokhoz a *laj* lesüllyesztése által a többi malmoktól jelentős vízmennyiséget lehetett elvonni.

Ditróban a Gábor Áron utcai Ghinda-féle malmok (Ghinda György és Ghinda Mihály) egymás közelében, ugyanazon malomárok mellett helyezkedtek el. Téli időben a lefolyó vízmennyiség nem biztosított elegendő hajtóerőt mindkét malomnak. Ezért a téli időszakban egyik télen Ghinda Mihály, másik télen Ghinda György malma örölt, március 25. és november 25. között pedig mindkettő működött.

A VÍZMEDREK KARBANTARTÁSA

A vízszervezetek zavartalan működtetése, a vízellátás biztosítása és az áradások megakadályozása megkövetelte a vízmedrek karbantartását. Ezért a községi és széki határozatok, valamint az egyes helyeken kialakult népi jogszokások igen nagy teret szenteltek ennek a kérdésnek. A környező lakosok által végzett legfontosabb munkálatok nagyobb részben a malomárok, kisebb részben a *gáttakarítás* vagy *gátszántás*, a *homokszedés*, a *partkötés* és a téli *jegelés* voltak.

A gáttakarítás ideje a tavasz és az ősz volt. Tavasszal a hóolvadás után a malomárok vizét *visszacsapták* a főárokba, majd a szárazon maradt malomárokból eltávolították a köveket, fadarabokat és mindazt, ami a víz zavartalan folyását akadályozta, illetőleg a partokat rongálta. Ezután, ahol szükséges volt, partkötéseket végeztek: fenyőfacölöpökre fűzfavesszőt fontak és a fonás mögé földet raktak, vagy pedig állandó kötésül bokrokat telepítettek és fűzfákat ültettek. Gyergyószentmiklóson ezután a molnár által kalákába hívott lovas ekékkel szántották, puhították fel az árok talaját. (Ezt a módot 1760 körül Ditróban is alkalmazták.) A kalákásokat a molnár megvendégelte. Legfőbb étel a pityókás tokány volt; hozzá pálinka is járt. Az árokban rekedt halakat kézzel kifogták és parázson megsütve vacsorára fogyasztották.

Azokon az árokszakaszokon, ahol malmok nem voltak vagy időközben megszűntek, így például a Békény északi (Köztársaság utca felőli) árkában, a munkát a környező lakosok végezték.

A Visszafolyó patakának Gyergyószentmiklós határába eső szakaszát az azt használó Tekerőpatak, Kilyénfalva és Újfalú gondozták (Csiby: Tekerőpatak, 15). Az 1878-ban létrejött Békeegyezség szerint „a Felső-Visszafolyó medrét emberemlékezet óta a Csiszértől levezető úttól az új helyig, a Pongrátz utcából kimenő mezei út végéig” az említett községek gondozták. Tekerőpatak a felét, Kilyénfalva és Újfalú a másik felét. Erre magukat továbbra is kötelezik. Gyergyószentmiklós pedig a közeli erdőből a partkötéshez szükséges fát és bokrot adja.

Az alfalvi képviselőtestület 1906-ban kimondja, hogy „a falu közti malomárok jegelését és tisztítását kötelesek a régi időtől fogva fennálló ősi gyakorlat szerint az ez idő szerinti malomtulajdonosok teljesíteni, név szerint Ráduly András, Tamás János, a Lukács testvérek, Kosztánci György, Rancz István, Sztojka Péter, Kosztánci András és a Mikó malom bérlője. A Békény anyárákában pedig annak mindkét oldalán lakó tulajdonosok a szintén eddig is fennállott régi gyakorlat szerint pontosan teljesíteni, mit ha illetők az előjáróság rendeletére foganatosítani vonakodnának, az ő költségekre fogadott munkások által végeztessék el a malom és anyáárok jegelése” (Alfalu Kvt.jk. Néptanácsi lt.).

A meder-karbantartási munkák egyike a *homokszedés*: ez a molnárok kizárólagos joga volt. A homokot építkezéseknél értékesítették. A legjobb homokszedőhelyek a malomárok kiágazásánál voltak. Általában a molnárok ügyeltek arra, hogy „mindenki ne piszkáljon a vízhez”.

A másik fontos karbantartási munka a *jegelés* volt. Ezt mindenütt nagyon pontosan végezték. Ugyanis az alulcsapós malom kerekei közé bekerülő jég üzemzavart okozott és árvízveszélyes volt. A jegelés 1 méter széles kellett hogy legyen, különben nem vették át, azaz úgy tekintették, mintha semmit sem dolgoztak volna. Azt, aki nem jegelt, 1 forintig büntették. Ha nem fizetett, zálogolták. Gyergyószentmiklóson és Ditróban, ahol a molnároknak társulatuk volt, ezek vezetői, a többi helyeken pedig az előjáróság, a határbírók és határpásztorok, valamint a molnárok közül kijelölt és naponként váltakozó *hányatópásztorok* ellenőrizték a jegelést. Gyakran szükséges volt a jég és a *szaj* árok hosszában hajtása. Szajnak nevezték a jéggel összevegyült piszkot. Minden, molnár köteles volt a neki kimért szakaszon minden reggel jegelni és a szajt leengedni. Egyes szakaszokon a szaj hajtása közös erővel történt. A száj leengedését *hányatásnak* nevezték. Erre a célra külön *hányatóhelyet* jelöltek ki.

Az 1880-as években megnőtt a jégpincék száma. A jég tárolása a molnárok egyik kereseti forrása volt. Volt olyan év is, amikor a jégpincék részére 800—1200 szekér jeget szállítottak. A tárolásra szánt jeget nagyobb táblákban emelték ki és úgy vagdalták fel. A jégpincében homokkal, szalmával és fűrészporral szigetelték. A jégpincék vagy *jégvermek* létesítését Csíkvármegye 1883-i egészségügyi szabályrendelete is előírta (Csíki Lapok 1883).

A VÍZHASZNÁLAT ÉS A LAKOSSÁG

A folyók, patakok vizét egyes szerkezetek meghajtására, öntözésre, ivásra, mosásra és ipari célokra is használták. A vizek egyik hasznosítási

módja a halászat. Ezt elég nagy mértékben üzték, a molnárok és mások is, többnyire titokban. A malmok duzzasztói különösen alkalmasak voltak varsák használatára. Az őszi és tavaszi gáttakarítások pedig a kézzel való halfogásra nyújtottak lehetőséget.

Jelentős mértékben használták a patakok vizét tisztálkodásra, mosásra, ivásra, itatásra. Güdüc településen, mivel a patak vizét ivásra is használták, reggel 8 óra előtt nem volt szabad a patakban semmit mosni. Gyergyószentmiklóson téli időben az asszonyok elvárták az egyes árokszakaszok kijegelését. Ha ez nem történt meg, felszólításukra a molnár köteles volt ezt megtenni. A patakok vízének ipari célokra való felhasználását illetően 1780-ban elrendelik, hogy Gyergyószentmiklóson „az tímárházak a városon kívül legyenek”, mert a bőrök leve szennyezte a vizet (Gyszm. v.lt. CsÁL).

Gyergyóban a vízimalmok és a tutajozás kapcsolata nem volt olyan jelentős, mint a Maros alsóbb szakaszán. Ugyanis a Maros tutajozásra használt gyergyói szakaszán egyedül Salamásról, az Orotva-patak torkolatából ismerünk egy malmot, ahol egyszerű *dugás* volt; a tutajok zsilip segítségével juthattak át rajta. A zsilip maga vastag és mozgó borona volt, amely mögé ágakat, bokrokat raktak, hogy a malomra több vizet terelhessenek. Ha 5—6 tutaj összegyűlt, a gerendát egyszerűen elfordították.

A továbbiakban még a mezőgazdálkodás és a vízhasználat viszonyára kell pillantást vetnünk. 1764-ből tudunk arról, hogy a Szárhegyről menő úttól lefelé levő alfalvi malom gátja átszakadt és nagy károkat okozott a Lázár család kaszálóin. Ezért felszólítják Lukács Istvánt, a malom egyik gazdáját, a gát helyreállítására (Lázár lt.).

Az alfalvi képviselőtestület 1883-ban elrendeli, hogy a Békény medre Ráduly András malmától szélesíttessék ki, mivel a víz a kaszálókon nagy károkat okoz. Gyergyószentmiklóson a békényloki vízfűrészeknél szintén találkozunk a mezőgazdálkodás menetét megkönnyítő intézkedésekkel. Így 1941-ben a Kultúrmérnöki Hivatal javasolta a Csorgói fűrész gátjának megemelését, mert ezáltal teljesítőképessége nagymértékben nőtt volna. Azonban a *Fűrészársaság*, arra való hivatkozással, hogy a gát megemelése növelné az árvízveszélyt, a javaslatot visszautasította. A békényloki fűrészek a kaszálás idején, a régi gyakorlat szerint, leálltak, s a vizet *visszacsaptatták* az anyaárokba, hogy a közeli birtokok szénacsináláskor szabadon közlekedhessenek.

Szárazság idején gyakran megesett, hogy a patakok felső folyása mentén egyes partmenti birtokosok a vizet kaszálóikra kicsaptatták, hogy a fű növést elősegítsék. Emiatt a malmok meg is álltak. Ilyenkor a molnároknak joguk volt a vizet eredeti medrébe visszaterelni.

A patakoknak a lakosság általi megközelítése többféleképpen volt biztosítva. Egyrészt a patakok mentén *sikátorok*, *gyalogjárók* voltak fennhagyva, melyek elősegítették a meder karbantartását és a vízhorzást. A partmenti telkekről *vízkapuk* nyíltak. Ott, ahol a malom elhelyezése miatt a partmenti sikátorok megszakadtak, a malmok udvarán jártak át. Szokásos volt az egyes telkeken való átjárás is. Így Gyergyószentmiklóson a Köztársaság utca déli részén az 1—22. számú telkeken szabad volt bárkinek a *vízrejárás*. Leginkább pedig úgy, hogy telkéből egy kis sávot, sikátort kertelt ki. Az 1773-i összeírásban olvasható a

„Sikátor Falu kis utzája, mellyen át vizet szoktanak hordani” (Szabó T. A.: 1940. 37). A *vízrejáró sikátorok* hosszú sora alakult ki a város más részein és egyes községekben, köztük Alfaluban és Ditróban is. A telkeken való átjárás kisebb-nagyobb korlátozásokkal ott is szokásban volt. Néhol csak a közeli szomszédoknak engedték meg az átjárást, illetve a vízhordást. A sikátorokat és az *átjáró telkeket* a malmok megközelítésére is használták.

A VÍZZEL HAJTOTT SZERKEZETEK TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE

Hazánk területén a különböző víziszerkezetek aránylag elég korán, a XI—XIII. században megjelentek. A német lovagrend adománylevele alapján feltételezhetjük a vízierő elég nagymérvű használatát, a vízimalmok számának gyors gyarapodását. A XIII. században hazánk egész területén 26, a XIV. században pedig 159 malmot említenek (IstRom. II. 60, 116, 225, 566). Kétségtelen, hogy számuk jóval nagyobb lehetett.

A XVI. században jelentős haladás észlelhető mind a termelést, mind a technikát illetőleg. A vízi erőt egyre nagyobb mértékben hasznosítják a malmok, fűrészek, ványolók és fémzúzó szerkezetek meghajtására. A liszt első helyet foglal el a városok piacain. Amint arra Şt. Olteanu is rámutat, a víz melletti városokban, a földesúri birtokokon, a falvakban egyaránt jelentős a malomipar (Şt. Olteanu: 133). A molnárok sok esetben a szolgáltatások alól is felmentést nyertek.

A vízimalmoknak Gyergyó területén való megjelenési idejére két adatból következtethetünk: Az 1894-i malomstatisztika szerint Csík megyében egy olyan malom is volt, amely 1400 előtt keletkezett (MStK XIII. 464). Az 1406-i csíkjenőfalvi ítélet kimondja, hogy a vízelosztás módja „őseitől rendeltetett így” (Benkő: II). Jóllehet gyergyói malmokra és fűrészekre vonatkozólag az első írásos adatok csak a XVI. századból ismertek, feltételezhetjük, hogy Gyergyó területén már a XIV. század folyamán működtek malmok. Az 1627-i országgyűlési árszabályzat többek közt a gyergyói deszka árát is megszabja. Utóbbi tény pedig nagyobb számú fűrész meglétére utal.

A következő időszakban a malmok száma Csík és Gyergyó területén rohamosan emelkedik. Megjegyzendő, hogy az említett 1894-es statisztika csak megyei átlagszámokat közöl és nem különíti el a járások és községek adatait. Figyelembe véve Csík és Gyergyó nagyjából azonos gazdasági körülményeit, a lakosság megoszlását, a mai Gyergyó részarányát 30—35%-ra tehetjük.

1401—1500 között Csík megyében 4, 1501—1600 között szintén 4 malom keletkezett. Az 1601—1700 közti időből származó malmok száma 25. Ezekhez számíthatjuk még azt a 100 malmot, amelynek keletkezési ideje az 1894-es összeírás idején már feledésbe ment. Ez Csíkban és Gyergyóban együtt 135-öt tesz, ebből pedig — figyelembe véve a lakosság 1721 körüli számát is — kb. 35%, azaz 42 Gyergyó részaránya. (1721-ben Csík—Gyergyó—Kászonszékben összesen 3955 háztartás volt, ebből Gyergyóra esett 1162. MStK XIII. 464).

A gyergyói malmok első név szerinti említése 1627-ből, a Lázár birtokok határával kapcsolatos tanúvallomásokból ismert (Cs. Sándor: 63—

69). A kihallgatott 60—90 éves tanúk egyértelműen vallják, hogy 1570 körül Lázár András bírta a *Szarka malmát*, amely azonos a Békény Gyergyószentmiklós és Alfalu közti szakaszán elhelyezkedő malmok egyikeivel.

A XVII. századból már adataink vannak több gyergyói malom pontos helyéről. 1626-ban szárhegyi Lázár István főkirálybíró Fülöp Balázs ditrói lófőnek cserébe ad egy ditrói jószágot, melyen fűrészmalom is van. 1637-ben pedig Alfaluból említik Albiz János malomgátját a templom közelében (Lázár lt. F. 5. nr. 6; 54., nr. 36). 1667-ben Újfaluból ismerjük Lackó Péter és fiai *járó malmát*, a Város vizén, valamint Pál Márton és fiai malomhelyét a Maroson (Az 1667-i csereszerződés másolata Lackó Antalnál). A Szárhegy-alszegi, jelenleg Simó Gyuri malma néven ismert malom a szájhagyomány szerint 1669-ben épült. 1700-ban a szárhegyi Lázár családnak 4 lisztelő malmát említik Alfalu felett és Alfaluban, Szárhegyen és Ditróban (Lázár lt. C. 3. nr. 12; F. 66. nr. 154).

Az 1721-i összeírás tartalmazza részben a gyergyói malmok számát, valamint az egyes községekben a malmok után befolyt jövedelem összegét, megemlítve, hogy minden faluban van malom, de ahol földesúriak, csak jövedelmük íratott össze (MtSK XIII. 464). Ugyanakkor megadja egyes községekből a molnárok számát is. Az összeírás előbb említett kitétele szerint a molnárok száma rovatba valószínűleg csak azokat vették fel, akik nem földesúriak voltak. Ezt igazolja az, hogy például Alfaluból nem adja a molnárok számát, pedig ott két földesúri malom is volt, de igen újfaluból, ahol ismerjük Laczkó Péter és Pál Márton malmait. Az összeírás Szárhegyen 1, Ditróban 1, Kilyénfalván 1, Szentmiklóson 3, Újfaluban 2 molnárról tesz említést. Azonban nem minden malomban alkalmaztak fizetéses molnárt, hanem a kisebbeket *szerre* kezelték az érdekelt tulajdonosok.

A XVIII., de különösen a XIX. században igen nagy lendületet vesz a malmok építése. A lakosság száma jelentősen megnövekszik. Gyergyó közlekedési szempontból meglehetősen alacsony szinten vesztegel. Ugyanakkor a nyersanyagot törő-zúzó szerkezetek továbbra is a nép évszázados eszközei maradtak.² A későbben keletkezett malmok a kisebb vízbőségű patakok mellé települtek, s így teljesítőképességük is csekélyebb volt.

A XIX. század végére már szinte valamennyi, víziszerkezet hajtására alkalmas patakot használatba vettek. A legtöbb lisztelő malom a községek belterületén vagy a XVIII. és a XIX. században kialakult jellegzetes molnártelepüléseken helyezkedett el. A ványolók, olajtörők nagyrészt szintén a malmok függvényeiként alakultak ki. Az előbbieket főként a tiszta vizű patakok mellett. A vízfűrészek ezzel szemben nagyrészt a hegyi patakok mentén, az erdőkitermelések közelében, az emberi településektől távolabb létesültek.

A vízzel hajtott szerkezetek elég későig, egészen a XX. század elejéig tartó virágzását nagyban elősegítette a versenytárs hiánya. Szárazmalmok és szélmalomok nem voltak. A gőzmalmok csak a XX. század elején jelentek meg. A XVIII. és XIX. században a lisztelő malmok létesítése Csík—Gyergyó—Kászon viszonylatában a következőképpen alakult:

1701—1800 közt keletkezett 64 malom, majd

1801—1805 közt 10,
 1806—1810 közt 13,
 1811—1815 közt 26,
 1816—1820 közt 16,
 1521—1825 közt 10,
 1826—1830 közt 16,
 1831—1835 közt 21,
 1836—1840 közt 22,
 1841—1845 közt 18,
 1846—1850 közt 42,
 1851—1855 közt 24,
 1856—1860 közt 38,
 1861—1865 közt 31,
 1866—1870 közt 41,
 1871—1875 közt 28,
 1876—1880 közt 26,
 1881—1885 közt 19,
 1886—1890 közt 15,
 1891—1895 közt 12 malom.

A fentiekből kitűnik az új malmok létesítésének gyorsuló üteme. Míg a Csík vármegye területén létező 626 malom közül 134 keletkezett 1700 előtt, 64 pedig a XVIII. században, 1801—1895 közt 428 új malom épült, vagyis 95 év alatt a malmok száma megháromszorozódott. Az ütem különösen gyors volt 1846 és 1895 között, amikor 276 malom létesült.

Jóllehet az 1721-i összeírás egész Gyergyóból csak 8 molnárt említ, a malmok számát a fent vázolt okoknál fogva többre tehetjük. A hozzávetőleges számításokra Szárhegy viszonyainak elemzése nyújt némi alapot, továbbá az a tény, hogy az összeírásban a molnár elnevezés a társadalmi helyzetet jelenti. Szárhegyi adatok alapján a következő eredményre juthatunk: A Lázár-birtokok 1700. évi összeírása szerint egy malom volt két kövel. Ennek jövedelme évi 15 forint (Lázár lt. F. 66. nr. 154), tehát kövenként 7,5 forint volt. Figyelembe véve ezen malom szűkösebb viszonyait, a nagyobb vízbőségű patakok melletti malmok kövenként! jövedelmét 10 forintra tehetjük. Így a jövedelem alapján megkaphatjuk a kövek hozzávetőleges számát.

1) A legtöbb malom és fűrész *Gyergyószentmiklóson* volt. Az itteni malmok valamennyien, a fűrészek nagyobb részben a Békény patakon és a mellékvölgyekben, kisebb részben a vízvásztótól keletre helyezkedtek el. 1721-ben egy helyen 3 molnárt, más helyen 143 forint jövedelmet jegyeznek fel. Ennek alapján a kövek számát 15—20-ra becsülhetjük. Egy malomban 1—3 kő lehetett. A következő adat 1773-ból említi „Gábor István Úr malmát” és „az Orbány Fűrészét” (Szabó T. A.: 1940. 38, 54), valamint a Belkényi-malmot. Utóbbi azonos az 1785-ben gróf Lázár István tekerőpataki udvarához tartozott gyergyószentmiklósi malommal, amely már akkor avatag állapotban volt (Hofer: 273). Ez a kétkövű malom valószínűleg a Vörösmarty (ma Békény) utcai Tinkamalom helyén lehetett.

A malmok száma az 1800-as évektől kezdve rohamosan növekszik. 1910-ben a város belterületén működő malmok és fűrészek száma 34 volt, összesen 54 kerékkel. Ehhez jön még a vasúttól nyugatra 4 zserébfő

mentén települt 7 malom, összesen 8 kövel, továbbá a Köztársaság utca keleti részén egy elhagyott malomárok 3 kerék helyével. Így a vízke-rekek száma 1910-ben a város területén (az alfalvi úton levőket is számítva) 65-re tehető. Ebből a fűrészekre esett 9. Ezek a létesítmények kb. egy 10 km hosszú szakaszon települtek. A Békényből 11 malomárok volt kivezetve (Gyergyszm. v. térképe, 1910. Szerk. Márk Etele). A víz hajtóerejének kihasználására irányuló törekvés az összes gyergyói köz-ségek közül itt volt a legnagyobb, ami a lakosság nagyobb számával, a település ipari és kereskedelmi gócpont jellegével és az ennek követke-zésében előállt nagyobb szükséglettel magyarázható. A közeli Tekerőpa-tak lakossága is ide adta őrlőjét. Szárhegy felső részéről is sok őrlőt hoz-tak. E két szomszédos község lakossága főként az alfalvi úton levő malmokhoz járt őrlőni. Jelentős vonzóerőt jelentettek a helybeli országos és hetivásárok, mivel az itt megvásárolt gabonát sok vidéki az itteni molnároknál őrlötte meg.

2) *Alfaluból* a legelső malom-adatot 1637-ből ismerjük; ekkor említik Albiz János malomgátját a templom mellett (Lázár lt. F. 5. nr. 6). A Lázár-birtokok 1700-i összeírása szerint „Az alfalvi határban a mezőn Békén nevű vizen vagyon egy malom, három forgó kövű, kiknek ketteire pro nunc forog egy olajtörő csiga, minden hozzátartozandókkal” (Lázár lt. F. 66. nr. 154). Ez azonos a Hármasmalommal, mely a lenáztatóval átellenes Békény-szakaszon volt. Ugyanezen összeírás szerint „Alfalu közt vagyon egy malom, három forgó kövű”. Szintén ekkor említik „A Malom úttya mellékén a Simon Malmá”-t. 1721-ben az alfalvi malom-jövedelem 211 forint. 1764-ben említik a Szárhegyen alul levő malom gátját (Lázár lt. F. 4. nr. 49). Az 1773. évi összeírásban több alfalvi malom is szerepel. Így például a Hármasmalom vagy „az urak Eő nagy-ságok malma”, „A Holt Maroson a Balo István Uram Malma”, „László András Uram malma”, valamint „A Csomafalvi Malomra járó út”, „a Szárhegyi alsó Malom uttya” stb. (Szabó T. A.: 1940. 17). 1806-ban em-lítik az alfalvi Itató nevű helyet, vagyis a Malom kertet (Uo. 19). 1844-ből arról értesülünk, hogy az alfalvi László Sándor főhadnagy leköti az alfalvi parókia malmait: a felső faluvégen levő háromkövű és a falu közt levő kétkövű malmát (Alfalu Kat. lt.).

A malmok száma Alfalu területén 1900-ban 22 volt. Ezek nagy része a Békényen, 2—3 pedig a Borzont vizen, régebben a Holt-Maroson is működött. Főként a helybelieknek őrlöttek, de amint az 1773-i adatok-ból kitűnik, a szárhegyiek és a csomafalviak is hozták ide őrlőt.

3) *Szárhegy* községben az első malom, amely ma is megvan, a ha-gyomány szerint 1669-ben készült a birtokos Lázár család rendeletére. Az 1880-as években Szárhegyen még egy malom létesült a Holtároknál. Ez 1930-ig működött. Mindkettő helyből kapta őrlőjét.

4) A XVIII. század végén Szárhegy határában kialakult *Güdüc* a molnártelepülések egyik jellegzetes példája. 1773-ban a terület még szántó és kaszáló. Betelepülése a XVIII. század végén kezdődik. A ha-gyomány szerint az első malmot a szárhegyi Oláfiak építették Güdüc felett a Lokpatak-Gúsás kert nevű helyen. A malom épületét kb. 100 éve hozták le Güdüc alsó végére, amelyet azóta Petki-malomnak hívtak. Majd a Kozmák birtokán épült egy malom. Ugyancsak az 1800-as évek-ben épült a Móga Vaszi malma, melynek gazdái az ínség miatt már 1815-

ben Moldovába vándoroltak. A güdüci malmok száma a XIX. század végéig 17-re emelkedett. Közülük több a Lázár grófok tulajdona volt. Az 1910-es években a település kizárólag csak malmokból és fűrészekből állott.

Az első telepes az Alfaluból átköltözött Vizoli család volt. A Koszti és Bajkó családok Tölgyesből, a Kosztándiak, Bogosok, Petkiek szintén Alfaluból, a Mogák Ditróból jöttek. Vacaria Jánost pedig a grófok a Mezőségről telepítették ide. Ezen családok megelőző lakhelyeiken is molnársággal foglalkoztak és Güdücben is ezt folytatták. A település-kép csak a század elején ment át nagyobb változásokon, amikor a molnárok mellé mások is megtelepedtek. A lakosság felét ma is molnárok, illetve azok leszármazottai teszik. Az itteni malmok őrlőjüket nagyrészt Szárhegyről és kisebb részben Ditróból kapták.

5) A *ditrói* malmokról az első említések 1627-ből és 1671-ből valók, amikor Fűrész Gál eladja malmát és fűrészét Lázár Istvánnak, „fiúrol-fiúra, leányról-leányra” (Lázár lt. F. 3. nr. 12). 1700-ban „Ditró közt vagyon egy malom, ugyanitt víztörő (olajtörő), ványoló ahhoz való apartenentiakkal” (Lázár lt. F. 66. nr. 154). 1721-ben a ditrói malomjövdelem 170 forint (MStK XIII. 464). 1766-ban szerepel a Lázárok egyik malma Alszegben, 1773-ban „a Farkas fűrészénél, a Víz mellett, a Pus-kások Fűrészínél, Gál György Fűrészire menőben a Martonka Pataka közt, a Gál János Fűrészínél, a Gál Fűrészínél a Fekete tón belül” nevű helyeket említik.

Az 1820-i urbárium szerint a malmok száma Ditróban 6, „melyek fogyakozás nélkül vagynak”. 1864-ben a helynevek összeírása során megemlítik, hogy a Ditró pataka „forgat több egy kerekű csapó őrlő malmot” (Szabó T. A.: 1940. 34). A malmok száma a legnagyobb (22) 1920 körül volt. Ezek mind a Ditró-patak déli ágán helyezkedtek el. őrlőjét valamennyi malom helyből kapta.

6) Ditró határában *Orotva* település az 1780-as években kezd kialakulni. A településen bizonyára számos fűrész működött; Vitos Mózes szerint ugyanis 1896 körül a deszkametszés a lakosság fő jövedelmi forrása (Vitos: 373). Az 1930-as évekből csak két fűrészről tudunk. Malom is kettő volt, s helybelieknek örölt.

7) *Remete* belterületén nincs malom- és fűrészmeghajtásra alkalmas víz. Ezért a községtől 3—4 km-re levő Eszenyő-patak völgyében alakult ki egy jellegzetes molnártelepülés. 1721-ben a remetei malmok jövedelme 247 forint, vagyis a legmagasabb az egész Gyergyóban. Ez az összeg valószínűleg annak tulajdonítható, hogy a fűrészmalomok jövedelmét is belefoglalták.

A remetei néphagyomány szerint az első malom — amely ma a Kinda családé — 300 évvel ezelőtt épült, a mai Tejporgyár közelében. Úgy-szintén 300 évesnek tartják a Molnár András malmát is. A fűrészek közt 1764-ben az Eszenyő vizén említik a Lázár grófokét. 1864-ben a helynévösszeírás szerint az Eszenyő patakán malmok vannak (Szabó T. A.: 1940. 50), körülötte pedig kaszálók. A jelen század első felében itt a malmok száma 13 volt. Elsősorban Remete, kisebb részben Várhegy községet szolgálták ki. Mivel a hajtóerő tiszta víz, ebben a völgyben több ványoló települt. Ezek hatókörzete a szomszédos községekre terjedt ki. A település 3—5 km hosszúságban a patak mentén, egymástól meg-

lehetős távolságra elhelyezkedő tanyákból állott. Itt a molnárok jelentékeny földművelést is folytattak.

8) *Csomafalva* belterületén szintén nem volt víziszerkezetek működtetésére alkalmas víz. Ezért a Maros nyugati partján a Somlyó-patak völgyében települnek az összes malmok, fűrészek és ványolók, melyek itt szintén jellegzetes molnártelepülést alkottak. Először 1710-ben említik a Somlyó vizén levő fűrészeket. 1721-ben Csomafalván a malomjövedelem 206 forint. 1773-ban „A Hámor Fűrészé előtt” bizonyos kaszálot említenek (Szabó T. A.: 1940. 26). Ez a ma Haba István tulajdonában levő ványoló helyén működött. A Somlyó patakon levő malmok legnagyobb száma 15 volt. Ezenkívül a „Közúgón” felül 1896-ban még több fűrész és árpakásatoró volt. Az itteni malmok Csomafalvát szolgálták ki. A Somlyó-patak tiszta vize lehetőséget nyújtott nagyobb számú ványoló létesítésére is; ezek Gyergyó és Udvarhely falvaiból vállaltak munkát. Amint Vitos Mózes mondja: „a nehezen, csak gyalog és lóháton járható helyeken is fűrészek és kásatorók zakatolnak”. A Somlyó-pataki település szintén apró, szétszórt, az eszenyőihez hasonló tanyákból alakult ki.

9) A vízellátás szempontjából igen előnyös helyzetben levő *Újfalva* határát négy, víziszerkezetek hajtására alkalmas folyóvíz: a Maros és a beleömlő Visszafolyó, a Város pataka és a határ nyugati részén a Nagy-Küküllőbe ömlő Székaszó vize szeli át.

Az itt található malmok, fűrészek első említései 1667-ből ismertek: Lackó Péter és fiai malma és fűrészé a Város patakán, Pál Márton malomhelye a Maros mellett (1667. évi csereszerződés másolata). 1721-ben az újfalvi malomjövedelem 26 forint (MStK XIII. 464). A XX. század első éveiben a malmok száma 14-re emelkedik. Ebből a Visszafolyón működött 3, a Maroson, illetve a belőle kivezetett árkokon 10 malom, a Város patakán pedig 1. A Libán-telepi Székaszó vize szintén alkalmas volt malmok, fűrészek hajtására, tutajok úsztatására (MStK XIII. 464). Itt 5 fűrészről tudnak. Valamennyi malom és fűrész Újfalut és kisebb mértékben Kilyénfalvát szolgáltatta ki.

10) *Kilyénfalván* a Visszafolyó, határában, Szenéténél pedig a Maros adta a hajtóerőt. 1721-ben a malomjövedelem 24 forint. Ekkor feltehetőleg a Visszafolyón volt malom. Ma Kilyénfalva területén csak Szenéte telepen, a Maros mellett tudnak malomról, melyet kb. 80—90 éve Gáll Lajos nagyapja épített. Ez Szenéte és Kilyénfalva részére dolgozott, Kilyénfalva igényeit később jórészt Gyergyószentmiklós malmai elégítették ki.

11) *Vaslábon* 1721-ben a malomjövedelem 10 forint. Az itteni malmok száma a XX. század elején hétre emelkedett. Ebből négy a Heveder patakán, három pedig a Maros mellett volt. Valamennyi helyi szükségletre dolgozott.

12) A Vaslábbhoz tartozó *Marosfő* településen csak egy, az elmúlt évtizedekben létesült malomról tudunk.

13) *Tekerőpatakot* az 1721-es összeírás nem említi. 1820-ban „malmok helybe és a közelbe fogatkozás nélkül vannak”. Tekerőpatakon csak egy, a község keleti részén működő malomról tudunk, amely a Visszafolyó patakán épült, és amelyet 1950 körüli lebontásáig a Simon család bírt. Tekerőpatak szükségleteit a Gyergyószentmiklós-Alszeg Békény

melletti malmai elégitették ki, amit bizonyít az 1773-i „a Békényi Malom úttján alól a Sáros patakban” helynév (Szabó T. Attila: 1940. 54), valamint az 1785-i tekerőpataki udvarházi leltár előbb említett kitétele (Hofer: 273).

14) *Tölgyes* község és a hozzá tartozó települések kialakulása a XVIII. század végén kezdődik. Vízrajzi szempontból igen előnyös helyzetben van. A Kis-Beszterce és a beleömlő patakok komoly hajtóerő. A Gyergyószentmiklós határában kialakult Tölgyesben és telepein összesen 14 lisztelő malomról tudunk; elhelyezkedésük összhangban van az apró falvakból álló település földrajzi szerkezetével. Minden kis faluban volt helyi szükségletre dolgozó egy-két malom.

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk a következőket:

1. A különböző vízszerkezetek telepítése egész a jelen század elejéig tartott. Először a nagyobb vízbőségű patakokon, illetve mederszakaszokon létesültek malmok és fűrészek, majd ez a folyamat lassan végbemege a többi részeken is.

2. A lisztelő malmok általában az illető település állandó, szerves alkotóelemévé váltak. A fűrészek viszont a közeli erdők kitermelése után — a falvak belsejében levőket kivéve — elhagyottá váltak.

3. Ugyanazon helyen egyidőben vagy egymás után különböző vízszerkezetek működtek, mint például Csomafalva Somlyó patakán, a XVII. századi vashámor helyén később fűrész, ványoló és malom volt. Ennek magyarázata az, hogy a vízzel hajtott ipari létesítmények legköltségesebb része általában a gát vagy duzzasztó. Ezért a korábban létesített gátak felhasználása döntő tényező az újabb ipari szerkezetek telepítésekor is, hiszen a duzzasztók értéke az ipari objektum értékének többszöröse volt nemcsak Gyergyóban, hanem hazánk más területein is. A zalatnai uradalomban a malom értéke 1774-ben 8 forint, a duzzasztóé 25 forint.

4. Míg a lisztelő malmok a helyi szükségleteket elégitették ki, addig a vízfűrészek jelentős része kivitelre, kereskedelmi célokra termelt. Ezek létrejöttében nagy szerep jutott az idegen tőkebehatolásnak, illetve a tőkefelhalmozásnak is.

5. A vízzel hajtott szerkezetek felszerelése, kezelése nagymértékben hozzájárult a népi tömegek által létrehozott anyagi és szelemi javak gazdagításához. Itt gondolunk a tömegek által kidolgozott műszaki megoldásokra, a malmok, fűrészek birtoklása során kialakult közösségi intézményekre, a témánkkal kapcsolatos gazdag hagyományanyagra, valamint a bőséges műszókincsre.

A VÍZIMALMOK BIRTOKLÁSI FORMÁI

Az előző részben láttuk a vízimalmok vidékünkön való megjelenését és elterjedését. Területünkön már a XIII. és a XIV. században megjelenhettek. Az ezt követő időkből igen sok adat maradt fenn birtoklási formáikat, technikai felépítésüket, működésüket illetőleg.

Gyergyóban ismerünk a földesurak, illetőleg tízesek és más kisebb csoportosulások vagy a kezelő molnár tulajdonában lévő malmokat, és olyanokat, amelyeket ipari vállalkozások vagy intézmények birtokoltak.

A birtoklás formái ugyanazon malom esetében is gyakran változtak. Ennek egyik jellemző példája a ditrói (Gábor Áron u. 32. szám alatt volt) Durák- vagy Ghinda-malom, amely ma a Gyergyói Múzeum szabadtéri részlegén látható. Ezt a malmot kb. a XVIII. században a Lázár grófok építették. Tőlük a *tízes* váltotta meg. A XIX. század első felében a Siklódi család birtokolja (családi településhelye is a közelben terül el). Azután Ghinda Simon veszi meg, akitől vásár útján Ghinda Andrásához jut (a Kőpadgerenda felirata szerint). 1886-ban végzik a malom nagy javítását. Az 1900-as években Puskás Durák Jánosé, majd vejéé, Ghinda Györgyé, utána ennek lányáé, Simon Andrásnéé.

A feudalizmus korára jellemző, hogy a földesurak igyekeznek rátenni kezüket minden jövedelmi forrásra, köztük a malmokra is. Az 1600-as és az 1700-as évek során több földesúri malom a szárhegyi Lázároknak tulajdonát képezi. 1721-ben a Gyergyóban levő földesúri malmok évi jövedelme 1052 forint, szinte annyi, mint az iparból és kereskedelemből befolyó jövedelem, amely 1103 forintot tesz ki. Az ismert adatok szerint a malmok jelentős része a XIX. század első feléig a Lázár grófok birtokában volt. Az 1820-as urbárium szerint Ditróban a Lázároknak 6, Szárhegyen 2, Alfaluban 2 és Gyergyószentmiklóson 4 malmuk volt. Ugyanígy voltak malmaik Vaslábban, Csomafalván, Remetén, Várhegyen és más közeli településeken. Az itt alkalmazott molnárok jobbágysorban éltek. A Lázár grófokon kívül más kisebb nemesek is rendelkeztek malommal, mint például 1667-ben Újfaluban Pál Márton, 1773-ban Alfaluban Baló István és László András, Gyergyószentmiklóson Gábor István stb.

A másik birtoklási forma a *részesmalom*. Ez többféleképpen jöhetett létre. Egyrészt az illető csoport vásárolta meg, például Ditróban a már említett Durák- vagy Ghinda-féle malmot a Lázároktól a tízes, majd ettől a Siklódiak. Másik formája volt az öröklés. Újfaluban például Latzkó Péter Város-pataki malmát 1667-től fiaival bírta. Ez a malom egészen 1920-ig, azaz megszűnéséig a Latzkó család birtokában volt. Ditróban 1910 körül Sztojka Péter azon feltétellel hagyja malmát Ilyés fiára, hogy az köteles minden évben nyolc testvérének fejenként kilenc véka szemes gabonát (rozst), összesen 72 vékát fizetni.

A harmadik és egyben a legelterjedtebb változat a közös építkezés által alakult ki. A közeli szomszédok, rokonok tízen, tizenöten összeállottak, és közösen építettek egy malmot. Egyesek a helyet adták. Ugyanis a malomárok, az épületek rendszerint több gazda helyét érintették. Mások kézierővel vagy fogattal járultak a munkához. A szükséges anyagot részben a gazdák adták, részben a községtől kapták. A *duzzasztók összehozása* meglehetősen nagy költséggel és munkával járt. A részesek évenként hozzájárultak a karbantartáshoz is, átlag 2—3 nappal. A részesmalmok kialakulásának ez a formája különösen a XIX. században, főként pedig 1848 után dívott.

A malom jövedelméből ki-ki az építéséhez, fenntartásához való hozzájárulás arányában részesedett. A részesedést napokban számították, vagyis az illető örlési napok szerint részesült a jövedelemből, illetve a befolyt vámból. A malom teljesítőképességét a vízviszony és a zserébfő magassága határozta meg. Általában egy közepes teljesítőképességű malom a részesek számára évente összesen 80—100 véka szemest hozott.

A régi gyakorlat szerint átlag 3 örlési napra számítottak egy véka bért. A társulások által létesített malmokba rendszerint idegen, fizetett molnárt fogadtak. Ezek *árendát* (bért) fizettek, 80—100 véka szemest.

A molnárok a befolyt jövedelem és a bérfizetés nyilvántartására *rováspácát* használtak. Kétféle rováspálca volt. Az egészben levőre felrőtták a vámból bejövő kupákat és vékákat. A másik kétfelé volt hasítva. Egyik fele a molnárnál, a másik fele a gazdánál állott. Erre rőtták fel a bér fejében kiadott szemes mennyiségét. A bér kifizetése nem egyszerre történt, hanem megegyezés szerint, kisebb tételekben. Az elszámolás karácsony táján volt. A részesmalmoknak ez a kezelési formája egészen az 1920-as évekig dívott.

Ismeretes volt, habár ritkábban, a részesmalmok kezelésének *szeres formája* is. Ilyen malomhoz nem fogadtak molnárt, hanem a részesek a nekik kijáró *örlési napokon* maguk kezelték a malmot. Ez a forma azonban nagyrészt már a múlt század folyamán megszűnt, csak az újfalvi Laczkó-malomnál maradt fenn az 1920-as évekig.

A részesmalmok különösen Gyergyószentmiklóson voltak elterjedve. Ilyen volt a Malom utcánál a Pongráczoké, később a Sára István Vaszié, annak közelében a Kastaloké, később a Rádulyé. A Köztársaság utcában már 1780 körül említik a Réthiek, Kercsók és Csibi famíliák vagy Benedekfiak malmait, melyek azonosak a későbbi Molnár György, Sára István és Vad György-féle malommal. A volt Selyem, ma Régi utcai malmot Péter István a Köllő családtól váltotta meg. A Köllő családnak még egy malma volt a Köztársaság utca alsó részével és az Arany János utcával párhuzamosan levő békényi malomárkon is. A Fürdő utca 5. szám alatti Koszti-féle malom 1863-ban a Cirjákoké volt. A Kisköz utca 4. szám alatti, mai Györffy-malmot 1910 körül a Salamonok bírják. A Vágóhídnál volt a Bírófiak malma, tovább a Réthieké és a Pálfiaké, a vasút közelében pedig a Gál családé.

Ez a birtoklási forma előfordult Alfaluban is: a Vizoli András malma 1898 körül 12 részesé volt, akiktől Vizoli Péter váltotta meg. Egytizenkettő részért testvérenek is 80 forintot fizetett. Így az egész malom értéke 960—1000 forint volt.

Intézményi tulajdonban csak egy malomról tudunk. Ez volt Püspökmalom, melyet Fogarasy Mihály püspök 1875-ben a leányiskolának adományozott. Ezt 1894-ben Kiss Sándornak adták el. Kiss Sándor a malmot mint ipari vállalkozást kezelte. Fizetéses molnárokat tartott. Ez volt Gyergyó területén az egyetlen négy kővel működő malom, és így a legnagyobb teljesítőképességű is, mely a Békény teljes vízerejét kihasználta. Hasonlóképpen ipari vállalkozás számba ment Cziffra Mihály kereskedő és szeszgyártulajdonosnak a Békény mellett levő öt malma is, melyekben hol fizetéses molnárok, hol pedig bérlők voltak.

Gyergyószentmiklóson és Ditróban a XIX. század második felében és a XX. század elején élt a molnárságnak egy sajátos intézménye. Ez a *Mónártársulat* volt. Az idősebb molnárok emlékezte szerint Gyergyószentmiklóson 1880 körül idősebb Zinner Gyula, idegenből idetelepült montlisztes molnár szervezte meg. Addig a víz kezelését a hatóság által kijelölt *malombírák* ellenőrizték. A társulatot az összes helybeli molnárok alkották, kivéve a vasúton alul az alfalvi úton lévő malmokat. Elein-

te a fűrészmolnárok nem voltak tagjai, de később azokat is felvették. A társulat 1924-ig működött.

A társulat feladata a víz kezelésének ellenőrzése, a vízelosztás terén felmerülő viták elintézése, a téli jegelések megszervezése volt. Vezetői a *mónárbíró* és a jegyző voltak. A küldöncöt *pógárnak* nevezték. Ezeket újévkor a gyűlésen választották. Ugyanakkor tárgyalták meg a molnárok vízhasználati kihágásait is.

A molnárbíró feladata volt a jegelések ellenőrzése, a jegelési szakaszok kimérése, a molnárok közt felmerült viták elintézése. Felszólítására, ha a szükség úgy kívánta, a molnárok kötelesek voltak éjjel is kivonulni jegelni és *szajt hajtani*. A jegyző végezte az írásbeli teendőket, kezelte a társaság iratait és a pénzt. A polgár pedig a küldöncszolgálatot teljesítette. Ezenkívül téli időben a molnárbíró által kijelölt sorrendben, naponként felváltva minden molnár ellátta a hányatópásztori szolgálatot, vagyis mindennap az egész árokszakaszt végigjárta, és ellenőrizte a jegeléseket. A jegelést végre nem hajtókat megbüntették, megzálogolták. Egyszeri büntetés egy korona volt. Ha az illető nem fizetett, zálogot vettek. A zálogtárgyakat újévkor elárverezték. Ha új molnár jött a városba, annak 5 forint belépti díjat kellett fizetnie. Ha a társaságba nem lépett be, „nem engedték őrlőt gyűjteni”. A belépési díjából, büntetésekből fedezték a társulat kiadásait, fizették a molnárbíró, a jegyző és a polgár tiszteletdíjait. Előbbi rendszerint évi 2 forintot, az utóbbi kettő pedig személyenként 1—1 forintot kapott.

A fontosabb dolgokról, a molnárok családjában történt halálesetekről a tagokat a *ládatábla* útján értesítették. Ez rézpléhből készült, kinyitható kerettel. A közlést papírra írták és malomról malomra vitték. A molnárok testületileg vettek részt a temetésen.

Gyergyószentmiklóson molnárbírók voltak: Kicsi Péter János 1900 körül, Györffy Ferenc 1914-ig, Koszti János 1920—24 között. Az utolsó jegyző Szakács György, az utolsó polgár pedig Vad György volt. A társulat 1924 után lassan elsorvadt, megszűnt. Hasonló társulat működött Ditróban is, ahol az utolsó molnárbíró Ghinda Mihály volt. A többi községben a molnárok nem alkottak társulatot.

A VÍZIMALMOK SZERKEZETI FELÉPÍTÉSE

A malom egyik legfontosabb feltétele a megfelelő hajtóerő biztosítása. Ezt *duzzasztók* vagy gátak építésével érték el. A malmok nagy többsége nem a *főfolyás* mentén, hanem az abból kivezetett malomárok mellé települt, mivel itt jobban lehetett biztosítani a malom működéséhez szükséges technikai előfeltételeket (nagyobb esés, az épületek jobb elhelyezése, az árvizektől való védelem stb.).

A főárok mentén csak ritkán telepítettek malmot. Ugyanis „itt a víznek nem lehetett parancsolni”. Annyi víz zúdult a kerékre, amennyi éppen akart, és az áradások is sok bajt okoztak. Főárok mentén helyezkedik el a Gyergyószentmiklós Tölgyfa utcai ún. Rancz-malom. Habár ritkán, de alkalmazták a kanyarban való elhelyezést is. Itt a víz ugyanis összehúzódik, és könnyebb a duzzasztása, „árvíz esetén a kanyarban a malom meghúzódik, a víz pedig elvág mellette”. Ilyen elhe-

lyezésű volt a Gotlieb-telep melletti, valamint a Békény utcai Tinkamalom is.

A *duzzasztó* a malomárok folytatásában helyezkedik el. Felső része a *zserébfő*, mely valamivel keskenyebb a malomároknál. Rendeltetése a víz erejének összpontosítása. Ennek folytatása a *laj*, egy 2—4 m hosszú csatorna; ezen jut a víz a duzzasztóból a kerékre. A felülcsapós malmoknak legmegfelelőbb a másfél méternyi hosszú, vagyis a gátkötéstől ennyire kinyúló laj. Ebben a hosszúságban 5 cm esés szükséges. A laj első, vagyis a kerék felőli részét „összébb húzzák”, szűkítik. Így a víz összetorlódik, „serénye kerül”, miáltal ereje is növekszik. A laj alsó szintje rendszerint sima, egyenes. Olyan helyeken, ahol a vizet osztották, egyes élelmesebb molnárok a laj széleit egyformán faragták, a közepét azonban titokban lemélyítették kb. 1—2 cm-rel. Így több vizet kaptak. A gátkötés és vízkerék közt voltak a *lajtartók*, melyek az oszlopból és a sapkafából állottak. A laj végében van a felemelhető *lajdugó*. Ezzel megakadályozzák, hogy felesleges víz zúduljon a kerékre. A laj oldalán van a *lecsapó*, egy lezárható nyílás: ha a malom megáll, a lajból ezen át távozik a víz.

A gát felső részén, illetve a zserébfőn helyezkedik el a *zúgó* vagy *árapasztó*. Ezáltal biztosítják, hogy csak a kerekek meghajtásához szükséges víz jusson a lajba, a többi pedig a zúgón át visszazúduljon az árokba. Az árapasztók száma 1—2 volt. Ha csak egy volt, akkor szélesebbre készítették. Az árapasztó *küszöbgerendája* egy szinten van a víz fenekével. Az itt lefolyó vízmennyiséget a *záródeszka* állításával szabályozzák. Ez 30—35 cm magas. Sokan két részből készítették.

A gátak elkészítése alapos ismereteket, nagy körültekintést kívánt. Ahol nagyobb volt a terep esési szöge, ott a gát építése is könnyebb volt. Az enyhébb lejtésű helyeken a gátak meglehetősen hosszúak voltak, mivel csak így lehetett a megfelelő esést biztosítani, bár ugyanakkor nagyobb volt a környező terület elárasztásának veszélye is.

A malmok egymástól való távolságát nagyban befolyásolta a víz esése, gyorsasága. Utóbbira viszont egyes mesterséges tényezők is hatottak. Például ha ugyanazon malomgáton, illetve malomárkon több malom is volt, és az alacsonyabban fekvő megszűnt, gátját a víz elvitte, a felső malom előtt elmosta a kavicsot, miáltal az utóbbinak esése és ezzel ereje is megnőtt.

A fenti jelenségnek egyenes ellentéte volt az *elhomokosodás*. Akkor állott elő, ha az alacsonyabban fekvő malom gátját nagyon megemelték és ez „a vizet visszanyomta”. Ilyenkor a felső malom előtt homok gyűlt, és akadályozta ennek működését. Ilyen helyzet állott elő 1930 körül a gyergyószentmiklósi Fürdő utca 5. és 9. szám alatt lévő malmoknál. Az utóbbi gátját megemelték, miáltal a vizet 60 méterre visszanyomta a Koszti-féle malomig, amely nem tudott örölni. Az ilyen gát-emelések növelték az árvízveszélyt is. Így a Fürdő utca 9. szám alatti malom gátjának megemelése miatt a víz egy alkalommal a gátat megkerülve kivágott a szomszédos telkekre, majd a megemelt gátat is feldőntötte.

Duzzasztók létesítésekor először azt kellett szemügyre venni, hogy „mennyire jár lenn a víz”, vagyis hol a legjobbak az esési viszonyok. Ennek alapján jelölték ki a malom vagy a más víziszerkezetek helyét.

A hatóságokkal és a parttulajdonosokkal történt megegyezés után kerülhetett csak sor a duzzasztó építésére. Az első művelet a duzzasztó helyének pontos bemérése. Először három darab T alakú fát, ún. *keresztet* csináltak. Ezek beállításával végezték a bemérést. Ezt a műveletet mindig azon a ponton kezdték, ahová a vízkereket, illetve a duzzasztó kötését akarták helyezni. Itt verték be az első keresztet. A más kettőt tízhúsz lépés távolságra helyezték el. Ezután a keresztet *benézték*, *összeszenézték*. A harmadik, legfelső kereszt mellé egy gereblyenyélszerű husángot állítottak. Ennek a legfelső kereszt tetejével egy szintben levő pontján egy rovást tettek. Ezután a legfelső kereszt helyben maradt, a más kettőt továbbvitték felfelé a víz folyása irányába, és az előbbihez hasonlóan folytatták a műveletet a szükséges pontig. A duzzasztó hosszúságát a víz *futása*, *lassúbbodása* szabta meg. Emelése fokozatosan történt. Arra törekedtek, hogy „a duzzasztón ne szaladjon át a víz, hanem kb. 50 m távolságra már lassuljon”. Ezután került sor a duzzasztó gátjának építésére.

A legelső művelet a gát helyének kiásása volt. A gát szélességében négy *cölöpöt* (*pilót*) vertek be. Ennek mentén és ehhez rögzítve helyezték el a beszintezett *talpgerendát*, felső felén lefaragva. A szintezést, amíg a jelenleg használt vízmértéket nem ismerték, egy háromszög alakú eszközzel végezték. Ez két egyenlő szárú háromszöget alkotó lécből készült. Egyenlő távolságra két keresztlécet helyeztek, közepükön egy rovással. A két oldalsó léc összeszőgezési pontján egy zsinórt rögzítettek, melyre egy követ függesztettek. A talpgerendát addig igazgatták, mozgatták, amíg ez vízszintbe került. Ezt pedig akkor érték el, ha a talpgerendával egy síkba helyezett *szintező* keresztben elhelyezett rovásaiba pontosan beállt a felfüggesztett zsinór. A zsinórnak egy rovástól legkisebb elmozdulása is már $\frac{1}{2}$ cm esést jelentett. Ha a talpgerendát sikerült elhelyezni, a következő gerendákat két oldalukon megfaragva egymáshoz *pászították*. A legfelső volt az *ispontos fa*, az *őspontos fa* vagy *pontos fa*, más néven *küszöbgerenda*. A kötés a gát sarkainál is folytatódott. A fákat *gerezd*ben rögzítették egymáshoz. A kötést belülről megerősítették, megtámasztották. A támaszték a *medvefa* volt, a kötésnek rézsútosan nekitámasztott rúd, melynek vége a vízszintesen elhelyezett *csutak* gerezdjébe járt. Azután következett a földmunka. A gátkötés mögött, vagyis a medvefák fölött a helyet a laj szintjéig földdel és kövel megtöltötték. Ezt tették két oldalon is a kötés közelében. Itt követ, földet, faágakat és szalmát használtak. Az utóbbit azért, mert a szalma a nagy víztől megduzzad, meghízik, „maga magát megdugja”, s így a zavaros vizet megszűri. A felsőbb partszakaszon egyszerűbb partkötési eljárás, a *csigolyázás* volt szokásban. A földet mindenütt jól ledöngölték. A gát tetejét rendszerint simára alakították, hogy könnyebb legyen a tisztítása. A gátkötés tartóssága nagyban függött a kerék beállításától, illetve attól, hogy a kerék mennyire csapta ki reá a vizet. Egy-egy gátkötés 2—20 évig is tartott, ezzel szemben egy gát élettartama több száz év is lehet.

Köből való gátkötéseket ritkán raktak. Akkor is csak jól egymás mellé illesztett faragott köből. A termésköből való kötések beáznak, a rések miatt nagyobb a vízapadás és gyakoribb az elfagyás.

A XIX. század elejéig a gátakat vesszőből is kötötték. Ezek tartósága csekély volt, viszont rengeteg fiatal fa elpusztításával járt. Éppen ezért a főkormánysház 1807-ben elrendeli, hogy a gátakat csak boronából vagy kőből szabad rakni. Gyergyóban senki sem emlékszik pusztán vesszőből készült malomgátra. A vesszőt a kötésekben csak segédanyagként használták. A *kaséta*, *csepegőpadló* vagy *malomágy* az épülettel átellenes oldalon van elhelyezve. Ez tartja a *vánkost*, melyen a vízkerék tengelye forog. Az utóbbi években a vízkereket és a tengelyt deszka-burkolattal védték a téli fagyok ellen. Ezt *vízkerékháznak* nevezik.

A vízkerék aszerint, hogy a víz milyen irányban zúdul rá, lehet *alul-*, *közép-* vagy *felülcsapós*. Alulcsapós kerékhez a lajt vagy a *hobzót* a gátkötés fölött meghosszabbították, illetve azzal 45 fokos szöveget zár be. A lezúduló víz a kerék alsó részét éri, mely a vízfolyás irányába forog. A kerék és a laj közt csak annyi távolság van, hogy a kerék forgását ne akadályozza. Az *alulcsapós kerekek* kb. az első világháború idején mentek ki divatból. Ugyanis több hátrányuk volt. Tavaszi olvadáskor jégdarabok, máskor meg ágak, kövek kerültek be a kerék és a laj közé, s a működést nagyban zavarták. Ezért rendszerint fent a laj törésénél *szűrőt* alkalmaztak. Ez ágakból, lécekből készült.

A múlt század folyamán terjedt el a *felülcsapós kerék*. Azonban az alulcsapóst teljes mértékben csak a jelen század elején tudta kiszorítani. Ez a vízfolyással ellentétes mozgást végez. A lajban a gátkötés felett áthaladó víz 90 fokos szögben zúdul a kerékre.

Ritka elterjedésű volt, de Gyergyóban is előfordult a *középcsapós kerék*. Ezt nagyobb vízbőségű patakok mentén alkalmazták, átmérője elérte a 4 métert is. A gátból a laj majdnem vízszintes irányban haladt. A víz a kereket így a tengely magasságában érte. A laj innen követte a vízkerék formáját. Így a víz a kereket kb. 3 m felületen érte.

A vízkerék formáját és magasságát a vízviszony és a zserébfő magassága szabta meg. A bővizű patakokon, mint például a Békényen, szélesebb és kisebb átmérőjű felülcsapós kerekeket alkalmaztak. A kisebb vízbőségű patakokon, mint például a Gődös vagy a Ditró patakán, nagyobb, majdnem 2 m átmérőjű, de keskenyebb kereket használtak.

A vízierő felhasználásának érdekes példáját láthatjuk ott, ahol több vízkereket működtetnek. Itt a gát is ennek megfelelően szélesedik, a laj pedig a vízkerekek száma szerint szétágazik. Az egyes lajok kifolyóit el lehet zárni, és a vizet tetszés szerint egyik vagy másik kerékre terelni.

Szárhegy-Gődös településen két érdekes megoldást találtunk. Bajkó Ignác malmában kb. 40 éve kis átmérőjű, de gyors forgású turbinakereket alkalmaztak. Petki András malmánál, amely a település 17 malma közül a legrégebbi, a laj folytatásában egy csőszerű kivájt fa volt elhelyezve, melyen át a víz a nagy átmérőjű, de keskeny kerékre zúdul és annak egy kis pontjára gyakorolt nyomást, így biztosítva a kellő hajtóerőt. Egyesek szerint a kerék átmérője megközelítette a 4 métert is.

Szárhegy községben a Szármány-hegy alatt levő malomnál a víznek szinte 4 méter esése volt. 1930-ig, amíg a régi malomház állott, a vízkerekek lépcsőzetesen voltak elhelyezve. A felső vízkereket meghajtó vízmennyiség 2 m magasban egy második lajba jutva zúdult reá a második, alsó kerékre.

Ditró alszegi részén Molnár Ferenc az ún. Hívők malmánál laj helyett egy, a gátból kiálló csövet szerelt fel. A kerék *labodái* helyett fel függesztett, tányérszerűen elhelyezett lapátokat szerelt. A csóból kiömlő vízzel hozta működésbe az alulcsapós kereket.

A kerék anyagát tekintve rendszerint fenyő- vagy bükkfából készült. A *tengelynek*, cserefát, szükségből fenyőfát használtak. A jó cserefatengely 30—50 évet is eltartott. A tengely négyszögletű volt, egyik oldalán bevésve, hogy a csapok beletaláljanak. A kereszték helye 1—1,5 cm-re volt bevésve. A vízkerék részei a következők voltak:

1. A *kereszték* a kerék két szélén kereszt alakban elhelyezett rudak, melyek a tengely átfűrt lyukaiba voltak elhelyezve, és a külső *koszorú* egymással szemben álló két pontját kötötték össze. Hosszúságuk egyenlő volt a kerék átmérőjével. A kereszt két ága egymásra merőlegesen volt elhelyezve. Régebben faszeggel, újabban csavarral erősítették a koszorúhoz.

A kerekek külső peremrészét a koszorú képezi. Erre vannak rögzítve a *labodák*. 30 cm-re bennebb van a szintén kör alakú *bélés* vagy *kerek perec*. Ez adja a kerék szilárdságát.

A malomkerék egyik legfontosabb részét képezik a labodák. A lezúduló víz ezek segítségével hozza működésbe a kereket. Három változatát ismerjük:

a) *Középről keresett*, vagyis a víz erejét a középpontból keresi meg, illetve a középpontra merőlegesen helyezkedik el. Nem olyan gyors, mint a más változatok, előnye, hogy nem csapja ki a vizet. Nagyobb vízbőségű patakokon alkalmazzák.

b) *A vinklis laboda* derékszögű. Középen kis sétárt alkot. Így a lezúduló vizet teljes mértékben ki tudja használni. Gyors forgást biztosít. Kisebb vízbőségű patakokon alkalmazzák.

c) *A laboda hátra áll*, tompaszöget alkot. Hátránya, hogy nem használja jól ki a víz erejét. A vizet kicsapja és ezzel erősen öli a kerék bélését.

Mindegyik fajta laboda két részből áll:

a. tulajdonképpeni laboda;

b. *saslapocka*.

Téli időszakban különös gondot fordítottak a vízkerék fagyástól való megóvására. Ennek több módja volt ismeretes. A felülcsapós malmoknál megemelték az árapasztót, hogy a víz futását meglassítsák. Ugyanis minél gyorsabb volt a víz futása, annál hamarabb fagyott. Fontosnak tartották, hogy minél hamarabb jégkéreg képződjön a laj felett, mert ez szigetelt is. A vízkeréket deszkával borították be. Ezt nevezték vízkerékháznak. Ennek réseit néha szalmával is betömték, hogy a hideg légáramlást csökkentsék. A vízkerékházban a malomházéval azonos hőmérsékletre volt szükség. Ezért gyakran tüzeltek is. Az alulcsapós malmuknál csak a két utóbbi eljárást gyakorolták. Egyesek még a kereket megemelt kövel üresen is járatták.

A vízkerék által kifejtett erőt a meghosszabbított tengely közvetíti a *bélkerék*hez, mely a *forgószert* működteti. A tengely belső vége a *belső vánkoson* nyugszik. A bélkerék függőleges mozgást végez. A kerék egyik oldalán vízszintes irányban kiálló *fogak* vannak, melyek a *korongot* hozzák mozgásba. A bélkereket gyakran kellett újrafogazni, mivel a ko-

rong forgatása közben fogai hamar elkoptak. A fogakat bükk- vagy gyertyánfából, a bélkeréket magát fenyő-, fűz- vagy jegenyefából készítették.

A bélkerék a korongot működteti, amely vízszintes mozgást végez. Tengelye függőleges. *Orsóinak* száma 4—5. A négyorsós korong átmérője 15—16 cm, az orsók vastagsága 5 cm. A köztük levő térköz szintén ugyanannyi. Az ötorsós korong átmérője átlag 17,5 cm. Az utóbbi gyorsabb forgást biztosít. Gyertyán- vagy juharfából faragták.

Az *örlőszerkezet* vagy *forgószer* a *kőpadnak kaloda* elnevezésű részén van elhelyezve. A koronghoz közvetlenül a vasból készült *perpence* kapcsolódik, mely a kővel együtt forog a vaspadlón. Ehhez pedig az alsó vagy *állókőn* vagy *padkán* elhelyezett *kőbejáró vas* csatlakozik.

Az örlőszerkezet legfontosabb része a *kőpár*, melyet az *alsókő*, *állókő* vagy *padkő* és *felsőkő* vagy *forgókő* alkot. A kövek méreteit a víz mennyisége és esése szabta meg. Gyergyóban általában 36, 38, 40, ritkábban 42 colos malomköveket használtak. (Egy col = 24 mm) A kő tartóssága az anyagtól és a használatától függ. Ha kímélték, húsz évig is eltartott. Általában azonban élettartama csak 6—8 év volt.

Beszerezési helyeiket illetően több csoportba sorolhatók:

1. Legszámosabbak a környékbeliek; az 1900-as évekig csaknem egyedüliek voltak. Minőségük helyek szerint változott. A tölgyesiek Runkon és Vereskőn készítették. Kvarcos voltánál fogva nem a legmegfelelőbb, mert faragása nehéz, zsenegés, eleségörlésre nem alkalmas, mert hamar melegszik, ragad és a *homoklást* is engedi, az eleség közé a kőről leváló homok nagyságú szemcsék keverednek.

Csomafalva határában a Ragadókőn, Délhegyen, Remetén a templom környékén, Ditró Sóza nevű dűlőjében, valamint Salamáson bányásztak malomköveket. Vagy maguk a molnárok személyesen faragták ki, vagy aki nem értette, más molnárral faragtatta. A malomkőfaragást jól értették Ditróban a Góga testvérek, Gyergyószentmiklóson Koszti János. Malomköveket hoztak Csík egyes községeiből, Rákosról, Madéfalváról, Szentkirályról. Az utóbbi helyről hozott köveket főként kukorica örlésére használták.

2. A század elején kezdett elterjedni a Dés melletti Csicsó vár alól hozott malomkő, amely igen jó minőségűnek bizonyult. Az 1920-as évektől kezdve pedig a *franciakő* hódított teret. Ez 6—10 darabból van összetéve. Tartósabb a környékbeli köveknél, nagy előnye, hogy a homoklást nem engedi. Ezt a követ Temesvárról szereztek be. Ezenkívül ismerték a *tótkövet* is, melyet Magyarországon (Sárospatakon) készítették, azonban Gyergyóban ritka volt.

A kövek ára sokszor a marhák árával vetekedett. Így például 1910-ben egy malomkő Csíkszentkirályon 25—50 forint volt, Rákoson és Salamáson 15 forint, Ditró-Sózában 6 forint.

A malomkövet rendszerint a lelőhelyen kifaragták. Legfontosabb szerszám a véső, a kalapács és a *kőlyukasztó-csákány* volt. A kifaragás után először *cirkli*vel (körzövel) pontosan megkeresték a kő középpontját, kirajzolták a középső kör vonalait, utána a kőlyukasztó-csákánnyal lassú, egyenletes, mindkét oldalon folyó kopogtatással átyukasztották, majd lecsiszolták.

A malom jó működésének egyik fontos feltétele a malomkő karbantartása. Gyakran kell *vágni, tisztítani*. Ennek is megvan a maga módja.

A forgókőnek egyenesnek kell lenni. Hogy a kővágást rendesen végezzék, illetve a követ simára vágassák, egyesek egy 6—8 cm széles sima lécet festékkal kentek be, ezt a kő felett körbeforgatták, s így a kidudorodó helyeken a festék nyoma ott maradt. Ezeket a kővágó-kalapáccsal levágták. A gyakorlott és ügyes molnárnak azonban nem volt szüksége festékre, mert anélkül is érezte, hol kell vágni. Az 1900-as évektől kezdve a Gyergyóban és Csíkban készült köveken egy vágási módot alkalmaztak. Az alsókő vagy állókő középső részét *nyaktőkének* nevezték. Ez 1 cm-rel mélyebb volt, mint a külső perem. A külső részen kisebb csatornákat, *hűtőárkokat*, réseket vágtak. Ezek a nyaktőkétől a kő széle felé húzódtak. Számuk a kő méreteitől és a gyorsaságtól függően 6, 8, 10, esetleg 12, szélességük 5—7 cm volt. A rések a szélek felé tölcészerűen szélesedtek. A csatornák mélysége 1 cm volt. A *szaladás* irányában eső szélüket *menedékesen*, ellenkező szélüket függőlegesen metszték. „Az árok előnye, hogy a kő nem dob ki szemet.” Az árok közti részek az *emésztők* voltak. A nagyobb malmok használta keményebb kövek emésztői párhuzamosan helyezkedtek el. Ha nagy volt az emésztő, a kő zúgott, forgása gyorsult. Kővágás után a követ tiszta *eleséggel*, darával pucolták le; ez a még visszamaradt szemcséket leszedte.

A *kővágás* eszközkészletéhez a *kővágó-kalapács*, a *kővágó-csákány*, a *kőfeltevő-csitkó*, a *kővágó-pad* és a *kőfeltevő-rúd* tartoznak. A csitkó 3 egymáshoz ferdén csatlakozó lábból álló emelőszerkezet, 40—60 cm magas kis állvány.

Az őrlésre többé már nem alkalmas malomköveket más célra használták. Így például a malom vagy más épület előtt lábtörlőnek, asztalnak, az olajpréseknél nehezítő súlynak; a szárhegyi Güdüc település temetőjében alacsony sírkereszteket faragtak belőlük. A ditrói régi vagy kicsi templom bejárata pedig régi malomkövekkel van kirakva.

Az őrlőszerkezetben a malomköveket a *szitakéreg* veszi körül, hogy megakadályozza a liszt és a szem kihullását. Készítéséhez bogmentes fenyőfa deszka volt szükséges. Vastagsága 16—24 mm. Lehetőleg frissen vágott kellett legyen, amelyben még benne van a szuroktartalom. A deszkát minden 5—6 cm-re fele vastagságban befűrészelték, utána vízben áztatták, majd egyik végével a malomkőhöz erősítették, végül pedig a kő alakja szerint meghajlították. Az összeeső végeknél rézsutosan lefaragták és úgy illesztették össze. A *garatrámán* volt elhelyezve a *garat*, a *tejke* és a *harang*. A garat deszkából készül, a szem befogadására, lefelé tölcészerűen szűkül. Befogadóképessége 1—2 véka gabona. Az alján elhelyezett tejke ingamozgást végez. Feladata a garatból lefolyó szemnek a *kőpárba* való egyenletes adagolása. A *harang* a garaton kívül lógó csengettyű. A spárta a garat alján elhelyezett nyelvhez van erősítve. Azt a szem lenyomja. Mihelyt a garat kiürül, a nyelv felszabadul, működésbe hozza a harangot, és inti a molnárt:

„Kelj fel, kelj fel, lisztes molnár,
Mert a garat üresen jár.”

A garat pontos beállítását a *garatszabályozó* biztosította. A kő forgási sebességét és a két kő közti távolságot a *könyvidítő* szabályozza, melynek egyik része a *kócs*.

Az őrlőszerkezetet a *kőpadon* helyezték el. Ez a malomházat majdnem teljes szélességében elfoglaló és a malomház szintjénél másfél méterrel magasabb emelvény, melynek az őrlőszerkezet elhelyezésére használt része a *kaloda*. Alatta rendszerint 5–6 kő- vagy betonpillér volt, melyből cserefa oszlopok emelkednek ki. Rajtuk van keresztül fektetve a *kőpadgerenda*, melyre sok helyen rávésték az építés évét és az építető nevét. A kőpadra lépcső vezet fel. A kőpadon állnak a szerzőszámok, valamint a vámgabona tárolására a *szuszék* vagy láda is. Ennek három változatát találtuk meg. Van egyetlen fatörzsből készült, illetve kivájt *dézsza*, bükkfa zsindelelyből összerakott *szuszék*, melyet Udvarhelyszéken készítettek (Haáz: 44–48), és a legelterjedtebb a sima deszkából összezácsolt *láda*. A kőpad előtti részen, az őrlőszerkezet alatt állott a *lisztesláda*, ebbe hullott a megőrölt liszt.

Az 1785. évi leltár szerint a Lázár grófok tekerőpataki udvarházához tartozó gyergyószentmiklósi malomban a következő eszközök voltak: 1 kővágó-csakány, 1 jegelővas, 1 merő egész véka, 1 merő fél véka, a *híd*ban pedig kettős szuszék a vám tartására, összesen 28 véka befogadóképességgel (Hofer: 273).

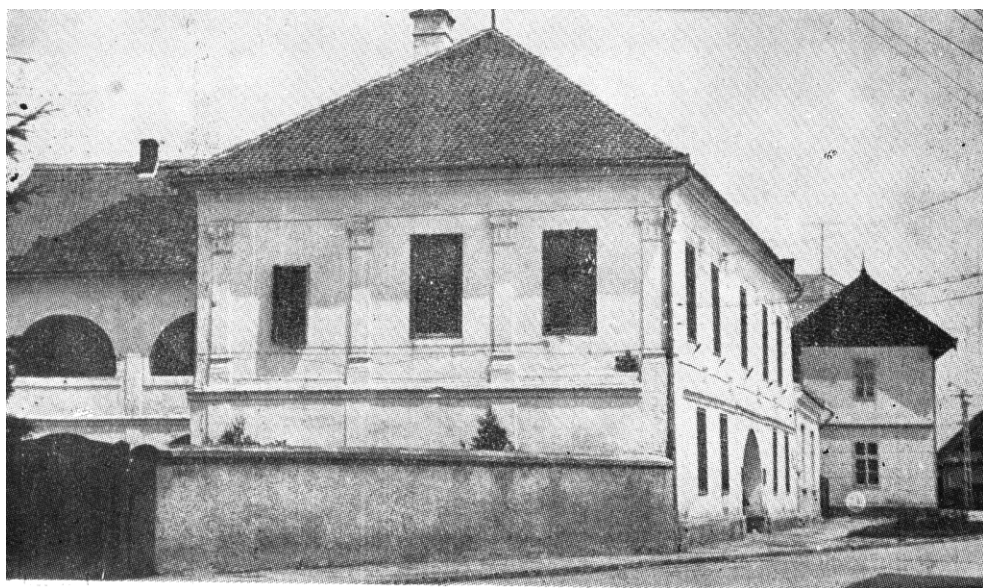
A múlt század közepétől kezdődő korszerűsítési törekvések egyrészt a hajtóerő jobb kihasználására, másrészt a minőség javítására irányulnak. Az első idevonatkozó adatunk 1863-ból származik Gyergyószentmiklósról, ahol a *montlisztes malomban*, melynek tulajdonosa Szinner József volt, az őrlőszerkezethez még egy *szítáló* szerkezet is járult. Ez egy hatszögű, többszörösen osztott, mezőnkint különböző sűrűségű drótszita volt, melyet *cilindernek* neveztek. Ez a lisztesláda fölött volt elhelyezve, olyanképpen, hogy a lehulló liszt áthaladjon rajta. A vízkerék működött. A *montlisztes molnár* társadalmi helyzete különbözött a többi molnárétól, ugyanis ez tagja volt az iparosok társulatának is (Gyszm. v. lt. Iparosok névjegyzéke, 1863. KvNÁL).

A XX. század folyamán több malomba szerelnek szitát Ditróban: 1940-ben az akkor működő 20 malom közül 5 volt szitával ellátva. A szita tulajdonképpen egy vályúszerűen kialakított drótháló. Ebben a vízkeréktől, illetve tengelytől átvezetett szij hengert mozgat, melyen spirálszerű kefe van.

A hajtóerő jobb kihasználására irányuló törekvések egyik példája Văgan Todor maroshévízi malma, ahol egyetlen vízikerek két követ hajtott. A vízikerek és a bélkerék elhelyezése hasonló volt a többi malomkéhez. A bélkerék által meghajtott nagyobb korong tengelye egy vízszintesen mozgó fogaskereket hajtott, melynek két oldalára két kisebb korongot szereltek. Ezek működtették a köveket.

Gyergyószentmiklóson Alszegben az 1930-as években Csergő András malmánál a laj egy kb. 5 m átmérőjű és a gáttal egyenlő magasságú kádba vezetett. Ebből a vizet egy spirálcsövön vezették a turbina-kerékre.

Alaprajzi elrendezés szempontjából a régebbi malomépületek két részből tevődtek össze. A tulajdonképpeni *malomházból* és a lakószobákból. Az utóbbi egyes helyeken a székely ház régente szokásos, félig

1. A Gyergyói Múzeum épülete (1770—1787). MÁL

2. A katolikus templom kőajtókerete 1498-ból. GM

3. Gyergyószentmiklós főtere 1900 körül

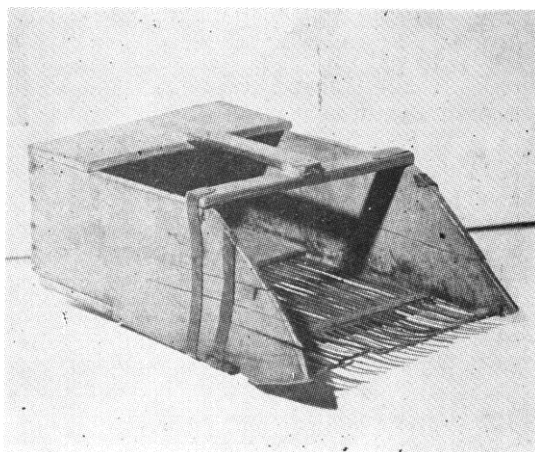
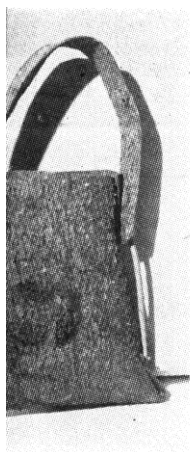

4. A szárhegyi Lázár-kastély Gólyás-bástyája és tömlőce a helyreállítás (1972) után. MÁL

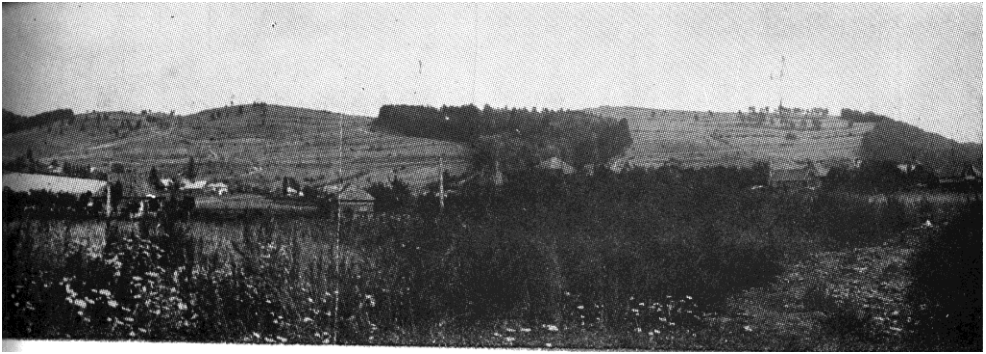

5. A Lázár-kastély Kápolna-bástyája; háttérben a kolostor, ahol Kájoni János hamvai nyugszanak. MÁL

6. Kéregkászú. BM

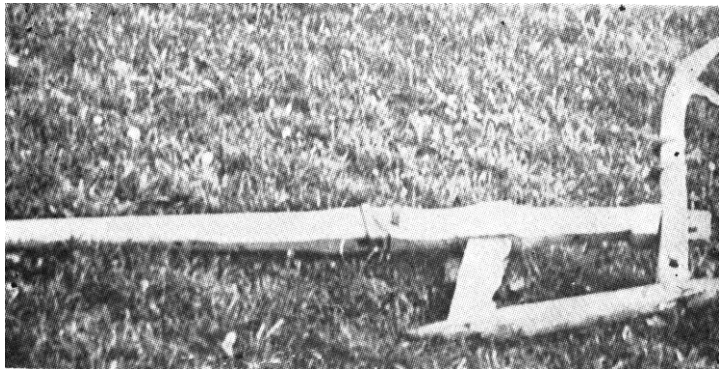
7. Áfonyafésű vagy kokojaszedő. BM

8. A város határának északi része: Nyír, Csorborhegy, Cserealja BM

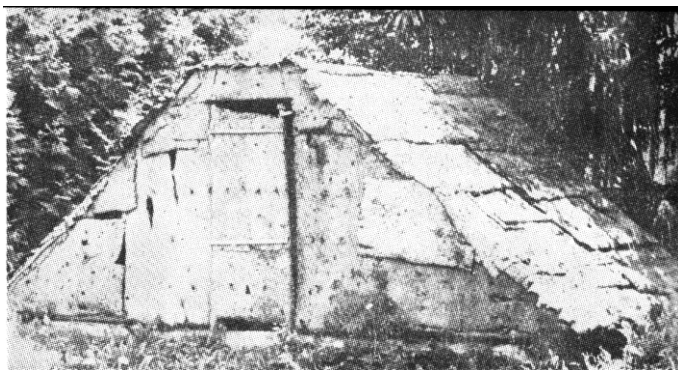
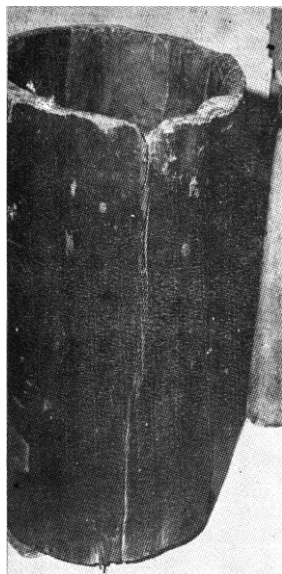

9. Káposztavásár Gyergyószentmiklóson 1935-ben. SzJ

10. Faeke Szárhegy-Güdücről. SzZ

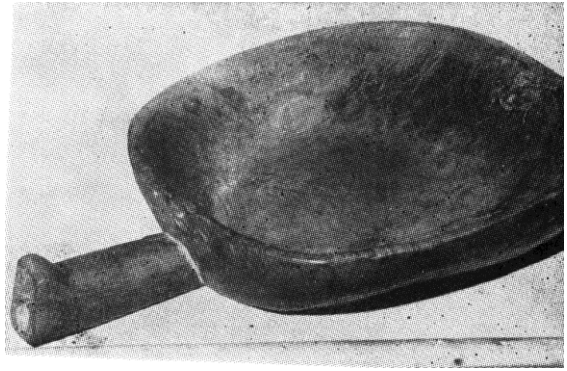
11. Egyetlen fátörzsből kivájt gabonatarató Csomafalváról. BM
12. Erdőmunkások és szénagyűjtők kéregkalibája. MÁL

13. Erdei táj a Gyilkostó környékén. MÁL

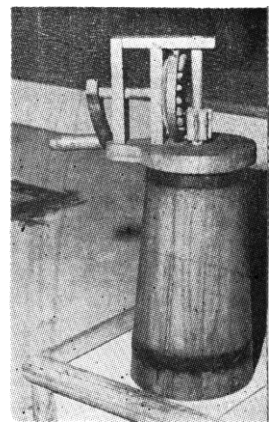
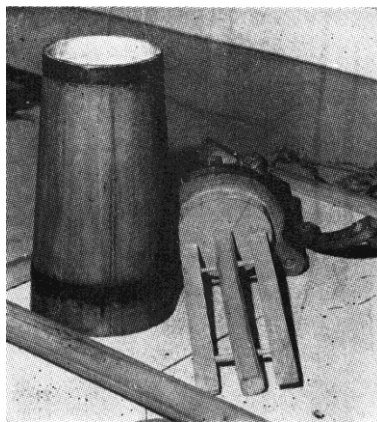
14. Sajtszorító vagy kelenta. BM

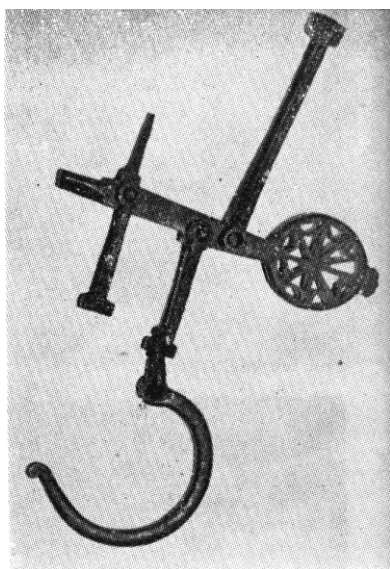
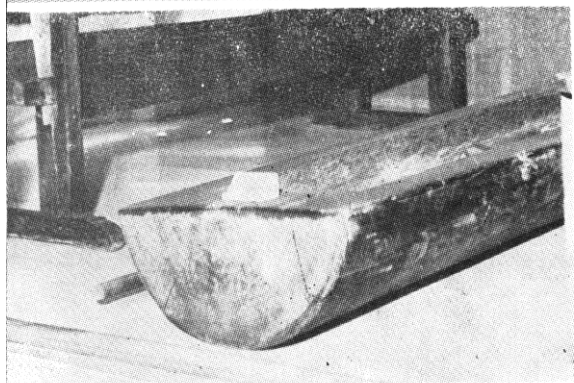
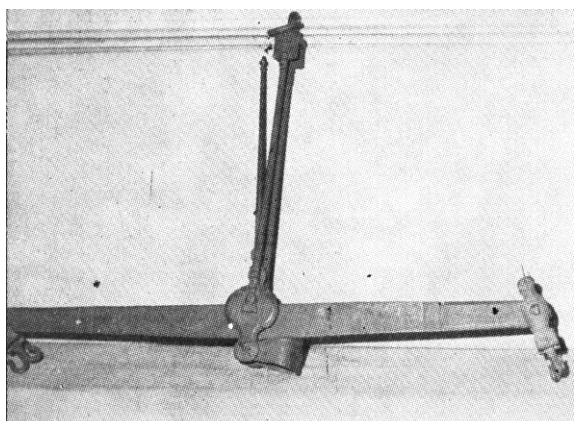

15. Tejesedények és vajküpülők a Gyergyói Múzeumban. BM

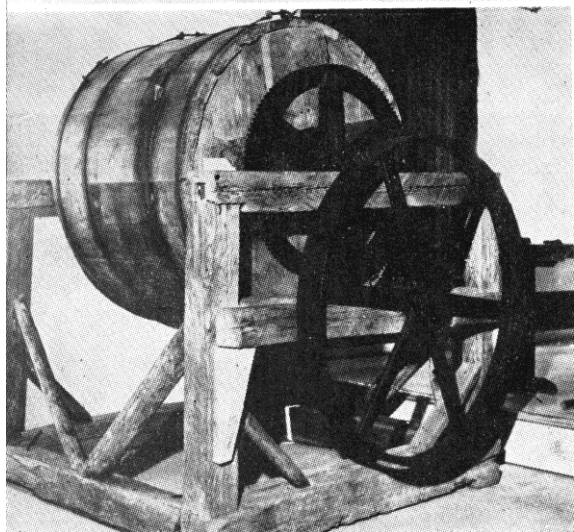

16—17. Fogaskerékáttétellel működő vajküpülő. BM

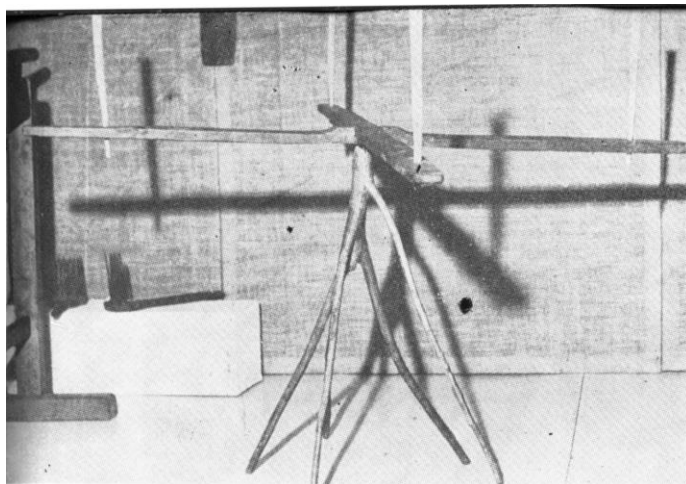
18. Mészárosmérleg 1808-ból. BM
19. Konyhai húsmérleg a XIX. század-
ból. BM

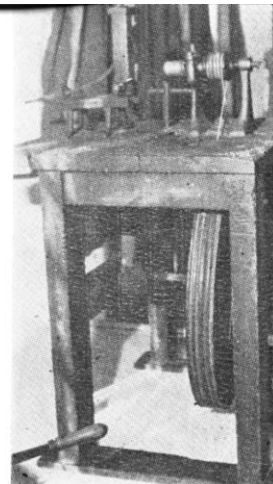
20. Tímár csertörő vályú. BM

21. Tímár forgóhordó (a meszes bőrok
öblítésére). BM

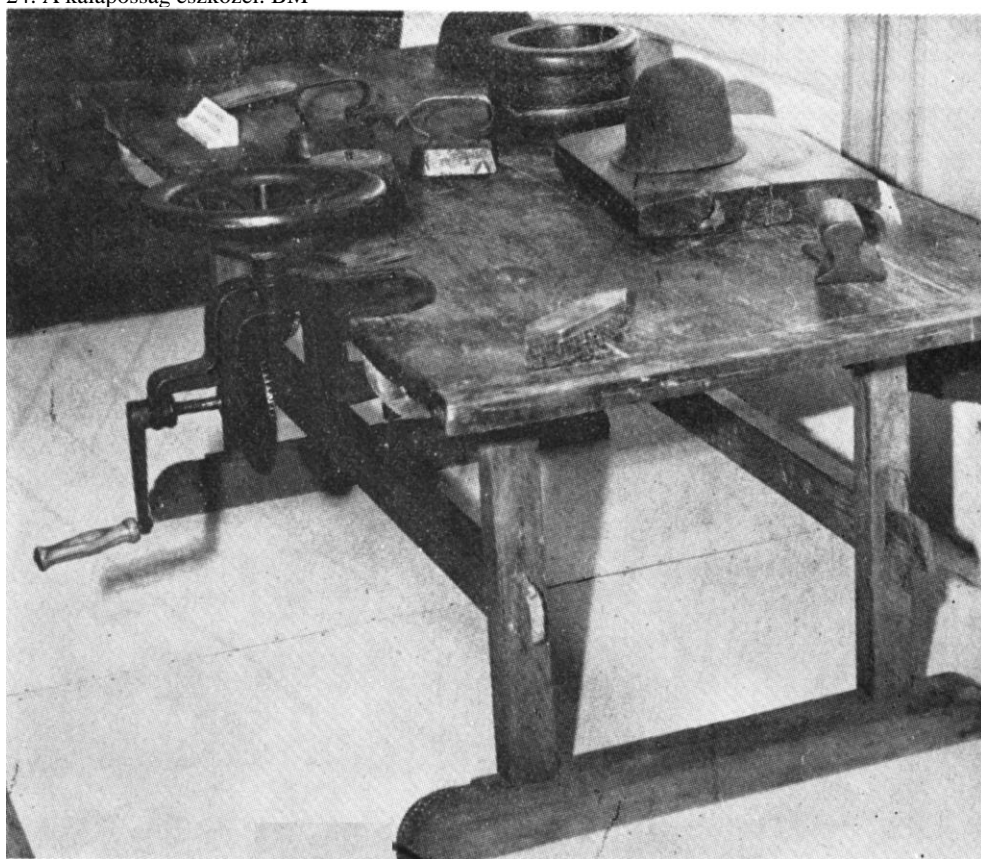

22. A fonal felvetésére használt leánka. BM

23. Kefefák faragására használt eszterga. BM

24. A kalaposság eszközei. BM

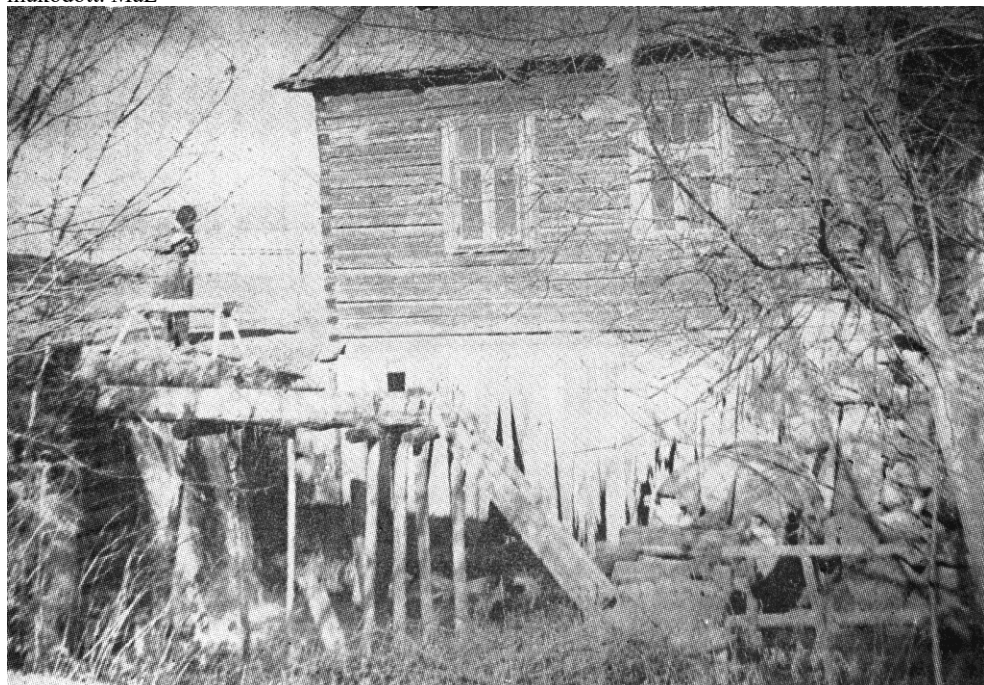

25. Sulykolás a Békényen 1930 körül. VL

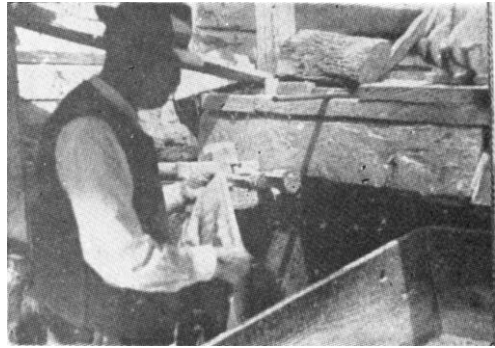
26. Malomgát a csomafalvi egykori vashámor helyén, ahol lisztelő- és fűrészmalom meg ványoló működött. MÁL

27- A gyergyószentmiklói Puspokmalom. VL

28. Zsákolás. KÁJ

30. Egyszerű vízfűrész. Imets László rajza

29. Fával rakott szekér a gyergyószentmiklói határban. 1930. VL

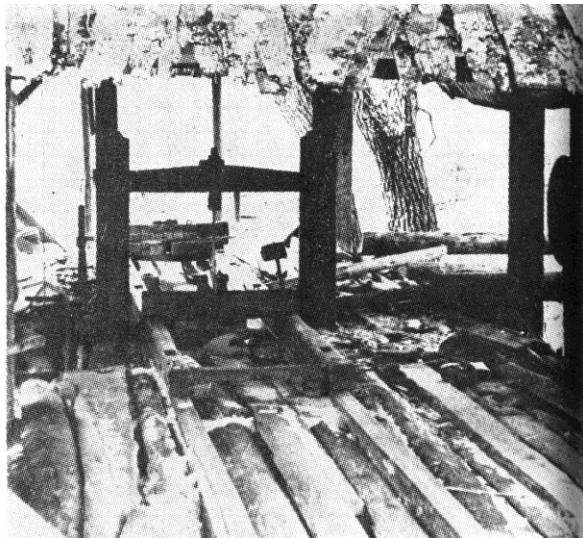

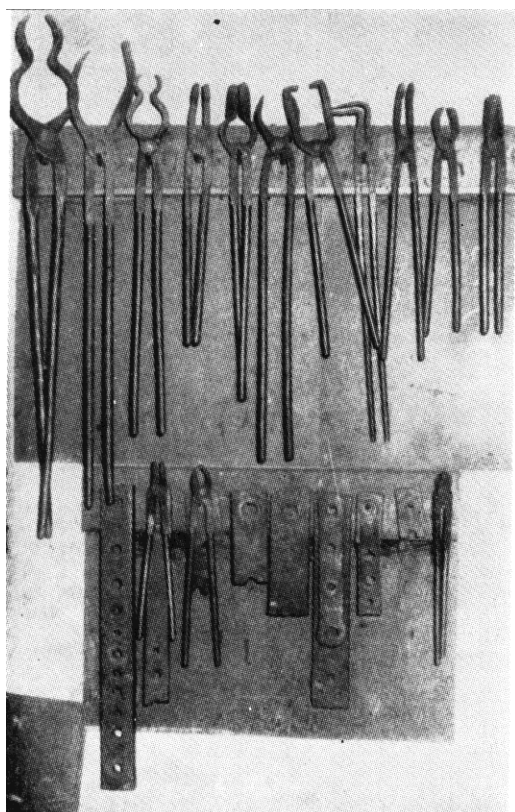

31. A Bencze család vízfűrészje Vasláb-Hevederben (műemlék). Mál

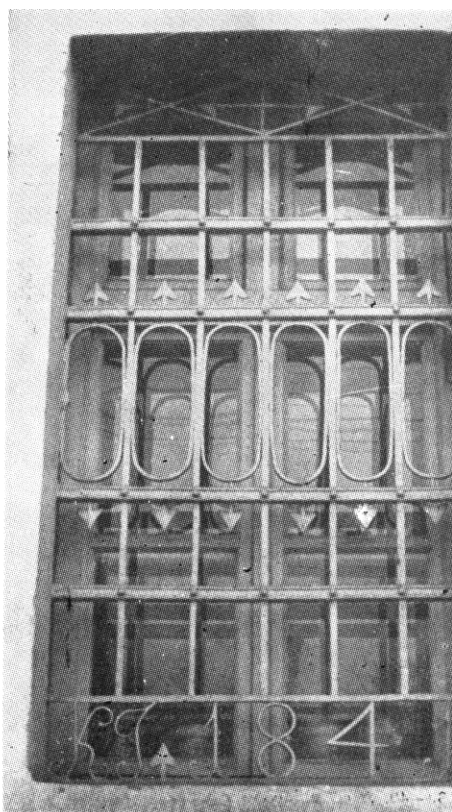
32. A fűrész vízkereke és bélkereke. 33. A fűrész szerkezete. Mál
Mál

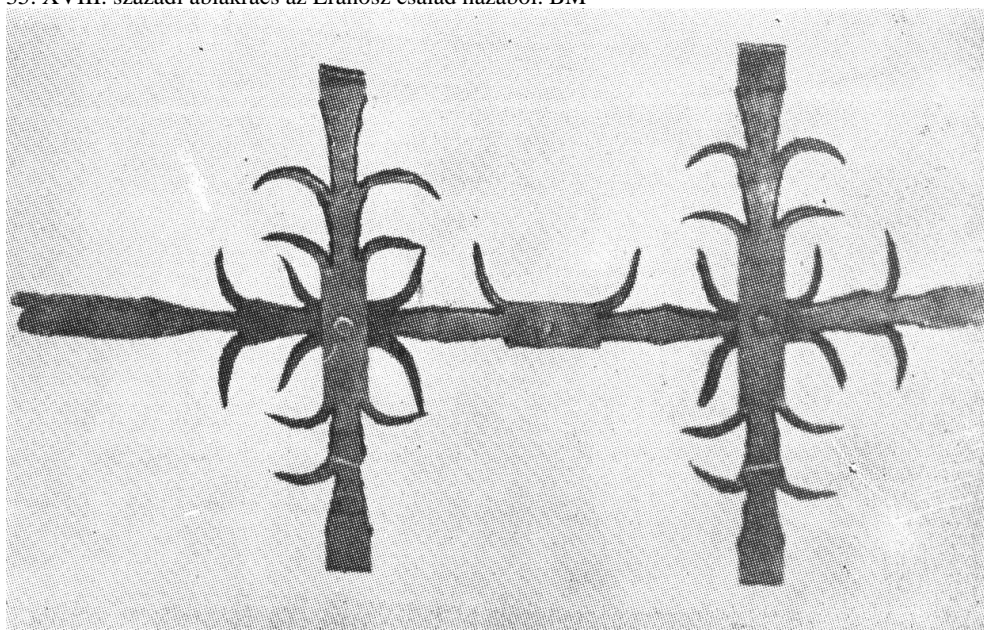

34. Pataki József műhelyének szerszámkészlete. GM

36. A Bocsányczy ház kovácsoltvas ablakkerete 1841-ből. MJ

35. XVIII. századi ablakrács az Eránosz család házából. BM

37. Kályhacsempe a Gyergyói Múzeum gyűjteményéből. BM

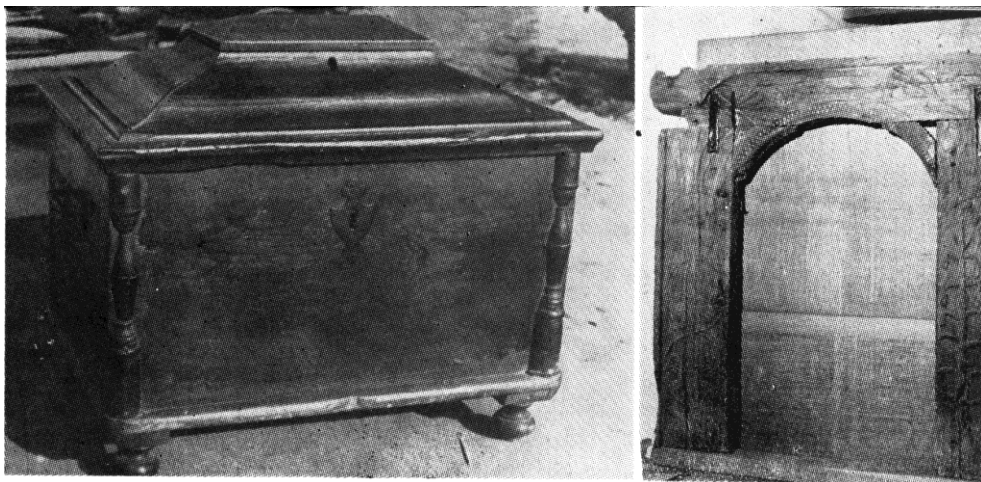

38. A csomafalvi keresztelőkút (XVII—XVIII. század) és részletei. SzGy

39—40. A csomafalvi keresztelőkút részletei

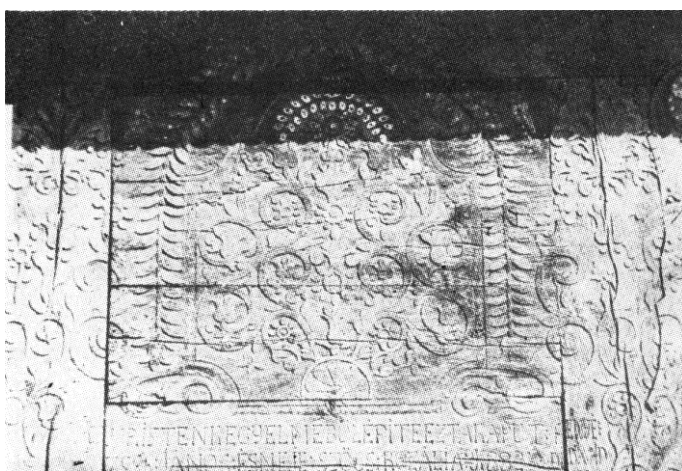

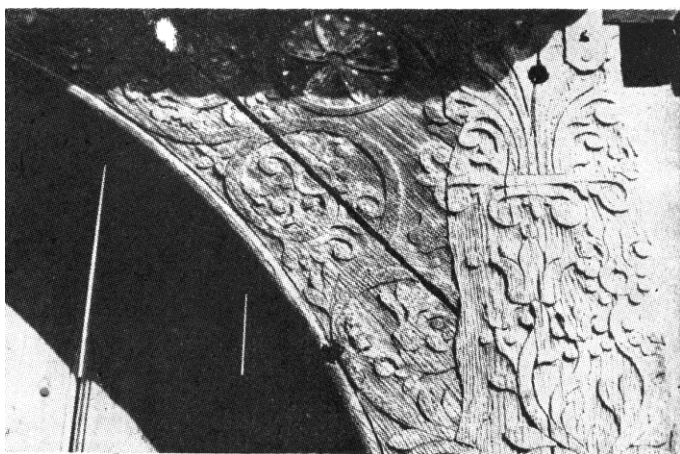

41. Az asztalosok céhládája, a Gyergyói Múzeum gyűjteményében. BM

42. Alfalvi kiskapu 1886-ból. Mál

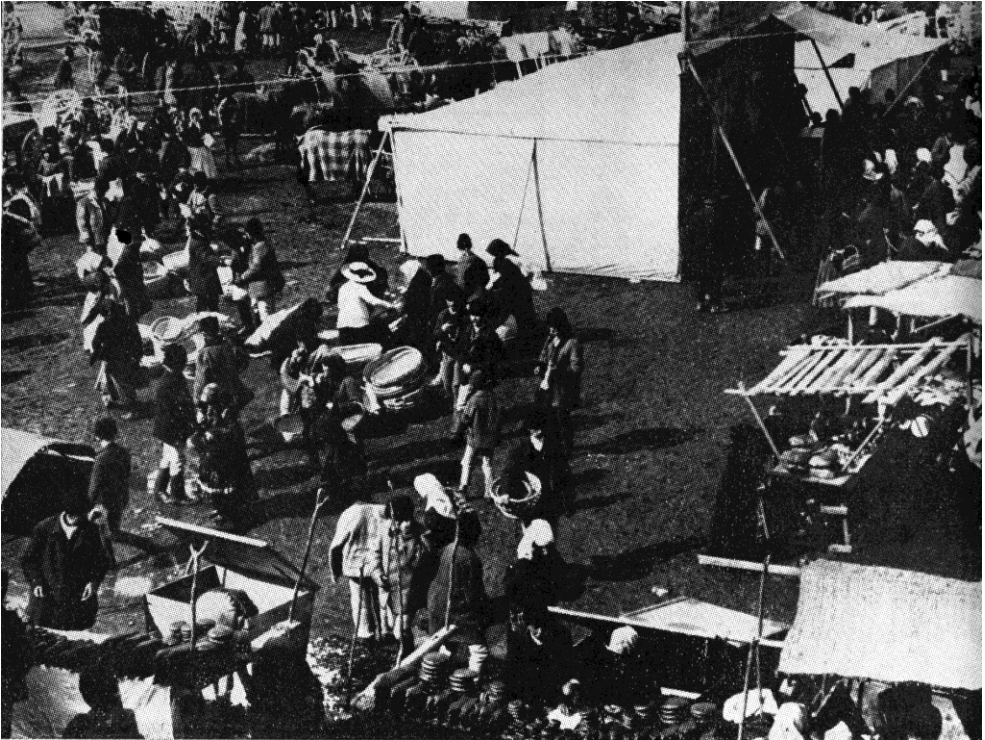
43—44. Kapurészletek. Mál

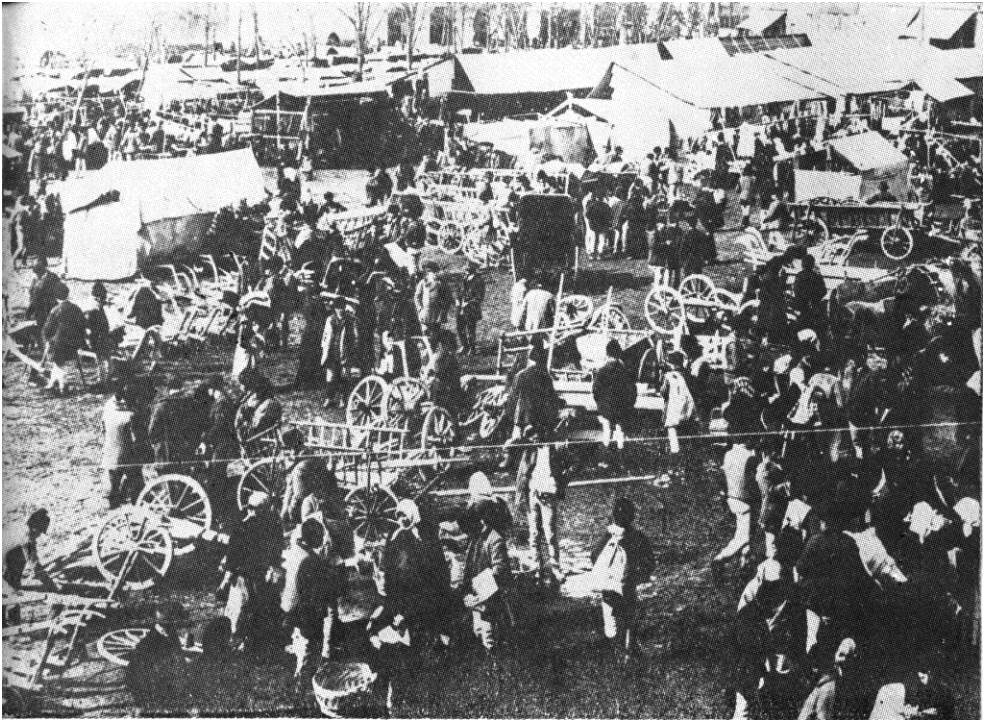

45. Tutaj a Maroson

46. Gyergyószentmiklósi vásár 1930 körül: pogácsások, kosárfonók. VL

47. Kerekesek a gyergyószentmiklósi piacon 1930 körül. VL

48. Sátrak a gyergyószentmiklósi piacon 1935-ben. SzJ

49. A Selyem-udvar nyugati fele. MÁL

50. A telek utcai frontja. Karácsony János rajza

51. A XVII—XVIII. századi alszegi csengettyű (harangláb) környéke 1930-ban. VL

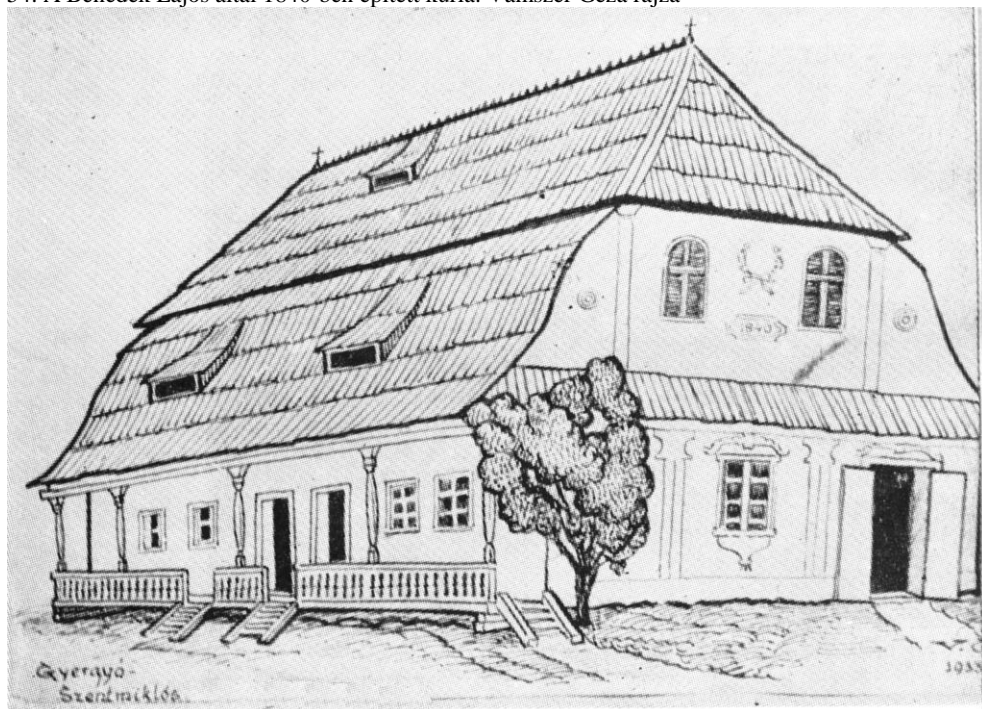
52. Békény utcai részlet (1920 után). VL

53. Vasárnap délután Felszegben 1930 körül. VL

54. A Benedek Lajos által 1840-ben épített kúria. Vámszer Géza rajza

55. A György család XVIII. századi háza a Köztársaság utcában. LJ

56. Székely Károlyné háza 1836-ból (1967-ben lebontották). KI

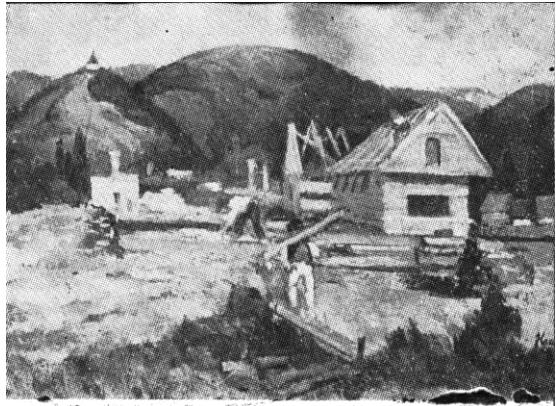
57. A Vár utca környéke vagy Bagolyloka 1934 körül. SzJ

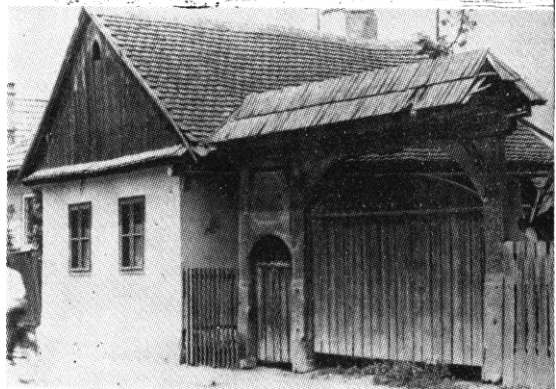
58. A Vár utca és Köztársaság utca találkozási pontja; háttérben a Csereoldal, 1930 körül. VL

59. Felszezi részlet, 1945. Karácsony
János rajza

60. Madaras István székely kapuja 1885-
ből, a Köztársaság utcában. GM

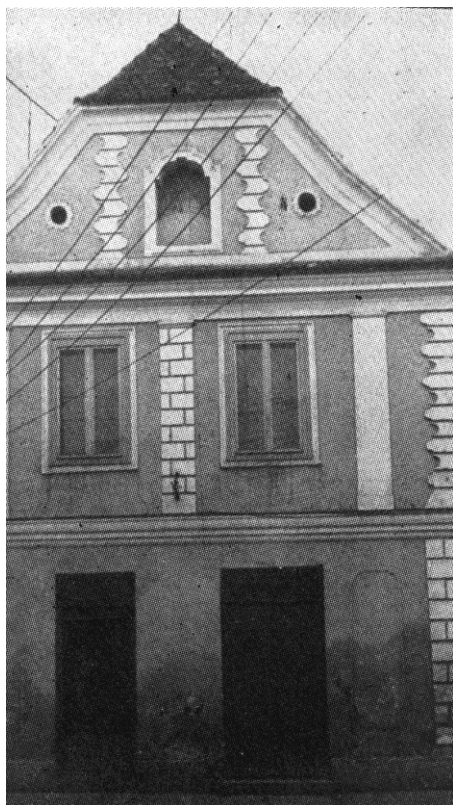

61. Gazdasági épület a Vákár-tanyán
(1930 után). VL

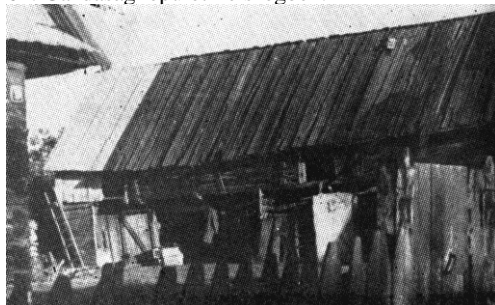

63. Az 1817—1841 közt épült Bocsánczy ház; bal sarokban a Kövér család 1810-ben épült háza. MJ

64. A Kopacz család háza 1800-ból: homlokzatán freskórészletet őrző szoborfülke. MJ

62. Gazdasági épület Felszegben.

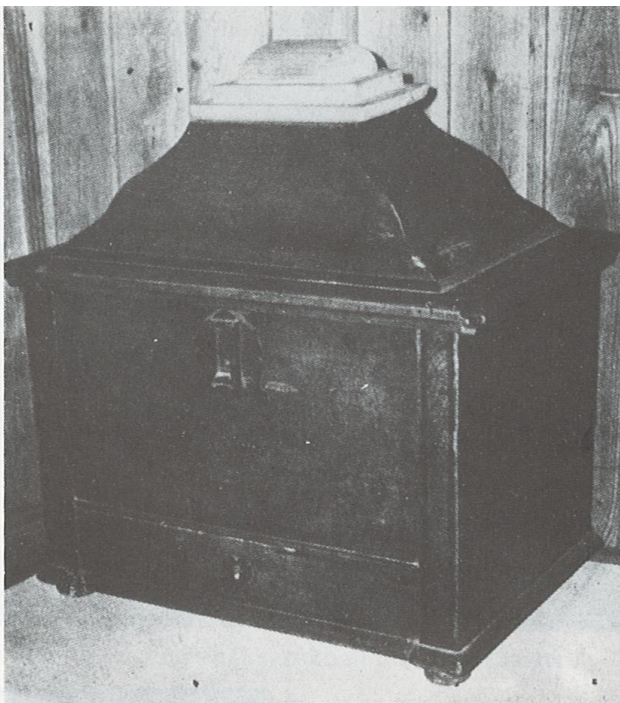

65. Kelengyés és irattartó láda 1851-ből.
GM

67. A céhek által használt riasztó mo-
zsárgyú. BM

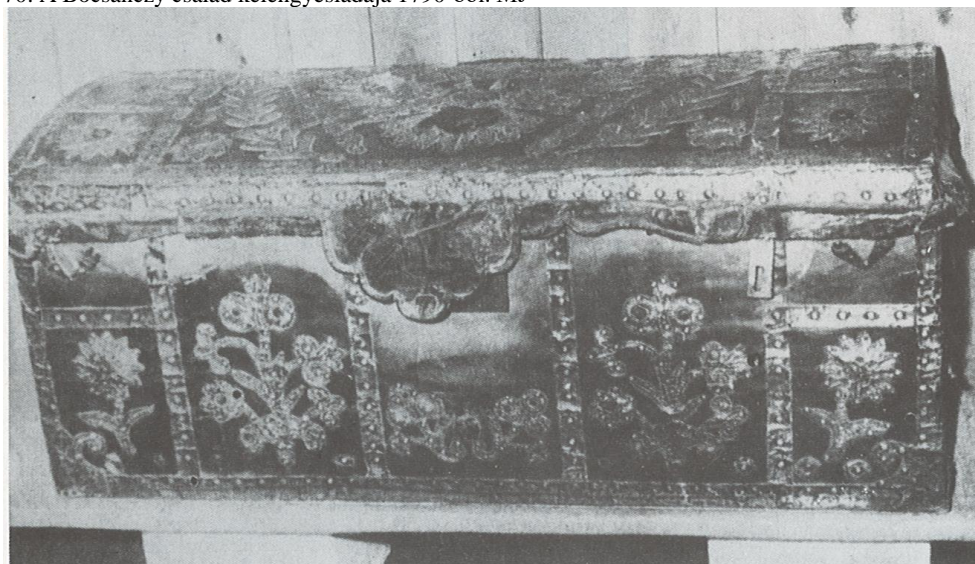

66. Gyergyói (ditrói) örmény család
1879-ben

68. XVIII. századi keresztelőkút az örmény katolikus templomban. GM

69. A tímárok céhládája. BM

70. A Bocsánczy család kelengyészládája 1790-ből. MJ

71. Lakodalmások. VL

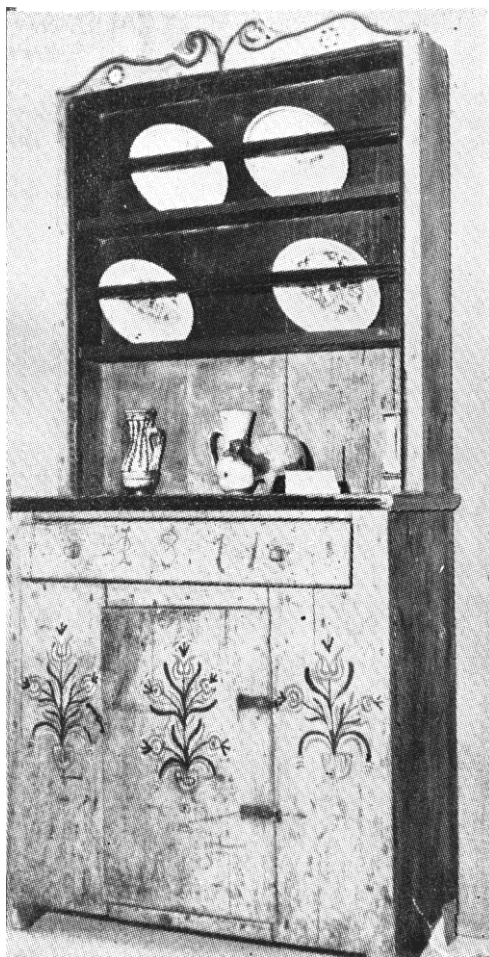
72. Viszik a menyasszonyt. VL

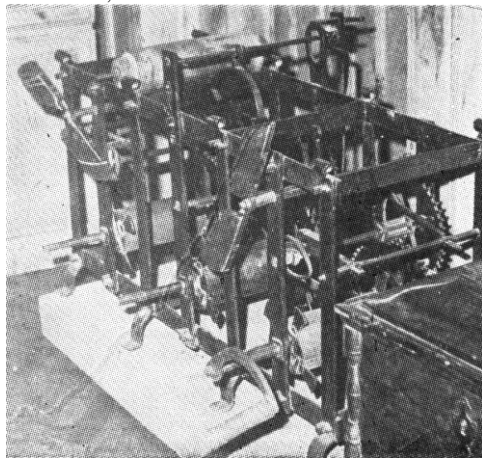

73. Kelengyésláda Újfaluból. BM

74. 1871-ben készült tálás Tekerőpatakról. BM

75. A gyergyószentmiklósi toronyóra szerkezete, 1861. BM

nyitott hálófülkéjével egészült ki. A múlt század vége felé ezt zárt, elkülöníthető kamrává kezdték átalakítani. Az 1900-as évektől kezdve a malomházak is gyökeresen átalakultak. Az újonnan épülő malmok nagy részében a lakóház már általában 2 szoba, konyha volt. Sőt néhol, ha a telek nagysága megengedte, a malomépülettől függetlenül épült fel a lakóház, így Ditróban a Gábor Áron utca 32. szám alatti Ghindamalomnál a XVIII. századi malom mellé 1930 körül tágas lakóházat építettek. Minden malomnak szerves tartozéka volt a megfelelő gazdasági épület.

A telek elrendezését annak nagysága és a terepviszonyok szabták meg. A települések belsejében elhelyezett malmokra jellemző a telek zsúfoltsága. Néhol a teleknek mind a négy oldala be van építve, például Gyergyószentmiklóson a Vad György-féle malomé (Köztársaság utca). A határbeli malmoknál a telek kiterjedése nem szab határt az építkezésnek. Ezért a malmok telkei is tanyaszerűen helyezkednek el.

AZ ŐRLÉS

Az őrlési művelet legelső része a szemes előkészítése. Ez rendszerint a gazdaasszony feladata volt, aki a szemest zsákba merte. A zsákokat, a tévedések elkerülése végett, többféleképpen jegyezték meg. Egyrészt megismerték színéről, szövéséről, a benne elhelyezett csíkokról. De cérnával varrt *zsákjegyeket* is alkalmaztak. Ezek általában azonosak voltak az illető család erdei fajegyével. Ilyen jelzéseik voltak a Kémeneseknek a darázs-fészek, a Páll Károlyé egy ló, két csikó, másoké a kereszt és két rovás, a kecskeköröm, a hattyú, a rák, a patkójegy, a pipajegy.

Az örölnivaló malomba szállításának több módja ismeretes. Leggyakoribb, hogy a molnár egyes lóval járt házról házra, és maga szállította a malomba és haza a szemest, illetve a lisztet. Sokfelé, például Csomafalva-Somlyópatakaról, a molnárok feleségei jártak az őrlőért. Máskor az öröltető gazda vitte szekéren vagy háton az örölnivalót. A hátonhordásnak több módja volt. Egyike a vállonhordás; kb. 1 véka szemest szállítanak így, az illető azt a kezét, amelyik vállán a zsák van, csípőre teszi. Máskor meg a zsákot a vállon átvetik és kézzel megfogják. Így egy ember 2—3 vékát is el tud vinni egy-két kilométerre is. Az előbbi főként az asszonyok, az utóbbi a férfiak hordási módja. Ahol átalvetőt használnak, mint a Gyergyószentmiklós határában megtelepedett csángóknál, valamint Tölgyesen, benne kb. 2 véka szemesgabonát tudtak szállítani.

A lisztnek a zsákba töltésére a *kávát* használták, amely félkör alakú és meghajlított mogyorófából készült. Erre ráhúzzák a zsák száját, így egy ember könnyen megtöltheti a zsákját. A lisztet az egy darab fából faragott *lapáttal* merik fel. A zsákban való elhelyeztetését pedig a *döröklőfával* segítik. Ez egy 50—70 cm hosszú, gyalult rúd.

Leginkább búzát, zabot, rozst, árpát és kukoricát öröltek. Minden malomban, a helyi körülményektől függően, két-háromféle terményt öröltek. Így például 1894-ben Csík megyében 626 malom közül 286 malom örölt búzát nagyobb mennyiségben. Ezek valamennyien egyfajta

búzalisztet készítettek. Rozsot nagyobb mennyiségben őrölt 441 malom, árpát 95, tengerit 314, zabot 1 malom (MStK XIII. 464).

A zabot és árpát főként az állatok részére őröltették, nagyobb mennyiségben, *darának*. A disznónak apróbbra, *langosabbra* őrölték darának, hogy „a leve tejes legyen”. Így jobban eloszlott a kevertben, nem rakódott le az aljára. Egy-egy szemet 6—8 darabba zúztak szét. A *kenyérnekvalót* legjobb volt kővágás után őrölni, mert így lisztje grizezsebb, kenyere jobb és puhább volt. A kenyérnekvaló után kukoricát őröltek *apró élesre* úgy, hogy lisztje egyforma grizes legyen, a szitán, átmenjen, így ízletesebb puliszka főtt belőle. A kukorica után darát őröltek. Az őrlésre szánt termény száraz kellett legyen. Gyakran megtörtént, hogy a szem nyirkossága miatt a malomkő beragadt. Ilyenkor a malmot meg kellett állítani, és a követ újra kellett vágni. A szárazabb szem szaporább, lisztjét a víz jobban oldja, kenyere ízletesebb. A száraz darától pedig a kevert színe tejezesebb.

A jó őrléshez igen fontos volt a kő karbantartása, vágása, mert a vágatlan, *sík kővel* őrölt liszt tésztája ragadós és sokkal hosszabb a kelése. Sok kárt okozott az *elgaratoltatás*, vagyis a termény nem megfelelő őrlése. Ezért Vitos Mózes már 1894-ben sürgeti a hatósági beavatkozást (Vitos: 692). A szitával felszerelt malmoknál különválasztották a liszt *langját*, vagyis a finomabb részét.

A vízimalmok *gyöngykását* vagy *búzakását* is őröltek. Ennek módja a következő volt: Az őrlésre beállított malomkő körül a szitakérget rögzítették. Ennek mindenütt egyenlő távolságra kellett lennie a malomkőtől, illetve lehetőleg teljesen ehhez kellett simulnia. Utána a követ lefedték. A *lisztlefolyó lyukat* is bedugdosták. Egyszerre kb. $\frac{1}{2}$ véka árpát vagy búzát a garaton át a kőre engedtek. A követ 2—3 óra hosszat járatták, majd megnézték, hogy a gabonát jól lehántolta-e. Ellenkező esetben tovább járatták a követ. A leengedés után a gyöngykását kirostálták a korpától és a héjától. Egy véka búzából vagy árpából fél véka kása lett. Búzakásához a kőnek nem kellett frissen vágottnak lennie.

A malmok teljesítőképességét több tényező határozta meg. Elsősorban a zserébfő nagysága, a kerék átmérője és szélessége, valamint a víz járása. Természetesen ettől függött a kövek száma. 1894-ben a statisztika szerint Csíkmegye (nagyjából a mai Csík és Gyergyó) területén működő 626 malomban 810 kő forgott (MStK XIII. 469).

A kövek száma szerint a malmok a következőképpen oszlottak meg: egyköves malom volt 448, kétköves 174, háromköves 2, négyköves 2. Gyergyószentmiklóson 1910-ben 41 malom közül egyköves volt 24, kétköves 14, négy köves 1 malom. Az egyköves malom teljesítőképessége napi 1 mázsától 5 mázsáig terjedt. 1894-ben Csík megyében 117 olyan malom volt, amely csak napi 1 mázsát, 345 malom átlag napi 2—5 mázsát, 76 malom napi 6—10 mázsát, 27 malom 11—20 mázsát, és egy malom napi 21—30 mázsát tudott őrölni. Az idősebb molnárok visszaemlékezése szerint voltak olyan egyköves malmok is, amelyek — természetesen magasabb zserébfővel és jó vízjárás idején — 24 óra alatt 30—35 véka szemest, azaz 450—500 kilót is meg tudtak őrölni. A kis patakmalomok közül nagyon sok csak a legminimálisabb teljesítményt tudta elérni, akárcsak a közös zserébfők mentén települt malmok egyike-másika is.

Ezeket a kis vízkészletük miatt *decis malmok*nak nevezték, mint például a Békény Köztársaság utca felőli északi malomárkán levő Barabás Ignác-féle malmot is.

A jövedelem a malom teljesítőképességétől függött, mert amennyit őrölt, aszerint kapta a vámot. Egy véka szemes után egy kupa vám járt. 1894-ben a 626 Csík megyei malom közül 608 szedett vámot, a többi saját szükségletére őrölt. Utóbbiak a nagyobb birtokosok tulajdonában voltak. Így Gyergyószentmiklóson Cziffra Mihálynak 5 malma közül 1—2 az állatai részére őrölt. Néhány kisteljesítményű malom a résztulajdonosok házi kezelésében volt és csak az ők szükségleteire dolgozott.

Az 1894-i összeírás néhány adata fényt vet a molnárok és a malmokban dolgozók szociális helyzetére is. A 626 Csík megyei malom közül 102 bérlők kezelésében volt. A malmok kis teljesítményénél fogva csak kevés fizetett munkást alkalmaztak, összesen az egész megyében 47-et, ebből rangmunkás 36, kocsis 4, napszámos 7. A fizetést természetben kapta 24, pénzben pedig 23. A pénzbeli bér napi 20 krajcártól 1 forintig terjedt.

A MOLNÁROK MELLÉKFOGLALKOZÁSAI

Az évszázadok során a molnárok számos mellékfoglalkozást gyakoroltak. Ebben nagy szerepe volt az egyes területek feudalizmuskori elszigeteltségének. A malomban nagyon sok, egyébként más mesterségek keretébe tartozó munkát kellett elvégezni. Ezek egyike volt az ácsmunka, amely lényegesen különbözött az építőácsok munkájától, illetve sokkal szerteágazóbb, bővebb ismereteket kívánt. A malomszerkezetek felszerelése mechanikai ismereteket is követelt. Ezzel magyarázható az a tény, hogy a középkorban a molnárság és az ácsmesterség összefonódott, illetve együtt fejlődött (Tálas: 40).

A malomácsmesterség tudományát egy-egy községben rendszerint csak 1—2 molnár értette. Ezeket hívták a malmok javításához, az új malmok szereléséhez. 1773-ban említik Vad Andrást Alfaluból, aki egy személyben molnár és ács is volt (Szabó T. A.: 1947. 40). A *malomácsmesterség* apáról fiúra öröklődött. Így például Koszti János gyergyószentmiklósi molnárnak az édesapja is értette ezt a mesterséget. Koszti Jánoson kívül még az utóbbi időben értették Szócs Ignác Csomafalváról, Szóts Dávid Gyergyószentmiklósról, Sztojka György Remete-Eszenyőről.

A másik mellékfoglalkozás volt a malomkőfaragás, melyet Ditróban a Góga testvérek, Gyergyószentmiklóson Koszti János gyakoroltak. Ezenkívül saját szükségletre Koszta János csomafalvi molnár is faragott malomkövet.

A legtöbb molnár kisebb-nagyobb mértékben földműveléssel is foglalkozott. Gazdaságuk jórészt önellátásra, a vonóállatok eltartására és a kikerülő hulladék felhasználására volt beállítva. Különösen a falutól távolabb eső molnártelepüléseken rendezkedtek be a tanyaszerű földművelésre. A vonóállatként használt ló a legtöbb malomban ott volt. Ökröt csak ritkán használtak. Az őrlési hulladék, az *olajtöröktől* származó *olaj-*

pogácsa, az *árpakásatörő*ktől származó héj nagyban elősegítette a disznóhizlalást és az aprójószág tartását. A molnársággal szorosan egybefonódott a *ványolómesterség*, *olajtörés* meg a *gyapjufésülés*. (Ezekről más helyen szölvünk.)

A molnárok feleségei nagymértékben foglalkoztak a szövés-fonással, amire bőven jutott idő, „amíg a malom lejárt a felöntött gabonát”. Nagyon sok malomhoz éppúgy hozzátartozott az osztováta csattogása, mint a malomkő zúgása vagy a víz csobogása. Ugyanakkor a szomszéd asszonyok és mások, akik az őrlésre várhoztak, szívesen jöttek, guzsallyal a kézben, egy kis tereferére, megvitatni a falu dolgait. Ünnepe napokon eljöttek a férfiak is. Nyári időben a malom *tőtése* hangos volt a fonó asszonyok zajától.

Különösen a feudalizmus korában a malom társaséleti tényező volt egy helységen belül is (Tálasai: 39), mert itt összegyűltek a szomszédok, ismerősök, az őrlőt hozók és vivők, kicserélték a falu híreit, megbeszéltek a tennivalókat. A gyerekek is szívesen keresték fel a malmokat, mert a zúgó alatt jól lehetett fürödni, télen pedig a jégen *isánkodni*, csúszkálni. Emellett a malmok működése és szerkezete is vonzotta őket, különösen akkor, amikor a gépek oly ritkák voltak. Hatásuk a gyermekjátékokban is megnyilvánult. Még 1940 körül is a kis hegyi csorgók közelében gyakran lehetett látni kis, 10—15 cm hosszú vízkerekeket, melyeket gyermekek készítettek (faágakból tengelyt, fakéregből labodákat), hűségesen utánozva a nagy malmok vízkerekeit. Egy másik, sokkal egyszerűbb formája volt ezeknek a játékoknak a tengelyre keresztalakban elhelyezett 4 kis lapát, melyeket szintén labodának neveztek és amelyeket a legkisebb csorgók 20—30 cm-es esése jól működtetett. További tanulmányozást igényel, hogy ezek a gyermekjátékok nem őrzik-e egy ma már feledésbe ment vízkerékforma emlékét.

Mint minden más foglalkozási ág vagy életforma keretében, úgy a molnárságnál is kialakultak egyes babonák, hiedelmek. Így az ajtó mellett elhelyezett *szerepcsepatkó* minden malomnál megtalálható. Ha a molnárra haragudtak, illetve malmát és szerepcsejét el akarták rontani, a vízkeréken döglött kutyát eresztettek alá. Hogy a malom szerepcses legyen, a malomkerék alatt *szerepcsefüvet*, nadragulyát tartottak, és gyakran öntözték vízzel és szesszel, hogy mindig frissen álljon.

Mint már említettük, a vízimalmok Gyergyó területén még a századfordulón is javában virágoznak; az új technika csak lassan terjed, s még az újonnan létesülő tőkés üzemek is sok régi szerkezetet őriznek. A XX. század első felében lényeges változások következnek be. Nálunk is megjelennek az első műmalmok, melyekkel a vízimalmok már nem tudják felvenni a versenyt, illetve másodrangú termékek előállítására szorulnak vissza. Ezen a téren nagy hatással volt a század elején megépült vasút is. Segítségével olcsóbb és jobb minőségű lisztet tudnak szállítani. Míg a korábbi századokban csak a helyi malmok tették lehetővé a tömegek legfőbb élelem-alapanyagát, a liszt és a hántolt gabona melléktermékeinek előállítását és a velük kapcsolatos magasabb szintű készletgazdálkodást, ez a jelentőség a századforduló után lényegesen csökkent.

A lisztelőmalmokon kívül, melyeket a helyi lakosság csak *malom* megjelöléssel illet, a víziszerkezeteknek még számos válfaját ismerjük.

Köztük igen jelentős helyet foglalnak el a *vízifűrészek* vagy *fűrészmal-
mok*, melyekkel külön tanulmányban foglalkozunk. A *ványolók*, *posztó-
mosatók*, *olajtörők* tanulmányozása az előbbiekhöz hasonlóan külön ta-
nulmányozást érdemel. Jelen dolgozat befejezésekképpen néhány adatot
szeretnénk felvillantani arra vonatkozóan, hogy különösen az utóbbi év-
tizedekben, amikor a lisztelőmalmok jelentősége hanyatlani kezdett,
ezek szerkezeteit milyen ötletesen igyekeztek hasznosítani.

Vasláb-Hevederben a Fülöp család malmának és fűrészének vízke-
reke az asztalosműhely gépeit működtette. Csomafalva-Szászfaluban a
régőbbi lisztelőmalom szerkezete egy lakatosműhely gépeit hajtotta még
néhány évvel ezelőtt is. Ditróban szintén egy lakatosműhely gépeit haj-
tatták meg egy alszegi vízimalom vízkerekével.

1944-ben Szárhegy-Güdücön, amikor teljes mértékben hiányzott a
cséplőgépek meghajtásához szükséges benzin, elővették a divatból már
kiment lovas cséplőgépeket. De mivel hiányzott az ezekhez szükséges
igásállat is, a cséplőgépet szíjjátéttal Bajkó Viktor malmában is víz-
kerékkel hozták működésbe. Ugyanezt az eljárást alkalmazták Ditró-
Orotván is. Güdücön próbálkoztak azzal is, hogy a dinamót a korábbi
malmok vízkerekeivel hajtsák meg.

Jóllehet a háborús nehézségek miatt a vízimalmok terén még ész-
lelhető volt némi fellendülés, a gazdasági és társadalmi fejlődéssel ezek
nem tudtak lépést tartani.

JEGYZETEK

¹ Ștefan Olteanu: *Meșteșugurile din Moldova în sec. al XVII-lea*. — Studii
și materiale de istorie medie, vol. III. — Tálasi István: *Az anyagi kultúra néprajzi
vizsgálatának tíz éve*. Bp. 1955. — Kiss Lajos: *Vízimalmok a Nyírségben*. Ethnog-
raphia 1955. — Ileana Bozac: *Morile din domeniul de la Zlatna de Sus, 1774*. Kéz-
irat a Gyergyói Múzeumban. — Cornel Irimie: *Pivele și viltorile din mărginea Si-
biului*. — Comunicările Muzeului Brukenthal, II. Sibiu 1956.

² Imreh István: *Az erdélyi manufaktúraipar munkásairól a XIX. század első
felében*. — Csetri—Imreh—Benkő: *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezde-
teiről*. Buk. 1957. 45. lap.

A DESZKAMETSZÉS MÚLTJÁBÓL

A gazdasági életben oly nagy szerepet játszó fa egyik nagy múltra visszatekintő felhasználási formája volt a deszka, amelyet a vízfűrészek feltalálásáig csak kézierővel hasították. Ez a készítési mód, habár szórványosan, napjainkig gyakorlatban volt. Lényege a következő: Egy kecskelábon vagy állványon hosszan lefektetik a deszkának alkalmas tőkét, és két ember hozzáfog a deszkahasításhoz. Egyik a földön térdel, a másik pedig egy méternyi magas állványon áll. Ketten függőleges mozgást kifejtve húzogatják az ácsfűrész. Ahogy a fűrész mélyebbre hatol a tőkében, azt úgy húzzák előbb-előbb. Ezzel az eljárással tetszés szerinti méretre lehetett a deszkát vágni, habár sok időt és erőrafordítást kívánt.

A vízfűrészek megjelenése világviszonylatban a műszaki haladás egyik magasabb fokát jelenti. A középkori találmány az újkor elején lesz Európában általánosan elterjedt. Gyergyóban föltehetően a XVI. században jelennek meg. Nemcsak számbeli elterjedésük fontos, de szerkezeti felépítésük vagy földrajzi elhelyezkedésük változása is.

A vízfűrészek, kapcsolódva az erdőkitermelés különböző ágaihoz, elsősorban a tutajozáshoz, amely biztosította az évi százezer köbméternyi kivágott deszka olcsó szállítását, azok közé a tényezők közé tartoztak, amelyek Gyergyót bekapcsolták a távolabbi vidékek vérkeringésébe. De ugyanakkor oroszlánrészüik volt az erdőtakaró eltűnésében is, működésük nyomán gyakran váltak kopárrá egész hegyoldalak; hasonlóan a velenicei fűrészekhez, amelyek a Dalmát Karsztok erdőségeit pusztították ki.

Műszaki jelentőségük még nagyobb, mint a lisztelőmalmoké. Szerkezeti fejlődésük sokkal mozgalmasabb amazokénál, hiszen sokkal nehezebb helyeken és mostohább körülmények közt kellett felépíteni. A sajátos vízrajzi viszonyok gyakran tették próbára a kivitelezők szak tudását. Társadalmi szempontból pedig a fűrészek megléte komoly hatással volt egyes közösségi intézmények fejlődésére (fűrészársaságok, építő kalákák), és elősegítették a népi tudásanyag bővülését is.

A vízfűrészmolnárság jelentősen kihatott a fafeldolgozás más ágazatainak fejlődésére és anyagellátására. Ez vonatkozik különösen az építőiparra; nemcsak a mennyezetekhez jutott elég deszka, hanem lassanként a földpadlót kezdte kiszorítani a deszkapadló, majd pedig az épületek fedélfelületében kapott helyet, sőt kerítésül is szívesen alkalmazták.

A bútorművesség szempontjából a deszka térhódítása éppoly jelentős, mint az építkezésekben. A tutajjal, szekérrel való könnyű szállíthatósága pedig az árucserében juttatott számára előkelő helyet.

A VÍZFŰRÉSZEK MEGJELENÉSE ÉS ELTERJEDÉSE

A vízzel hajtott szerkezetek egyik nagy csoportját az erdő fáját feldolgozó vízfűrészek vagy fűrészalmok képezték. Míg a lisztelőmalmok kizárólag helyi szükségletre termeltek, addig a fűrészalmok egy része

kivitelre, kereskedelmi célokra is dolgozott, s így érintkezésbe jutott a piaccal, árutermelővé vált.

Feltehetőleg már a XV. században nagyobb számú fűrész működött Gyergyóban. Az 1627-i országgyűlési árszabályzat szerint „A gyergyói deszkának százát helyben, három forintban, Régenben négy forinton, ötven pénzen, Vásárhelyen öt forinton rendezték adni” (EOE. VIII. 405). Ez a tény jelentős számú fűrészről tanúskodik. Az ugyanazon évben kelt szerződés szerint szárhegyi Lázár István Ditróban a Fülöpökkel cserél egy örökséget, amelyen fűrészmalom is van (Lázár lt. F. 86).

A vízfűrészek elterjedésére vonatkozó ditrói néphagyomány szerint a Gál család egyik tagja, aki a fejedelmi csapatokban szolgált, Lengyelországból hazajöve, itthon is készített egy fűrész, melyet azonban egy vasalkatrész hiányában nem tudott megindítani. Lóra kapva, egy év múlva Lengyelországból készen hozta a szükséges vasalkatrészt. Mivel az általa épített fűrész jól bevált, a környéken még 34 fűrész építésével bízták meg. A ditrói Gál család egyik ágát pedig azóta „Fűrész” melléknévvel illették. E jelző egy 1671-ben kelt okmányban is előfordul (Lázár lt. F. 86). A fenti hagyományt mérlegelve megállapíthatjuk, hogy a fűrészek vidékünkön már a korábbi századokban, Tagányi Károly szerint már 1428-ban megjelentek. A vízfűrészek segítségével jelentős mennyiségű fát takarítottak meg (Tagányi: I. 4). Így az említett Gál lengyelországi tapasztalatai alapján hozzájárult a fűrészek technikai felépítésének tökéletesítéséhez, és hírnevet szerzett magának a fűrészépítés terén.

A XVII. század második felétől több adat ismeretes a fűrészek működéséről. Így a tárgyalt két ditrói fűrészén kívül említik Újfaluban a Várospatakon Laczkó Péter és Biró Mihály tulajdonában levő fűrész (Laczkó és Pál családok csereszerződése, 1667-ből, másolat GyM lt.). 1710-ben említik a csomafalvi „Somlyó vizén lévő fűrészeket”. A Lázár grófok ez évben kelt osztzkodási ajánlatából kitűnik, hogy több fűrészmalom tulajdonosai; pontos helyüket azonban nem közli. 1773-ban a remetei Eszenyő-patakon említik a Lázár grófok jobbágyainak egyik fűrészmalomát (Conscr 1773. 463).

Ugyancsak Eszenyő patakon van a „Molendinum Serrarium Iobagionum” (a jobbágyok fűrészmalma. Uo.). Eszerint „Vagyon a Kiss István maradékainak Kiss Jánosnak és Balázsnak az Eszenyő vizén egy fűrész Malmok, ennek vicinussa minden felől az erdő, melyet szabad emberekkel, úgymint Csiby Tamással és Antallal és Szöts Jánossal együtt bírnak. Ezen fűrész jártatásában ilyen rendet tartanak, hogy Kiss Jánosnak és Balázsnak két-két napja, a szabad embereknek külön-külön egy-egy hete vagyon, mindenik a deszka vágására desztinálva, melyet úgy is observálnak, hogy Nagy György maradékainak és Nagy Istvánnak és Ferencnek vagyon ugyan az Eszenyő vizén egy fűrész Malmok, melyet Szász Ferencsel, László Péterrel és Balás Adrással bírnak”. Ugyanebben az évben Ditróból több fűrész felsorolnak mint a Lázár-birtokok szomszédait (Szabó T. A.: 1940. 31—32). Így a víz mellett a Puskások fűrészét, a felső falu végén a Gál György fűrészét, továbbá a Gál János fűrészét, valamint a „Fekete tón belől” ismét Gál fűrészét említik. Gyergyószentmiklósról Orbány fűrészét (Szabó T. A.: 1940. 38), Csomafalváról a Hámor fűrészét (Szabó T. A.: 1940. 26). Utóbbiról említi a Lázár-

birtokok 1742-i leltára, hogy „itt quondam Lázár István uram idejében vasat fuvattanak” (Inv. 1742. 451).

A Lázár család egyik ditrói fűrészének leltára (Conscr 1773. 425) leírja, hogy milyen volt egy fűrészmalom. Eszerint „Vagyon az Expenens Groff Uraknak az ezen Ditró között Felszegben a falu felső vége fele az Expenens Groff Urak Kelemen János jobbágyok és az Erdős János házok között egy Fűrész Malmok, ennek Silip Tökéje, vagy Fundamentoma fenyőfából való, de nem jó semmire, a Seréb fön alol hosszú laj, kis lajával edgyütt ismét fenyőfából való, a fűrésznek fundamentoma s cövekjei tiszafából és Cserefából és ezek is semmire valók, elsüjedtenek. Az ezekben talpfák és gerendák is fenyőfából Valók lévén elsenyvedtek a régiség miatt. ... Ezen Malomnak Víz kereke minden résziben Fenyőfából valók, egy vas Csap és egy görbe vas a végén, mindenik igen jó ... a csiga kereke vasastól együtt romladoxott... Ezen Malomnak vas esztekéje jó ... a karikás fa fogas fájával edgyütt fenyőfából valók ... a Metző vasa ezen fűrésznek ... jó. Az alsó részén levő persej ... sikitójával edgyütt jók ... Szegező nagyobb alsó vasa jó. Belső végén a tökének két vas kaptsa rossz. A régiség miatt megkiszidüle [megkopott] nem lévén vasa a mesternek, miből igazítsa.” A továbbiakban a leltár a fűrész romladoxott voltával kapcsolatban megállapítja, hogy esztendőnél tovább nem tart. „Hanem ezen Malomnak annyiban áll, hogy minden esztendőben, mikor jó vize vagyon, kifűrészeltetnek rajta többet, másfél ezer deszkára valót. Ami illeti árkat ezen malomnak, gát nélkül meg lehet tartani, mivel egyenesen azon egy nyomon megyen víz a Silipjára.” Az idézett leltári részletekből képet nyerhetünk a fűrészek egykori állapotáról.

1799-ben Teleki József műszaki leírást is közöl a Toplica mellett, Hordugáson levő királyi kettős fűrészmalomról (Teleki: 39).

Megjegyezzük, hogy a fentiek csak szórványos utalások, mivel a fűrészről nem maradt fenn részletes összeírás. A fűrészek XVIII. századi számát jóval magasabbra tehetjük. Még az akkori szórványos adatok is Gyergyó majdnem minden községéből említenek fűrészeket, kivétel csak Tekerőpatak, Szárhegy és Vasláb.

A XIX. század folyamán mind a fűrészek száma, mind szerkezete gyökeresen megváltozik. Különösen az 1840-es évektől megkezdődik az idegen tőke beáramlása és a fűrészek szakosodása. Megváltozik azok földrajzi-területi elhelyezkedése. A *turbinás fűrész* szerkezete lehetővé teszi a kisebb vízbőségű patakok kihasználását, így a távoli erdők fáját is a helyszínen tudják feldolgozni.

A hulladékfa és a fűrészpor visszahagyható lévén, a szállítási költségek 50%-kal csökkentek (Vitos: 24—25). Ezen szerkezeti forma megjelenése a század közepére tehető. Ezt megelőzőleg, sőt ezekkel egyidejűleg is dívik a *szimpla*, a *korongos*, a *talián fűrész*, majd pedig a *vízi fűrész*ek vagy gátetek, mely utóbbiak tőkés jellegűek. A Putna vizén és mellékvölgyeiben 1863-ban 16 korongos és 7 szimpla fűrész működött (Gyszm. v.lt. 1863. KvNÁL).

Míg korábban a vízfűrészek csak a Maros vízgyűjtő területéhez tartozó patakok mentén, vagyis a Gyergyói-medencében helyezkedtek el, a XIX. század második felében sok új fűrész létesült a vízválasztótól keletre, a Kis-Beszterce mellékvölgyeiben és a Békás-patak mentén. E te-

rületen hatalmas, szinte még érintetlen erdőségek voltak. A Kis-Beszterce vize alkalmas volt a tutajozásra. Habár a medence belterületén, illetve a Maros mellékvölgyeiben még jócskán volt erdő, ezek kihasználása nem kecsegtetett oly haszonnal, mint a vízválasztótól keletre húzódó erdőségeké. Ugyanakkor Moldova, Munténia és a Török Birodalom jó felvevő piacot jelentett. Mindez nagy hatással volt román, magyar kereskedők megtelepedésére is. A XIX. század folyamán Tölgyesben török, görög és más nemzetiségű kereskedők telepedtek meg. Az 1879-ben a gyergyószentmiklósi és a tölgyesi járások területén található 125 vízfűrész 30—40%-a esett a vízválasztón túli területekre (Kozma: 1879. 271). A fűrészek száma egy településen belül sem volt állandó, mert gyakran épültek újak vagy tűntek el a régiék. Számukat községenként és településenként elemezve a következő hozzávetőleges képet kapjuk: Ditró község belterületén négy fűrészről van tudomásunk; közülük a Mezeiek fűrészét a Fekete tónál, a Lópatakban 1860 körül bontották le. A Ditróhoz tartozó Orotva lakói 1896-ban árpatermelésből és deszkametszésből élnek (Vitos: 24—25). Az 1900-as években már csak két fűrész dolgozott. Remetén az Eszenyő patakán öt, családi és társasági tulajdonban levő fűrész meglétét sikerült megállapítani. Alfaluban a Békényen és a Borzonton hét fűrészről tudunk. Csomafalva Somlyó patakán 1896-ban a Kőzúgón felül, nehezen megközelíthető terepen is fűrészek zakatoltak. Ma a Kőzúgón felül csak 8—10 elhagyott gátról tudnak. A Somlyó-patak Kőzúgón aluli szakaszán a század elején 4—5 fűrész működött. Újfaluban a Város-vize és a Sikaszó (Libántelemnél) 5 fűrészelt hajtott. Vaslábban a Heveder-patakon bent a községben 2, a patak felső völgyében 2—3 fűrész működött.

A legtöbb vízfűrész Gyergyószentmiklóson és határában volt. A település belterületén 9 fűrész működött. A határban a Békény és mellékpataki 12 fűrészelt hajtottak. A Békény felső szakaszán 5 fűrész volt, mellékpatakein pedig főként a talián fűrészek megjelenése óta szintén több fűrész létesült. Ugyanis a talián fűrész szerkezete lehetővé tette a kisebb vízbőségű patakok, amilyenek a Magasbükk, a Fűrész és a Várpataka, hajtóerejének felhasználását. Szárhegy-Güdücon 1 társasági és 2 magánfűrész volt. Ugyancsak a szárhegyi határban az Alsóerdő közelében, Román patakán 2 elhagyott fűrészhelyet ismernek. Jelentős számú fűrész volt még Galócás, Várhegy, Hodos, Salamás, Borszék, Bélbor és Holló településeken is. A Gyilkostó közelében, Lóhavason a Mélik család kétvasú fűrész (48 mm vastag) *dulápdeszkat* vágott. Kiseb fűrészelt működték még a Vitthavason, a Kupáson stb.

Az 1880-as években épült és a Szurdok patakáról a Békási-szoroson át Gura-Békásig vezető 30 km hosszú deszkaúszató csatorna lehetővé tette a Kis-Békás vagy Szurdok völgyében vágott deszka továbbszállítását. A Szurdokban 8—10 fűrész és körülöttük egy kis település létesült, melynek lakói különböző nemzetiségűek, románok, magyarok, olaszok, bajorok, csehek voltak (Gencsi: 158). A Békás-patak alsó szakaszán és mellékvizein, például a Domuk patakán levő turbinás, szimpla és vízi műfűrészelt a felcsíki községek idáig kinyúló erdőségeit használták fel.

Tölgyes környéke szintén tele volt fűrészelttel. Majdnem minden patakon volt egynéhány. Többségük azonban a Putna patakán és mellékvizein helyezkedett el (Nagy-Rez, Fügés). A Kis-Beszterce mellék-

völgyeiben (Borpaták, Bélbor, Holló) szintén sok fűrészről van tudomásunk.

A vízfűrészek közül a települések belsejében levők sokkal hosszabb életűek voltak, mint a határbeliek. Az előbbiek ugyanis a határ különböző részeiről összehordott fát metszették, míg az utóbbiak csak egy határ rész fáját dolgozták fel, és ennek kitermelése után teljesen elvesztették létjogosultságukat.

Amint jeleztük, a század második felében, főként pedig a 90-es években szakosodási folyamat is végbement. Egyes fűrészek különböző fajta deszkákat készítettek. Az egyes változatok aránya 1895-ben vidékünkön, Imreh Dénes akkori erdőmérnök jelentése szerint, a következő volt: „Van ugyanis részint helyi szükségletre, részint kisebb kereskedelemre, így a Maros-Torda és Udvarhely megyébe szekéren szállítható deszka vágására egyszerű vízfűrész harmincnégy, részint a marosi tutajterhelésre, részint dulápdeszka készítésére egyszerű vagy velencei fűrész hatvanhárom. Leginkább dulápdeszka készítésére turbinafűrész kilenc. Hangfenékfa készítésével foglalkozik hat fűrész. Vannak még a felsoroltakon kívül Domukon velencei és turbinafűrészek, melyek a felcsíki községek fájának feldolgozásával foglalkoznak” (Vitos: 595).

A helyi szükségletre termelő 34 fűrész a medence falvaiban helyezkedett el. Nagyrészt ezek őrizték meg a régi szerkezeti formákat. Főként ott működtek, ahol a legrégebbi fűrészek voltak. A marosi tutajok terhelésére *marosi deszkát* és dulápdeszkat készítő egyszerű vagy velencei fűrészek részben a Maros mellékpatakainak felső szakaszain vagy a vízválasztótól keletre helyezkedtek el. Kilenc turbinás, hat hangfenékfát metsző fűrész Tölgyesben és Szurdukban működött. Szurduk településen a feljegyzések szerint a fűrészek valamennyi változata megtalálható volt.

A fűrészek nagy többségben az erdei területeken épültek. Kisebbségben működött csak a települések belsejében, azonban utóbbiak nem voltak oly szerves részei a településeknek, mint például a lisztelőmalmok. Különösen az erdei fűrészmalmost jellemezte bizonyos fokú ideiglenesség. Miután a közeli kihasználható erdők kimerültek, építményét lebontották vagy pusztulni hagyták. Ezzel magyarázható, hogy a távoli, nehezen megközelíthető völgyekben is számos gát található. A lisztelőmalmok működése a molnárok állandó ottlakását feltételezi, a fűrészek működése azonban csak időszakos volt, s így a fűrészek létesítése csak néhány kivételtől eltekintve — mint például Szurduk, Putna — hozott létre állandó települést.

A VÍZFŰRÉSZEK BIRTOKLÁSA

Birtoklási formájuk számos változatról tudunk. Így ismerünk a XVIII. századból egy királyi tulajdonban levő kettős fűrészmalmost a Toplica melletti Hordugásról (Teleki: 39). Jelentős számú fűrész volt a Lázár grófok tulajdonában. A XVIII. században az Eszenyőn, a Somlyó patakán lévőket a jobbágyok kezelték. 1773-ban említik Újfaluból Böge István fűrész mestert. A grófok gyergyói fűrészmalmai látták el deszkával más vidéken levő birtokaikat. 1740-ben is sok deszkát szállítottak tutajokon szászkerédi jószágokra (Lázár lt. F. 83).

A birtoklás egy másik formája a családi tulajdon. Ezek nagyrészt a lófők és a katonarendű székelyek birtokában voltak. Kialakulásuk nagyjából azonos a részes, szeres vagy családi malmokéval. Ilyen családi fűrészek jellegzetes példái ismeretesek Ditróból: a Fekete-tónál levő, 1860 körül elbontott fűrész a Mezei család, egy másik pedig a Gál család tulajdonában. A tulajdonos rendszerint több testvér és közeli rokon volt. Kezelését is ezek látták el *szeres* formában. Vagyis *metszőt* nem alkalmaztak, hanem hetenként más és más tulajdonos kezelte, illetve vágott rajta. Csak saját maguk és egyes ismerőseik, rokonaik szükségletére dolgoztak. Így háziipar jellegűknél fogva természetes kiegészítő részei voltak a naturális parasztgazdálkodásnak.

Egy 1808-ból származó tanúvallomás igen érdekes adatokat tár fel a fűrészek keletkezésére, birtoklási formájának alakulására vonatkozólag. Részletesen leírja a Török család 1758-beli fűrészépítését a gyergyószentmiklósi Mogyorósbükk patakán. Eszerint „nehezen fogták meg a vizet”. A Török család adta a helyet és a munka nagy részét. A Kercsó család, amely sógorságban volt a Törökökkel, adta a faanyagot, míg Bíró János nevű sógoruk készítette a vasrészeket. A fűrész használatából a következőképpen részesedtek: a Török család 3 hétig, Kercsóék 2 hétig, Bíró János 2 napig vágathott (GyM lt.).

Az előbbiekhöz hasonló, de azoknál fejlettebb birtoklási forma a *társasági fűrész*. Ez is tulajdonképpen a családi fűrészek mintájára alakult ki. Elnevezését is nagyrészt attól a családtól kapta, amelynek tagjai a legnagyobb számban voltak benne képviselve. Később helyük szerinti néven is emlegették. Gyergyószentmiklóson volt a Gáborfiaké, később Csorgói fűrész, a Magasbükk tövénél a Portikoké, a Vörösmarty utcában az Alszezi Társaságé, Újfaluban a Kószai-csoport fűrészé, Alfaluban a Domokosoké és a Kozmáké (utóbbi a Köves-patakon), Szárhegy-Güdücön Ferencz Gergééké, Remetén a Puskásoké, a Portikoké, a Szabóké és a Péterfiaké. A Csorgói Társaság fűrészé 1953-ig működött. A társulat fennmaradt jegyzőkönyve (Kat. lt.) és az idősebb tagok elbeszélése alapján rekonstruálni tudjuk a társulat működését.

A társulat tagjai eredetileg a Gáborfi családból és az azzal rokon családtagokból kerültek ki, akik részt vettek a fűrész felépítésében. Részesedésül az építéshez való hozzájárulás arányában szeres vágatási napokat kaptak. 1948-ban a tagok száma 77 volt, 1—3 vágatási nappal. A vágási napokat lehetett örökölni, eladni, ajándékozni stb. 1945-ben azonban azokat, akik az újjáépítéshez nem járultak hozzá, kizárták a társaságból. A vágási sorrend névsor szerint ment. Évenként változtatták, vagyis aki egyik évben elsőnek vágott, a következő évben a sorrend végére került. A vágási napot reggel 6 órától másnap reggel 6-ig számították. A fennmaradt tőkék vágását nem lehetett átvinni a másik gazda terhére, a következő munkanapra, hanem ezeket félrerakták, amíg egy napi vágásra való gyűlt össze. Ekkor a gondozó egy napot jelölt ki. A tagok kötelesek voltak minden öt évben a fűrész javítására egy szál deszkát adni. Ugyanakkor minden évben a gáttakarításon 1—2 napot dolgoztak. A tőkét a kivágásra a gazda készítette elő.

A társaság vezetője a *fűrészgazda* vagy *gondozó* volt, akit a társaság tagjai választottak meghatározott időre. Ő képviselte a társaságot a hatóságok felé; felügyelt a fűrész jó felszerelésére, működésére; irányí-

totta a metsző vagy fűrészmolnár tevékenységét; ellenőrizte a vágási sorrend betartását; összehívta és vezette a társaság üléseit, amelyeket évenként 1—2 alkalommal tartottak; végezte az írásbeli munkákat. Mind-ezekért tiszteletdíjképpen a társaság évi 2—4 vágási napot szavazott meg neki. A gondozó egyszemélyben nem lehetett metsző is; ha metsző akart lenni, a gondozói hivatalról le kellett mondania.

A társaság fizetett alkalmazottja volt a *metsző* vagy a *fűrészmolnár*. Ezt rendszerint évenként vagy vágási időnyenként a társaság fogadta. Ha a tagok közül volt jelentkező, ezt másokkal szemben előnyben részesítették.

A metsző kötelességei a következők voltak: a gondozó utasításainak és a tagok vágási sorrendjének betartása; idegennek nem vághat a soron levő gazda beleegyezése nélkül; köteles a napokat reggel 6-tól este 6-ig kihasználni. Ha a vágatógazdának még tőkéje marad, akkor az éjszaka folyamán a fűrész a gazda kezelheti, de a metsző ellenőrzése alatt; a javításokat köteles vasárnap végezni, ha nincs javítani való, akkor vasárnap magának vagy másoknak vághat, de csak a megszabott áron. A kenőcsöket és olajat ő szerzi be; a fűrész napokig való kezelését másokra nem bízhatja; köteles a vágást a vágató tagok utasítása szerint elvégezni; nem társaságbeli jelentkezőtől munkát nem vállalhat, hanem ezeket a gondozóhoz utasítja, aki előírhat egy-egy napot. Maga mellé más metszőt nem állíthat; vágási díjként csak az őt megillető részt veheti fel, a többit a vágató egyenesen a gondozónak fizeti ki.

Ha a metsző nem tartotta be a fenti kötelezettségeket, a társaság felmondhatott neki.

A metsző fizetése időnként változott. Tulajdonképpen több részből tevődött össze: a deszkánként járó rész (például 1949-ben 4 lej), a vasárnapi vágási napok; olykor élelmiszert is kapott. A társaságon kívül levők vágási díjba kétszeresét fizették a tagokénak. Fele a metszőt, fele a társaságot illette.

A vágási időny hóolvadáskor kezdődött és késő őszig tartott, amíg a vízviszonyok megengedték. Kezdestől Szent György-napig, azaz április 24-ig, a vágási díjakat a társasági költségek fedezésére fordították. Ekkor kezdődött a *tagok vágási szere*. Ez tartott júliusig, amikor kaszálás idejére leállították a deszkavágást. Utána ismét a tagok vágási szere következett szeptember végéig. Ennek lejártá után, amíg lehetett, ismét a társaság javára vágott.

Szárazság, vízhiány esetén, ha a fűrész az előírt teljesítményt nem tudta elérni, a fűrészmolnárt nem lehetett ezért felelősségre vonni. A közepes napi teljesítmény átlag 60—70 szál deszka volt.

A fűrészhelyet rendszerint az építésben részt vevő tagok valamelyike adta, és az telekkönyvileg is valamelyik tag nevére volt bekebelezve. A fűrész építéséhez, javításához a közbirtokosság is hozzájárult. 1943-ban a Csorgói Társaságnak 25 köbméter fát adott, amelyet 1945-ben a háború következtében elégett fűrész újjáépítéséhez használtak fel. A társasági fűrészek háziiparszerűen, a tagok szükségletére dolgoztak. Eladásra keveset vágtak.

A fentieket bizonyítja az, hogy a gyergyószentmiklósi Réthi család alszegi fűrészén, amely szerez fűrész volt, és kb. 1920-ig állott fenn, csak

akkor vágta, ha valamelyik gazdának deszkára volt szüksége. A fűrészrész mindig maguk a vágatógazdák kezelték.

Már a XVII—XVIII. századból tudomásunk van egyes egyéni tulajdonban levő fűrészekről, melyeknek gazdái a nemesi vagy katonai rendhez tartoztak. Közülük egyesek maguk végezték a munkát is. Az utóbbiakat a kézművesek csoportjába sorolhatjuk, mivel termékeik alig kerültek piacra, s így ki sem léptek a természetes gazdaság kereteiből, hanem főként a helyi szükségleteket elégítették ki.

Egyes tulajdonosok már fogadott metszőket (molnárokat) alkalmaztak, a deszka nagy részét helyben és más vidékre szállítva értékesítették, rátérve így a kisártermelésre.

A XVIII. század végétől kezdve a Moldovával, Havaselvével addig is folytatott kereskedelem fokozott mértékben bontakozik ki. Gyergyó kereskedelme kiterjed a fafeldolgozás melléktermékeire is. Ennek következtében kifejlődik a Kis-Besztercén való tutajozás, amely nagy szerepet játszott a deszka értékesítésében is, hiszen a tutajokon vagy éppen tutajba kötve rengeteg deszkat tudtak szállítani. Amint jeleztük, Tölgyesen különböző nemzetiségű kereskedők, köztük törökök is jelennek meg. Az általuk felvásárolt deszka a Kis-Besztercén, a Szereten és a Dunán jutott el a Fekete-tengerig. Innen pedig Konstantinápolyba is. Különösen keresték a dulápdeszkat és más, a hajóépítéshez használható faanyagokat, hasonlóan a moldovai erdőkből származó fatermékekhez, hiszen az éghajlati és talajviszonyok is nagyjából azonosak voltak. Ezért találó Dimitrie Cantemir megjegyzése, mely szerint a hajósok különösen keresik a moldovai tölgyet, mert ez a legjobb a hajónak és legellenállóbb a rothadásnak.¹

A fenti tényezők kedvező lehetőségeket teremtettek a vízvázasztótól keletre elterülő, addig nehezen megközelíthető s emiatt kihasználatlan erdőségek kitermelésére. Ezen a részen is egymás után jelennek meg a vízfűrészek. Tulajdonosaik nagyrészt jobb módú gyergyószentmiklósi gazdák, akik kisebb csoportokba tömörülve építenek egy-egy kereskedelmi célra termelő fűrészrész. A fűrészhelyet irtás útján veszik használatba, mivel a tulajdonjog még egyelőre a községé marad. A szükséges famennyiség beszerzése szintén nem ütközik nehézségbe, mert a közeli erdőben bőven akad megfelelő fa. Az 1860-as években csak Putna patakán 23 fűrész működik (Gyszm. v. lt. 1863. KvNÁL). Az akkor nagyrészt a Gyergyószentmiklós határához tartozó Tölgyes területén a múlt század végéig kiadott fűrészépítési engedélyek száma meghaladta a hetvenet. Az idézett 1863-i putnai fűrészjegyzék szerint a fűrészhelyekért, beleértve a környező kaszálókat is, 4—6 forint bért fizettek. Ezenkívül a deszkamennyiség után vámot szedtek, pénzben vagy természetben. A vám általában 4—15% közt váltakozott. 1878-ban Dobrán Mihályt kötelezik, hogy a metszési idény befejezése után hordassa el a fűrészrészrész. A hátralevő tőkék után 15% vámot fizet, vagy tőkénként 10 krajcárt (Gyszm. v. lt. 1880. febr. 20. CsÁL). 1880-ban elrendelik, hogy a fűrészek eladása esetén 15% deszkavámost fizessenek (Gyszm. v. lt. 1880. febr. 20. CsÁL). Pál József kérésére, aki addig 4%-ot fizetett, megengedik, hogy fűrészének megvásárlója 10%-ot fizessen. Ugyancsak akkor engedélyezik a tölgyesi és békási területen levő, de Gyergyószentmiklós határához tartozó irtványok és a rajtuk levő fűrészrészrész megváltását, kivéve a

községgel határos fűrészmalomokat. A határozat kimondja, hogy a fűrészmalom-tulajdonosok az erdőhasználatért a deszkavámon kívül semmilyen más díjat nem fizetnek. Megelőzőleg elrendelik, hogy a Putnán inneni fűrészek is fizessenek 5% deszkavámot. A deszkának a kijelölt gyűjtőhelyre való szállítása a vámfizető kötelessége. A tölgyesi határrészek erdeinek a vízfűrészek általi kitermelésére jellemzően világítanak rá a következő adatok:

1863-ban Gyergyószentmiklós majorsági pénztárába birtok, tőke és fűrészmalom árendája címen 2148 forint 43 krajcár folyt be (Gyszm. v. lt. 1880. CsÁL). Ennek, ha csak a felét is számítjuk tőkeárendának, darabonként 10 krajcárral, és lévén őserdőről szó, darabonként egy köbméterrel, 10 742 darab tőkét kapunk. A másik jellemző adat, hogy Tölgyesben 1880. május 21-én a Gyergyószentmiklós részére begyűlt vámdeszka egy évi mennyisége 35 *duláp-tutajt* és 92 *cándura-tutajt* tett ki. Az előbbiek egyenkénti ára 24 Ft, az utóbbiaké 18 Ft, ami összesen 2956 forintot tett ki. Ez azt jelenti, hogy 1863-hoz viszonyítva a fakitermelés 1880-ig a két és félszeresére emelkedett (Gyszm. v. lt. 575/1863. KvNÁL).

Ezek a tények egyben rávilágítanak az az időben végbemenő nagymérvű és tervszerűtlen erdőpusztításra. Szabó Ádám csíki főkirálybíró 1863-ban Szárhegy és Ditró községek elöljáróságához intézett levele rámutat, hogy „olyan esztelen és nagymérvű erdőpusztítás megy végbe, mely méltán fogja maga után vonni az utókor elmarasztaló ítéletét” (Gyszm. v. lt. 1863. KvNÁL). Megemlíti, hogy a borszéki erdőtüzek eloltásánál Tölgyes és Holló lakossága saját jószántából igen komoly és áldozatos munkát végzett, ezzel szemben Ditró és Szárhegy lakói tétlenül nézték az erdőtüzeket.

A kereskedők azonban nemcsak a helybeliek fűrészain vágott deszkát vásárolták fel, hanem maguk is fűrészeket létesítettek. A maroshévízi Urmánczy család Békás-Domukon épít 3 vízfűrész. A Mélik család Lóhavas patakán, Milkó Béla Kupáson, Kauffmann József Vittavason tart fenn fűrész (Gyszm. v. lt. CsÁL). Az 1880 és 1887 közt elkészült Szurduk—Gura-Békás csatorna lehetővé tette a szurduki fűrészeken vágott deszkának a Beszterce partjáig való úsztatását és innen tutajjal a továbbszállítását. Mindezen vállalkozások ugyan tőkés jellegűek, de a technikát illetőleg megmaradtak a nép évszázados eszközei, kivéve a XIX. század végén megjelenő turbinás vízfűrészeket.

A vállalkozáshoz szükséges fát az egyes községek a Csíki Magánjavak erdeiből vásárolták alacsony áron. 1874-ben a fának köbméterét Remete 42 krajcáron, Gyergyószentmiklós 52 krajcáron adta el (Kozma: 260). Az utóbbi eladott erdei nagyrészt éppen a vízválasztótól keletre terültek el. A kitermelt, illetve felhasznált famennyiség állandóan növekvő irányzatot mutatott, mígnem a század végén elérte a csúcspontot.

A VÍZFŰRÉSZEK SZERKEZETE

Az évszázadok során a vízfűrészeknek több típusa honosult meg vagy alakult ki Gyergyóban. Így a kerekek formái szerint voltak *szimpla* vagy *egyszerű*, *korongos* vagy *velencei* vagy *talián*, *turbinás* és *vízi*

műfűrészek. A tökehordozó alakja szerint pedig *kanapés* és *görgős* fűrészeket ismerünk. A különböző típusokat azonban nehéz egymástól elhatárolni, hiszen a szerkezeti elemek nagyon sokszor keveredtek. Ezért csak az egyes típusok főbb vonásait vázoljuk.

A fűrész működésének egyik legfontosabb előfeltétele a hajtóerő, vagyis a megfelelő víz biztosítása. Erre *duzzasztót* vagy gátat építettek; szerkezete azonos a lisztelőmalmokéval. A falvak belsejében több fűrész a lisztelőmalmokkal közös gáton volt elhelyezve.

A hegyi patakok mentén elhelyezett fűrészek nem mindenütt használták ki a kedvező vízviszonyokat. Így például a Gyergyószentmiklóscsorgói fűrész gátját a közeli kaszálók elárasztásának veszélye miatt nem nagyobbitották. A duzzasztók nagyságát a terep lejtése és a víz bősége szabta meg. A fűrész jó működéséhez legalább két méter esés kellett.

A másik fontos szerkezeti elem a vízvezető laj. Ez a malmokétól gyakran különbözik. Így például a fűrészeké sokkal hosszabb; néhol a gátkötéstől a vízkerékig a laj faoszlopokon állott, és hossza elérte a tíz métert is. A fűrészek laja vastag dulápdeszakából, ládaszerűen kiképezve készült. A hosszabb lajok vízkerékre eső részének alakja változott. A régebbi fajta *alulcsapós kerekű* vagy *lepíte-kerekes* szimpla fűrészeknél a lajnak a duzzasztótól kiinduló szakasza csak enyhén lejtett, hogy 10–20 fokos szögben a víz gyorsulását elősegítse. A második szakaszban már hegyesszögben zuhan rá a víz a kerékre. A lepíte-kerek lényege a közvetkező: a koszorú átmérete kb. fele a kerék mozgási körének. Két, szorosan egymáshoz illeszkedő körből áll. Kívül mindkét oldalon dupla kereszt fogja össze. Míg a más vízkeréken a két koszorú a kerék két szélén van elhelyezve, a lepíte-keréken ezt középen találjuk. A koszorú átfúrt részeibe járnak a *labodakarok*. Ezeknek a koszorú külső síkjából kiálló végén helyezkednek el a sima deszkából készített *labodák*. Az egyes részeket erős bükkfaszegekkel illesztették egymáshoz. A labodák sűrűsége a víz vastagságától függött.

A fűrészek egy másik szerkezeti formája a korongos fűrész, amely a múlt század első felében terjedt el. Néhol a század közepén már túlnyomó többségben volt. Így például Tölgyes-Putnán 1863-ban 23 fűrész közül 16 volt korongos és csak 7 volt szimpla. Az előbbi felépítése a következő volt: Felülcsapós, labodás vízkerék hajtotta a hosszú főtengelyt, mely a belső végén egy *talponfogazott* kereket működtetett. Ez közvetítette az erőt a *korongtengelyen* elhelyezett *koronghoz*, amelynek felépítése hasonló volt a malmokéhoz, azzal a különbséggel, hogy a fűrésznél alkalmazott korong hosszabb volt, másrészt pedig a vízkerékhez hasonlóan függőleges irányban állott, s az erőt nem alakította át, mint a malmok korongja. A korongtengely a *vánkoson* nyugodott. Egyik végén egy kis *szélkerék* volt elhelyezve, amely *sungot* (lendületet) adott. A korong orsóinak száma a vízkerék nagysága szerint 5 és 8 közt változott. Mindig fából készült. A *jármot* a *görbevas* által mozgatta.

A XIX. század folyamán az útpítéseknel dolgozó taljánok közvetítésével nálunk is elterjednek a fűrészek fejlettebb formái: a *velencei* és a *talián fűrészek*. Itt a laj alsó része majdnem teljesen függőleges volt, „csak annyira volt megdűtve, hogy a víz ne lepcsejen”. A kerék itt is alulcsapós lévén, a laj követte annak formáját. Alkalmazása igen előnyös volt a kis vízbőségű, de sebes folyású hegyi patakokon. Szerkezeti

felépítése a következő volt: Hosszabb, korábban fából, később vasból készült tengelyen forgott. A vastengely átmérője 2—5 cm, a kerék szélessége 70—80 cm, átmérője 55—60 cm volt. A koszorúk keményfából készültek. Rajtuk 20—28 cm távolságra négyszögű vésetek voltak. Ebbe illesztették bele a *középről keresett labodákat*. Ezek szélessége 12—15 cm volt. Külső széle egy síkban helyezkedett el a koszorú külső síkjával. Fontos volt, hogy a tengely minél hosszabb legyen, mert minél hosszabb volt a *botlás*, amely a tengelyt a járom felőli részen tartotta, annál könnyebb volt a kerék mozgása. Több talián fűrész volt a Békény mellékvölgyeiben (Fűrész, Magasbükk és Vár-patak), valamint a Szurdukban. Készítését a taljánoktól egyes helybeliek is megtanulták. Így a gyergyószentmiklósi Portik János az 1900-as években több ilyen kereket készített. A készítésben módosítást is vezetett be, az addigi deszkából készült labodákat vaslemezekkel helyettesítette; velük könnyebb és gyorsabb forgást biztosított.

A XIX. század második felében az idegen tőke behatolásával egyidőben a vízfűrészek még fejlettebb formái, a *turbinás fűrészek* jelennek meg. Itt a laj első része enyhén lejtett, majd teljesen függőlegesbe ment át. Az utóbbi rész minden oldalról be volt építve, azért, hogy a vizet ne spriccolja és annak nyomását fokozza. Imreh Dénes gyergyószentmiklósi erdőmérnök 1895-ben kelt feljegyzése szerint „A turbina fűrész ott van helyben s ott alkalmaztatik, ahol igen kevés vízzel rendelkeznek. Elmélete a víz azon tulajdonságán alapszik, hogy annak nyomása a fenék felé a vízoszlop magasságának négyzetével nő, tehát kis mennyiségű vízzel nagy erő fejthető ki, így képessé teszi arra, hogy a fűrészeket az erdő közvetlen közelében helyezzük el, s ne húzassuk a színdeszkat és a fűrészpor alakjában kihulló faanyagot ki az erdőből, ami a nyers faanyag 40—50%-át teszi ki” (Vitos: 593). A fentiekből kitűnik a turbinás fűrésznek a más fűrészekkel szembeni előnye. A függőleges laj aljáról a víznyomás fokozása végett egy ferden elhelyezett kb. 10×6 cm-es nyílású cső vezetett a kerékhez, amelynek átmérője 40—50 cm, szélessége 15—20 cm volt. Gyergyó területén ilyen fűrész 1896-ban 9 volt, többnyire Tölgyesben, Szurdukban, továbbá Salamáson. az utóbbi a szászrégeni kompánia birtokában.

1895 után területünkön is megjelennek a vízi műfűrészek vagy gátterek. Ezek szerkezeti felépítése nagyjából megegyezett a gőzgépek által hajtott gátterekével. Ilyen műfűrész volt Domukon és a Békás-szoroson alul is. Előbbi az Urmánczyaké, utóbbi Vellmann Géza gyergyószentmiklósi lakosé volt. Működtetésük nagy vízmennyiséget igényelt. Ezért csak a nagyobb patakok mentén lehetett elhelyezni. A Vellmann-féle fűrészhez a vizet nagy távolságról kellett vezetni. A vízfolyás irányát egy út is keresztezte, de a víz nagy esése következtében ezen akadályt is sikerült leküzdeni, úgy, hogy a vizet egy lajon az út közelébe terelték, itt pedig 3 méter magasságból egy minden oldalról dulápdesztkával beépített toronyszerű csőbe zuhant. Innen az út alatt átvezetett zárt csatornán a túlsó oldalra jutott, ahol a közlekedőedények törvénye szerint saját nyomásától ismét 2 métert emelkedett, majd pedig egy lajon haladt az alulcsapós vízkerekek felé.

A gát, a laj és a vízkerék után a fűrész egyik fontos alkotóeleme az építmény, amely rendszerint egy lejtős partszakaszra került. Ezért

egymástól átlag 1—3 m távolságra elhelyezett oszlopokon állott. Az oszlopok vastag, *gombolyagon* hagyott, tehát faragatlan fenyőrönkökből voltak. Magasságuk a víztől távolodva fokozatosan csökkent, oly formán, hogy a fűrész padlószintje egyenletes legyen, illetve egy síkban helyezkedjen el a külső, lesimított talaj szintjével. Erre a tőkék beállítása és a deszkák kihordása végett van szükség. A tartóoszlopokon vastag gerendák voltak elhelyezve, mind keresztben, mind hosszában. Ezekre fektetve a vastag deszkából készült padló. A széleken 4—6 oszlop emelkedett ki; ezek a tetőt tartották. Középre csak ritkán állítottak oszlopokat. A víz felőli oldalt, valamint a két *bütiüt* becsukhatták, hogy ezáltal a szélből védettebbé tegyék. A fedél alakja szerint sátorfedél, anyaga pedig deszka volt. Az építményt a feldolgozásra hozott legnagyobb töke kétszeresénél valamivel hosszabbra méretezték, vagyis a tőkének jól el kellett férnie a fűrészjárom és az épület egyik vége közt. A szélessége pedig 6—8 m. Ebből a víz felőli oldalon elhelyezett tőkehordozóra 1,5—2 m esik. A többi térség a tőkék és a deszkák kezelésére szükséges. A határbeli fűrészek egyik *bütiütjén* egy gomolyagfából vagy deszkából készült féloldalú, csapott fedelű, pajtaszerű kb. 4×3 cm-es építményt emeltek a metsző pihenőhelyéül.

Egyes fűrészek szintje az udvar szintjénél magasabb volt, mint például Remete-Eszenyőben Portik Dobos Dezső fűrészé, ahol a tőkét a ferdén elhelyezett *csúsztatórúdak* és drótkötél segítségével emelik fel, közel 2 m magasságra. Az építmény tartóssága elsősorban a fa fajtájától függ. Ha az alsó tartóoszlopok cserefából készültek, az épület is tartósabb volt. Bencze Péter Vasláb-hevederi fűrészé 80—90 éve épült, és ma is működőképes.

Ezek után rátérhetünk a belső szerkezet ismertetésére. A vízkerék tengelye, amint már említettük, benyúlt a tőkehordozó alá, egészen a fűrészjárom közepe tájáig. A tengelynek az építmény alá benyúló részét a *botos* vagy *botlás* fogta le. Rendeltetése az volt, hogy megakadályozza a tengely kimozdulását eredeti helyzetéből. A tengely erőátvitelét a *görbevas* vagy *hajtókar* biztosította.

A *járomtartó* két keményfa oszlopból és az ezeket összefogó gerendából állott. Az oszlopok belső oldalán levő rovátkában a *fűrészjárom* mozgott. A járom alul, felül vastag gerendákból, oldalán vékonyabb fagerendával készült. Középen volt felfüggesztve a fűrészvas.

A *fűrészvasat* régen a kovácsok készítették. A vasat állandóan melegítették, a kalapács talpát gyakran vízbe mártották, mert a vizes kalapács egyenletesen ütött. A vasat 10—15 cm szélesre nyújtották ki. A *fogakat késélű reszelővel* formálták. Egyik fog jobbra, a másik balra állott. A fűrészlapon felül két, alul pedig egy lyuk volt, amelyeken át egy kantárral a járomhoz függesztették. A jármot úgy állították be, hogy alsó gerendája ütést gyakorolt a fűrészvassal szembeni oldalon elhelyezett *koppantórúdra*. Ennek hossza egyenlő volt a tőkehordozó negyedrésszel. Mérlegszerűen függesztették fel. A másik végén volt a *koppantótengely*. Ez nem forgott, csak a koppantórúdtól mozgatva mérlegszerű mozgást végzett. Külső, víz felőli oldalán egy billentyű volt. Ez mozgatta a mérlegszerűen elhelyezett *hajtóeszteket*. Hossza a koppantóbot kétszerese volt. A hajtóeszteke a túlsó végén ütést gyakorolt az *esztekekerékre*. Ez tengelyen forgott: egyik vége a belső tartógerendán, a

másik a víz felőli tartógerendáról leeresztett rövid *tartórúdon*. Az esztekerek a tengely víz felőli oldalára került. Az utóbbira csavarodott rá a *húzókötel*, később a *húzólánc*, amely a tőkehordozót mozgatta. (Az 1900-as évekig háncskötelet használtak, akárcsak a szénásszekér lekötésére. A háncsot ritkábban kenderkötel, majd a kovács által készített húzólánc cserélte fel.)

A *háncskötél* vagy *hárskötél* a farkashárs nevű fa háncsából készült. Erre a célra gyenge növésű fákat válogattak. A fát barna kérge és illatos virága jellemzi. Háncsa nehezen szakítható, ezért különösen alkalmas kötélnak. A tőkehordozó mozgatása ugyanis igen nagy erőt igényelt. A háncsot május és június folyamán szedték, hosszú darabokban.

A következő fontos alkatrész a *tőkehordozó*. Két változata: a *görgős* és a *kanapés* volt ismeretes. A padlószintben elhelyezett görgők tengelyen forogva csúsztatják előre a *tőkeasztalt* vagy *tőkehordozót*. E láb nélküli állvány a két szélén elhelyezett gerendából és a középen levő *vezérfából* áll, mely annyira van a szélek felé eltolva, hogy a fűrészvas mozgását ne akadályozza. Végeit két keresztgerenda fogja össze. A tőkehordozó valamivel hosszabb a feldolgozásra előkészített tőkénél. Egy másik változata a *kanapés tőkehordozó*. Amint neve is mutatja, a kanapé formáját követi. A görgős tőkehordozónál magasabban elhelyezett állványát nem beépített görgők, hanem a kanapé alján elhelyezett lábakra rögzített korongok mozgatják. Belső oldalán háttal, a külsőn két leereszthető karral volt ellátva. Amikor a tőkét tették fel, ezeket lehajtották, illetőleg rajtuk csúsztatták fel a kanapéra. Nagy hátránya, hogy deszkája sokkal vastagabb a görgősön vágottnál, meg hogy a deszkát nem vágta ki teljes hosszúságában, hanem a végén centiméternyi *fűsüt* hagyott. Vágás után a szekeret visszahúzták, s így lehetett a deszkát levenni. A kanapés tőkehordozót a múlt század első felétől kezdték használni.

A fűrészjárom mögé helyezett *deszkatartó ék* lazán tartotta a deszkát, hogy ez ne szorítsa a fűrészlapot.

A deszkavastagságot *mérőlapátokkal* szabályozták. Minden fűrésznél annyi lapát volt, ahányféle deszkát vágtak, illetve a lapátok olyan vastagok voltak, mint a vágandó deszkafajták. A lapátot a fűrész jobbra álló fogaihoz szorították, hátsó végén pedig villaszerű *ágásokkal* és *kapcsokkal* a *párnafához* fogták. Az utóbbi a szekér felső részén volt elhelyezve.

A fűrész típusok területünkön való elterjedéséhez még hozzáfűzhetjük, hogy utóbb az egyes típusokon is végeztek kisebb-nagyobb módosításokat. Így a korábban a Gál, később a Siklódi metsző család birtokán levő ditrói fűrészben 1930 körül vízszintes vágót, Remete-Eszenyőben Portik D. Dezsőnél a gőzfűrészek gáttéréhez hasonló vágószert is alkalmaztak. Az utóbbinál ugyanazon járomban 3 vas volt elhelyezve.

A TERMELÉKENYSÉG, DESZKAFAJTAK ÉS ÉRTÉKESÍTÉS

A vízfűrészek teljesítőképességét több tényező hordozta: a víz mennyisége, esése, a fűrész szerkezeti felépítése. Általában az egyszerű és talián fűrészek teljesítménye napi 3—5 köbméter volt. Ennél magasabb

teljesítménnyel dolgoztak a turbinás és vízi műfűrészek. Figyelembe véve a fűrészek nagy számát, az 1890-es években kivágott tőkék évi átlagát 7000—8000-re tehetjük (Vitos: 594—7).

A kereskedelmi célra értékesített faáru mennyiségéről fogalmat alkothatunk az 1892—1893-as adatokból. Ezek szerint 1892-ben Tölgyesről és Békásról elszállítottak 294 113 mázsa fűrészelt puhafát, 25 088 mázsa szerszámfát, 1893-ban 325 740 mázsa fűrészelt puhafát és 72 800 mázsa szerszámfát.

Az egyszerű és velencei vagy talján fűrészek évente átlag 120—180 napot vágtak napi 3—5 köbméter teljesítménnyel, vagyis évente 600—700 köbmétert. A fa kihasználási mutatója kb. az 50%-nál mozgott. Vagyis a kivágott mennyiségnek csak a felét tudták hasznosítani. Megjegyzendő, hogy a hosszú tőkék vágása nem volt gazdaságos, mert a *szegyelés* miatt igen nagy veszteséggel járt. Szegyelésen a tő felé vastagodó részt értették, mely a feldolgozás során leesett. A rövidebb tőkéken ez a veszteség sokkal kisebb volt.

A fűrészek többféle deszkafajtat, illetve faárut állítottak elő.

Egyik, igen jelentős mennyiségben előállított deszkafajta volt a *marosi deszka*, más néven *colos-deszka*. A marosi jelzöt onnan kapta, hogy a Maroson úsztatott tutajokra leginkább ilyen deszkát raktak és ezzel fizették a Maros mentén levő malmok gátjain való átkelésért járó, gátanként 1 szál deszkavámot. Ennek vastagsága 24 mm volt. Sokan adtak el deszkát Szászrégen, Marosvásárhely, Arad, Soborsin, Makó és más helységeken is. Ugyanez a deszkafajta szerepel a korábban idézett 1627. évi árszabályzatban is. Ugyancsak sokat vittek ebből szekéren az egykori Udvarhely és Maros-Torda megyékbe. Előállítását nagyrészt a Maros mellékpartaikain épített egyszerű és talián fűrészeken végezték. Kisebbségi mennyiségben Tölgyes környékén is vágták. Az utóbbiakon vágott marosi deszka egy részét szekéren szállították Ditróba, ahol tutajra rakták. 1867-ben száz szál deszka Gyergyóban 16—20 forint, tutajjal leszállítva Arad környékén pedig 25 forint volt (Vitos: 594—7).

A másik gyakran előállított deszkafajta a 18 mm vastag *fedődeszka* volt. Ez ritkán került eladásra.

Igen nagy mennyiségben vágtak *dulápdeszka*t vagy *dulábdeszka*t. A XIX. század második felében főként Tölgyesen és Békásban készítették. Vastagsága 2—2 és $\frac{1}{2}$ col, azaz 38—60 mm. Hossza 6—10 méter közt váltakozott. Erre nézve jegyzi meg Vitos Mózes, hogy „a dulápdeszka kereskedelemre, mint pallódeszkák, úgynevezett deszkatutajban úsztatván, úgy vágnak ki, hogy minden két szál pallódeszka az egyik végén összefügg, hogy két szál közötti metszés behúzott színdeszka segélyével a tutajkötés eszközölhető legyen” (Vitos: 594—7). Két szál pallódeszka összefüggő részét *füsünek* nevezik. (A kanapés fűrészeknél — mint láttuk — nem is lehetett másképp vágni a deszkát.) A füsü 10—15 cm volt. (Ezt kézfűrészszel vágták át.) Egyben az ellenőrzést is elősegítette, illetve akadályozta a lopásokat.

A tölgyesi és békási fűrészeken vágott deszkák a Kis-Beszterce melletti tutajbekötőhelyekre szekéren vagy úsztatócsatornán jutottak el. Ilyen csatorna volt a Putna patakáról Tölgyesig, valamint a Szurduk völgyéből Gura-Békásig. Ezekben a helyeken átlag 100 szál dulápdeszka kötötték tutajba. Annak ára 1880-ban Tölgyesen 24 forint volt. A marosi

deszkából készült tutajat Tölgyesen *cándurának* nevezték. Ennek ára 18 forint volt tutajba kötve (Gyszm. v. lt. Kvt. jk. CsÁL). A Kis-Besztercén 5—6 ilyen tutajt két ember könnyen tudott kezelni.

A fűrészek egy másik eléggé jelentős terméke volt a *léc* vagy *blána*, más néven *stafli*. Ezt főként vékonyabb tőkéből metszették, úgy, hogy a fának négy oldaláról egy-egy szál széldeszkat vágtak le. A lécet szintén tutajon szállították. Így például Bálintit Elek tekerőpataki jobbágysai 1820-ban szolgáltatásuk fejében kötelesek voltak egy *létzes tutajt* a Maros partjára szállítani. Úgyszintén Bálintit György várhegyi jobbágysai is léces tutajjal fizettek (Urb 1820). A lécet többnyire helybeli építkezésre és egyéb célokra használták.

A Szurdukban lévő turbinás fűrészeken jelentős mennyiségű szitakéregnek való deszkát vágtak. Ugyanezt készítették Gyergyószentmiklóson is a Márton Lajos-féle, a vasút mellett levő fűrészben. A szitakéreg készült kézi erővel is. Előállításához teljesen bogmentes fa kellett. Ezt nagyon vékonyra, kb. $\frac{1}{2}$ cm-re kellett hasítani. Utána letakarították. Ezután a szükséges nagyságú darabokra fűrészelték. Ezzel szemben kézi metszések már előre a meghatározott nagyságú darabokra vagdalták. A kézvonóval való letakarítás után száradni hagyták, majd üstökben főzték, hogy „ne hányja el magát”, és vizesen hajlították. Szászrégenbe, Ausztriába, valamint Moldova felé szállították.

Mivel a szitakéreghez teljesen bogmentes fa kellett, a fát előre kiválogatták. Egyetlen nagyobb erdő, az Urmánczy János által bérelt Jánosy—Zulich-féle birtok volt erre alkalmas. Szitakérget Szurdukban kb. az 1870-es évektől 1900-ig készítettek.

Hangszerdeszkának vagy *rezonánt anyagnak* szintén bogmentes, egyenes növéssű fa szükséges. Ezt a Szurduk és a Gyilkos-tó melletti Cóhárd és Kupás nevű erdőkből válogatták ki. Azonban erre a célra a fának nagyon kis hányadát tudták felhasználni. Előkészítése hasonló volt a szitakéregéhez, azzal a különbséggel, hogy nem főzték (Vitos: 597).

A régebben Gyergyóhoz tartozó Galócás és Maroshévíz környékén a Hordugás patakán levő királyi kettős fűrészmalom 1799-ben *sóhajóknak* való deszkát vágott. A szükséges fát Ditró határából szerezték be. Egy-egy vastag tőkéből 5—6 szál deszka jött ki. Hossza 2, 7 és 12 öl volt. Vastagsága 4 col, azaz 96 mm. A nevezett fűrész 2 vassal 1799-ben évi 2200 szál deszkát vágott (Teleki: 26). A fűrész 1893-ban is fennállott, és 12 öles deszkák metszésével foglalkozott. A vágott deszkákat vízen úsztatták le a Maros mellé, ahonnan tutajba kötve vitték Gyulafehérvárra. Itt *sóhajókat* csináltak belőle.

1930 körül a Fischer-cég a Gödé melletti Zebrád patakán fehér fenyőből vág a szamosi hidakhoz szükséges gerendákat, 75—82 cm vastagságban és 5—7 m hosszúságban.

A fűrészek termékei közül a széldeszkat részben a lécek szélezésekor nyerték. Ha a marosi vagy fedődeszkát is szélezték, szintén széldeszkat nyerték. Ezt kizárólag helyi szükségletre (pl. kerítések készítésére) használták.

A fentiekben láttuk a vízfűrészek területünkön való elterjedését, fejlődését. A XIX. század végén a kapitalizmus kibontakozásával párhuzamosan még észlelhető bizonyos fokú fellendülés. Egyes szerkezeti ele-

meket átvesznek a tőkés nagyüzemek felszereléséből. Így például egyes fűrészek metszőszerkezetét a gátterek mintájára építik át, vagy gyárilag készített gáttert szerelnek rá. Ilyen korszerűsített fűrész ma Remete-Eszenyőn van. Azonban a gőzfűrészek megjelenése hanyatlást idéz elő. Egy ideig még helyi szükségletre, másodlagos termékeket készítenek. Majd pedig fokozatosan pusztulásnak indulnak.

Ma Gyergyó területén néhány fűrész ismeretes Remete-Eszenyőn, Bélborban és Vasláb-Hevederben. Utóbbi mint ipari műemléket tartjuk számon.

JEGYZET

¹ Henry H. Stahl: *Contribuțiuni la studiul satelor devălmașe românești*. B. 1956. I. 251.

GYERGYÓI ADATOK NÉHÁNY SZAKOSÍTOTT FOGLALKOZÁS ISMERETÉHEZ

A falu gazdasági életének egyik alkotóelemét képezte a háziipari és kézműipari tevékenység. A népi kismesterség kifejezés egy-egy mesterkedő embernek a falusi ember alapfoglalkozásához nem tartozó, illetve azt meghaladó szaktudását jelenti, de nem hasonlítható a városi kézműiparos szaktudásához sem. Általában csak gazdasága vagy közeli környezete részére dolgozott. A kismesterségeknél magasabb fokú, de még a városi kézműipar színvonalát nem éri el a háziiparos, aki gazdasága számára és csak ritkán másoknak dolgozó népi kismesterrel szemben már kisárutermelő, termékét megrendelésre is készíti, de megélhetése biztosítása végett rendszerint még földműveléssel vagy állattenyésztéssel is foglalkozott (Vámszer: 1980. 100). A városi kézműiparost alapfoglalkozása, fejlett szaktudása képessé tette jóminőségű és magasabb igényeket is kielégítő cikkek előállítására. Ezek közt is több csoportot különböztetünk meg. A fenti kategóriák és az azokon belüli csoportok közt, különösen gyergyói viszonylatban, nem vonható éles határvonal.

Az alábbiakban néhány olyan szakosított foglalkozás ismeretéhez szeretnék adatokat nyújtani, melyekről a jelen kötet más fejezeteiben (vízimolnárság, deszkametszés, állati termékek feldolgozása, vagy a népi faiparról készülő tanulmány) nem szólok, és alapos feltárásukra csak később kerülhet sor. Ezért más kutatók munkájának segítése érdekében helyesnek láttam az eddig felszínre került, ha csak szórványos adatok közlését is.

Bizonyos foglalkozások üzéséhez a mestereknek szükségük volt nagyobb számú kiegészítő munkaerőre, ami rendszerint kaláka formájában oldódott meg. Így egyes foglalkozások, például a kőművesség, cséplőgépeség, kihatottak a közösségi intézmények fejlődésére is.

KOVÁCSMESTERSÉG

A famesterségek mellett a legrégebb gyergyói adatok a vasfeldolgozásra vonatkoznak. Már a XVII. század elejéről tudomásunk van a csomafalvi-sólyompataki vashámorról. Erről mondják még 1741-ben is, hogy „ott quondam Lázár István uram idejében [meghalt 1642-ben] vasat fúvattanak” (Inv 1742). A *hámor* nyomai ma is láthatók. Visszaemlékezések szerint az 1930-as években egy istállóépítés során az egykori olvasztókemencék alapjai is előkerültek. A helyet ma is „a Hámornál” néven emlegetik.

A későbbi időszakban, elsősorban a XIX. században számosan vállalkoztak Ditró-Orotván, Hodoson, Tölgyesen vashámorok létesítésére, de kevés sikerrel (Vitos: 293—299). Ezek nagyrészt helybeliek tulajdonában voltak, és nem léptek ki a kisipar keretei közül. Az orotvait 1847-ben alapította a ditrói Fülöp András, aki az üzemet maga vezette. Ez a hámor még Puskás Darna József gyermekkorában, tehát az 1870-es években is működött. Jó minőségű vaskövet kaptak. Az egyik bányász kérte a tulajdonost, hogy vegye be részesnek. Amikor ezt nem tette meg, az

olvasztókemencét bosszúból egy kút fölé csinálták, a vasat alulról hűtötte. Így egy olvasztásból csak egy-egy kupára való vas került ki. A vaskövet kőtörőbotokkal törték össze. A kemencéket fával fűtötték. A vasérctartalom alacsony volta és a kezdetleges eljárások okozta silány minőség miatt a vállalkozás megbukott.

A kovácsmesterségre vonatkozó legrégebb gyergyói feljegyzés 1602-ből származik, amikor Bereck János kovácsot, valamint a Páll család Dani nevű őseit említik (Bíró János közlése). Előbbi szabad székely volt. Utóbbi családjának mellékeve azóta is Dani, illetve Dániel; a családban az 1940-es évekig apáról fiúra szállt a kovácsmesterség.

A XVII. századi feljegyzések több adatot őriznek a gyergyószentmiklósi kovácsmesterségről. 1642-ben például „Berecz János megcsinálta a templom csákányát”; 1662-ben — írja Ferenczy — „vöttem a torockaiaktól másfél rud vasat” (Veszely: 153, 156). Bereck Jánost az 1616-i lustrában mint háromszékit és idegent említik (Kelemen: 1907. 71—72). Ugyancsak Ferenczy írja regesztrumában, hogy „Kovácsi Mihály szeget vert; Ambrus Mátyás szeget vert”; „Vasat vöttem az harang tengelelyére fl. 2. d. 80”; „Az templum csákányára nádlani vöttem egy lapos szántóvasat”; 1652-ben „vöttünk vasat, léczszegnek valót Bereczk Pétertől fl. 1. d. 88”; „Csináltattam egy sírásó csákánt, újat, acélból 1654 Anno, die ultima Septembris, vöttem az aczelt d. 80” (Veszely: 152, 154, 155).

Az egyik XV—XVII. századi kovácsműhely a hagyomány szerint a Páll családé volt, és a régen Alszeg, ma Békény utca 29. szám alatti telken állott, a *Kovácsház* nevű épületben. Ezt a műhelyt a XIX. század végéig rendszeresen bérbeadták (Páll Sándor, Madaras Ágoston, Márton Lajos és neje Temesváron, 1935. augusztus 24-én közjegyzőileg hitelesített nyilatkozata. OSzK Fol. Hung. 2120 ff. 1—15. Páll cs. iratai, 11).

A szórványos adatokból arra következtethetünk, hogy a szomszédos falvakban is hasonló fejlettségi fokon állott a kovácsmesterség. Ditróban — a hagyomány szerint — a XVII. században telepedtek meg a foglalkozásukról nevezett Kovács és Lakatos családok.

A XVIII. századból származik a legrégebb kovácsműhely leírása. A szárhegyi kastély 1742. évi leltára mondja, hogy „mentünk egy fenyőfákból rakott jó *kovácsmihely*hez, ahol is találtunk egy nagy *kovácsfűvót*, melyk bőrét a kutyák kirágták volt, de most bé fódozták, hozzá kívántató vasaival együtt. Item kilencven és fél fontos *vasüllöt* és száz és fél fontos *vasüllöt*, ennek gerendái és padlása nincsen, hanem öt szál fenyő deszka, amely vagon keresztül rakva, ennek fasarkakon forgó fenyő deszka ajtaja előtt vagon egy *lovakot patkoló színetske*, melyk fenyőfa szarufákra és lézerekre fenyő deszkákkal vagon fedele bé fedve és fa szegekkel fel szegezve.” E műhelyben találtak többek közt húsz kerekfejű vasszeget. A kastély mindig jobbágyszármazású kovácsának egyik feladata volt az ottani tömlöcben tartott rabok vasbaverése és szabadulásakor a vas levágása. Utóbbiért a rab három-négy pénzt fizetett a darabontoknak és a kovácsnak (Inv 1742).

A XVIII. században Gyergyóban növekszik a vasművesek száma, akik különböző társadalmi rétegekhez tartoznak. A székely katonarendhez vagy a jobbágyok csoportjába tartozó vasművesek mellett előfordulnak cigánysorban levők is. 1773-ban említik Lupuj Minkáné fia, Be-

sán János fia Simon, Cserelő alias Pali Todor, Besán János vasműves, cigányokat, valamint Besán Todort, Istvánt és Karácsonyt, akik hegedűvel szolgálnak, de vasművesek is (Szabó T. A.: 1947. 8).

A korszak kovácsmesterségének másik jellemzője a termékek változatosabbá válása. 1735-ben a gyergyószentmiklósi örmények közül többen foglalkoznak vasneműeknek Moldovában való eladásával (Ávedik: 127). Ezek áruik nagy részét feltehetőleg a helyi mesterektől szereztek be.

A század vége felé a kovácsok egy speciális, de kisszámú csoportja jelenik meg Gyergyószentmiklóson. 1780-ban Üstgyártó Simon és testvére a katolikus egyháztól bérelnek üstkészítés céljára való műhelyt (Kat. lt.).

A katonarenden levő székely kovácsok a hagyománynak megfelelően a falvakban tízesek szerint telepednek meg, és a kovácsműhelyeket is tízesek szerint birtokolták. A kovácsmestereket a tízesek próbamunka alapján választották, eskítették fel és bocsátották el. Néhai Bíró János visszaemlékezése szerint „idősebb Páll Károly, ragasztott néven Dani Kárúj” a múlt század végén mint „a második felső féltizes törvényesen megválasztott kovácsa” tett esküt és vette használatba a mai Budai Nagy Antal utcabeli kovácsműhelyét. A III. tízes 1878-ban adja el kovácsműhelyét, amely a mai Halász utca 3. sz. alatt volt.

1820-ban Gyergyószentmiklóson tizenkét, Szárhegyen négy, Alfaluban két, Remetén két, Tekerőpatakon két, Ditróban két, Várhegyen három kovácsot írtak össze (Urb 1820). Rajtuk kívül Gyergyószentmiklóson és környékén a fémmegmunkálás valamely ágához számos ember értett. Egy részük csak házi szükségletre dolgozott. Elsősorban a gazdálkodáshoz szükséges eszközöket állították elő.

Tovább élt a cigánykovács-mesterség hagyománya. 1863-ban említik Majlát Álozi (44), Majlát Demeter (55) és Majlát Máté (37 éves) cigánykovácsokat, akik üstöket, fejszéket készítettek, kisebb javításokat végeztek (Gyszm. v. lt. 1863/582 KvNÁL).

Több példa van arra is, hogy a hivatásos kovácsok a kovácssággal párhuzamosan más mesterséget is űztek. 1822-ben Kónya Ferdinánd (59 éves) mint lakatos, kovács és asztalos dolgozott (Gyergyószék Intabulációs jk. 1818—1835. GyM lt. 8. sz.). 1863-ban László Ferenc, Vizoli István, Varga János, Dániel Pál, Polgár Antal, Darvas Ignác gyakorolták párhuzamosan a lakatos- és kovácsmesterséget (Gyszm. v. lt. Kvt. jk. 1878. CsÁL).

A ditrói hagyomány szerint a faluban az 1880-as években telepedett meg egy Tobránszky nevű kerekes és egy Vertán nevű kovács, majd Császár nevű kovács, akiktől a helybeliek is megtanulták a mesterséget. Az ökörpatkót a csiki Böjték terjesztették el. Addig csak szeget tettek. Ez árpa nagyságú és kétfülű volt. A sík vége ha szertefutott, a marha lába hamar törött. Régen a marhát a vasalás végett hanyatt fektették vagy karóval a falhoz szorították. A *vasaló iskola* csak később jött divatba.

A kovácsmesterség fejlődésére nagy hatással voltak a XIX. századi gazdasági átalakulások, amelyek a termékek változatosabbá válását eredményezték. Például az erdőkitermelésben megjelennek az olasz erdőművelők vagy taliánok által használt *marakuti csákányok* és más erdei

szerszámok (láncok, csaflingok). Ezek előállításában fontos szerep jutott a helyi kovácsoknak.

Kovácsmestereink számos remekművet alkottak, amiről több múzeumunk, elsősorban a Gyergyói Múzeum gyűjteménye és műemlékeink tanúskodnak. E ritka tárgyak közül néhányat említünk meg.

Az első csoportba tartozó beépített elemek közül kitűnik az Eránosz család XVIII. századbéli (már elbontott) házának kovácsolt vas ablakkerete, amely a Gyergyói Múzeum kiállításán látható, valamint a Bocsánczy ház 1841-ben készült ablakrácsa. Emellett műemlékeink számos szép vasmunkát őriznek. Így templomok ablakrácsai, például a gyergyószentmiklósi örmény templom szőszékfeljárójának északi kisablaka. Egyes vasmunkák eredeti helyükről átvándoroltak valamely újabb épületre: a Both vára alatti malom múlt századi épületére az 1900-as évek táján Ciffra Mihály tulajdonos egy 1789-ben készült vasajtót szereltetett. Ugyanide sorolhatók a záruk és lakatok is, amelyek alkotóik leleményességéről vallanak. Egyik XVIII. századbéli lakat háromszorosan zárt. Először kézzel lehetett becsattantani. Ekkor a kulcs egyszeri bal felé való átfordításával ki lehetett nyitni. Ha a kulcsot jobb felé fordították, a lakat belsejében elhelyezett második zárószerszék csukódott. Végül a kulcslyukat eltakarja egy kis lappancs, amelyet díszítőmotívumnak álcázott kis rugó nyit és zár. Ezt csak a beavattottak tudták. Így hiába találták meg a kulcsot is, ha a titkot nem ismerték, semmit sem értek vele.

A helységek belső díszei voltak a szépen kidolgozott ajtószarkak, amelyek a kovácsolt vas kilincsekkel s más vasmunkákkal egyetemben nagyon értékesek; ez kitűnik a szárhegyi kastély leltárából is (Inv 1742), amely az egyes helyiségek leírásánál külön hangsúlyozza, ha az ajtókon vasból kidolgozott kilincs, sarok vagy zár van.

Másik nagy csoportot a használati tárgyak alkotják. Múzeumunk tárgyai közül megemlíjtük a mészárosmérlegeket. Több darabot évszámmal és a készítettő nevének kezdőbetűivel díszítettek. Az 1808-as évszámmal jelzett mészárosmérleg szép kivitelezése mellett nagyságával, könnyű kezelhetőségével is magára vonja a figyelmet. Egy darabban egy negyed marhát lehetett vele megmérni.

Kovácsmestereink munkássága kiterjedt a különböző szerkezetek készítésére is. Több templom toronyórát csináltak helyi mesterek. Így a csomafalvi Borsos Ambrus kovácsmester századunk elején olyan toronyórát készített, amely mutatta az évet, napot, hónapot és az órát (Vámszer: 1977. 154).

Néhány adat fennmaradt a használt fémeszközöket újra feldolgozó kovácsokról is. Egy Gránca nevű csíki kovács Gyergyószentmiklóson megtelepedve, használt kaszákból készített új eszközöket. A kaszákat megmelegítve összekalapálta, fokozatosan tűrte éleiket, „fehéren, melegen, amíg nem hiccelt” (nem szikrázott, mert úgy elégett), aztán leagyagporozta. „Az ócska fejszét ráverte az ülőre, s az visszatompult.” Az acél közepébe melegen vonalat húzott, aztán összekoppantotta, tűzbe tette, és *hiccelésig* melegítve gyorsan kivette, nagyrészt megforrva.

A falvakban élő kovácsok fontos szerepet tölthettek be az állatgyógyászatban mint gyógykovácsok, régi osztrák elnevezéssel *kúsmítok*. Mint az állatokhoz értő emberekre elsősorban reájuk hárult a lovak, szarvas-

marhák gyógyítása. Gyergyóújfaluban különösen híres *gyógykovács* volt Huszár Andor.

A kovácsműhelynek gazdag szerszámkészlete volt. Egy-egy műhely eszközkészletének száma meghaladja a kétszázat. Az egyes darabokat saját műhelyeikben, házilag állították elő. Másokat idegen mesteremberektől rendeltek, vagy — főként az utóbbi évtizedekben — gyárakból, üzletekből szereztek be. Jelen közlésemben a szerszámkészletből csak néhány fontosabb darabot említek meg.

Egyik legfontosabb eszköz a *kovácsfűvő*, mely bőr- és faalkatrészekből készült. Nagy Lajos szárhegyi kovácsmester a 85 kg súlyú *kovácsüllőt* bukaresti gyárból vásárolta. A fűvőt Marosvásárhelyről szerezte be 1930 körül. A saját műhelyben előállított eszközök közt voltak *ráffelhúzó rudak*, különböző *fogók*, *lyukasztók*, *vasgömbölyítők*, *steklik*, *tűzpamacskok*, *hidegvágók*, *mutterkulcsok*, *fűrók*. Nagy Lajos kétszázat meghaladó szerszámkészletének majd 60%-át házilag állította elő. Egyes darabokat Brassóból vagy Gyergyószentmiklósról szerzett be.

A települések gazdasági, társadalmi életében kiemelkedő helyet elfoglaló kovácsok működése nyomán a kovácsműhelyek voltak a falusi férfilakosság találkozóhelyei, ahol a mindennapok eseményeit megtárgyalták. A kovácsok sokszor részt vállaltak a népi megmozdulásokban, elsősorban a forradalmi erők fegyverrel való ellátásában.

A kovácsmesterséggel rokon szakma volt a lakatosság, amelynek termékeiből számos tárgy található a Gyergyói Múzeum gyűjteményében vagy egyes műemlékek leltárában. A gyergyószentmiklósi lakatosok közül kiemelkedett Gál Mihály, aki 1861-ben a kolozsvári Rajka Péter tanítványa volt (Gysz. lt. 84).

A kovácsműhelyek szerves részei voltak a településeknek. Ilyen volt az alfalvi—borzonti út mellett található Pataki-féle kovácsműhely, amely egy régebbi műhely helyén az 1860-as években épült, és ahol a mesteriség apáról fiúra szállt, megőrizve az ősi szerszámkészletet és műszaki eljárásokat. Mindez indokolja a műhelynek népi ipari műemlékké való nyilvánítását.

TÉGLA- ÉS CSERÉPKÉSZÍTÉS

Az építészetben egyre fokozódó szerepet játszott a tégláégetés, habár vidékünkön a fa volt a legfőbb építőanyag, jelentősen fejlődött. A XIII—XVI. századi műemlékek (Alfalu, Szárhegy, Gyergyószentmiklós, Újfalu) tanúsága szerint már a középkorban folyt vidékünkön a tégláégetés. Ennek fejlődése behatóbban a XVII. századtól követhető nyomon. 1629-ben a gyergyószentmiklósi templom javításához Marosvásárhelyről hozatnak téglavetőket. 1665-ben pedig ugyanezen templom javításával kapcsolatban említik az itteni Zöld János téglavetőt (Veszely: 157).

A téglavetés gyakorlására a legkedvezőbb feltételek Szárhegyen voltak, ezért itt alakultak ki a leggazdagabb hagyományok. Az itteni *tégla-csűrt* 1773-ban említik először. 1820-ban a községben 10 téglavető dolgozott. 1864-ben „Az úgy nevezett *holtárok* melletti szántóföldekből igen jó cserep és téglát készítenek, melyből igen sok szegény székely atyafi

tartja fent családját és magát” (Szabó T. A.: 1940. 53). 1872-ben a helyi képviselőtestület eltiltja a tégláégetést, a tilalom azonban kevés ideig marad érvényben (Szárhegyi Kvt. jk. 1872. CsÁL).

A XIX. század végén a téglacsúrt Serfőző Ignác és Lukács Alajos vásárolták meg és szervezték újjá. Ezután Serfőző a részét a kerületi papságnak hagyományozta, amely azt árverés útján 2000 aranyforintért adta el Lukács Alajosnak (Szárhegyi Kat. lt.), aki szakértelemmel vezette az üzemet, s az három nemzedéken át apáról fiúra szállt. A téglacsúr egy kicsiny épület volt, ahol a sarat egy kis asztalon lapátokkal verték. A Lukács Ferenc által hozatott *sárgyűrő-gépet lovas járgány* hajtotta. A legelső kicsi kemencében csak 1500 darab cserép fért el. Kezdetől fogva vetették a téglát és a cserepeket, köztük a *kupást*. Eleinte házilag és helyi munkaerővel dolgoztak, később Nagybaconból hoztak *cserépvetőket*. 1941-ben Lukács János az üzemet korszerűsítette, azt gépi erőre rendezte be. Évi termelése átlag 200 000 darab *fedőcserép*, 4000 kupás-cserép és 80—100 000 darab téglá volt. Kemence *fenékcserépet (köztes téglá)* keveset gyártottak. 1952-ben a kollektív gazdaság vette át az üzemet. Ma 80—100 000 darab kemence fenékcserépet készítenek.

Közvetlen a korszerűsítés után a *cserépszín* 40 m hosszú és 8 m széles volt. Állt még mellette egy 30×20 méteres cserépszárító és égető-kemence-szín 2 égetőkemencével, ajtókkal, cserépfedéllel. A kemencék 4×4 m alapterületűek és 2,5 m magasak voltak. Volt még egy munkás-lakás, a homokszárító-színnel egybeépítve.

1949 körül a következő felszerelést találjuk: egy lovas-járgányos sárgyűrő gép, egy földhordó szekér, egy ló hámmal, 4 darab cserépforma, egy darab kétkupás- és egy félcserép-forma. A cserépvető-színben két darab 220—300 cm méretű dulápdeszkből készített asztal, sarkaikon 4—4 darab *cserépvető-tőke* vászonnal, 4 darab vizescseber, 20 darab *simító*, 2 darab *szérvonóvas* és a kemencék égetőlyukaihoz szükséges pléh-táblák. A fatüzelésre beállított kemencék ötlyukasok voltak.

1912-ig a cserépanyagot *sárverő-vassal* verték. A munkaasztal két végén 50 cm magas bütökarikával volt ellátva. Erre helyezték a bevizezett agyagot, melyet falapáttal felhalmoztak és lesimítottak, e műveletet ötször-hatszor megismételve. A *verés* végeztével egyik munkás egy hosszú falapáttal levágott egy adagot, azt a vállára véve hordta a *cserépvető-asztalra*. Egy ilyen adag súlya kb. 30 kg volt.

A cserépvetés munkamenete a következő volt:

A munkás a cserépvető-tőkére ráhelyezte a *formavasat*, ezt megtöltötte agyaggal, azt a két hüvelykujjával középen elkente, majd a *simítódeszkával* lesimította, behintette finom homokkal, ráhelyezte a formadeszkát, a vászonnal átfordította, visszahelyezve a *vetőtőkére*, újra lesimította. A vas mellett az agyagot gyengén megvizezte, és a formavasat fülénél fogva leemelte. Átlag egy heti száradás után a formadeszkával lehúzták, és 5—6 darabot karon szárítóba vittek, ahol *tányérba* rakták. A tökéletes kiszáradás után (20—25 nap) vitték az égetőkemencébe, ahol a cserepeket keresztbe rakták egymás fölé, hogy ne hulljanak egymásra. Átlag 8 sort raktak egymás fölé. A kemence alján voltak a *rostélytégglák*, ezek alatt pedig a *tüzelőlukák*. Begyújtáskor gyenge tüzet adtak, és fokozatosan növelték a tüzelő melegét. Hozzávetőleg 18 óra elteltével rakták meg teljesen a kemencét. Amikor a tűz feljött a felső sor tetejére,

két sor cseréppel a kemence tetejét végigborították; amikor a tűz azt is meghaladta, 10—15 cm földréteggel takarták le, kihagyva a négy sarkot. A cserép itt tisztult meg a koromtól és a füsttől, majd a sarkokat befödve az égés még 48 órát tartott. Az égetés befejezte után három nappal a kemencét ki lehetett bontani.

Szárhegyen kisebb méretű ún. hegyesfarkú cserepet készítettek. Ebből egy négyzetméter felületre 35—40 darabot számítanak. A kisméretű cserepet, tekintet nélkül gyártási helyére, Gyergyóban ma is *szárhegyi* cserepnek hívják.

A téglavetés munkamenete, habár egyszerűbb formában, de hasonló volt a cserépvetéshez. A falazáshoz használt téglák mérete 35×15×6 cm volt. Az ilyen téglát Gyergyóban *cigánytégla* névvel illetik. Szárhegyen még készítettek kisebb méretű *szappantéglát* is, amelyet boltzatokhoz, kéményekhez használtak. A szárhegyi cserép és téglák az összes gyergyói falvakban keresett cikk volt.

Szárhegyen kívül még tégláégetési kísérletek folytak Gyergyószentmiklóson, a későbbi téglagyár környékén, valamint Ditróban, azonban az agyag gyenge minősége miatt kevés sikerrel.

FAZEKASSÁG, CSEMPEKÉSZÍTÉS

A fazekasság, csempekészítés gyergyói viszonylatban már a feledésbe merült iparágak közé tartozik. Szárhegyen változatos, XVI—XVIII. századi csempeanyag került elő (Molnár és munkatársai 1978. 105—116). Az első két század anyaga a gótikus stílus jegyeit viseli magán (a sárkánnyal harcoló Szent György alakjával, gótikus ívekkel). A XVIII. század anyaga a barokk szellemét közvetíti.

Gyergyóból fazekasokat név szerint először 1685-ben említenek a szentmiklósi Fazekas István személyében (Szabó T. A.: 1947. 8). A szárhegyi kastély 1738-as évszámú csempéje, valamint a Gyergyószentmiklóson talált csempetöredékek Fazakas János nevét őrzik. A fazekas mesterek jelenlétét bizonyítja a Fazakas családnév meglehetősen régi és a mai napig is gyakori gyergyói előfordulása (Szabó T. A.: 1947. 8 és 25). A fazekasok egyik jelentős gyergyói alkotási területe a szárhegyi kastély környéke volt, különösen annak a XVII—XVIII. századi virágzása idején. A kastély leltárában (főként 1742-ben) gyakran említenek csempéket, cserépedényeket, amelyeket feltehetőleg nagyrészt a közelben készítettek, mivel itt találtak megfelelő agyagot.

1822 augusztusában (Gyergyószék Intabulálási jk. GyM lt. 8. sz. 135) említik a gyergyószentmiklósi „Gentsi Kelemen Fazekas Mester embert”, 1863-ban Miskoltzi József fazekast (Gyszm. v. lt. 1863/132 KvNÁL).

Kulcsár Ignác (asztalos, sz. 1910. Gyszm) közlése szerint az 1860-as években Gyergyószentmiklóson telepedtek meg a fenyédi születésű Nagy Ferenc és testvére, Károly. Mindketten fazekasságot tanultak, majd Nagy Ferenc kéményseprői képesítést szerzett és ezt a mesterséget folytatta, Nagy Károly pedig haláláig fazekasként dolgozott.

Nagy Károly műhelye a mai Békény utca 2. szám alatti telken volt. Majd a Halász utca 28. szám alatti jószágra költözött át. Itt az utca fe-

lőli részen volt a műhely, amely a következő helyiségekből állott: a tulajdonképpeni műhely, az égetőkemencét magábanfoglaló *katlanház*-ből, a kamrából, valamint az ez alatt elhelyezett agyagtároló veremből.

Az agyagot a Nyír nevű határrészről hozták össze, nagyobb mennyiségben, egész esztendőre. Mindenféle edényt, köztük káposztásfazekakat, tejesedényeket, szűrőket készítettek. Ezeket a környező falvakban és a helyi piacon árusították. A piacra házilag készített edényhordóban vitték az árut. Ez fából készült. A visszaemlékezések szerint hasonlított a kettős rúdon hordott vizescseberhez. Vékony kis rudakból és lécekből állították össze. Két ember könnyen tudta vinni.

Nagy Károly halála után műhelyét még néhány évig volt inasa, majd segédje, Kémenes József vezette (az 1920-as évekig).

A név szerint ismert és hivatásos fazekasokon kívül még több személy (akiknek neve feledésbe merült) értette a fazekasság Gyergyóban ma már nem gyakorolt tudományát. Csomafalva-Szászfaluban a szájhagyomány szerint a múlt század végén még készítettek zöldmázás csempéket. Ditróban néhai Mezei Tamás (1887—1964) gyermekkorában (1895 körül) egy öregasszony a mai nagytemplom közelében készített zöldmázás csempéket.

1900 körül Gyergyószentmiklóson 2—3 fazekas dolgozott. Az 1930-as években itt működött a helybeli származású György Balázs fazekas, aki a mesterséget Nyíregyházán tanulta. A gyergyói fazekasság nem tudta felvenni a versenyt a kedvezőbb feltételek között dolgozó korondi, madarasi, dánfalvi fazekasokkal, akik jó minőségű áruval látták el a környékbeli piacokat.

MÉSZÉGETÉS

A mészégetés a kedvező földrajzi feltételek következtében a vidékünkön gyakorolt legősibb kismesterségek egyike. A középkori kőépületek, például a szárhegyi kastély kötőanyagaként is frissen oltott forró meszet használtak.

A mészégetőkre vonatkozó legrégebbi, 1629. évi gyergyószentmiklósi feljegyzés szerint (Veszely: 152): „mikor az új cintermet csináltuk, egy kemence meszet égettetenk, az égetőnek adtam fl. 2”. Az írásos adatok szűkszavúsága ellenére Gyergyóban jelentős mészégető tevékenységgel számolhatunk, különösen Vasláb, Gyilkostó, Békás és Tölgyes körzetében, ahol az utóbbi időkig számos mészégető kemence működött, és ahol a megfelelő kőzet is rendelkezésre állott. A békási mészégető kemencéket 1864-re Gyergyószentmiklós eljárósága a Piatra-Neamț-i Naftali testvéreknek adja bérbe (Gyszm. v. lt. 1863. KvNÁL), Mészégetők működtek a Gyilkostó mellett Lóhavason és Bernádtelepen, Borszék mellett Szépmezőben, továbbá Tölgyesen és Békásban. Utóbbi helyről a mai napig is szállítanak meszet Gyergyószentmiklósról.

A vaslábi mészégetőt a hagyomány szerint a gyergyószentmiklósiak kezdték el a helybeliek által Vărăria veche (Régi mészégető) nevű helyen (amelyet Vadul Mureşului név alatt is ismernek). A kemencéket a vasút megépítése (1907) után az újfalvi út mellé helyezték át. Vaslábbon mészégető volt még a Hiju porcului nevű helyen is. Valódi mész-

követ a Vadul Mureşului és Brădiţelul nevű helyeken kaptak. Mészégetéssel próbálkoztak a Heveder-patak völgyében is.

Szárhegyen 1900 körül Oláh Alajos háza helyben égetett mésszel készült. A kőművesek véleménye szerint a helyben égetett mész minden máshonnan szállított mésznél jobb minőségű volt. Szárhegyen az utolsó mészégető, Keresztes József az 1950-es évekig dolgozott.

KŐFARAGÁS

A gyergyói kőfaragás kedvező feltételeit a környező hegyek közeteinek változatossága biztosította. Termékei közül a legjelentősebbek a malomkövek, az építőelemek (lépcsők) és a síremlékek voltak. (A malomkövekről a vízimolnársággal kapcsolatosan szóltunk.) E helyen az épület és sírkőfaragás néhány történeti adatát ismertetjük. A kora középkori írásos adatok hiánya ellenére a fennmaradt alkotások révén nyomon követhetjük a mesterség fejlődését.

A gyergyói kőfaragás legrégebbi ismert alkotása a XIII. századi szárhegyi keresztelőkút, amely jelenleg Románia Szocialista Köztársaság Történeti Múzeuma kiállításán látható és amely a fa- és kőfaragáshoz egyaránt értő helyi mesterek alkotása. Ugyanebből a századból származik az alfalvi templom kapuja is, amely Köpeczi szerint francia szerzetes-kőfaragók műve.

Az 1498-as évszámot viselő gyergyószentmiklósi gótikus kőajtókeretet feltehetőleg szintén helyi mesterek faragták. A sort számos műalkotás (kőajtókeretek, keresztelőkutak, sírkövek, épületelemek) felsorolásával folytathatjuk, amelyeket helybeli vagy más vidékről jött népi mesterek állítottak elő, vagy amelyeknek létrehozásában a hivatásos mesterek mellett népi kőfaragók is közreműködtek. Ilyenek többek közt a ditrói régi vagy kicsi templom XVI. századi ajtókerete, a szárhegyi templom előtt álló 1660-beli kőkereszt, a csomafalvi keresztelőkút, a gyergyószentmiklósi örmény templom számos kőfaragványa, az Alfalu és Szárhegy határát jelző kőkereszt és számos más alkotás. Népi származású kőfaragók működését bizonyítja az az 1703-i feljegyzés is, mely szerint Fazekas István kőfaragó, Lázár Ferenc jobbágya, Szárhegyről a Mezőségre, Kapjonba szökött (Szabó T. A.: 1947. 25).

A szárhegyi kőfaragás fejlődésének csúcspontját a múlt század végén érte el. A községi képviselőtestület gyakran foglalkozott a helyi kőfaragóipar alapját képező márványbánya kérdésével. A bányát 1886-ig a Ney és Társa cég bérelte. Ebben az évben a bányát Saxlener András vette bérbe. 1887-ben ez a cég két helybeli tanoncot alkalmaz a kőfaragómesterség elsajátítására. 1888-ban elfogadják Deák Ignácnak egy kőfaragó-szakiskola felállítására vonatkozó javaslatát.

A múlt századi kőfaragók közt számos olasz, népies nevén *talián* volt. Közülük kivált Morelli, Saxlener és egy Borzi nevű. Az olaszoktól a helybeliek a mesterség számos fogását sajátították el. A Szárhegyen lakó Jurcsics Ferenc mesterségét szülőföldjén. Fiumében tanulta. Húszéves korában került Hunyad megyébe, majd Szárhegyre nősült, s itt folytatta a kőfaragó- és a kőművesmesterséget. Többek közt a gyergyószentmiklósi mozi kőmunkáját is ő készítette. Visszaemlékezése szerint

az olasz származású Skandella Ferenc Ditróban a templom építéskor telepedett meg, majd 1921-ben Újfaluba költözött. Ezenkívül még a hadifogolyként Szárhegyre került Nadalik Visztináról, továbbá az Újfaluban lakó olasz származású Ókner Valentin és a Vaslábbon működő Miller nevű kőfaragókról tudunk. A helybeliek közül kiemelkedtek Barabás Gergely, Gáspár Károly, Rizoli Antal. A második világháború előtt és után még működtek Barabás Béla, Jurcsics Ferenc, Oláh Zoltán, Ferenc Antal, Barabás Frigyes. A szárhegyi Borzi faragta a szárhegyi Maroshíd alapköveit, Barabás Gergely pedig a ditrói templom alap- és pillérvéit. Morelli és Saxlener mellett számos helybeli munkás dolgozott, így azok működése kihatott a helyi kőfaragás alakulására.

A fennmaradt leletanyag gazdagsága a helyi kőfaragás fejlettségéről tanúskodik. Az írásos anyag hiányossága éppen a mesterség, illetve kismesterség népi jellegéből következik. A felmerült kérdéseket sikerült helyileg, egymás közt megoldani, nem volt szükség azoknak írásba foglalására.

KŐMŰVESSÉG

Hagyományai szintén a középkorra nyúlnak vissza, habár fejlődésének ütemét nagyban lassította a faépítészet nagyfokú gyergyói elterjedése. Írásos adatok hiánya ellenére is feltételezzük, hogy a középkori gyergyói kőépületeket elsősorban helyi mesterek építették.

Gyergyószentmiklóson — írja Ferenczy — „ultima novembris fogatuk meg az kőműest Petrus Dánfalvit cum fl. 35 jövő nyárra”, az új cinterem építéséhez (Veszely: 143). Vezetésével épült 1635. május 15. és június 16. közt a cinterem fala. Ugyanabban az évben szintén ő építi a remetei és ditrói cintermeket. 1685-ben Szárhegyről említik Fazakas Gergely kőművest (Szabó T. A.: 1947. 8).

A XVIII. század első felében kibontakozó templomépítkezések során számos népi mester közreműködéséről van tudomásunk. Így a csomafalvi templom építésén több népi kőművesmester dolgozott. 1727—1733 közt itt működik az alfalvi Hajnal István kőműves, aki a templomhajó, a kórus és a torony építését vállalja 110 Ft, egy pár kordovány csizma és egy nadrágra való brassai posztó ellenében (Csomafalvi Domus Historia, 1905. 10). Ugyancsak forrásból értesülünk a tekerőpataki Pál Ferenc kőművesről, aki 1776-ban a csomafalvi kórust építi újjá 100 forint készpénz, három köböl gabona, fél kompona túró, negyven tyúk és száz tojás ellenében.

A csomafalvi adatok rávilágítanak a kőművesmesterségnek a kalákarendszerrel való kapcsolatára is. A feljegyzések szerint az 1730—1735 közt végbement építkezési munkálatokban a helyi lakosság is kivette részét, földásás, anyaghordás és más kisebb munkák formájában. Az 1735. évi Canonica visitatio szerint „a csomafalviak a templomépítés során restül viselték magukat”. Egy másik tudósítás szerint mind a felnőttek, mind a gyermekek részt vettek a munkában, sőt figyelmeztetik a falu előljáróit, hogy a gyermekeket ne használják az erejüket meghaladó munkákra.

Jól ismert, népi származású kőművesmester az 1753-ban Csíkszentmártonból Gyergyószentmiklóstra áttelepülő Fogarassy György, aki Gyergyószentmiklóson és környékén több templomot és lakóházat épített (Gyszm. Kat. lt. 1753—1758). Jelentősebb munkái a gyergyószentmiklósi római katolikus templom (1753—57), a mellette levő plébánia (1758), valamint a kilyénfalvi (1761), a remetei (1778), a csíkszenttamási templom (1778) építése, s a szárhegyi plébániatemplom átépítése (1783). Az eddig előkerült adatok tanúsága szerint Fogarassy az építészet iránt jó érzékkel bíró, bizonyára világot látott kőműves volt, aki tudása legjavát adta.

1783-ban Bara József kőműves a kályhás mesterséget is gyakorolta (Gyszm. Kat. lt.). A XIX. században a kő- és tégláépületek elterjedése maga után vonta a kőművesek számának jelentős növekedését. 1820-ban Gyergyószentmiklóson 6, Szárhegyen 2 kőműves mestert említenek, akik a mesterséget iparszerűen gyakorolták (Urb 1820). Rajtuk kívül falun még többen foglalkoztak kőművességgel mint a hivatásos mesterek kiegészítő alkalmazottai vagy kisebb munkák kivitelezői.

A kőművességben, amint Bara József példája mutatja, egyik jellegzetes vonás volt a foglalkozás kettőssége. Mivel az építkezéseket az akkori körülmények között csak a nyári időszakban végezhették, a szegényebb rétegnek szüksége volt valamely télen is gyakorolható foglalkozás ismeretére. Így nagyon sokan a csizmadia-, mészáros- vagy szücs mesterséget gyakorolták. 1863-ban Drótos József, Drótos János és Lengyel Gergé csizmadiák kőművességgel is foglalkoztak (Gyszm. v. lt. 1863/182 KvNÁL). A kettős mesterség gyakorlása a jelen század közepéig tartott. Demeter István gyergyószentmiklósi lakos (meghalt 1955-ben) kitűnően értette mind a szücs-, mind a kőműves mesterséget. A kettős foglalkozást űző kőművesek gyakran vállaltak meszelési munkákat is.

FAMUNKÁK

Gyergyó lakosságának legfontosabb nyersanyaga és kereseti forrása az erdő volt. A fa felhasználásának számos változata alakult ki. Ezek a jövőben egy részletesebb tanulmány tárgyát fogják képezni, ezért az alábbiakban csak néhány, elsősorban a népművészet és a kismesterségek találkozási pontjait érintő adatot ismertetek.

A *kapufaragás* emlékei a Székelyföldön mindenütt megtalálhatók, de nem ugyanazon mértékben. Gyergyóban sokkal kevesebb kapu faragásáról tudunk, mint például Udvarhelyszéken, mert vidékünkön kevesebb volt a kapunak alkalmas cserefa, és az itteni lakosságnak az erdőkitermeléssel kapcsolatos nehéz, főként téli munkák és egykor a határőri katonai szolgálat miatt faragásra, házkörüli munkákra kevés ideje jutott. A szórványos adatok tanúsága szerint, habár kisebb mértékben, de vidékünkön is volt kapufaragás, amelyet részben helyi, részben pedig marosmenti vagy udvarhelyszéki mesterek végeztek. Így pl. a Gyergyószentmiklós Köztársaság utca 29. szám alatti, műemlékké nyilvánított székely kaput 1885-ben faragta a zetelaki Máthé Imre mester és a megrendelő Madaras Sándor, aki a kapu faragásán maga is dolgozott.

A legismertebb gyergyói kapufaragó a ditrói Mezei Tamás (1887—1964) volt, akinek keze alól nemcsak székely kapuk, hanem hasonló, komoly népművészeti értékkel bíró más famunkák is szép számmal kerültek ki. Az általa faragott kapuk közül megemlíthetjük a ditrói plébánia kapuját (1933), a szovátai Bernády-villához, a Görgényszentimrén és Csíkrákoson faragott kapukat.

Rajta kívül az utóbbi években a gyergyói helységekben többen faragtak maguknak székely kaput: Bíró József Tekerőpatakon, Miklós Antal és György Antal Gyergyószentmiklóson. A kapufaragó tevékenység igen nagy mértékben bontakozik ki az utóbbi időben Csomafalván. Egy kis merészséggel azt is mondhatjuk, hogy a gyergyói kapufaragás most van igazán fellendülőben.

A fa egyik sajátos, de ritkán gyakorolt felhasználási módja volt a *faórákésztés*. 1820-ban Szárhegyről említik, hogy van egy faórárt csináló, nevét azonban nem közlik (Urb 1820, 302), aki az összeírás szerint mesterségszerűen gyakorolta a faórák készítését.

1880 körül Gyergyószentmiklóson az itteni Kugler család egyik, mesterségére nézve asztalos tagja foglalkozott a fatengelyes faliórák szerkesztésével.

Tölgyesben a századforduló táján Hurubeanu Ioan tanító készített több, működőképes órát, majdnem teljesen fából, más fatárgyakkal együtt. Hátrahagyott munkái közül a legjelentősebbek a teljesen fából készített toronyórák. Ezek egyikét a saját lakása óratornyában helyezte el. A második óra lakása belsejében egy erre a célra készített szekrényben található. Mindkettő ma is működőképes. A harmadikat a hollói templom részére kezdte meg. E félbemaradt óra alkatrészei a tölgyesi községi múzeum gyűjteményében láthatók.

KÉPÍRÓK

Az elmúlt századokban Gyergyóban is gyakorolt foglalkozás, mesterkedés volt a *képirás*, *szobrászkodás*, amelynek alakulását az 1630-as évektől kezdve követhetjük nyomon. Ferenczy György feljegyzésében olvassuk, hogy 1633-ban, mivel „templomunk kicsiny, a patak mellyékiekkel [tekerőpatakiakkal] és kilyénfalviakkal csináltatának egy kart, ugyanaz templomban az ajtó felől való oldalára, az asszony nép ajtó felett, az egész megye számára 1633, die 12 mai, Selyem János volt a mestere, mi Simo Pállal az festői” (Veszely: 137—138). Ugyanebből a forrásból tudjuk, hogy Selyem János mint ácsmester dolgozott, Simó Pál pedig „pinxit”, azaz festett. Valószínű, hogy egy ezermesterkedő, vállalkozó szellemű emberről van szó. Hogy pedig a karzat (kar) esetében nemcsak egyszerű festésről van szó, az kitűnik a naplóból, mely szerint „megh is írtuk saját festékünkkel”.

1820-ban Várhegyen a jobbágyok közt van egy képiró is, aki valószínűleg az ortodox és a görög katolikus templomok részére dolgozott (Urb 1820. 281).

A fentiekén kívül a XVIII. és XIX. századokban több szobrászkodó és festegető ember dolgozott Gyergyószentmiklóson és környékén. A múlt század második felében Csomafalván különösen a Köllő család tagjai tűntek ki a szobrászkodásban.

KÉMÉNYSEPRÉS

Az újabb századokban virágzásnak induló mesterségek egyike volt a kéményseprés, amelyet először a XVI. században említenek. Ekkor a kéményseprők a tetőfedő céh tagjai voltak. Nálunk a mesterség a XVIII. század végén indul nagyobb virágzásnak, a köépületek nagymérvű szaporodása és az újonnan életbe lépett építésrendészeti szabályok következtében. A Mária Terézia és II. József rendelkezései szigorúan előírták a kémények építését és rendszeres seprését (Gyszm. v. lt. 1780. CsÁL).

1820-ban Gyergyószentmiklós önálló iparosai közt van egy kéményseprőmester is (Urb 1820). Az 1825-i főesperesi rendelet utasítást ad az iskolák kéményeinek kitakarítására, amit csak hivatásos kéményseprők végezhetnek el (Gyszm. Kat. lt. 1825/2). 1863-ban Sáffrán József, Gyergyószék kéményseprője újévi üdvözlésében biztosítja a közönséget a kéményseprők helytállásában nemcsak eredeti foglalkozásuk, de a tűzoltás terén is. Újévi köszöntőjének díszítőrajzain bemutatja a tűzoltás fontosabb mozzanatait. Az 1860-as években költözött Gyergyószentmiklóstra Nagy Ferenc kéményseprőmester, aki mesterlevelét Székelyudvarhelyen szerezte és akinek leszármazottai három nemzedéken át gyakorolták a mesterséget.

A kéményseprőipar terén a századforduló után történnek lényeges változások, egyszerre a köépületek gyors szaporodásával és Gyergyószentmiklósnak 1908-ban községi sorból városi rangra való emelkedésével. A várost két kéményseprői munkaterületre osztják, mindenkinek élén egy hivatásos kéményseprőmesterrel, aki segédeivel együtt a kerületben köteles lakni (Gyszm. v. szabályrendelete 1908). Eltiltották a képesítés nélküli mesterek működését, ugyanis számos kontár kéményseprő volt, akik házilag végezték a kémények tisztítását.

A kéményseprőknek tűzrendészeti ellenőrző szerepük is volt. Többek közt engedélyt adhattak kémények építésére, füstölők létesítésére, vagy szakvéleményezhették a munkákat. Ez is egyik indok volt a kontárok eltiltására. A mesterség a mai napig is megőrizte a hagyományos műszaki eljárásokat.

A kéményseprőmesterséggel kapcsolatban szinte mint annak elődjét említhetjük meg a *füstbírók* intézményét. Ennek emlékei Ditróból kerültek elő. A múlt század végéig Ditróban a tízesek füstbírói vacsora után végigjárták az összes házakat, ellenőrizték, hogy égő tűz sehol ne maradjon. A hagyomány szerint a ditrói Csiby család egyik ága eme tevékenység gyakorlása után kapta a „Füstös” melléknevet.

KENYÉRSÜTÉS

A kenyérsütést a múltban a lakosság nagy része házilag végezte. Azonban már aránylag korán megjelentek a kenyérsütést kismesterségszerűen űzők. A gyergyószentmiklósi örmények 1716-i összeírása szerint „négy vagy öt nyomorék öreg asszonyok vagynak, akik sütéssel, varrással élnek” (Ávedik: 127—129). A kenyérsütés kismesterségszerű gyakorlását nagyban elősegítette az itt állomásozó katonaság nagy létszáma. Több adat szól arról, hogy az osztrák katonaság részére jelentős mennyiségű kenyeret szállítottak. A XIX. század elejére a kenyérsütők száma lényegesen megnövekedett. 1820-ban Gyergyószentmiklóson 25 kenyérsütő és 2 kiflisütő dolgozott (Urb 1820). A század folyamán több pékmesterséggel foglalkozó család telepedett Gyergyószentmiklósról, köztük az 1863-ban említett, kecskeméti születésű Melles Ferenc (akit 1849-ben a segesvári csatából, sebesülten, bajtársa, a gyergyószentmiklósi Demeter Ferenc hozott haza és ápolt). Felgyógyulása után pékműhelyt nyitott, és a falvakra szekéren szállította a kiflit.

A hivatásos pékmesterek mellett többen foglalkoztak bérsütéssel. Nagyon sok asszony süttött kenyeret hetente kétszer, háromszor bérért. A bérsütés a jelen század 30-as és 40-es éveiben virágzott nagyobb mértékben. Aki kenyeret akart sütni és ehhez nem akart az otthoni kemencébe begyújtani, ezt a szándékát előzetesen bejelentette a bérsütőnek. A megdagasztott kenyértésztát a megjelölt órára a bérsütőhöz kellett vinni, aki a sütést megfelelő díjért végezte.

A kenyérsütő tevékenység fejlettségére jellemző, hogy századunk első felében az új építkezések alkalmával nagyon sok tulajdonos épített pékmenecét, arra számítva, hogy így magasabb bért kaphat.

A város egykori képéhez hozzátartoznak a pereg-, kifli- és zsemle-árusok. A peregárusok rudakra fűzve vitték áruikat. A kiflit, zsemlet nagy, egyfülű kosarakban árulták. A múlt század végétől kezdve a nagyobb gyergyói községekben is megjelentek a kenyérsütők, pékmesterek, többek közt Tölgyesben, Ditróban, Alfaluban, akik a helybeli lakosoknak adták el készítményeiket.

SZESZES ITALOK FŐZÉSE

Az elmúlt századokban a népi kismesterségek egyike volt a pálinka- és a serfőzés. A serfőzésre vonatkozó legrégebbi gyergyói adatunk a szárhegyi Benkő János 1708. október 15-én kelt végrendelete, miszerint „Egy Serfőző 12 vedres üstömet hagyom ezen Mater Ecclesiának a szárhegyi plébános gondviselése alá úgy hogy maga főzethessen mindenkor benne ha pedig más ki akarja venni okvetlen elébb egy sustákat letegyen” (Oláh Gyula jegyzetei, 1866—1890).

Csík, Gyergyó és Kászton területén 1721-ben 95 serfőző házat említettek, amelyek magánosok, községek vagy egyházak tulajdonában vannak (MStK XIII. 464). 1730-ban a szárhegyi egyházközség üstbér fejében három és fél forintot kapott (Canonica vizitációs jk. 1720—1748. GyM lt. 2). 1820-ban Gyergyószentmiklóson egy hivatásos serfőző működik

(Urb 1820. 280). A múlt századból név szerint ismert serfőző volt az itteni Romfeld család őse. 1870 körül Serfőző Ignác a szárhegyi egyházközségnek egy értékes serfőzőüstöt hagyományozott.

A pálinkafőzésnek szintén régi hagyománya van. A csomafalviakról 1799-ben Teleki József megjegyzi, hogy „ácsok és tutajozással foglalkoznak, a tutajak árából gabonát vesznek, a gabonából pedig pálinkát főznek” (Teleki: 18). Az 1721-i összeírás szerint Csík, Gyergyó és Kászton területén összesen 169 pálinkafőző üstöt találtak (MStK XIII. 464).

Puskás Darna József (1867—1966) visszaemlékezése szerint gyermekkorában Ditróban még szabad volt a pálinkafőzés. Az üstöket az adó nagysága szerint tarthatták. Ennek megfelelően egy-egy gazda 8—15 üsttel (adaggal) főzhetett. Miután ezt a mennyiséget kifőzték, az üstöt a fináncok (pénzügyőrök) lepecsételték.

A pálinkát nagyrészt gabonából (rozsból), kisebb részben fenyőborsból főzték. A múlt század közepétől errefelé ritkábban körtepálinkát is főztek. A roz- és fenyőpálinkát csak egyszer főzték le. A finomítás nem volt szokásban.

Szórványos adataink vannak a szeszfőzésről is. Réthi József (1867—1966) visszaemlékezése szerint Gyergyószentmiklóson, Alszegben a Régi-gyár utcában működtek szeszfőző műhelyek egészen az 1870-es évekig. Ezeket a műhelyeket gyárnak nevezték. Az utca is innen kapta elnevezését.

CSÉPLŐGÉPESSÉG

Egyik, aránylag későn megjelenő foglalkozás volt a cséplőgépeség. Hazánkban az első lóval hajtott cséplőgépek az 1870-es években jelentek meg. Gyergyószentmiklóson az első lovasgépek 1880-tól kezdik meg működésüket. A legkeresettebb lovasgépes Burján Péter volt. A *lovas cséplőgépek* megjelenése a mezőgazdasági munkák rendjében gyökeres változásokat hozott. Míg korábban a cséplést kézi erővel végezték, a munka hosszú időt vett igénybe (sokszor még februárig is eltartott). A cséplőgépek megjelenése után ez az idő lényegesen lerövidült, valójában az őszi hónapokra korlátozódott. Összehasonlítva az egy-két ember által végzett kézi csépléssel (a kévéknek a csűr oldalához való csapkodásával, sulykolásával vagy cséphadaróval), a géppel való cséplés 10—15 ember közreműködését is igényelte, s így a közös munkának egy új formáját alakította ki.

Az 1890-es években megjelennek a gőzzel hajtott cséplőgépek, helyi elnevezéssel *tüzesgépek*, amelyeknek működését több tűzrendészeti intézkedés korlátozta. Gyergyószentmiklós előljárósága elrendelte, hogy a gőzcséplőgépeket legalább 200 méterre helyezték el a településtől.

Az ehhez hasonló intézkedések, habár teljesen indokoltak voltak, nagyban hátráltatták az említett géptípus elterjedését. A gőzcséplőgépeknek a településen kívüli elhelyezése miatt nem voltak használhatók a gazdaságok csürei, amelyekben előzetesen a terményeket tárolták.

Megnövekedett a szállítási költség, mivel először a learatott gabonát ki kellett szállítani a szérűre, utána pedig a szalmát be kellett hordani a csűrbe, a szemest pedig a lakásba. A gépek által okozható tűzveszély is idegenkedést váltott ki a gazdák körében.

A századunk elején elterjedő benzinmotoros cséplőgép lassan kiszorította a gőzcséplőgépet. Ezzel szemben a lovas cséplőgép, habár jelentőségéből sokat veszített, továbbélt. 1944-ben a benzinhiány miatt több helyen elővették a lovasgépeket. Szárhegy-Güdücn Bajkó Viktor lovascséplőgépét a lisztelőmalom vízkerekével hajtotta meg. Ditró-Orotván Huszár Bajkó Péter 1910-ben Csehországban gyártott lovasgépével 1974-ig (a gépnek a Gyergyói Múzeumnak való átadásáig) cséplelt.

A cséplés közös munkája megkövetelte a munka jó megszervezését és maga után vonta több népi jogszokás kialakulását. A cséplőgépeseknek kialakult a maguk megrendelő köre. A géptulajdonos elsősorban a régebbi, rendszeres megrendelőit részesítette előnyben. A gépet minden *csépltető gazda* maga szállította udvarára. A szállítás rendszerint három fuvarral történt: cséplőgép, hajtószerkezet és a szerelékek. A cséplőgépet a csűr bejáratánál helyezték el, és a hajtószerkezet ide szállításának ideje alatt a gépkezelő és az *etetők* beállították vízmértékre.

Egyes cséplőgépekhez kerékre szerelt bódék is tartoztak, ahol a kisebb javításokat végezték, esetleg éjjel itt aludt a tulajdonos vagy a gép őrzésével megbízott személy. A lovasgép járgányának meghajtásához szükséges lovakról a csépltető gazda gondoskodott. A tüzesgéphez pedig szintén a gazda kötelessége volt a tűzifa előkészítése.

A munkamegosztás a következő volt:

A gépet maga a tulajdonos vagy fizetett gépész kezelte. A tulajdonos fizetett alkalmazottja volt még az *etető*, aki a kévét a gépbe adagolta. A többi munkásról (*kévehányó*, *kévevágó*, *zsákhordó*, *szalmarakó*, *törek-* vagy *pelyvahordó*) a csépltető gazda gondoskodott. A csűrben tárolt vagy künn asztagba rakott gabonát a kévehányók lajon eresztették a gép tetejére, ahol a kévevágó sarlóval vágta el a kévék kötelékeit, s a kévét az etetőnek adta, aki a gépbe adagolta azt. A kévehányók mindig férfiak voltak, a kévevágó lehetett férfi, akár egy ügyes asszony vagy leány is.

A gép mellett dolgozott 2—3 *zsákoló asszony*, akik a gép kifolyó csöveihez helyezték az üres zsákokat, onnan elhúzták és bekötötték a megteltek. A *törekhúzó* vagy *pelyvahúzó* legtöbbször nagyobb gyermekek voltak. A pelyvát rendszerint erre a célra készített pelyva- vagy törekhordó kosárba engedték a gépből, a kosarak tartalmát pedig a csűrben a kijelölt helyre, többnyire a *pelyvakút*ba öntötték.

Három-négy férfi a szalmahordást végezte. Egy másik férficsoport a szalmát kazlakba vagy a csűrbe rakta. Az őszi gabona szalmáját rendszerint kazlakba rakták és alomnak használták, a tavaszi gabona szalmáját a csűrben tárolták, aztán szénával keverve, *rázottat* készítve, a szarvasmarhákkal etették fel.

A kiegészítő munkásokat kaláka formájában hívták meg a rokonok, barátok, szomszédok közül. Segítségüket szintén kaláka formájában viszonozták. Ritkábban napszámosokat fogadtak.

A munkások élelmezése, beleértve a géptulajdonost, gépészt és etetőt is, a cséplető gazda kötelessége volt. A főzést a gazda felesége, leányai, közeli rokonai végezték. Olykor olyan asszonyokat hívtak, akikről tudták, hogy ízletesen és tisztán tudnak főzni. A legfőbb ételek egyike a pityókás tokány volt. Ezenkívül reggelire adtak túróspuliszkát, szalonát, túrót is. Rendszeres volt a pálinkával való kínálgatás.

A géptulajdonos a cséplést részibe, általában 4—8%-os vám fejében, kivételesen pénzfizetésért végezte. A cséplőgépeket az utóbbi időben modern kombájnok váltották fel.

Az elmondottakban néhány szakosított iparág gyergyói vonatkozású adatait közöltem. Ezek közül egyesek már feledésbe merültek, másokra pedig a műszaki fejlődés nyomán rövidesen szintén ez a sors vár. Éppen ezért igen fontos és sürgős feladatunk a mesterségekkel kapcsolatos tárgyi és szellemi anyag összegyűjtése, tudományos feldolgozása és hasznosítása. Ehhez kíván a jelen közlés is segítséget nyújtani.

AZ ÁRUCSERE NÉPRAJZÁBÓL; GYERGYÓI SZEKERESEK, TUTAJOSOK, VÁSÁROSOK

Az árucseré néprajzi vonatkozásainak tanulmányozása az utóbbi években foglalta el az őt megillető helyet, miután több, a témával foglalkozó tanulmány jelent meg (Kós: 1972. 9—51). E tevékenységi terület jelentősen járul hozzá a különböző népek és tájak közti kapcsolatok fejlődéséhez. Az árucseré és a kereskedelem különféle formái lényegesen elősegítették az anyagi és szellemi javak cseréjét. Az árusok, szekeresek, tutajosok együttes útjai, az útközben előálló veszélyek együttes elhárítása és a nehézségek közös leküzdése hozzájárult a különböző nemzetiségű emberek testvéri érzésének elmélyítéséhez és egymás megismeréséhez, közelebb hozta egymáshoz az egyes országrészek és tájak lakóit.

Az árucseré tanulmányozása hatványozottabb jelentőségű Gyergyó viszonylatában, amely földrajzi helyzetéből, történelmi feltételeiből kifolyólag hosszú évszázadok óta kiemelkedő szerepet töltött be a különböző tájak — főként Erdély és Moldova — és nemzetiségűek — románok, magyarok és mások — kapcsolatainak történetében.

Gyergyó több, egymástól eltérő természeti-földrajzi adottságú vidék találkozásánál fekszik. Ez a tény és az itt kialakult termelési ágak (erdőgazdálkodás, állattartás és az ezekhez kapcsolódó háziiparok, kismesterségek) termékeinek értékesítése döntő módon kihatott az árucseré és a kereskedelem (szekerezés, szekereség, tutajozás, vásározás, házaló kereskedelem) fejlődésére.

Gyergyót a Maros, a Küküllők, az Olt és a Kis-Beszterce völgyein át a más vidékek és országok különböző tájaira vezető útvonalak szervesen bekapcsolták a gazdasági élet vérkeringésébe. Gyergyó gazdasági kapcsolatai a fával, állati termékekkel, ipari árukkal való kereskedelem kapcsán kelet felé a Dnyeszterig, délen a Dunáig és a Fekete-tengerig, észak felé a Balti-tengerig, nyugat felé pedig Pest, Bécs, Prága és Lipcse városokig terjedtek.

A gyergyói árucseré és kereskedelem története eddig is több szerzőt foglalkoztatott, mert éppen a fenti okok miatt Gyergyó, és elsősorban annak központja, Gyergyószentmiklós, a kereskedelem egyik jelentős gócpontja volt, különösen a XVII. század második felétől, az örmény kereskedők itteni megtelepedésétől kezdve (Kőváry: 1842; Orbán: II. 110—150; Czeglédi: 1969. 212—234, 431—446, 537—556; Tarisznyás 1964a, 1974a).

Az itteni kereskedők vagyoni helyzetük szerint három nagy csoportra oszlottak: 1. a *bécsi portékákkal kereskedők* (500 Ft-nál nagyobb tőkével bírók); 2. a *brassai portékával kereskedők*; a 3. csoportba pedig azok a vándorkereskedők tartoztak, akiknek 50 Ft-nál kevesebb tőkéjük volt, és tevékenységük a kereskedelem és az árucseré határain helyezkedett el. Ez utóbbiak például Bélborba, Tölgyesbe, Hollóba és Békásba délszíjat, csizmát, bocskort, puskaport, pipát, késeket és más apróbb ipari cikkeket vittek, amelyeket a nagyobb kereskedőktől vagy mesteremberektől vásárolták vagy kapták bizományba) A falvakon a bevitt árut sajtért, vadbőrökért, juh- és kecskebőrért cserélték be. E kereskedelmi tévé-

kenységet az I. székely határőrezred parancsnoksága — az orvvadászatot elősegítő puskaporszállításra való hivatkozással — többször, így 1830-ban is eltiltotta (örmény lt. 1830).

SZEKEREZÉS — SZEKERESSÉG

A gyergyói árucserre figyelemre érdemes ága a szekeresesség, illetve fuvarosság. Ez egyrészt a kereskedők számára végezte a szükséges árucikkek szállítását (fuvarozását), másrészt kialakult az önálló vállalkozást űző szekeresek csoportja, akik maguk vették és adták az árut, vállalták a kockázatot, szekerekkel bejárva Erdély tájainak nagy részét és egyes szomszédos vagy távolabbi tartományokat, helyeket.

A fuvarosság történetére vonatkozó legrégebbi adatokat az úrbéri összeírások tartalmazzák (Inv 1742; Conscr 1773; Urb 1820). A kötelező jobbágyi szolgáltatások egyik formája volt a „hosszú út” (8 nap) és a „rövid út” (4 nap) évenkénti kötelezettsége. A Lázárok Gyergyóból gömbfát, deszkát, zsendelyt, *faragott fát* vitettek mezőségi birtokaikra, onnan pedig Gyergyóba mezőgazdasági terményeket (gabonafélét, gyümölcsöt és bort) hoztak. Az így szállított cikkeket részben gazdaságukban használták fel, részben a kereskedők vagy a földesúri régálás kocsmák útján értékesítették.

A szekeresesség a termékek nagy választékát ölelte fel. A vidék jellegzetességénél fogva ezek sorában fontos helyet foglaltak el a népi faipar termékei, mint a szőlőkaró, deszka, zsendely, faedény. Szállításukkal főként az előállítók — Újfalu, Kilyénfalva, Csomafalva, Alfalu lakói — foglalkoztak jelentős mértékben; az alsóbb fekvésű jó gabonatermő piacokról visszatértükben gabonafélét, gyümölcsöt hoztak haza.

Az említett falvak lakóinak egészen az utóbbi évekig jelentős árucikke volt a tűzifa is. A maguk kitermelte bükkfát Gyergyószentmiklósra, többnyire megrendelésre, házakhoz szállították, és *öl*-be rakva adták el. A mai napig használatban lévő mértékegység az *alfalvi öl* (110 cm) és az *újfalvi öl* (190—200 cm).

Alfalu és Csomafalva a parajdi sóbányából kősót hordott. Az 1700-as években Alfalu lakosságának jelentős része foglalkozott sóhordással, köztük jobbágyok is, bár őket ettől szigorú büntetés terhe alatt tiltották el. 1820-ban az alfalviak egyik panasza éppen a sóhordás eltiltása volt (Urb 1820). Az egykori sóhordás emlékét őrzi a csomafalvi határon át Parajdra vezető régi út, a *Só útja* is, melyet a múlt század közepe táján a bucsini útvonallal helyettesítettek.

A kősó egy részét a szekeresek kereskedőknek adták el. Más részét a gazdaságban használták fel. Apró só nyerése végett a kősót a vízimalmokban őröltették meg a kereskedők.

A gyergyói népi kereskedelem sajátos ága volt a *borvizesség*, melynek gyökerei még a XVI. századra nyúlnak vissza (Csiby: 1937. 9). A hagyományok szerint Báthory Zsigmond fejedelem köszvénye gyógyítására borszéki borvizet vitetett Gyulafehérvárra. A borszéki borvizet a környékeliek később is jelentős mértékben használták, 1725-ben már fürdő és nyaralóház van itt (Uo.). Az 1800-as évek elején az első két

bérlő vegyelemezte a forrásokat, bérbébe veszik, és megkezdődik a víznek távolabbi helyekre való rendszeres szállítása és árusítása. A borvízszekeresség virágkora a XIX. század második fele és a jelen század első két évtizede volt.

A „Szarhegy és Ditró községek borszéki közbirtokossága” tulajdonában volt Borszékfürdő 1832-i és későbbi bérleti szabályzati értelmében a bérlő elsősorban a tulajdonos két község lakosait alkalmazta a fürdőnél adódó munkákra, köztük a borvízszállításra is (Csiby: 1937. 9—10).

A borvíz szállítással kizárólag gyergyói, nagyobb részt szarhegyi és kisebb részben ditrói szekerek foglalkoztak. Megvásárolták a borvizet a töltődéből, azt saját lovas szekereiken üvegekben szállították el, s így övék volt az e foglalkozással járó minden kockázat és haszon. A borvizesek nagy részének megvoltak az állandó értékesítési helyei. Alkalmoszerűen csak kevesen árusították a borvizet. Rendszeresen tájékoztatták egymást arról, hogy hol van szükség borvízre és hol nagyobb a kereslet.

Árusítási körzetük Erdély jelentős részét felölelte, sőt az 1900-as évek elején Moldovába is rendszeresen jártak. Így például Bartis Jani Kolozsvárra, Gurzó József Kézdivásárhelyre, Keresztes József Enyedre, Páll Antal Brassóba, Bartis Imre és Ferencz István (Huszár) együtt jártak Kolozsvárra és Botoşani-ba, Ferencz Mihály két szekérral is hordta Moldova városaiba. Ambrus Elek fia Imre a környékre és Marosvásárhelyre, Csergő Mihály és Sándor pedig Udvarhelyre vitték a borvizet. Kozma Lajosnak nem volt előre meghatározott úticélja, de nem tudta a borvizet könnyen eladni, úgyhogy gyakran egészen Szebenig ment. Ezért is kapta a „Szebeni” melléknevet. A ditrói Kovács János minden hónapban megfordult Szamosújváron és Besztercén. Rajtuk kívül még sok szarhegyi járta Erdély városait. Köztük nagyon ismert volt Csergő Están, akinek képe lovas szekerével együtt az első világháború előtti borszéki borvizes üveg címkéjén szerepelt. De a gyergyói borvizesek eljutottak Nagyvárad, Arad és még távolabbi városok piacaira is, valamint a Tömösi-hágón át Bukarestig, Ploieşti-ig, sőt Galacig.

A borvizesek történetében lényeges változásokat hozott a vasút megépítése, amely 1896-ban már Szászrégenig elkészült. Ettől kezdve Borszékről sok fuvaros hordta a szászrégeni raktárba a borvizet, majd 1909 után már Toplicán rakták vasútra.

Az 1920-as években a Borszéket bérlő Kiszelovini Bank felemelte a borvíz eladási árát, azon elgondolással, hogy így kevesebb palackjuttalékot (a szekereknek az értékesítésért járó részesedés) fizet, és így kevesebb lesz a fenntartási költség; akinek pénze van, megfizeti a borvizet. Ezért aztán a kereslet csökkenése miatt a gyergyói borvizesek új lehetőségek után néztek. Többen átálltak a távolabbi kászonyjakabfalvi borvíz szállítására, mivel az ottani bérlő olcsóbban adta.

A borvizesek a vasút kiépítéséig jelentős mértékben foglalkoztak külföldi élelmi és ipari cikkek szállításával is, ugyanis Gyergyóba hazajövet főleg ilyesmit szállítottak. A borszéki hutában előállított üvegek olcsók voltak, az üvegtörések gyakoriak, azaz keveset kerestek az üvegek visszahozásán. Így a szekéren bőven maradt hely más áruk szállítására. Egyik legkifizetődőbb cikk volt a marosújvári szódának a bor-

széki üvegyárhoz szállítása. Nagyon sok gyergyói kereskedő bízta meg a borvizeseket árucikkek beszerzésével. Ez a tevékenység annyira szervezetté vált, hogy a borvizes, mire a lovakat megetette, a borvizet rendszeresen átvevő kereskedőnél felrakta a kért cikkeket, s indulhatott vissza. A hazafelé szállított cikkek közt búza, kukorica, fűszerfélék, ruhaanyagok, gyümölcsfélék voltak, főként a századforduló utáni évekig, amikor a tökéletesebb csomagolással szinte teljesen kiküszöbölődött az üvegtörés, majd pedig a borszéki üvegyár leállítása miatt az üvegek beszerzése nehezebbé vált és az üveg drágább lett, a szekereknek fontosabb volt az üvegek visszahozása, mint az áruszállítás; ekkor már különben is inkább vonaton érkezett az áru a helybeli kereskedőkhöz.

A borszékinél sokkal kisebb, csak helyi jelentőségű volt a remetei és a csomafalvi borvíz, amelyet korondi cserépkorszokban néhány szekeres szállított Gyergyószentmiklósról és a környező falvakba, közvetlenül a megrendelő fogyasztók házához. Napjainkban a Fogyasztási Szövetkezet szekerei szállítják a csomafalvi borvizet a gyergyószentmiklósi előfizetőknek.

Szárhegyen a népi foglalkozásoknak egy sajátos ága alakult ki. Az elmúlt századokban a különféle faedények tisztítására alkalmas *súrlóport* hoztak forgalomba. A súrlópor a falu fölött emelkedő Szármányhegy egyik terméke, a fehéres-sárgás mészkőpor volt, amelyet a nap, a szél és az eső nagy mennyiségben örölt le a hegyről. Csak össze kellett szedni, kirostálni és szállítani. Ezt a port használták a deszkapadló, a festetlen deszkabútorok és a faedények (vizescsceber, vizeskártya, mosogatódézs, lapító stb.) súrolására, miáltal a deszka szép halványsárgás színt kapott.

A szárhegyi súrlóport eleinte csak a helybeliek használták, de idővel mások is rájöttek hasznosításának lehetőségére. Így már a múlt század közepén jelentős mennyiségben szállítják szárhegyi szekeresek a görgényi kőedénygyárhoz (Vitos: 190). Az 1900-as évek táján Mezei Lajos és még néhány példáját követő helybeli földműves foglalkozott a súrlópor nagybani gyűjtésével, illetőleg árusításával Gyergyószentmiklóson és a környező falvakban, de volt, aki Szászrégenbe is szállította. Mindeniküknek megvolt a maga vevőköre. A súrlóport a *szekérderék*ba öntve vitték, és vékaszámba árulták. E tevékenység nyomán a környező falvak lakói a szárhegyieket *súrlóporos* melléknévvel is illették.

Miután a faedényeket mindinkább felváltották a bádog- és zománc-edények, majd megjelentek az újabb tisztító vegyszerek, lecsökkent a szárhegyi súrlópor jelentősége, s az utóbbi évtizedekben árusítása teljesen kiment a szokásból. Csak az építkezéseknél használják még *kőpor* néven kötőanyagként. A szárhegyiek napjainkban a helyi bányákból kitermelt építőkövet szállítják a közeli falvakba.

A népi kereskedelem által közvetített áruk közt jelentős helyet foglalt el a Szárhegyen és Vaslábbon termesztett káposzta. Ősszel több száz szekérenyi káposztát értékesítettek Gyergyószentmiklóson, Toplicán, Borszákon és a környező falvakban, ahová a termelők a saját szekereikkel vitték.

A távolabbi vidékekről zöldség- és gyümölcsárusok, fazekasok, valamint városi (Brassó, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Szászrégen, Udvarhely, Beszterce) mesteremberek jöttek termékeikkel a szentmiklósi és környékbeli vásárokra, de sok itteni kereskedő is járta az ország vásárait. Ezért számos fogadott fuvarost foglalkoztattak. Az 1890-es évekből a hagyomány megőrizte Benedek Elek fuvaros emlékét, aki különösen Debrecenbe járt a kereskedők részére áruért, de személyszállítással is foglalkozott.

A vasúton való szállítás előtti időkben az állatkereskedelem sok hajtót foglalkoztatott. A gyergyói állatkereskedők lehetőleg helybelieket alkalmaztak. Némelyik törvényhatóság azonban úgy rendelkezett, hogy megyebeli hajtókat kell alkalmazni, ha területén áthajtják az állatokat. Így az 1820—1830-as években Hunyad, Arad és más vármegyék hoztak ilyen rendelkezéseket.

A népi kereskedelemnek még számos változata alakult ki. Íme néhány példa:

Több faluban, köztük Ditróban is szokás volt, hogy az ácsok udvarikon „csutakra rakva” kész épületeket állítottak össze. Ezeket eladták, a fákat leszámolták, és úgy szállították más vidékre, köztük a Mezősége. A faépületek más vidékre való szállítása napjainkban is szokásos, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi évtizedekben nem újonnan készített, hanem régi épületeket szállítanak. Főként a marosmenti és mezőségi mezőgazdasági termelőszövetkezetek vásároltak meg nagyon sok faépületet.

A gyergyói falvakban lakó cigányok, elsősorban az utóbbi száz évben, változatos kereskedést folytatnak textil, bőr és egyéb anyagokkal. Ma is, többen mint a DCA felvásárlói, az ország nagy részét járják. A tekerőpatakiak és a szárhegyiek csak bőrgyűjtéssel foglalkoznak, és lenézik a más falusi ronggyűjtő cigányokat.

A fentiek mellett az év egyes időszakainak megfelelően a népi kereskedelem változatos formái alakultak ki. Tavasszal a lenmagolaj-, ősszel a csupor-árusítók jelentek meg. Eladták a környező falvakban az olajtörőktől megvásárolt olajat, vagy a csügörméből készült italt. Mindkét terméket asszonyok árusították.

A más vidékről jött vándoriparosok és -árusok közt a házaló üvegesek, a drótostótok, az üst- és edényjavítók és -árusítók alakja egészen az 1930-as évekig hozzátartozott a gyergyói falvak képéhez.

A szekerességgel és az állatkereskedéssel foglalkozó gyergyóiak Erdély és a környező tartományok számos vidékét járták. Útvonalaik pontosan követhetők. Egyik fő útvonal volt a Parajd — Marosvásárhely — Kolozsvár — Nagyvárad — Debrecen — Pest — Bécs városokat összekötő út, amelyen állatokat hajtottak és szekeres forgalmat bonyolítottak le. Moldova felé a Tölgyes — Piatra Neamț — Roman — Iași, valamint a Galac felé vivő útvonalak voltak igen jelentősek. A Csíkon és Háromszéken át Ploiești és Brăila felé vezető útvonal egykori fontosságát bizonyítja, hogy 1812-ben a gyergyószentmiklósi és a csíkszépvízi örmények előljárói a rablótámadások miatt kérték Háromszék tisztjeitől, hogy Mikóújfalú és Málnás környékén az országúttól egy puskalövésnyire az erdőt irtsák ki (Imreh: 1956. 28).

A GYERGYÓI TUTAJOZÁS EMLÉKEI

Az elmúlt századokban egyik jelentős gazdasági tevékenység volt a tutajozás, mely nagyrészt a Maroson, kisebb részben pedig a többi erdélyi folyón (a Küküllők, Olt, a Kis-Beszterce) bonyolódott le. A tutajozás a zord éghajlatú és kevésbé termékeny vidéken a lakosság legfőbb kereseti forrásai közé tartozott. Nagymértékben befolyásolta az erdőgazdálkodás többi ágazata (deszкамetszés és zszindelykészítés) fejlődését is. Elősegítette a különböző vidékek és népek közötti kapcsolatok kifejlődését és elmélyítését. Többek között igen fontos szerep jutott a tutajozásnak a román és magyar népi tömegek közötti kapcsolatok történetében is. A tutajozásról több részlettanulmány vagy adatközlés jelent meg. Ezért jelen dolgozatban a tutajozás Gyergyóval kapcsolatos, eddig nem közölt emlékeinek ismertetésére szorítokozom. Az itt feltárt adatok nagy részét a már feledésnek indult szóbeli hagyományokból merítettem.

A tutajozás emlékei hosszú évszázadokra nyúlnak vissza. A Maros legfelső gyergyói szakaszán folyó tutajozásról aránylag későn, csak a XVII. század első felében tesznek említést a korabeli források. Ez azonban nem zárja ki a tutajozás korábbi kezdetét.

Az 1627-i árszabályzatban fontos helyet foglal el a gyergyói deszka és a remetei zszindely, amelyeket Erdély különböző, főként marosmenti helységeibe szállították. „A gyergyói deszkának szálát helyben négy forintért, Szász-Régenben négy forinton ötven pénzen, Vásárhelyen öt forinton rendezték adni” (EOE VIII. 407—408). Az akkori szállítási viszonyok figyelembevételével feltételezhetjük, hogy a deszkát nagyrészt tutajokon szállították. Feltevésünket valószínűvé teszi és a tutajozás XVII. századbeli gyakorlását bizonyítja Ferenczy György gyergyószentmiklósi pap Regestrumának 1638-i feljegyzése: „Ítem 1638. Anno az Fejérvári katolikusok templomának tornya hogy leroshatt volt, minden fáját megküldöttem az vizen cum fl. 28” (Veszely: 144). A vízen való leküldésen vitathatatlanul a tutajos szállítást kell érteni.

Az 1714. évi 19. dietalis articulus meghatározza, hogy minden molnár gátrontásért vám fejében tutajonként egy polturát vehet (Orbán: II. 112—120). A tutajozás egyik veszélye volt a *tutajvámlás*. A tutajosok a malomgátaikon való átkeléskor különféle szolgáltatásokkal tartoztak. Ezek mibenlétéről tájékoztat Gyergyószék 1753-i tanúvallatása a tutajosok taxáltatásáról 14 tanú vallomása nyomán (MOL. F. 175—176). Eszerint, ahogy a tutajok elhagyták a Kelemen-havasokat, Selyekő nevű helyen kezdődött a vámolás. Marosvásárhelyig érve már huszonkét helyen vámolnak, összesen 34 szál deszkát Gyergyótól Vásárhelyig. A két tutajos fizetése három kenyér, két font tőró, 1 font szalonna volt. Visszatérésre egy kenyér és 18 dénár. Vásárhelyen három tutajat kötnék egybe hatszáz szál deszkával. Ezt viszi két ember Károlyfehérvárra (Gyulafehérvárra). Kilenc helyen fizetnek 49 szál deszka vámot. Ettől kezdve Szegedig több ponton kellett fizetni 11 forintot és 242 dénárt, továbbá deszkát. Amíg a tutaj Remetéről eljutott Szegedig, addig a deszkának egy negyedét kellett vámként leadni. E szolgáltatások első sorban a szegényebb népréteget érintették, azokat, akik saját vállalkozásként vitték a tutajt.

A tutajozás fejlődését és a gyergyói lakosság életében betöltött szerepét bizonyítja Gyergyószék 1741. február 9-i utasítása Gáborfy István Országgyűlési követnek: „Ezen szegény Gyergyószék sovány, terméketlen és sok hidegek miatt semminemű gabonájuk soha jó nem terem, és mi borral, búzával, gyümölcscsel, szekerességgel soha sem kereskedünk, város nincs közel olyan, ahonnan valami hasznot vehetnénk egyébből, hanem az egy tutajozás amiből hasznot vehetünk az Ő felsége adójának és portiójának megfizetésére, sőt magunk táplálására is abból amit kapunk, de a kimondhatatlan nagy vámmal a méltóságos urak, városok, malmok gátjain igen elnyomorítottak, mivel olyan vámlásokkal aggrávnak, a ki ezelőtt soha nem volt, sőt ahol malomgátját a víz elviszi, nincsen gát, még ott is vámot vesznek. Kévánjuk alázatosan, hogy más-képpen ne lenne a vámlás, hanem mint ezelőtt a méltóságos gubernium ítélte és megparancsolta egy tutajtól legyen poltúra a vám, mivel a semmi auxiliúrára nincs a szegény tutajosnak s a szabad vizet nem is volna szabad de lege letiltani” (SzOkl. VII. 412—414). A továbbiakban a tutajvámlás teljes eltörlését kéri.

Az idézett forrás szerint a XVIII. században a gyergyói lakosság fontos kereseti forrása volt a tutajozás, egyrészt a vidék terméketlen volta, másrészt az ipar és kereskedelem hiánya miatt. Ehhez járult még a Gyergyót övező erdőségek nagy kiterjedése, valamint a Maros és Kis-Beszterce folyók által nyújtott szállítási lehetőség is. A tutajozás komoly kihatással volt az erdőgazdálkodás többi ágainak fejlődésére is, lehetővé téve ezek termékeinek távolabbi vidékekre való eljuttatását. Így például 1778-ban Csomafalváról Király János 6 szőlőkaróval megrakott tutajat és rajtuk 3 pár madarat (szelídített sólymot) szállított (Apostol Kv. 1930. 5. sz.).

A XVIII. században Csomafalva egyike a tutajozással legszívesebben foglalkozó községeknek. Teleki József 1799-ben feljegyezte, hogy „Csomafalva lakói ácsmesterséggel és tutajozással foglalkoznak, a tutajok árából gabonát vesznek, a gabonából pedig pálinkát főznek” (Teleki: 39).

A tutajozás fontosságára utal Aranka Györgynek az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságban előterjesztett beszámolója (Jancsó: 244), valamint az 1773. és 1785. évi összeírások számos adata (Conscr 1773 és 1785). Így Alfaluban „minden gazda készít 3—4 tutajat, mely áll tizenkét Gerendából és ezek hátára rakott, Fűrészzen metszett vagy Faragott Létzekből és Deckákból. Akinek pedig ereje és fűrészze ahhoz való nincsen, az is szokott Tavaszonként hasznot venni annyiban, hogy minden héten bérességre kimenen a vízre, jó hasznot hajt magának” (vagyis fizetésért vállalta a tutajok úsztatását). A csomafalvi összeírás ugyanígy a jelentős pénzforrások közt említi a tutajozást.

A ditróiak szintén 3—4 tutajt készítettek 12 szál fából 8—9 öl hosszúságban, „melyen tesznek száz szál faragott vagy fűrészzen metszett létzeket, akinek fűrészze vagyon, 200 szál deszkából készít egy tutajat s azokkal segíti magát, némelyek tutajos bérességre mennek a Maros vizén le Károly Várig [Gyulaféhevár] vagy Aradig”. „Kilyénfalván egy dolog tehető gazda készíthet három s négy tutajt.” Itt pontosabban meghatározza a méreteket is mondván, hogy „Egy Gerenda tutaj pedig áll 12 szál Nyoltz Magyar öles gerendafából és Ordinárió 100 Száll Desz-

kából.” Ennek közönséges ára Marosvásárhelyen vagy Régenben 17—19 forint. (Egy magyar öl 189 cm.)

A szárhegyieknek szintén egyik pénzkeresési módja volt a tutajozás, akárcsak Újfaluban, ahol a tutaj vásárhelyi vagy régeni eladási árát a kilyénfalviakkal ellentétben 14 forintban vallották be.

A tekerőpatakiak sokan szegődtek béresnek a tutajokra, míg a vaslábiak azon panaszkodnak, hogy a földesúr „amíg az eke [a szántás] nem indul meg szolgálatot enged el, e helyett minden gazdától egy léztes tutajat vitet a költségeken Vásárhelyig, vagy tovább viteti”, annak helyi árával egész esztendei szolgálatjukat megválthatják.

Hasonlóképpen a jelentős szolgáltatások közt említik a tutajozást Toplicán is, ahol „a hely igazi gazdagsága az erdő” (Prodan: 8). Az ide települt ember erdőirtó tevékenységével nyerte a helyet. A falu igazi jövedelme a fenyők döntése és a tutajozás egészen Aradig. A jobbágyi szolgáltatásokat tutajban rótták le. „A falun átfolyik a Maros vize, melyen a tutajokkal közlekedünk, a tutajokat a magunk vagy mások számára visszük s pénzt kapunk értük. A Maros vize nélkül nem élhetnénk.” 1785-ben a legtöbb Toplicán jobbággal bíró birtokos jövedelmi forrása közt szerepel a tutaj (Prodan: 8—10). Így Bornemisza jobbágyai egy tutajt ötven darab léccel, tizenkét száraz fával, száz darab karóval megrakva visznek Petelére. Teleki grófnak a tutaját száz léccel, tizenkét szálfával Régenig, Bálintit Józsefnek egy tutajt negyven szál deszkával Körtefájáig, Korda Györgynek egy tutaját száz léccel, 400 karóval és Kemény Simonnak egy tutaját száz szál deszkával Idecsig úsztattak. Hat zsellér együttesen egy tutajt száz léccel, 2—3 gerendával szintén Idecsig úsztatott. Toldalagi Ferenc jobbágyai egy tutajon 600 karót, 12 szarufát visznek. Bethlen László jobbágyai az erdőből hozott fát a Maros mellett rakják össze. Mara Lőrinc nyolc jobbágya többi szolgáltatása mellett együttesen egy tutajat rak össze, száz léccel, 42 gerendával, s ezt Maroszentannáig úsztatja. Kemény Farkas egy tutajat vitt ezer karóval Idecsig, Bánffy Józsefnek egy tutajra száz lécet, 12 gerendát, ötszáz karót kellett Régenig vinni. A Marosvásárhelyi Református Kollégium minden két jobbágya úsztat egy tutajt Vásárhelyig. Bethlen Juliannának egy tutajon száz darab lécet vittek Vásárhelyre.

1820-ban a tutajozás az 1785. évihez hasonló helyet foglalt el az úrbéri szolgáltatások sorában (Urb 1820. Tekerőpatak, 288).

A tutajozás még nagyobb lendületet vesz a XIX. század második negyedében, amikor a tőkés alapon szervezett kereskedőtársaságok nagyarányú tevékenységet fejtenek ki. A század első felében a Vermes és Társai cég tett szert egyeduralomra, mivel az árban nemigen tudott senki vele versenyezni. Az 1850-es években gróf Lázár Mór és Biedermann bécsi bankár vették kézbe a tutajozást, azonban vállalkozásuk a gondatlan kezelés következtében megbukott (Orbán: II. 112—120). 1877-ben megalakult a „Marosi tutajozást előmozdító társaság”, mely minden tutajtól vámot szedett, és rendezte a Maros medrét, miáltal a tutajozás veszélytelenebbé és kifizetődőbbé vált (Vitos: 594).

A társaságok tutajaikat a Maroson főként Lippa, Zám, Arad és Szeged környékéig úszatták. E helyeken megbízottaik voltak, akik a leúsztatott tutajok átvételét és értékesítését végezték. A tutajfákat Szegeden, Aradon és Makón dolgozták fel.

A tutajokon teherként nagy mennyiségű deszkát, faragott fát, zsin-delyt és szőlőkarót is szállítottak, nagyban növelve a vállalkozások gazdaságosságát. A tutajok ára a XIX. században meglehetősen ingadozott. 1867-ben Gyergyóban egy kész tutaj száz szál deszkával megrakva 45—60 forintba került. Ezt az Alföldön 100—110 forintért adták el (Vitos: 594).

A társaságok mellett megmaradtak az egyéni vállalkozások is. Az illető falusi gazdák maguk végezték a tutaj előkészítését, úsztatását és értékesítését. Az ilyen tutajokat a körülményektől függően különböző helyeken értékesítették. Csíky Ambrus 1890—1902 közt Csomafalváról Radnáig (Arad megye) vitte a tutaját. Borsos András pedig ugyanezen időszakban Belgrádig is elment tutajjával.

A XIX. század utolsó éveiben a Maroson való tutajozás fokozatos hanyatlásnak indult, és az 1910-es évekre teljesen elveszítette jelentőségét. Ennek okai a következők:

1. A különböző vállalkozások állandó versengése.
2. A Maros medrének szabályozatlan volta nagymértékben megnehezítette a tutajozást.
3. A XIX. század végén Gyergyóban is megjelenő gőzfűrészek nyomán gazdaságosabbá vált a fának készárúként való értékesítése.
4. 1909-ben befejeződött a marosvölgyi vasút építése, amiáltal olcsóbbá vált a kész faáru szállítása.

A Maroson való tutajozással párhuzamosan a Kis-Besztercén is virágzó tutajozás volt. Ennek történetére vonatkozólag 1466-ban említik, hogy Negrești község lakói mentesek a tutajok után járó vámok fizetésétől (Demény—Vlăduțiu: 247).

Tölgyes XVIII. századi kialakulását a Besztercén folyó tutajozás is előmozdította. Az itteni tutajozást román, magyar, török, görög és más nemzetiségű kereskedők bonyolították le. Ezek tutajaikát a Besztercén és a Szeret folyón át Galacig úsztatták. Innen hajókkal szállították tovább a Fekete-tengeren egészen Konstantinápolyig. Főként hajóépítéshez szükséges fát és nagy mennyiségű dulápdeszkat szállítottak, utóbbit is szintén tutajba kötve. A Keleti-Kárpátok, s így a Tölgyes környéki erdők fája is nagyon keresett volt a török hajóépítők által.¹ A Besztercén úsztatott tutajok kezelői Tölgyesből, Hollóból és a besztercementi moldovai helységekből kerültek ki.

A fa az erdőbeni ledöntéstől a tutajbakötésig hosszú utat tett meg. A tutajnak szükséges fát a községek közerdeiből és magánosok erdeiből szerezték be. A Gyergyói-medence falvainak határából az erdők fáját a Maros felé Tölgyes, Borszék, Holló, Bélbor, valamint a többi gyergyói község vízválasztón túli erdeiből a Kis-Beszterce felé szállították.

Egyes olyan határrészek erdeit, melyek a Maroshoz vagy a Besztercéhez közel voltak, majdnem teljes mértékben tutajfának használták el. 1864-ig többek között a csomafalvi határban a Hátulsó Délhegy, Köves, Kerülőútfeje, Sötétputna, Aranyász patakköze, a gyergyószentmiklósi határban pedig a Tatár, Kecskerez, Cseresznyéssorka, Újhavas lábja, Sáros és Setét-Putna nevű határrészeket borító erdők fáját szállították el (Szabó T. A.: 1940. 26—29 és 40—41). Emellett más határrészről is nagy mennyiségű fát hordtak el.

Ahol a fák többsége alkalmas volt tutajnak, *tarvágással* minden fát ledöntöttek, letaroltak. A többi erdőben, ahol a fáknak csak kis hányada volt alkalmas, ezeket *szálaló* vágással döntötték ki. Tutajnak csak a fejlettebb, legalább 2—4 arasz vastagságú fák voltak alkalmasak.

A fákat nyáron döntötték le, utána *meghántották*, de a hegyét a két felső keresztággal rajtahagyták, hogy ne feketedjen meg és hogy könnyebben száradjon. Szeptember végén *lecsúsztatták* (leeregették) a völgybe, ahol 10—12 darabból álló csomókba gyűjtötték össze. A csomók helyét póznával jelölték meg, hogy behavazva is könnyen megtalálhassák.

A *tutajbekötő helyekre* vagy *tutajkikötőkbe* való leszállításnak több módja ismeretes. A leggyakoribb az ökör vagy ló vontatta szánal való szállítás volt. Egy szán 1—2 szál fát vitt. A nehezen megközelíthető helyeken alkalmazták a *csúsztatót* vagy *szárazkanálist*. Ez teknő alakban egymás mellé helyezett gömbölyű fákból készült. Csúsztatása előtti este vízzel öntözték, hogy *csúszósabb* legyen. Így a fa saját súlyánál fogva meglehetősen gyorsasággal haladt lefelé nagy távolságon át. A csúsztató alsó végét *buffantónak* hívták, mert a fa nagy zajjal vagy buffanással itt hullott ki a kanálisból.

Nyári időszakban egyes helyeken alkalmazták a vízen való úsztatást. Maroshévíz közelében a nagy esésű, de kevés vízhozamú patakokon *zárgátákat* építettek, amelyek biztosították a fa úsztatásához szükséges vízmennyiség tárolását. A zsilipek kinyitása után a megnövekedett víz sodra több kilométernyire magával ragadta a fákat. Újfaluból a Maros áradásai idején szálanként úsztatták a fákat Csomafalváig, ahol tutajba kötötték.

A fa ledöntésével és a tutajbekötő helyekre való szállítással kapcsolatos munkákat rendszerint azon községek lakói végezték, amelyeknek területén a szükséges fát kitermelték.

A tutajokat a tutajbekötő helyeken állították össze. Ezek a Maros, illetve a Beszterce partján helyezkedtek el, Csomafalva, Alfalu, Remete, Ditró, Várhegy, Toplica és Tölgyes határában. A tölgyesi tutajbekötőt *Porondnak* is nevezték. A bekötési munkát maguk a tutajosok, illetőleg a társaság e célra megfogadott emberei végezték. A tutajbekötő helyeket a községektől vagy az egyes gazdáktól bérelték, jelentős összegekért, mert *vízrebocsátás*kor a tutajok nagyon sok földet elsodortak, a talaj lazulása pedig növelte az elmosás veszélyét, ez viszont kisebbitette a területet.

A *tutajbekötés* a következőképpen ment végbe:

A tutajnak való fát mindkét végén korcsolyaállszerűen megfaragták, hogy úsztatás közben ne akadjon. Ez a faragás volt a *konty*. A nagyobb fák hegye a tutaj első, töve a hátsó végére került. Utána a tutaj irányára merőlegesen elől és hátul *gerezdet* faragtak; ebbe illesztették a tutajfákat átkötő *hevedert* vagy *kötőrudat*. Beleillesztés után a hevederbe lyukakat fúrtak, s a furatokba bükkfából faragott *tutajszegeket* ütöttek. Ezután következett a *járom* és a *kormány* felszerelése.

A tutaj két szélső fájának furatába egy-egy méternyi magas *póznát* állítottak; ezeket alul-felül egy-egy rúddal fogták össze. A járomra volt rászerezve a kormány, amely egy mozgatható rúdból és egy *csapott végű* deszkából állott. Járom és kormány a tutaj mindkét végén volt. A kettő együttes neve *apacsina*. Nagyobb tutajokon két-két apacsina volt. A tu-

taj közepén kétméternyi magas árbocot állítottak fel, rá pedig kereszt-hevedert rögzítettek. Erre akasztották holmijaikat a tutajosok, a gátakon való áthaladáskor ebbe kapaszkodtak. A tutaj felszereléséhez tartozott a fejsze, a fűrő és a fűrész.

A tutaj nagysága változó volt. Csomafalván átlag 6—8, Remetén 8—20 darab fát kötöttek össze. Hosszúságuk 8—10 ölíg terjedt. Egy-egy nagyobb tutaj köbtartalma elérte az 1200—1400 köblábat is. Ez a tutajforma a negyedtutaj vagy *fertálytutaj* nevet kapta, ugyanis Régenben, Vásárhelyen vagy Malomfalván négy ilyen tutajt is egybekötöttek, s úgy haladtak tovább.

A Kis-Besztercén a tutajoknak több formája volt ismeretes a tutaj nagysága és rendeltetése szerint. Ezek Orbán Balázs leírása nyomán a következők voltak:

1. *Deszkatutaj* vagy *duláp* (duláb)
2. Nagyobb tutaj vagy *kaszkaval* (3 öl hosszú és 12 hüvelyk vastag).
3. A keresztárboc-fákból álló tutaj neve *trinket* volt.
4. A 19 öl hosszú *katurcselt* árbocfának használták.
5. A *katarcs* 22 öl hosszú volt, és szintén árbocfának használták (Orbán: II. 127).

A tutajok mellékteherként szőlőkarót, deszkát, zsindelet vittek. A Kis-Besztercén úsztatott tutajok olykor ládába csomagova több száz üveg borszéki borvizet is szállítottak. Deszkából egy tutajra átlag 100—200 szálát raktak, szőlőkaróból 500 darabot, szarufából 25 szálát.

A tutajok úsztatásának legfőbb ideje március végétől júniusig terjedt, kisebb mértékben a szeptember—októberi időszak. Kivétel a Kis-Beszterce, ahol a duzzasztógátak nyáron is biztosították a tutajok úsztatásához szükséges vízmennyiséget. Ilyenek voltak Hollónál és Tölgyes-Pén-tekpatakán.

A tavaszi hóolvadás után nemsokára indították az első tutajokat. Előzőleg megtörtént a tutajok kezelőinek megfogadása. A csomafalviak maguk kezelték a tutajaikat egészen a rendeltetési helyig. A kereskedőtársaságok tutajainak kezelői a gyergyói és marosmenti községek magyar és román lakói közül kerültek ki. Különösen sokat jártak a tutajokkal Alfalu, Csomafalva, Szárhegy, Ditró, Remete, Maroshévíz, Felfalu, Ratosnya, Déda, Magyaró, Marosoroszfalu, Idecs és más szomszédos községek lakói. Ez a *rend* ember a tutajokat Régenig, Marosvásárhelyig vagy Malomfalváig vitte. Innen *más rend* ember vitte Gyulafehérvár környékéig, ahonnan a következő rend szállította végleges rendeltetési helyére.

Minden tutajon két személy vagy *béres* volt. Az első tutajos rendszerint férfi. A második lehetett fiatalabb férfi vagy asszony is. Az első tutajos fizetése 10 forint volt, a másodiké 2 forint. Megtörtént azonban az is, hogy mindkét személy nő volt. Csomafalváról a legtöbbet jártak tutajjal Sövér Antal, Borsos András, Csiki András, az asszonyok közül pedig Bartalis Anna.

A tutajok indítása alkalmával a társaságok megbízottai számbaadták a tutajokat és kifizették a kialakított bér egy részét. Aztán következett a tutajok vízrebocsátása és elindítása. A vízrebocsátást 10—12 ember végezte *emelőrudak* és a tutajok alá helyezett *görgők* segítségével.

Az utazást csak vihar, étkelés és esetleges balesetek idején szakították meg. Csendes időben éjszaka is utaztak. A csendesebb folyószakaszokon egy ember is el tudta kormányozni a tutajt. Ilyenkor az egyik személy talpon volt, a másik pihent. A veszélyesebb folyószakaszokon és a gátaknál mindkettőnek talpon kellett lennie. Különösen veszélyes volt a Marosnak a Maroshévíztől Szalárdig terjedő, zátonyokkal, szikladarabokkal és kisebb vízesésekkel teli szakasza. A gátak közül a legveszélyesebb volt a szászrégeni két gát környéke. Ezeken a helyeken a víz sodra gyakran keresztbe fordította a tutajt. Ilyenkor a tutajosok egyetlen menekvése a vízbeugrás volt. Az ilyen esetek halálos áldozatokat is követeltek. Volt úgy, hogy vőlegény és menyasszony közösen vállaltak tutajt, hogy a lakodalmi költségeket megkeressék, azonban egy ilyen baleset következtében mindketten életüket veszítették.

A tutajoknak a víz sodra általi keresztbe fordítása különösen veszélyes volt forgalmas időben, mivel elzárta az utána jövő tutajok útját, azok egymásra torlódtak, s így *rakás* keletkezett. Ezáltal nemcsak a tutajosok élete volt veszélyben, hanem sok kár esett a tutajok anyagában is. Ugyanakkor bizonyos ideig a forgalom is szünetelt. Egy ilyen rakás szétbontása 1—2 hétig is eltartott. Ezt látva egyes lelkiismeretlen partmenti kocsmárosok megvesztegették az erre kapható tutajosokat, hogy tutajaikkal zárják el az utat az utánuk jövők előtt. Ezt azért tették, mert a rakás szétbontása alatt nagy mennyiségű italt adtak el. Az 1880-as években különösen a Toplica közelében lakó Fritsch nevű kocsmáros gyakorolta ezt.

A tutajok Marosvásárhelyig való szállítása és a hazatérés rendes körülmények között átlag 7—12 napot igényelt, kivéve, ha baleset vagy más egyéb ok nem gátolta az utazást. Egyes élelmes emberek tavasszal többször is megtették ezt az utat. Brassai János remetei lakos (sz. 1892) apjával egy tavaszon tizenkettőt is tért. „Az első hóval, árvízzel már indult a tutaj.” Az utazások alatt a tutajosok tápláléka a túró, szalonna és a maguk főzte puliszka volt.

A rendeltetési helyre való megérkezés, illetve a tutaj számbaadása után a tutajosok megkapták a bér hátra levő részét is, és elindultak hazafelé. Útjukat gyalog tették meg, Marosvásárhely környékéről Parajd, Bucsin-tető és Alfalu érintésével. Régen környékéről pedig a Görgény völgyén, Kereszthegyen és Remetén át tértek haza. Ugyanezen útvonalakat használták a marosmenti községek lakói is, akik Gyergyóból tutajt vittek. Régenből Remetére a hazatérés másfél napot igényelt. Pihenő-, hálólhelyük Libánfalván volt.

A hazajövetelnek is megvoltak a maga veszélyei és nehézségei. A hátukon hozták a köteleket, a fűrőt és a fűrész. Volt eset, hogy a Bucsin-tető környékén rablók támadták meg a hazatérőket. Ezért többnyire csoportosan (15—20-an) jöttek. A csomafalvi néphagyomány szerint a Bucsin-tetőn lévő keresztet a rablók által megölt tutajosok emlékét őrzik.

A tutajozás az 1910-es években rohamos hanyatlásnak indult. Ennek okait az előző fejezetben láttuk. Ezek következményeként a tutajozás elveszti jelentőségét a gyergyói lakosság életében. Azonban egyes vonatkozásai és emlékei a későbbi évtizedekben is megmaradtak.

Szórványosan a későbbi évtizedek során is úsztattak tutajokat. 1946-ban Remetéről Marosvásárhely mellé, Nagyernyébe, Székesre, Körtefájára áttelepülő több család faházait Remetén készítette el, és azokat tutajba kötve szállította új lakóhelyére.

A 30-as években a Maros Remetén aluli szakaszán az orvhalászok a halászat céljaira is felhasználták a tutajt. Ezt kisebbre méretezték. Éjjeli halászat alkalmával a csendesebb folyószakaszokon a vízen keresztbe fordították és hálóikat rögzítették hozzá. A partmenti birtokosok, akiknek a Maros két partján volt a birtokrészük, átjárásra szintén a tutajt használták. A Gyilkostón már Orbán Balázs ittjártakor (1863) tutajjal közlekedtek. Ez a közlekedési mód később is szokásban volt. 1884—1895 közt Madaras Sándor erdőbíró szerkesztett több kisebb tutajt a tó területének bejárására és halászat céljára.

A fentiekben vázoltuk a gyergyói tutajozás történetének néhány mozzanatát és láttuk, hogy:

1. A tutajozás egyik tényezője volt a különböző vidékek és népek közti kapcsolatok elmélyítésének. Általa Gyergyó szorosabb kapcsolatba került a Mezőség, az Alföld és Moldova román és magyar lakóival.

2. A múltban a gyergyói lakosság egyik legfőbb kereseti forrása volt.

A tutajozás jelentőségét igazán csak akkor tudjuk felmérni, ha a más vidékekről származó és idevonatkozó adatokat és tárgyi emlékeket is összegyűjtik. Ezért kívánatos lenne az idevonatkozó emlékeknek a Maros és Beszterce, illetve a Szeret menti helységekben való összegyűjtése és monografikus feldolgozása. Ez lehetővé teszi a tutajozás társadalmi, gazdasági és művelődéstörténeti vonatkozásainak feltárását, és új színnel gazdagítja a népünk múltjára vonatkozó ismeretanyagot.

A VÁSÁROK ÉS A VÁSÁROZÁS

Az elmúlt korokban, a falvakra is kiterjedő modern kereskedelmi hálózat előtti időben, a vásárok tették lehetővé, hogy az egymástól eltérő természeti adottságú és fejlettségű vidékek lakói termékeiket kicseréeljék. Ugyanakkor a vásárokon találkozó szomszédos vagy távoli vidékek lakói megismerték egymás szokásait is, elmélyítették kapcsolataikat. Ezért a vásárok tanulmányozása néprajzi szempontból elsőrendű jelentőségű.

A következőkben a gyergyószentmiklósi és környékbeli vásárok néhány figyelemre méltó mozzanatát mutatom be. A vásárok fontosságát növeli a Gyergyószentmiklós és környéke, s továbbmenően a Moldova és Erdély közti gazdasági kapcsolatokban betöltött szerepük. Mert Gyergyóból Moldova felé is fontos útvonal vezetett: a Piritske-tetőn (Gyergyószentmiklós határában) 1607 óta működött vámhivatal, ahol élénk közlekedés bonyolódott le (Kölönte: 113).

A gyergyói falvak lakossága főként erdőgazdálkodással, állattenyésztéssel, kisebb mértékben földműveléssel foglalkozott. Ezenkívül a népi ipar különféle ágait is gyakorolta. A hiányzó cikkeket a vásárokon szerezte be, ahol egyben saját termékfölöslegeit is értékesítette. Mindez elősegítette a medence központjában levő Gyergyószentmiklós vásár-

helyé válását, amely 1607-ben nyert vásártartási jogot: Rákóczi Zsigmond fejedelem akkor két vásárt engedélyezett, éspedig nyáron Vitus vagy Antal napján (július 13.) és télen Luca napján (december 13. — Kölönte: 112, 2. jegyzet; Gyszm. v.lt.).

Már 1619-ben külön vásárbírók voltak (Ambrus Mátyás és Aranyos Lőrinc), akiknek feladata volt az országos és hetivásárok ellenőrzése (Veszely: 121). E napokon kívül még más munka- és ünnepnapokon is szabad volt egyes cikkek árusítása. Ugyancsak 1619-ben oldja fel a tilalmat Ferenczy György plébános, hogy ünnepnapokon csak húst szabad árusítani, de elrendeli, hogy a misére való beharangozástól áldozásra való cseppet is azt is betakarják (Veszely: 122).

A szentmihályi vásárok fontossága még inkább megnövekedett az örmény iparosok és kereskedők beköltözésével, a XVIII. század második felében, amikor a belső piacok Erdélyben is megszilárdultak (IstRom III).

A szentmihályi országos vásárok száma a XIX. század elejéig már négyre emelkedett, de közben a környező községek egy része — Alfalu, Szárhegy, Ditró, Remete, Csomafalva — is vásártartási jogot szerzett. Az országos vagy *nagyvásárokhoz*, más néven *sokadalmakhoz* járultak a hetivásárok, Gyergyószentmiklóson szombaton, Ditróban kedden és Alfaluban pénteken. Mindegyik vásárnak megvolt a hely és idő szerinti jellegzetes árucikke és közönsége. A legváltozatosabb képet a Gyergyószentmiklóson tartott vásárok mutatták.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a Gyergyói Múzeumban a vásárokkal kapcsolatos jelentős számú egykori irat, tárgy és fénykép található. Bemutatása megkönnyíti a tárgyalt probléma megértését.

A vásáros tevékenység, a sokadalom egyik feltétele az ügyletek lebonyolításához alkalmas hely, vagyis a piacterek biztosítása. A szájhagyomány szerint Szentmiklóson a legelső piactér az egykori Kistér (későbbi Petőfi, ma Múzeum tér) helyén volt. Innen kerülhetett át a római katolikus templom előtti térre. 1975—1976-ban a csatornázási munkálatok során itt megtaláltuk a templom kerítéséhez hozzáépített üzlethelyiségek alapjait is, amelyeket „a templom alatt levő Boltok” név alatt emlegetnek az 1780-as években kelt bérlő szerződések (Gyszm. v.lt. CsÁL; Kat. It.). A XVIII. századtól kezdve az előbbiektől kissé nyugatabbra a község központjában lévő piacon bonyolódott le a *kirakóvásár*, majd ekkortól kezdve kialakul a piac helyének termékek szerinti szakosítása és elkülönítése. A XIX. századtól már három, illetve négy piactérről tudunk.

Az első az említett helyen a *Piatz szer* vagy a *közönséges piac*, kirakóvásár helye, ahol ipari cikkeket, élelmet és egyebet árultak. 1799-ben — mint írják — „Szentmiklós piacát sok apró boltok éktelenítik” (Teleki: 37). Itt 1840-ben három nagyobb és negyven kisebb bolt volt (Kőváry: 1842). Az állatok eladása a *Barompiacon* a múlt század közepéig a mai Gábor Áron utcában, majd az 1900-as évekig a mai líceum és a kórház helyén volt, ahonnan a Szárhegyi útra helyezték át. Az állatvásárok idején a pálinka- és pogácsaárusok is megjelentek a Barompiacon. A XIX. század végén már külön *Disznópiac* is volt a város egyik távolabbi pontján, a jelenlegi Múzeum közelében. Végül a negyedik piactér, a *Fapiac* a tűzifaárulás helye volt. A XVIII. század végétől tavasszal itt árulták a bárányokat is.

A piacterek elhelyezkedése kihatással volt a település szerkezetére is. Nagyrészt a központi piac közelében települtek le a kereskedő családok, s itt voltak boltjaik is. A piacterek közelében kocsmák és a fogatok elhelyezésére *beállóhelyek* létesültek. A vásár ideje alatt komoly pénzösszegek vándoroltak ide az áldomások ellenértékéért. A piacterek elhelyezkedésében lényeges változás történt 1945 után, amikor ezeket a központtól félreesőbb, a városrendet nem zavaró pontokra helyezték át.

A gyergyószentmiklósi és környékbeli vásárokon forgalomba hozott árucikkek összetétele igen nagy változatosságot mutat, főként évszakok szerint.

A *tavaszi* (virágvasárnap előtti szombaton) vagy *húsvéti vásárkor* a legfőbb idénycikkek a nyári ruhanemű, az élelem (liszt, sonka) voltak. Jelentős helyet foglaltak el a faárúk (bútorok, kerekemunkák, faedények). Az első három napon tartó állatvásárokon leginkább juhok, hizlalásra alkalmas *rideg* szarvasmarhák, lovak cseréltek gazdát. Az itt tartott országos vásár három állatvásári napjából tulajdonképpen az első volt igazán forgalmas. A második nap „gyengébb” volt, a harmadik napon pedig már csak a „maradékot” próbálták eladni.

A nagyszombati hetivásár legfőbb árucikke a *húsvéti bárány* volt. Május és június hónap szombatjain az élelem és ruhanemű mellett a veteménymagok, palántok keltek el inkább. A június 13-i Antal-napi vagy a régi nevén *Vitus-napi* vagy *nyári vásár* gazdag áruválasztékával emelkedett ki.

Választék szempontjából a legszínesebb képet a szeptember 8-i *Kisasszony-napi* vagy *őszi vásár* mutatta. Az első napokon tartott baromvásárokon hozták piacra a havasokon hizlalt szarvasmarhákat, amelyeknek megvételére ausztriai, magyarországi, csehországi kereskedők is jöttek Gyergyószentmiklóásra. A környező falvakról ekkor kezdték piacra hozni a hizlalásra alkalmas disznót. Ekkor került eladásra a legtöbb helyi mezőgazdasági termény, gyümölcs és ipari árucikk.

Október utolsó szombatjain a jellegzetes árucikk a káposzta volt. Ilyenkor 400—500 szekér káposztát is hoztak Szárhegyről és Vaslábrol.

Az áruk változatosságát szemlélteti az 1863-i piaci vámberleti szerződés, amely felsorolja a különböző árucikkek vámolási módjait és a vámösszegét. Ebben a jegyzékben a következők szerepelnek:

Gabonaárusok szekérrel és szekér nélkül;
bor- és pálinkaárusok szekérrel;
szén- és káposztaárusok szekérrel;
gyümölcsárusok szekérrel;
fazekasok, kádárok, tekenyősök, kast csinálók, rostások és szítások szekérrel;

meszesek szekérrel.

Sátorhelyen árulnak a következők:

Szíjasok, kalaposok, talpasok, pléhesek;

szócsók és kötélverők;

férfi- és női köntös-, vagyis ruhaárusok;

fésűs, kés- és rézművesek;

csizmások, *schuszterek*, kesztyűsök, szappanyosok, gyertyaárusok, halasok;

zsír- és szalonnaárusok;

kufárok, túróárusok (Gyszm. lt. 1863. KvNÁL). A képet még kiegészítik az egykori feljegyzések, melyek említést tesznek a Csizmadiaszínről, illetve Bocskor-színről, ahol a helybeli csizmadiák és bocskorkészítők árulták termékeiket (GyM lt. 1863). Rajtuk kívül jelen voltak még a sűrlopör, szén- és meszelő (ecset) árulók és az asztalosok.

A vásárok vonzásköre igen kiterjedt volt, amint azt a 3. sz. térkép szemlélteti. A vásárlók, eladók és szemlélődők nagy területről jöttek össze.

Hízott állatok vásárlására Pestről, Bécsből, Brünnből és más külföldi városokból jöttek a kereskedők.

Ipari árucikkeket több városból hoztak. Cipészek, csizmadiák jöttek Szászrégenből, Székelyudvarhelyről, Csíkszeredából, Kézdivásárhelyről.

A szíjgyártók, kötelesek főként Udvarhelyről és Szászrégenből, a pogácsások Kézdivásárhelyről, a szítások Székelykeresztúrról érkeztek.

A gyergyói vásároknak jellegzetes alakjai voltak az Udvarhely környékéről jövő gyümölcsárusok. Ezek júniustól kezdve indultak meg. Első árucikkük a cseresznye volt. Utána szilvát, almát, körtét hoztak kőberes szekereiken. (Kütyüs szekerükről *kotyósok*nak nevezték őket.)

A vásárcikkek sorában jelentős helyet foglalt el a cserépedény. Ezt Csíkmadarasról, Dánfalváról, Makfalváról és Korondról hozták, de helybeli fazekasok is árusították. A fekete és a mázas edény egyaránt keresett volt.

A zöldség-, gyümölcs- és a cserépedény-árusok a heti- és az országos vásárokat megelőző és követő napokon a környező falvakat is járták, messzehangzó kiáltással kínálva eladó áruikat. Nagyon sok árus járta a környező falvak vásárait is. Például a pénteki alfalvi hetivásárról jöttek szombaton Gyergyószentmiklóstra. A gyümölcsárusok által különösen látogatott volt a csomafalvi Péter és Pál-napi búcsúvásár, melyet *cseresznyevásárnak* is neveztek.

A Vaslábról és Békásból jövő meszesek árujukat nem súlyra, hanem szekér- vagy vékaszámra árusították. A Szárhegyen található kőport vagy sűrlopört szintén szekér- vagy vékaszámra árusították. A kovácsok és a háziasszonyok által keresett faszenet a környékbeli községekből és Görgényből hozták szekérral. Szintén véka- vagy zsákszámra árulták.

A kerekes- és kádármesteri termékeket főként Csomafalva és Tekerőpatak szállította. A tekerőpatakiakról 1820-ban megemlítik, hogy nagyon sokan foglalkoznak kerekességgel. (Urb. 1820. Tekerőpatak, 288). Termékeik sorában a szekerek, szekéralkatrészek, taligák, régebben fánakék, gereblyék, csebrek, káposztáshordók foglalták el a legfőbb helyet. Szárhegyről, Alfaluból ekéket hoztak. Jelentős felhozatal volt villákból és fakanalából. A múlt század végéig a piacon szekérszámra árulták a deszkát és a szénát is.

A Fapiacon kimondottan csak tűzifát árultak. A tűzifát szekér- vagy ölszámra adták el. A tűzifaárusok az alku megkötése után a fát házhoz szállították, és az udvaron ölbe rakták.

A vásári tevékenység alakulásában jelentős változásokat hozott a vasút megépítése 1909-ben. Ezáltal a vásárok vonzásköre is jelentős mértékben kibővült. Megjelentek a brassói mesterek. Továbbá új szint jelentenek a Szászrégen melletti falvakból (Idecs, Felfalu, Petele stb.) jövő zöldség- és gyümölcsárusok, a *szásznék*.

A kiterjedt vásári tevékenység maga után vonta a piaci szabályok kialakulását is. Ezek írásba foglalásával a XVII. századtól kezdve találkozunk. Néprajzi szempontból jelentősek a XIX. század első feléből származók.

A Gyergyó Szt. Miklósi Nemes Mixta Comunitas 1804-i határozata szerint a mészárosok a nyílt piacon árultak. Itt állottak a húsvágó csutakok. A környező falvak lakói és a helybeliek levágandó állataikat itt voltak kötelesek leütni és kimérni (Gyszm. v.lt. CsÁL).

Ez a határozat foglalkozik a mértékek használatával is. A legfőbb súlymérték a font (56 deka), az űrmértékek közül a kupa (1,5 liter) volt jelentős. Eredetileg földedényekkel mértek, de 1804-ben eltiltják ezek használatát, földhözverés és 25 pálcaütés mellett (Gyszm. v.lt. 1804 CsÁL).

Más határozatok, mint például az 1840 októberi (Gyszm. v.lt. CSÁL) a helyelosztást szabályozták, ölben kiszámították a különböző városokból származó mesteremberek helyét, és kötelezték a vásárbírákat, hogy a helyeket mutassák ki. Eszerint:

„1. A gyergyószentmiklósi mesteremberek árulnak a Csizmadia Szímben.

2. Ezen Csizmadia Színnel megint szembe a Csíkszeredaiak és Kézdivásárhelyiek egy végben.

3. Udvarhelyiek megint ezekkel hátat vetve jönnek a kimért helyekre, mely térszen kerekítve 3 és 1/2 ölet.

4. Ezek után megint jönnek minden néven nevezendő Szijgyártók két sorban, ezeknek a helyei ki vannak méretve, hogy mindenik ehhez tartsa magát.

5. A talpasok megint jönnek a többiek sora megé hátat vetve egy sorjában, hogy minden sokadalomnak idején ottan áruljanak.

6. A Talpasoknak az alsó végiben megint jönnek a Kováts mesterek.

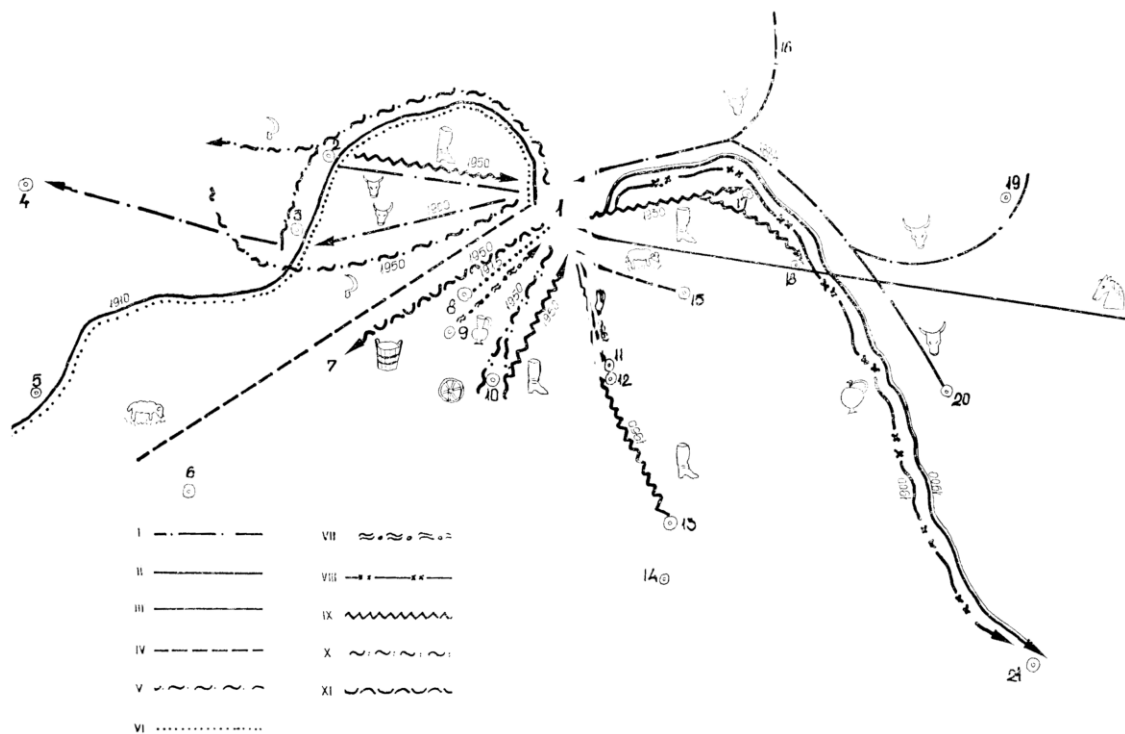
Ezen kimért helyeket tartoznak a vásár Bírák akárkik is legyenek minden néven nevezendő mesterembereknek kimutatni és őket azon kimért helyen megtartani, azon kimért helyben kinek-kinek nagyság ki-sebbségét kimutatja, amint kiméretett.”

Hétköznaponként a piacot négy táblára osztották, és úgy adták ki az ottan áruló személyeknek.

A helyválasztáskor az volt a gyakorlat, hogy az egyazon helységről származó iparosok közül az első sátorhely felállítási joga az előjárókat illette meg. Különösképpen a helybeli örmény kereskedők ragaszkodtak ehhez a szokáshoz, azzal indokolva, hogy az előjáró urak egyetlen honoráriuma az, hogy elsőnek állíthassák fel a sátrukat a nekik tetsző helyen (Örmény lt. 1817).

Az árucserre és a kereskedelem fontos szerepet töltött be Gyergyó népéletének alakulásában. Elősegítette a zord éghajlatú vidék élelemmel, ipari cikkekkel való ellátását, és lehetőséget nyújtott a vidék termékeinek távolabbi helyeken való értékesítésére.

Az árucserre egyes fajtái kedvezőleg hatottak más termelési ágak fejlődésére. Így a tutajozás a fakitermelés és a deszkametszés virágzását tette lehetővé, az állatkereskedelem pedig az állathizlaló tevékenység, a mészáros- és tímármesterség fejlődését segítette elő.

3. sz. térvázlat

I. marhakereskedők, II. lókereskedők, III. tutajosok, IV. vándorpásztorok, V. mezőgazdasági munkások, VI. sókereskedelem, VII. fazekasok, VIII. borvizesek, IX. vásári árusok, X. szekeresek, XI. faedényárosok.

A térvázlaton szereplő helységek:

1. Gyergyószentmiklós és környéke; 2. Szászrégen; 3. Marosvásárhely; 4. Kolozsvár; 5. Gyulafehérvár; 6. Nagyszeben; 7. Küküllő-vidék; 8. Parajd; 9. Korond; 10. Székelyudvarhely; 11. Csíkmadaras; 12. Csíkszereda; 13. Kézdivásárhely; 14. Brassó; 15. Gyimes; 16. Román; 17. Piatra Neamț; 18. Bákó; 19. Vaslui; 20. Bîrlad; 21. Galac.

A tárgyalt ágak szerepe az előbbihez hasonló értékű művelődéstörténeti szempontból is. Itt különösképpen érvényes az a megállapítás, hogy a kereskedelem nemcsak egyszerű árucseré, hanem a szellemi termékek cseréje is (Iorga: 5). Az árucserével kapcsolatos tevékenység nyomán nagyon sok embernek (szekeresek, fuvarosok, vásárosok, tutajosok, állathajcsárok, pusztai állathizlalásokhoz elszegődött pásztorok) lehetősége nyílt megismerni más vidékek népszokásait, termelési eljárásait, ami előmozdította az emberek látókörének tágulását és újabb ismeretek révén a helyi gazdasági tevékenység fejlődését (pl. deszkametszés, állattartás, zöldségtermesztés).

Társadalmi vonatkozását tekintve az árucseré és kereskedelem a haladást szolgálta. Egyrészt a nagy utakkal (pl. tutajozás, állathajtás) járó nehézségek összekovácsolták a különböző korú és nemzetiségű embereket, kifejlesztve az egymás iránti segítőkészséget. Másrészt előmozdította a haladó forradalmi eszmék terjedését; például az 1848. márciusi események hírének először a borvíz- és deszkaszállító szekeresek hozták meg Csíkba és Gyergyóba.

JEGYZET

¹ Dimitrie Cantemir: *Descrierea Moldovei*. B. 1973. 65, 67, 77.

GYERGYÓSZENTMIKLÓS TELEPÜLÉSNEPRAJZÁHOZ

Gyergyószentmiklós a Gyergyói-medence keleti peremén, 800—820 méter tengerszint feletti magasságban, az Erdélyt Moldovával összekötő és sok évszázad óta használt egyik nyugat-keleti irányú útvonal mellett fekszik. Így több évszázados árucsereforgalma fontos volt a különböző vidékek és népek (románok, magyarok, örmények, zsidók) közötti gazdasági és kulturális kapcsolatok történetében.

A jelen dolgozatban a klasszikus értelemben vett néprajzi bemutatástól eltérően kutatópontunk példáján át felvázoljuk azon kérdéseket, amelyeket egy ilyen település tanulmányozása élénk tárhat. Gyergyószentmiklós települése, építkezése bizonyos értelemben példa lehet a néprajztudomány határán elhelyezkedő városnéprajzi kutatások számára. Lehetőséget ad többek között a mezőgazdasági és ipari jellegű települések egymáshoz való viszonyának, egymásra gyakorolt hatásainak elemzésére.

A KÖZÉPKORI TELEPÜLÉS

Gyergyó történetében a XIII. század lehet az a korszak, amikor már kibontakozott a mai értelemben vett települések hálózata.

A gyergyószentmiklósi Piritske (vagy Pritske, illetve Pricske)-tetőn előkerült XII—XIV. századi jellegű pallos (melyet a Gyergyói Múzeum őriz) arról tanúskodik, hogy az itt áthaladó útvonal már akkor használatban volt. (A pallost 1955-ben találta Török József gyergyószentmiklósi lakos. Jelenleg a Gyergyói Múzeum kiállításán látható.)

Ez pedig egy közeli település meglétét is feltételezi. Az 1332-i pápai tizedjegyzék (Ortvay: 662) és más források (Kölönte: 25—40; Szabó T. A.: 1940. 36) Gyergyószentmiklóst mint egyházközséget említik. Figyelembe véve egyrészt, hogy egy egyházközséghez akkor több falu is tartozott, másrészt, hogy egy település kialakulása hosszabb ideig tartó folyamat eredménye, feltételezhető, hogy e település már a XIII. században megvolt. Ezt igazolja az alfalvi templom XIII. század első feléből származó kőajtókerete, valamint a szárhegyi keresztelőkút, amelyet a fa és a kő faragásához egyaránt értő helyi mesterek készítettek, szintén a XIII. század elején (Keöpeczi: 39, 40).

A Gyergyó történetével foglalkozó szerzők és a néphagyomány egyaránt megegyeznek abban, hogy az első települések nem az akkor még vízenyős-mocsaras medence belsejében, hanem a peremen, a közeli völgyekben keresendő (Kölönte: 29—30), annál is inkább, mivel a besenyő, kun, mongol és tatár támadások fokozott védelmi lehetőségek keresésére készítették a lakosságot.

Gyergyószentmiklós első települése a feltevések szerint a Békény-patak (régii nevén Belkény) felsőbb szakaszán, a György pataka környékén vagy a Csanód-patak tövénél volt. Utóbbi helyen még a XVII. században is említik „Belyken lokan a remeték Klastromok”-at (Veszely: 146). Lehetséges, hogy az 1973-ban a Gyilkostó felé vivő úton az 5-ös

km közelében felszínre került épületmaradványok azonosak a középkori templom maradványaival.

A település fokozatosan húzódott mai helyére, második szakaszban a Both vára alatt és a Gyilkostó utcai iskola környékén lehetett. A Vár-patak völgye, valamint a Holyvás és Cserealja áradásmentes és szélvédett lévén, településre is alkalmasnak kínálkozott. A hagyomány szerint a település második temploma a Both vára alatt volt. Ezt a helyet a már említett iskola környékére tehetjük. Az utóbbi negyven év alatt a közelben számos csontmaradvány került elő, ami temetőre utal. Feltevésünket az 1959-ben előkerült sírmaradványok is igazolták. Keresztény, valószínűleg XIII—XV. századi temetőből kerültek elő.

Tudva azt, hogy a középkor folyamán templom közelében temetkeztek, bizonyosra vehetjük, hogy a templom ebben a körzetben volt, s ez egyben támpont a településhely meghatározására is. Valamennyi előkerült sír kelet-nyugati tájolású; kíséző leletek nem kerültek elő. Ezen a környéken lehetett később a Ferenczy naplójában említett várszegi kápolna is (Veszely: 146).

A településnek a mai helyére való átköltözése a termelőerők fejlődése, a lakosság szaporodása, valamint a táj képében beállott változások nyomán a XIV—XV. században mehetett végbe. A lakosság szaporodása szükségessé tette újabb, a földművelésre alkalmas területek birtokba vételét. Ez idő tájt nagyobb erdőirtások és vízszabályozások is folytak a Gyergyói-medencében.

Egy-egy középkori település nagyságára a templom méreteiből is következtethetünk. A római katolikus templom 1964-ben végzett javítási munkálatai során megtaláltuk a XV. századi templom alapfalait, és sikerült megállapítanunk hozzávetőleges méreteit. Ez egy kb. 25—28 méter hosszú és 6,50 méter belső szélességű helyiség volt. Ebből bizonyos következtetéseket vonhatunk le az egykori település népességére vonatkozólag is (Tarisznyás: Előzetes jelentés a gyszmi. katolikus templom javításáról. Gyszm. v.lt. 1964).

Az 1332. évi tizedjegyzék összeállításakor a település még valahol a Both vára környékén vagy kissé alább lehetett. Ekkor már megindulhatott a Békény-patak törmelékűjének megszállása és a mai település kialakulása. A település tulajdonképpen a Békény jobb — áradásmentes és magasabb — oldalán helyezkedett el. Ez az időszak jelzi a Gyergyói-medence belsejében levő erdők kiirtásának és a mocsarak lecsapolásának nagyobb méretű kibontakozását (Kölönte: 26).

Gyergyószentmiklóstól északra a településsel párhuzamosan haladó fenyő-, nyír- és tölgyerdősáv helyezkedett el. Ennek emlékéért őrzik a *Damokos égése* (1641/1980), *Cserealja*, *Cserhát*, *Erős Csere* — Szilvás útja —, *Aszaló pataka*, *Makkos út*, *Nyír*, *Tőketemetőkert* és *Tölgymező* (1651/1980) ma is használatos elnevezések.

A déli oldalon az erdősáv a *Domb-tartománya*, *Visszafolyó* (1650/1980), *Tekerőpatak-marttya* (1630/1980) nevű részeken húzódott egészen a mai tekerőpataki országútig. Innen mocsaras rész következett, amint a *Sáros-patak* (1651/1980), *Mosdópatak Folyam* (1773), *Folyam* (1980), *Disznóferedő* (1773/1980), *Bél*, *Alsó-Mocsár* és *Felső-Mocsár* (1627/1980) helynevek tanúsítják. A mocsaras részek itt sem alkottak összefüggő egészet, hanem a mocsarak közé beékelve kisebb-nagyobb erdőfoltok

tünetek elő. Ezek növényvilágában a fő helyet a fenyő és a tölgy (elsősorban a mocsári tölgy) foglalhatta el (Nyárády: 615). Egy 1627-i tanúvallomás említést tesz a mai Szarka nevű dűlőben a *Szalka vesze*, eredetileg *Szálka vesze* nevű helyről (Cs. Sándor: 63). A szájhagyomány szerint egyes gyergyószentmiklósi házak fáját a Domb-tartománya, a Mocsár, a Tölgymező nevű helyekről vagy Gyergyószentmiklós mai ipari övezetének egykori erdőiből termelték ki.

Amint említettük, a település mai helyén körülbelül a XV. században alakult ki. Erre utal a mai római katolikus templom toronyaljának, kőajtókeretének 1498-as építése. A jelenlegi templom építésekor megőrizték teljes méreteiben a régi templom tornyát, azonban a régi „tudoríves” gótikus ablakokat befalazták, és emelték a jelenlegi harangtermet. Ebből az időszakból származik Both vára is. Ezt eredetileg a helyi lakosságnak az idegen támadások elleni védelmére építették 1500 körül. Méretei, elhelyezése (33×77 m ellipszis alakú építmény) összhangban lehetett a helyi lakosság akkori számával, idegen támadások ellen oltalmat nyújtva annak. A várból jól át lehetett tekinteni a környéket, s mivel a Békény és a Vár-patak völgyének kijárata fölött emelkedett, védhető volt az e patakok völgyeiben kialakított egykori szántóföldek is.

A XVI. századot megelőző időszakból alig néhány nevet említenek Gyergyószentmiklósról. Ezek: szentmiklósi Kary Balázs, aki 1495-ben a csíkjenőfalvi malomperben bíraskodik (Benkő K.: I. 40), továbbá Gergelyfi Györgyné Luca asszony, aki 1499-ben három földet ad a szentmiklósi templomnak, és Benedek esperes, itteni pap, aki az adományról szóló levelet írta (Veszely: 125).

A gyergyói falvak lélekszámáról pontosabb áttekintést adó 1567-i összeírás szerint Gyergyószentmiklóson 78 jobbágy és 10 szabad székely telek volt (SzOkl. II. 22; Kölönte: 106—107). Figyelembe véve a nemzetiségi kötelek akkor még erőteljesen érvényesülő erejét, egy telekre 2—5 családot, egy családra 5—5 személyt számítva, a lakosságot 1500—1800 főre tehetjük.

Gyergyószentmiklós lakosságának már korábbi kirajzása hozza létre a közeli *Tekerőpatakot*, amelyet először szintén 1567-ben említenek 51 telekkel, ami népes és már régi voltát bizonyítja, néhány év múlva (1576) pedig *Kilyénfalvát* is említik, mindkettőt Gyergyószentmiklós területén. E települések Gyergyószentmiklósához való tartozásáról vallanak a múlt századig fennállott szoros gazdasági és egyházi kapcsolatok is. A Tekerőpatakra való kitelepülés lehetősége mérséklőleg hat Gyergyószentmiklós lakosságának növekedésére.

Tekerőpatak kialakulása már a XV. században kezdetét vette. Erre vall népes volta, hiszen 1567-ben 41 jobbágy és 10 szabad székely telkével Gyergyó községeinek nagyságrendjében a harmadik helyet foglalta el. A Szentmiklóshoz való tartozás emlékét őrizte több birtoknak a múlt századig Szentmiklós, Tekerőpatak és Kilyénfalva általi közös használata, az 1730-as évekig fennálló közös egyházközséghez való tartozása, valamint a nagyon sok azonos családnév Szentmiklóson és Tekerőpatakon. Mindkét helységben megtalálhatók — többek közt — az Antal, Balázs, Bálint, Benedek, Bentze, Bernáld, Both, Farkas, Flórika, Gáborfi, György, Kézdi, Kolumbán, Madaras, Máthé, Molnár, Páll, Péter, Simon családnevek.

A XVI. századi településképet szórványos adatok alapján vázolhatjuk fel. A szárhegyi Lázárok környékbeli birtokaira vonatkozó 1627-i kihallgatás során (Cs. Sándor: 63—69) több tanú, köztük Biró Antal, akkor 96 éves, megemlíti, hogy Lázár István (III.) és Lázár András idejében, tehát a XVI. század második felében, egyes Lázár-birtokok az alszegi részen helyezkedtek el, a Szőcs Pál háza közelében. Említik a *Szarka vesze* közelében levő *Szarka malmát*, mely az alfalvi út mentén ma is működő malmok egyikének őse lehetett.

A zárt egységet alkotó települést *vetéskertek* vagy *határkertek* veték körül, s ezeket *vetéskapuk* szakították meg. Ez tűnik ki az 1627. évi határper tanúinak az 1570 körüli évekre vonatkozó visszaemlékezéseiből (Cs. Sándor: 63) és a szomszédos Újfalu 1581-i falutörvényéből is (SzOkl V. 124). A településképet alakulását döntően befolyásolta az 1562-i felkelés után végbement eljobbágyosodás. Mivel az adót telkek után fizették, szívesen maradtak a közös telken a szülőkkel. Végre a századfordulón Gyergyószentmiklós 3500 tallérért megváltja magát a jobbágyágtól (Endes: 104—109). De a háborús idők mély nyomokat hagynak, a gazdasági élet lehanyatlak. Így igen jelentős 1607-ben a vásárjog elnyerése és a *Piritskei vám* létrehozása. Mindkét dolog szoros összefüggésben van Gyergyószentmiklós földrajzi helyzetével. Az Erdély belseje és Moldova közti útvonal kedvező feltételeket teremtett egy virágzó kereskedelmi és ipari élet kialakulására. A század elején kb. húsz, iparral vagy kereskedelemmel foglalkozó család telepszik meg Gyergyószentmiklóson, mely a környék gazdasági központjává vált. Az 1616-i lustrában a 226 családból közel húsznak a neve mellett szerepel a „peregrinus” (idegen) vagy az „advena” (jövevény) jelző (Kelemen: 1907. 71—72 és 81—83). István Kovács inq. advena, Buday György advena, Bartha Mihály inq. advena, Joanes Barabás görgényi, Vas János inq. advena, Mich(ael) Kastal advena, Oroz Matthias inq. advena, Danieil Mikolos inq. advena, Gütthe Péter inq. advena, Varga Pál peregrinus, Galaczy György inq. peregrinus. Nagy András inq. advena, Leörincz János inq. advena, Jakó Thamás inq. advena, Zay Máté inq. advena, Eighiarto Thamás inq. advena, Kézdi István inq. advena.

Mások neve mellett pedig a származási helyet jelzik, például Bereczk János de Háromszék, Belénesi Benedek advena, stb. A fenti jelzőkkel ellátott nevek az összeírt 226 családfő csaknem 10%-át teszik ki. Ezek jelentős része iparral, kereskedelemmel foglalkozott. A környező községekben e jelenséggel nem találkozunk. Tehát a nevezett személyek Gyergyószentmiklós gazdasági fellendülése következtében települtek le a XVII. század elején. A vásári jog elnyerése (1607) és a pricskei vám felállítása (1607) után.

A helység ez időbeli életébe Ferenczy György naplója (Regestrum, 1613—1660) nyújt betekintést, egyrészt a családfők neveinek feljegyzésével, másrészt települési adatok révén (Veszely: 113—155).

Ferenczy naplójában a következő családneveket említi: Adorján, Albert, Ambrus, Anda (amely az utóbbi évtizedekben a György család egyik ágának mellékneve volt), András, Antal, Aranyos, Balázs, Barabás, Bartalis, Barti, Bálint, Bányász, Belénesy vagy Belényesi (a mai Blénesi, Blénessi vagy Blénesy, illetve Blénessy), Benedek, Bereck, Béres, Bernáld, Bicsak, Bíró, Berec (ma Berecz), Bot, Budai, Cimbalmás, Cristály,

Czudar, Csíki, Csobod, Csóka, Csutak, Deák, Demeter, Deső és Dezső, Domokos, Fakó, Farkas, Fábián, Ferencz, Ferenczy, Forika, Füle, Füleöp, Galaci, Gábor, Gál, Gergely, Geczman, Gothárd, György, Hideg, Hobai és Hebaj, Hopson, Imreh, Incze, István, Jakab, János, Kastal, Kacsó, Kádár, Kajtár, Kelemen, Kercsó, Kirtsió vagy Kircsió, Kémenes, Kocza, Kelte, Kellő vagy Keleő és Köllő, Kovács és Kovácsi, Kupás, Lázár, Lörincz, Lukácsi, Madaras, Márces és Marcos, Márton, Máté, Mihálydeák, Miklós, Miriszlai, Huszka, Nagy, Német, Orbán, Pál, Péter, Polgár, Pongrác, Puskás, Réti és Réthy, Sándor, Sántha, Sebestyén, Selye, Simó, Sipos, Sólyom, Sook, Sükösd, Szász, Székely, Tamás, Tatár, Tót, Török, Varga, Zakariás, Zöld.

Az említett neveket Ferenczy 1629—1640 közt jegyezte fel. Ezért kiegészítésképpen jól felhasználhatjuk az 1643-i lustra adatait. Szentmiklósról a Ferenczy által felsorolt családneveken kívül még a következőket említi meg: Adrián, Bakos, Czyaki (ma Csáki), Czyergő (ma Csergő), György alias Aytai, Kónya, Oláh, Sóza, Szilágyi, Sylvester, Szarka, Tóth.

A helység XVII. századi központja a mai római katolikus templom környékén volt. A templomot 1629-ben átépítették, megújították. Körülötte terült el a „czinterem” vagy temető.

A község több más pontján is voltak kápolnák. Így az *Ábrán (Ábrahám)* vetéskapujánál, mely valahol a mai *Felszegi csengettyű* környékén lehetett. Említik a *Várszegi kápolnát*, az *Alszegi kápolnát* valószínűleg. Alszegben Kémenes István jószágán a mostani *Alszegi csengettyű* helyén épített fakápolnát (Veszely: 113—153). A mai örmény templom helyét *Képláb* néven említik. (A képláb az 1864. évi alfalvi magyarázat szerint egy olyan kis építmény, amelyben egy szentnek képe állott. Szabó T. A.: 1940. 20.) Itt 1613-ban fából, majd 1656-ban kőből építenek kápolnát. 1637-ben a fakápolna körül létesítik az *Idegenek temetőjét*, amelynek megnyitása szintén jelentős forgalomról tanúskodik. (L. az örmény templom kapuszemöldökfájának feliratát, amely szerint a nevezett helyen az Idegenek temetőjét berendezte Ferenczy György pap, 1637. május 9-én.) A piac ebben az időben a Kis téren (a mai Múzeum tér) és a templom környéke lehetett. A templomtól nyugatra néhány ház következett, majd mező terült el. A település többi része is ritkán lehetett beépítve. Fő jellemzői a nagy kiterjedés, a hézagos beépítés és a több család által lakott telkek voltak. A település keretében a *tízesrendszer* dívott. A tízesek meglétére több adat utal. Így a szomszédos Újfalu 1581. évi falutörvénye körvonalazza a tízesek szerepét (SzOkl V. 124). Szentmiklóson a „régii Megye végezése Anno 1586” szerint a hívek által a papnak teendő szolgáltatások közt „Fejszével tartoznak minden tízesből” (Veszely: 120); 1653-ban „az falu hat tizedben vagyon” (Kölönte: 114).

A település majdnem olyan hosszú volt, mint a mai város. Utcái a Békényre támaszkodtak. A későbbi fejlődés szélességében növelte a beépített területet. Feltételezve, hogy a templom a település középpontjában épült, következtethetünk a település kiterjedésére is. 1627-ben a 96 éves Biró Antal vallja, hogy fiatal korában — vagyis az 1550-es években — a település nyugati vége a mai Alszegi csengettyű és a vasút közt lehetett. Itt említik a „Szeöcs Pál házat” (Cs. Sándor: 63).

Ferenczy feljegyzései alapján kisebb-nagyobb pontossággal azonosítani tudjuk egyes családok települési helyét. Így az egyházi (plébániai) telek felső szomszédja (a jelenlegi Gépipari Líceum helyén) „Sándor Péter bennvaló öröksége” volt. Alul pedig „a Cántorokra járó szántó föld” határolta (Veszely: 132). A Kémenes család nagyobb része Alszegeben, a Both és Hobaj családok pedig Felszegeben laktak (utóbbiak közvetlenül a Békény mellett). A Hobajok szomszédai a ditrói Puskás Márton és Kercsó Imre, a Both Andrásé pedig Aranyos Lőrinc és Kellő Tamás voltak. Both Andrásné jószágának évi bérért három forintban állapították meg, és Szent György-napkor (április 24.) fizették.

A telkek szerves része volt a ház, az istálló, a csűr és a *csűröskert*. Legtöbb telken az istálló és a csűr egymástól teljesen külön álló épületek voltak.

Az épületek — a templom kivételével — fából készültek, fedőanyaguk zsindele és dránica volt. Már ekkor gyakorolták a faépületek költöztetését. Ha valaki olyan telekre épített, amelyről utólag bebizonyosodott, hogy tulajdonjogilag nem az övé, tehát ki kellett költöznie onnan, akkor az általa emelt épületnek — tetszése szerint — vagy *becsűjét vehette*, vagy elszállíthatta. „Az Fábíán papnak adott törvény 1633. esztendőben” úgy intézkedik, hogy a Fábíán pap által az 1580-as években *maradvája* (örököse) számára egyházi földre épített házzal és „ha mit építetett az épületekkel együtt” unokája, Lázár Mihályné Deák Dorottyá asszony „a Dominis Parochianis ezen örökségéről infra octiduum amoveáltassék [kitelepttessék]; avagy ha úgy kívánja, az épületekért majd tulajdon örökségére hasonló épület építtessék, avagy ha azt sem kívánja, hanem az épületek becsűjét akarja venni, ebben is kedve töltesék és kerestessék...” A továbbiak szerint a ház „nem arra való volt, hogy transportálják, mivel igen régi és többire rothadt fák voltak” (Veszely: 134).

A közösségi tulajdont képező épületek fenntartása vagy a teljes közösség, vagy egyes csoportjainak feladata volt. 1630-ban „Mínthogy az pap és Deák háza és életi igen megroshattak vala és az építésben az tekerőpatakiak és kilyénfalviak segíteni az szentmiklósiaknak nem akarnak vala: az életek építéséről egész megyéül tőnek ilyen végezést. A pap háza, istállója és az deák istállója az szentmiklósiaknak marada az deák csűrivel együtt. Az pap házat el is hánják fundamentumból és új házat építenek, jót, helyibe. Az tekerőpatakiaknak az deák háza és a pap csüri marada; azok is az házat ugyanakkor újólag zsendelyezik” (Veszely: 121).

Ferenczy feljegyzései 1638-ban 245 családfő nevét tartalmazzák, az 1616-i lustrában szereplő 226-tal szemben. A 245 név között csak azokat tüntette fel, akik a templombeli ülőhelyekért fizettek. Nincsenek benne az idegenek és a szegények.

A lélekszámot befolyásoló tényezők egyik legjelentősebbike volt az egészségügyi helyzet, pontosabban a járványok. 1633-ban a pestis miatt augusztustól októberig temettek hétszázat. 1646-ban megint „lőn nagy halál” (Veszely: 143, 149).

Gyergyószentmiklós s így egész Gyergyó történetének is kiemelkedő mozzanata az örmények 1637-ben kezdődő és 1672-ben véglegessé váló itteni letelepedése. Itteni tevékenységük jelentősen hatott Gyergyószentmiklós fejlődésére, elősegítve a városiasodást.

A XVIII—XIX. SZÁZADI TELEPÜLÉSKÉP

„Az 1700-as évek harcokkal, küzdelmekkel teli időszaka súlyos megpróbáltatások elé állítja Gyergyót” (Kölönte: 137). A labancok 1707-ben és 1708-ban felégetik a gyergyói falvakat, a szárhegyi kastélyt, romba döntik Both várát. Mindez jelentős vér- és anyagi áldozatot követel. De ennél súlyosabb csapást jelent az 1716—1719-i éhség és pestis, amely Gyergyó lakossága jelentős részét elpusztította. Csak Gyergyószentmiklóson 713 személy halt meg és 904 maradt életben, tehát a lakosságnak majd 45%-a esett a pestis áldozatául. Több telek teljesen elnéptelenedett. Gyergyószentmiklóson 236 háztartást találnak, összesen 129 lakott és 12 elhagyott telekkel (MStK 1894. XI. 464). Itt akkor egy telekre 1,66 család esett, míg ez az arány a környező gyergyói községekben 2,74.

1721 után a gazdasági élet megélénkülése, a politikai és társadalmi viszonyok javulása a lakosság lényeges szaporodását eredményezi. 1784-ben míg a környező falvak átlagában egy telekre már csak 1,9 család jut, addig Gyergyószentmiklóson egy telekre 4,1 család esik. Vagyis az új építkezések, illetve az új telkek létesítésének üteme sokkal lassúbb, mint a családok számának növekedése. Gazdaságosabbnak vélték a több család által lakott telkek kihasználását, másrészt az örmény családoknak nem állott jogában telket vásárolni, s így a 150—200 család bérelt házakban lakott. A házbér a gazdáknak komoly jövedelmet hozott.

Az 1700-as évekig a település zömével a Békény jobb partján helyezkedett el. A bal parton csak kisebb településrészek alakultak ki. A XVIII. századból kevés utcaelnevezésről tudunk. Inkább a tízesek vagy közelben levő jelentősebb épületek megjelölését használták tájékozási pontként. Az 1773-i összeírásban a következő elnevezések fordulnak elő egyes településrészek megjelölésére: „Felszegben a második Tizesben, közép Tizesben, Felszegben a Felső Tizesben a Falu derékban, Alszegben az Alsó Tizesben [utóbbi azonos lehet a mai Békény utca alsó részének környékével], Felszegben a Felső Tizesben Várszeg közben a Békény vize mellett [vagyis a mai Augusztus 23. sétány keleti részének déli oldalán, közel a Both várához], a Falu derékban Közép Tizesben a Piatz Szerben [tehát a mai Szabadság tér környékén] a Közép Tizesben a Magyar Templomon [római katolikus templom] úgy az Ángyiai Uttzáján [ma Cloșca utca] állóll. A Falu derékban az alsó Közép Tizesben [a Szabadság tértől délre és délnyugatra eső területen], a Békény vizére járó Sikátor Falu uttzája, mellyen vizet szoktanak hordani, [...] a Vár Kapunál [mai Vár utcában] a György Máté utcája [a mai Békény utca], a Tölgy Kapunál [a mai Bucsin utcában az 5. sz. iskolánál], a Szárhegyi Kapunál [a Kárpát utca elején], az Alfalvi Kapunál [a Bucsin utcában a 2. sz. iskola táján]” (Szabó T. A.: 1940. 37, 38).

Habár az okmányokban pontosan adatolva nincs, az idézett elnevezések a hagyományanyag, a műemlékek és egyes közvetett utalások alapján a ma meglevő utcák közül a következők akkori meglétét állapíthatjuk meg: Május 1. Szabadság tér, Gábor Áron, Budai Nagy Antal, Halász, Fürdő, Békény, Köztársaság, Vadului, Régi és Tölgyfa utcák.

A fejlődés egyik legfőbb akadálya a vízhiány, amely mind a gazdálkodás, mind a tűzveszély elhárítása szempontjából igen hátrányos volt.

Az 1700-as években kivezték a Békényből a város utcáin 1960-ig folydogáló kis patakokat, amelyek a legtöbb utcát behálózták. A Békényből való kiágazásuknál levő zsilipeket a közelben lakó molnárok kezelték.

Az első építészeti rendszabály az 1729-i széki határozat, mely előírja, hogy „a tímárházak a városon kívül legyenek és azoknál ássanak emésztőgödörket és a tímárlevet ebbe vezessék” (Kolosváry—Óvári: I. 90). A tímárházaknak ezek szerint valahol a mai vasútállomás közelében kellett volna lenniük, azonban a rendelkezés ilyen értelmű végrehajtásáról nincs tudomásunk, hiszen a tímárműhelyek még a jelen század elején is a város központjához közel, a Békény mellett helyezkedtek el. A nagyobb tímárházak, *tímárfabrikák* száma — melyek tíz vagy több munkással dolgoztak — 1800 körül meghaladta a húszat, a kisebbeké még nagyobb volt. A tímárműhelyek jelentős helyet foglaltak el a településekben (Urb. 1820. 280).

1784-ben, II. József korában megszületnek az első tűzrendészeti intézkedések. Az Erdélyi Főkormánysház szabályozza az építkezés módját (Gyszm. v.lt. CsÁL), azonban ennek gyergyószentmiklósi alkalmazásáról nincs tudomásunk.

A településkép szerves részét képező malmok a Békény malomárkain helyezkedtek el. Számuk a XIX. század küszöbén elérte a húszat. Egyes pontokon, mint például a mai felszezi kereskedelmi komplexum környékén, egymás szomszédságában öt malom is működött. A település belsejében a XVII. századtól az 1940-es évekig néhány vízfűrész is volt.

A település határát a vetéskapukat összekötő határkertek képezték. A XVIII. század végéig szigorúan ügyeltek, hogy a telkek ebben a zárt, a közösség által ellenőrizhető övezetben legyenek. Szárhegyen 1766-ban Pásztor Péter házát, amelyet a vetéskapun kívül építettek, először el akarják bontani. Hosszas közbenjárás után a széki hatóság eltekint ettől, azzal a feltétellel, hogy a vetéskaput, illetve a határkertet, melynek külső oldalára épített, vigyék kinnebb, olyanképpen, hogy Pásztor Péter háza is foglalódjon bele a határkert által bezárt területbe (Lázár lt. F. 105. nr. 86).

A beépítés sűrűsége és az építkezési mód tízesenként változott. A legsűrűbben lakottak a felszezi részek voltak, ahol a nagycsaládi településforma hagyományait őrző, több család által lakott telkek a leggyakoribbak (a falu között feljáró közönséges út, a Malom, a Madaras, a Csengettyű utcákban). De ez a telekforma gyakori volt a város más részein is. Több változata ismeretes.

Egyik változatban az épületek szabálytalanul szóródtak szét az aránylag igen nagy kiterjedésű telken. A lakosság gyarapodásával párhuzamosan az épületek száma állandóan nőtt, s így a telkek meglehetősen zsúfolttá váltak. Ez a forma főként az 1944. szeptember 7-én tűzvész martalékává lett felszezi részen volt.

A másik változatban a téglalap alakú telkek az utcára merőlegesen helyezkednek el. Az utcától kezdődően, egymást követve sorakoztak az épületek, hol csak az udvar egyik, hol pedig mindkét oldalán. Ennek jellemző példája a mindkét oldalon beépített *Selyem-udvar*, ahol jelenleg is tíz család lakik, és ahol a hagyomány szerint a múlt század második felében Selyem József a meglévő régi háza mellé (épült 1843-ban) egyszerűen hét fiának épített házat. A Selyem utcát a hagyomány szerint

a múlt században Köllők utcájának is nevezték, mert a Köllő nemzetség több tagja is ott lakott.

A felszegi részek megőrizték több ősi családi település emlékét. Így a *Tamások utcája* (a volt Arany János, ma Vadului utca) a Tamás család egyik ősi fészke volt. Ismeretes a *Pongrácok utcája* (ma Kurta utca), valamint a *Szászok utcája* (ma Kőrifsa utca), *Zöldek utcája* (ma Sáros utca) mint a névadó családok ősi települési helye.

A családi települések egyik jellegzetes formáját képezte a *Madaras* vagy gúnynéven Gatyaszár (ma Crișan) utca, a Madaras család ősi települési helye. Eredetileg az utca keleti részén a Köztársaság utca felől, a Békényen átvezető Hosszúpallón keresztül lehetett megközelíteni. Zsákutcaszerű település volt, szabálytalanul elhelyezkedő épületekkel, egymásba folyó, nyitott udvarokkal.

Egyes telkeket — így a Bálint (Dezső) András-félét — az utca kettévágott, ilyenformán a lakóház az utca északi részén, a gazdasági udvar pedig az utca déli oldalán helyezkedett el. Az utcának a Hosszúpalló felé kanyarodó végén pedig néhány ház közvetlenül az utcára nyílt, gazdasági udvara a ház mögött, attól keletre volt. Az utca alsó részét az 1830—1840-es évekig az akkori Leopold utca (később Magyar, ma Tölgyfa utca) északi részén levő telkeknek a Békényig kinyúló kertjei foglalták el. Ezt a részt a lakók csak a múlt század második felében szerezték meg, és így a Tölgyfa utca felé is lehetővé vált a közlekedés. Ennek emléke később is élt. Az első világháború utánig idegennek nem szívesen engedték meg az utcán a szekérrel való áthaladást. Ezzel szemben a felszegi részekén, a Békény melletti *Vízrejáró* telkeken mindenkinek szabad volt a gyalogszerrel való átjárás.

A már említettek mellett még a következő nagyobb családi településeket ismerjük:

A Köztársaság út 13—15. számú telkeken a Benedek, a 31. sz. alatt a Kari, a 46—48. sz. alatt a Dezső és a György-Anda család telke, a Csengettyű utcában a Leopold, Hideg és Blénessy családok, a Felszegi vagy Felső-Iskola utcában a Kolumbán, Balázs, Berecz, Szász, Sipos, Benedek, Kercső, a Lok (Ady) utcában a Blénessy, Sipos és Hobaj családok, a Kőrifsa utcában a Páll, Kari és Szász családok alkottak családi településeket (nagyon tagolt telkekkel). 1769 előtt az örmény plébánia (ma Múzeum tér) helyén Sólyom András (és) maradványai laktak.

Gyergyószentmiklós városias magvát *Falu Közép-Tízese* vagy *Piatz Szer* (1773), illetőleg a *Középszer* (1800 után) alkotta. Ez magában foglalta a mai városközpontot és az ősi települési hagyományokat ma is őrző néhány utcát, mint a *Selyem* (mai nevén Régi utca), a *Meszes* utca, a *Kisköz* utca, a *Térj meg* (ma Budai Nagy Antal) utca, a *Tekerőpataki út* (ma Gábor Áron utca), a *Főtér* (ma Szabadság tér) és a belőle kiágazó utcákat.

Az alszegi részekén kevesebb a több család által lakott telek. E rész legnagyobb utcája a *György Máté utcája* (1773; majd Alszeg, 1913-tól Vörösmarty, ma Békény utca) volt, melyből vízrejáró sikátorok és családi településekből álló kisebb utcák nyíltak, mint a Meszes utca, ahol a György család egyik része lakott és lakik, a *Bányász* (1913-tól Bocskai, ma Halász) utca, a *Birófiak utcája* (később Posta, ma Pacsirta utca),

Fazekas utca, *Sólyom* utca, mindannyi a névadó családok ősi települési helye.

A Páll család egyik ágának ősi települése Alszegben a mai Békény utcában a 17, 19, 23, 27, 29. sz. telkeken volt, az 1935. augusztus 24-én Páll Sándor és neje, továbbá Madaras Ágoston és Márton Lajos által tett (és a temesvári közjegyző által hitelesített) nyilatkozat szerint kb. a XVI. századtól. Ez a településrész magában foglalta a család lakóházait, kovácműhelyét, vízimalmát és fűrészét (utóbbi elbontva 1910 körül). A 21—23. sz. lakóház 1810-ben épült. Márton Lajos háza (az említett tömb folytatásában) régen a Török családé volt és bántatlan (nem faragott) fatörzsekből épült (OSzK. Fol. Hung. 2120 ff. 11. sz.).

Az alszegi részeken a családi településektől eltekintve a telkek nagy részén csak egy-egy család lakott.

A téglalap alakú telkek többsége az utcára merőlegesen helyezkedett el. A telkek, különösen a széleken, igen nagy kiterjedésűek voltak. Egyes telkek hosszúsága a kétszáz métert is elérte. Rendszerint átnyúltak a másik, párhuzamos utcára, illetve érintették a határkertek vonalát. Így a Békény utca északi oldalán levő telkek átnyúltak az akkor még csak mezei útként használt *Alfalvi* (ma Bucsin) utcára, melynek déli oldalán húzódott a határkert, északi oldala pedig a múlt század végéig mező volt, kivéve a 2—14. sz. telkeket, vagyis az utcának a Fötérhez közel eső részét (l. a mellékelt táblázatot).

Az 1700—1848 közötti településképhez tartoztak a helység belsejében elhelyezkedő kenderáztató tavak is. A mai Budai Nagy Antal utcában levő kenderáztatót 1796-ban tömeti be ötven szekér földdel és kővel Fitzus Izsák kereskedő (Örmény lt. 1796). A városban levő többi kenderáztató tó betömését — az egészségre való veszélyesség miatt — 1836-ban rendeli el a katonai parancsnokság. Egyik ilyen tó a Bányász (ma Halász) utca 3. sz. telken volt, ahol később kovácműhelyt építettek.

A *határnak* nevezett mezőgazdasági, erdészeti, pásztorkodási célokra használt területet és az annak közepén elhelyezkedő települést a határkertek választották el egymástól. A határkerteket a település kijáraitánál a vetéskapuk szakították meg. Rendeltetésük kettős volt. Egyrészt hogy az állatok a vetésben kárt ne tehessenek, másrészt akadályozták a lopásokat. A *határkert* vagy (ritkábban használt kifejezéssel) *vetéskert* külső oldalán rendszerint mezei utak haladtak. Ilyen volt annak idején a *Gyilkostó utca* (ma Augusztus 23. sétány), a *Bucsin utca*, majd később a vetéskertek kitolása, illetve a település szélesedése következtében a *Szárhegyi út* (ma Bălcescu utca), valamint a *Gödörös út*, melyet *Tutajosok* útjának is neveztek, mivel az erdőről ezen szállították a marosmenti tutajbekötő helyekre (Alfalu, Csomafalva) a tutajnak való fát. A vetéskapuk külső előteréből ágaztak el több irányban a mezei utak. Az itteni térség volt a *hazajáró csordák* (disznó, tehén, libacsorda) gyülekezőhelye. Az örmény templom melletti vetéskapunál avatták fel 1762 őszen a székely határőrség első csapatait.

A határkerteket csapból (a fa ágának helyi megnevezése) fonták. A vetéskapuk készítése, karbantartása a faluközösség feladatai közé tartozott. A faluközösség a határkerteket felosztotta a tízesek, ezek pedig a tízesben lakó gazdák közt, akik kötelesek voltak karbantartani a rájuk jutó kertrészt. A kapuk karbantartását vagy a tízesek hozzájárulásából,

Gyergyószentmiklósi utcaelnevezések*

	1773 körül	1864	1913	1980
Közép tizes				
Piazt szer		Piazt szer	Kossuth Lajos tér	Szabadság tér
		Csere u. alsó része	Széchenyi utca	Augusztus 23. sétány
		Csere u. felső része	Csere utca	Augusztus 23. sétány
Ország útja		Kápolna útja	Kápolna utca	Forrás utca
Csobothegy			Blénessiek útja	
		Csíky kert utca	Csíky kert utca	Kert utca
			Palló utca	
			Fűrész utca	
		Kishegy utca	Kishegy v. Cserealja	Szikla utca
		Szászok utcája	Kőrifá utca	Kőrifá utca
		Hojvás utca	Hojvás utca	Hojvás utca
Várszeg		Váralja utca	Vár utca	Vár utca
		Magyarós utca	Magyarós utca	Magyarós utca
Falu közönséges utcája		Felszeg utca	Rákóczi utca	Köztársaság utca
		Pongráczok utcája	Kurta utca	Kurta utca
		Malom utca	Malom utca	Malom utca
		Szurokfőző utca	Szurokfőző utca	Szurokfőző utca
		Lok utca	Lok utca	Ady utca
			Felső-Iskola utca	Felső-Iskola utca
		Csengettyű utca	Csengettyű utca	Csengettyű utca
Leopold utcája		Leopold utcája	Magyar utca	Tölgyfa utca
		Madaras v.	Madaras utca	Crișan utca
		Gatyszár utca		
		Magyarköz	Magyarköz utca	Magyarköz utca
Selyem utca		Selyem utca	Selyem, majd Fejér Dávid utca	Régi utca
		Sáros utca	Sáros utca	Sáros utca
Tutajosok útja		Gödrös utca	Gödrös utca	Gödrös utca
		Sas utca	Sas utca	Sas utca
			Villa utca	Villa utca
Ángyiak utcája		Fogarassy utca	Serfőző Aggház	Cloșca utca
Templom utca		Templom utca	Fogarassy utca	Május 1. utca
		Kis tér	Petőfi tér	Múzeum tér
Örmény folyosó		Örmények utcája	Szentháromság utcája	Március 6. utca
		Temető utca	Temető utca	Temető utca
Szárhegyre vivő út		Szárhegyre vivő út	Kórház utca	Kórház utca
			Városház utca	Kárpát utca
Sikátor v. Falu kis utcája		Orel utcája	Orel utcája	
		Kéthíd utca	Kéthíd utca	Kéthíd utca
		Mészáros utca	Bethlen utca	Vadász utca
Tekerőpatakra menő út		Csíki út	Gábor Áron utca	Gábor Áron utca
Fapiac		Fapiac	Fapiac tér	Tudor Vladimirescu tér
Térj meg utca		Térj meg utca	Nefelejcs utca	Budai Nagy Antal utca
		Kis-Köz utca	Kis-köz utca	Kisköz utca
Bányász utca		Bányász utca	Bocskai v. Árvaház utca	Halász utca
		Meszes utca	Meszes utca	Meszes utca
György Máté utcája		Alszeg utca	Vörösmarty utca	Békény utca
		Birófiak utcája	Posta utca	Pacsirta utca
		Fürdő utca	Fürdő utca	Fürdő utca
		Régi-Gyár utca	Régi-Gyár utca	Régi-Gyár utca

1773 körül	1864	1913	1980
	Sólyom utca	Sólyom utca	Sólyom utca
	Fazekas utca	Fazekas utca	Fazekas utca
		Víz utca	Víz utca
	Vágóhíd utca	Új utca	
		Külső utca	Külső utca
	Tölgymező utca	Tölgymező utca	Tölgymező utca
	Bajna Ferenc utcája	Kereszt utca	Tűzoltók utcája
		Tatár utca	Tatár utca
		Mező utca	Mező utca
		Kis utca	Kis utca
		Középláb utca	Középláb utca
		Vasút utca	Állomás és Bucsin utca
		Kavicsbánya utca	November 7. utca
			Rózsa utca
		Nyír utca	Nyír utca
			Makkos út
			Új Élet utca

vagy az erre a célra rendelt birtokok jövedelméből fedezték. A mai Vár utcában levő *Várkapu* fenntartására rendelt birtokokat 1872-ben adták el (Gyszm. v.lt. Kvt. jk. CsÁL). Az *Alszezi vetéskapu* fenntartására a VI. tízes még 1904-ben is négy koronát fizetett (VI. tízes jk. 1901—1908).

A kapukat éjjelre bezárták. Ezt a szokást egészen az 1880-as évekig gyakorolták Gyergyószentmiklóson és a környező falvakban, köztük Ditróban is. A régebbi időben, amint Újfalva 1581-i falutörvényéből is kitűnik, a kapuőrök, „az kapus emberek” éjjel-nappal felügyeltek a kapura. A múlt század utolsó évtizedében már mindenki, aki a kapun áthaladt, maga volt köteles azt kinyitni és becsukni. Gyakran előfordult az, hogy az élelmesebb gyermekek lesbe állottak és a közeledő lovasok, szekeresek számára kinyitották a kapukat. A kapunyitásért az áthaladók egy-egy krajcárt adtak.

A vetéskapuknál aratáskor minden kévével megrakott szekérről egy-egy kévét dobtak le a kapuőrnek. Az örmény templom melletti kapunál ez a szokás a kapu elpusztulása (kb. 1900) után is, egészen az 1930-as évekig továbbélt. A kévét a harangozó kapta „idő [vihár] eleibe való harangozásért”.

Ismerjük a vetéskapuk pontos helyét és elnevezését. A legrégebben emlegetett kapu (1639) az *Ábrán vetéskapuja* (Veszely: 118). Ezt az Ábrahám és Visszafolyó határrészek megközelítésére használták. Eredetileg a mai felszezi iskola környékén lehetett, de a település terebélyesedésével kikerült a Gödrös és Lok (ma Ady) utcák találkozásához. A Csiszár és a Tölgyfa utca találkozásánál volt a *Csiszér kapu*, melyen át a hasonló nevű határrészre és a Magasbükk, a *Várkapu* át pedig a Both vára környéki területekre jártak ki. Az *örmény templom melletti kapu* állott fenn a legtávolabbi. Helye a századok során alig változott. A *Szárhegyi kapu* a mai Gyermekkorház mellett volt. Alfalu felé az *Alfalvi kapu* át közlekedtek, ez először a Bucsin utcának a Szabadság tér felé eső részén volt, majd fokozatosan kitolódott az utca nyugati felén levő mai 2. számú iskoláig. A *Tekerőpataki kapu* a mai Gábor Áron utca 19. számú ház közelében volt. Ezen át közlekedtek Csík és Udvarhely

felé. Közelen volt a *Cigánykeresztfa*, ameddig pünkösöd előtti pénteken a *somlyai búcsúra menő keresztalját* az itthonmaradók elkísérték, és ahol pünkösöd hétfőjén délután, hazatérésük alkalmával fogadták a búcsúsokat. Ezenkívül még tudomásunk van az Alszezi csengettyű melletti vetéskapuról (Szabó T. A.: 40), melyet 1904-ig a VI. tízes tartott fenn.

Országos és heti vásárok napjain a múlt század elején gyakran állítottak a kapukhoz katonai őrséget, hogy megakadályozzák az árunak bevétel előtti eladását, és ellenőrizzék az eladók mérőedényeit, mérlegeit. A vetéskapu a közlekedés ellenőrzésének egyik leghatékonyabb eszköze volt. Törvény szerint csak a kapukon át közlekedtek. Aki a vetéskapu elkerülésével, azaz titokban ment ki a faluból, arra azt mondták: „Úgy elment, hogy még a vetéskapunak sem köszönt.”

A VÁROSKÖZPONT ÉS MŰEMLEKEI

Gyergyószentmiklós városias magyát a Falu Közép-Tízese (1773) vagy Piatz Szer (1773—1880) vagy Középszer (1800 után) alkotta. Ez magában foglalta a városközpontot és az ősi települési formát részben ma is őrző utcákat, mint a Piatz (1773 és 1864), majd Fő tér (1864 után és a mindennapi szóhasználatban ma is), Kossuth tér (1913-tól) vagy Szabadság tér (1945-től), Templom utca (1773 és 1864), majd Fogarassy (1913) vagy Május 1. utca (1945 után), a Tekerőpatakra vivő út (1773 és 1864), majd 1913-tól a mai napig Gábor Áron utca (a köznapi szóhasználatban Csíki út), Meszes utca (1864—1980), Térj meg utca (1864), majd Nefelejcs (1913), ma Budai Nagy Antal utca, és a Kisköz utca (1864—1980).

A város gazdasági és társadalmi életének központját az említett utcák képezték. Itt voltak a templomok, az iskolák, üzletek, a piac is, e városrészen telepedtek meg a XVIII. századtól fogva az örmény iparosok és kereskedők, és itt található a XVIII—XIX. századi barokk műemlékek is. Egészen az 1808. szeptemberi tűzvészig ez a településrész is zömében faépületekből állott. Ekkor villámcsapás és szélvihar következtében néhány óra alatt hétszáz épület égett le. A tűzvész után az épületek egy részét kőből építették újjá.

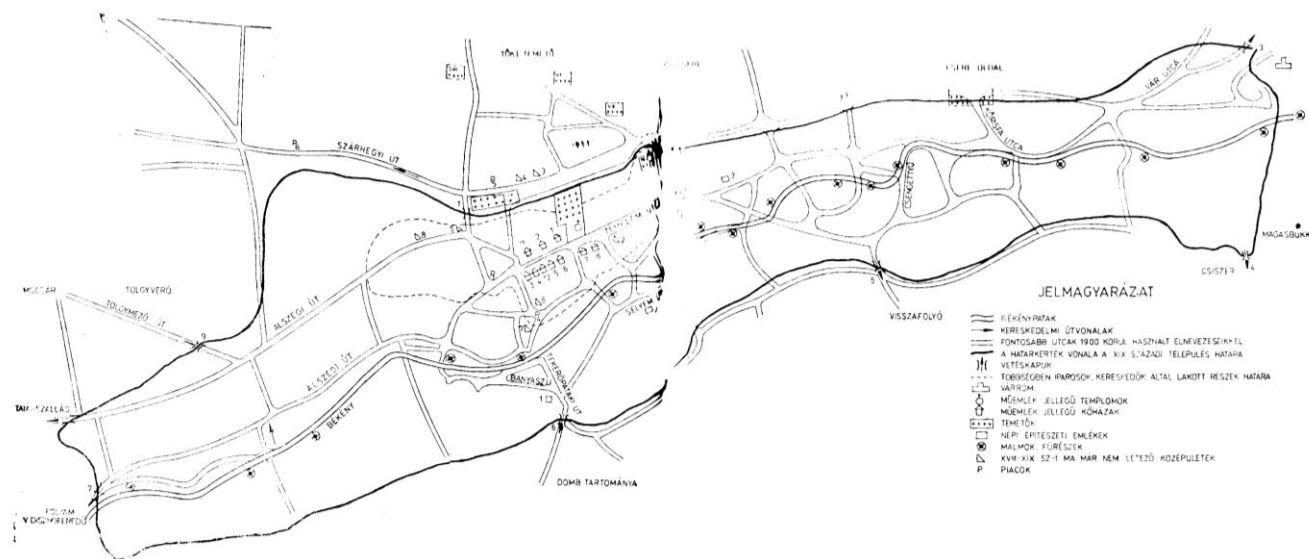
Az 1808. évi tűzvészre vonatkozólag a gyergyószentmiklói örmények a szamosújváriakhoz intézett segélykérő levelükben elmondják, hogy rövid néhány óra alatt a szélvihar miatt hétszáz épület hamvadt el és számos embernek minden java elpusztult. Többek közt nyolcvan örmény gazda vált hajléktalanná.

A Piacszer (ma Szabadság tér) kiterjedése a mainál sokkal kisebb volt, illetve annak keleti részét foglalta el. 1799-ben „Szent Miklóson vagy 3 nagy és több apró boltok”. De „Szent Miklós csupa all Házakból [földszintes házakból] áll, és egyes kereskedők most kezdenek pompásabb házakat építeni” (Teleki: 38).

1780—1840 között gyakran emlegetik *a templom alatt levő boltokat*, amelyeket az egyház a kereskedőknek adott bérbe. A boltok alapjai a római katolikus templom kerítésének déli oldalán 1975-ben, a csatornázási munkálatok során kerültek felszínre.

Az 1840. évi községi határozat a vásártér helyelosztásáról szólva, említést tesz az ottani *Csizmadia Szín*ről (Gyszm. v. lt. 1840. CsÁL), más

4. sz. térkép

Gyergyószentmiklós települése 1800—1848 közt

A) Vetéskapuk elnevezései: 1. Szárhegyi kapu, 2. Örmény templom melletti kapu, 3. Várkapu, 4. Csíszér kapu, 5. Felszegi kapu vagy Ábrán vetéskapuja, 6. Terőpataki kapu, 7. Alszezi kapu, 8. Alfalvi kapu, 9. Tölgykapu

B) Templomok: 1. Róm. kat. templom (toronyalja 1498-ból, hajója 1753—1756-2. Örmény templom (1730—1734-ből, várfala 1748-ból).

C) Műemlék jellegű kőházak (építésük évével vagy évszázadával): 1. Régi római katolikus plébánia (1758), 2. Czárán család háza (XIX. sz. eleje), 3. Romfeld ház (1815—1820), 4. Lázár ház (XIX. sz. eleje), 5. Kopatz ház (1800), 6. Bocsányz ház (1817—1841), 7. Kövér család háza (1810), 8. Iskola (1783), 9. Örmény plébánia (1768), 10. Vertán család háza, jelenleg a Gyergyói Múzeum épülete (1787), 11. Zárug család háza (XIX. sz. eleje), 12. Kritsa család háza.

D) Temetők (használatuk idejével, lezárásuk évével, évszázadával): 1. A XV. század előtt használt temető; II. Római katolikus templom körüli temető (1498—1805); III. Idegenek temetője (1637-től) és egyes örmény családok temetkezési helye (1717—1888); IV. A régi (II.) római katolikus temető kiegészítő része (1805-ig); V. Régi örmény temető (1700—1860); VI. Jelenlegi Köztemető (1805-től); VII. Jelenlegi örmény temető (1830-tól); Izraelita temető (1896-től).

E) Népi építészeti emlékek: 1. Benedek család kúriája (1843); 2. Selyem-udvar (több család által lakott telek); 3. Madaras István székely kapuja (1885).

F) Piacok: P1. Piacszer: az országos és hetivásárok helyei; P2. Kis tér: a XVII—XVIII. századi piac helyei; P3. Disznópiac 1880 előtt; P4. Fapiac; P5. Barompiac 1900 előtt; P6. Barompiac 1900 után.

G) Elbontott középületek: 1. Céhház; 2. Várdaház; 3. Tűzoltó-torony; 4. Táncház; 5. Határőri századosi lak, 6 1848 előtti községháza; 7. Mészárszékek; 8. 1848 utáni községháza.

helyen említik a *Bocskor színt*, ahol a bocskorkészítők árultak (Gyszm. v. lt. 1863. KvNÁL), ugyancsak ebből az időből (1840—1863) emlegetik a *községi mészárszékeket* (Uo.).

Gyergyó székháza szintén a piac közelében, a bírósági épület helyén volt. Mivel a régebbi fából való épület 1780 körül már romos állapotba került, 1795-ben megbízzák Lörintz kőműves pallért az új székház felépítésével (Gyszm. v. lt. 752/1795. CsÁL). A székházban „Három házak egyike az alsó, ketteje a felső Contignatioban lesznek”. Alul ezenkívül még volt egy konyha is.

Azon a részen, ahol most a Gyergyói Múzeum épülete áll, megfigyelhető volt a népi és városi építészet egymásmellettsége. A barokk kőház mellett, amelyet 1949-ben bontottak le, ott volt az annál még régebbi keletű (valószínűleg 1787 előtti), több család által használt telek egyik faháza is. A telek egykori elrendezéséről tudósít az egyrészről Kövér Kajetán özvegye és gyermekei, másrészről az Nemes Első Székely Regiment közt 1821. január elsején Kovátsházán kelt szerződés, amelylyel a Regiment Quártélyháznak vásárolja meg 10 000 forintért a telket és a rajta levő épületeket. Eszerint „Tanáltatik költségesen épített kőház két emeletre, fából készített két rendbéli istállók, fából épített régi családi ház, deszka kertekkel” (GyM lt. 11). Az eladók a belsőséget épületekkel együtt 1785. január 18-án vették (hogyan kitől, azt nem közlik, de a szájhagyomány szerint egy kereskedőtől, aki az építésbe belebukott, minden vagyonát elveszítve, úgyhogy szolgálja tartotta és temette el).

A Kövér család feltehetőleg befejezetlen állapotban vette meg és 1787-re végezte be, amiről a kémény szélkakasának felirata tájékoztat: „C[ætanus] K[övér] 1787”.

A telek helyzetére részletesebben rávilágít az 1863. évi leltár (Gyszm. v. lt. 1863 KvNÁL). Eszerint az „1-ső székely gyalog határőrezred 1-ső őrnagyi szállás”-a egy kőház, mely áll „6 szobából, 2 kamrából”. Az udvaron van „egy külön faépület 2 szobával és egy nyári konyhával”, még található egy háromosztatú lóistálló (fából) szekérszínnel 11 ló és 3 szekér számára. Az épület 1863-ban a Visszavívtott havasok pénztára (később Csiki Magánjavak név alatt ismeretes) tulajdona volt.

Az említett faház (elbontva 1949-ben) teljesen azonos elrendezésű volt a székely házakéval: középen pitvar vagy konyha, előtte eresz, elől és hátul egy-egy szoba.

Az 1700—1848 közötti településkép szerves részét képezik a korabeli barokk műemlékek, köztük a már említett, jelenlegi formájában 1756-ban a csíkszentmártoni születésű Fogarassy György építőmester által emelt római katolikus templom, valamint az 1730—1734 közt, a korábbi Idegenek temetője helyén épült örmény templom, melyet 1748-ban bástyákkal és várfallal vettek körül. Számos barokk lakóház is épült, egy részük a római katolikus templom közelében, más részük a város különböző pontjain.

Ezek a következők: a régi római katolikus plébánia-lak 1758-ból (ahol Buccow („Bukov”) generálist 1762 őszén Ambrus Ferenc vezetésével a nép megtámadta), az örmény plébánia 1769-ből, a Vertán István által 1770-ben megkezdett és Kövér Kajetán által 1787-ben befejezett jelenlegi

múzeumépület, az 1783-ban épített „Normális Oskola” (jelenleg Közgazdasági Líceum), a Kopatz család háza 1800-ból (Május 1. utca 10. sz.), az 1817-ben és 1841-ben két szakaszban épült Bocsánczy ház (Május 1. utca 12. sz.), a Kövér család háza 1810-ből (Május 1. utca 14. sz.), a Czárán ház (Május 1. utca 7. sz.), a Másvilági család háza (Május 1. utca 1. sz.), a Kritsa család háza az 1800-as évekből (Május 1. utca 6. sz.), a Lázár család 1800 körül épült háza (Szabadság tér 9. sz.), a Romfeld-ház 1815—1820-ból (Gábor Áron út 2. sz.), a Korbuly-féle ház kb. 1820—1840-ből (Szabadság tér 14. sz.) és a Lázár Lukács-féle ház a XIX. század elejéről (Fürdő utca 7. sz.).

Valamennyi műemlék megalkotásában részt vettek a helyi mesterek, sőt zömük ezek műve. A barokk műemlékek többsége a város központjában, a mai Szabadság tér és Május 1. utca környékén helyezkedik el. Ennek magyarázata az, hogy ezeket az utcákat érintették elsősorban a városba vezető legfontosabb kereskedelmi útvonalak, másrészt — mivel az 1808. szeptember 21-i tűzvészben 700 épület hamvadt el, ezen a részen mentek végbe a legnagyobb átalakulások.

1826-ból ránk maradt a Bángi Sándor, Gergely és Tódor kereskedők által lakott telek leírása (Örmény lt. 1826). A római katolikus templommal szemben (valószínűleg a Május 1. utca 18. sz. alatt) lévő telken a következő építmények voltak: Faház (kettős) közepén konyhával, a hátsó ház alatt bolthajtásos pincével, az udvaron gémeskút, deszkával fedett szekérszín, kettős istálló, közepén csűrrel, az istállókban alul *fenyőpadló* (kettéhasított gömbölyű fenyőrudakból), fent deszkapadló. Az istálló mellett *trágyatartó kert*, folytatásában veteményes kert, mely öt láb hosszú (egy láb kert megfelel két *kertsas* [oszlop] közti, kb. 3—4 m távolságnak), a kertben két cseresznye- és egy szilvafa, a kerítés mellett *veresszőlőfák* (ribizkebokrok). A telket fenyőfasok közé rakott *deszkekert* veszi körül. A *jószágra* a „dránitzával fedett kötött kapun át” járnak be.

Mindezzel együtt jár a városiasodási folyamat kibontakozása, amit külsőleg is kifejezésre juttatnak. 1726-ban *Csikszék marchalis* gyűlésének határozatában — története folyamán először — *Gyergyószentmiklós mint mezőváros* szerepel, habár a városi jog megszerzését igazoló korábbi okirat nem ismeretes (Orbán: II. 104). 1729-ben a tímárházakkal kapcsolatos határozatban szintén város jelzővel illetik. A városi státus gyakorlati érvényesítése azonban több évtizedet várat magára. Az 1763-ban kelt előterjesztés szerint „Az 1756-i adóösszeírás óta helységünk városnak nevezetik és úgy adózott, mégsem nyert városi szabadalmat” (Szádeczky: 1908. 156 és 313). Kéri, hogy igazi városi rangra emeltessék, és ezzel egyidőben városi tanácsot alkothassanak, pallosjogot nyerjenek, céheket alakíthassanak, a meglevő évi három országos vásár mellett szeptemberben még egy negyediket is tarthassanak, Szent György-naptól Szent Mihályig bort szabadon mérhessenek, idegentől egy krajcár vásárvámot szedhessenek, és ugyanolyan jogokkal éljenek, mint a többi város.

Gyergyószék egyetért a városi rangra emeléssel, oly feltétellel, hogy az ítékezésbe a szék tisztei bevonassanak, a börtön és a székház a szék tulajdona maradjon, és a céhekbe mesterségek tanulására vegyék be a nemesek szolgálait és jobbágyait is. A császárnő a felterjesztést jóváhagyta, és a városi szabadalmat ki is hirdették (Szádeczky: 1908. 157 és 313). Ettől kezdve az okmányok rendszeresen *városként* emlegetik. Egy

1769-ben kelt kérés „Betsületes városunk Gyó-Szentmiklós városa” néven említi (Gyszm. v. lt. 12/1769—83).

Az elkövetkező időszakban felváltva illetik város és falu jelzővel. 1848-ig párhuzamosan három közigazgatási szerv igazgatja életét, és pedig a *militaris bíró*, aki a határőrök felett gyakorolt joghatóságot, a *Provinciális részen levő bíró* és az *Örmény elöljáróság*.

AZ 1848 UTÁNI TELEPÜLÉSKÉP

A múlt század második felében Gyergyószentmiklós településképe gyökeres változásokon megy át. Ez időszakot a lakosság számának ingadozása, a települési terület kiterjedése, belső szerkezetének átalakulása, a hatósági beavatkozás kezdete és az ipari élet kibontakozása jellemzi. 1874-ben a város egy részét tűzvész pusztítja el.

Az 1850-es összeírás szerint a városban 968 házszám és 5362 lélek volt (Vitos: 1015 és Fejér Dávid Feljegyzései). 1867-ben 7225 lakosa volt Gyergyószentmiklósnak, vagyis 17 év alatt 1861 fővel nőtt. Ennek oka a természetes szaporodás mellett egyrészt az, hogy Gyergyószentmiklós járási székhely lévén, sok tisztviselőt telepítenek ide. Másrészt hazatérnek azok is, akik eddig az osztrák hadseregben teljesítettek katonai szolgálatot.

A század utolsó évtizedeiben a lakosság száma nagy hullámzást mutat. 1879-re 5645 (Kozma: 67), 1880-ra pedig 5503 főre csökken (S. Kovács: 1908 b:3). Az 1889-et megelőző tíz évben a természetes szaporulat egy százalék, 1889-ben 1,8%, 1890-ben 1,6%, 1891-ben 1,7%, 1892-ben 0,7%. 1893-ban pedig 1% volt, ha csak a születések és halálozások számát vesszük alapul. Azonban egyes alább ismertetendő okokból a lakosság számában csökkenés mutatkozik. 1891-ig 6111-re nő, 1893-ban 6104 főre csökken. Ettől kezdve ismét emelkedni kezd, és 1901-ben eléri a 7417-et. A lakosságszám hullámzását több tényező befolyásolta, köztük az 1874-i és 1890-i járványok is. (L. a mellékelt táblázatot.)

Egy másik ok a kivándorlás volt. A helyi lakosok közül sokan mentek ki Moldovába, másrészt az osztrákok által idetelepített tisztviselők jelentős része 1867 után elvándorolt. A népesség azáltal is csökkent, hogy az örmény lakosság a külkereskedelemtől áttért a belkereskedelemeire, és számos örmény család áttelepült Gyergyószentmiklósról a szomszédos falvakba (Remete, Ditró, Alfalu, Szárhegy, Csomafalva, Tölgyes, Maroshévíz stb.).

Az örmény kereskedők már a XVIII. századtól kezdve gyakran béreltek állathizlálásra alkalmas pusztákat az Alföldön, az 1800-as évektől kezdve pedig többen véglegesen áttelepednek oda. Ez a folyamat a múlt század második felében is folytatódott, és az örmény kereskedők és iparosok számának csökkenéséhez vezetett.

A XIX. század második fele Gyergyószentmiklós településtörténetének egyik legmozgalmasabb szakasza. Ez kifejezésre jut a települési terület kiterjedésében és a település szerkezeti elemeinek változásában is.

A község központjában az addig itt-ott üresen maradt telkek benépesülnek. Felszegen pedig tovább osztódnak a több család által lakott telkek. 1870—1880 körül beépül a Tölgyfa utca déli oldalán addig egy-

Gyergyó lakosságának változása 1850—1901 közt

Község	1850	1867	1891	1893	1901	Növekedés lélekszámban 1850—1901 között	% ban	(1850/1901)
1. Szentmiklós	5362	7223	6111	6104	7417	2055	38,32	(1/1)
2. Alfalu	4285	5618	5184	5175	6165	1860	30,17	(2/3)
3. Ditró	3998	4583	5817	5811	5563	2565	39,08	(3/4)
4. Békás, Domuk, Zsedánpatak	3108	3485	5529	5429	6381	3273	105,30	(4/2)
5. Remete	3048	3445	4487	4584	5553	2505	82,16	(5/5)
6. Szárhegy	2661	3099	3565	3563	4081	1420	53,36	(6/6)
7. Újfalu	2419	2809	3028	3027	3648	1219	50,08	(7/7)
8. Csomafalva	2081	2130	2836	2924	3349	1260	37,61	(8/8)
9. Tekerőpatak	1658	1737	2047	2045	2314	656	39,56	(9/11)
10. Várhegy	1344	1344	2115	2106	2328	984	73,21	(10/10)
11. Tölgyes	1240	1529	2726	2756	3131	1891	152,50	(11/9)
12. Salamás	861	890	1304	1207	1523	662	43,46	(12/13)
13. Kilyénfalva	764	835	822	824	921	157	17,04	(13/15)
14. Vasláb	756	779	755	752	879	123	16,26	(14/17)
15. Holló	702	x	1143	1147	1391	689	96,78	(15/14)
16. Bélbor	628	635	1129	1123	1317	689	109,71	(16/14)
17. Borszék	320	460	1463	1471	1611	1291	403,43	(17/12)

házi birtokú terület, amely a Felszezi iskolától a Békény-hídig (Rantz-híd) terjedt.

A lakosság szaporodása, a gazdálkodás és életforma átalakulása nyomán kiterjed a települési terület. Eltűnnek a vetéskapuk és határkeretek. Az előljároság 1869-ben még szorgalmazza fenntartásukat, de már 1872-ben eladja a Várkapu fenntartására rendelt birtokot. Legtovább a VI. tízes által fenntartott Alszezi vetéskapu állott fenn, amelyet még 1904-ben is javítottak. Az 1910-es évekre a vetéskapuknak csak emléke maradt.

A kapuk alakjára vonatkozólag csak szórványos adataink vannak. 1863-ban a dullói (szolgabírói) hivatal utasítja a szentmiklósi előljároságot, hogy a Tekerőpataki kapunál a *felüllevő átfát* vetesse le, vagy emeltesse oly magasra, hogy alatta a postakocsik elférjenek (Gyszm. lt. 1863. KvNÁL). Réti József szerint az országutak melletti vetéskapukat a község, a kisebbeket a közelben levő tízes tartotta fenn. Réti a VI. tízes tanácsosaként 1900 körül maga irányította a vetéskapu karbantartási munkálatait. A kisebb vetéskapuk *rostélyos kapuk*, a nagyobbak *kötött kapuk* voltak. Ott, ahol többfelé ágazott el az út, *kettős vetéskapukat* építettek. Ilyen volt Tamás Lénárd házánál, a Tölgyfa utca felső végén, a *Császér kapu*.

A település új területeket hódít el a mezőgazdaságtól. A szántóföldek helyén új utcák jelennek meg. A Várkapu környékén a Vár utca gyarapodik új telkekkel. Ekkor alakulnak ki a *Mogyorós*, a *Lok* (Ady) és a *Felszezi Iskola* utcák, és a vetéskertek déli oldalán levezető *Gödrös* utca. A vízhiány miatt a Tekerőpatak felé eső részek fejlődése volt az utóbbi száz évben a leglassúbb.

Gyorsabb volt a fejlődés üteme a város északi oldalán, ahol elsősorban a határkerteken kívüli mezei utak alakulnak át utcákká. Így jön

létre a *Csere* (ma Augusztus 23.), a *Temető*, a *Szárhegyi* (ma Bălcescu) és a *Városház* (ma Kárpát) utca.

Alszegben megkezdődik a *Tölgymező* és a közelében levő *Középláb* és *Tatár* utcák kialakulása. A vasútállomás körüli részek kiépülése csak a vasút megnyitása (1907—1909) és a fűrészüzemek idetelepülése nyomán vesz nagy lendületet. A Folyam, Tatárszállás és Tölgymező dűlők szélein települnek a fűrészüzemek, a villanytelep, a vasútállomás. A közelben telepszik meg az üzemeknél alkalmazott munkásság jelentős része is, ami többek közt a Kavicsbánya (November 7.) utca kialakulását eredményezi,

A települési terület kiterjedésével egyidejűleg a település belső szerkezete is megváltozik. Egyik előidéző oka az 1874-es tűzvész, mely április 15-én a Selyem utcában kezdődött, majd — szeles idő lévén — átterjedt az Arany János és a mai Május 1. utcákra és a város más területeire is, és igen súlyos károkat okozott (GyM lt. 8. sz.). Mindez alaposan meggondolkoltatta a község akkori vezetőségét, és rábirta egyes építészeti rendszabályok életbe léptetésére. Szabályozták a Gyergyó-szentmiklóson alkalmazható építési módokat (Gyszm. Kvt. jk. 1879. CsÁL). A települést három építészeti övezetre osztották. A Békény-patak bal partján szabad volt a fafalú és zsindeletű építkezés. A Békény jobb partján is lehetett fából építkezni, de csak cserépfedéllel. A központi részeken csak cseréppel fedett kő- és téglapépületek emelését engedélyezték. Elrendelték az épületek közti megfelelő távolság biztosítását. A szalmafedelek lebontására háromévi határidőt adtak. A határozatot 1897-ben is megismétlik. Ennek ellenére még 1901-ben is 14 lakóház és sok gazdasági épület volt szalmával fedve (l. a mellékelt táblázatot). A házak szalmafedelének lebontása az említett év nyarán történt meg, alispáni rendeletre hatósági beavatkozással (Szalmafedelek alkonya. Gyergyó 1900. 33. sz.).

Az építkezés XIX. század végi fellendülését bizonyítja, hogy 1891 és 1895 között 612 építési engedélyt adtak ki. Ebből lakóházra szólt 116, konyhára 99, istállóra 113, fásszínre 61, raktárra 68, műhelyre 13, szükségsházakra 30, kéményre 100, pótépületre 28 engedély. A 116 ház közt több emeletes is épült; ezek néhányával a régebbi faépületeket kőépületekkel helyettesítették. A konyhát, gazdasági épületeket nagyrészt fából, a hagyományos formában építették. Jelentős és az addig szabadfűstös faházak fűtési rendszerének megváltozására mutat a kéményépítések nagy száma.

A századforduló a nagy átalakulások kezdetét jelzi. Ezek bemutatása előtt az elmondottakat szeretném kiegészíteni a XX. század eleji településkép felvázolásával. 1900-ban az 1178 lakóház közül 1060 volt fából, 118 pedig kőből és téglából. Szalmával volt fedve 14, zsindeletű vagy deszkával 992, cseréppel 172. Ugyanezen évben a lakosság száma 7028 lélek volt, amely szám tíz év alatt, vagyis 1910-ig 8205-re emelkedett. A tíz év alatti szaporulat 1877 főt tett ki (Vitos: 1015 és MStK Új sorozat 42:384—385). 1910-ben a város beépített területe 570 hektár volt, vagyis egy hektár beépített területre 15,62, 1 km²-re pedig 1562 lakos jutott (Blénessy Félix közlése).

A gyergyói helységek lakóépületeinek megoszlása 1900-ban

sor- sz.	Helység	Kő. tégla	Fa	Szalma	Deszka, zsindely	Cserép	Összesen
1.	Gyergyószentmiklós	118	1060	14	992	172	1178
2.	Tölgyes	24	648	x	576	96	672
3.	Szárhegy	19	820	3	787	49	839
4.	Ditró	17	1435	228	1198	36	1452
5.	Remete	13	1177	411	763	16	1190
6.	Alfalu	11	1306	4	1238	75	1317
7.	Újfalu	9	672	72	578	38	678
8.	Tekerőpatak	8	494	8	378	116	502
9.	Csomafalva	5	775	x	726	34	760
10.	Kilyénfalva	1	170	45	121	5	171
11.	Vasláb	x	188	x	177	11	188
Összesen:		225	8732	785	7534	542	8957
Százalékban:		2,51	94,79	8,76	85,17	6,07	

(MStK XX. 1900. 384—385.)

Az 1895—1910 közt készített tanulmányok és újságcikkek rámutatnak a talaj nagyfokú szennyezettségére, ami különösen a sűrűn beépített felszegei részeken vált veszélyessé. 1894-ben egy névtelen cikkíró leírja, hogy a város utcái sárosak és járhatatlanok (az 1870-es években még Szapáry Gyula miniszterelnök is megijedt a sáros utcáktól). Az udvarok pedig körbe vannak rakva épületekkel (Betegségek Gyergyószentmiklós. Csíki Lapok 1894. ápr. 14.). Dr. Fejér Dávid erre válaszolva rámutat, hogy az új házak már világosak és jól szellőztethetők. A Békény tisztántartásában is haladás történt. Az udvarokon kötelezően építik az árnyékszékeket és pecegödröket, rendszeresen folyik az utcaseprés, tisztítás és kavicsozás.

A településképpen fontos helyet foglalnak el az ipari és kereskedelmi létesítmények. A központi részeket most már majdnem teljesen iparosok, kereskedők lakják. A korábbi, főként a XVIII. század végén és a XIX. század elején épült néhány emeletes kőház mellé sok új is épül. A századfordulón alakul ki a központ városias képe.

A központ és a továbbra is földműveléssel foglalkozó népesség által lakott városrészek érintkezési vonalain kereskedők, iparosok, földművesek által vegyesen lakott övezetek alakultak ki. Ennek jellegzetes példája Alszeg felé a mai Bucsin utca, Felszeg felé a jelenlegi Köztársaság utca alsó része (a Múzeum környéke) volt.

Utóbbi helyen a 24 telek közül 21 volt valamely ipari vagy kereskedelmi vállalkozás, melyeknek egy része helyi sajátosságokat őrző faházakban működött. A 3. sz. telken vegyesüzlet, majd pékség, az 5. sz. telken mézárászék, a 7. sz. házban pedig borbélyműhely volt. A 9. sz. telken az 1860-as évekig több mezőgazdasággal foglalkozó család lakott. Ekkor Tarisznyás János kereskedő vásárolta meg. Azóta a telken egyidejűleg vagy kisebb megszakításokkal a következő vállalkozások működtek: vegyesüzlet (1895—1908), kocsmá (1860—1919; 1908—1910 közötti rövid megszakítással), majd a fenti helyiségekben 1930—1945 közt borbély- és cipésműhely volt. Egy külön deszkaépületben (ezt *dogánnak*

hívták) 1860—1908 közt mészárszék volt. A 11. sz. alatt három helyiségben egyidőben vegyesüzlet, kocsmá és fodrászat működött. A 13. sz. alatti telkek utcai fronton levő épületében kocsmá, majd borbélyműhely volt (az udvar többi részén a Bajkó és Benedek nevű földműves családok laktak). A 17. sz. alatt üzlet, a 19. sz. alatt kocsmá és mészárszék, a 21. sz. alatt kocsmá volt. Az utca déli oldalán a 2. sz. alatt vegyesüzlet, a 4—6. sz. alatt kocsmák, a 8. sz. alatt kocsmá és cukrászda, a 12. és 14. alatt vegyesüzletek, a 16. sz. alatt asztalosműhely, a 18. sz. alatt pedig lakatosműhely és motorral hajtott lisztelőmalom működött. A 22. sz. alatti ház a Debrecenig fuvarozó híres szekeres, Benedek Elek tulajdona volt, akitől az állatkereskedelemmel foglalkozó Vákár Jakab vásárolta meg. A telkek nagy részén csak az utcai fronton épültek az üzleteket magukban foglaló kőházak (azonban néhol az üzleteket a régi faházakban helyezték el), az udvarok belsejében pedig megmaradtak a régi faépületek.

A vasút és az üzemek megjelenése elsősorban az Alfalu felé vezető, volt Vasút (ma Bucsin) utca és környéke fejlődését segíti elő. Míg az első fűrészüzemet 1896-ban a város keleti részén, a Gyilkostói út és a Blénessyek utcája találkozásánál létesítik, a vasút megjelenésétől (1907) kezdve az újonnan alapított ipari vállalkozások túlnyomórészt az állomás közelében települtek.

A fűrésztelepek közelében munkásnegyedek jönnek létre. A vállalatok elsősorban az idegenből származó munkásoknak munkáslakásokat, helyesebben barakkokat építettek, amelyeket az ideiglenesség és zsúfoltság jellemezett. Ilyen jellegzetes városrész volt a Kavicsbánya (ma November 7. utca), amelyhez a munkásmozgalom több mozzanata is fűződik.

A népi építészet ismertetése külön tanulmányba kívánkozik. Itt csak néhány, a település móddal kapcsolatos vonatkozást említünk meg. Az épületek elhelyezését, alakját illetőleg döntő jelentősége volt az éghajlati tényezőknek. A hó és az eső gyors levezetését szolgálták a magas tetőszerkezetek. Az általában keleti irányból fújó hideg (békényloki) szél ellen védekezve a faházakat, különösen az utcára merőlegesen elhelyezkedő területeken, a telkek keleti oldalán építették, olyképpen, hogy a szomszéd felé zárt, s a ház nyugati, udvar felőli részén vannak az ajtók, ablakok és a tornác, vagy ahol az nincs: a *töltés* vagy *tőtés*. A keleti falon a régi házakon aránylag ritkán találunk ablakot; ezeket is főként a századforduló táján vágták, hatósági beavatkozásra, különösen dr. Fejér Dávid orvos nevelőtevékenysége nyomán. Ezért ezeket a nép mai napig „Fejér Dávid ablaká”-nak nevezi. Régen a szomszéd udvarára betekintést nyújtó ablak jogsérelemnek minősült, és gyakran okozott veszekedést és perlekedést.

A szomszédosági viszony milyensége sokszor befolyásolta a környező építkezéseket és egyes telkek eladását. Például 1818-ban, amikor Bánnyász Dávid árverés útján akarja eladni jószágát, ezt a szándékát „három napon át trombita szóval közhírré tették”, és „az összes szomszédokat megkínálták”. A szomszédok azonban nem nyilvánították ki vásárlási szándékukat, így sor kerülhetett az árverésre (Gyszm. v. lt. 11. sz. 59). Ez a jogi kötelezettség 1848 után megszűnt, de a szomszédok továbbra is elvárták, hogy az eladó „megkínálja” őket.

Az új építkezésekhez kikérték a szomszédok véleményét és olykor beleegyezését, a dolog azonban sok viszálykodásra és perlekedésre adott okot, és néha megakadályozta egyes új építkezések kivitelezését vagy a régi épületek korszerűsítését. Sőt egyes épületek elbontásához, kutak betöméséhez is vezetett. A szomszédok előzetes megkérdezésének kötelezettségét az 1933. évi szabályrendelet hatálytalanította.

Szinte valamennyi telken volt a vagyoni helyzet nagyságához méretezett gazdasági épület: istálló, csűr, fa-, ritkábban kocszi- vagy szekérszín és ólak. A gazdasági épületek még azokon a telkeken is megőrizték régi jellegzetességüket, ahol a faházakat kőházakkal helyettesítették, így az iparosok, kereskedők által lakott központi részekben néhol még ma is megtalálhatók a fából készült gazdasági épületek. Egy részüket aztán helyükön meghagyva, lakássá alakították át, másokat pedig új helyre szállítva építették át lakássá.

A TÍZESEKRŐL

A település a múltban tízesekre vagy tizedekre oszlott. 1586-ban az; egyháznak járó szolgáltatások közt „Fejszével tartoznak minden *tízesből*” (Veszely: 120). 1633-ban „az falu *hat tizedben* vaggion” (Kölönte: 114). A tízesek nemcsak települési, hanem gazdasági és közigazgatási alegységet is képeztek. Területük a település fejlődésével párhuzamosan növekedett a közelben újonnan kialakuló utcákkal. Időnként belső határaik is változtak.

Pontos határvonalait ma már csak töredékeikben tudjuk felvázolni, elsősorban néhai Réti József (1867—1965), Jakab Ignác (sz. 1900) és Molnár Lajos (sz. 1910) visszaemlékezései alapján. A múlt század végén az I. Felső-Féltízes a Selyem, Magyar, Magyarköz, Madaras, Csengettyű, Gödrös utcákat, a II. az örmény templom felüli részt (Gyilkostói, Körtársaság és csatlakozó utcák), a III. a Várszeg környékét, a IV. a Fötér (Szabadság tér) környékét, az V. az Alfalvi (ma Bucsin) utcát és a Vörösmarty (Békény) utca alsó részét, a VI. Tízes pedig a Vörösmarty utca felső részét, a Fazekas, Régi-Gyár, Meszes, Bányász (Halász) utcákat foglalta magába.

Minden tízesnek volt kovácsműhelye. A II. Tízesé a mai Halász utca 3. sz. telken egy régi kenderáztató tó helyén épült. A kovácsműhelyekbe a tízesek az 1900-as évekig próbamunka alapján választották a kovácsokat, akik esküvel vállalták kötelezettségük teljesítését. Így néhai Bíró János visszaemlékezése szerint Páll Károly az 1890-es években mint „a második felső féltízes törvényesen választott kovácsa” tett esküt.

Minden tízesnek volt vagyona. Ez rendszerint földterületből és más javakból (kovácsműhely, lisztelőmalom, fűrészmalom, tőkepénz) állott. 1894-ben a VI. Tízes eladta Vasláb melletti földbirtokát, amelynek árából kamat ellenében kölcsönt nyújtottak a tízes tagjainak. 1904-ben Kémenes Józseftől azért kéri vissza a kölcsönadott pénzt, mert a tízesből elköltözött és így nincs *jussa hozzá*. Az említett tízesnek temetkezési társulata is volt.

Néhány példa a tízesek gazdasági jelentőségéről: 1863-ban, amikor a községi elöljáróság tárgyalásokat folytat a helyi örmény közönséggel a

községi javakból való részesedésről, a község vezetősége a lakosság véleményét a tízesek útján kéri ki. Mindegyik tízes külön gyűlésen fejezte ki álláspontját és küldöttei útján tudatta az előljárással. Az első tízesből 70, a másodikból 57, a harmadikból 53, a negyedikből 48, az ötödikből 30, a hatodikból 46 gazda vett részt a gyűlésen.

1912-ben a Nagy-Kürücre vezető utat az V. és VI. Tízes terhére építették. Az esztenatársaságokat tízesek szerint szervezték. 1933-ban a IV. Tízes esztenatársasága határozatban mondta ki, hogy mivel a tagok száma megnőtt, azok, akik más tízesből jöttek, menjenek vissza tíze-seikbe.

Városunk népessége a jelen században a következőképpen alakult: 1908-ban a 8500 lakosra 1500 lakás jutott (S. Kováts: 3—5). 1910-ben a lélekszám 8905. 1900—1910 között az évenkénti szaporodás átlaga kétszáz fő (a nagyszámú elvándorlás ellenére is). 1910-ben a városi vízvezeték tervezésekor a szaporodás ütemét figyelembe véve úgy gondolták, hogy ötven év múlva (azaz 1960-ban) 30 000 lakosa lesz a városnak (Kendy F. István: Tervezet... 1910). A világháború azonban nagyon hátráltatta a lakosság növekedését. A fronton több mint hétszázan estek el. A háború után sokan elvándoroltak, és lelassult a természetes szaporodás üteme is. A lakosság száma az 1910. évi 8905 főről 1930-ig (tehát húsz év alatt) csak 10 355 főre nőtt. A lakóházak száma ennél sokkal kisebb arányban emelkedett. 1941-ben a népesség 10 979 lelket számlált. 1944. szeptember 7-én Felszeg egy része leégett. 394 család maradt, hajléktalanul és ötven hektár beépített terület vált pusztává (Csíki-kert, Gyilkostó, Köztársaság, Kurta, Malom, Csengettyű és Tölgyfa utcák, valamint a Csere-oldalban 5—6 holdnyi erdő). Még ezen év őszén a városi tanács határozatot hozott az égett terület újjáépítésére és rendezésére. Megszüntették a közös udvarokat. Egyes ott lakó családoknak máshol juttattak házhelyet. Így harminc család költözött a Tatár és Kápolna (ma Forrás) utcákba.

A helyreállítást az *Égettek Bizottsága* vezette. A tanács családonként tíz, a közbirtokosság tizenöt köbméter fát utalt ki, a Gotlieb-gyár személyzete pedig 200 családnak vágott díjmentesen deszkát. Rövid idő alatt lakáshoz jutott az égettek nagy része. A lakosság az építés többségét kalákába elvégezte, így gyorsítva meg a helyreállítást.

A KERÍTÉSEK, KAPUK, HIDAK, KUTAK, KERESZTEK

Valamennyi a régi településkép szerves tartozéka, s mindenik felállításának, fenntartásának kialakult szabályai voltak. A telek mező felé eső részén a kerítés a *határkert*, más néven *vetéskert* részét alkotta, és ennek megfelelően egységesen készült. Csapokból (vastag fenyőfa ágak) és ágakból fonták. A telkeket elválasztó *közkertek* fenntartása a tulajdonosok kötelessége közé tartozott. Az országos gyakorlat volt érvényben. A kapun belépve jobb kézre eső kertrészt tartotta fenn, javította majdnem minden gazda. Azonban közös megegyezéssel ettől eltérhettek. Így a két szomszéd egymás közt megoszthatta a fenntartandó kerítésszakaszt. A több család által lakott telkeken családonként felosztották az állítandó

kerítésrészt. Az utca felé eső rész fenntartása a telektulajdonos(ok) kötelessége volt.

A kerítéseket régebben ágakból fonták. Ritkábban készítették *faragott* lécekből, a deszkakerítés pedig csak a XVIII. században terjedt el. Kő- és téglakerítést csak nagyon ritkán, inkább a középületek köré emeltek. A drót- és vaskerítések a XIX. század végén jelentek meg, gyakoribbakká csak az utóbbi évtizedekben váltak.

A kapuk többsége lécből készült. Ezek *rostélyos kapuk* vagy *kötött kapuk* voltak. A kötött kapuk szerkezeti felépítése azonos volt a székelly kapukéval, azzal a különbséggel, hogy ezek a kötött kapuk nem voltak faragással díszítve. Zsindellyel, dránicával, ritkábban deszkával voltak befedve. A rostélyos kapuk faragott lécekből készültek. Ezeket hamar kiszorította a favázra szegzett, deszkából készült kapu. A vaskapuk megjelenése a múlt századra, szélesebb körben való elterjedése az utóbbi évtizedekre esik. Székely kapuk faragására csak a múlt századból vannak adataink. A XIX. század végén a telkek mező felé eső végein nagyon sok helyen vízszintesen eltolható rudakból *levegetőket* készítettek. Ezek használata a vetéskertek fennállása idején szigorúan tilos volt.

A várost hosszában átszelő Békényen több híd épült. Ezeket jelentőségüknek megfelelően a község, a tízesek, a szomszédság vagy a tulajdonos gazdák tartották fenn. Régebben csak fahidak voltak. Még 1863-ban is „a fahidaknak kőhidakkal való helyettesítése csak jámbor óhajtas” (Gyszm. v. lt. 1863. KvNÁL). Néhol csak gyalogközlekedésre használt *pallókat* építettek. Ilyen például a Köztársaság utcában levő *Hosszúpalló*. A kőhidak csak a XX. században és a forgalmas útvonalakon jelentek meg.

A vízellátást a Békény és a belőle kivezetett patakok mellett a kutak és *csorgók* biztosították. A Csíky-kertben levő és 1848 előtt *Filep kútja* néven ismert csorgóról a közeli utcák lakosai hordták a vizet. Járványok vagy vízhiány idején a város távolabbi részeire is innen vitték a vizet. A Köztársaság utcai Hosszúpalló melletti csorgót az ott lakók használták. A Fazekas utca közelében levő VI. Tízes lakóinak tulajdona volt, és még 1904-ben is a tízes költségvetéséből négy koronát fizettek fenntartására.

Az udvarokon a kutakat közösen ásták és használták. Egy-egy telek lakói kivételesen megengedték, hogy a szomszédok is onnan hordják a vizet. Ennek fejében az illetők részt vettek a kút fenntartásában. Idegeneknek nem szívesen engedték meg a vízfordást, mert az *szolgalmi jogot* eredményezett, és nem örvendtek annak sem, ha idegen jár az udvaron. Amikor a helyi közösség meg akarta akadályozni mások megtelepedését, ennek egyik eszköze volt a kútásás megtiltása. 1733-ban a székelly és az örmény közösség közt felmerült ellentétek kapcsán a szék megtiltotta az örményeknek a kútásást. A nézeteltérések tisztázása után minden akadály nélkül áshattak kutat az örmények is. Csak néhány közkút volt, a piacon vagy a középületek udvarán. A kutakat többnyire kövel rakták ki, a sekélyebbeket (3—4 m mély) fával is bélelték. A vizet sekélyebb mélységükből rúdra szerelt vederrel vagy fából készült sajttárral, *sétárral* emelték ki. A mélyebbek nagy része *gémeskút* vagy ke-

rekeskút volt, amelyből a vizet kerékre és láncre szerelt vederrel merték ki. A kutak fölé deszkából vagy faragott fából *kávát* készítettek.

A településképhez tartoztak az útszéli kő- és fakeresztek. Ezeket ritkább esetben az egyházközség, legtöbbször kisebb csoportok vagy magánosok készítették. Fenntartásukat szintén ezek végezték. A fakereszteket a XVII—XVIII. században tiszafából vagy fenyőfából készítették, és zsindelemmel fedték be. Egyes keresztek valamely történeti esemény emlékét őrzik. Az Arany János utcai keresztben levő felirat az 1874. évi tűzvész emlékét őrzi. Az örmény templom előtti és „1762” feliratú tiszafakereszt a határország felállítása elleni népi tiltakozásra emlékeztet. A város déli kijáratánál a Tekerőpataki úton levő keresztet 1629-ben a közeli hasonló nevű határrészről *Zengye keresztfája* néven ismerik (Veszely: 136). Ennek 1773-ban a *Szentlélek keresztfája* (Szabó T. A.: 1940. 37), napjainkban pedig *Cigánykeresztfa* a neve.

Fentiek kapcsán fokozott mértékben felmerül a még meglévő népi építészeti emlékeink védelmének, hasznosításának, valamint a helyi sajátosságokat és a modern lakáskultúra követelményeit is figyelembe vevő korszerűsítések kérdése. De feltevődnek a néprajzi rezervációk létesítésének problémái is, amelyre nálunk kedvező feltételek vannak.

Gyergyószentmiklós településének vizsgálata során vita tárgyát képezte a Vár és Holyvás utcák környéke, amely a város keleti végén külön kis szigetet alkot. A Vár és a Holyvás patakok völgyeibe mélyen benyúló utcák szinte a hegyi települések jellegzetességeit öltik magukra. Az udvarok végén emelkedő hegyoldalt már örökzöld fenyvesek borítják. (A hely szépségének, vonzóerejének beszédes bizonyítéka, hogy az utóbbi évszázadok alatt több mint húsz képzőművész merítette műveinek témáját e városrész életéből. Így Kolumbán József szobrászművész, Nagy István, Karácsony János, Szervátiusz Jenő, Gy. Szabó Béla, Imets László, Karancsi Sándor, Ferenczy Júlia. Az itt alkotott munkák jelentős méretű kiállítást tennének ki.)

Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy egy városrendezési részlet-terv alapján nem lehetne-e eredeti formájában, mint néprajzi rezervátumot megőrizni e kis tájat?

GYERGYÓSZENTMIKLÓSI ADATOK AZ ERDÉLYI ÖRMÉNYSÉG TÖRTÉNETI NÉPRAJZÁHOZ

Gyergyószentmiklós történeti néprajzában sajátos színfolt és a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés szempontjából nagy jelentőségű az örménység itteni megtelepedése és tevékenysége. Ezért indokolt a helybeli örmény közösség történeti néprajzának felvázolása.

Az örmények kelet-európai (ukrajnai, lengyelországi, moldovai, erdélyi és magyarországi) településeinek, illetve településrészeinek egyik fő jellemzője, hogy lakóik jobbára iparral és kereskedelemmel foglalkoztak. Ezért a telepek területileg elszórva, egymástól távol, már meglévő vásáros központokban vagy ilyenek alapítására alkalmas helyeken létesültek. Mindegyikük egymástól meglehetősen független, sajátos fejlődésen ment át. E szétszórtság miatt fokozott mértékben érvényesült a környező vidék lakosságának ráhatása.

Az eddigi történeti-néprajzi kutatásban főként az árucserre kérdéseivel foglalkozó tanulmányok szenteltek nagyobb figyelmet a témának (Kós: 1972. 9—51).

AZ ERDÉLYI ÖRMÉNY TELEPEK TÖRTÉNETI-NÉPRAJZI KUTATÁSÁNAK HAGYOMÁNYAI

Az erdélyi örmény telepek tanulmányozásának több évszázados hagyományai vannak. A századok folyamán a telepek lakóiról készült összeírások változatos anyagot tartalmaznak. A XVIII. századtól kezdve számos román, magyar, örmény és más nyelvű munka foglalkozik a hazai örményekkel. Az armenológia — az örménységgel kapcsolatos kutatás — a XIX. században bontakozik ki. A század elején jelent meg Ákontz-Kövrér István örmény nyelvű műve, *A négy világtáj leírása* (1802), amely az előző évtizedek kutatásai nyomán összefoglalást ad a moldovai és erdélyi örmény telepek életéről. Három évtized múlva a moldovai örményekről Minas Pajanskiant tudósít.¹ Az erdélyi örmény telepek lakóiról többek közt Kőváry László (1842 és 1847), Benkő Károly (1853), Orbán Balázs (1869. II. 140—147), Lukácsy Kristóf (1875 és 1894), Szongott Kristóf (Armenia fi 1887—1907) tájékoztat. A iași-i örmény települést Ioan Bogdan², a botoșani-it Artúr Goroei ismerteti³, a bukovinai örményekről pedig Heinrich Wlislöcki közöl részletes leírást.⁴

Ebben az időszakban Erdélyben fokozott figyelmet szentelnek az örménység történeti-néprajzi tanulmányozásának. Az e téren kiemelkedő szerepet vivő Lukácsy Kristóf az örménység sok évszázados vándorlásaival, erdélyi telepeinek kialakulásával és az örmény történeti kútfők magyarrá való átültetésével foglalkozott behatóan.

A század utolsó évtizedeiben az örmény vonatkozású kutatások célját legtisztábban Herrmann Antal, a néprajz kolozsvári egyetemi tanára fejtette ki: „Erdély népei ismerjék meg önmagukat, ismerjék meg egymást, hogy eképpen egymást úgy szeressék mint testvérek, mint a közös hazának egyaránt hön szeretett gyermekei” (Kós: 1958. 183—196). Herrmann munkatársai közt ott találjuk az örmény származású Ávedik Luká-

csot, Patrubány Lukácsot, Szongott Kristófot, akiket az erdélyi örménység néprajzi kutatására biztat.

Ávedik Erzsébetváros monográfiáját állítja össze eredeti levéltári kutatások és helyszíni megfigyelések alapján, és sok adatot közölve a többi örmény települést (Gyergyószentmiklós, Csíkszépvíz, Szamosújvár), illetőleg is (Ávedik: 1896). Patrubány az örmény vonatkozású irodalmi termékek és az erdélyi örmény tájszólás tanulmányozása és közlése terén tett a tudománynak szolgálatot. A legszélesebb körű armenológiai munkásságot Szongott fejtette ki. Herrmann segítségével megindítja az *Armenia* című magyar—örmény havi szemlét (1887—1907), amely számos ország vagy más nép életéből vett témával is foglalkozott. Ugyanakkor számos, más nyelvű vagy más országbeli folyóirattal állott csereviszonyban (Románia — Ausztria — Olaszország — Franciaország — Oroszország) és sok előfizetője volt külföldön. (A lap egyes évfolyamaihoz mellékelte az Armenia dolgozó társai c. jegyzék.) Hasábjain ismertető cikkek jelentek meg az erdélyi, a moldovai és bukovinai örmény telepek népéletével, műemlékeivel kapcsolatban is. Szongott *Szamosújvár sz. kir. város monographiája* című művének három első kötete is számos néprajzi utalást tartalmaz, a IV. kötet pedig néprajzi jellegű és az erdélyi örménység néprajzával foglalkozik. A szóhagyományok összegyűjtése mellett egyre inkább előtérbe kerültek a levéltári kutatások és a tárgyi gyűjtések.

A múzeumi tárgygyűjtés első mozzanata az 1896-i budapesti kiállítás, ahol hazai örmény szoba bemutatását kezdeményezték. Az 1902-ben megnyitott kolozsvári EKE Néprajzi Múzeumot örmény kiállítással is kiegészítették (Kós: 1958. 191). Végre 1905-ben létrejött a szamosújvári Örmény Múzeum is, mely rövid idő alatt jelentős anyagra tett szert. A múzeumi gyűjtés Szamosújvár mellett kiterjedt az összes erdélyi, moldovai és más olyan városra vagy falura is, ahol örmények laktak. Herrmann személyesen járt számos helységben (Gyergyószentmiklós, Csíkszépvíz, Zilah, Máramarosziget stb.).

Gyergyószentmiklóson Görög Joachim és mások segítettek a gyűjtésben. Egy nagy kelengyészládát töltöttek meg színültig az Örmény Múzeumnak felajánlott világi jellegű tárgyakkal. Herrmann ugyanekkor javasolja, hogy az Örmény Múzeumban gyűjtsék össze a többi európai országban és a Keleten élő örményekre vonatkozó emléktárgyakat is, s így egy nemzetközi jelentőségű intézménynek vessék meg az alapját. Sajnos a világháború megakadályozta a terv keresztülvitelét (Armenia: 1907).

Gyergyószentmiklóson az 1900-as években megalakult Gyergyói Múzeum és Könyvtár Egyesület szervezője, Vákár P. Artur és társai által összegyűjtött jelentős számú tárgy között sok volt az örmény vonatkozású is (Cseke: 1978).

A MEGTELEPÜLÉS KÖRÜLMÉNYEI

Az örménység megtelepülése Moldova területén még a középkorra nyúlik vissza. Különösen Moldova hét városában alakultak ki még a XV. század elején virágzó örmény telepek (H. Di. Sirmai: *Anuar de cultură*

armeană, 1942—1943. Buc. 1943. 640—641), amelyeknek kereskedő és iparos lakói jelentős kapcsolatot tartanak fenn Erdély egyes keleti helységeivel, köztük Gyergyószentmiklóssal, Csíkszépvízzel, Beszterccével (Kölönte: 127—136). Az erdélyi örmény telepek csírái a XVII. század elejére nyúlnak vissza.

Ugyancsak örmény kereskedők jelenlétére utal Csík—Gyergyó—Káoszonszék Generális Congregatiójának 1643. évi végzése is, amely elrendeli, hogy vasárnap és ünnepnapokon „Az egyéb árusok, kalmárok, örmények, egyszóval valakik árut visznek piacra, mise alatt áruikat ne merészeljék árulni” (Veszely: 22).

Egy 1760-ban kelt tanúvallomás az első örmény családok gyergyószentmiklósi megtelepedésének időpontját 1637-re teszi (MOL. F. 48. V. 13. 1760), amit valószínűsít az is, hogy ebben az évben létesült a jelenlegi örmény templom helyén az *Idegenek Temetője*. Theodorovits Simon 1734-i feljegyzése szerint 1654-ben két testvér: Hörcz Azbej és öccse, Vártig telepszik meg (Örmény lt. 1. sz.). Az erzsébetvárosi anyakönyv szerint 1658-ban az ottani Nikol leánya házasságra lépett a gyergyói Eránosz öccsével (Ávedik: 61).

A csoportos megtelepedés éve 1668, amikor a belső harcok és a török támadások hatása alatt háromezer örmény család hagyja el Moldova városait és keres menedéket a Keleti-Kárpátokban. Ehhez hozzájárul az is, hogy a török támadások miatt a Fekete-tengert a Balti-tengerrel összekötő útvonal bizonyos időre Erdély területére tevődött át (Demény: 1960. 645).

1672-ben a török elleni harcok elcsendesültével a Kárpátokba menekült családok egy része visszatér eredeti lakhelyeire, nagyobb részük azonban Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől kért és kapott letelepedési engedélyt (Ávedik: 125—141; Kölönte: 129). A fejedelem az 1658. évi tatár pusztítás és a belső harcok következtében meggyérült lakosság pótlására és Erdély gazdasági életének helyreállítására törekedve szívesen fogadta az iparral és kereskedelemmel foglalkozó örmény családokat.

Az örmény családok főként a kereskedelmi szempontból vonzó erővel bíró helyeken, elsősorban a Keleti-Kárpátok átjárói mellett telepednek meg. Így jönnek létre a gyergyószentmiklósi, csíkszépvízi, kézdívásárhelyi-kantai, valamint a besztercei örmény telepek. Utóbbinak lakói a szászokkal való ellentétek miatt a XVII. század végén elköltöznek, megalapítva a mai Szamosújvár városát.

Szamosújvár megalapításával kapcsolatban Szongott megjegyzi, hogy 1700-ban a végleges diploma kiadásáig a császár felruházta az örményeket mindazon jogokkal, melyeket a vinci bolgárok korábban elnyertek (Szongott: 1898b. 110). Eszerint pénzüikkel városhelyet vehetnek, a birodalomban szabad kereskedést űzhetnek, katonatartással és előfogattal nem tartoznak.

Már 1696-tól bérelték a szamosújvári uradalmat a kis Gerla faluval. 20 000 forintért nemsokára zálogba vették a vártól délre eső területet és azonnal hozzákezdtek a város létesítéséhez. Egyelőre azonban bizonytalanság uralkodott, hogy maradnak-e vagy nem (Szongott: 1898b. 103—104). Azonban rövidesen a település véglegessé vált. Jóllehet korábban a város egy részén volt egy kisebb település (Gerla falu), de a város tu-

lajdonképpen megalapítását az örmények megtelepedésétől számítják. Erdély belsejében Ebesfalván, azaz a mai Erzsébetvárosban, a Szászrégen melletti Petelén és Felfaluban, Görgényszentimrén, Bonyhán, Csík-somlyón és Gyulafehérváron telepednek meg kisebb-nagyobb örmény csoportok. A megtelepülés első időszakától kezdve igyekeztek beilleszkedni a környező vidék lakosságának életrendjébe, amit nagyban segítettek az örménységnek még a moldovai tartózkodás idején Erdély különböző vidékeivel kialakult kapcsolatai is.

Apafi Mihály 1680. október 20-án Gyulafehérváron kiadott szabadalomlevele szerint „Betsületes híveinknek a kereskedő örményeknek Birodalmunkban mindenütt, minden városban, falukban és akármely helyeken és minden sokadalmakban és Városokban szabados kereskedések lehessen, megbántódások nélkül kereskedhessenek úgy, hogy annuatim száz kordoványokat tartozzanak számunkra készíteni”.

A XVIII. század közepéig még tart a Moldovából való áttelepülés is (Ávedik: 125; Kölönte: 129). Az 1735-i összeírás szerint a megelőző évtizedekben is többen költöztek be Moldovából. Moldován kívül más országokból is költöznek be Erdélybe örmények. Az 1760-as években Mánug Ábrahám kereskedő a lengyelországi Dancsikból (Danzig, Gdansk) telepszik át Gyergyószentmiklósrá, amint azt 1824-ben vallja az akkor már 92 éves Ábrahám Márton (Örmény lt. 1824).

Az örmény telepek kialakulása, véglegessé válása még hosszabb időt vesz igénybe. Ez a folyamat majdnem a XVIII. század végéig tart. Kijelölések vannak az egyes telepekről, gyakori az egyik helyről a másikra való átköltözés, Gyergyószentmiklósról az 1700-as években sokan mennek Szamosújvárra, ahová 1760 körül a korábbi gyulafehérvári telep lakói is átköltöznek. A kézdívásárhelyi-kantai telepnek 1780 körül vesz nyoma.

A XVIII. század végétől kezdve Gyergyószentmiklósról számos örmény család települ át a környező községekbe, köztük Ditróba, Alfaluba, Szárhegyre, Remetére, Toplicára és Tölgyesbe, mindenütt boltokat nyitva, de a három utóbbi helyre főként a virágzó tutajos kereskedelem vonzotta őket.

A kitelepülés másik iránya a Nagy Alföld volt. Az 1780-as évektől kezdve több gyergyószentmiklósi örmény kereskedő bérelt az Alföldön állathizlálásra alkalmas pusztákat. Ez a tevékenység eleinte, míg a kereskedők szoros kapcsolatot tartottak fenn a gyergyószentmiklósi örmény közösséggel, igen jelentős szerepet játszott annak életében. Egy 1820-ban kelt vallomás szerint „a gyergyószentmiklósi Communitás fenntartói a pusztai kereskedők voltak”. Azonban a pusztai bérletek gyakran maguk után vonták a kereskedő családok végleges áttelepülését, különösen ha sikerült nemesi előjogokat szerezni és birtokokat vásárolni (Örmény lt. 1800).

A CSALÁDOK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

A betelepülés első időszakától kezdve a családok száma állandóan hullámzást mutat. Ennek okaira a kereskedelemről és a Gyergyószentmiklós településéről szóló dolgozatban részletesen rámutatok. Ezért e helyen csak néhány jellemző adatot ragadok ki.

1716-ban a széki biztosok Gyergyószentmiklóson 23 jobb anyagi helyzetben levő örmény családot találtak, akik közül kereskedő tíz, tímár kilenc, tarisznya- és erszénycsináló kettő, szabó egy, örménybíró egy:

Todor örmény kereskedő, Ábrahám Lukáts tímár, Örmény Lukács kereskedő (ember fiaival együtt), András Antal kereskedő (ember), Tamás Jakab kereskedő (ember), Keresztes Isák kereskedő (ember), Keresztes János tímár (ember), Márton Isák kereskedő (ember), Simon Márton kereskedő (ember), Tódor Keresztes kereskedő (ember), Jakab János tímár-mester, Bogdán Lukács tímár-mester, Miklós Lukács tímár, Keresztes Süket tímár ember. Keresztes Márton tímár. Szabó Bogdán szabó mester, Isák Paviola kalmár ember, Jakab Keresztes kalmár, Tarisznya Tsináló Miklós, Ebesfalvi Kalmár Novák, Betegsáni (Botosán) Bogdan Erszény Tsináló, Szócs Keresztes örménybíró (ezek bírják jobban magukat).

A szegény réteget húsz család alkotta, nagyrészt mesteremberek, közöttük Simon Miklós „igen nyavalyás kalmár”. Keresztes Varga „foltozgat úgy él”, Fállábú Péter „felette szegény varga ember”. Harangozó Isák „igen szegény ember”, Simon Polgár „futkosó szolgája az örménységnek”, Örmény Gergely „borotváltat s megél”, Falábú József „Vargha mester, igen szegény”, Örmény Kristóf „most jött Ebesfalváról, Kalmár ember”. Ezekon kívül van még négy vagy öt nyomorék özvegyasszony; ezek „vegyesen sütéssel, varrással élnek”.

A kevésbé módos réteget húsz család alkotta. A családfők kalmárok (kisebb mérvű, helyi jellegű kereskedők, csizmadiamesterek, borbélyok). De közöttük van egy harangozó és egy *polgár* (küldönc) is. Rajtuk kívül még öt-hat nyomorék özvegyasszony, akik sütéssel, varrással keresik kenyerüket. A lélekszámot, mivel csupán a családfőket írták össze, csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani. Figyelembe véve, hogy a felnőtt és házas fiúk is többnyire egy háztartásban éltek szüleikkel, a családok átlagos lélekszámát 6—10 főre tehetjük.

Az 1716. évi negyvennyolccal szemben 1721-ben a családfők száma nyolcvan főre emelkedik.

Az 1735 utáni időszakból csak néhány számot idézünk. A XVIII. század végén a családfők száma kétszáz körül van.

1808 elején már 246, azonban az az évi szeptemberi tűzvészkor 80 gazda vagyona pusztul el, s így az adózó családfők száma 1810-ig 176-ra csökken, tíz év múlva e szám 215-re emelkedik, 1829-re eléri a 247-et, majd csökkenő irányzatot mutat 1841-ig (235), utána ismét emelkedik, 1847-ben elérve a 310-et: ebből 77 családfő özvegyasszony. 1863-ban Orbán Balázs a gyergyószentmiklósi örmény lakosok lélekszámát 1200-ra becsüli. A XIX. század második felében a falvakra való áttelepülés és az elvándorlás fokozott ütemben folyik. Ugyanakkor a gyermekek száma is, különösen az első világháború után, lényegesen csökken.

1735-ben 77 örmény családfőt találnak Gyergyószentmiklóson, akik állat- és bőrkereskedéssel, tímár, mészáros, csizmadia, takács, szabó vagy szücs mesterséggel foglalkoznak. Gyakori a kettős foglalkozás, néha az ipari és kereskedelmi tevékenység párhuzamos gyakorlása, így Lukács Miklós szarvasmarhákat és kikészített bőroket árul, de ugyanakkor tímár is. Karácsony Lukács bőrokkal, lovakkal és vasneműkkel kereskedik, Gergely Isák tímár és mészáros, Márton Isák Moldova és Havas-

alföldről vásárolt lovakkal egész Bécsig kereskedést űz (MOL 48. v. 13. cs. 1716).

Az összeírtak nagy része már Gyergyószentmiklóson született, mások viszont az 1680-as évektől errefelé vándoroltak be Moldovából. A biztosok megjegyzése szerint marhákkal, lovakkal, bőrökkel, vasneműkkel, viasszal, mézzel és más dolgokkal kereskednek.

AZ ÖRMÉNYEK HELYI KÖZIGAZGATÁSI SZERVEZETEI

Közigazgatási szempontból az erdélyi örménység betelepülésétől 1848-ig külön közigazgatási egységet alkotott. Már Apafi fejedelem megengedte, hogy az örmények saját bíráik alatt legyenek. Így a gyergyószentmiklósi, csíkszépvízi és ebesfalvi (később erzsébetvárosi) örmény közösségek az utóbbi helyen székelő örmény főbíró joghatósága alá tartoztak, azonban 1793-ban a gyergyószentmiklósi és csíkszépvízi örmény közösségek Csík—Gyergyó—Kászsószék joghatósága alá kerültek. Két év múlva pedig megszerezték a *Mercantil Forum* (kereskedelmi törvényszék) létesítéséhez szükséges engedélyt (Örmény lt. és Csíkszék lt. 1795 CsÁL). Mindegyik közösségnek megvolt a maga külön bírása és előljárósága. Egy 1799-ben kelt jelentés szerint „A Gyergyó Szent Miklósi örmény *Communitást* formálják ti. a *Timár Congregatio* és a *Kalmárok Congregatiója*. A *Mercantil Forumon* kívül ezek alatt van az idevaló örménység”. „Fundusunk (birtokjóságunk) nem lévén, kötésünkre gazdaságunk szerint repartitiót teszünk.” „Repartitiora egyenlő szava van a Tanátsbélinek, mint egy közülünk valónak.” „A Tanáts hírünk nélkül nem használta a költségeket”, „a Bírák esztendő végén számoltak” — mondja az említett jelentés, hangsúlyozva azt is, hogy az előljárók fizetést nem kaptak (Örmény lt. 1799).

A *Mercantil Forum* gyűléseit hetente kétszer tartotta, szerdán peres ügyeket oldott meg, szombaton közigazgatási kérdéseket intézett el. A *Forum* a bíróból, másodbíróból, tizenkét szenátorból és a nótáriusból állott. Fizetést csak az utóbbi kapott (Örmény lt. 1795—1850; Orbán II. 141). A bírák és a szenátorok egyetlen honoráriuma az volt, hogy bármely helységben vásárok alkalmával a gyergyószentmiklósi örmények részére kijelölt helyen először ők választottak sátorhelyet és csak azután verhetett sátrat a többi gyergyószentmiklósi kereskedő, az adófizetés szerint, vagyis anyagi helyzetüknek megfelelő besorolási sorrendben, amint a jelentések hangsúlyozzák: „per ordium adófizetés” (Örmény lt. 1814, 1905).

Így 1799-ben kérdezik a Fórumtól, hogy az örmények közül „kik pipáznak Istállókban, Csűrökben”. A válasz szerint: „Ily helyeken dohányozni oly közönséges, hogy előszámlálni nem lehet”. „Az örmények a Piatzon tartózkodás nélkül dohányoznak.” Mánya Mártont dohányzásért 30 pálca nyilvános büntetésre ítélték (Örmény lt. 1799. nr. 50).

1809-ben Kövér Kajetán, aki az Alföldön állathizlalással jelentős vagyona tett szert és nemesi levelet is szerzett, megtagadta az örmény közösség költségeihez való hozzájárulását. Ezért a *Forum* kéri a helyi *Compania Comandanst*, hogy nevezettre és ennek költségén hat fegyve-

rest küldjön, míg az adót ki nem fizeti. A parancsnokság a kérést teljesítette, mire a nevezett adóját kifizette (Örmény lt. 1809. dec. 30).

1811-ben Fischer kapitány közli a Forummal, hogy „az éjjeli dombolás, visítás tilos” (Örmény lt. és CsÁL), továbbá hogy „az örmények az Utcán nagyszemű tüzes pipával dohányoznak, a rendes mulató biliárd házba pipával mennek-jönnek” (Örmény lt. márc. 31.). Ezért a házimulatságokat a századparancsnokságnak előre tudtul kell adniok. A Forum később is figyelemmel kísérte a mulatozásokat, szórakozásokat. 1835-ben közli a plébánossal, hogy a kártyások, kicsapongók, éjjeli vizitások ellen szoros vigyázókat rendelt s azokat szigorúan megbünteti (Örmény lt. 1835).

A széki igazgatás szervei éppúgy, mint a katonai parancsnokságok, az örményekkel kapcsolatos ügyekben csak a Forum révén intézkedtek. A főkirálybíró 1823-ban utasítja a Forumot, hogy az engedelmességre nem akaró örmény alattvalókat büntesse meg. A Forum hatásköre kiterjedt tagjainak gazdasági és társadalmi életére. Kártérítési pert a gyergyószentmiklósi örmény kereskedők ellen bárki csak a Forum előtt indíthatott (pl. a prágai Szobolka Izsák 1826-ban 411 forintért indít kártérítési pert a szentmiklósi Zakariás Lukács ellen).

Kisebb vétségekért tagjait a Forum saját kebelében fenyítette meg. A fenyítés állhatott pénzbírságból, a Forum tömlöcében töltendő fogságból és kikötésből.

Bocsánczy Jeremiást a vásár alkalmával kapott pénz el nem váltásáért tartották a Forum fogságában. De 1836-ban már a szék főkirálybírója is jóváhagyta a Forum gyűléseire rendszeresen nem járó Kritsa Péter 12 forinttal való megbüntetését (Örmény lt. 1864).

A Forum tevékenysége kiterjedt a társadalmi gondoskodás egyes kérdéseire is. 1798-ban „Lévén a Communitasnak öreg, eltehetetlenedett notáriusa, semmi élete Mődja nem lévén, élelmére adatott 60 forint”.

Az örmény közösség keretében szervezett különféle társulatok tevékenységének ellenőrzése szintén a Forum feladata volt (Timárok Céhe, Kalmárok Congregatiója, Legények céhe, Szent István Társulat, Szent Háromság Társulat).

A Mercantil Forum és a keretében működő társulatok eredeti formájukban az 1850-es évekig állottak fenn. A Bach-korszakban az osztrák hatóságok működésüket egy időre felfüggesztették, majd pedig egyszerű végrehajtó szervvé fokozták le.

1860 után a Forum *Örmény tízes* néven él tovább. 1863-ban, midőn az örménység kérte egyházi személyzete javadalmazásának a községi vagyontól való fizetését, az Örmény tízes a székely tízesekkel való tárgyalásokra azokkal egyenrangú, négy tagból álló küldöttséget küldött ki. Az Örmény tízes, mivel tagjai a helység különböző pontjain laktak, nem alkotott területi egységet, 1873-ban meg is szűnt.

A KERESKEDŐK

A helyi örmény lakosság egyik fő foglalkozása a kereskedelem volt, melynek gyakorlóit vagyoni állásuk szerint három osztályba vagy classisba sorolták. Az első osztályba tartoztak az 500 forintnál nagyobb tő-

kével bírók, akik úgynevezett *bécsi portékákkal kereskedtek*. Általában ide sorolták a tutajos és az állatkereskedőket. A második osztályt az 500 forintnál kevesebb tőkével bírók, az úgynevezett *brassói portékákkal kereskedők* alkották. Ezek nagyrészt az országban előállított ipari cikket, élelmiszereket árusították. Az 50 forintnál kisebb tőkével bírónak nem volt állandó üzletük, hanem a többi kereskedőtől vásárolt árukat vitték a környező falvakba. Így 1818-ban a határőrezred parancsnoksága eltiltja a kevés tőkével bíró örmény kereskedőknek a Bélborba, Tölgyesbe, Hollóba, Békásba való járást, mivel az említett helyekre a dézsűzj, dohány és más ipari cikkek mellett puskaport is vittek, s azt a helyi lakosságnak adták el vadbőrökért (Örmény lt. 1818). 1820-ban Szárhegyről említik, hogy bolt (üzlet) a faluban nincs, de egy szegény örmény árul fonalat, szalonnát, dohányt, pipát és egyéb apróságokat (Urb. 1820).

Az örmény közösség egyik fő jellemzője volt, hogy iparos tagjai mellékfoglalkozásként gyakorolták a kereskedés valamely ágát, a kereskedők pedig mind értettek valamely mesterség üzéséhez (tímár, csizmadia, mészáros stb.). Így a gazdasági életben időnként előálló válságokat könnyebben vészték át.

A CÉHEKRŐL; A TÁRSADALMI ÉLET EMLÉKEI

A céhélet emlékei Gyergyószentmiklóson az 1700-as évekre nyúlnak vissza. 1709-ben már említik a *Timárok Céhét* vagy *Társaságát*. Ennek első szabályzata a lengyelországi örmény közösségek szabályainak mintájára 1710-ben készült és püspökük hagyta jóvá (Örmény lt. 2. sz.).

A szabályzat értelmében a Mária tiszteletére szentelt társulat fellebbvalója a plébános és az egyház vezetősége. Tagjai és a jelöltek egyaránt kötelesek az egyházi előírásokat a legszigorúbban betartani. Az újonnan belépni szándékozó személy más tagokat kér fel ajánlásra, akik az előjárókkal tanácskoznak viselkedéséről. A jelölt vagyoni helyzete szerint 1—3 forintot fizet, majd a társaság jegyzője beírja nevét a névsorba (Örmény lt. 3. sz. örmény és latin nyelvű céhszabályzat, 1756).

A társulat előjáróit, a *prefektust*, a *segédprefektust* és az előjáróság többi tagjait egy héttel Nagy Boldogasszony (augusztus 15.) előtt választották a tagok, egy alkalmi templomi prédikációt követően, miután a leköszönő prefektus elszámolt és számadását a plébános is helybenhagyta. A prefektuson (első mester) és segédprefektuson (második mester) kívül az előjáróság még két tanácsosból és tizenöt testvérből állott. Ugyanakkor kijelöltek négy testvért és tizenöt becsületes embert, akiknek feladata volt a társulat által szervezett jótékonyági akciók levezetése (Örmény lt. 3. sz.).

1760-ban a „gyergyószentmiklósi örmények” majd mind tímárok, és céhbe vannak tömörülve, habár nincs a fejedelemtől kapott levelük, mégis úgy járnak el, mint a céhbe tömörült mesterek. Ha gyűlésük vagy halottuk van, *tablát* hordoznak a *dékányok* által (MOL. 1760. Fv. 377).

A céhnek fontos beleszólása volt tagjai gazdasági és társadalmi tevékenységébe. A céh csak megszabott számú bört engedélyezett a *sokadalomra* vinni, de otthon a házaknál szabadon árulták a bört (MOL. 1760. Fv. 377). Az erdélyi sokadalmakra a céh belátása szerint engedélyezte a

bőrök kivételét. Debrecenbe az I. osztályba tartozó tímárok ötven, ha sokan mentek, harminc kötést, a II. osztályba tartozók harminc, ha sokan mentek, húsz, a III. osztálybeliek húsz, illetve tíz kötés bőrt vihettek. Sokadalmakon kívül nem volt szabad a bőrt eladni, csak otthon a házaknál. A szamosújvári örményekkel egyezség szabályozta a bőrök készítését, értékesítését. 1756-ban Debrecenbe minden 1600 köteg bőrből a szamosújváriak 600, a gyergyószentmiklósiak 1000 köteget vihettek. Egy kötegben hat darab kordovánnak kikészített bőr volt (Örmény lt. 1799).

A mesterség gyakorlásához szükséges anyagok beszerzésébe a céh rendszeresen beleszólt. Így a bőrök festéséhez szükséges és Havasalföldről hozott szkumpiát a tímárok maguk a céh engedélye nélkül nem vehették meg, mert elsősorban a céh tartott rá igényt és osztotta el tagjai közt. A tilalmat a tímárok nem merték áthágni, mert a céh büntetése 24 forint lett volna.

A céh beleegyezése nélkül a tímárok nem fogadhattak inast. 1753-ban Dávid Márton tímár kénytelen volt a nála nyolc hónapig inaskodó unokaöccsét a céh szigorú fenyegetése miatt elküldeni. A céh vezetősége úgy vélekedett, hogy a fiú apja kereskedő lévén, van amiből megélnie, s a tímárság elsajátítását hagyja meg a szegényebbek számára (MOL. 1760. Fv. 377).

Ha a falukról vagy bárhonnán árut hoznak be, „amint az első az árut kéri, feljebb a másik nem kérheti, mígnem az első le nem mond róla” (MOL. 1760. Fv. 377).

„Aki nem edgyezik a céhben, a Céhből is kivágjuk” — mondják a fentebb már idézett vallomásukban a céh előljárói, akik 1760-ban letiltották Heránosz Kristóf hammasban levő bőreit, mert a megengedettnél többet vitt Debrecenbe. Csak a kiszabott három arany lefizetése után szabadították fel a bőroket. Egy másik alkalommal az említett Heránosz Kristófot a céhszabályok megsértése miatt idézték maguk elé a céh előljárói. Ez alkalommal egy katonarenden levő székely barátja is elkísérte. Ekkor a székelyt az előljárók „kiigazítják a házból”, Heránosz Kristófot pedig megbilincseltek, mondván, hogy „Céhen belül még a Gubernátor sem parancsol nekünk” (MOL. 1760. Fv. 377).

Ugyanezen vallomásból kitűnik: „ha valamely örmény valamely gazda ember házat kereskedésre vagy műhelynek ki akarja venni, más örmény ha többet ígér, a bíró letiltja”. Esztendeig más nem fogadhatja ki, vagy többet sem ígérhet.

A másik társulat a *Kereskedő Céh* vagy *Kereskedők Kongregációja* volt, amely azonban korántsem annyira szervezett és fegyelmezett, mint a Tímárok Céhe. A harmadik a *Legények Céhe*, a későbbi *Legényegylet* elődje volt. Ez nem mesterembereket, hanem ifjakat tömörített magába, azonban a céheknek megfelelő szabályokkal élt. Előljáróit saját soraiból választotta. Vezetői a *főváta* és az *alváta* voltak, akik jelvényként a *vátabotot* használták. A Céhnek 1715 előtt a szamosújvári mintára készült szabályzata szerint a legény ha nincs tizenkét esztendő, már beállhat, ha elmúlt, köteles beállani” (Örmény lt. 1715).

A Legények Céhe feladata volt az ifjak erkölcsére felügyelni, az ifjakat a közérdekű akciókba bevonní. Így a céh adta a nagy ünnepeken a templomi díszőrséget (vörös köpönyegesek), 1721-től kezdve az 1890-es évekig a legénycéh tagjai ásták meg minden halottnak a sírt, testületi-

leg részt vettek a temetéseken, sokszor rúdon vitték a koporsót a halottas háztól a temetőig. 1730-ban az örmény templom építésének megkezdésekor a céh tagjai testületileg ásták meg az alapok egy részét.

A céh eredeti formájában a múlt század végéig maradt fenn. A váták felügyeletet gyakoroltak az ifjak felett, ezek pedig kötelesek voltak az összejöveleteken rendszeresen részt venni. Az előjáróknak fenyítési joguk is volt. A fenyítések közt szerepelt a kikötés és a társulatok közös székházában, céhházában való fogvatartás. A megfenyített személy köteles volt csendben végignézni társai szórakozását és mulatását, de azokban nem vehetett részt.

A vőlegény esküvőjekor díjat kellett fizessen a társaságnak.

A társulat pedig minden évben különleges ajándékkal ellátta a templomot. Ha egy tagtárs megbetegedett, a tagok meglátogatták. A szegény betegnek a társulat pénzén hívtak orvost és vettek orvosságot. „Ha valgyonos ember hal meg, örökösei valamit adjanak a társulatnak. Ha szegény a halott, a társulat temettesse el.”

A *Szent István Társulat* a férfiakat tömörítette. Szervezeti felépítése hasonló volt a céhekéhez. A céhláda felnyitásokor rendszeresen felolvasták az elhunyt tagok névsorát, és imával emlékeztek meg róluk. A társulatnak jelentős pénzvagyona volt, pénzüket kamat ellenében kikölcsönözték.

A *Szent Háromság Társulat* vagy XIX. századi néven *Kántorok Egylete* már az 1730-as években fennállt. 1730-ban a társulat jelentős pénzüsszeggel járult hozzá az örmény templom építéséhez. Nevéből ítélve az énekkar szerepét tölthette be. A társulat az 1880-as évekig működött.

A fenti társulatok közül a legtovább a Legények Céhe állott fenn. *Legényegylet* néven 1948-ig működött, azonban régi funkcióiból nagyon sokat veszített, illetve tevékenysége a nagyünnepek alkalmával a templomi díszőrségek biztosítására és egyes kulturális rendezvényekre szorítkozott.

A társadalmi élet formáinak átalakulása a múlt század 30-as éveiben bontakozott ki és a század végén érte el csúcspontját. Első nagy állomásának a gyergyószentmiklósi *Iparosok Társaságának* megalakítását tekinthetjük, amely 1833-ban nemre (nemzetiségre) és felekezetre való tekintet nélkül tömörítette a mesterembereket. Később az *Ipartársulat Ipartestületé* alakult át, és ebbe 1872-ben formálisan is beleolvadt az örmény Tímár-társulat.

Az örménységnek már a XVIII. században volt iskolája, sőt egy időben külön a fiúknak és külön a leányoknak. 1794-től kezdve néhány évtizeden át kisközműzeum működött, melynek örmény, magyar és román származású tanulói voltak. Az oktatás a tantárgyaknak megfelelően örmény, magyar, latin, német és román nyelven folyt. Egy 1812-ben kelt jelentés szerint az itteni örménység örményül, magyarul és románul beszél (Örmény lt. 1812). Az örmény iskolát 1849-ben az osztrák hatóságok betiltották. 1860 után újra megnyílt olyan formában, hogy a gyerekek két évet végeztek itt, megtanulták az örmény és magyar nyelvű írás-olvasás, számolás, hittan alapelemeit, majd a magyar iskola második osztályába léptek. 1881-ben az örmény iskola teljesen beleolvadt az előbbibe. Már előzőleg is számos örmény származású gyermek tanult a helybeli, a csíksomlyói és más helyeken levő iskolákban.

Az örménység életében végbement változásokban döntő a kereskedelem, amely közvetlen kapcsolatba hozta a kereskedőket más vidékek lakosságával és lehetővé tette az irodalmi termékekhez való könnyebb hozzájutást. Az évszázados együttélés során pedig a magyar és örmény lakosság életében fokozottan érvényesült az a kölcsönhatás, amely többek közt egymás szokásainak átvételében jut kifejezésre. A gyergyószentmiklósi örmény eredetű lakosság már a XVIII. századtól jól beszélt a magyar nyelvet, amelyet anyanyelvének is vallott, és amely nyelven a templomi prédikációk is folytak.

A XIX. század közepétől kezdve az iskola, a közös ipartársulat és a kereskedelem mellett a különféle kulturális egyesületek és rendezvények, sőt egyes egyházi megnyilvánulások is elmélyítették az örménység végleges magyarrá válását. Elég itt arra utalnunk, hogy 1862-től bizonyíthatólag közösen adtak elő szindarabokat örmény és székely szereplők, és énekkaruk is közös volt.

CSALÁDNEVEK

Az örmény származású gyergyói családok nevének alakulása a történelmi fejlődés hű tükörképe (Szongott genealógiája és a szerző gyűjtése.) Még megtalálhatók köztük az eredeti örmény nevek, mint például Ávéd (üdvözet), Ázbej (lovas), Buslig (rövidlátó), Botsig (kis ember), Gorove (bátor), Márdirosz (szenvető), Mélik (uralkodó), Mánya vagy Mánug (az Emánuel megfelelője). Novák vagy Ávák, Susán (fehér virág), ebből lett a későbbi Sáska, Szárkisz (Miklós), Bogosz (Pál), Czenkovics (láda), Ulián (kecskés), Várterész (piros rózsza), Vártus (a Vertán keresztnévből alakult), Zárug vagy Dzárug (öreg). Egyes örmény nevek pedig már itt képződtek, mint Dsurdovczki (mai kiejtéssel: Zsurdovszki = gyergyói), Gorgovác (Gyergyóból elszármazott), Petelác (petelei).

Egyes családneveket a szakemberek perzsa eredetűnek tartanak, mint pl. Dobribán vagy Tobribán (erszény), Merza (főnök vagy vezető), Szarokány (bormérő).

Görög eredetűek az Ákoncz (lándzsa- vagy dárdavető), Heránosz vagy Eránosz (főnök, herceg), Dragomány (tolmács).

Héber eredetű sejtethető a Bochor vagy Bokor család nevében (amely a Kos csillagzat héber neve).

Francia származék a Frenkucz vagy Frunkucz (a Ferenc megfelelője), a Dragon (a dragonyos jelzője).

A lengyelországi telepekkel való kapcsolat emlékét idézi a Botosánszky és ennek magyar megfelelője, a Bocsánczy (botosáni), Simonovits (Simonfi), valamint a magyar vidéken keletkezett Lengyel név is. Szláv eredetű a Dávidovits (Dávidfi).

Az évszázados tartózkodás emlékét őrzi az Anisor (évecske), Czárán (vidéki földműves), Dájbukát (a román „dai bucate”: adsz-e gabonát), Kapdebó vagy Kápdebó (ökörfej), Korbuly (hollós), Moldován (moldvai, e család egyik itteni ágát Csorsza melléknévvel illették), Urszuly (medvés), Vákár (marhakereskedő, tehenész), Verzár (káposztás).

Latin eredetű a Deák (kántor), Szákula vagy Szekula (erszény) és a Fitzus vagy Ficus (füge).

De a környező lakossággal való szoros kapcsolat és együttélés eredményeként a Gyergyószentmiklóson és környékén megtelepedett örmény származású családok többségének neve magyar. A családok szaporodása során az ifjabb nemzedékek, illetve a családok egyes ágai új, rendszerint magyar nevet vettek fel. Ezek egy része valamely testi tulajdonságot fejez ki. Ilyenek: Cziffra, Kiss, Kopatz, Kövér. Mások foglalkozást jelentettek, mint Polgár (küldönc), Szócs, Tarisznyás (tarisznyakészítő vagy takács). Előfordul még a Bodó (a boldog megfelelője), továbbá a Drótos, Fejér, Császár név is.

Egyes családnevek az örményből való szó szerinti fordítás eredményei, mint Másvilági (az *anden* örmény szó fordítása). Ugyanígy a Snorkjan fordítása a Karátson vagy Karácsony. A családoknak a gyergyószentmiklósinál korábbi lakóhelyére utalnak a Csíky, vagy Csíki, a Mánási vagy Málnásy, a Szentpéteri (uzdiszentpéteri) nevek. Több családnév formálódott keresztnévből, így Ábrahám, Ágoston, Jakab vagy Jakabfi és Jakobi, Keresztes (a Kristóf magyar fordítása), Lukács és Lukácsfi vagy Lukácsfy, Lázár, Miklós és Miklósy, Vertán, Zakariás.

A levéltári kutatások, családi hagyományok és a jelenlegi helyzet összevetése alapján megfigyelhető egyes családokon belül a keresztnéveknek több nemzedéken át öröklődő használata. Például a Tarisznyás családban hagyományosan használt név volt a Gergely, az Antal, a Márton és a János. Ezeken kívül nagyon gyakori volt a Péter, Kristóf, István, Bogdán, Vertán, Lukács, Lajos, Zakariás, József, Jeromos, Tódor, György előfordulása. A női nevek közül a leggyakoribbak voltak az Anna, Katalin, Teréz, Lujza, Erzsébet, Mária, Rozália, Irén, Margit.

Általában a gyermeknek több keresztnévet adtak, ezeket még tézte az a szokás, hogy az örmény szertartás szerint a bérmlálás közvetlen a keresztelés után történt, s a bérmanévvvel együtt egy gyermek legalább három nevet viselt. A bérmanévet ugyan az anyakönyvbe nem vezették be, de a családban sokszor mint becenevet használták.

SZOKÁSVILÁG

Az örmény közösségi élet tanulmányozását illetően az utóbbi évszázadban végbement változások következtében elsősorban levéltári kutatásokra vagyunk utalva, kisebb mértékben az idősebb emberek visszaemlékezéseire, mert a szokások gyakorlati megfigyelése ma már alig lehetséges.

A FOGLALKOZÁSSAL KAPCSOLATOS HIEDELMEK

A Gyergyószentmiklóson és környékén lakó örményeknél kereskedő és iparos foglalkozásukkal kapcsolatban több szokás és hiedelem alakult ki, amelyek aztán az utóbbi 70–80 év alatt feledésnek indultak, s csak töredékeiket sikerült a levéltári adatok vagy az öregek visszaemlékezése alapján lejegyezni. Az ilyen szokások, hiedelmek körében is nagyon sok a hasonlóság a vidék magyar lakosságának szokásaival, hiedelmeivel.

Szigorúan tiszteltbentartott hiedelem volt, hogy nem szerencsés üz-

letet kötni újév napján, sem pedig pénteken vagy 13-án, továbbá akkor sem, ha az üzletkötés helyére menet valaki üres edénnyel jött szembe, vagy az utat macska keresztezte. Rossz előjelnek tartották, ha egy-egy vénasszony a kereskedőtől megkérdezte, hogy hová megy, milyen dolga van. Szerencsésnek tartották viszont, ha az év, a hét vagy a nap első vásárlója férfi volt. Különösen szerencsét hozott a cigány vagy a zsidó üzletfél. Az év eleji üzletkötések legfontosabb dátuma január másodika volt. E nap volt a kölcsönök kamatainak kifizetési időpontja is.

A TÉLI NAPFORDULÓ KÖRÜLI ÉS ÚJÉVI SZOKÁSOK

A szokások jelentős része kapcsolódott a téli (karácsonyi és újévi) ünnepekhez. A Miklós- vagy Mikulás-napi ajándékozás szokását rendszeresen gyakorolták. Ennek során ruhadarabokkal, édességekkel (cukorkával, narancssal, *tengeri fügével*) ajándékozták meg a család tagjait, főként a gyerekeket, akik este az ablakba tették ki cipőjüket, hogy északa a Mikulás abba rakja ajándékait.

A karácsonyi és újévi ajándékozás ugyancsak rendszeresen szokásban volt. Ilyenkor a családtagok a közösség szegény tagjait ajándékozták meg. 1800—1848 közt szokásban volt az ünnepek alkalmával „egy kis figyelmesség” gyakorlása egyes hivatalos személyek iránt is. Így, a számadások tanúsága szerint, Sándor Mihály, Csík—Gyergyó—Kászsónszék főkirálybírája rendszeresen minden karácsonykor a gyergyószentmiklósi örmény közösségtől ajándékot kapott; ez néhány üveg ürmösi borból, borszéki borvízből és a hozzávaló díszes üvegekből, déli gyümölcsökből, kávéból és egyéb apróságokból állott. Értékük jelentős összeget tett ki (Örmény lt. 1810—1824).

A karácsonyfa-állítás a múlt század végétől jött szokásba. Ugyancsak ettől az időtől kezdve változott meg a szegények megajándékozásának módja is. Így a boltosok a szegényeknek utalványokat adtak, amelyre üzleteikben nekik tetsző árut kaphattak.

A múlt század végéig karácsony és húsvét másodnapján a Legényegylet tagjai kántálni, énekelni jártak az örmény családokhoz, ahol pálinkával és kaláccsal kínálták, és jelentős adományokat kaptak, de ezek nem az éneklőket, hanem a Legényegyletet illették, vagyis annak vagyonát gyarapították. Ennek jövedelmét jótékony célra fordították (szegények, betegek és öregek segélyezése), és minden évben kötelesen valami ajándékot vettek belőle a templomnak.

MULATSÁGOK

Az örmények mulatságait különféle intézkedések szabályozták. Az 1680. évi Canonica Visitatio elrendeli, hogy az örmények „Adventi és Böjti időkben külső vígságos lakodalmat ne tartsanak”, másrészt az örmény közösség használatára átadott kápolnával kapcsolatban meghagyja, hogy „Azt is megtartsák a Jámbor Ürmény Atyafiak, hogy benn a szentelt kápolnában részegségekre ne igyanak, vigadgyanak, hanem kívül legyen szabad nekik az ő szokások szerint való ceremóniákat akár mikor

is elkövetni istenesen”. Eszerint mulatságaikat, legalábbis az ökörsütéssel egybekötött halotti tort, a kápolna körül tartották (Ávedik: 129).

A mulatságok tartásába különösen a határőrség megszervezése óta a katonai hatóságok is gyakran beleszóltak (Gyszm. lt. 1803, 1811, 1840). 1811-ben a katonai parancsnokság kötelezővé teszi a házi mulatságok előzetes bejelentését. Az írások tanúsága szerint a férfiak egyik szórakozása volt a kártyázás, majd az 1800-as években szokásba jött a biliárdozás. Ugyanebben az időben terjedt el főként a kártyázás és a biliárdozás függvényeként az örmények közt a pipázás. Az említett szórakozásokat nagyrészt a vendéglőkben és a *Biliárdházban* üzték. Egyes társasjátékokat a *Céhházban* is engedélyeztek a Legényegylet előljárói felügyelete alatt. Így az 1870-es, 1880-as években is gyakran jöttek itt össze a legények kártyázni, beszélgetni.

Farsang végén, húshagyókedden este a rokonok, barátok együtt szórakoztak. Az örmény ifjúság is részt vett a helyi székely ifjak által szervezett felvonulásokon, *maszkurázásokon* és a Both váránál rendezett *tüzeskerék-eresztésen*.

LAKODALMI SZOKÁSOK

A házasság, lakodalom, mint az élet kiemelkedő mozzanata, központi helyet foglalt el a régi népszokásokban. Az örménység életét az elmúlt századokban nagy szülőtisztelet jellemezte. Nagy szerepe volt a szülők tanácsának, akarátának. Sokszor a szülők igyekeztek előre eldönteni gyermekeik házasságát is. Ha ezzel a megállapodással az ifjak is egyetértettek, sor került a leánykérésre. Az apa magával vitte a fiát, s még egy-két rokonát vagy barátját. Ha a leány beleegyezését is megnyerték, rövidesen sor került a gyűrűváltásra. Ekkor a leendő vőlegény részéről megjelentek közül a *kikérő* a leány szüleitől kikérte a leányt, akinek a nevében a *kiadó* azt válaszolta, hogy a „vőlegény induljon el a házban a leány keresésére, ha megtalálja, akkor kezdetét veheti a mátkaság”. A leány megtalálása után megtörtént a jegyváltás, s ezt tánc, zene és ünnepi vacsora követte (Gopcsa: 1922. 29—30).

Időközben elkészítették a hozománylevelet. A *kelengye* vagy *hozomány* értéke és mennyisége a korok és a családok anyagi helyzete szerint változott. Az alábbiakban a Gyergyócsomafalván lakó Ágoston Rozália 1876-ban kelt hozománylevelének főbb részleteit ismertetjük.

Hozományképpen bútort csak egy *kasztent* és egy *padládát* adtak, 30, illetve 18 forint értékben. Adtak egy varrógépet 70 forint értékben, egy 7 forintot érő hangszerládát, 1 darab 50 forintra becsült 3 éves tehenet. Kelengyéje ez volt: 2 *derékalj* hajastul (82 forint értékben), hat *párna* két-két hajjal (6×15,40=92,40 forint), két *paplan* (egy zöld selyem és egy piros szőr), nyolc *paplanlepedő* (hat gyapot, kettő lengyolcs), két *derékalj* hajastul (52 forint), nyolc *alsólepedő* (gyapot-gyolcs), két *ágytakaró* és egy *asztaltakaró*, négy darab *lenabrosz*, egy *színes abrosz*, egy tucat *színes szervéta*, 24 darab *szervéta*, 4 darab *szótt lenabrosz* (6 forint), 12 *törülközőkendő*, 8 darab *konyhasurcz*, 6 darab *lenszembkendő*, egy darab 24 személyes *lenabrosz*, 5 darab *színes szervéta*, 24 darab *ing* (×3 forint=72 forint), 12 darab *gagya* (72 forint), 8 darab *vékony-*

szoknya és két darab *parkétszoknya*, 12 darab *rékli*, 18 pár *strimfli*. Ezenkívül párnák, abroszok, selyem és szőtt ruhafélék, eső- és napernyők stb. szerepelnek összesen 48 tételben, 1435 forint értékben.

A hozomány összetétele esetenként változott, 1883-ban Sáska Anna, Tarisznyás Gyergelyné egy keményfából készített teljes szobabútort kapott, amely állott a következőkből: egy szekrény, egy vitrinszerű polc (ezt üvegesnek hívták), egy ágy, egy kaszten, egy kerek asztal és hat darab szék szilfából. Minden esetben járt tizenkét nagyméretű hímzett törülköző. Mindehhez még ruhafélék, ágynemű, konyhai edények jártak. Volt eset, amikor a menyasszony egy berendezett üzletet kapott hozományul.

Következő mozzanat a *siratóest(e)* volt, abból az alkalomból, hogy a leány a háztól nemsokára eltávozik. A siratóest fáklyás menettel kezdődött. A vőlegényt rokonai, barátai kísérték, elhozva a vőlegény ajándékait. Ezek közt, az anyagi helyzettől függően, ékszerek, kesztyűk és a *menyasszonyi cipő* szerepelt. Viszonzásképpen a menyasszony is küldött ajándékot, köztük a *menyasszonyfogácsát* vagy *dachtakhalvát* és a szépen kidolgozott *vőlegényi inget*. Ezt követte a vacsora, mely tánccal, vidámsággal fejeződött be. Az esküvőt megelőző egyik este a vőlegény házánál tartották a *legénybúcsút*, az esküvő utáni napon pedig a *kárlátót*. A lakodalmat közvetlenül a siratóest utáni napon tartották. A lakodalmak ideje a téli farsang, a nyári és az őszi időszak volt. A vendégek a menyasszonyi háznál gyülekeztek, innen mentek a díszbe öltözött menyasszonnyal az esketésre. A menyasszonyt mindig a násznagya vezette. Az esketési szertartás főbb mozzanatai: a gyűrűk megáldása, a szokásos kikerdezés és rövid beszéd.

A templomból jövet a vőlegény aprópénzt szórt a gyermekeknek. A rokonok, barátok, jó ismerősök szerencsét kívántak az új párnak. A vőlegény házához érve annak anyja kenyérral és sóval fogadta a menyasszonyt, „hogymindig bőségben éljenek”. Szokásban volt, hogy a menyasszonyt a küszöbön áttemeljék.

Az esküvői vacsorát a bőség és vidámság jellemezte. A fényűzés, tékozlás korlátozására számos intézkedés történt, amelyek a XVIII. század végén Erzsébetvárosról származtak, ugyanis az ottani örmény főbírónak — amint láttuk — a gyergyószentmiklósi örményekre is kiterjedő joghatósága volt. Egyik XVIII. század végi határozat szerint az első vagyoni osztályba tartozó a lakodalomkor a salátán és csemegén kívül tíz fogásnál több ételt nem adhat, a második osztályba tartozóknál ez az arány 8 fogás, a harmadik osztálynál pedig 6 fogás volt. A lakodalomkor felfogadható zenészek számát 2 és 5 között állapították meg. Az asztalnál étkezés végett öt óránál többet nem volt szabad ülni, de utána megengedték a táncot és a dalolást (Ávedik: 68—78, 125—130).

HALÁLOZÁS, TEMETKEZÉS

Változatos hiedelem- és szokásanyag maradt ránk az elhalálózással, temetéssel kapcsolatban. Ennek jelentős része a több évszázados együttélés következtében hasonlónak lett a helybeli lakosság hiedelem- és szo-

kásvilágához. Az alábbiakban csak néhány, Gyergyóban kizárólag az örmény eredetű lakosságnál megtalálható hiedelmet vagy szokást ismertetek.

A halál beálltakor a halottas ágytól elindulva valamelyik közeli családtag égő gyertyával elment az ajtóig, „kikísérte a lelket”.

A temetés az 1950-es évekig többnyire a lakásról történt. A sírásás és elhantolás a múlt század végéig a Legények Céhe, a későbbi Legényegylet feladata volt, akárcsak a koporsónak a háztól a sírig „rudakon vitele” is. A hagyomány megőrizte még a szent mihály-lován való halottvitel emlékét, azonban részletesebb adatokra már nem sikerült rábukkanni. A gyászokcsi használata 1900 körül jött divatba.

Az ifjak a temetés körüli szolgálataikat a váta felügyelete alatt teljesítették. Viszonzásképpen a gyászoló család két selyemkendőt vásárolt; egyiket a temetési menet elején vitt keresztre, a másikat pedig (közvetlen a pap előtt vitt) egyleti jelvényre, a *kávázánra* kötötték. Az így összegyűlt kendőket év végén elárverezték, és árát az egylet jövedelméhez csatolták.

A temetési menet felállása teljesen azonos volt a helyi lakossággal. Elöl két fekete lobogó, közte egy kereszt (melyet a régebben szokásos) hármaskereszt helyett vezettek be az 1900-as években), utána a férfiak, majd a Legényegylet jelvénye, a *kávázán* következik — ezt olykor a Legényegylet hagyományát őrző *vörösköpönyegesek* kísérik —, utánuk következik a pap, kántor és ministránsok, majd a koporsót viszik (gyászokcsin vagy rúdon), kétoldalt a jó barátok közül felkért *gyertyavivők*, a koporsó után a *gyászosok*, majd az asszonyok haladnak.

Idős emberek visszaemlékezése szerint az életükben sokat utazó kereskedők temetésén a temetési menetben a koporsó előtt vezették a halott kedvenc lovát is. Ezt a szokást utoljára 1884 októberében Nadas Gergely, 1899 őszén pedig Kopatz Jakab kereskedők temetésén gyakorolták.

1950 tájától a halottakat többnyire a temető kápolnájában ravatalozzák fel, a koporsót pedig az ismerősök, barátok viszik a sírig.

A halotti tor tartása a már említett 1680-as adat szerint az örménységnél is szokásban volt, de az egyházi és világi tiltó rendelkezések hatására lényegesen átalakult. Az 1900-as évekig a temetés után a résztvevőket a temető kapujánál örményül *hádájégnak* nevezett rétesel kínálták meg. A nagyméretű torok rendezésének már a múlt század közepétől nyoma veszett. A temetés utáni vacsorára rendszerint csak a közeli rokonságot hívják vissza. A környező falvakban élő örmény eredetű lakosoknál a temetés az illető községbeli szokásoknak megfelelően történik.

A temetkezés helyének elrendezését illetőleg kevés az adat. A XVII. században a kápolna körül, a Ferenczy György által létesített Idegenek temetőjébe temetkeztek. A kápolna és a temetőhely megvásárlása (1717) és a jelenlegi örmény templom felépítése (1730—34) után az itteni temetéseket korlátozzák, csak az örmény közösség életében kiemelkedő személyeket vagy azok hozzátartozóit temetik ide.

A régi örmény temető a múzeumi telek északi felének szomszédságában, attól keletre terült el. Ezt 1860-ban zárták le véglegesen. A jelenlegi örmény temetőt 1836-ban nyitották meg, azonban 1860-ig a régi temetőbe is temetkeztek. Utóbbi elrendezésére vonatkozólag nem ke-

rültek felszínre adatok. Valószínűleg itt is családok szerint temetkeztek, akárcsak a jelenleg használt temetőben.

Sírjelként kő- vagy vaskeresztet állítottak. Fakeresztről csak ritkán van tudomásunk. A templom udvarán vakolatból alakított kereszteket is használtak. A sírfeliratok szövegezését a tömörség jellemezte. Sírversek ritkán készítettek.

VISELETTÖRTÉNETI ADATOK

Az örmény lakosság viselete a beköltözés után rövid idő elteltével alkalmazkodott a korabeli erdélyi iparos, kereskedő réteg viseletéhez. A XVIII. században a férfiak szattyánbőr csizmát, szíjjal rögzített posztónadrágot, mellényt, nyakraváló kabátot, köpenyt, mentét, kalapot vagy télen sapkát és bundát viseltek. Az úton levők mellényük belső zsebében tartották a pénzt, és a rablók elleni védekezésképpen éjszaka a mellényt a fejük alá helyezték. Az útlevelek tanúsága szerint az örmény kereskedők is magyaros viseletben jártak. Így 1849-ben Ábrahám Ábrahám, akit csinos alakja miatt Szép Ábrahámnak is hívtak, „visel kalapot, magyaros köpenyeget, csizmanadrágot és csizmát” (Gyszm. It. 1849).

A nők viselete a *harisnya*, a *papucs*, a *hímzett ing* és széles hímzéssel ellátott *fehér szoknya* volt. Az *alsóköntös*, *lájbi*, *mente* és *bunda* viselete a magyar hatás eredménye.

A fentiek mellett még a férfi ruhadaraboknak számos változata volt ismeretes a vagyoni helyzetnek, a történelmi koroknak vagy egyes alkalmaknak megfelelően. Esküvő alkalmával költséges menyasszonyi és vőlegényi ruhát készítettek. Az ingeket, menyasszonyruhákat esküvő után rendszerint a templomnak ajándékozták, ahol oltárterítőket, egyházi ruhákat készítettek belőlük. Különösen állt ez az *új asszony* esküvő utáni napon viselt *másodnapi ruhájára*.

Az örmény kereskedő úti kellékei közé tartozott a szekéren való utazásnál a *kocsiláda*, amely sokszor vas- vagy rézveretes volt, a lóháton való utazásnál pedig a bőrből készült és gyakran rézveretes *átalvető*, a *fakulacs* (melynek közepén az üres pohárnak helye volt) és a védekezésre használt *buzogány*.

A LAKÁS

Az örmények megtelepülésük idején a helyi székely lakosságtól bérelt házakban laktak. Ezek a helyi szokásoknak megfelelően épített konyhával, pitvarral együtt rendszerint két vagy három helyiségből állottak. Berendezésüket tekintve ebben az időszakban feltehetőleg hasonlultak egyrészt a helyi székely lakosság házához, másrészt a kereskedelmi tevékenység nyomán egyre inkább előtérbe jutottak a polgáris elemek.

A XVIII. század második felétől kezdve egyes örmény családoknak megengedték a házépítést, így az 1770—1848 közti időszakban vagy tizenöt kőházat építenek örmény kereskedők. Az alaprajzok elemzését

e helyen mellőzzük. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy ezek a polgári kereskedői házak jellegzetességeit viselik magukon, és az építető család anyagi helyzetének, kereskedelmi tevékenységének megfelelően alakították ki.

A marhakereskedéssel, mészárosággal foglalkozó Kövér család házában nem volt bolthelyiség, de telkén tágas istállók álltak; a padláson megtalálható a jól kiépített füstölőkamra. A Bocsánczy család inkább ipari cikkek, élelmiszerek értékesítésével foglalkozott. A beépített terület nagyobb részét az üzlet- és raktárhelyiség foglalta el. A 230 négyzetméternyi lakóterület alatt mindenütt pince van, a padlás pedig különösen használható áruk tárolására.

Az örmény kereskedők és iparosok által vásárolt vagy épített házaknak későbbben szerves tartozéka volt az üzlethelyiség vagy műhely. Egyes házak homlokzatán vallásos tárgyú szobrok vagy festmények elhelyezésére alkalmas fülkét alakítottak ki. Lakáskultúrájuk azonos lehetett az erdélyi polgárosodó iparos, kereskedő rétegével, amint a hozománylevelek bútorokkal kapcsolatos utalásai is rávilágítanak.

A TÁPLÁLKOZÁSRÓL ÉS ÉTELEKRŐL

A táplálkozást, az örmény konyhát a változatosság jellemezte Gyergyószentmiklóson is. Az étrendben az ősi örmény ételek mellett mindazon népek ételei is megtalálhatók, amelyekkel története folyamán az örménység együtt élt és amely ételeket korábbi étrendjével sikerült egyeztetnie. Hús, zöldség, gyümölcs, tésztafélék, édességek egyaránt fellelhetők benne. A tápláló ételek mellett az örmény konyha sok csemegét használ, mivel a gyümölcs és édesség elősegíti az emésztést.

Az örmény nőkkel szemben támasztott egyik fő követelmény a konyhaművészet ismerete volt. Az anya lányát már kiskorában taníttatta az egyes ételek készítésére. A sok közül kiemelkednek az alább ismertetett ételek:

A levesételek alapanyagai közt fő helyet foglal el a *hurut*, amely a következőképpen készült: A hurutos (egy kizárólag erre a célra használt fa) dézsában legtöbb két-három nap alatt megfelelő mennyiségű tejet gyűjtenek össze. Ez, ha meleg helyen tartják, hamar megalszik. Hat héten át naponta legalább kétszer fakanállal felkavarják, hogy megfelelőképpen megsavanyodjék. Ezután rézüstben élénk tűzön több órán át főzik. Apróra vágott (lehetőleg frissen szedett) petrezselymet, néha tárkonyt és zellerlevelet is adnak hozzá. A főzés után visszamaradt masszát kúp alakúra formálják, és szellős helyen keményre szárítják. Így hosszú ideig, néha egy évig is eltartható. Újabban a fadézs helyett nyolc-tíz literes üvegeket is használnak alvasztásra. A kész hurutot pedig nemcsak szárítva, hanem befőttesüvegekben, kevés zsírral leöntve, lekötve is tárolják.

A kúp alakban megszáritott hurutot használatkor megreszelve, tejföllel elsodorva adagolják a levesbe. A hurut egészséges volta miatt igen fontos helyet foglalt el az ősi örmény étrendben. Jelentőségét nagymértékben megőrizte napjainkban is. Nemcsak otthon használták, hanem utazásaikra is magukkal vitték. A hurutfőzés tudományát sok gyer-

gyószentmiklósi és környékbeli székely asszony is elsajátította. Sok székely család étrendjében is megtalálható. A gyergyószentmiklósi szombat napi hetivásároknak a hurut ma is egyik megszokott árucikke. A hurutot számos étel ízesítésére használják. Ezek közül néhányat ismer-tetünk:

Első helyet foglal el az *ángádsábor* vagy a *fültő* (Szongott: IV. 81). A levesbe szánt laskatésztát kis négyzetekre vágják, minden darabba apróra vágott vagy örölt (rendszerint marha) húst tesznek, kevés borssal ízesítik, majd a fül alakjához hasonlóan összefoglalják. A visszamaradt húsból *doláthnak* nevezett kis gombócokat csinálnak, és az ángádsáborral együtt a fővő húslébe vegyítik, megfőzik, hurutal savanyítják. Az ángádsábor az ünnepi, főként karácsonyi és húsvéti ebédek étele volt. Sok munkát igénylő volta miatt készítésében a férfiak is gyakran részt vettek. A hurutot ugyanígy lehet főzni laskával is. Böjti időben 1940 előtt a négyszögű laskakockákba rántottát tettek. Főzik krumpli- vagy rizskásalevesbe is. A böjtös hurutoslevesbe hiripombát tesznek.

Divatból kiment étel a *tukmadsleves*, melybe laskát tettek és hurutal ízesítették. Hurutal savanyították a *felakkot* is, ez disznógömböc, levesbe aprítva.

Már nem készítik a *szuligleves*, amelyhez káposztalébe zöldséget és laskát főztek.

Böjtös étel volt a *korpacibreleves*: a búzakorpára forró vizet töltöttek, így pár nap alatt savanyú lé képződött, a belőle leszűrt cibréhez zöldséget és tehéntúrót adtak.

A *táskaleves* készítéséhez a malac tüdejét, máját, szívét megfőzve, apróra vágva laskatésztába rakják (ezt előzőleg tésztaavágó sarkantyúval négyzet alakúra vágják). Közben a malac hosszában elhasított lábait vízben megfőzik, majd a laskatésztával együtt húslében újra meglobbantják.

A *pohorka*: kendermaggal készült leves. A századforduló után már nem készítik.

A *mákos leveshez* a mákot vízben megáztatták, fakanállal eldörzsölték, főtt mézzel összekeverték, utána szárított kenyérkockákra öntötték. Nagypénteken fogyasztották.

Alkalmi ételként, főként farsang utolsó hetében készítették a *heriszát*. A jól megfőtt és apró szálakra tépett marha- vagy pulykahúst főtt búzával és rántással keverve húslében főzték meg.

Nagypénteken használt étel volt az *olajos káposzta*, mely a töltött káposztával azonos módon készült, azzal a különbséggel, hogy hús helyett szárított hiripombát, zsír helyett lenmagolajat használtak.

A mazsolával vegyített, húslében főtt rizskását *philáv* (piláf) névvel illették.

A szigorú böjti napok egyik vastagétele a mák és a fodormenta keverékéből készített *máhók* volt.

A *dápgádz* vagy helyi kiejtéssel *dápdász* paszulyhoz a babot megfőzték, majd rántott hagymát adtak hozzá. Pénteken és más böjti napokon hidegen fogyasztották.

A főtt tésztafélék egyike volt a *haku erusta*. A metélt laskatésztát apró húsgombócokkal húslében megfőzték. A halotti tor kiegészítő étele volt. Innen ered 'a halott lelkéért adott laska' jelentésű örmény neve is.

A hagyományos gyergyói örmény konyha étlapján jelentős helyet elfoglaló édességek, sütemények egyike a *káta*. Ehhez egy félliter vajat fatálban habbá dörzsölnek, majd egy liter mézet vegyítenek hozzá, utána élesztő, két tojássárga és kevés hamuzsír hozzáadásával barna liszttel dagasztják. Kőkeményesű tésztáját nagycsütörtök délutántól nagy-szombat reggelig meleg helyen kelesztik, majd a keveréket vékonyra nyújtott porhanyó tésztában sütik ki. Mivel nagy meleget kíván, még délután hat óráig is a kemencében hagyják.

A húsvéti ünnepkör süteménye a *pászka*, amelyet tehéntúró, tojás, tejföl, liszt, citromhéj, mazsola, cukor keverékével összeállított nyújtott tésztából sütnek.

Egyik legismertebb, ma is készített édesség a *dáláuzi*. Pörkölt, forró mézbe kevés reszelt narancshéjat tesznek tisztított cikkenként két-három darabra vágott dióval keverve. Némelyek mákot is kevernek bele. A forró keveréket ostyára öntik és különböző mértani idomú formát adnak neki. Néha cukorkával is díszítik. Újévi csemege volt, azonban az 1940-es évektől a helyi cukrászok és édességárusok évközben is kezdtek készíteni.

A *daktakhalva* vagy *menyasszonypogácsa* számára lisztből, vajból rántást készítenek, bele mézet és mandulát tesznek. Formába öntik, torta alakúra kiképezve vágják fel. Mint a neve is mutatja, a menyasszony vitte magával az esküvői vacsorára. Fogyasztását az örmény közösség belső rendszabályai, mint a túlzott fényűzés egyik megnyilvánulását, gyakran eltiltották.

A böjti édességek egyike volt a *mézzel* kevert *főtt búza* vagy *mézes búza*, valamint a *mézes rántotta*.

A *chádájég* vagy *bábakalács* tésztája a tojássárgától arany színűvé, páratlan finomságúvá vált. Főként lakodalmakra, halotti torokra készítették.

Az állati termékek hasznosításáról, illetve a mészárosságról szóló dolgozatomban említettem a *james*, *serdán* és a *bozsonyica* használatát, készítését. Ezek az ételek jelentős helyet foglaltak el nemcsak az otthoni, hanem az utazó kereskedők étrendjében is.

A gyergyószentmiklósi örmény konyha számos receptjét közli Novák Mária („Baby” szakácskönyve. Sf. Gheorghe [é.n.]). E munkán kívül jelen dolgozat vonatkozó részéhez helyszíni gyűjtéseinket és a levéltári adatokat használtam fel.

Az írott források még számos ételféleség használatára utalnak. Azonban ezek készítési módját, felhasználásának kereteit a források szűkszavúsága vagy a ma ismert néprajzi anyag hiányosságai miatt nyomon követni nem tudjuk. Így tárgyalásukat későbbi időpontra kell halasztanunk, az örménység népköltészetének, népzenejének tanulmányozásával és a már vázolt témák elmélyítésével együtt.

Az előbbieken felvázoltuk a gyergyószentmiklósi örmény település történeti néprajzának néhány jellegzetes vonását, ezzel is kiegészítve a néprajzi képet. Ugyanakkor a vázlat alkalmas lehet arra, hogy a történészek és a néprajzosok körében a század eleje óta alvó érdeklődést ismét felkeltse a századokkal ezelőtti körükbe és közéjük került néptörődék hagyományai és sajátosságai iránt. Talán lesznek, akik a még felta-

lálható szájhagyományok lejegyzésével, írott emlékek felkutatásával, a már feltárt tárgyi és adatanyag, múzeumi érdekű tárgyak átadásával hatékonyan hozzájárulnak az erdélyi örmény települések történeti néprajzának megírásához, és ezáltal az ország néprajzi képének teljesebbé tételéhez.

JEGYZETEK

¹ Minas Pajanskiant: *Călătorie în Polonia și alte părți locuite de armeni*. Venezia 1830.

² Ioan Bogdan: *Orașul Iași*. Iași 1913.

³ Artur Gorovei: *Monografia orașului Botoșani*. 1903.

⁴ Heinrich Wlislöcki: *Die Armenen im Bukovina*. Wien 1892.

GYERGYÓ EGYKORI NÉPÉLETÉBŐL

A történeti-néprajzi kutatások egyik eddig elhanyagolt területe a népélet, a népszokások múltbeli alakulásának nyomon követése, habár a történeti források erre elég gazdag anyagot őriznek. A néprajzosok inkább a jelenkorban élő ember, elsősorban az idősebb adatközlők élményanyagának rögzítésére összpontosították figyelmüket. A következőkben szeretnék bár Gyergyó vidékéről némiképpen hozzájárulni e hiányosságok pótlásához. Nem vállalkozom átfogó elemzésre, hanem csak néhány szokás, illetve közösségi szabály ismertetésére szorítkozom. Az idős adatközlők segítségével régi feljegyzések és leletek értelmezésére törekedtem.

VIDÁMSÁGOK, MULATSÁGOK

Farsang idején (vízkeresztől *húshagyatig*: január—február) régen mindenik gyergyói községben táncokat rendeztek. Ilyenkor kisebb-nagyobb csoportok verődtek össze, rendszerint egy falu vagy egy falurész ifjaiból, akik maguk közül vezetőt, *gazdát* választottak. Ennek az volt a feladata, hogy megszervezze az ünnep köszöntését és ennek során az ehhez kapcsolódó hagyományos táncot és annak zavartalan lefolyását.

A fiatal házások és legények által összeadott pénzből fedezték a költségeket, elsősorban a *táncház* bérét. Táncháznak valamelyik gazdától vagy a kocsmárostól egy-egy nagyobb helyiséget vettek ki. Gyergyószentmiklóson, Ditróban a községnek volt táncháza is. Ezek rendszerint a barompiac közepén épültek, és vásárok alkalmával *cinkosház* (marhalevél-kiállító hely) céljára is használták.

Táncokat általában vasárnap, kivételesen más napokon is rendeztek. Pénzzel csak a legények járultak hozzá, a leányok helyett is ők állták a költségeket. A zenészeket, akik rendszerint helybeliek voltak, a gazda fogadta meg és fizette. Húshagyatkor, vagyis amikor a táncok ideje lejárt, a megmaradt pénzből italt vásároltak, és ezt közösen fogyasztották el. A táncban az előre kialakult csoportosulás legénytagjai vehettek részt, csak kivételesen fogadtak be más fiatalt. Néhány falutízesnek is volt táncháza.

A farsang legvidámabb időszaka a *húshagyat*. Már húshagyóvasárnap megkezdődött a vigalom, amely a következő hétfőn folytatódott és kedden érte el a csúcspontját. A vigalomnak akkor csak egy része volt a tánc. A farsangi mulatságok sorában fontos hely jutott a farsang megelőző időszakára is jellemző *maszkurázás*nak. Főként a rokon vagy ismerős családok fiataljai keresték fel egymás házat *maszkurának* öltözve.

A legnagyobb méretű maszkurázás húshagyatkor folyt. Ditróban már vasárnap különböző jelmezekbe öltözve százötven maszkura is összegyűlt. Voltak közöttük törökök, akik fejükön fezzel, kezükben pattogó ostorral jártak körbe, mások meszelőt vagy rostát áruló cigánynak öltöztek, de voltak ott citerások vagy olyanok, akik a kor divatját utánózták: dámák, apácák, jósok és medvének öltözött alakok is. A maszkurák bámulására a falu apraja-nagyja összegyűlt.

Gyergyószentmiklóson is nagyjából hasonlóan zajlott a maszkurázás. Az említettek mellett tudomásunk van néhány, már feledésbe merült szokásról. Ezek egyike az 1890-es évekig divatba volt *farsangi szán*. Rönkfából 10—15 méter hosszú szánat készítettek. Elébe különböző állatokat fogtak: a lovat számmal, a bivalyt kutyával, az ökröt lóval társították. A szánon változatos jelmezekbe öltözött alakok helyezkedtek el. Voltak köztük urizáló dámák, mészárosok, akik macskát vágtak, borbélyok, akik fakéssel borotváltak. Így járták végig húshagyókedden délután Gyergyószentmiklós utcáit. Hasonló vidámság jellemezte mindenik gyergyói községet, ahol az utcák ugyancsak hangosak voltak a maszkurák és a bámeszkodók zajától.

A farsangi szán Szárhegyen is szokásban volt. A 8—10 m-es boronából álló szán elé 4—5 pár ökröt fogtak. A boronákon keresztbe *átalfák* voltak elhelyezve, ezeket mint a hidat lepadolták. A szánon ott ült a szabó a varrógép mellett, a varga dikiccsel a kezében, a kovács az üllő, a mészáros pedig a húsvágó *csutak* előtt. Az ördögnek öltözött fiatalok olyan szarvakat tettek fel, mint amilyen az özbaknak van, hátul pedig farkok lógott utánuk, mások zörgőket akasztottak nyakukba, kezükben skorpiót vagy nyolcágú ostort hordozva. Így járták a falu utcáit, minden maszkura a maga mesterségét folytatva és a gyermekeket ijesztgetve.

Húshagyókedden este rendezték a tűzijátékot. Gyergyószentmiklóson a Both vára csúcsáról tüzes kerekeket eregettek alá a Békény partakáig. Ehhez régi, ráf nélküli, *fakó kereket* használtak. Ezeket szalmával fonták be, szurokkal öntötték le, meggyújtották, és a hegyoldalon begurították a völgybe. Ezen a helyen az említett szokást az 1900-as évekig gyakorolták. A Gyilkostó felé vivő országút megépítése után egy ideig még a Csobot-hegy oldaláról eregették a tüzes kerekeket, majd az 1930-as években ez a szokás teljesen kimaradt.

Ez a szokás a múlt század végéig Szárhegyen, a Szármány-hegy oldalán is szokásban volt. Itt is ismert volt az a hiedelem, hogy a farsangot jelképező Konc király ekkor adja át a hatalmat a böjtnek és a szegénység képviselőjének, Cibre vajdának. Egyesek szerint szalmabábot is öltöztettek, amely a farsangot jelképezte. Ezt a tűzijáték után elégették.

Hamvazószerdán került sor a farsang keresésére, búcsúztatására és temetésére. Ditróban egy vászonruhába öltöztetett szalmabábot hordoztak végig a falu utcáin, vidám éneklés közepette, majd a mező szélén elégették. Ezzel jelképezték a farsang halálát. Gyergyószentmiklóson szintén ezen a napon volt a farsangkeresés. Botokkal, seprűkkel felfegyverzett legények minden udvarra és híd alá benéztek, úgy keresték a farsangot. Ez a keresés az időközben elfogyasztott pálinka hatására gyakran verekedéssé fajult.

Orbán Balázs még azt is említi, hogy a fiatalok a tüzeskerék-eresztés után örömtüzeket gyújtottak és víg áldomást csaptak (Orbán: II. 110). Ugyancsak ő ad hírt a magyar néprajzi irodalomban arról, hogy „A gyergyószent-miklósiaknak azon eredeti, másutt nem létező szokásuk van, hogy hamvazószerdán a legénység egybegyűlvén, zeneszóval megy a lelkészi lakhoz, s a lelkészt a Rákóczi-indulóval kíséri az egyházba, melynek ajtajánál hangzik el az utolsó zeneszó, és az szünetel

egészen a nagyszombatig történendő feltámadás ünnepéig. Ily böjtkezés tudtommal sehol sem divatozik” — mondta Orbán Balázs (Orbán: II. 105).

Az Orbán által mondottakat azzal szerelnők kiegészíteni, hogy a farsangnak a szentmiklósihoz hasonló búcsúztatása Szárhegyen is szokásban volt. Itt húshagyókedden reggel kezdődött a tánc, Alszegben és Felszegben külön rendeztek táncot a gyermekeknek és külön a házasoknak.

VISELET- ÉS VISELKEDESTÖRTÉNETI VONATKOZÁSOK

A közösség és a felső hatóságok szabályozó ereje az élet nagy területére terjedt ki. Számos intézkedést hoztak a templomi ülésrend szabályozására is. 1629-ben, amikor a gyergyószentmiklósi templom javításához pénzre volt szükség — amint Ferenczy György plébános írja —, a templomi ülésrendet a korábbi szokásoktól eltérően a lefizetett összeg szerint határozták meg: „mivel az mi templomunk és cintermeink régen épített volt, az cserepezése és az ő falai igen megromladoztanak vala, ezért Marosvásárhelyről hozatánk téglavetőket és úgy építettök meg, de az kész Pénznek engedetlensége miatt kényszerítettünk vala a székeket mind kihányani a templomból, hogy azoknak [ti. a mestereknek] megfizethessünk. Végeztük azért, hogy minden a kőpártán való álló helytől adjanak ötven pénzt, a férfiú álló helytől is azonképpen ötven pénzt, az ki az széket be akarja tenni.” Azok, akik új helyet vettek, egy forintot fizettek, a jobbágyok, zsellérek pedig tíz-tíz pénzt (Veszely: 120).

Csík—Gyergyó—Kászsónszék 1643-i határozata értelmében a templomi széket annak adják, aki taxáját leteszi (Veszely: 125). Tiltja továbbá a székekkel (helyekkel) való kereskedést; a székeknek „ha bomlása léssen”, javítása annak kötelessége, aki rajta ül (akinek tulajdona). Két széke senkinek sem lehet. Ha valaki két széket örökölt, joga volt választani. Aki mód felett (engedély nélkül) tett be széket vagy ha valaki „bosszúságból vagy haragból valakit megtaszít, büntetése 12 frt”. „Aki egyik székről a másikra átalhág, vagy férfiú vagy asszonyállat, annak büntetése 1 frt.”

Csík—Gyergyó—Kászsónszék 1717. évi Generális Congregatiója a székek használatát szabályozva kimondja, hogy „A nemesek szolgálói asszonyaik elé ne üljenek, hanem mellettük a földön álljanak, vagy a köznép közé üljenek. A falusi leánykák és leányok az öregasszonyok elől a székeket ne foglalják el, hanem álljanak. Az ifjak a kórusba menjenek, a férfiakat ne szorítsák ki a székekből. A tanult ifjak és az énekelni tudók a mester mellett kaphatnak helyet” (Veszely: 66). A rendelkezés előírja, hogy egy székre (ez egy 3—4 férőhelyes pad) csak egy karakterben levők, vagyis azonos társadalmi helyzetű emberek ülhetnek. 1719-ben Alfaluban azt, aki mást székéből kutaszt, egy forint büntetéssel sújtják (Alfalvi Egyht. jk. 1719). 1726-ban a gyergyói Canonica Visitatio kimondja, hogy „a széket halál esetén a megye hasonló karakterben levő embernek adhassa” (GyM. It. 2. sz.). Ditróban a törvényte-

len gyermeket szülő leányanyák mise alatt csak a harangláb alatt állhattak, rövidre vágott hajjal.

Az ülöhelyekhez való ragaszkodás nyomai még a múlt században is felötlenek. Egy kirívó eset merült fel Gyergyószentmiklóson 1834 februárjában: Kézdi Borbála és Lukács Istvánné a széki hatósághoz tesznek panaszt, mert Máté Jakab fia Antal felesége leányával elfoglalták a Kézdi Borbála által épített széket, „kijelentve, hogy bosszúból sem engedik be”. Kézdi Borbála erre válaszképpen a székre (templomi padra) ajtót csináltat és zárral látja el. A széki hatóság közbelépésére az alperesek megígérik, hogy nem bántalmazzák Kézdi Borbálát (GyM lt. 8. sz. 11 és 21).

A felső és külső beavatkozás dacára, egyes falvakban a családi összetartozás a templomi ülésrendben is érvényesül. Ennek a régi ülésrendnek a hagyományait ma is megtalálhatjuk Kilyénfalván, ahol az első padsorokban mindkét oldalon férfiak ülnek, családok szerint csoportosítva: Gálok, Cirjákok, Péterfiak, Miklósfiai, Györgyök, Ambrusok, Fodorok, Kolozsiak. A bal oldali padosor ötödik és hatodik rendjében ülnek a leányok, a következő padokban pedig az asszonyok.

Az italozás már a XVII. században mint az élet káros kísérője bukkan fel. Petki István, Csík—Gyergyó—Kászonszék kapitánya 1643-ban így rendelkezik: „Noha volt ennek előtte is végzés arról, hogy a templom és kápolnáknak dedicatiójok idején senki ne részegeskedjék; de sok értetlen emberek lévén... nem tudják becsülni, hanem jó reggel elkezdvén égett-boron ... az ördögnek szolgálnak; azért ezek ellen tőnk ilyen végzést: hogy a nedvességet kivervén fejekből megfogattassanak, és 12 forintokig büntetessenek a megye bírái által” (Veszely: 28). 1717-ben ismételen megtiltják a templomok és kápolnák körül való italárúsítást (Veszely: 66).

Mindennemű portéka árusítását, a kereskedést — különösen vásárnap — szigorúan ellenőrizték. 1619-ben a gyergyószentmiklósi plébános az áru elvesztése alatt tiltja és rendeli, hogy „senki az áldozatra való csengetés- és harangozásig semmit ne áruljon, se az piacra ki ne szabad legyen vinni, mely dolog mind eddig jól megtartott”. Ez időben esküdt vásárbírák voltak Ambrus Mátyás és Aranyas Lőrinc (Veszely: 121). 1631-ben a megyebírák kérésére a pap megengedi, hogy beharangozásig húst áruljanak, de mise alatt letakarják, és se kinn, se háznál senki semmit ne áruljon. Az idézett 1643. évi rendelkezés kimondta, hogy „senki vonó marháját, se lovát munkára bé ne fogja vasárnapokon és nagy ünnepeken, kivéven ha emberséges embereket megyében vagy menyegzőben hínak, vagy templomhoz vagy sokadalomba megyen (...) Akik pedig a piacon hivalkodnak, isznak, részegeskednek, templom előtt, kerítés mellett hiába töltik mise alatt idejeket, azok is büntetessenek egy forintig (...) Az egyéb árusok, kalmárok, örmények, egyszóval valakik árut visznek a piacra, mise alatt ne merészljenek árulni; míg a templomba beharangozzák, addig ugyan árulhat, akitől lehet s veszik áruját, de mise alatt, mise utánig, míg a templomból jönnek, ne árulhasson senki” (Veszely: 22).

1717-ben a rendelkezéseket megújítják. Istentisztelet alatt semmit sem szabad árulni, mise előtt és után csak a hús kimérését engedélyezik (Veszely: 66). 1747-ben kimondják, hogy a szükséges dolgokat árul-

hatják, de égett bort semmi szín alatt nem szabad árulni. 1752-ben egy guberniumi rendelet úgy intézkedik, hogy vasárnap „árúk, mivek boltjai, sátrai bezárva legyenek”, a vasárnapra és ünnepnapra eső sokadalmakat a következő ferális napra tegyék, s a cégéreket vegyék be minden helységben (Veszely: 100). A következő időszakban is számos intézkedés foglalkozik az ünnepnapi árusítással; de mivel azokat más helyen már ismertettem, itt mellőzöm részletes bemutatásukat.

*

Az élet más jelenségeihez hasonlóan, a táncalkalmakat szintén a közösség ellenőrizte. A dologról beszédesen vallanak a régi iratok. Az 1643. évi végzés szerint „Eleitől fogva régi időben mindenkor tilalma volt a sátoros innepeken való táncolásnak, királyné asszony ültetésnek, mely pogányoktól maradt szokás ezután is tilalmas; hanem az ifiak aféle dologról az ordinarius parochust requirálják és vegyenek engedelmet és szabadságot az aféle dologra. Egyébaránt a büntetése mindenkítől külön-külön egy forint, kik engedelem nélkül táncolnak, de az engedelem az ilyen dologról délelőtt semmiképpen ne lehessen, se pedig vecsernye alatt, hanem mise utántól fogva vecsernye első harangszóig csak. Az első sátoros napot mindenkor tilalmazták, s ma is tilalmazzák reggeltől fogva estig. Sz. János estin [június 24.] a virrasztó tétel semmiképpen nem engedtetik épen éjfélig, annál inkább hajnalig vagy viratig, hanem csak késő vacsorakorig, amikor az ember le szokott nyugodni ágyában” (Veszely: 23). 1717-ben a tilalmakat ismét megújítják, hangsúlyozva, hogy húsvét másodnapján tilalmaztatik a vízbevetés (Veszely: 66). 1725-ben kimondják, hogy a szombat vagy ünnep estjén kalákában táncolókat, akik emiatt a vasárnapi miséket elvesztegetnék, a megyebírák [egyháztanácsosok] a gazdával együtt 12 forintig büntessék meg. 1752-ben a muzsika, tánc, ital vasárnap délelőtt 11 óráig tilalmaztatik. 1803-ban Gyergyószentmiklóson „tilos volt este tíz óra után a korcsmában dombolni, az utcákon visítani, az ablakok alatt fel s alá járkálni s hegedülni” (Gyszm. v. lt. CsÁL). 1831-ben kötelezővé teszik a házi multságok előzetes bejelentését a századparancsnokságon.

A fentiekből kitűnik, hogy számos kereszténység előtti szokás átvésvélve a középkor hosszú századait, továbbélt, köztük a pünkösdi királyné választás, amelynek halvány emlékei még a múlt századi gyermekői hagyományanyagban is felötlenek.

A tilalmazott vízbevetés emléke szintén fennmaradt. Még a jelen század elején is a leányokat húsvét másodnapján megfogták és belemártották a falu közt folyó patakba, vagy a kútból frissen mert vízzel nyakon öntötték. Ennek finomult változata az itt is gyakorolt rózsavízzel való öntözés.

Viselet-, illetve viselkedéstörténeti adatot is tartalmaznak a régi helyi rendeletek és határozatok. Így például az 1643-i széki határozatok elrendelik, hogy a megyebírák büntessék meg azokat az asszonyokat, akik „a szülés után avatás avagy áldás nélkül imitt-amott járnak, ki-mennek életekről és a templomba bémennék hír nélkül”. Büntetésük 1 forint (Veszely: 20).

1717-ben a papság újólal megtiltja, hogy a leányok a körmeneteken fejfedőt, kendőt viseljenek. (Ezeket az egyháziak szedjék le.) Ugyanakkor tilos a fegyverviseles is (Veszely: 66).

NÉPI JELADÁSI RENDSZEREK

Befejezésként a gyergyói népélet egyik kevésbé tanulmányozott oldalára szeretném felhívni a figyelmet: a népi jeladásra. A hegyvidéki település, a sok százados határőri szolgálat, a török, tatár betörések, a települések közti nagy távolságok, az emberek egymásra utaltsága arra készítette a közösségeket, hogy kialakítsák a hírközlés helyi módszereit.

A népi jeladási rendszer alapeleme, mondhatni gerince itt is a *harangozás* volt, amely az egykori viszonyok között lehetővé tette életbevágó értesítések gyors továbbítását. A múlt századokban nemcsak egyszerű alkalmazott volt a harangozó, hanem fontos szerepet töltött be a falu gazdasági életében is. Munkája nagy felelősséggel járt, mert egy helytelen harangjelzés pánikot kelthetett, anyagi kárt okozhatott. Már korán szükségessé vált a harangozással kapcsolatos szabályok alkalmazása. 1668-ban Marosszéken elrendelik, hogy a harangot meghúzni a pap vagy a kántor híre nélkül nem szabad (Veszely: 39). Gyergyószentmiklóson 1680-ban a Canonica Visitatio rendelete szerint „Az harangozásban senki magát ne ártsa a fogadott harangozó híre nélkül, büntetés alatt” (Uo. 125). Ugyanitt kimondják, hogy kántort az egyházközség a plébános híre nélkül nem fogadhat, sem pedig „tanító mestert és harangozót a kántor híre és akaratja kívül”. A harangozók több esetben az iskolamesterek kisegítői voltak, mint a gyermekeket az írás-olvasásra tanító személyek. Javadalmazásukat többször is szabályozták. Gyergyóban sok évszázados jogszabály volt, hogy betakarításkor a falu szélén, ahol a múlt század végéig vetéskapu volt, mindenik szemesterménnyel megrakott szekérről ledobtak egy-egy kévét a harangozónak (*harangozókéve*). Ezt a régi szokást az 1789-i rendelés újólal megerősíti (Kat. lt.).

1731-ben az esperes engedélyével a kilyénfalviak is fogadhattak harangozót és tanítót a következő fizetéssel: Minden házas személy ad egy véka gabonát, egy véka zabot, az özvegyek felét, ezenkívül mindenki egy-egy mereklye szénát [kis buglya szénát], egy-egy szekér fát, de házat nem építenek neki (Can. Visit. jk. 1731. GyM lt. 2. sz.).

A temetési harangozás díját a halott hozzátartozói pénzben vagy természetben rótták le. Amint már láttuk, fontos fizetési eszköz volt a méhviasz is.

Csomafalván a halottnak mai napig is többször harangoznak. Először azonnal, mihelyt bejelentették. Utána minden reggel, délben és este a temetés órájáig. Férfi halottnak a harangozást a nagyharanggal kezdik, majd a második haranggal *beleszagatnak*, s a nagyharanggal folytatják. Ezt többször megismétlik, majd valamennyi harangot húzni kezdik. Asszony halottnak hasonlóképpen harangoznak, azzal a különbséggel, hogy a harangozást a második haranggal kezdik és a nagyharanggal szagatnak bele. Fiúgyermeknek a kisharanggal kezdik és a csengettyűvel szagatnak bele, a leánygyermeknek pedig fordítva.

A települések távolabbi részein ma is számos harangláb vagy csengettyű található, amelyek az egyes falurészek közötti összeköttetést biztosítják. Gyergyószentmiklóson a XVII. századból öt haranglábról tudunk. Az egyes haranglábakat a körülötte elterülő falurészek, tízesek lakossága tartotta karban. A karbantartás módjával, a harangláb használatával kapcsolatban változatos népi szokás alakult ki.

A harangjelzések, mint például a hajnali, a déli és az esti harangszók — vallásos jelentőségük mellett — a munkanap kezdetét, a pihenő és az étkezés idejét és a munkanap végét is jelezték. A kis lélekarang, vagy ahogy a nép nevezi: a *halálcsengettyű* akkor szólt, amikor valaki haldoklott vagy elhunyt.

A veszélyt szintén harangozással adták hírül. Tűz esetén a harangokat *félreverték*, vagyis úgy *kongatták*, hogy csak a fél oldala kongott. Ilyenkor mindenki, aki tehetett, a tűz színhelyére sietett. Viharjelzésül „idő elejibe” harangoztak. *Egy verset* folyamatosan *húztak*, majd pedig rövid időre megszakították. A régi időben a török és tatár betöréseket is a harangok félreverésével adták tudtul. A fentebb említett *harangozókéve* a népi felfogás szerint elsősorban a veszély esetén való harangozásért járt, mert a harangozónak minden ilyen alkalomkor elsőnek kellett talpon lennie. A harangozással kapcsolatos megkötések a jelen század elejére sokat lazultak. Veszélyben bárki meghúzhatta a harangot, sőt Gyergyószentmiklóson a templom nyugati kapuját éjszakára sem volt szabad bezárni, azért, hogy tűzveszélykor minél hamarabb hozzáférhessenek a harangokhoz.

A tárgyaltakon kívül még számos helyi jellegű harangjelzés volt szokásos, amelyeknek összegyűjtése népi kultúránk kincstárának kiegészítéséhez járul hozzá. Így számos falusi iskola harangja a tanítások kezdetét és végét jelezte. A gyergyószentmiklósi központi iskola öreg harangja másfél századon át töltötte be ezt a rendeltetését.

Az időjelzésben az utóbbi évszázadokban egyre fontosabb szerepük volt a toronyóráknak. Gyergyóban az első adat 1623-ból származik, eszerint a szárhegyi kastélyon már akkor volt óra (Kelemen: 1928. 8), a XVIII—XIX. században aztán majdnem valamennyi gyergyói faluban találunk toronyórát. Gyergyószentmiklóson a templom első toronyóráját 1761-ben szerelték fel, majd 1861-ben újjal cserélték ki. Az utóbbit egy parajdi kovácmester készítette száz arany forintért és a régi óra vasanyagáért (Gyszm. v. lt. CsÁL). A gyergyószentmiklósi képviselőtestület 1874-i határozata értelmében a segédkántor a toronyóra járatásáért évi hatvan forintot kapott (Gyszm. v. lt. CsÁL). Ennek fejében naponta fel kellett húznia és pontosan beállítania a toronyórát. Az összeg igen jelentős, mivel ugyanazon segédkántor-tanítónak tanítói és kántori munkájáért 240 forint volt az évi járandósága. A toronyórának a nép életében elfoglalt jelentőségére jellemző, hogy a város felszegei részén levő lakosság időbeosztásában még az 1960-as években is ehhez igazodott. Ha a rádió szerinti idő és a toronyóra mutatta idő között néhány perces különbség volt, az utóbbit vették alapul. A régi iskolákban még a 60-as években is a toronyóra szerint igazították a ki- és becsengetést.

A népi jel- és híradás fontos eszköze volt a hirdetés vagy *közhírrététel*. Egyik változata a vasárnapi nagymise utáni templom előtti hirdetés volt, amikor a fontosabb rendelkezéseket, tudnivalókat közölték az

előjárók és olykor meg is magyarázták. A sürgősebb tudnivalókat a falu közti hirdetés útján közölték, ezt Gyergyószentmiklóson kürtszóval, a falvakon dobszóval jelezték.

A fentiek során a népelet néhány területéről mutattam be részleteket, segíteni kívánva Gyergyó népeletének a jövőben sorra kerülő monografikus feltárását.

A DITRÓI MADÁRERESZTÉS

A néprajzi szakirodalom egy sajátos szokásról, a ditrói *madáresztés*-ről vagy *madármisé*ről ad hírt. Erről írja Orbán Balázs (I. 117), hogy a karácsonyi éjféli misén a pap azon szavaira, hogy „a madarak megszólalnak”, a gyermekek madárhangon kezdenek csiripelni, cserépsípokkal nagy csiripelést csapnak az egész szertartás alatt. E szokást — Szendrey Zsigmond (1938. 32—46) szerint — flandriai barátok honosították meg nálunk. Hozzáfűzzük még, hogy a szokásnak egy eredetibb változata is ismert volt. A gyermekek a karácsony előtti napon nagyon sok verebet fogtak össze, és az éjféli misén az említett ének elhangzásakor a templomban szabadon eresztették. A szokást nemcsak a régi vagy kicsi templomban gyakorolták, hanem az 1912-ben felszentelt nagytemplomban is. A magyar néprajzi irodalomból Ditrón kívül eddig nem ismeretes a madármise, de Gergely Géza szíves szóbeli közlése szerint az Udvarhely melletti Székelyszentkirályon is gyakorolták.

A szokás meghonosítását Szendrey Zsigmond a flandriai szerzeteseknek tulajdonítja. Azonban e feltevés még nincs alátámasztva. Lehet, hogy a XVIII. század végén vagy a XIX. század elején külföldön járt katonaviselt emberek honosították meg. Azonban van egy harmadik lehetőség is. Mint ismeretes, az elmúlt századokban a székely falvak lakossága szervezeten és rendszeresen vett részt a verébirtásban s annak igazolásául minden család köteles volt bizonyos számú verébféj beszolgáltatására. Ehhez hozzávehetjük azt a hiedelmet, hogy karácsony éjjelén az állatok megszólalnak. Nincs kizárva, hogy a madáresztés valamely engesztelő áldozatként gyakorolt tett volt. A szokás eredetének, földrajzi elterjedtsége szörványos voltának és éppen Ditróban való továbbélésének tisztázása az összehasonlító néprajztudomány további feladata.

HALÁLOZÁS, TEMETKEZÉS

A legváltozatosabb anyag a temetkezési szokásokkal kapcsolatban ismeretes. Amint Kovács László hangsúlyozza: „A temetkezési szokások talán egyedüliek, amelyek a legmélyebben átjárják a népek kultúráját, időben és térben végtelen távlatok nyílnak ezen a téren, az egyezések kontinenseken át, szinte az egész világon fellelhetők.”

Az alábbiakban nem törekszem monografikus feldolgozásra, hanem más irányú kutatások során előkerült néhány szokás és hiedelem bemutatására szorítkozom.

A halál beálltakor a halott lelkét égő gyertyával kísérték ki a nyitott ajtóig. Azt tartották, hogy a halott lelke a halál utáni napokban vándorol, útjában megszemjázva, megéhezve hazajár. Ezért tányérba kenyeret és sót, pohárba vizet tettek, s ezt a temetés utánig otthagyták a halott szobájában. Az 1900-as évekig élt az a hiedelem, hogy az újonnan meghaltak lelkeit a korábban elhunytak várják; az öregek azt mondták, hogy „a régebbi halottak utána jönnek a haldoklónak”.

A halál beálltakor valamelyik közeli hozzátartozó felkötötte a halott állát és *lenyomta* (lecsukta) szemeit. Nagy bajnak tartották, ha a halott szeme nyitva maradt, ami a hiedelem szerint elsősorban a halott másvilági életére hatott ki károsan. Ezzel lehet kapcsolatban, hogy amikor valaki feláll az asztaltól és nem teszi helyre a széket, amelyen ült, azt mondják neki: „Tedd helyre a széket, mert a másvilágon nyitva marad a szemed.”

A temetkezéssel kapcsolatos szokások mozzanatai közül néhány a halott útravalójára vonatkozik. Ezekben az ősrégi pogány szokás maradványai elevenednek meg. A halott kezébe Gyergyószentmiklóson még a múlt században is pénzt tettek. 1961-ben az ortodox templom előtti vízvezeték árkanak ásásakor, az 1805-ben véglegesen lezárt régi temető helyén, egy öregember sírjában a halott cseréppipáját, mellé helyezve egy 1765-ben vert egykrajcárost találtak. Az 1805 után használt jelenlegi temetőben 1930 körül egy kisgyermek ökolbe szorított kezében kaptak egy múlt századi pénzt.

A temetési menet felállása Gyergyószentmiklóson a mai napig a következő:

Elöl a *keresztvivők* mennek a két *egyeskeresztel*. Ha a temetést zeneszó kíséri, akkor közvetlen a keresztvivők után haladnak a zenekar tagjai, mögöttük pedig a férfiak. Nő temetésén, ha tagja volt a Mária Társulatnak, a férfiak után következnek a társulati tagok fehér lobogóval, fejükön fehér kendővel. Mögöttük viszik a hármaskeresztet. Ez után jönnek a ministránsok és a pap. A pap mögött viszik a koporsót (régén szentmihály-lován, majd rúdon, 60—70 év óta gyász kocsi). A XVII—XVIII. században nyitott koporsóban vitték, s csak a hatóságok többszöri közbelépése nyomán vezették be a háznál való *lefedelezést*. A koporsó mellett kétfelől mennek a gyertyavivők. A koporsót a családtagok, rokonok követik. Utánuk haladnak a nők. A menet rendszerint a templom mellett haladt el. A XVIII. század végéig a gyászmise idejére Gyergyószentmiklóson és környékén a koporsót bevitték a templomba. Jelenleg ez a szokás Remetén, Tekerőpatakon és Kilyénfalván él.

A temetkezésre vonatkozó gyergyószentmiklósi határozat — „az egész megyének végezése, kit Fábíán pap ideiben 1586. eszt. végeztek” — ki mondja: „Egész megye [egyházközségi régtől fogva való törvénye (...)] hogy az pap hazul ki ne menjen, hogy három nap itthon ne legyen egymás után (...) Az betegek testamentomot tegyenek a papnak, kiért temesse őket a pap. De ha valaki fl. 1. hagy, hát az vidékből hitt papokat a temetéskor az plebánus elégítse meg, fizesse. A halottér[t] mind mesterestől [a kántorral együtt] érte menjen az pap, annak Comparatioja d. 12” (Veszely: 119).

A temetkezés lefolyását is szabályozták. 1677-ben a Generális Congregatio (a csíki és gyergyói papság gyűlése) megtiltja a háznál való mi-

sézést (Veszely: 122). Más intézkedés a háznál való zsoldáréneklést kivételes esetekre korlátozza (Veszely: 94—95; Gyszm. v.lt. 1804).

Kiemelkedő jelentőségű az 1677. évi megyevégzés, amely az első gyergyói egészségvédelmi intézkedést is tartalmazza, elrendelve a pestis idején, hogy a koporsót a háznál szegezzék le, és „az templomba ne vigyék be, hanem az ajtó előtt tétessenek le a tetemek, aztán temessék el”, továbbá „férfinak három verset harangozzanak, asszonyoknak két verset. Ha megyebéli embernek három versnél többet akar harangoztatni, ahány verset, annyi fél font viaszt adjon a templomnak a végezés szerint”.

Viszont csak egyetlen korlátozó intézkedést találunk a halotti búcsúztatókkal kapcsolatban, mégpedig 1809-ből. Ezek éneklése a legutóbbi évekig mindenik gyergyói községben szokásban volt. Szövegeiket rendszerint a helyi kántorok szerkesztették s alkalmazták a halott egyéniségéhez, kihangsúlyozva annak jó vonásait. Elbúcsúztatták az összes hozzátartozóktól, rokonoktól, jó barátoktól, ismerősöktől, az alsó és felső szomszédoktól, sőt még az ellenségeitől is. Szövegüket a legtöbb esetben le sem jegyezték, szabadon mondták, és a személyi adatok behelyettesítését a helyszínen rögtönözték. Voltak kántorok, akik nagyon hiúak voltak arra, hogy milyen szép és megható az általuk szerzett búcsúztató, amelynek ellenében egy-egy bárányt vagy egy szekér fát is kaptak. A búcsúztatók szokása valószínűleg még a kereszténység előtti korból maradt fenn.

A TEMETŐK

A temetőkre vonatkozólag a XV. századból van adatunk. Gyergyószentmiklóson a Gyilkostó felé vezető út mellett, a 4-es számú iskola közelében az 1920-as évektől kezdve végzett építkezések alkalmával gyakran (legutóbb 1959-ben, a vízvezeték építésekor) bukkantak sírmaradványokra. Valamennyi tetem arccal kelet felé nézett, és nem volt mellékletekkel ellátva. Gyergyószentmiklós legrégebbi, 1498 előtti templomát és e körül elhelyezkedő temetőjét sejtethjük itt.

Gyergyószentmiklós XV. századi nyugatra való áttelepülése folytán a templomnak új hely kellett. A mai helyen az első templom 1498-ban épült. Ettől kezdve nyomon követhető a körülötte elterülő temető alakulása. Ezt a folyamatot az írásos adatok és az 1896—1966 közt végzett földmunkák során előkerült sírmaradványok alapján tudjuk felvázolni.

Ezt a temetőt először északi, majd keleti és nyugati irányban bővítették. Erről tanúskodnak az említett területen előkerült sírmaradványok, amelyekből kitűnik, hogy a temető T alakú volt. Északi irányban kb. 200 méter, kelet-nyugati irányban kb. 500 méter hosszú területen helyezkedett el, ami a lakosság számához viszonyítva nagy kiterjedésre vall. A terület beteltekor vagy nagyobb járványok idején a sírokat nemigen ásták ki a korábban elhantolt tetemek elporladása után, hanem a temetőhöz egy-egy újabb földdarabot ragasztottak. Az 1633. évi járvány idején, „Minthogy felette nagy döghalál lőn egész Erdélyben, mely augusztusban jöve Gyergyóba Csíkból és itt Szent-Miklós megyéjében

halának meg, mind apróstól usque hétszázat temettünk ad diem I. octobris. Azért egy kertecskével ki kell terítenünk a Cinteremet, melyet gondolám azután hogy ugyan kőből rakatnók meg, azért ultima Novembris 1633 fogattuk meg az kőművest Petrus Dánfalvit cum fl. 35 jövő nyárra. Elkezdettük az építést kőből 1634 Anno, die 15-a Maii és végeztük el die 16-a Junii 1634. Attam nekik fl. 35 magam tulajdon pénzemet” (Veszely: 143). Ferenczy ugyan ezt a kőművest a ditrói cinterem megépítésére is megfogadja, és oda *tetemtartót* is rakat. Ennek rendeltetése valószínűleg az volt, hogy temetés alkalmával, amíg a templomban a gyászmise folyt, ide tegyék le a koporsót.

Sokan, elsősorban a tehetősebbek a templomba temetkeztek. Ezzel kapcsolatban számos rendelkezés ismeretes. Az 1627-i vikáriusi rendelet szerint „ha valaki a templomba akar temettetni, nagy embertől ad 1 fl., ifjabbtól 50 pénzt, tizenkét esztendősnél alább 25 pénzt. Kereszteletlen gyermeket nem szabad semmiképpen betemetni az helyre, úgymint szentelt Cinterembe, annál inkább templomba vagy felszentelt kápolnába, hasonlóképpen gyónatlan embert, vagy pedig olyant, akit részegségben agyonütnek s gyónás nélkül meghal, olyant sem, aki mást bajba hívott ki s megöletett.” Ugyanez a rendelet figyelmeztet, hogy „Mikor valaki meghal, a Papnak és Mesternek [kántornak] mindjárt értékre adják, hogy ne menjenek el hazól, ha jó idején nem adják értékre és otthon nem lesznek, semmiben sem vethetnek bünt reájok” (Veszely: 19).

Gyergyószentmiklóson 1629-ben „az templomba az kit temetnek fl. 1. az Cápolnába d. 50. mind az öreg embertől s mind apró gyermektől” (Veszely: 121). 1672-ben megújítják az 1633-i határozatot, továbbra is kötelező módon előírva, hogy a szokásos díjak lefizetése előtt a templomban sírt ne ássanak (Veszely: 122).

A temetőben az egyes családok a földi életben kialakult társadalmi szerkezetnek megfelelően temetkeztek, rokonsági kapcsolatok szerint, egymás közelében, s valószínűleg a családon belül az annak keretében korábban elfoglalt helyüknek megfelelően. Ezt a rendet bontotta volna meg az idegenek betemetése. Ezért Gyergyószentmiklóson 1637-ben a Képlábnál létrehozzák az Idegenek temetőjét. Ennek emléke az örmény templom kapubejárata feletti gerenda felirata: Hoc cemetarium ... (magyarul: Ezen helyet az idegenek temetésére berendezte Ferenczy György pap 1637. május 9.). 1656-ban az itt levő fakápolnát kőkápolnával helyettesítették, amelyet 1680-ban bérbadtak az időközben betelepült örményeknek, akik itt tartották istentiszteleteiket és ide is temetkeztek. Később a kápolna helyére a ma is álló templomot építették.

Az örmények temetkezéseit szabályozó 1680-i Canonica Visitatio ki mondja, hogy „Azt is megtartsák a jámbor Ürmény Atyafiak, hogy ben a szentelt kápolnában részegségre ne igyanak, vigadjanak; hanem kívül szabad legyen nekik az ő szokások szerint való czeremóniákat akar mikor is elkövetni istenesen” (Veszely: 124). Ávedik Lukács szerint a kápolnában való lakomázás a halotti tor alkalmával rendezett ökörsütéssel azonos (Ávedik: 129). Csík—Gyergyó—Kászonszék papságának Generális Congregatiója 1717-ben tiltja 12 forint büntetés terhe alatt a tornyokban, temetők kerítése melletti torozást (Veszely: 67), valamint a romladozó falú templomok mellé való temetkezést, kivéve, ha az illetőknek ott

már kriptájuk van (Veszely: 67). A kriptás temetkezés, habár már korábban szokásos volt, gyakoribbá a XVIII. században válik. 1720-ban „az alfalvi megyétől Thúri Mihály kápolnát vett kriptával együtt bizonyos summa pénzen”, azon feltétellel, hogy „a Criptát építi, reperálja” (Can. Visit. jk. 1717—1740. GyM lt. 2).

A temetkezés rendjében fontos helyet foglalt el a sírok elhelyezkedése, egymáshoz való viszonya. A történeti-néprajzi kutatások egyik fontos forrását képezi a temetők rendjének tanulmányozása. Kos Károly szerint a temető a „halottak faluja” (Kós 1972. 243.). Ugyanezt feltételezhetjük a XVIII. század előtti gyergyói temetőkkel kapcsolatban is. A gyergyószentmiklósi régi (1790 előtt használt) temetőben ritkán történt újratemetkezés, hanem inkább a temetőt bővítették. Újratemetkezésre csak a cinteremben vagy a templom belsejében elhelyezett sírokban volt példa. Mindebből arra is következtethetünk, hogy a legnagyobb mértékben igyekeztek a települési képnek, a társadalmi szerkezetnek, a családi helyzetnek a temetkezésben való visszatükröződését tiszteletben tartani.

Ahol a temetők bővítésére nem volt lehetőség, a község más pontjain nyitottak újakat, de a régieket is igyekeztek legalább egy bizonyos ideig meghagyni. A gyergyói községekben rendszerint több temetőről tudunk, amelyeket időrendben vagy az átmeneti időszakban párhuzamosan használtak. Így a jelenleg használt temető Tekerőpatakon időrendben a negyedik, Alfaluban vagy Ditróban a harmadik.

Az ősi temetkezési rend bomlása a XVIII. század végén, különösen II. József rendelkezéseitől ösztönözve nagyobb. Ekkor a temetőket gazdasági és egészségügyi okokra hivatkozva a településektől távolabbi helyeken jelölik ki. A területet öt szakaszba (táblára) osztják, és meghatározzák, hogy először az első táblába kell temetkezni, halálozási sorrendben, mindaddig, amíg az betelik, és az egyes táblákat sorrendben szabad csak használatba venni. Amikor az egyes táblákban a tetemek elporladnak, ott újból meg lehet kezdeni a temetkezést. Ezekben a temetőkben a régi családi temetkezés már csak kismértékben érvényesülhet. Az idegenek, a keresztleetlenül elhaltak, öngyilkosok tetemeit a korábbi szokásoknak megfelelően a temető félreesőbb részén hantolták el. Remetén az öngyilkosokat nem a templom udvarán át, hanem külön kapun vitték be a temető elkülönített részébe.

Egyes falvakban, a távolabbi részeken, máig is fennmaradtak egyes családi temetők. Így Csomafalván a Somlyó-patak völgyében az otlakó molnároknak volt külön temetője. A patak felső végében van a Halasok temetője, mint a Bartis család temetkezési helye. Ugyanígy külön temetője van a Koszta családnak is.

Sírjelként Gyergyóban, katolikus vidék lévén, mióta csak adat van róla, keresztet alkalmaztak. Ezek fából, kőből, ritkábban és újabban vasból készülnek. Felirataik a múlt századtól kezdve sablonossá váltak. Kémenes Antal a gyergyóditrói és gyergyóalfalvi temetőkben, a múlt században készült sírkereszteken, a szokásos feliratok mellett az illető családok rovásírással bevéselt tulajdonjegyeit véli felismerni (Kémenes: 1910. 8—46.).

A sírkereszteket a kő- vagy fafaragóktól rendelték meg, de sokszor a faragáshoz értő családtagok vagy jó barátok készítették el. Erről ta-

núskodik a gyergyóremetei temető egyik sírfelirata is, mely szerint „Itt nyugszik Péter Dénes, aki életében nyoltz emlékkeresztet készített komái emlékére, élt 67 évet, meghalt 1887-ben”.

Azokon a helyeken, ahol baleset vagy hirtelen halál történt, gyakran állítottak emlékkereszteket. A gyergyószentmiklósi Piritske-tető közelében, ahol egy Szilasi nevű kádár utazás közben meghalt, volt a *Szilasi keresztfája* nevű hely. Az emlékére állított és a múlt század 90-es éveiben már elpusztult keresztfa helyén egy nagy kőrakás volt, mert minden arrajáró kötelességének érezte (a temetéskor szokásos hantdobáshoz hasonlóan) egy követ vagy egy marék földet dobni a sírhelyre.

FÜGGELÉK

ADATKÖZLŐK

Csíkyszereda: János Pál (sz. 1921) múzeológus; Kovács Dénes (1920—1977) tanár;

Gyergyóalfalu: Gáll Antal (1899—1976) lakatos; Pataki József (sz. 1905) kovács; Vizoli András (sz. 1907) molnár;

Gyergyócsomafalva: Bartalis Anna (sz. 1906); Balázs Fülöp Alajos (sz. 1904) molnár; Haba István (sz. 1911) molnár; Koszta István (1888—1974) molnár; Páll Jánosné (Viktória. 1890—1974); Páll János (1881—1971) földműves;

Gyergyóditró: Gaál Miklós (sz. 1922) fényképész; Ghinda György (1886—1955) molnár; Ghindáné Puskás Durák Amália (1893—1959); Mezei Tamás (1887—1964) földműves és fafaragó; Puskás Darna József (1867—1966) földműves; Puskás Darna Mihály (1872—1966) földműves; Simon András (1910—1970); molnár; Simonné Ghinda Erzsébet (1912—1972) molnár; Sztojka Ilyés (1886—1970) molnár; Tarisznyás Péter (1894—1966) kereskedő;

Gyergyóditró-Orotva: Huszár Bajkó Péter (sz. 1898) lovas-cseplőgéptulajdonos;

Gyergyóremete: Brassai János (sz. 1890) földműves; Ivácsy Lázár (sz. 1890) ványolós; László Lőrinc (sz. 1891) földműves; Portik Dobos Dezső (sz. 1922) fűrészmolnár; Puskás Búza Bálint (sz. 1909) fűrészmolnár; Szabó Lajos (sz. 1917) nyug. tisztviselő;

Gyergyószárhegy: Ambrus Imre (1894—1979) földműves és borvízszállító; András Mihály (1902—1974) molnár; Bajkó Viktor (sz. 1908) molnár; Csergő Lajos (1908—1966) tanár; Erős József (1900—1974) kerekes; Ferenczy Ferenc (1887—1971) földműves; Fodor József (1897—1974) szabómester; Gáspár Balázs (sz. 1910) ácsmester; Lukács János Ferenc (1905—1977) a tégláégető kemencék tulajdonosa; Mincsor Péter (1897—1977) ácsmester; Mincsor Péterné (sz. 1910) földműves; Mőga András (sz. 1894) molnár; Nagy Lajos (1903—1975) kovácsmester; Oláh Tamás (sz. 1907) nyug. tisztviselő; Péter István (sz. 1894) molnár; Sajgó József (sz. 1894) földműves; Simon György (1892—1972) molnár;

Gyergyószentmiklós: Barabás József (1896—1952) harangozó és cipész; Benedek Sándor (1913—1973) tímár; Berecz János (1885—1979) erdőmérnök; Berecz Márton (1867—1943) kereskedő; Blénessy Félix (sz. 1901) tisztviselő; Bór Kristóf (sz. 1894) kefekötőmester; Buslig Gyula (1894—1972) mészáros; Ditrői dr. Csiby Andor (1887—1960) újságíró és múzeumszervező; dr. Csiky János (1894—1979) orvos; Csóg Péter (1874—1948) fakereskedő; Dezső András (1884—1950) földműves; Dezső István (sz. 1910) földműves; Györffy János (sz. 1899) ácsmester; Györffyné Pongráz Ilona (1900—1975) háziasszony; Jakab Ignác (sz. 1899) földműves; Jánosy Miklós (1897—1967) gazdálkodó; Karácsony János (1899—1974) festőművész, Karácsonyné Szenkovics Mária (1908—1977) háziasszony; Karácsonyné Zárug Elvira (1869—1966) háziasszony; Kary Balázs (1892—1977) kovács; Kercsó Péter (1876—1951) földműves; Kémenes József (sz. 1903) földműves; Kolumbán Lajos (1899—1944) földműves; Kóródiné Simon Anna (1877—1959) háziasszony; Korondi János (1866—1960) cipész; Koszti János (1890—1970) molnár; Lázár Pál (1910—1976) tisztviselő; Lázárné Vákár Piroska (1892—1979) háziasszony; Lukácsffyné Györgypál Magda (sz. 1903) háziasszony; Madaras András (sz. 1922) munkás; Madaras Balázs (1897—1965) tímár; Márton György (1874—1952) mészáros; Mihálydeákné Drótos Mária (1856—1954) háziasszony; Molnár András (1892—1965) molnár; Nagy István (sz. 1932) tisztviselő; Páll Vencel (1886—1955) kántortanító; Péter János (sz. 1896) molnár; Réti József (1867—1965) földműves; Sándor Balázs (sz. 1910) földműves és fűrészgazda; Sándor Elek (1874—1950) földműves; Strasser Gizella (sz. 1910) kalapos és tisztviselő; Strasser Izabella (sz. 1903) kalapos; Strasser Zoltán (sz. 1905) tisztviselő; Szenkovits Anna (1902—1975) háziasszony, Szentpéteri József (1880—1955) cseplőgépes és lakatos; Szilágyi József (1884—1960) mozigépész; Szilágyiné Strasser Margit (1899—1976) háziasszony; Szócs Dávid (1890—1973) ványolós; Tarisznyás Gergely (1884—1955) mészáros; Tarisznyás Lujza (1890—1962) háziasszony; Tarisznyás Márton (1886—1961) tisztviselő; Török Jenő (1870—1943) cipész; Törökné Sólyom Erzsébet (1875—1963) háziasszony; Vad György (1880—1965) molnár; Vákár László (1894—1972) kereskedő; Veress Mihály (sz. 1886) földműves;

Gyergyótekerőpatak: Bíró József (sz. 1907) tanító; Madaras Péter (sz. 1904) földműves; Simon Ferenc (sz. 1904) molnár;

Gyergyótölgyes: Bartalis Mihály (sz. 1925) molnár; Bartalis Józsefné (sz. 1902) molnár; Fülöp Albert (sz. 1893) földműves; Dr. Hurubean Liviu (1900—1972) orvos;

Gyergyóújfalu: Elekes Vencel (sz. 1917) tisztviselő; Erszény Péter (sz. 1903) molnár; Latzkó Antal (sz. 1910) cipész; Májér Aladár (1894—1976) szűcs; Szántó Ádám (1885—1974) tanító;

Háromkút: Berszán Ilyés (sz. 1905) földműves; Berszán Rózsa (sz. 1907); Rusz Sánta Albert (1894—1975) fástisztviselő;

Kilyénfalva: Gáll Lajos (1900—1967) molnár;

Vasláb: Bencze Péter (sz. 1903) fűrészmolnár; Blaga Zaharie (1887—1969) tanító; Ciobotar Carolina (1891—1969) földműves; Ciobotar Petru (1889—1965) földműves; Micu Ioan (sz. 1911) molnár; Pop Toader (1893—1973) földműves.

RÖVIDÍTÉSEK

CsÁL	CsíkSZeredai Állami Levéltár
CsM lt.	Csíki Múzeum levéltára
EOE	Erdélyi Országgyűlési Emlékek
GyM lt.	Gyergyói Múzeum levéltára
Gysz m v. lt.	Gyergyószentmiklós város levéltára
Kat. lt.	Római katolikus plébánia levéltára Gysz m.
Közbirt. lt.	Közbirtokossági levéltár (községenként)
KvNÁL	Kolozsvár-Napocai Állami Levéltár
Kvt. jk.	Képviselőtestületi jegyzőkönyv
Lázár lt.	Lázár család levéltára a KvNÁL-ban
MOL	Magyar Országos Levéltár
MStK	Magyar Statisztikai Közlemények
Örmény lt.	Örmény katolikus plébánia levéltára Gysz m.
SzOkI	Székely Oklevéltár

FOLYÓIRATOK, LAPOK

Csíkvm	CsíkVármegye
CsP	Csíkmezei Füzetek
CsL	Csíki Lapok
CsN	Csíki Néplap
DSz	Debreceni Szemle
EH	Erdélyi Híradó
EL	Erdészeti Lapok
EM	Erdélyi Múzeum
ET	Erdélyi Tudósító
ETF	Erdélyi Tudományos Füzetek
Ethn	Ethnographia
ÉT	Élet és Tudomány
FDN	Falvak Dolgozó Népe
FG	Falusi Gazda
GC	Gazeta Ciucului
GF	Genealógiai Füzetek
GyH	Gyergyói Hírlap
GyÚ	Gyergyói Újság
GyV	Gyergyó és Vidéke
HK	Hon és Külföld
IH	Informația Harghitei
ISz	Igaz Szó
KH	Kolozsvári Hírlap
KK	Kolozsvári Közlöny
KÚ	Keleti Újság
KSz	Könyvtári Szemle

MEV	Müemlékvédelem
MÉ	Munkásélet
MF	Magyar Futár
MN	Magyar Nép
MSz	Művészeti Szalon
NÉ	Néprajzi Értesítő
NK	Néprajzi Közlemények
NT	Nemzeti Társalkodó
NÚ	Nemzeti Újság
NyIrK	Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények
Nyr	Magyar Nyelvőr
OT	Ország Tükre
PH	Pesti Hírlap
REF	Revista de Etnografie și Folclor
RM	Revista muzeelor
SzK	Székely Közlöny
SzSz	Szociális Szemle
TGy	Tudományos Gyűjtemény
ÚÉ	Új Élet
ÚMM	Új Magyar Múzeum
VÚ	Vasárnapi Újság
VZ	Vörös Zászló

A FÉNYKÉPEK SZERZŐI

BM	Balázs Miklós
GM	Gál Miklós
KáJ	Kántor József
KI	Kónya István
LJ	Lázár János
MáL	Márton László
MJ	Mihály József
SzGy	Szabó Gyöngyi
SzJ	Szilágyi József
SzZ	Szilágyi Zoltán
VL	Vákár László

GYERGYÓ HELYISMERETI-NÉPRAJZI BIBLIOGRÁFIÁJA

A tudományos s így a néprajzi kutatómunkának is egyik fontos feltétele a megfelelő dokumentáció biztosítása. A jelen bibliográfia is ezt kívánja elősegíteni. Az anyag összeállítását 1948-ban, a Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Tanácske megbízásából kezdtem meg.

Bibliográfiánk a kötet jellegének megfelelően elsősorban néprajzi vonatkozásokat tartalmaz.

Az itt közölt anyag válogatás. A korábbi bibliográfiákat jegyzékembe felvettem, de a bennük közölt címek közül csak a legjelentősebbeket sorolom fel külön. Az időszaki sajtóból is csupán a legfontosabb cikkeket említem. Ugyanakkor hasznosnak tartom a fontosabb kéziratok források, levéltári alapok felsorolását is.

I. KÖNYVÉSZETI ANYAG

ALBU, NICOLAE

1943 *Româniî din Valea Mureşului de sus*. Oameni, locuri, cîntece și obiceiuri, Sibiu (Biblioteca Asoc. „Astra”, 286). [A Maros gyergyói és toplicai szakszán levő települések életéből villant fel részleteket.]

ALECSANDRI, VASILE

1843 *Egy fürdőidény Borszéken*. Székelység 1937.

1844 *Borsec*. Propășirea 334—336. lap. [Borszék és környéke lakossága népéletéről is szól.]

AKONTZ-KÖVÉR ISTVÁN

1802 *A világ négy tájának földleírása* (örmény nyelven). Velence. 4. k. 330—333. [Gyergyóról, az itteni hideg éghajlatról és a gyergyószentmiklósi örmény településről tesz említést.]

AMBRUS ANDRÁS

1959 *Gyergyó*. Bp. [Az erdőgazdálkodással kapcsolatos alfalvi és újfalvi néprajzi vonatkozások]

ANDRÁS BALÁZS

1968 *A múzeumok profiljáról*. Hargita 126. sz., júl. 19. [Javasolja Hargita megye múzeumainak szakosítását, a Gyergyói Múzeumban az erdő néprajza bemutatását.]

ANTAL IMRE

1976 *Közbirtokossági visszaélések Csík megyében* (1934—1940). Korunk 1924—27. [Az írott források és visszaemlékezések alapján feltárja a közbirtokossági tevékenység egyes részleteit, mint a faüzletekkel való visszaélés, a szegényebb néprétegek sérelmei.]

APOR PÉTER

1972 *Metamorphosis Transsylvaniae, azaz Erdély változása* (1736). Bp.

AVRAM, V.

1969 *Expresie a sufletului unui popor*. IH 330. sz., márc. 15. [Egy tölgyesi népművészeti kiállításról.]

ÁVEDIK LUKACS

1896 *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája*. Szamosújvár. 124—130. [Erzsébetvároson kívül adatokat közöl a többi erdélyi örménytelep történetére, népéletére vonatkozólag, ismerteti az örmények 1735. évi összeírását, az erdélyi örményekre vonatkozó XVIII. századi jogszabályokat.]

ÁRVAY JÓZSEF

1947 *Az üver tájszó mai gyergyói jelentése*. EM 96. [Az egyes falvakban végzett gyűjtések eredményeként ismerteti a szó jelentésváltozatait.]

BADEA, ANTON

1974 *Unelte vechi agricole pentru prelucrarea solului în localitatea Bilbor* (jud. Harghita). = A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve. Csíkszereda. 301—306. [A Bělborban használt egykori eke- és boronatípusokat mutatja be.]

BAKCSI FERENC

1867 *Egy-két szó a borvizes székelyekről*. HK 28. sz.

BAKÓ LÁSZLÓ — BAKÓ TERÉZIA

1973 *Kilyénfalva*. Népművészet — népköltészet. Hargita 154. sz., júl. 1. [A szerzők a falu helyneveiről, népköltészetéről, népművészetéről, ezen belül első-sorban a szövés-fonásról és fafaragásról szólnak.]

BALÁSY FERENC

1860 *Hadi szemle a székelyeknél*. ÚMM. [A székelyföldi lustrák lefolyását ismerteti.]

1896 *A székely szokások ősisége*. ÚMM.

BALÁZS ANDRÁS

1969 *A néprajzkutatás helyzete*. ISz 348—353. [Egy kerekasztal-értekezlet nyomán vázolja a Hargita megyében folyó néprajzi kutatások akkori állapotát.]

BARABÁSSY ERZSÉBET

1960 *Egy csíki művészasszony emlékére — emlékeztetőül* (Gál Ferencné szövőasszony). Hargita, 214. sz., szept. 10. [Az 1920-as és 40-es években Csíkbán és Gyergyóban kibontakozó népművészeti munkáról.]

BARTA IGNÁC

1866 *Babonák és babonás hiedelmek a Székelyföldön*. HK 832—834.

BARTALIS ÁGOST

1939 *Adatok a székelyföldi tízesek megismeréséhez*. CsL 21. sz. [A csíki és gyergyói tízesek kialakulásának, fejlődésének ismertetése mellett felsorolja a tízesek még élő elnevezéseit.]

BARTIS FERENC

1971 *Szülőföldünk vonzása* (a csíki és gyergyói havasokról). Hargita 11. sz., jan. 15. [A havasi gazdálkodás népeleti vonatkozásaira hívja fel a figyelmet.]

BÁNDY MÁRIA — VÁMSZER GÉZA

1937 *Székely táncok*. Kv. [Saját helyszíni gyűjtések bemutatása.]

BÁNYAI EDIT

1937 *A székely női viselet*. = Az Erdélyi Múzeum Egyesület 17., Gyergyószentmiklóson tartott Vándorgyűlésének Emlékkönyve. [Bemutatja, többek közt, a gyergyói női népviseletet és javaslatot tesz annak felelevenítésére.]

BÁTKY ZSIGMOND — GYÖRFFY ISTVÁN — VISKI KÁROLY

1941 *A magyarság néprajza*. 1—4. k. Bp. [A 2. kötet közli egy magas, zsindeletős szárhegyi ház rajzát.]

BECZE ANTAL

1902 *Az 1770/71 évi pestisjárvány Csíkbán*. Csíkszereda. [Egészségügyi és néprajzi vonatkozásokkal.]

BENEDEK BOTOND

1978 *Népművészeti alkotótábor Gyergyószárhegyen*. A Hét 49. sz., dec. 8. [A szárhegyi művésztelepen alkotó Hargita megyei népművészek munkájáról.]

BENKŐ KÁROLY

1853 *Csik-, Gyergyó- és Kászonszékek leírások általános és részletes osztályokban*. I—II. Kv. [Szól a vidék földrajzáról, gazdaságáról, a helységek középületeiről, családnivekről és közöl több oklevelet.]

BÉKÉNYMELLÉKI

1888 *Egy kirándulás a Gyergyói havasokra*. Ellenzék 198—201. sz. [Főként a Gyilkostó környékével és az itteni pásztorkodással foglalkozik.]

BÉNYEI ZSIGMOND

1903 *A székely vasutak*. Erdély 1—3., 4. sz. [A Madéfalva—Szászrégen vasútvonal menti falvak látnivalóit ismerteti, néprajzi utalásokkal.]

BÉRES KATALIN

1971 *Gyergyócsomafalvi citera- és furulyazenekar*. Művelődés 12. sz. 38—39. [Riport a zenekar szerepléséről.]

BIÁN ISTVÁN

1910 *A székely solymárok*. = A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság Évkönyve. Mvh. [Levéltári adatok tükrében bemutatja ezen ősi tevékenységi ágat.]

BINDER PÁL

1973 *Tutajozás a Maroson*. 1—3. Hargita 63, 69, 75. sz., márc. 17., márc. 24., márc. 31. [Tulnyomó részben a régieni szász vállalkozásokról szól.]

BIRÓ (HEGYALJAI) JÁNOS

1937 *Tűzjel Hegyalján. Miercurea Ciuc.* [Gyergyói adomák, tréfás történetek és szólásmondások gyűjteménye.]

BLAEU, JOHANN

1662 *Atlas maior, sive Cosmographia.* Amsterdam. = A Déri Múzeum Évkönyve. 1968. [Futólagos említést tesz Gyergyóról. Eddig ez a legrégebbi, vidékünket említő munka.]

BLÉNESSY ALAJOS

1938a *Népszájon napjainkig fennmaradt ősi regélő versek Gyergyóból.* Székelység 4. sz. [Helyszíni gyűjtések alapján.]

1938b *Tallózás a gyergyószentmiklósi római katolikus plébánia feledésbe merült régiségtárában.* CsN. 18. sz. [Az 1902 körül alapított első Gyergyói Múzeum egyes darabjait ismerteti.]

1939a *Zuhárd vagy Zoard.* Székelység 4. sz. [A Gyilkostó melletti Cohárd helynév eredetéről.]

1939b *Egy Kénfalvi lelki vitéz 150 éves imakönyve.* Székelység 5—8. sz. [Kilyénfalva régies elnevezése Kénfalva. Az imakönyv kézirásos bejegyzéseket és imamásokat tartalmaz.]

1939c *A székely észjárás sokszínűségéből.* Székelység 12. sz. [Gyergyói vonatkozásokkal — adomák, apró történetek.]

1940 *Ferenczy György 300 éves feljegyzéseiből.* Székelység 3—4. sz. [Az 1613—1660 közt vezetett napló részleteit ismerteti.]

BOCSKOR JÁNOS

1838 *Szép tavasz beköszöntésével a gyergyói tutajozó székelyek I. fáradsága, II. jutalma.* NT 10. [Helyszíni megfigyelések alapján ismerteti a gyergyói, főként a remetei tutajosok életét.]

BODNÁR PÉTER

1863 *Az erdélyi juhkereskedelem.* FG 243—346. [A tenyésztés addigi helyzetéről, a fajták megoszlásáról.]

BOIER SÁNDOR

1943 *A Gyergyói-medence gazdasági fejlesztésének kérdései.* Kv. [A földrajzi és gazdaságtörténeti leírás mellett vázolja a népességi, ipari és kereskedelmi viszonyokat.]

BOKOR ÁKOS

1977 *Tekerőpatak.* Népművészet — népköltészet. Hargita 179. sz., júl. 30. [A népi építészet, fafaragás, mondák és helynevek ismertetése.]

BOLDIZSÁR DÉNES

1925 *A székelyudvarhelyi és székelyföldi határkerülés eredete, története.* Odorheiu Secuiesc. [Szórványos utalások a gyergyói határkerülésre.]

1930 *A csíksomlyói pünkösdi szombati búcsú eredete.* Dés. [Az addig ismert adatok összefoglalása.]

BORS J.

1873 *Borszékfürdői Reform.* VÚ 21. sz., 131. [Borszék fejlesztéséről, problémáiról.]

1892 *Borszék írásban és képekben.* Erdély 1. sz. [Borszék idegenforgalmi, történeti, néprajzi és földrajzi bemutatása.]

BÖZÖDI GYÖRGY

1937 *Székely bánja.* Kv. [Szórványos gyergyói vonatkozásokkal.]

1968 *Város a katlanban.* ÚÉ 23. sz. [Bepillantás Gyergyószentmiklós művelődési életébe, részletesen foglalkozik a múzeum néprajzi részlegével.]

BUCUR, NICOLAE

1976 *Szépből szép fakad.* Művelődés 3. sz. 8—9. [A népi alkotó munka jelentőségéről.]

1977 *Reflecții dintre tradiții și contemporaneitate în folclorul hargitean.* (Kézirat). [Elhangzott a november 26-i gyergyószentmiklósi ülésen. A helyi hagyományok feltárásának és hasznosításának kérdéseit taglalja.]

1980 *Aspecte privind folclorul păstoresc din Harghita și Voinești-Covasna.* Aluta 255—268. [A tavaszi pásztorszokások és a velük kapcsolatos népköltészet alkotások ismertetése során változatos anyagot közöl a Gyergyói-medencéből (Szarhegy), Toplicáról, Tölgyesről és Bélborból.]

BUCUR, NICOLAE—NETE, ION

1978 *Muzeele — surse de educare și de cunoaștere a culturii poporului nostru și a luptei sale pentru independență, unitate și progres.* Harghita, Su-

pliment politic, social, cultural, dec. 23., 13. [Bemutatja a Csíkszeredai, székelykeresztúri, székelyudvarhelyi és gyergyószentmiklósi múzeumokat; utóbbi néprajzi részlegével foglalkozik bővebben.]

BUZOGÁNY ÁRON

1877 *A Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet I. Évkönyve 1876-ra.* Bp. [Szórványos gyergyói közgazdasági és néprajzi vonatkozásokkal.]

BÜNCER, R.

1899 *Das Sekler Haus.* Wien. [A székely házzal kapcsolatos kérdések német nyelvű összefoglalása.]

CHINDEA, TEODOR

1930a *Monumente istorice din județul Ciuc.* = Anuarul Liceului de băieți Sfintu Nicolae din Gheorgheni. 1929—1930. [Csík megye történeti emlékeit mutatja be, ismerteti a hozzájuk fűződő mondákat (Both-vára története).]

1930b *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul-Ciucului.* Gheorgheni. (Elemzi egyes falvak családneveit, leír egyes szokásokat, több fényképet közöl a népi építészetéről, szokásokról.)

1930c *Geografia Județului Ciuc.* = Anuarul Liceului de băieți Sfintu Nicolae din Gheorgheni. Gheorgheni. [Főként az iskolák számára íródott, bemutatja Csík megye földrajzát, szórványos néprajzi vonatkozásokkal.]

1933 *Contribuțiuni la monografia comunei Voșlobeni.* Școala noastră. Miercurea Ciuc. [A Vasláb történetével kapcsolatos hagyományokat és az ottani népszokásokat ismerteti.]

1936 *Cîteva sate românești din Secuime.* Gazeta Ciucului.

CONNERT JÁNOS

1890 *A székelyek régi intézményei.* Bp. [Bemutatja a székely székek, a faluközösség szervezetét, valamint a széki tisztségeket.]

1906 *A székelyek alkotmányának története különösen a XVI. és XVII. században.* Szuh. [A Székelyföldön végbemenő jogfejlődés ismertetése. A hangsúlyt a XVI. és XVII. századi változásokra összpontosítja.]

COSTIN, COSTINEL

1970 *Dînd viață pietrei inerte...* Profil de artist popular (Köllő Ștefan, cioplitör în piatră din Gheorgheni). IH 622. sz., febr. 24. [Ismerteti Köllő István szobrász-kőfaragó munkásságát.]

1971a *A gondolat és a lélek kincsei.* Hargita 61. sz., márc. 14. [A néplélek alkotó erejéről szól.]

1971b *Vasláb.* Népművészet — népköltészet. Hargita 61. sz., márc. 14. [Fafaragás, szövés-fonás, népköltészeti vonatkozások.]

COSTIN, COSTINEL—CUȘNEVICIU, LIVIU—BUCUR, NICOLAE

1970 *Pagină de folclor literar harghitean.* IH 798. sz., szept. 20. [Válogatás Hargita megye folklórából, szórványos gyergyói vonatkozásokkal.]

CUȘNEVICIU, LIVIU

1970a *La festivalul folcloric al județelor de pe Mureș.* IH 770. sz., aug. 18. 1, 3. [Beszámoló Hargita, Maros, Fehér, Hunyad és Arad megyék folklóregyütteseinek találkozásáról.]

1970b *Vast cîmp de cercetări istorice și etnografice.* La Muzeul din Gheorgheni. IH 881. sz., dec. 26. [Gyergyó néprajzi kutatásának lehetőségeiről.]

1971 *Muzeele sătești — prețioase documente ale trecutului și prezentului nostru.* IH 1159. sz., nov. 17. [A falusi múzeumi gyűjtemények feladatairól, fejlesztésük lehetőségeiről.]

CZEGLÉDI JÁNOS

1969 *Tutajozás a Maroson a múlt században.* Ethn. [Korabeli források alapján áttekintést ad a Maroson folyó tutajozás múlt századi helyzetéről.]

CZIRJÁK GERGELY

1979 *Emlékiratok gyermekkoromból.* = Így teltek hónapok, évek... Öt életrajz. A szöveget válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Salamon Anikó. Buk. 192—279. [Ifjúkori élményei alapján a Brassóban mesterséget tanuló ifjak, valamint Gyergyóalfalu és Csomafalva 1920—1940 közti életébe nyújt bepillantást.]

Dr. CSEH KAROLY

1874 *Toplicza, Borszék és Tölgyes faipara.* EL 12—13. [A fakitermelés, tutajozás és deszkametszés jelentőségéről.]

CSEKE PÉTER

1978 *A múzeumi gondolat múltja, jelene és távlata* (Válaszol Tarisznyás Már-

- ton). Művelődés 6. sz. 4—8. [A Gyergyóban folyó korábbi múzeumi munkáról (1902—1944), a mai Gyergyói Múzeum létrejöttéről, fejlődéséről, néprajzi arcéléről, jövőbeni feladatairól. A 8. lapon: *Tarisznyás Márton tudományos munkásságából*: I. Múzeológiai és módszertani kérdések; II. Tárgyi és társadalmi néprajz; III. Szellemi néprajz.]
- 1979 *Néprajzkutatók műhelyében*: Látóhegyi töprengések. Buk. 153—154. [Gyergyói vonatkozások.]
- CSEREI FARKAS**
1800 *Magyar és székely asszonyok törvénye*. Kv. [A szárhegyi Tatár-domb mondája.]
- CSETRI ELEK—IMREH ISTVÁN**
1980 *Erdély változó társadalma 1767—1821*. Buk. [A statisztika módszereinek felhasználásával taglalja a társadalmi összetétel és a lakosság szám változásának kérdéseit.]
- Dr. CSIBY ANDOR**
1937a *Borsec — Borszék gyógyfürdő és klimatikus gyógyhely monográfiája*. Brassó. [Ismerteti a Borszékhez fűződő mondatokat.]
1937b *Lacu Roșu — Gyilkostó klimatikus gyógyhely monográfiája és kalauza*. Brassó. [A tó keletkezésének legendái, mondái bemutatása az irodalom és a helyszíni gyűjtések alapján.]
1939 *A székely közbirtokossági vagyonok eredete, történelmi és jogi fejlődése az ősfoglalástól napjainkig*. Gheorgheni.
1942 *Az ősi székely rendi szervezet és a határvédelem*. GyV 51. sz., dec. 22. [Az 1764 előtti székelyföldi határvédelmi szolgálat népszerű ismertetése.] *Tekerőpatak*. Monográfia. (Kézirat a Kat. lt-ban.)
- CSIBINÉ SIKLÓDI MARIKA**
1980 *Pontot, vesszőt nem tudok, de a szó mind igaz*. Művelődés 1. sz. 20—22.; 2. sz. 21—24.; 3. sz. 20—22.; 4. sz. 25—27.; 5. sz. 11—13.; 6. sz. 19—22. (Horváth Arany) [Hat folytatásos közleményben saját élményei alapján felvilágosítja Ditró és a hozzátartozó Orotva népeletének egyes mozzanatait.]
- Dr. CSIKY JÁNOS**
1931 *A kuruzslásról*. GyŰ júl. 19. [A kuruzslással kapcsolatos népi eljárásokat ismerteti.]
1939 *A gyergyói nép táplálkozása*. Hitel 4. sz. [Gyergyószentmiklósi és kilyénfalvi gyűjtések alapján elemzi a helyi lakosság táplálkozási viszonyait, közli több száz család néhány hetes étlapját.]
1974 *Van miből megírni Gyergyó könyvét*. A Hét 11. sz., márc. 15. [Kovács András Gyergyó könyve című cikkéhez szólva rámutat a helyi tudományos kutatómunka adottságaira.]
- DEMÉNY L.—VLÁDUȚIU, I.**
1956 *Contribuții documentare la începuturile culegerilor populare orale românești în Transilvania*. REF 6. sz. [Az erdélyi folklórgyűjtéssel kapcsolatos első írásos adatok ismertetése.]
- DRAGOESCU, ION**
1966 *Aria și frecvența joagărelor în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea*. REF 6. sz. [Táblázatok közöl a vízfűrészek — köztük a vaslábi fűrész — működésével kapcsolatban.]
- DUKA JÁNOS**
1958 *Falvaink gúnyversei*. = A Csíki és Gyergyói Múzeum Közleményei. Csíkszereda 75—96. [A csíki és gyergyói falvak lakóira vonatkoztatott gúnyversek, gúnynevek.]
- DUNĂRE, NICOLAE**
1969 *Păstoritul de pendulare dublă pe teritoriul României, al Transilvaniei*. = Anuarul Muzeului Etnografic pe anii 1965—1967. Cluj. [Az ingázó pásztorkodással kapcsolatos gyergyói vonatkozásokat is tartalmazza.]
1977 *Semnificații etnologice ale pădurăritului de sub munții Giurgeului* (Kézirat). [Elhangzott a november 26-i gyergyószentmiklósi ülésszakon. A dolgozat részletesen taglalja a Gyergyói-havasok környékén folyó erdőgazdálkodás etnológiai vonatkozásait.]
- EGYED ÁKOS**
1968 *Székely-vándorlás a századfordulón*. Korunk 743—749. [A Gyergyót is érintő kivándorlási hullám jellegzetességeit ismerteti.]

- 1969 A *Székelyföld megismerésének forrásai*. Korunk 515—523. [Áttekintést ad a címben jelzett témához kapcsolódó forrásokról, kidomborítva a néprajzi és levéltári kutatások jelentőségét.]
- 1970 *Az erdélyi „faluirodalom” fejlődése a XIX. század második felében és a XX. század elején*. Aluta 217—234. [Bemutatja a faluirodalom fejlődésének főbb mozzanatait, és felhívja a figyelmet a helyi kutatások hagyományainak feltárására.]
- E.K.E.
- 1904a *Hazai örmény múzeum*. Erdély 183. sz.
[Sürgeti a szamosújvári Örmény Múzeum megnyitását és az örmény vonatkozású tárgyak összegyűjtését Erdély (s így Gyergyó) területéről.]
- 1904b *Örmény kiállítás*. Erdély 152—154. sz.
[A kiállítás az erdélyi (s így a gyergyószentmiklósi) örmények múltjára vonatkozó tárgyakat mutat be.]
- ENDES MIKLÓS
- 1938 *Csik, Gyergyó és Kászonszékek (Csíkvármegye) földjének és népének története*. Bp. [Gazdag adattárát foglal magában a helynevekkel, családnevekkel, azok használatával, változásával, a faluközösségi élet alakulásával, valamint a vidékre vonatkozó forrásokkal kapcsolatban.]
- EPERJESSY KÁLMÁN
- 1933 *Politikai és gazdasági elemek a Maros folyó életében*. = Károlyi Árpád Emlékkönyv. Bp. [Tárgyalja a Maros folyó hasznosításának kérdéseit, kitérve a tutajozásra is.]
- ERDÉLYI LAJOS
- 1969 *Orbán Balázs székelyföldi fényképei*. Korunk 616—620. [Méltatja Orbán Balázs érdemeit a fényképezés terén, főként pedig a fényképezés tudományos felhasználásában való úttörő tevékenységét. Vö. Orbán 1971.]
- ERÖSS ISTVÁN
- 1959 *Új úton Gyergyóremete*. Korunk 103. [A felszabadulás után a falu életében végbemenő változásokról.]
- ERÖSS JÓZSEF
- 1913 *A székelyek története. Kézdivásárhely*. [Összefoglalóan tárgyalja a székelyek történetét a legrégebbi időktől a XIX. századig.]
- Dr. FEJÉR DÁVID
- 1889 *Néhány egészségügyi balszokásról*. Gyszm. [Értékes adatok a népi építésről, babonákról, hiedelmekről.]
- FENYVESI
- 1864 *A tutajozásat érdekében*. KK
[Feltárja a marosi tutajozás nehézségeit, sürgeti a folyómeder rendezését.]
- FERENCZ BÉLA
- 1933 *Csíkvármegye monográfiája, a legrégebb időktől napjainkig*. Miercurea Ciuc. [Tartalmazza a lakosságszámra, családnevekre, jeles személyekre, gazdasági erőforrásokra vonatkozó adatokat, azokat községek szerint csoportosítva.]
- FERENCZI ISTVÁN
- 1968 *A székelyek eredetének és Erdélybe telepedésének kérdéséről*. Korunk 205—213. [Összefoglaló áttekintést nyújt a címben jelzett téma kutatásának állásáról.]
- FERENCZI ISTVÁN—TARISZNYÁS MÁRTON és mások
- 1975 *A gyergyószentmiklósi sütő- és pékipar 25 év távlatából*. 1949—1974. Gyszm. [Adatok a gyergyószentmiklósi molnárság, valamint a kenyérsütés múltjával kapcsolatban.]
- FERENCZY GYÖRGY
- 1629 *Regestrum Ecclesiae S. Nicolai Girgio, factum per Georgium Ferenczi Sacerdotem Coelibem*. = Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok. Szerk. Veszely Károly. Kv. 1860. I. 115—157. [Az eredeti kézirat a gyergyószentmiklósi római katolikus plébánián található. 1613—1660 közt a Gyergyószentmiklóson lakó Ferenczy György plébános naplója tartalmazza a közösségi élettel, temetkezési szokásokkal, építkezéssel, földműveléssel, tutajozással kapcsolatos adatokat. Felsorolja — a templomi ülésrenddel kapcsolatban — az összes akkor Gyergyószentmiklóson előforduló családnevet.]

FODOR SÁNDOR

1968a *Felfedező úton szülőföldemen. Gyergyóalfalu.* Hargita 176. sz., szept. 15. [A község életének keresztmetszetét adja.]

1968b *Felfedező úton szülőföldemen. Remete.* Hargita 184. sz., szept. 25. [Az egykor a tutajozásból, fakitermelésből élő faluban végbemenő nagy változásokat vetíti elénk.]

FÖLDES LÁSZLÓ

1956 A *Ditróból Budajenőre telepített székelyek állattartása eljövetelekig.* NK 1—4. sz. 170—210. [Az írott források felhasználásával és az idős adatköz-lők tudásanyagának rögzítésével átfogó képet nyújt a ditrói állattartás 1870 és 1940 közti helyzetéről.]

1957 *Küsmödi Bálint.* A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője. 1957—58. 1—4. sz. 21—23. [A ditrói származású mesemondó sírjánál elhangzott beszédben méltatja annak a népi hagyományok ápolásában szerzett érdemeit.]

1958a *Rideg lótarítás a székelyknél.* NK 1—2. sz. 31—39. [Gyergyói, csíki és udvarhelyszéki adatok alapján nyújt áttekintést az állattartás ezen ágazatáról.]

1958b *A Budajenőre telepített székelyek betlehemezése.* Ethn 209—259. [A betlehemezés ditrói változatait ismerteti.]

1961 *Esztana und Esztana Genossenschaft bei den Szeklern.* = L. Földes, B. Gunda, M. Belényessy: *Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa.* Bp. 284—328.

[A székelyföldi esztenák életét mutatja be.]

GAÁL MIKLÓS

1912 *Tinovágy kapcsolata a ditrói arányosítással.* Gyszm. [Az arányosítás ditrói mozzanatait és a Tinova erdő körül kirobbant pert ismerteti.]

GAÁLI ZOLTÁN

é.n. *A székely ősvárak története, mondája és legendája.* I—II. Bp. [Ismerteti a gyergyószentmiklósi Both várával és a szárhegyi Lázár kastéllyal kapcsolatos mondákat és hagyományokat.]

GARDA DEZSŐ

1978 *Gyergyóremetei erdőmunkások tegnap és ma.* = Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok. Szerk. Imreh István. Buk. 133—162. [Szociográfiai felmérés a famunkások életével kapcsolatosan.]

GAZDA KLÁRA

1978 *A néprajzos múzeológus.* = László Ferenc: *Táj és tudomány.* Válogatott írások. László Attila gondozásában és előszavával. Buk. 64—72. [Ismerteti László F. és munkatársai gyergyói, főként ditrói gyűjtőmunkáját is.]

GÁL IRMA

1969 *Gyergyóalfalu.* Népművészet — népköltészet. Hargita 152. sz., jún. 29. [A falu népének művészeti és népköltészeti alkotásait ismerteti.]

GÁL IRMA—MOGYORÓS MARCELLA

1972 *Csomafalva.* Népművészet — népköltészet. Hargita 239. sz., okt. 8. [A szerzők közös helyszíni gyűjtésük alapján a falu népköltészetét, népművészetét mutatják be.]

GÁL MÁRTON

1973 *Gyergyó.* A Hét 36. sz., szept. 7., 2. [A Gyergyó elnevezés, mint a vidéket jelentő elnevezés helyes, a Szentmiklós városra vonatkoztatott helytelen, a Gyergyószentmiklós helyes használatáról.]

GÁLFFY MÓZES—MÁRTON GYULA

1957 *Mutatvány Csík és Gyergyó tájnyelvi atlaszából.* NyIrK 63—74. [Főként Gyergyószentmiklós népi nyelvi anyagából mutat be részleteket.]

GENCSI ZOLTÁN

1898 *A szurduki csatorna.* Erdély 6. sz. [A Kis-Békás-szorosban 1887-ben épített deszkaúszató csatornát és az úsztatás eljárásait ismerteti.]

GERGELY LAJOS

1864 *Képek a hazai népeletről.* 4. A borvizes székelyek. VÚ 104. sz. [A borvizet szállító székelyek tevékenységét tárja fel.]

1868 *Újévi népszokások a székely földön.* SzK 28—29.

é.n. *Borszék és a borvizes székelyek.* = Magyarország és Erdély képekben. Bp. 291—94.

GIURCHESCU, A.—COSTEA, C.

1962 *Aspecte folclorice noi și tradiționale din raionul Toplița*. REF 3—4. sz. 97—101. [Összehasonlító cikk a régebbi folklórtermékek és az újabb alkotások közt.]

GOPCSA LÁSZLÓ

1895 *A magyarországi örményekről*. H.n. [Összefoglalást nyújt az erdélyi örmény telepek múltjáról és népéletéről.]

1922 *Az örmény népélet*. Bp.

[Ismerteti az erdélyi örmény lakodalmat, a kereskedelem hanyatlásáról szóló panaszos éneket, egy halotti búcsúztatót és több közmondást közöl az erdélyi örmények folklórából.]

GÖRÖG JOACHIM

1914 „Csík”, „Gyergyó” és a „Székely” nevek eredete. Gyergyó júl. 26. — Ua. füzetben: Gyszm 1914. 12. lap.

[A Csík nevet a szlovén bagoly, Gyergyót Szent György nevéből származtatja. Ugyanakkor összefoglalja a székely névre vonatkozó elméleteket.]

GUELMINÓ JÓZSEF

1914 *A Gyergyó név eredete*. Csíkv. máj., 42—43.

GUNDA BÉLA

1956 *Néprajzi gyűjtőúton*. Debrecen. [A gyergyószentmiklósi határban megtelepedett gyimesi csángók életéről, szokásairól.]

1966 *Ethnographica Carpathica*. Bp.

[Gyergyói vadászati és határhasználati vonatkozású adatok.]

GYÁRFÁS ENDRE

1969 *Székelyek húsvétja*. ÉT 598—599. [Ismerteti a Ditróból és Remetéről Budapest mellé települt székelyek húsvéti szokásait.]

GYÁRFÁS GYŐZŐ

1910 *A gyergyóbékási szoros* (14 képpel). Erdély 52—56., 66—71., 141—150. [Pásztorzkodással és fakitermeléssel kapcsolatos néprajzi utalásokat tartalmaz.]

GY. GY.

1845 *A tutajászat főbb akadályai*. EH. [A tutajok után fizetendő vámokról, a Maros szabályozatlansága miatt adódó nehézségekről.]

GYÖRFFY ISTVÁN

1914 *Csik, Gyergyó, Kászoszék 1614. évi lustrája*. GF 49—54, 94—99., 129—135.

[Családnevek, társadalmi helyzet.]

1937 *Viricselés a Székelyföldön*. Ethn 2—3. sz.

HAÁZ FERENC

1942 *Udvarhelyszéki famesterségek*. Kv. 1942. (Különlenyomat a Közlemények az Erdélyi Nemz. Múz. Érem- és Régiségtárából II. 1.) 75. lap. [Gyergyói vonatkozásokkal a deszkametszést és zsindegy készítést illetően.]

HALLVIG VILHELM

1866 *Glosshandel auf den Mieresch*. = Szászrégeni Gimnázium Értesítője. [A Maroson folyó tutajozásról.]

HALMÁGYI ISTVÁN

1906 *Naplók és iratok*. [Borszéki vonatkozásokkal.]

HANKÓ BÉLA

1942 *Székely lovak*. Kv. [Bélbori, tölgyesi, békási és más falvakbeli vizsgálatok eredményeképpen értékes adatokat közöl a lófajtákkal, lótarással és népi teherhordással kapcsolatban.]

HANKÓ VILMOS

1897 *Székelyföld*. H.n. [A Székelyföld népéletének összefoglalása, gyergyói vonatkozások a népmondákkal, mezőgazdálkodással, állattartással, településsel kapcsolatban.]

HARMATH LUJZA

1897 *Székely menyegzői szokások*. Erdély 63. [Színes, riportszerű beszámoló.]

HEREPEI JÁNOS—SZABÓ T. ATTILA

1939 *Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez*. 1. Fatemplomok, haranglábak. (ETF, 107. sz.)

HERÉDI GUSZTÁV

1976 *Tájfelmérés — tájfejlesztés*. Korunk 333—336. [Bevezetés a Korunk gyergyói súlypontú számához, a tájfelmérés terén fennálló feladatok körvonalazása.]

HERMAN OTTÓ

1909 *A magyarok nagy ősfoglalkozása*. Előtanulmányok. Bp. 198, 220, 254, 260, 287, 290. [Az állattenyésztéssel kapcsolatos gyergyói adatok.]

HERRMANN ANTAL

1900 *A hegyek kultusza a székelyek néphitében — tekintettel Csíkmegyére*. Közli: Vitos M. CsF 1894—1901. 124. [A hegyekkel kapcsolatban a csíki székelyek körében ismeretes hiedelmekről.]

1904 *Az erdélyi örmények monográfiája*. Erdély 52—55. [Szongott Kristóf *Szamosújvár monográfiája* c. (sok gyergyói vonatkozást is tartalmazó) munkáját ismerteti.]

1907a *Őszi barangolás Csíkban*. Gyergyó 52. sz., dec. 29. [Gyergyószentmiklósi gyűjtés az Örmény Múzeum részére.]

1907b *Armenia*. Az Örmény Múzeum Egyesület Évkönyve. Szamosújvár.

HERMANN—PAPP

1907 *A szamosújvári Örmény Múzeum története*. Szamosújvár. [Utalások a múzeum részére Gyergyószentmiklóson folytatott gyűjtésekre.]

HOFER TAMÁS

1950 *Két gyergyói udvarház a XVIII. században*. NK 265—277. [A tekerőpataki Lázár- és a szárhegyi Simon-kúria leltára.]

HOLLÓ ERNŐ

1973 *Turista falvak*. A Hét 36. sz., szept. 7., 2. [Hozzászólás Tarisznyás Márton: *Hagyományunk a népi építészet* (1973b) c. cikkéhez.]

HORVÁTH JÚLIA

1956 *Induláskor. Látogatás a gyergyószentmiklósi Múzeumban*. Előre dec. 29. [Riport a múzeum kibontakozó tevékenységéről.]

HUNFALVY PÁL

1880 *A székelyek*. Bp.

IMREH ISTVÁN

1956 *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején*. Buk.

1968 „*Szabad székelyek*” Erdély hűbéri társadalmában. Korunk 503—510.

1971 *A székely falvak törvényeiről*. Aluta 223—233. [A falutörvények keletkezéséről, jelentőségéről; utalások a gyergyóújfalvi falutörvényre.]

1973 *A rendtartó székely falu*. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Imreh István. Buk. [A falvak belső életét megszabó jogszokásokról, a szárhegyi falujegyzőkönyv egyes részleteiről.]

IMREH ISTVÁN—PATAKI JÓZSEF

1967 *Contribuții la studierea agriculturii transilvănene (1570—1610)*. Acta Musei Napocensis IV. [Gyergyói vonatkozásokkal.]

1976 *A székely falu társadalmi szerkezete a XVII. század elején*. Korunk 374—378. [A XVI. századi felkelések nyomán kialakult társadalmi helyzetről.]

IORGA, NICOLAE

1972 *Dincolo de munte, în Secuime: România cum era pînă la 1918*. 2. k. Buc. 246—254. [Adalékok a gyergyói kereskedelem történetéhez.]

ISTRATE, V. I.

1921 *Valea Mureșului și împrejurimile*. Buc. [Néprajzi vonatkozásokkal.]

JAKAB ELEK

1853 *Húsvéti határkerülés a székelyföldön*. KH 33. sz. [A határkerüléshez fűződő szokások, hiedelmek.]

1895 *Gyergyó-Szent-Miklós*. NÚ. [Bemutatja a község életét.]

1896 *A székely múzeumokról*. NÚ 108. sz. [A népelet tárgyi emlékeinek megmentése terén fennálló feladatokról.]

JAKAB ELEK—SZÁDECZKY LAJOS

1901 *Udvarhely vármegye története*. Bp. [A mezőgazdasággal, iparral, kereskedelemmel kapcsolatos gyergyói adatok.]

JANCSÓ ELEMÉR

1955 *Az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság iratai*. Buk. 448. [A tutajozással, gyűjtőgetéssel, népi gyógyászattal kapcsolatos gyergyói vonatkozások.]

JÁNOS PÁL

1972 *Néprajzi adatok a makkerdők ismeretéhez* (Kézirat). [Elhangzott a május 28-i gyergyószentmiklósi tudományos ülészen. Levéltári adatok és szó-

- beli adatközlők nyomán ismerteti a Csíkban és Gyergyóban dívott makkolatást.]
- 1977 *Hargita megye népművészeti kincseinek hasznosítási problémáiról* (Kézirat). [Elhangzott a november 26-i gyergyószentmiklósi tudományos ülészen.]
- JÓSA JÁNOS**
- 1914 *Gyergyó*. Nyr 1. füzet 191. [A Gyergyó név eredetével foglalkozik.]
- 1941 *A csíkszentgyörgyi Jósa család*. Szeged. 240—251. [A család történetének bemutatása során ismerteti Jósa Sándor ditrói néprajzi munkásságát.]
- 1947 *Borszék 100 évvel ezelőtt*. Erdély 23—24. [A fürdőhely és környéke népéletét ismerteti.]
- CS. JÓSA SÁNDOR**
- 1884 *Csikvármegye földrajza a népiskolák részére*. Gyszm. [Ismerteti a lakosság foglalkozását és egyes szokásait.]
- 1890 *Gyümölcsfajenyésztés és ápolás rövid foglalatja a nép számára*. Ditró. [A népi méhészet vázlatos áttekintését is tartalmazza.]
- 1905 *A felvidéki méhészet titkaiból*. Méhészet 7. sz. [Néprajzi adatokkal.]
- 1923 *Ditró*. Honismeret. MN 34. sz. [A község népszerű stílusban írott ismertetése — foglalkozás, szokások.]
- JÓSA SÁNDOR—BAJKÓ MÓR—GAÁL MIKLÓS**
- 1900 *Népies gazdasági tanfolyamok könyve*. Kiadta a Gyergyó-Ditrói Mezőgazdasági és Kertészeti Egyesület. Gyergyó-Ditró. [Az elavult gazdasági eljárások bírálata kapcsán értékes néprajzi anyagot is közöl.]
- K.**
- 1929 *A Székelyföldre vonatkozó néprajzi irodalom rövid ismertetése*, összeállította: K. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. [Ismerteti a Székelyföldre vonatkozó, addig megjelent néprajzi forrásokat.]
- KACSIR MARIA**
- 1968a *Élő történelem. Múzeumi körúton Csíkban, Gyergyóban, Székelyudvarhelyen*, Hargita 1. sz., febr. 23, 1, 2. [Hargita megye múzeumaiban tett látogatása nyomán a helyi hagyományok ápolásával foglalkozik.]
- 1968b *A népművészet jövőjéről. A módszertani irányító szemével*. Hargita 24. sz., márc. 21.
- KASSAY MIKLÓS**
- 1969 *Gyergyószentmiklós — 1969*. Korunk 1369—1374. [Monografikus áttekintést igyekszik nyújtani a város életéről, a múzeum néprajzi tevékenységéről.]
- KASZAB ELEK**
- 1978 *Tarisznyás Márton, a muzeológus és néprajzkutató*. FDN 19. sz., máj. 9., 4. [Riport TM néprajzi munkásságáról.]
- KATONA SZABÓ ISTVÁN**
- 1968a *Művelődési őrzés Gyergyóban*. ÚÉ 2. sz. 6—7. [Áttekintést nyújt a város művelődési életéről.]
- 1968b *Gyergyószentmiklósi gondok*. ÚÉ 23. sz.
- KELEMEN LAJOS**
- 1907 *Gyergyószék lustrája 1616-ból*. GF 71—72; 81—83. [A lakosság társadalmi összetételére, foglalkozására vonatkozó adatokkal.]
- 1928 *A szárhegyi romkastély*. MSz 8—9. sz. 5—12. [A lakberendezéssel, építéssel kapcsolatos néprajzi vonatkozások.]
- KELETI KÁROLY**
- 1873a *Honismertető*. H.n. 275—304. [Borszék fürdő bécsi kiállítási bemutatásáról szól.]
- KÉMENES ANTAL**
- 1910 *A gyergyói székely rovásírás és tulajdonjegyek*. Gyszm. [A Ditró-Tászkotetón talált feliratos kövek, a ditrói és alfalvi temetők sírkeresztjein talált tulajdonjegyek és néprajzi gyűjtések alapján ismerteti a rovásírás és tulajdonjegyek gyergyói használatát.]
- 1914 *A Gyergyó név eredete*. Csíkv. 36. sz., márc. 25. [A név eredete kérdésének felvetésével vitát indít a helyi értelmiségiek körében.]
- KÉMENES ANTAL—KRISTÓ KLÁRA**
- 1914 *Gyergyó név származtatása*. Nyr jún.
- KÉMENES ÁRMIN**
- 1977 *A gyergyószentmiklósi és környékbeli fémmezmunkálás múltjáról* (Kéz-

- irat). [Elhangzott a november 26-i gyergyószentmiklósi tudományos ülés-szakon. Helyszíni gyűjtések alapján mutatja be a fémmezmunkálás egyes ágazatait.]
- KÉMENES LAJOS**
1977 *Gyergyóremete*. Népművészet-népköltészet. Hargita 77. sz., ápr. 2. [Helynevek, közmondások, népdalok, faragások, szövés-fonás bemutatása.]
- KÉMENES LÁSZLÓ**
1963 *Nume de persoane din comuna Voşlobeni* (Kézirat). Szakdolgozat a Kv-i Bolyai Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékén. [Az anyakönyvek és más források felhasználásával elemzi a község névanyagát.]
- KEÖPECZI SEBESTYÉN JÓZSEF**
1941 *Régi székelly népi eredetű műemlékeink*. EM 36—50. [A XIII. századi szárhegyi keresztelőkútról és az alfalvi templomkapuról.]
- KISGYÖRGY BENJÁMIN**
1970 *Mit vásároltak 130 évvel ezelőtt megyénk nevezetesebb vásártartó helységeiben*. Hargita 291. sz., dec. 12. [Egykori források alapján bemutatja vásáraink kínálatát.]
- KOLOSVÁRY SÁNDOR—ÓVÁRI KELEMEN**
1885—1904 *Corpus Statutorum Hungariae municipalium*. I—VIII. Bp.
- KOLUMBÁN LAJOS**
é.n. *A Maros mentén*. Bp.
- KÓNYA IMRE**
1914 *Gyergyói népszokások*. NÉ 127—129. [A tavaszi és téli népszokásokat ismerteti.]
- KORMOS GYULA**
1970 *Szülővárosom utcáin bolyongva*. Hargita 218. sz., szept. 18. [Ifjúkori emlékeit felelevenítő riport.]
- KOÓS FERENC**
1867 *Mit hozzon a székelly ember Bukarestbe?* SzK 19—21. [Adatok a múlt századi árucseré néprajzához.]
- KORÓDINÉ SIMON ANNA**
é.n. *A Bothvára története*. Gyszm. [Orbán Balázs leírása és helyszíni gyűjtések alapján ismerteti a Both-várával kapcsolatos mondát.]
- KÓS KÁROLY [id.]**
1929 *A székelly ház*. — Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy. [A székelly ház kutatása terén elért eredmények és a felmerült feladatok ismertetése.]
- KÓS KAROLY [ifj.]**
1957 *Orbán Balázs, a néprajzkutató*. = Kelemen Lajos Emlékkönyv. Buk. 436—451. [Orbán néprajzi munkásságának beható elemzését adja. Ismerteti Orbánnak az egyes vidékek — köztük Gyergyó — feltárása terén kifejtett munkásságát.]
1962 *A közösségi élet paraszti hagyományairól*. Korunk 368. [A falusi közösségi élet hagyományainak jelentőségét tárja fel és figyelmeztet azok tanulmányozásának fontosságára.]
1969a *Eredmények és feladatok a székelység néprajzkutatásában*. Művelődés 6. sz. 48—51. [Összefoglalja a székelység néprajzi kutatásában elért eredményeket és vázolja az időszzerű feladatokat.]
1969b *Orbán Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója*. Aluta 339—350. [Orbánnak az egész Székelyföldre (s így Gyergyóra is) kiterjedő munkásságáról és néprajzi tárgyköreiről nyújt áttekintést.]
1972 *Népélet és néphagyomány*. Tíz tanulmány. (A szerző rajzaival). Buk. [Különösen Az árucseré néprajza tartalmaz gyergyói vonatkozásokat.]
1977 *A népét szolgáló írástudó példája*. Vámszer Géza pályaképe. Korunk 545—550. [Bemutatja (a Gyergyó néprajzi kutatásában is részt vállaló) Vámszer Géza tevékenységét.]
1979 *Eszköz, munka, néphagyomány*. Dolgozatok a munka néprajza köréből. Buk. 34, 112—113, 135, 137, 138, 140, 202—203, 208. [Gyergyói vonatkozások a guzsalyhasználat, a faeke készítés és bivalytartással kapcsolatban Gyergyóholló, Tölgyes, Szárhegy, Alfalu, Gyergyószentmiklós és más gyergyói helységekből.]
1980 *Eredmények és feladatok a romániai magyar népi építészet kutatásában*.

- Aluta 193—215. [Az ország területére kiterjedő, a fenti témával kapcsolatos elemzésében kitér gyergyói vonatkozásokra is.]
- KOSZTA ISTVÁN**
 1970 *Tudományos szimpozion — hasznos kezdeményezés, amelynek várjuk a folytatását.* Hargita 29. sz., febr. 6. 1, 2. [Tájékoztató a gyergyószentmiklósi helytörténeti, néprajzi és földrajzi kutatások időszerű problémáit tárgyaló tudományos ülésről.]
- KOVÁCS ANDRAS**
 1974 *Gyergyó könyve.* A Hét 7. sz., febr. 15. 1—2. [Helyszíni tapasztalatok és beszélgetések nyomán javaslatot tesz Gyergyó könyve megírására.]
- KOVÁCS FERENC**
 1934 *Erdői fámegmunkáló eszközök Gyergyócsomafalván.* EM [Leírja és rajzban is bemutatja a csomafalvi fakitermelés hagyományos eszközanyagát.]
 1944 *A gyergyócsomafalvi kádármesterség.* EM 1—2. sz. [A több évszázados múltra visszatekintő csomafalvi kádárság műszaki eljárásait írja le.]
- KOVÁCS JÓZSEF**
 1957 *Adatok az 1848 utáni erdélyi tőkés mezőgazdaságról.* Buk.
- S. KOVÁCS JÓZSEF**
 1908a *Hogyan „gílicseznek” Gyergyóban?* Erdély 17—20. [Ismerteti a lábkorcsolyázás ezen ősi változatát.]
 1908b *A székely ház és udvar a Gyergyói-medencében.* Kv. [A korabeli irodalom és helyszíni tapasztalatok felhasználásával bemutatja a székelyföldi és ezen belül a gyergyói ház- és udvartípusokat.]
 1910 *A karácsonyi ünnepkör Gyergyóban.* Erdély 181—191. [Ismerteti a kántálással, a betlehemes játékokkal, István napja (dec. 26.) köszöntésével, valamint az Aprószentek napjával (dec. 28.) kapcsolatos szokásokat.]
- KOZÁN IMRE**
 1978 *Fekete ugar.* Buk. [Adatokat tartalmaz a határhasználat és földművelési módok alkalmazása terén Gyergyóban (főként Szárhegyen) az 1920—1940 közt végbement átalakulásokról.]
- KOZMA FERENC**
 1879 *A Székelyföld, közgazdasági és közművelődési állapota.* Bp. [Adatok a népszokásokkal, gazdálkodással, településsel, egészségügyi helyzettel és életviszonyokkal kapcsolatban.)
 é.n. *Mitológiai elemek a székely népköltészetben.* H.n. [A székely népköltészet ősi elemeit tárgyalja.]
- KÖLÖNTE BÉLA**
 1910 *Gyergyó története a kialakulástól a határország szervezéséig.* Gyszm. [Gazdag néprajzi anyagot közöl a helynevekkel, népi szólásmondásokkal, gazdálkodással, a tizedekkel és más közösségi intézményekkel kapcsolatban.]
- KŐVÁRY LÁSZLÓ**
 1842 *Székelyhonról.* Kv. [Külön fejezetet szentel a gyergyószentmiklósi kereskedelemnek és a Maroson folyó tutajozásnak.]
 é.n. *Száz történeti regéje.* H. n. [A szárhegyi Tatár-dombi küzdelemről, 1658.]
 1847 *Erdélyország statisztikája.* Kv.
- LÁSZLÓ ELEK**
 1899 *Csíki székely népszokások.* Ethn.
- LÁSZLÓ FERENC**
 1976 *Táj és tudomány.* Válogatott írások. László Attila gondozásában és előszavával. Buk. 64—72, 73—102. [A gyergyói falvakban, főként Ditróban folytatott néprajzi gyűjtésekről.]
- LÁSZLÓ GYULA**
 1899 *Székely és csángó leányok.* GyH 25. [Az idegenben történő munkavállalásról és kivándorlásról.]
- LÁZÁR KÁLMÁN**
 1853 *Úti jegyzetek.* PH 1003, 1015, 1016. sz.
- LÁZÁR MIKLÓS**
 1858 *A gróf Lázár család.* Kv. [A család történetére vonatkozó hagyományok mellett szórványos néprajzi adatokat tartalmaz a földműveléssel, halászat, vadászattal kapcsolatban.]
- LEMHÉNYI PÁL**
 1980 *Mit mond az erdőnév az ökológiának?* A Hét 21. sz., máj. 23. 9. [A Gyer-

gyói-medence néhány erdőmegnevezése kapcsán igyekszik érzékeltetni, hogy mit tud a vallatóra fogott helynév.]

L. G.

1969 *Egy folklórfesztivál tanulságai*. ÚÉ 18. sz. 6—7. [A Gyergyószentmiklóson szervezett folklórfesztiválról tudósít.]

LUKÁCS BÉLA

1867 *A borvizes székelyek*. HK 407—410. [A borvízkeresedelemről és ennek borszéki és ditrói vonatkozásairól.]

LUKÁCSY KRISTÓF

1859 *Historia Armenorum Transsilvaniae*. Viennae. [Összefoglalja az örmények őstörténetét, majd az erdélyi örmények őseinek az őshazából történt kijövetelétől nyomon követi történetüket, erdélyi letelepedésüktől a XIX. századig.]

1867 *Adalékok az erdélyi örmények történetéhez*. Kv. [A *Historia Armenorum Transsilvaniae* magyar nyelvű összefoglalása az erdélyi örmény telepek múltjára való súlypontozással.]

1894 *Emlékezetek az erdélyi örmények múlt életéből (1858)*. Armenia 194—196, 218—223, 251—256, 293—296, 388—392. [Az erdélyi örmény telepek véglegessé válása kétszázadik évfordulóján tartott ünnepi beszéd helytörténeti és néprajzi adatokkal.]

LÜKŐ GÁBOR

1932 *A székely tűzhelyek*. NÉ. [A tűzhelyek (cserepesek, kemencék) hagyományos formáiról.]

MAIER, O. RADU

1965 *Procedee populare de obtinere a varului în zona Bicazului*. REF 2. sz. [Ismerteti a Békásban és Domukon folyó mészégetést (műszaki eljárások, kemencék birtoklása, értékesítés).]

MAKKAI ENDRE — NAGY ÖDÖN

1939 *Adatok téli néphagyományaink gyűjtéséhez*. (ETF 103. sz.)

MALONYAY DEZSÓ

1909 *A magyar nép művészete*. II. Bp.

MAROSI BARNA

1957 *Kovácsműhely az Alszegeen* (Alfaluban). Előre 17. sz. [Beszélgetés a kovács mesterség hagyományairól Pataki Józseffel, az 1860 körül épített kovácsműhely tulajdonosával.]

MÁRTON GYULA

1969 *Adatok a zárt i-zés állapotához Csík és Gyergyó nyelvjárásában*. = Magyar Nyelvjárások. A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Évkönyve. 15. Debrecen. [A szerzőnek 1956—1960 közt végzett helyszíni gyűjtései alapján.]

1972 *Adatok a fenyőlevél nevéhez a székely nyelvjárásban*. = Magyar Nyelvjárások. A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Évkönyve. 18. Debrecen. [A szerző helyszíni gyűjtései alapján.]

MÁRTON LÁSZLÓ

1975 *Problemele redactării filmelor etnografice în lumina exemplelor din Gheorgheni* (Kézirat). [A néprajzi filmezés terén a múzeum és a műszaki értelmiség közös megvalósításairól.]

1978 *A gyergyói textilipar múltjából — 1583—1978* (Kézirat). [Történeti és néprajzi adatok felhasználásával ismerteti a gyapjú, len és kender feldolgozásának 400 éves gyergyói múltját.]

MÁRTON LÁSZLÓ — TARISZNYÁS MÁRTON

1978 *A múzeum és a műszaki értelmiség*. Művelődés 8. sz. 16. [A mérnökök és technikusok részvételéről a múzeumi munkában (üzemtörténeti kutatások, építészeti felmérések, fényképezés, filmezés).]

MERZA GYULA

1895 *A magyar örmények ethnográfiai hanyatlásának okairól és azok orvoslásáról*. Szamosújvár. [Az erdélyi örmény telepek életében végbement változásokról, a néphagyományok eltűnéséről.]

1908 *A Bucsinon át a Gyilkostóig*. Erdély 17. [A Parajdtól a Bucsinon és Gyergyószentmiklóson át a Gyilkostóig vezető útvonal bemutatása néprajzi vonatkozásokkal.]

MÉREI KÁROLY

1853 *Székely erdészeti*. H.n. [A székelyföldi erdőgazdálkodásról, fakereskedésről.]

- 1870 *Erdélyország erdeinek állapota*. EL. 89—97. [Székelyföldi (köztük gyergyói) utalásokkal.]
- MIKLÓS LÁSZLÓ**
 1970 *A szülőföld vonzásában*. Hargita 267. sz., nov. 14. [Színes néprajzi riport.]
 1971 *A Hargita megye folklórkincse témájú tudományos ülészak*. Hargita 98. sz., ápr. 27. 1—2. [Az 1971. április 25-én Csíkszeredában tartott tudományos ülészak programja — gyergyói tárgyú előadásokkal.]
- MIKLÓSSY V. VILMOS**
 1977 *25 éves a Gyergyószentmiklósi Múzeum*. Hargita 282. sz., nov. 29. [A negyedszázados múltra visszatekintő múzeum tevékenységéről.]
- MILLEKER REZSŐ**
 1939 *A székely tízesekről*. DSz. [A székelyföldi tízések keletkezéséről, a falu életében elfoglalt helyéről.]
- MOLDOVÁN GERGELY**
 1883 *Egy fürdőidény Borszéken*. Kv. [Adatokat tartalmaz a környék népéletével kapcsolatban.]
- MOLNÁR ISTVÁN**
 1947 *Adatok a Hargita nyugati felének gyűjtögető gazdálkodásához*. = Miscelanea Etnografica. Kv. [A gyergyói gyűjtögetéssel kapcsolatos utalások.]
 1955 *Népi vadfogás módok az Ivó patak környékén*. A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve. Mvh. [Adatokat szolgáltat az Ivó patak környékével szomszédos gyergyói részekről is.]
 1972 *A gyergyócsomafalvi vadfogás és kapcsolatainak kérdése* (Kézirat). [Helyszíni gyűjtések, elsősorban Csíki Lajos visszaemlékezései alapján ismerteti a népi vadfogást.]
 1975 *Népi vadfogás a Borszéki-medencében*. Aluta 205—232. [Részletes leírás a népi vadfogás Gyergyóban szokásos módjairól.]
 1977 *Népi vadfogási módok a Görgényi-hegység déli övezetében* (Kézirat). [Elhangzott a november 26-i gyergyószentmiklósi tudományos ülészakon. Megelőző dolgozatainak kiegészítéseként ismerteti a Görgényi-hegység déli övezetében szokásos népi vadfogási módokat.]
- MOLNÁR KÁROLY**
 1916 *Gyergyói székely adomák*. = Régi magyar népmesék Berze Nagy János hagyatékából. Szerk. Banó István és Dömötör Sándor. Pécs 1960. [Valószínűleg Berze Nagy János (aki 1914 körül Csíkszeredában volt tanfelügyelő) felkérésére gyűjtötte.]
- MORARIU, TIBERIU**
 1961 *Cîteva contribuțiuni la migrațiile pastorale actuale din R.P.R.* = Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei 1959—1960. Cluj. [Ismerteti a pásztorvándorlások főbb útirányait, köztük a Gyergyón átvezető útvonalakat.]
- MORTENBURG, IOSEPH LUCAS**
 1813 *Geographie des O. Siebenburgen*. Hermannstadt. 191—193. [Erdély korabeli földrajzi áttekintését adja néprajzi utalásokkal, gyergyói vonatkozásokkal.]
- MURÁDIN LÁSZLÓ**
 1964 *Mutatvány az RNK Magyar Nyelvjárásai Atlaszának tájszóanyagából*. NyÍrk 2. sz. 263—267. [Az atlasz szerkesztése érdekében végzett gyűjtéseket ismerteti.]
- NAGY BENEDEK**
 1972 *Gyergyó két jeles napja*. Előre 7641. sz., jún. 2. [Részletes beszámolót közöl a Gyergyói Múzeum fennállásának huszadik évfordulója (1952—1972) alkalmából, 1972. május 27—28-án szervezett ünnepi megnyilvánulások (A Lázár kastély történeti emlékei; Gyergyó a képzőművészetben és Az erdő néprajzából témájú kiállítások megnyitása, valamint a Gyergyó történeti emlékei, az erdő néprajza és Gyergyó természetvilága című tudományos ülészak) lefolyásáról.]
- NAGY IMRE**
 1856 *A vitéz székely nemzet ismertetése*. VÚ 397—398, 406, 413—414. [A székelység múltjából mutat be részleteket.]
 1858 *Székely lakodalmi szokások*. VÚ 391—392, 401—403.
 1867 *Farsang a csíki székelyeknél*. HK 167—170. [Tivay névvel.]
 1889 *A borvízes székely*. = Részvét album. H.n. [A székelyföldi népi borvízkereskedelmet ismerteti (gyergyói vonatkozásokkal).]

NAGY JÁNOS

1968 *Két nyelven száll a dal. Maroshévíz.* Hargita 242. sz., dec. 1. [Népdalok, szólások, kurjantások, dojnak, mese.]

B. NAGY MARGIT

1970 *A székelykapu eredete és múltja: Reneszánsz és barokk Erdélyben.* Buk. 73—84. [A székelykapu kutatásának jelenlegi állásáról tájékoztat.]

1977 *Stílusok, művek, mesterek.* Művészettörténeti tanulmányok. Buk. 111—112, 140, 203. lap; 202, 208, 210. sz. kép. [Gyergyószentmiklósi, szárhegyi és tekerőpataki vonatkozásokkal.]

NAGY OLGA

1969 *Lüderc sógor.* Erdélyi magyar népmesék. Buk. [A Tölgyesben gyűjtött Lüderc sógor c. népmesét közli.]

NYÁRADY E. GYULA

1929 *A vizek és vízben bővelkedő talajok növényzetéről a Hargitában.* = Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy. [Történelmi visszaillesztés c. fejezetében ismerteti az ember táj-átalakító tevékenységének egyes gyergyói vonatkozásait és adatokat tartalmaz az újfalvi, csomafalvi és alfalvi határookban szokásos szénagyűjtésről.]

OBERDING JÓZSEF GYÖRGY

1940 *A Siculicidium népe.* = Az Erdélyi Múzeum Egyesület 1939. augusztus 27—29-én Gyergyószentmiklóson tartott XVI. Vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kv. [Nyomon követi a madéfalvi veszedelem után Moldovába menekült székelyek sorsát.]

OLÁH ISTVÁN — SZEKERNYÉS LÁSZLÓ

1968 *Borszéktől a Gyimesekig.* Az első Hargita megyei folklórfesztivál Csíkszeredában. Hargita 75. sz., máj. 21. 1, 2. [Beszámoló a folklóregyüttesek fesztiváljáról.]

ORBÁN BALÁZS B.

1864 *Szent Domokostól Gyergyó sz. Miklósig.* OT 15. sz. 171—172. [Beszámoló a fenti útvonalon tett utazásról (néprajzi vonatkozásokkal).]

1868—

1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból.* I—VI. k.

1888 *A székelyek eredetéről és származásáról.* Bp. [Akadémiai székfoglaló értekezés.]

1971 *Székelyföld képekben.* A bevezető tanulmányt írta, a fényképeket másolta Erdélyi Lajos. Sütő András előszavával. Buk. [A Székelyföld leírásához készített fényképek újraközlése eredeti idézetek kíséretében. A bevezető ismerteti a képek készítésének történetét.]

OROSZ ENDRE

1911a *Pásztorkürtök az Erdélyi Kárpát Egyesület Múzeumában.* Erdély 94—96. [Bélbori vonatkozásokkal.]

1911b *Vadászati felszerelések az Erdélyi Kárpát Egyesület Múzeumában.* Erdély 173—177. [Gyergyói utalásokkal.]

1932 *Székelyföldi kászukról.* Erdély 109—110. [A gombák és erdei gyümölcsök szállítására való kéregedények csoportját mutatja be.]

ORTVAY TIVADAR

1892 *Magyarország egyházi földleírása.* Bp. [Az 1332-i tizedjegyzék Gorgio nevű helységét Gyergyószentmiklóssal azonosítja.]

OȘIANU, ROMULUS

1971 *Pluguri din Cîmpia Transilvaniei.* Apulum 541—548. [A mezőségi ekék bemutatása mellett utalásokat tartalmaz a Gyergyó falvaiban (főként Alfaluban és Szárhegyen) 1930 körül még divó faekék készítéséről és használatáról.]

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

1979 *A magyar parasztság rétgazdálkodása.* Bp. [A szénagyűjtés eljárásának és eszközzanyagának tudományos elemzése során áttekintést ad a rétgazdálkodás gyergyói (főként újfalvi és ditrói) vonatkozásairól.]

PALKÓ ATTILA

1973 *Tutajozás a Maroson.* ÉT 1978—1981. [Népszerű összefoglalás a marosi tutajozásról, főként magyarói adatokkal.]

- 1979 *Tutajozás a Maroson.* = Korunk Évkönyv 202—212. [A marosi tutajozás múltjának összefoglalása az újabb kutatások eredményei alapján (a szerző főként a Magyaró környéki vonatkozásokat domborítja ki).]
- PALOTAI GERTRUD**
1937 *A harisnya szabása Csíkmegyében.* NÉ. [Gyergyói népviseleti vonatkozásokkal.]
- PÁL GÁBOR**
1928 *A csíki közbirtokosságok.* CsL. [Ismerteti a közbirtokosságok kialakulását, fejlődését és a gazdasági-társadalmi életben betöltött szerepét.]
- PÁLL A. SÁNDOR**
1977 *Jobbágyviszonyok a Gyergyói-medencében 1820-ban* (Kézirat). [Elhangzott a november 26-i gyergyószentmiklósi tudományos ülészakon. Az Urbárium adatai alapján vázolja a gyergyói falvakban élő jobbágyok helyzetét.]
- PÁVAI VAJNA ELEK**
1857 *Természetrajzi cikkek Borszékéről.* KK 72. sz. [Környékbeli néprajzi vonatkozásokkal.]
- PETRES LAJOS**
1977 *Kilencszáz dalos Ditróban.* Művelődés 2. sz. 42—44. [A ditrói dalárdáról és a népdalkultúra ápolásáról.]
- PRODAN, DAVID**
1947 *Toplița la anul 1785.* Cluj. [Az említett évi urbárium alapján bemutatja Toplica korabeli gazdasági életét.]
- PUSKÁS FERENC**
1882 *Borszék története.* Bp. [A fürdő fejlődése mellett tárgyalja a fakitermelés, állattartás és vadászat fejlődését is.]
- RÁCZ MIKLÓS**
1899 *Régi írók Erdélyről és népeiről.* Erdély. [Forrásidézetek a népelettel kapcsolatban.]
- RÉSŐ ENSEL SÁNDOR**
1867 *Húsvéti határkerülés a Székelyföldön.* VÚ 163—164. [A határkerülés szokásának leírása, folklór vonatkozások bemutatása.]
- R. F.**
1857 *Tutajozás* (Maros melléki tutajozás). KK. [Az értékesítés nehézségeiről és a mederrendezés szükségességéről.]
- SALLÓ ISTVÁN — KARDALUS JÁNOS**
1977 *Porți și garduri în județul Harghita. Kapuk és kerítések Hargita megyében.* Miercurea Ciuc — Csíkszereda. [A fafaragás jelentőségét méltató bevezető után rajzban mutatják be a megyében előforduló kapu- és kerítésformák változatainak egy részét.]
- CS. SÁNDOR IMRE**
1914 *A csíkszentmihályi Sándor család levéltára.* Kv. [A XVI—XVIII. századi okiratok — főként a tanúvallomások — értékes agrár- és településtörténeti adatokat tartalmaznak Csíkot és Gyergyót illetően.]
- SÁNDOR ISTVÁN**
1965 *A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1945—1954.* Bp.
1971 *A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1955—1960.* Bp.
1977 *A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1850—1870.* Bp.
- ȘANDRU, ILIE**
1971 *Folclor literar din zona Toplița—Bilbor.* IH jún. 13. [Maroshévíz és Bélbor környéke népköltészetének bemutatása.]
1978 *Bilborul — sat moldo-transilvan, mediul spiritual și folcloric în care s-a născut Octavian-Codru Tâslăuanu.* = Octavian C. Tâslăuanu. Volum comemorativ. Miercurea Ciuc. 21—26. [Bélbor — Tâslăuanu szülőfaluja — népeletének bemutatása.]
- CS. SEBESTYÉN KÁROLY**
1914 *A székely ház eredete.* NÉ. [Az eredetkérdés mellett ismerteti a háztípusok elterjedését, több gyergyói épület rajzát közli.]
1944 *A székelyek bőrtüszője.* Ethn. [A bőrtüsző eredetéről, készítéséről és használatáról.]
- SOMEȘAN, LAURIAN**
1936 *Viața umană în regiunea munților Căliman.* Cluj. [Emberi élet a Kelemen-havasokban (gyűjtögetés, vadászat, pásztorkodás).]

SOÓS IRÉN

1963 *Vízhajtottá szerkezetek a XVIII. és XIX. századból.* VZ 294. sz., dec. 14. [Beszélgetés Tarisznyás Mártonnal a vízimalmok és -fűrészek története kutatásáról.]

SÖVÉR ELEK

1969 *Megéri a fáradságot.* Hargita 55. sz., márc. 7. [Néprajzi tárgyak gyűjtése a Gyergyói-medencében.]

SUCIU, MIHAI

1971 *Spune, Mureşule, spune...* Folclor din Voşlobeni. IH 964. sz., ápr. 4. [A vaslábi népköltészet bemutatása.]

SZ. A.

1864 *Képek a Székelyföldről.* 1. Borvizesek. VÚ 273—279. [Szól a borszéki borvizesekről is.]

SZABÓ SÁNDOR

1867 *A székely kászútúró.* SzK 103. [A székelyföldi túrókészítés eljárásai.]

SZABÓ T. ATTILA

1939 *Levéltári adatok faépítészetiünk történetéhez.* 2. Székely kapuk és fazarak. Kv. (ETF 108. sz.)

1940 *Gyergyói helynevek a XVIII—XIX. századból.* Bp. [Bevezetőjében vázolja Gyergyó településtörténetét, az alfalvi jegyzőkönyvet, a Lázár birtokok 1773. évi összeírását, és az 1864-ben Pesty Frigyes által kezdeményezett helynévgyűjtés gyergyói adatait közli.]

1947 *Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI—XIX. századból.* Kv. (ETF.) [Csíkmegye c. fejezetében molnárok, fűrész mesterek, kovácsok, zenészek és más mesteremberek adatait közli.]

SZÁDECZKY-KARDOSS LAJOS

1896 *A gyergyószentmiklósi székely és örmény lakosság jogviszonyai.* Kv. [Nyomon követi a jogviszony alakulását és a felmerült ellentétek megoldását.]

1902 *A székely történelmi intézményekről.* Bp. [Összefoglaló áttekintés ezen intézmények fejlődéséről.]

1904 *A Siculicidium népe.* H. n. [A madéfalvi veszedelemtől kezdve nyomon követi az itthonmaradtak és kivándoroltak sorsát.]

1908 *A székely határőrség szervezése 1762—1764-ben.* Bp. [Az események leírása mellett közli a legfontosabb dokumentumok szövegét. Külön figyelmet érdemelnek a Gyszm. városi rangra emelésével kapcsolatos előterjesztések.]

1914 *Gyergyó név eredete.* Csíkv. jún. 7. [Állásfoglalás a téma körül kibontakozó vitában.]

SZÁSZ — GENCSY

1905 *A nyitravidéki palóc s a gyergyói nyelvjárás.* Bp. [A két nyelvjárás közti hasonlatosságokat mutatja be.]

SZÁSZ LŐRINC

1967 *A hiátus megszüntetése a gyergyócsomafalvi kételemű személynevekben.* NyIrK 281—284. [Helyszíni gyűjtések alapján.]

1971 *A gyergyócsomafalvi fakitermelők szakszókincse.* NyIrK [Helyszíni gyűjtések alapján bemutatja a fakitermelés munkamenetét és helyi szakszókincsét.]

SZENDREY ZSIGMOND

1932 *A medve, farkas, kígyó ünnepe a székelyeknél.* Székelység febr. 28. [A Bélborban, Gyergyóvárhegyen és Gyergyószárhegyen egykor szokásos július 20-i medve- és kígyó- s a szeptember 29-i farkasünnepről.]

1938 *A halottak, szentelmények és eljárás módok a varázslatokban* (A ditrói madármiséről). Ethn. 32—46.

SENYGYÖRGI MÓRIC

1837 *A Tarkó mondája.* NT júl. [A Maros és az Olt eredetével kapcsolatos monda ismertetése.]

SZÉKELY LÁSZLÓ

1854 *Kivonatok — — „Székelyhonról írt könyvből 1841”.* Magyarország és Erdély képekben, IV. 105—110. [Kőváry László gyergyói adatokat is tartalmazó könyvéről.]

SZÉKELY LÁSZLÓ

1949 *Az életfordulók csiki néprajza.* (Kézirat). Doktorátusi dolgozat a Bolyai

- Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén. [A születéssel, házassággal és halálózással kapcsolatos csíki és gyergyói vonatkozásokat tárgyalja.]
- SZÉKELY MIHÁLY**
1818 A *Nemes Székely Nemzetnek constitucioi* (...) Pest. [A székelysége vonatkozó jogszabályok ismertetése.]
- SZILÁGYI ATTILA** és munkatársai
1977 A *gyergyószentmiklósi kalaposmesterség emlékei* (Kézirat). [A szerzők: Strasser Izabella, Gizella és Zoltán, Szilágyiné Strasser Margit és Szilágyi Attila saját élményeik és a családi hagyományok alapján ismertetik a mesterség gyergyói hagyományait és eszközanyagát 1741-től napjainkig.]
- Dr. SZILVÁSI JÁNOS**
1890 *Borszék monográphiája*. Ditró.
- SZINTE GÁBOR**
1903 *A székely csűr*. NÉ 1—22. [Gyergyói vonatkozásokkal.]
1910 *A kapu a székelyföldön*. NÉ 10—11. [Gyergyói vonatkozásokkal.]
- SZONGOTT KRISTÓF**
1898a *A magyarhoni örmény családok genealógiája*. Armenia 16, 48, 79, 111, 141, 173, 204, 238, 273. sk. lap.
1898b *A magyarhoni örmény családok genealógiája*. Szamosújvár. [Levéltári adatok és szóbeli adatközlők kikérdezése nyomán ismerteti az erdélyi örmény családok leszármazását.]
1902 *Szamosújvár sz. kir. város monographiája*. I—IV. Szamosújvár.
1903 *A magyarországi örmények ethnographiája*. Szamosújvár. 142, 175—188, 213—221, 240—247. [A szamosújvári, erzsébetvárosi, gyszm-i és csíkszépvízi örmény származású lakosság népeletének ismertetése.]
1905 *A gyergyószentmiklósi örmény templom*. Armenia 8. sz. [Tartalmazza a templom építéstörténetét és leírását, Theodorovics Simon 1729—30 közti örmény nyelvű naplójának kivonatos magyar fordításával.]
- SZÖLLŐSI JÁNOS**
1900 *A Székelyföld*. Bp. [Tanulmány szórványos gyergyói vonatkozásokkal.]
- TAGÁNYI KÁROLY**
1896 *Magyar erdészeti oklevéltár*. I—III. Bp.
- TAKÁCS LAJOS**
1978 *A „vész” mint irtási szakkifejezés*. Ethn 2—3. sz. (Levéltári és irodalmi anyag alapján ismerteti a vész kifejezés jelentését.)
- TARISZNYÁS GYÖRGYI**
1943 *Örmény karácsony*. Bp. [A szamosújvári, erzsébetvárosi, gyszm-i és csíkszépvízi örmények karácsonyi szokásainak ismertetése irodalmi és néprajzi adatok felhasználásával.]
- TARISZNYÁS MÁRTON**
1958a *Adatok Gyergyószentmiklós településtörténetéhez*. A Csíki és Gyergyói Múzeum Közleményei. Csíksz. 32—44. [A témával kapcsolatban felszínre került ismeretek összefoglalása.]
1958b *A helyi történeti anyag felhasználása*. A Csíki és Gyergyói Múzeum Közleményei. Csíksz. 5—19. [Tanári és muzeológusi tapasztalatok alapján ismerteti a helyi történeti és néprajzi anyag hasznosítási módjait.]
1960 *Gyergyószentmiklós vízellátásának kérdései az utóbbi kétszáz év alatt* (Kézirat). [A város vízellátása a XVIII—XX. században, a vízhasználat terén felmerült viták, a vízhasználattal kapcsolatos népi jogszokások ismertetése.]
1964a *A gyergyói tutajozás történetéből*. VZ 21. sz., jan. 26. [A Maroson és a Kis-Besztercén kibontakozó tutajozásról.]
1964b *Vándorpásztorok nyomában*. VZ 81. sz., ápr. 5. [A Gyergyóban nyaraló berszányokról és a Gyergyóból telelésre menő pásztorokról.]
1964c *Kiállítás Gyergyó építészetéről*. FDN 36. sz. 3. [Elhangzott a RTV bukaresti stúdiója magyar nyelvű adásában, 1964. aug. 26-án. A Gyergyó építészete 1500—1944—1964 témájú (néprajzi anyagot is tartalmazó) kiállítás ismertetése.]
1964d *Unele aspecte din istoricul morăritului practicat în zona Gheorgheni în sec. XV—XIX-lea.* = Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor. Etnografie și artă populară 1964 Buc. 1969. 237—242. [Összefoglalja a vizimolnársággal kapcsolatos adatokat: a malmok földrajzi elterjedése, birtoklási formái, szerkezeti felépítése és működési alapelvei.]

- 1966a *Expoziție de ceramică românească la Muzeul din Gheorgheni*, RM 4. sz. [Románia Szocialista Köztársaság Népművészeti Múzeuma által szervezett kerámiakiállítás ismertetése.]
- 1966b *Régi és új házak*. VZ 284. sz., dec. 2. [A város népi építészeti emlékeire hívja fel a figyelmet.]
- 1966c *Contribuțiuni la grădinăritul de varză practicat la Lăzarea și la Voșlobeni*. Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor. Etnografie și artă populară 1966. Buc. 1972, 144—151. [A gyergyószárhegyi és vaslábi káposztatermesztés ismertetése: birtoklási formák, termelési eljárások, értékesítési módok.]
- 1968a *Bódis Erzsébet iparművésznő találkozója a csomafalvi népművészeti kör tagjaival*. Hargita 7. sz., márc. 1. [Levéltári adatok tükrében nyomon követi a népművészet fejlődését Gyergyóban a XIII. századtól napjainkig.]
- 1968b *Feledésbe ment iparágak*. Hargita 9. sz., márc. 3. [Szurokfőzés, szappan- és gyertyakészítés, méhserkészítés.]
- 1968c *Idegenvezetés — tömegnevelés*. Turisztikai eszmecsere. Hargita 29. sz., márc. 27. 1, 3. [A néprajzi kincsek idegenforgalmi felhasználásáról.]
- 1968d „*Gyergyó történeti emlékei*”. Hargita 114. sz., júl. 5. [Tájékoztató a Gyergyói Múzeum hasonló témájú kiállításáról.]
- 1968e *Muzeul din Gheorgheni, vast șantier de istorie*. IH 214. sz., okt. 30. (Kovács Domokossal) [Bemutatják a Gyergyói Múzeum történeti, néprajzi és természetrajzi részlegét, továbbá a szárhegyi kastélyt és a Sűgő-barlangot.]
- 1968fA *tömegnevelő munka alapja a tudományos kutató tevékenység*. Hargita 243. sz., dec. 3. 1, 2. [A helyi néprajzi kutatások és a tömegnevelés összhangjáról.]
- 1969a *Perspective turistice la Lăzarea*. IH 273. sz., jan. 8. 1, 3. [Szarhegy község turisztikai fejlesztéséről és néprajzi kincseinek ilyen irányú hasznosításáról.]
- 1969b *Valori etnografice în comunele Ciumani și Joseni*. IH 305. sz., febr. 14. [Csomafalva és Alfalu népművészeti kincseinek gyakorlati felhasználásáról — a népi faragók és szövők munkájáról.]
- 1969c *O valoroasă expoziție etnografică* (Ocupații silvicele și piese de artă populară). IH 360. sz., ápr. 19. [Riport a Gyergyói Múzeum hasonló témájú kiállításáról.]
- 1969d *Drumurile milenare ale mioarelor*. IH 361. sz., ápr. 20. [A vándorpásztorokodással kapcsolatos hagyományok ismertetése.]
- 1969e *Ósi foglalkozások nyomában*. „A gyergyói múzeum új szerzeményei” néprajzi kiállítás margójára. Hargita 109. sz., máj. 10. [Riport az erdőgazdálkodással, földműveléssel és pásztorkodással kapcsolatos időszakos kiállításról.]
- 1969f *Gyergyószentmiklósi faházak, faéptmények*. Hargita 178. sz., júl. 30. [A város népi építészeti emlékeivel kapcsolatos turistakalauz.]
- 1969g *Cercetări etnografice și colectările muzeelor întreprinse în bazinul Gheorgheni între anii 1944—1969*. — Creația populară în contemporaneitate. Lucrările sesiunii de comunicări a muzeelor. Secția de etnografie. Buc. [A népi alkotás a jelenkorban témájú nemzetközi szimpozionon elhangzott előadás, tartalmi kivonata ismerteti az 1944—1969 közt a Gyergyói-medencében folytatott tárgyi és szellemi néprajzi kutatásokat és múzeumi gyűjtéseket.]
- 1969h *A vaslábi vízfürész*. Hargita 231. sz., szept. 30. [A Vasláb-hevederi Bentze család fürészének rövid leírását adja.]
- 1969iA *szárhegyi és vaslábi káposztatermelés népi hagyományai*. FDN 1164. sz., okt. 1. 7. [Levéltári adatok és helyi néprajzi gyűjtések alapján szól a káposzta népeleti fontosságáról, a káposztáskertek birtoklásáról, a termelési eljárásokról, az értékesítésről és a káposztás ételek készítéséről.]
- 1969jA *gyergyói népművészet múltjából*. Hargita 521. sz., okt. 25. [Áttekintést ad a gyergyói népművészetnek a XIII—XX. századok folyamán megtett útjáról.]
- 1969k *Gyergyói műemlékeink művelődéstörténeti jelentőségéről*. Művelődés 11. sz. 20—22. [Szól a műemlékekkel kapcsolatos népeleti vonatkozásokról (a hozzájuk fűződő hagyományok, a műemlékekről kialakult népi felfogásokról) is.]
- 1969/70 *Adatok Gyergyó történeti bibliográfiájához*. 1—3. KSz 13/3 sz. 132; 4. sz. 176—179; 14/1. sz. 35—40. [Ismerteti Gyergyó történetével kapcsolatban az

- 1662—1944 közt megjelent munkákat, egyes művekről összefoglalást is közöl, az időszaki sajtóban megjelent írásoknak csak címleírását adja, az összeállítás összesen 250 címet tartalmaz.]
- 1970a *Régi farsangi szokások Gyergyóban*. Hargita 18. sz., jan. 24. [Húshagyati táncok, maszkurázás és tüzeskerék-eresztés Gyszm-on, Szárhegyen és Ditróban.]
- 1970b *A helytörténeti, földrajzi és néprajzi kutatások időszerű közös problémái a gyergyói példák tükrében* (Kézirat). [Elhangzott a február 1-i gyergyószentmiklósi tudományos ülésszakon. A három tudományág közösen megoldható kérdéseire hívja fel a figyelmet.]
- 1970c *Gheorgheni în vechi fotografii*. IH 606. sz., febr. 5. [Néhai Vákár László, Szilágyi József és más fényképészek munkásságát és az ezt bemutató kiállítást ismerteti.]
- 1970d *Gyergyó régi fényképekben*. Hargita 45. sz., febr. 25. 1, 2. [A fenti téma magyar nyelvű ismertetése.]
- 1970e *Tradiții păstorești*. IH 798. sz., szept. 20. [Az állattartás, elsősorban az esztenatartás hagyományait mutatja be.]
- 1970fA *gyergyói kereskedelem néprajzi vonatkozásaiból* (Unele aspecte etnografice ale comerțului din Gheorgheni). Aluta 407—412. [A borvíz, sűrűlőpor és káposztakereskedelemmel foglalkozó gyergyói szekeresség bemutatása.]
- 1971a *Érdekességek faépítészetiünk múltjából*. Hargita 1126. sz., okt. 9. [A faépületek elhelyezésével, szállításával és felépítésével foglalkozik.]
- 1971b *Hajdani vízfűrészek Gyergyó vidékén*. Hargita Kalendárium. Csíksz. 123, 125—126. [Összefoglalás a gyergyói vízfűrészmozlónárság hagyományairól — birtoklás, szerkezeti felépítés, üzemeltetés.]
- 1972a *Activitate intensă pentru cunoașterea valorilor istorice și etnografice*. IH 1357. sz., júl. 7. [A helyi néprajzi gyűjtés gyergyói feladatait vázolja.]
- 1972b *Gyergyó XX. századi tudományos kutatásának múltjából* (Kézirat). [Rövid áttekintés az 1900—1972 közt kifejtett tudományos kutató tevékenységről.]
- 1973a *A gyergyói kézművesek hagyománya*. MÉ 30. sz. júl. 27. 4. [A helyi iparosság művelődési hagyományait és szokásait mutatja be.]
- 1973b *Hagyományunk a népi építészet*. A Hét 31. sz., aug. 3. 2. [A népi építészet helyi hagyományainak felvázolása után sürgeti a népi építészet legfontosabb helyi képviselőinek műemlékké nyilvánítását, a néprajzi rezervációk létrehozását és egy népi építészeti profilú szabadtéri múzeum felállítását Gyszm-on, ahol a lakóházak mellett helyet kapnak a gazdasági épületek, erdei és mezei szállások, népi ipari szerkezetek, hidak, haranglábak és más építmények jellegzetes példányai.]
- 1973c *Unele probleme etnografice legate de cercetarea mediului urban în lumina exemplelor din Gheorgheni* (Kézirat). [Elhangzott az Ilfov megyei múzeumok tudományos ülésszakán. A városokban felmerülő néprajzi témákra (vásárok, munkásvándorlás, a polgári és népi építkezés kapcsolata, a városban kialakuló szokások) hívja fel a figyelmet a gyergyói példák alapján.]
- 1974a *Adalékok a gyergyói kereskedelem történetéhez*. XVII—XIX. század. 1—2. Hargita 69. sz., márc. 23. 75. sz., márc. 30. [Az állati termékekkel, faanyagokkal és ipari cikkekkel való kereskedés, a helyi vásárok és a szekeresség bemutatása.]
- 1974b *Activitatea de artă populară din zona Gheorgheni — sec. XVII—XIX*. (Kézirat). [Elhangzott Románia Szocialista Köztársaság Népművészeti Múzeuma centenáriumi ülésszakán. A Gyergyóban a XIII. századtól napjainkig kifejtett népművészeti tevékenység történeti bemutatása.]
- 1974c *Adatok a gyergyói mészárosmesterség történetéből*. = Székelykeresztúri Múzeum Évkönyve. Cszs. 345—354. Date etnografice și istorice privind măcelăritul din Gheorgheni, practicat în secolele XVII—XIX-lea. Rezumat, 355—357. Beiträge zur Geschichte und Volkskunder des Gyergyóer Fleischerhandwerks. Zusammenfassung, 357. [A gyergyói mészároság történeti fejlődése, a mesterséggel kapcsolatos jogszokások, az állatbeszerzés, a vágás és értékesítés módjainak bemutatása.]
- 1974d *Gyergyószentmiklós várossá válásának múltjából* (Kézirat). [Elhangzott a

- csíksz-i tudományos ülészakon. 1607-től, a vásártartási jog elnyerése időpontjától követi nyomon a városiasodás terén végbemenő folyamatot.]
- 1975a *Aspecte din activitatea desfășurată în zona Gheorgheni între anii 1950—1973.* = Muzeul Național. Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România. 2, dec. 17—18. 115—119. [A Gyergyói Múzeum története 1950—1973 közt.]
- 1975b *Részletek a gyergyói határhasználat múltjából.* Aluta 307—312. [A címbe foglalt témából a határ szervezésével, belső rendjének fenntartásával kapcsolatos kérdések ismertetése.]
- 1976a *Gyergyó múltjából.* Korunk 336—342. [Összefoglaló áttekintés Gyergyó múltjáról a legrégebbi időkől napjainkig (néprajzi vonatkozásokkal is).]
- 1976b *Incendiile din Gheorgheni.* = Pagini din istoria pompierilor. Buc. 144. [A tüzekkel és a tűzoltással kapcsolatos helyi hagyományok.]
- 1977a *A gyergyószentmiklósi Múzeum negyedszázados fennállása* (Kézirat). [Elhangzott a november 26-i gyergyószentmiklósi tudományos ülészakon. A Gyergyói Múzeum 1950—1977 közti tevékenységét tárgyalja.]
- 1977b *Nagy tüzek nyomában.* Hargita Kalendárium 1978. Csíksz. 93—95. [A gyergyói falvakban kitört tűzvészekkel kapcsolatos adatok.]
- 1978a *Gyergyó néprajzi megismerésének múltjából.* = Korunk Évkönyv 1979. Romániai magyar népismeret. 290—298. [Ismerteti a Gyergyó néprajzi megismerése terén kifejtett tevékenységet, bemutatja a szervezett néprajzi gyűjtőakciókat és felhívja a figyelmet a közigazgatási vagy más céllal létrehozott munkák néprajzi vonatkozásaira.]
- 1978b *A gyűjtőgető gazdálkodás hagyományai Gyergyóban.* = Népismereti Dolgozatok. Buk. 25—33. [A fákra és termékeik gyűjtőgetésére vonatkozó szokások, a fák termékei hasznosítására irányuló eljárások leírása.]
- 1979a *Despre plutăritul practicat în zona Gheorgheni.* Marisia (Țirgu Mureș) 579—586., 587; Von der Flösserei in dem Gebiet Gheorgheni (Zusammenfassung). [Ismerteti a tutajozás fejlődését az 1632. évi első írásos említéstől a jelen század elején beállott hanyatlásig, a tutajozásnak a jobbágyi szolgáltatásokban betöltött helyét, kapcsolatait a deszka- és borvízkereskedelemmel, a tutajok halászati és közlekedési célra való felhasználását.]
- 1979b *„Megfogantanak, termettenek is”.* Hargita Kalendárium 1980. Csíksz. 113—114. [Ismerteti a növénynevelés és a mezőgazdasági népoktatás gyergyói hagyományait.]
- 1979c *Néprajz és városrendezés a gyergyói példák tükrében* (Kézirat).
- 1980a *Gyergyószentmiklós* (Múzeumi őrjárat). Hargita 34. sz., febr. 10. [A Gyergyói Múzeum kiállításának, elsősorban Az erdő néprajzából című kiállítás és a múzeum néprajzi kutatómunkájának bemutatása.]
- 1980b *A szentmiklósi Vároldal.* Hargita 131. sz., jún. 4. [Ismerteti a Both-váránál húshagyatkor szokásos tüzeskerék-eregetést.]
- 1980c *Mire használják a fenyőszurok?* Hargita 145. sz., jún. 20. [A fenyőszurok gyűjtésének, felhasználásának módjait (ipari felhasználás vagy szurokfőzés, gyógyszer és rágószurok) ismerteti.]
- 1980d *Gyergyótekerőpatak és Gyergyóremete.* Hargita 156. sz., júl. 3. [Ismerteti a két helység 1567—1940 közti népmozgalmát.]
- 1980e *A cséplésről.* Hargita 164. sz., júl. 12. [A kézierővel és lovasgéppel végzett csépléssel kapcsolatos népi eljárásokat írja le.]
- 1980f *Gyergyói adatok az 1848—1849-es események ismeretéhez.* Aluta 171—179. [Ismerteti az 1848/49-i forradalommal kapcsolatos gyergyói néphagyományokat.]
- 1980g *Az erdő néprajzi kutatásának kérdéseiről.* Acta Hargitensia. Csíksz. 217—222. *Dispoziții și măsuri administrative pentru prevenirea incendiilor din zona Gheorgheni* (Kézirat). A Tűzoltósági Múzeum 2. Évkönyve részére. [A tüzek megelőzésére vonatkozó helyi rendszabályok ismertetése.] *Aspecte etnografice ale activității de pază contra incendiilor desfășurate în zona Gheorgheni* (Kézirat). A Tűzoltósági Múzeum 3. Évkönyve részére. [A tüzzel és tűzoltással kapcsolatos hidelmek és szokások ismertetése.] *Probleme, metode și rezultate obținute în cercetarea și topografierea etnografică a obiectivelor industriale și comerciale din zona Gheorgheni* (Kézirat). A Brukenthal Múzeum Évkönyve részére. [A gyergyói kereskedelem tanulmányozása során felmerült néprajzi kérdések elemzése.] [A kéziratban levő dolgozatok a Gyergyói Múzeumban találhatóak.]

TELEKI JÓZSEF

1799 *Úti jegyzések 1799-ből.* Kv 1937. [A tudomány számára is hasznos megfigyeléseket végez a foglalkozásokkal, jogszokásokkal, népességgel kapcsolatban, műszaki leírást közöl a Toplica melletti hordugási fűrészmalomról.]

TÉGLÁS GÁBOR

1915 *Pásztorszakások Csíkgyergyó határszéli községeiben.* NÉ 294—296. [Főként Bélbor és Várhegy községekből közöl adatokat a tavaszi juhkihajtással és más szokásokkal kapcsolatban.]

TÖRÖK SÁNDOR

1818 *Nemes Gyergyó Szárhegyi dolgoknak környülállásos és igaz leírása.* Szárhegyen 1818-nak április 24-től fogva. (Kézirat a gyergyószárhegyi római kat. plébánián.) [Bevezetőjében leírja az akkor ismert helyi hagyományokat, és ismertet több népi eljárást a sáskairtással, veszettség gyógyításával kapcsolatban; időjárással összefüggő adatokat is lejegyzett.]

TUTAJ PÉTER

1846 *Ismét tutajászati panasz.* EH. [A tutajozást zavaró tényezőkről — a meder szabályozatlansága, áradások, malomváмок — szól.]

URMÁNCZY NÁNDOR

1895 *A Gyilkostó és környéke.* Erdély 1. sz. [A tó idegenforgalmi jelentőségének kidomborítása során felhívja a figyelmet a tóhoz kapcsolódó mondákra és a környék népművészetére.]

1896 *Sedes Giergiensis.* Erdély. [A gyergyói néprajzi tájegység történeti gyökereiről.]

URZICA, VASILIU

1908 *Pluáritul.* Gazeta Transilvaniei. [A tutajozás hanyatlási korszakának kezdetén ismerteti e tevékenységi ág helyzetét.]

ÜRMÖSSY SÁNDOR

1903 *A bélbori templom és környéke* (színes műmelléklet). Erdély 12. [Bemutatja a bélbori fatemplomot és a környező tájat, a faépítészet szempontjából bír érdekekkel.]

VADÁSZ JÓZSEF

1914 *Pásztorjátékok Tekerőpatakon.* Gyergyó jan. 4. [A karácsonyi ünnepekör jellegzetes helyi szokásáról.]

VÁKÁR TIBOR

1977 *Tekerőpatak és a Gyergyói-medence keleti oldala.* MEV 1. sz. [A falu építészetében rejlő értékekre hívja fel a figyelmet.]

VÁMSZER GÉZA

1934 *Csíkvarmegerye turista kalauza és térképe.* Cssz. 96. [A néprajzi vonatkozásokat (mondák, népi építészeti emlékek, népművészeti vonatkozások) is bőven tartalmaz.]

1936a *Vitos Mózes (1847—1902).* ET 187—193. [Az 1018 oldalt kitevő *Csíki Füzetek* jelentős részét foglalja el a néprajzi anyag. Mondák, szokások, népköltészeti termékek, hiedelmek, népi műszaki eljárások bemutatása. A kutatásba külső munkatársakat is bevont.]

1936b *Népies elemek egyházművészetünkben.* = Az Erdélyi Múzeum Egyesület Emlékkönyve. Kv. 55—62. [A népművészet és az egyházművészet kapcsolatáról szól a székelyföldi példák tükrében.]

1937 *Székely táncok.* Kv. (Bándy Máriaival). [Saját helyszíni gyűjtések bemutatása.]

1938a *A mi ügyünk.* CsL. [Emlékezés Orbán Balázusra, *A Székelyföld leírása* (1868) megjelenésének 70. évfordulójakor.]

1938b *A székely vagyon és földközösség.* = Az Erdélyi Múzeum Egyesület Emlékkönyve. Kv. 55—62. [Az 1938. augusztus 28—30-án Tordán tartott XV. Vándorgyűlés Emlékkönyvében a közbirtokosságok fejlődését tárgyalja, és a témát saját gyűjtése anyagával egészíti ki.]

1940a *Húsvét a székelyeknél.* CsN márc. 24; ápr. 3. és 10. [A határkerülés és más húsvéti szokások ismertetése.]

1940b *Gyergyószentmiklós, a Gyergyói-medence gazdasági és kulturális központja.* KÚ júl. 11. [A városnak a medence népéletében betöltött szerepéről szól.]

1940c *Vallásos népszokások.* CsN júl. 31. [A búcsútjárással és más vallásos megnyilvánulással kapcsolatban kialakult népszokásokat mutatja be.]

- 1941 *A székelység múltja, jelene és jövője.* SzSz 1. sz. [Tárgyalja a népelet változásának problémáit, és felveti a népi hagyományok ápolásának kérdését.]
- 1942 *A székely juhtúró készítése.* Erdély 3. sz. 40—43. [Adalékokat nyújt a népi tejfeldolgozás ismeretéhez.]
- 1958 *Farsangi szokások Csíkban.* Művelődés 2. sz. [A télutó népszokásairól nyújt áttekintést.]
- 1959a *A csíkmegyei háziállatok elnevezései, keresztnévei.* NK 1—2. sz. 237—251. [A volt Csík megye valamennyi néprajzi tájegységében folytatott gyűjtés eredménye. Állatfajtként (ló, szamár, ökör, tehén, valamint kisállatok — disznó, juh, kecske, tyúk, egér, macska, kutya) ismerteti a megnevezésükre használt neveket és a szokásos terelő kifejezéseket.]
- 1959b *Adatok a csíki farsangi szokásokhoz.* Ethn 1—3. sz. 393—404. [A Csíkban és Gyergyóban dívó farsangi szokásokról közöl elemzést.]
- 1962 *A csíki juhászat.* Ethn 1. sz. 54—89. [Az 1929—1940 közti időszakban végzett néprajzi kiszállások során gyűjtött anyagot ismerteti az adatközlők tájékoztatásai, helyszíni megfigyelések és irodalmi adatok felhasználásával.]
- 1975 *Visztaemlékezés életpályámra.* Művelődés 11. sz. 38—39. [Utalások Gyergyóban kifejtett néprajzi tevékenységére.]
- 1976 *Néprajzi vonatkozású mozgalmak Csíkban a két világháború közötti években.* = Népismereti Dolgozatok. Buk. 41—46. [Átfogó képet rajzol a Csíkban és Gyergyóban a jelzett időszakban kibontakozó néprajzi tevékenységről, kiállítások szervezéséről, néprajzi gyűjtésekről, múzeumszervezésről, népművészeti alkotó munkáról.]
- 1977a *A csíki juhászat: Életforma és anyagi műveltség.* Néprajzi dolgozatok, gyűjtések, adatok (1930—1975). Buk. 55—99.
- 1977b *Egy régi népszokás: a kakaslövés (Tölgyesi adatok): Életforma...* 206—207. [A századforduló táján feledésbe merült népszokást rekonstruál.]
- 1977c *Népi kismesterségek és ügyeskedések Csík, Gyergyó és Kászon falvaiban: Életforma...* 100—178. [A házipítés, viselet, apróbb használati tárgyak előállítására és a házköri ügyeskedésekkel kapcsolatos gyűjtéseit tartalmazza. Többek közt szól a toronyórákészítésről, a húsvéti tojásfestésről, az építkezésről, a kovácsokról és gyógykovácsokról, valamint a néprajz és művészettörténet közös problémáiról.]
- VÁMSZER MÁRTA**
1957 *Csík és Gyergyó nyelvjárásai.* NyIrK. [Néprajzi vonatkozásokkal.]
- VÁNDOR**
1839 *Közlemények Erdélyből.* NT. [A gyergyói tutajozásról.]
- VENCZEL JÓZSEF**
1980 *Csíkszék természeti, történelmi és társadalmi leírása: Az önismeret útján.* Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből. Buk. 27—52. [Tárgyalja Csíkszék (egykori elnevezéssel Csík—Gyergyó—Kászonszék) földrajzát, gazdasági és kulturális kapcsolatait, az osztrákok elleni küzdelem, a társadalmi összetétel, a népmozgalom, a művelődés, a faluközösség, valamint a gazdasági erőforrások hasznosításának kérdéseit.]
- VESZELY KÁROLY**
1860 *Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok.* Kv. I. k. 115—157. [Közli Ferenczy György gyergyószentmiklósi naplóját (települési, népességi, mezőgazdasági, építészeti és helynév adatok), valamint több, a templomi ülésrenddel és a temetéssel kapcsolatos szabályt, illetve szokást.]
- VIDA KÁROLY—GÁL KELEMEN**
1859 *Ipar a Maroson.* MF. [A tutajozás jelentőségéről és lehetőségeiről.]
- VISKI KÁROLY**
1911 *Adatok a székely népi építkezés ismeretéhez.* NÉ 99—127.
- VITOS MÓZES**
1894—1900 *Csíkmegyei Füzetek* (34 füzetben). Csíksz.
1924 *Magyar Népművészet.* 7. Székely hímezések. 1. Csík megyeiek. Bp.
1929 *A székely népművészetéről.* = Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy.
- ZÁGONI JENŐ**
1980 *Kovácszna megyei kiadványok néprajzi bibliográfiája.* Aluta 345—355. [Gyergyói vonatkozások a 61. és 86. sz. alatt.]

ZA—LA

1904 *Gyergyó-Bélbor és vidéke*. Erdély 87—88. [Néprajzi utalásokkal a helyi szokásokra, hiedelmekre vonatkozólag.]

ZEFIR, ANTON

1972 *La Tulgheș s-a inaugurat un muzeu etnografic*. IH 1383. sz. aug. 8. [A tölgyesi községi múzeumi gyűjtemény megnyitásáról.]

ZÖLD LAJOS

1969 *A Tatárdomb* (Turistakalauz). Hargita 77. sz., ápr. 2. [Ismerteti a Tatárdombbal kapcsolatos mondákat is.]

X. Y.

1864 *Tájékozás a Maros-szabályozás körül*. KK. [A Maros medrének rendezésével kapcsolatos kérdéseket vizsgálja.]

Y.

1868 *A székely örökségről*. SzK.

*

1581 *Gyergyóújfalu falutörvénye 1581-ből*. SzOkl V. 124.

[Közlí a falutörvény teljes szövegét.]

1627 *Articuli Dietales Transilvaniae*.

[Egyetlen korabeli nyomtatott példány a marosvásárhelyi Teleki—Bolyai Dokumentációs Könyvtárban. Tartalmazza az egyes árukra vonatkozó ár-szabályzatot, benne a gyergyói deszka és a remetei zsindegy árának szabályozása.]

1828 *A borszéki savanyú ásványvizet érdeklő tudósítás*. TGy 84.

1854 *Húsvéti határkerülés Székelyföldön*. Agricola 35. sz. [A határkerüléssel kapcsolatos legkorábbi székelyföldi tudósítás.]

1857 *Die Holzflosse auf der Goldenen Bistritza*. Pester Lloyd 31. sz. [A Besztercén folyó tutajozásról szól.]

1857 *Tutajozás*. KK.

[Maros melléki tutajozás.]

1864 *Hír a Székelyföld című készülő műről* (Orbán Balázs művéről). Hon 71. sz.

1864 *Csíki Havasok között*. OT.

[Ismerteti a Gyilkostó környéki hegyeket és az ott folyó életet.]

1865 *Statisztikai adatok az erdélyi tutajozásról és sószállításról*. Korunk. [Gyergyói vonatkozásokkal.]

1867 *Húsvét a katolikus székelyeknél*. Heti Posta 36. sz.

1868 *A Hargita*. Családi Kör.

1868 *Temetés a Székelyföldön*. HK 151. sz.

1868 *Húsvéti szokások a székelyek közt*. Heti Posta 117—118.

1879 *Erdélyi gazdák sepsiszentgyörgyi V. Vándorgyűlése*. Kv. 170. [Egyes gyergyói vonatkozásokat is tartalmaz.]

1885—1890 *Igazság* (Hetilap). Cszs. 1885—1896. Szerk. Bordeaux Felicián Olivér. — Ditró. 1888—1890. Szerk. Jósa Sándor. [Gyergyói vonatkozású néprajzi adatokkal.]

1888—1944. *Csíki Lapok*. (Hetilap). Csiksz. [A volt Csík megye területéről változatos riport- és híryanagot közölt. Ezeknek számos néprajzi vonatkozása is van (népszokások, közmondások, népdalok, gazdasági vonatkozások).]

1892—1913 *Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara jelentései, kerületének közgazdasági viszonyairól, az 1892—1912. évre*. Mvh. [A gazdasági élettel, települési viszonyokkal, építkezéssel, népesedési viszonyokkal kapcsolatos adatok.]

1898—1906 *Gyergyói Hírlap* (Hetilap). Gyszm. 1898—1900. Szerk. Kalmár Ignác. — Ditró. 1901—1904. Szerk. Puskás Kálmán. [Közmondásokat, népszokásokat, építészeti vonatkozásokat is közöl.]

1899 *Honi ipar. A székely háziipar*. GyH. jan. 18. [A gyergyói háziipar helyzetéről, adottságairól.]

1899 *Farsang Gyergyóban*. GyH jan. 29. [A húshagyati szokásokat ismerteti.]

1899 *Felhívás az Erdélyi nép és tájrajzi kiállítás érdekében*. GyH márc. 12. [Mozgósító jellegű tartalma ösztönzőleg hatott a helyi gyűjtőmunka kibontakozására is.]

1899 *Látó Képes Levelezőlapok első száma*. GyH 15. sz., ápr. 15. [Bemutatja a Gyilkostót.]

- 1900 *Szalmafedelek alkonya*. GyH 33. sz., aug. [Tájékoztat Becze Antal alispán-
nak a szalmafedelek lebontását elrendelő utasításairól.]
- 1900 *Szalmafedelek lebontására vonatkozó rendelet*. GyH 40. sz., okt. 7. [Tu-
dósítás az alispáni rendelet végrehajtásáról.]
- 1901—1914 *Gyergyó* (Hetilap). Gyszm. Szerk. Sándory Mihály. (Elődje a Gyergyói
Hírlap volt 1898—1900 közt.) [Néprajzi vonatkozásokkal — népszokások,
népdalok, helynevek magyarázata.]
- 1902 *Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határo-
zatai*. Sajtó alá rendezte: Budai Barna. Bp. [Bemutatja Gyergyó gazdasági
és társadalmi életének főbb problémáit is.]
- 1904—1905 *Gyergyói Képes Naptár*. Kiadja Kricsa Péter. Szeged. [Szórványos
gyergyói néprajzi vonatkozásokkal.]
- 1904—1915 *Új Képes Naptár*. Kiadja Sándory Mihály. Gyszm. [Szórványos utalá-
sokat tartalmaz a népelet egyes vonatkozásaira.]
- 1905—1921 *Csikvármegye* (Hetilap). Az 1—14. évfolyamot Vákár P. Artur, a 15.
évfolyamot Puskás István szerkesztette. Gyszm. [A volt vármegye területé-
ről közölt cikk-, riport- és híryanagában jelentős helyet foglalnak el a
népszokásokkal, népköltéssel, népi gazdálkodással, építéssel, elneve-
zésekkel kapcsolatos írások. Múzeumi hírek cím alatt külön rovatban fog-
lalkozott a Gyergyói Múzeum és Könyvtár Egyesület munkájával.]
- 1907 *Város-e vagy falu Gyergyó?* Gyergyó 50. sz., dec. 17.
- 1909 *Gyergyószentmiklós város építészeti szabályrendelete*. Litografált példány.
[Az építési övezetekről, az építőanyagok használatáról.]
- 1910 *Székely Társaságok Szövetsége Közgyűlése Gyergyószentmiklóson*. Gyergyó
máj. 2. [Előadások a város nevezetességeiről, varrottások, ásványi, ipari
tárgyak leállítására.]
- 1913 *A székely rovásírás emlékei*. Archeológiai Értesítő 467—469. [Első híradás
a Ditró-Tászoktetőn talált feliratos kövekről.]
- 1914 *Gyergyói Múzeum gyarapodása* (Ditróból). Csíkvm 85. sz., júl. 19. [Tarisz-
nyás János által az első Gyergyói Múzeum számára 1914-ben folytatott
gyűjtésről.]
- 1920—1933 *Székely Szó* (Hetilap). Gyszm. Szerk. Gaál Alajos (1920—1928); Színi
Lajos (1928—1933). [Népszokások, népköltészeti és népnyelvi vonatkozások
ismertetése.]
- 1926—1939 *Dacia* (Román és magyar nyelvű hetilap). Csíkusz. Szerk. Viteliu Ba-
rițiu.
- 1930 *Csiki Székely Múzeum első kiállítása* (Székely népművészeti kiállítás). Csík-
somlyó. [Ismerteti a kiállítás anyagát, amelyben külön gyergyói szoba
is volt.]
- 1931—1944 *Székelység*. Szuh. Szerk. Bányai János. [A folyóirat rendszeresen
közölt gyergyói vonatkozású néprajzi cikkeket is. A fontosabb idevágó
cikk címei a szerzők betűrendjében található.]
- 1933—1939 *Gyergyói Lapok* (Hetilap). Gyszm. Szerk. dr. Csiby Andor. [Helyi
szerzők tollából néprajzi vonatkozású cikkeket is közölt.]
- 1935—1937 *Anuarul Liceului din Gheorgheni*. Red. Chindea Teodor. Gheorgheni.
[Tájékoztat a tanárok és tanulók Gyergyóban végzett néprajzi gyűjtéséről.]
- 1937 [Gyergyói falvak sorozatos monográfiája.] Apostol.
- 1940 *Erdélyi Múzeum Egyesület 1939. augusztus 27—29-én Gyergyószentmiklós-
son tartott XVI. Vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Szerk. György Lajos.
Kv. [Tájékoztat a Vándorgyűlés helyismereti-néprajzi jelentőségéről, az
ünnepi alkalomból rendezett kiállításokról és több néprajzi cikket közöl
(lásd a megfelelő címszavak alatt).]
- 1942—1944 *Gyergyó és Vidéke* (Hetilap). Gyszm. Szerk. Lovas Béla. [Szórványos
néprajzi adatokkal.]
- 1944—1945 *Székely Vasárnap* (Hetilap). Gyszm. Szerk. Csiki István (dec.—jan.).
[Összesen négy szám jelent meg, szórványos néprajzi utalásokkal.]
- 1947 *Székely közbirtokosságok*. Utunk 10. sz. [A közbirtokossági hagyományok
bemutatása.]
- 1970 *A Gyergyószentmiklósi Múzeumban helytörténeti kiállítást rendeztek*. Előre
7178. sz., dec. 5. 5. [Tudósítás a múzeum néprajzi kiállításáról.]
- 1971 *Hargita megye folklór-kincse témájú szimpozion programja*. Csíkusz. ápr. 25.
[Tartalmazza a történeti emlékekhez fűződő gyergyói szájhagyományokkal,
a nyelvjárással és népdalokkal kapcsolatos előadások témáját.]

- 1972 *Elevi artizani (la Liceul din Subcetate)*. IH 1244. sz., febr. 26. [A gyergyóvárhegyi tanulók néprajzi gyűjtéseiről, népművészeti alkotómunkájáról.]
- 1972 *Valori nepieritoare*. IH 1271. sz., márc. 28. [Gyergyóvárhegy néprajzi kincseit tárja fel.]
- 1972 *Gyergyószentmiklós város múzeuma*. A Szárhegyen és Gyergyószentmiklóson 1972. május 27—28-án tartandó kulturális rendezvények Programja. H. n. [Történeti, néprajzi és természetrajzi előadások.]
- 1973 *Einografia Văii Bistriței*. Redactor I. Vlăduțiu. Piatra Neamț. [Változatos anyagot tartalmaz a Békás felső völgyének népéletével kapcsolatban.]
- 1973 *Ghidul turistic al județului Harghita*. Red. Ioan Oprea, Zöld Lajos. Miercurea Ciuc. [A megye útikalauza.]
- 1973 *Hargita megye útikönyve*. Szerk. Ioan Oprea, Zöld Lajos. Csz. [A turisták számára nyújt áttekintést a megye látnivalóiról.]
- 1975 *Modele de incizie pe os. Csontkarcolatok, porszaruk rajzai*. (A munkaközösség: Román szöveg Marcovici Ovidiu, magyar szöveg dr. Molnár István, rajzok Ughi István. Szerkesztő és könyvgrafikus: Kovács Dénes.) Csz. 41. [Gyergyóban található porszaruk adatait is tartalmazza.]
- 1977 *A gyergyószentmiklósi Múzeum negyedszázados fennállása alkalmából rendezett ünnepség programja*. Csz. [A tudományos ülészakon elhangzott természetrajzi, történeti és néprajzi előadások.]
- 1978 *Însemnări pe marginea cercetărilor de la castelul feudal din Lăzarea*. (Szerzők: dr. Molnár István, Zrínyi András, Tarisznyás Márton, Keresztes Gyula, Kovács Dénes.) Acta Musei Porolissensis (Zaláu) II. 105—116. [A szárhegyi Lázár kastélynál előkerült kályhacsempék néprajzi vonatkozásait ismerteti.]
- 1979 *Korunk Évkönyv 1979*. Romániai magyar népismeret. Szerk. Herédi Gusztáv és munkatársai. [Gyergyói vonatkozások: Sebestyén Kálmán: A kalotaszegi faragás története; Palkó Attila: Tutajozás a Maroson; Tarisznyás Márton: Gyergyó néprajzi megismerésének múltjából.]
- 1979 *Székely felkelés 1595—1596*. Előzményei, lefolyása, következményei. Szerk. Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly. Buk. 248.
- é.n. *Csikvármegye kéziratos rendeletgyűjteménye*. CsÁL. [Főként az építkezések, egészségügy és a gazdálkodás szempontjából tartalmaz változatos néprajzi anyagot.]
- é.n. *Népművészet*. Bibliográfia. Szerk. Bakó László. Csz. [Hargita megye népművészetével kapcsolatban 1968—1974 közt megjelent tanulmányok, cikkek és közlemények bibliográfiája.]

II. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Gyergyószentmiklós város levéltára.

[Egyik része a Városi Néptanács irattárában (1764—1945 közti időből származó vegyes anyag); második része a Csíkszeredai Állami Levéltárban (1607—1945); harmadik része a Kolozsvár-Napocai Állami Levéltárban (1850—1930). Az anyag jelentős része néprajzi szempontból is érdekes (határleírások, építészeti rendelkezések, piaci szabályzatok, a lakosság összeírásai, az 1848 előtti Nemes Elegyes Község határozatai, képviselőtestületi jegyzőkönyvek, a különféle iratok gazdag helynév- és családnévanyagot tartalmaznak).]

Csík—Gyergyó—Kászszeredai levéltára. CsÁL.

[XV—XIX. századi anyagot tartalmaz a gazdasági és társadalmi élet minden területéről. A tájékozódást a leltári jegyzékek segítik.]

A szárhegyi gróf Lázár család levéltára. KvNÁL.

[XVI—XIX. századi anyagot tartalmaz a gazdasági-társadalmi élet majdnem minden területére. Az anyagot a család 1902-ben adta át az Erdélyi Múzeum Levéltárának.]

Gyergyószék levéltára. CsÁL.

[XVII—XIX. századi anyag a gazdasági és társadalmi élet minden területéről. Tájékozódás a leltári jegyzékek alapján.]

Római katolikus plébánia levéltára. Gyszm.

[Anyaga a XVII—XIX. századból származik. Adatokat tartalmaz a földművelést, ipart, települést, kereskedelmet, népszokásokat, egyesületi és egyházi életet illetően.]

Az 1716, 1735 és 1749. évi összeírások. Bp, MOL (Főkörmányszéki osztály, E és F szekciók).

[Utalások a foglalkozásra, vagyoni helyzetre, népességvándorlásra.]

Inventarium 1742: Inventarium seu conscriptio bonorum... quondam Francisci Lázár... (néhai Lázár Ferenc javainak leltára). Készítette Emericus Keserű és Martinus Enyedi. 20 oct. 1742. MvhÁL.

[A leltár 700 lap terjedelemben tartalmazza a szárhegyi kastély és a család gyergyói, csíki és kászoni birtokainak részletes leírását. Birtok-, malom-, fűrész- és épületleltárakat közöl a következő helységekből: Gyergyószentmiklós, Szárhegy, Ditró, Maroslóka (a mai Salamás), Várhegy, Remete, Alfalu, Csomafalva, Újfalva, Kilyénfalva, Tekerőpatak, Vasláb, Csíkszentdomkos, Csíkdánfalva, Kászónújfalu, Jakabfalva és Nagykászón. MvhÁL — Acte achiziționate recent nr. 243.]

1773. évi összeírás. KvNÁL — Colecția de conscripții, F. 10. Nr. 1. fA szárhegyi kastély rövid leírása, jobbágybirtokok és allodiális birtokok leltára, gazdasági és népéleti vonatkozások. A leltár helynévanyagát közli Szabó T. A. 1940.)

1785. évi úrbéri összeírások. KvNÁL.

[A leltári rész mellett a helységek gazdasági életére vonatkozó adatokat tartalmaz. A toplicai anyagot közölte Prodan D. 1947.]

Szárhegy és Ditró községek Borszéki Közbirtokosságának levéltára.

[Az 1804—1945 közti időszakot öleli fel, a Borszék környéki erdők és havasok, a borvízforrások és a borszéki fürdő, valamint az üveggyár kezelésére, a borvízkereskedelemre és a közbirtokosság hagyományörző tevékenységére tartalmaz adatokat.]

1820. évi urbáriumok (Cziráky-féle összeírás). MvhÁL. — A gyergyói anyag a 280—306. sz. alatt.

[Részletes leírás mindegyik faluról; jobbágyokkal kapcsolatos szabályok, megállapodások, szolgáltatások, mesteremberek száma, pénzkeresés módja, termelt növények, vásárok, kereskedelem, boltok.]

Örmény katolikus plébánia levéltára. Gyszm.

[XVIII—XIX. századi anyagot tartalmaz a helyi népélettel, településsel, kereskedelemmel és a céhek tevékenységével kapcsolatban.]

Gyergyószárhegy község levéltára. CsÁL.

[XVIII—XX. századi anyag, hasonló természetű, mint a Gyszm. v. lt.]

TARISZNYÁS Márton

ETNOGRAFIA ZONEI GHEORGHENI

Cuprins detaliat

Prefață de KÓS Károly	5
Introducere	12
Evoluția vieții populare	12
Contribuții la cunoașterea etnografică a zonei	17
Etnografia istorică a zonei	28
Tradiții în domeniul culesului din natură	31
Condiții naturale și istorice	31
Copaci	32
Fructe sălbatice	38
Plante medicinale	40
Ciuperci	42
Folosirea hotarului	45
Ciștigarea pământului cultivabil și restrângerea pădurilor	45
Schimbările în aspectul hotarului	51
Asigurarea rînduieilor de folosire a hotarului	59
Folosirea pășunilor din zonele păduroase	63
Cultivarea zarzavaturilor și a pomilor	69
Date cu privire la agricultura montană	75
Valorificarea produselor animaliere	79
Mierea și ceara	80
Importanța vînatului și a pescuitului în alimentație și în îm- brăcăminte	81
Produsele lactate	84
Regulile și obiceiurile de funcționare ale asociațiilor de stîină	85
Măcelăritul	91
Dreptul la măcelărit	91
Locurile abatoarelor și ale măcelăriilor	92
Animalele de tăiat	94
Tăierea, jupuirea a animalelor și prelucrarea cărnii	94
Tratarea pieii de către măcelari	96
Produsele măcelarului	97
Date cu privire la tăbăcit	99
Confecționarea opincilor	100
Cizmăritul	100
Prelucrarea lînii și a părului de capră	101
Pălărieri și alți meșteșugari	102
Date cu privire la utilizarea apelor și la morărit	105
Transformările în hidrografia zonei	105
Dreptul de utilizarea a apelor	107

Întreținerea albiei apelor	109
Utilizarea apelor de către populație	110
Răspîndirea instalațiilor hidraulice	112
Formele de proprietate a morilor de apă	118
Structura morilor	121
Măcinatul	129
Ocupațiile anexe ale morarilor	131
Din trecutul folosirii joagărelor	134
Apariția și răspîndirea joagărelor	134
Formele de proprietate asupra joagărelor	138
Structura joagărelor	142
Productivitate, produse și valorificare	146
Contribuții la cunoașterea unor ocupații specializate	150
Fierărit	150
Confecționarea cărămizilor și a țiglelor	154
Olăritul și confecționarea cahlelor	156
Arderea varului	157
Pietrăritul	158
Zidăritul	159
Lucrări în lemn	150
Zugravii	161
Hornăritul	162
Pitărie	163
Fiertul băuturilor spirtoase	163
Treieratul	164
Din etnografia schimbului de produse;	
Cărăuși, plutași, precupeți	167
Cărăușitul și cărăușii	168
Date cu privire la plutărit	172
Tîrgurile și tirguiala	179
Contribuții la etnografia așezării orașului Gheorgheni	187
Așezarea medievală	187
Imaginea așezării în secolele XVIII—XIX	193
Centrul orașului și monumentele istorice	199
Imaginea așezării după 1848	204
Despre „zecimele” (subcartierele) orașului	209
Garduri, porți, poduri, fântini	210
Date din Gheorgheni cu privire la etnografia istorică	
a armenilor din Transilvania	213
Din trecutul cercetării istorico-etnografice a așezărilor armenesti	213
Împrejurările așezării armenilor	214
Mutații demografice	216
Organizațiile obștești locale	218
Negustorii	219
Despre bresle; viața socială	220

Nume de familie	223
Obiceiuri	224
Vechi credințe cu privire la unele ocupații	224
Obiceiuri legate de solstițiul de iarnă.....	225
Petrecheri.....	225
Obiceiuri de nuntă.....	226
Moartea și înmormântarea.....	227
Date cu privire la portul armenilor.....	229
Locuința	229
Bucătăria armenească	230
Din viața populară de odinioară.....	234
Veseli și petrecheri	234
Date cu privire la port și comportament	236
Sisteme de semnalizare	239
„Slobozirea păsărilor” la Ditrău.....	241
Moartea și înmormântarea.....	241
Cimitirele	243
Addenda.....	247
Informatori.....	247
Bibliografia etnografică a zonei Gheorgheni	250
I. Cărți și periodice	250
II. Izvoare de arhivă	275

TARISZNYÁS Márton
DIE VOLKSKUNDE DES GEBIETS GHEORGHENI
Ausführliches Inhaltsverzeichnis

Vorwort von KÓS Károly.....	5
Einleitung	12
Entwicklung des Volkslebens	12
Beiträge zur ethnographischen Erfassung des Gebiets.....	17
Historische Volkskunde des Gebiets	28
Traditionen im Bereich der Lese in der Natur	31
Natürliche und historische Gegebenheiten	31
Bäume	32
Früchte	38
Heilpflanzen.....	40
Pilze	42
Anwendung der Gemarkung	45
Erzielung von Ackerboden und Rodung der Wälder.....	45
Regeln bei der Verwendung des Ackerbodens	51
Anwendung der Weiden in den Waldgebieten.....	63
Gemüse- und Obstbau.....	69
Daten über die Landwirtschaft in Gebirgsgebieten.....	75
Auswertung der Tierprodukte	79
Honig und Wachs	80
Bedeutung der Jagd und des Fischfangs in der Ernährung und Kleidung	81
Molkereierzeugnisse	84
Regeln und Funktionsweise der Sennervereinigungen.....	85
Schlachtregeln	91
Schlachtrecht	91
Stadtort der Schlachthäuser und Metzgereien.....	92
Schlachttiere	94
Schlachten und Abhäuten der Tiere sowie Fleischverarbeitung	94
Bearbeitung der Häute durch die Metzger	96
Daten über die Gerberei	99
Herstellung von Opanken	100
Tschismenmacher	100
Verarbeitung der Wolle und des Ziegenhaares	101
Hutmacher und andere Handwerker	102
Daten über die Nutzung von Wasserläufen und Mühlen	105
Umwandlungen der Wasserläufe im Gebiet	105
Recht auf Wasserbenutzung.....	107
Instandhaltung der Ufer	109
Benutzung der Wasserläufe durch die Bevölkerung.....	110
Verbreitung von Wasseranlagen.....	112

Eigentumsformen der Wassermühlen	118
Struktur der Mühlen.....	121
Mahlen.....	129
Nebenbeschäftigungen der Müller.....	131
Aus der Geschichte der Verwendung von Sägewerken	134
Aufkommen und Verbreitung der Sägewerke	134
Eigentumsformen der Sägewerke	138
Struktur der Sägewerke.....	142
Produktivität, Erzeugnisse und Auswertung.....	146
Beiträge zum Kennenlernen von spezialisierten Beschäftigungen	150
Schmiedehandwerk	150
Herstellung von Ziegeln	154
Töpferhandwerk und Herstellung von Hafentöpfen.....	156
Brennen der Gefäße	157
Steinmetzhandwerk.....	158
Maurerhandwerk.....	159
Holzarbeiten.....	160
Anstreicher.....	161
Rauchfangkehrer.....	162
Brotbäckerei.....	163
Brennen von Schnäpsen.....	163
Drusch.....	164
Aus der Ethnographie des Austausches von Erzeugnissen Fuhrleute, Flößer, Händler	
Fuhrleute und Fuhrwerke.....	168
Daten über die Flößerei	172
Handel und Märkte	179
Beiträge zur Siedlungsethnographie der Stadt Gheorgheni	187
Ansiedlung im Mittelalter	187
Stadtbild im 18. und 19. Jh	193
Stadtkern und Beudenkmäler	199
Stadtbild nach 1848	204
Über die Unterteilungen der Stadtviertel	203
Zäune, Tore, Brücken, Brunnen.....	210
Daten aus Gheorgheni über die historische Ethnographie der Armenier in Siebenbürgen	213
Aus der Vergangenheit der historisch-ethnographischen Forschung der armenischen Siedlungen.....	213
Beweggründe der armenischen Ansiedlung.....	214
Demographische Ungestaltungen	216
Örtliche gesellschaftliche Organisationen	218
Kaufleute	219
Über Zünfte, soziales Leben	220
Familiennamen	223
Bräuche.....	224

Alte Glauben über einige Beschäftigungen	224
Unterhaltungen	225
Hocheitsbräuche	226
Tod und Begräbnis.....	227
Daten über die Tracht der Armenier	229
Wohnung	229
Armenische Küche.....	230
Aus dem Volksleben von einst	234
Feste und Geselligkeit.....	234
Daten über Tracht und Verhalten.....	236
Signalsysteme	239
„Freilassung der Vögel“ in Diträu	241
Tod und Begräbnis.....	241
Friedhöfe.....	243
Anhang.....	247
Gewährsleute	247
Volkskundebibliographie des Gebiets Gheorgheni.....	250
I. Bücher und Periodika.....	250
II. Archivquellen	275

TARTALOM

Előszó (Kós Károly)	5
Bevezetés	12
Gyergyó népéletének alakulása	12
Gyergyó néprajzi megismeréséről	17
Gyergyó történeti néprajzáról	28
A gyűjtőgető gazdálkodás hagyományai Gyergyóban	31
Természeti és történeti adottságok.....	31
A fák és melléktermékeik a gyűjtőgetésben	32
Vadgyümölcsök (cserjék)	38
Gyógynövények	40
Gombák	42
Gyergyószentmiklós és környéke határhasználatáról	45
A termőföld meghódítása és az erdőtakaró változásai	45
A határ képeinek alakulása	51
A határ belső rendjének biztosítása	59
Az erdei legelők használata	63
A kerti vetemény- és gyümölcsstermesztésről	69
A magashegyi földművelés gyergyói emlékei	75
Az állati termékek hasznosítása Gyergyóban	79
A méz és viasz hasznosítása	80
A vadászat (solymászat) és halászat jelentősége az élelmezés- ben, ruházatkodásban	81
A tejtermékek	84
Az eszteratársaságok működésének szabályai és szokásai	85
A mészároság	91
A mészároskodás joga	91
Az állatvágások és a mészárszékek helyei	92
Vágóállatok.....	94
Vágás, nyúzás, húsfeldolgozás	94
A bőr kezelése a mészárosok által	96
A mészároság készítményei	97
A tímárság emlékei	99
A bocskorkészítés	100
A csizmadiaság	100
A gyapjú és a kecskeszőr feldolgozása	101
Kalaposág és egyéb mesterségek	102
A vízhasználat és vízimolnárság gyergyói emlékei	105
A vízrajzi viszonyok alakulásáról	105
A vízhasználati jog	107
A vízmedrek karbantartása	109
A vízhasználat és a lakosság	110
A vízzel hajtott szerkezetek területi elhelyezkedése	112

A vízimalmok birtoklási formái	118
A vízimalmok szerkezeti felépítése	121
Az őrlés	129
A molnárok mellékfoglalkozásai	131
A deszkametszés múltjából	134
A vízifűrészek megjelenése és elterjedése	134
A vízifűrészek birtoklása	138
A vízifűrészek szerkezete	142
A termelékenység, deszkafajták és értékesítés	146
Gyergyói adatok néhány szakosított foglalkozás ismeretéhez	150
Kovácsmesterség	150
Tégla- és cserépkészítés	154
Fazekasság, csempekészítés	156
Mészégetés	157
Kőfaragás	158
Kőművesség	159
Famunkák	160
Képirók	161
Kéményseprés	162
Kenyérsütés	163
Szeszes italok főzése	163
Cséplőgépeség	164
Az árucseré néprajzából; gyergyói szekeresek, tutajosok, vásárosok	167
Szekerezés — szekeresség	168
A gyergyói tutajozás emlékei	172
A vásárok és a vásározás	179
Gyergyószentmiklós településnéprajzához	187
A középkori település	187
A XVIII—XIX. századi településkép	193
A városközpont és műemlékei	199
Az 1848 utáni településkép	204
A tízesekről	209
A kerítések, kapuk, hidak, kutak, keresztek	210
Gyergyószentmiklósi adatok az erdélyi örménység történeti néprajzához	213
Az erdélyi örmény telepek történeti-néprajzi kutatásának hagyományai	213
A megtelepülés körülményei	214
A családok számának alakulása	216
Az örmények helyi közigazgatási szervezetei	218
A kereskedők	219
A céhekről; a társadalmi élet emlékei	220
Családnevek	223
Szokásvilág	224
A foglalkozással kapcsolatos hiedelmek	224

A téli napforduló körüli és újévi szokások	225
Mulatságok	225
Lakodalmi szokások	226
Halálozás, temetkezés	227
Viselettörténeti adatok	229
A lakás	229
A táplálkozásról és ételekről	230
Gyergyó egykori népeletéből.....	234
Vidámságok, mulatságok.....	234
Viselet- és viselkedéstörténeti vonatkozások.....	236
Népi jeladási rendszerek	239
A ditrói madáresztés	241
Halálozás, temetkezés	241
A temetők	243
Függelék.....	247
Adatközlők.....	247
Rövidítések	248
Gyergyó helyismereti-néprajzi bibliográfiája	250
I. Könyvészeti anyag	250
II. Levéltári források	275

A könyv szerkesztője: V. András János
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1982. Alak: 70×100/16
A nyomás kezdete: 1982. III. 15.
Papír: 70 g-os famentes
Kiadói ívek száma: 28,11
Nyomdai ívek száma: 18 + 24 oldal melléklet
Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:
894 511—95, kis könyvtárak számára: 894 511

Tiparul executat sub comanda nr. 643/1981,
la Întreprinderea Poligrafică Cluj
Municipiul Cluj-Napoca
B-dul Lenin nr. 146
Republica Socialistă România

dolgozatait csak kisebb részben tette közzé; Gyergyóról tervezett tetralógija számára tartogatta őket. A belőlük megvalósult első, az előttünk fekvő kötet beszédesen bizonyítja, hogy szerzőnk gyergyói munkájával a sokoldalú néprajzi táj kutatás hagyományait a korszerű kutatás igényeivel követi, szóljon bár a gyűjtögető gazdálkodás, a határhasználat, az állattartás, a vízimolnárság és deszkametszés, Szentmiklós településtörténete vagy a gyergyói népszokások különböző vonatkozásairól. Tarisznyás Márton kötete így kiválóan alkalmas az oly sokáig elkerült Gyergyó néprajzi színekének fölvetítésére. Az itt fogant, de a tájon részben már túl is mutató dolgozatok (mint pl. az árucseré kérdéseit és a helyi örménység történeti néprajzát tárgyalók) hozzásegítenek, hogy Gyergyóban ne csupán egyik keleti havasközi tájunkat lássuk, hanem ennek — nagytávolsági tuta-jos, szekeres és marhakereskedelmét, élénk vásárait és tevékeny árusait megismerve — vidékek és népek között kapcsolatot teremtő és századokon át betöltött jelentős közvetítő szerepét is.

Kós Károly

TARISZNYÁS MÁRTON
ETNOGRAFIA ZONEI
GHEORGHENI
EDITURA KRITERION
BUCUREȘTI 1982

Lei 35,—

